

Igor Baka

**POLITICKÝ
SYSTÉM A REŽIM
SLOVENSKEJ REPUBLIKY**
v rokoch 1939 – 1940

Vojenský historický ústav
Bratislava 2010

© PhDr. Igor Baka, PhD.
© Vojenský historický ústav Bratislava

Výskum v nemeckých archívoch sa realizoval v rámci grantu APVV č. 0352-07 Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1938 – 1945 v dokumentoch.

Recenzenti:

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.
PhDr. Ivan Kamenec, CSc.
Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Foto na obálke:

Slávnosti Hlinkovej dopravnej gardy v Bratislave 6. augusta 1939.

e-ISBN 978-80-89523-12-2

Obsah

Úvod	5
I. Nástup HSĽS k moci v období autonómie Slovenska (6. október 1938 – 14. marec 1939)	13
1. Rýchly rozklad demokracie	13
2. Stabilizácia režimu	23
II. Formovanie politického systému Slovenského štátu (marec – august 1939)	31
1. Ochranná zmluva a pomer k Nemecku	31
2. Hlinkova slovenská ľudová strana	36
3. Ústava	45
4. Vzťah medzi zákonnou, výkonnou a súdnou mocou	49
5. Pokus o integráciu Hlinkovej gardy	59
6. Hlinkova mládež	65
III. K pôsobeniu režimu a mocensko-represívneho aparátu v období konsolidácie Slovenského štátu	73
1. Bezpečnostné orgány ako prostriedok zostrených perzekúcií	73
2. Propaganda ako prostriedok konsolidácie ľudáckeho režimu	85
3. Zásahy do štátnej, verejnej sféry, správnych, samosprávnych orgánov, armády atď.	95
4. Zásahy do súkromnej sféry, stavovských a záujmových inštitúcií, spolkového a kultúrneho života	99
5. Pôžička na hospodársku obrodu Slovenska	110
6. Začiatky arizácie	116
7. Postavenie židovskej komunity	121
8. Postavenie Čechov	122
9. Postavenie cirkví	126
IV. Režim počas vojny proti Poľsku	131
1. Zatiahnutie Slovenskej republiky do vojny	133
2. Mobilizácia a pokus o militarizáciu spoločnosti	140
3. Opatrenia na zamedzenie odporu proti vojne	157
4. Vzostup ambícií HG a FS	164

V. Politický systém pod vplyvom zápasu konzervatívneho a radikálneho krídla HSLS (október 1939 – júl 1940)	167
1. J. Tiso predsedom strany a prezidentom	167
2. Hlinkova slovenská ľudová strana	174
3. Vzťah medzi výkonnou, zákonnou a súdnou mocou	180
4. Pokus o zriadenie stavovskej spoločnosti	185
5. Hlinkova garda	192
6. Hlinkova mládež	196
7. Problémy s budovaním Úradu propagandy	204
8. Postavenie Deutsche Partei.....	208
VI. Režim v období prehlbujúcej sa vnútro politickej krízy	227
1. Vznik a počiatky činnosti Ústredne štátnej bezpečnosti	227
2. Posun v „riešení“ židovskej otázky	239
3. Postavenie ďalších menšín.....	245
4. Pokus o zavedenie všeobecnej brannej výchovy	249
5. Postavenie cirkví	254
6. Prehlbovanie vnútro politickeho napätia v HSLS a odvolanie A. Macha ...	259
7. Cesta k Salzburgu.....	267
Záver	275
Summary	283
Zusammenfassung	289
Zoznam použitých skratiek	295
Použité pramene a literatúra.....	297
Menný register	317

Úvod

Dejiny Slovenskej republiky (SR)¹ v rokoch 1939 – 1945 patria dodnes k najdiskutovanejším a najkontroverznejším témam slovenskej historiografie. A to aj napriek tomu, že od konca druhej svetovej vojny, a teda aj jej zániku už ubehlo 65 rokov. Istže svoju úlohu tu zohrala vyše 40 ročná ideologická manipulácia historiografie zo strany komunistickej diktatúry, pre ktorú bol výklad tohto obdobia slovenských dejín vhodným prostriedkom ideologického a politického boja (najmä v 50. rokoch minulého storočia a v období normalizácie). Napriek tomu si myslím, že už v tomto období sa historikom podarilo položiť základ pre komplexný výskum dejín Slovenska za druhej svetovej vojny, a to najmä vďaka politickému odmäku v 60. rokoch. Príčiny často deformovaného výkladu tohto obdobia preto treba hľadať tiež vo vývoji slovenskej historiografie po novembri 1989. Tá sa totiž dodnes nezjednotila v základnej otázke – do akej miery treba previesť korekcie obrazu dejín tohto obdobia. Toto úsilie od začiatku výrazne determinoval razantný nástup ľudáckeho, resp. neofudáckeho exilu, ktorého postoje sa stretli tiež s podporou niektorých domácich historikov, ale aj publicistov a novinárov. Zatiaľ čo väčšina ich domácich kolegov sa uspokojila s čiastočnou revíziou tejto témy, rešpektujúc výsledky výskumu dosiahnuté najmä v 60. rokoch, exiloví historici vystúpili s tvrdou až dehonestujúcou kritikou celej marxistickej historiografie a s požiadavkou úplnej rekonštrukcie slovenských dejín, nielen obdobia druhej svetovej vojny, ale aj najstaršej minulosti.² Vo vzťahu k SR bola od začiatku ich cieľom rehabilitácia jeho režimu, ako i spochybnenie politickej zodpovednosti jeho čelných predstaviteľov za politické rozhodnutia v tomto období. Na druhej strane zovšeobecňujúce škatuľkovanie historikov do určitej skupiny (napr. na tzv. neofudákov) považujem za prekonané a príliš generalizujúce, nevystihujúce rôznorodosť pohľadov na túto problematiku.

1 Vlastné označovanie názvu tohto štátneho útvaru nie je v slovenskej historiografii dodnes ustálené. V práci používam názov Slovenská republika, ako aj Slovenský štát. Aj keď niektorí historici sa používaním pomenovania 1. SR snažia dokázať jej kontinuálnu spätosť s dnešnou Slovenskou republikou, samotný názov SR zakotvený v ústave z 21. 7. 1939 považujem z historického hľadiska za správny. Termín Slovenský štát používam pri udalosti, ktorá sa odohrala pred prijatím Ústavy SR z 21. 7. 1939, keďže podľa zákona č. 1 zo 14. 3. 1939 „Slovenská krajina vyhlasuje sa za samostatný a neodvislý Slovenský štát“. Na druhej strane používanie termínu „slovenský štát“ (avšak s malým začiatočným písmenom) aj po prijatí ústavy považujem za korektné, keďže v dobovej publicistike a dokumentoch sa termín Slovenská republika vyskytoval len minimálne.

2 O príčinách názorovej rozpoltenosti v slovenskej historiografii na tému Slovenskej republiky pozri napríklad príspevky z XII. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti uverejnené v Historickom časopise, roč. 50, 2002, č. 1.

Objektívnemu výkladu dejín SR však neprispieva ani opačná snaha, príliš emotívne zatracovanie všetkého, čo predstavitelia SR vykonali, a to často bez hlbšej analýzy konkrétnych príčin a javov.

Napriek uvedeným skutočnostiam výskum predmetnej problematiky naďalej nepreduje. Príznačný je najmä veľký záujem najmladšej generácie historikov o toto obdobie, čoho najlepším dôkazom je fakt, že v roku 2009 vyšiel v poradí už ôsmy zborník z konferencií organizovaných každoročne pod názvom „Slovenská republika očami mladých historikov“. Na druhej strane (aj v dôsledku rozpoltenosti autorského zázemia) mnohé, často základné otázky, dodnes nie sú uspokojivo spracované. To je tiež jednou z príčin, výraznej absencie komplexného syntetizujúceho pohľadu v podobe monografických výstupov.³ Inak tomu nie je ani v otázke výskumu politického systému a režimu SR, ktorá je predmetom tejto práce.⁴ Spracovanosť viacerých otázok tu dodnes zotrúva na úrovni výskumu zo 60. rokov. Hlbšia a ucelená analýza politického systému, výstavby jeho jednotlivých komponentov, ako i konkrétnych prejavov fungovania tohto mechanizmu tak ako sa odrážali v charaktere samotného režimu, vo všeobecnosti dodnes absentuje. Aj to je podľa mňa jednou z príčin prečo v slovenskej historiografii neutíchajú spory o charaktere politického systému a režimu SR, vrátane jej typologického zaradenia. Je však zarážajúce, že viacerí autori sa do tejto diskusie púšťajú často bez osvojenia si základnej terminológie. Aj to je často príčinou častej zámieny pojmov ako „autoritatívny“, „totalitný“ a pod. Ako príklad možno uviesť fakt, že viacerí, najmä exiloví historici, charakterizujú režim SR nanajvýš ako autoritatívny, rozhodne nie totalitný, bez toho, aby tieto termíny bližšie diferencovali.⁵ Autoritatívny

-
- 3 Donedávna boli k dispozícii len dve samostatné monografie o SR v rokoch 1939 – 1945, aj to vo forme skromných brožúr: KAMENEC, I.: Slovenský štát. Praha 1992; ĎURICA, M. S.: Slovenská republika 1939 – 1945. Vznik a trvanie prvého slovenského štátu 20. storočia. Bratislava 1999. Ďuricova práca je však len niekoľko stránkovým náčrtom predmetnej problematiky, akousi sumarizáciou už známych postojov tohto kontroverzného historika, ktoré sa však nijako nevymykajú z myšlienkového schématického pre väčšinu bývalej ľudáckej exilovej spisby. Samotný vznik Slovenskej republiky pritom chápe v zhode s pôvodnou ľudáckou propagandou, ako vyvrcholenie tisícročného boja slovenského národa o svoju štátnosť. V roku 2008 k týmto prácam pribudla tiež monografia od M. Lacka: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008, ako aj ďalšia práca I. Kamenca: Slovenský štát v obrazoch (1939 – 1945). Praha 2008.
 - 4 Asi najviac sa touto problematikou doteraz zaoberal slovenský historik J. Korček, ktorý sa však špecializoval najmä na výskum mocensko-represívneho aparátu. KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999.
 - 5 Pozri napríklad VNUK, F.: Dedičstvo otcov. Bratislava 1990, s. 86-90; Tenže: Mať svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. Bratislava 1991, s. 204-211; Zamlčaná pravda o Slovensku. Partizánske 1996, s. 200; Charakteristickou je v tomto prípade snaha relativizovať charakter samotného politického systému, napríklad vyzdvihovaním republikánskeho charakteru ústavy SR prijatej 21. 7. 1939, a to bez hlbšej analýzy fungovania ústavného zriadenia, ako i preceňovaním reálneho vplyvu jeho jednotlivých inštitúcií na jednej strane (napríklad snem) a podceňovaním na druhej (napríklad vláda, štruktúry HSLS). V tejto súvislosti sa často

režim je pritom vo viacerých prácach chápaný ako hľadanie východiska z vnútornej krízy demokracie, ako akási tretia cesta medzi demokraciou a diktatúrou, kde aj menšia miera násilia je akceptovateľná. Tu však treba upozorniť, že takto chápali autoritatívny režim jeho samotní doboví tvorcovia, a to nielen na Slovensku. Takéto zúžené chápanie termínu „autoritatívny režim“ však neakceptuje fakt, že aj v tomto prípade môžeme hovoriť o diktatúre. Slovo autorita v danom termíne tak dostáva pejoratívny význam. Pre demokraticky zmýšľajúce režimy sa však stal akýmsi symbolom systému, ktorý falšuje a zneužíva autoritu, a takto sa aj udomácnil. Pojmové rozhranie je tu teda veľmi úzke. Domnievam sa, že oveľa výstižnejšie je v tejto súvislosti používanie termínu autoritársky.

Treba povedať, že kontraproduktívna je v tejto súvislosti každá zjednodušená kategorizácia, násilné podriaďovanie skúmaného javu pevným kategóriám. Takýto rozdielny prístup môže viesť na jednej strane k nedoceneniu mnohých konkrétnych problémov, či k preceňovaniu niektorých otázok, alebo mnohých čisto formálnych znakov. Ako príklad môžem uviesť známe pokusy, ktoré vznikli už v 50. rokoch, o vytvorenie všeobecnej teórie totalitarizmu, nezávislej od konkrétnych spoločenských javov. Modely, prostredníctvom ktorých by sa dali popisovať procesy v jednotlivých štátoch, však nemohli postihnúť celú dynamiku vývoja toho ktorého systému, ich ciele a funkcie, ani rozdiely medzi nimi. Okrem toho, teória totalitarizmu bola v minulosti využívaná tiež ako prostriedok politického a ideologického boja a zapadla do celkovej atmosféry studenej vojny. Pre mnohých historikov, politológov, či publicistov sa preto teória totalitarizmu javí ako nepotrebná. Napriek tomu súhlasím s tvrdením, ktoré v slovenskej historiografii prezentoval už E. Nižňanský (opierajúci sa o prácu G. Sartoriho), že teóriu totalitarizmu je možné využiť aj dnes, a to ako nástroj historickej vedy pri analýze politických režimov.⁶ Pojem totalitarizmus si je možné predstaviť v najvyššom bode jeho

spochybňuje dokonca aj nedemokratický spôsob volieb z decembra 1938. Pozri napríklad ĎURICA, ref. 3, Úvod, s. 28-29; Z ďalších prác pozri MICHELKO, R.: Ústavný systém prvej Slovenskej republiky. In: Slovenská republika (1939 – 1945). (ed. J. Bobák), Matica Slovenská 2000. K analýze príčin deformovaného výkladu politického systému a režimu slovenského štátu bližšie pozri KORČEK, J.: K dezinterpretáciám charakteristiky politického systému a režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách. Materiály zo seminára s medzinárodnou účasťou Banská Bystrica, Múzeum SNP 24. – 25. septembra 1996. (ed. D. Halaj a D. Tóth), s. 33-55; Tenže: ref 4, Úvod, s. 9-26.

- 6 Ide o práce H. Arendtovej a dvojice autorov C.J. Friedrich a Z.K. Brzezinski. Podľa druhých menovaných totalitnú diktatúru možno charakterizovať na základe 6. bodov: 1) jedna oficiálna ideológia 2) typická masová strana, vedená diktátorom 3) teroristická tajná polícia 4) monopol všetkých spravodajských prostriedkov je v rukách strany a jej kádrov 5) skoro úplný monopol na zbrane (znemožnenie povstania) 6) centrálné riadené hospodárstvo. Výhrady však možno mať aj k týmto jednotlivým bodom, ako aj k ďalším podobným typológiám, ktoré vznikli v neskoršom období. Citované podľa NIŽŇANSKÝ, E.: Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945 – 1990). Nitra 1995, s. 71; O problematike autoritatívnych režimov ako aj teóriách totalitarizmu pozri napríklad: ARENDTOVÁ, H.: Krize kultury. (Čtyři cvičení v politickém myšlení). Praha 1994; DVORÁKOVÁ, V. – KUNC, J.: O přechodech k demokracii. Praha 1994, s. 38-52;

možnej dokonalosti, teda ako akýsi polárny typ, krajný koniec kontinua na ktorého druhom konci je ideálny typ demokracie. Ako upozornil už G. Sartori totalitarizmus je takto možné chápať ako súhrn všetkých charakteristických znakov utláčateľských režimov v ich najvyššom bode možnej dokonalosti. Prostredníctvom týchto znakov (ktoré nám viac, či menej ponúkajú aj mnohé už známe modely) potom možno analyzovať ktorýkoľvek režim, bez ohľadu na to, či má bližšie k demokracii alebo totalite. Určité totalitné črty možno pritom nájsť aj v režime, ktorý má bližšie k demokracii.

Môžeme konštatovať, že diskusia o tom, či bol politický systém SR totalitný alebo nanajvýš autoritatívny je vo svetle načrtnutých myšlienok nanajvýš problematická. K dispozícii máme rôzne modely autoritatívnych, ale aj totalitných režimov, pričom v každom z nich by sa dali nájsť prvky, ktorými sa v určitej fáze vyznačoval aj režim SR. Mojim cieľom je skôr na konkrétnych príkladoch ukázať, ku ktorému pólu (demokracia – totalita) má režim SR bližšie. Na druhej strane na základe súčasného stavu poznania je možné len ťažko vyvrátiť podľa mňa objektívne konštatovanie, že SR mala viaceré totalitné črty. Môj výskum však môže prehĺbiť poznanie o mechanizme fungovania jeho politického systému, ako i rozsahu a dynamike „glaichšaltovania“ politických, sociálnych, kultúrnych štruktúr spoločnosti zo strany štátu v prvej etape jeho vývoja. V neposlednom rade je mojou ambíciou prehĺbiť poznanie, do akej miery boli zmeny v charaktere politického systému a režimu SR determinované vlastnými vnútropolitickými faktormi a naopak, kde tieto zmeny determinovali vplyvy zo zahraničia (tlak nacistického Nemecka, vypuknutie druhej svetovej vojny).

Predmetom môjho záujmu je charakteristika prvej etapy vývinu ľudáckeho režimu, ktorá predstavuje časový úsek od 6. októbra 1938 do leta 1940 teda po slovensko-nemecké rokovania v Salzburgu, kde došlo k vynúteným zmenám v slovenskej vláde. Z nepreberného množstva prác, ktoré sa viac či menej dotýkajú predmetnej problematiky, a ktoré som pri svojom výskume využil, spomeniem aspoň tie najvýznamnejšie. Z tých, ktoré sú zamerané na všeobecnú charakteristiku politického systému a režimu, treba spomenúť najmä štúdie L. Liptáka a I. Kamenca. Širšie koncipovaná a dodnes prínosná je tiež monografia A. Hrnka, ktorá prináša nové poznatky tak o vnútropolitickom, ako aj zahraničnopolitickom vývoji SR. Chýba jej však hlbšia analýza fungovania politického systému.⁷ Veľké množstvo informácií o vývoji v Hlinkovej sloven-

SARTORI, G.: Teória demokracie. Bratislava 1993, s. 186-265; NIŽŇANSKÝ, E.: Interpretácie... ref. 6, Úvod, s. 67-85; TKADLEČKOVÁ, H.: O metamorfózach demokracie medzi dvoma vojnami. In: *Studia historica Nitriensia* VIII., 2000, s. 345-349 a iné.

7 HRNKO, A.: Politický vývin a protifašistický odboj na Slovensku (1939 – 1941). Bratislava 1988; LIPTÁK, L.: Prípravy a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu In: *Historický časopis*, roč. XIII, 1965, č. 3, s. 329-364; Tenže: Politický režim na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava 1965, s. 20-49; Tenže: *Slovensko v 20. storočí*. 2. vydanie. Bratislava 1998; KAMENEC, I.: Politický systém a režim Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 1991, s. 13-23; Tenže: *Slovenský štát*. Praha 1992; Pozri tiež JELINEK, Y.: *The Parish Republic: Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945*. New York and London, 1976.

skej ľudovej strane (HSLŠ) som excerptoval tiež zo známej štúdie L. Suška o Hlinkovej garde (HG).⁸ Pri popise výstavby HG možno vychádzať už aj z monografie z pera P. Sokoloviča, v ktorej sú zosumarizované doterajšie poznatky o tejto fašizoidnej organizácii.⁹ Pomerne dobre sú spracované tiež ďalšie parciálne problémy, napr. vzťah Slovenska k nacistickému Nemecku v tomto období, ktorý výrazne vplýval na charakter ľudáckeho režimu.¹⁰ V súčasnosti sú k dispozícii už aj komplexnejšie edície dokumentov k nemecko-slovenským vzťahom.¹¹ Vo vzťahu k mocensko-represívnemu aparátu a odbojovej činnosti som sa opieral najmä o práce J. Jablonického.¹² Pomerne dobre je spracovaná tiež perzekúcia Čechov¹³ a Židov.¹⁴ Čo sa týka problematiky menšín,

-
- 8 SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovanie (1938 – 1940). In: Zborník Múzea SNP, II, Banská Bystrica, 1969, s. 167-262.
 - 9 SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava 2009. K dispozícii je už aj prvý pokus o spracovanie problematiky Hlinkovej mládeže. Na komplexné spracovanie tejto problematiky si však ešte musíme počkať. Nespracovaná je najmä otázka indoktrinácie mládeže v duchu politiky a ideológie HSLŠ. Bližšie pozri: MILLA, M.: Hlinkova mládež 1938 – 1945. Bratislava 2008.
 - 10 BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 2, s. 41-61; DRESS, H.: Slowakei und faschistische Neuordnung Europas. 1939 – 1941. Berlin 1972; HOENSCH, J. K.: Slovensko a Hitlerova východná politika. HSLŠ medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939. Bratislava 2001; KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Disertationsarbeit. Bochum 1969; SUŠKO, L.: Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (september 1938 – marec 1939). In: Historický časopis, roč. 47, 1999, č. 3, s. 420-431; Tenže: Nacistická politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy do rozbitia Československa v marci 1939. In: Československý časopis historický roč. 21, 1973, č. 2, s. 161-196; Tenže: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: Historické štúdie, roč. XXIII, 1979, s. 5-23; TÖNSMEYER, T.: Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn 2003.
 - 11 Pre obdobie mapujúce nemecko-slovenské vzťahy do Salzburgu, teda do leta 1940 sú dôležité nasledujúce práce: SUŠKO, L. (ed.): Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay, Buch 1, Bratislava 2008; SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D. (ed.): Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das Dritte Reich und die Entstehung des Slowakisches Staates. Dokumente I. Bratislava 2008. Suškova práca však vyšla len v nemeckom jazyku, edované dokumenty nie sú paralelne prekladané do slovenčiny. Pre úplnosť treba spomenúť aj staršiu prácu M. S. Ďuricu: La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania I (1938 – 1939), Padova 1964.
 - 12 JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969. K formovaniu Ústredne štátnej bezpečnosti v predmetnom období pozri MEDVEČKÝ, M.: Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký. Bratislava 2007.
 - 13 BYSTRICKÝ, V.: Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 39. In: Historický časopis, roč. 45, č. 4, s. 596-611; NIŽŇANSKÝ, E.: K problému vzťahu Slovákov a Čechov v období II. ČSR. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Historica 27, 1996, s. 189-205; RYCHLÍK, J.: Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914 – 1945. Bratislava 1997; RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938

v posledných rokoch bola veľká pozornosť venovaná aj nemeckej menšine. Veľký kus práce tu urobil M. Schvarc.¹⁵

Informácie o štruktúre ústredných orgánov som prednostne čerpal z práce J. Chreňovej.¹⁶ Z chronologického hľadiska je najlepšie spracovaný proces demontáže demokracie na Slovensku, resp. proces uchopenia moci zo strany ľudákov, teda obdobie autonómie. Spomenúť treba najmä štúdie E. Nižňanského.¹⁷ Vzhľadom na úroveň

– 1945. In: Historický časopis, roč. 37, 1989, č. 3, s. 403-424; ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1944. In: Historie a vojenství, roč. XL, 1991, č. 1, s. 73; Táže: Cesty k sebe. Česi v odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1943. Praha 2009.

- 14 K problematike holokaustu vyšlo najmä po roku 1989 pomerne veľké množstvo prác. Z hľadiska skúmanej problematiky sú najvýznamnejšie: KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991; Tenže: Židovská otázka a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska. In: Nové Obzory, 10, 1968, s. 155-180. NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov 1999; Tenže (ed.): Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty. Bratislava 2001; Tenže (ed.): Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava 2000; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945). Bratislava 2003; NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (ed.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty. Bratislava 2003; NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I.: Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty. Bratislava 2004; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému). Dokumenty. Bratislava 2005.
- 15 Z hľadiska časového vymedzenia práce je treba spomenúť aspoň nasledujúce štúdie. SCHVARC, M.: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. 4. 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 101-118; Tenže: Pozícia Karmasinovej Deutsche Partei vo vnútropolitickej kríze na jar a v lete 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 77-92; Tenže: „Úderka a výchovný nástroj hnutia“ – Freiwillige Schutzstaffel – dobrovoľné oddiely Deutsche Partei. In: Vojenská história, roč. 13, 2009, č. 1, s. 44-66; Zo starších prác pozri najmä KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava 1971; LIPTÁK, L.: Role of the German Minority in Slovakia in the Years of the Second World War. In: Studia historica slovaci I, Bratislava 1963, s. 150-178.
- 16 CHREŇOVÁ, J.: Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava 1977; Pozri tiež BIELIK, F.: Administratíva Slovenska v rokoch 1938 – 1944. In: Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945) (redakčná rada L. Holotík, M. Kropilák), Bratislava 1965, s. 50-62.
- 17 LIPTÁK, L.: Autonómia Slovenskej krajiny od Mníchova k 14. marcu. In: Odboj a revoluce 1966, roč. IV., č. 5, s. 73-101; LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1957; NIŽŇANSKÝ, E.: Zásahy do samosprávnych orgánov (najmä mestských a obecných zastupiteľstiev a rád) v období autonómie Slovenska 1938/39. In: Studia historica Nitriensia IX., 2001, s. 121-152; Tenže: Voľby do Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Studia historica Nitriensia VII/1998, s. 163-204; Tenže: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39

spracovanosti tejto témy som svoj výskum sústredil najmä na obdobie po 14. marci. Na druhej strane, aby práca nestratila svoj ucelený charakter, obdobie autonómie stručne mapujem v úvodnej kapitole.

Som si vedomý, že takýto prístup sa musí oprieť tiež o pomerne širokú pramennú bázu. Okrem publikovaných prác vedeckého a memoárového charakteru preto využívam predovšetkým pôvodný archívny materiál. Svoj výskum som zameral najmä na fondy umiestnené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (najmä fondy Ministerstvo vnútra, Ministerstvo hospodárstva, Policajné riaditeľstvo, Krajinský úrad – Prezídium, Hlinkova garda (604), Ústredňa štátnej bezpečnosti (209 a 10); Hlinkova mládež (605), Národný súd atď). Pomerne veľa som vyťažil tiež z fondov Vojenského historického archívu v Bratislave a vybraných štátnych archívov a ich pobočiek. Do svojej práce som zahrnul tiež výsledky nadobudnuté výskumom v archívoch Českej republiky (Archiv bezpečnostních složek Praha, Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Národní archiv Praha), ako aj Nemeckej spolkovej republiky (Bundesarchiv Berlin, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg). Veľkú pozornosť som venoval tiež dobovej tlači.

Práca sa skladá zo šiestich kapitol. Pri ich koncipovaní som zvolil chronologický prístup, ktorý najlepšie umožňuje zachytiť dynamiku politických a mocenských zmien v sledovanom období. Prvá kapitola práce načrtáva formovanie ľudáckeho režimu v období autonómie, na základe súčasného stavu poznania tejto problematiky. V tejto súvislosti sa snažím zachytiť najmä dynamiku prechodu od politického vyjednávania medzi ľudákmi a ich politickou konkurenciou až k mocenskému riešeniu politických problémov zo strany HSLS. Druhá kapitola je venovaná výstavbe politického systému Slovenského štátu a mechanizmu jeho fungovania v období konsolidácie ľudáckeho režimu. Ide o časový úsek od 14. marca 1939 do vypuknutia druhej svetovej vojny. Veľkú pozornosť tu venujem HSLS, ktorá mala v politickom systéme dominantné postavenie. V tejto súvislosti sa snažím zachytiť jej postupnú premenu z konzervatívno-pravicového opozičného subjektu na stranu samovládnucu. Všímam si najmä to, do akej miery si v sledovanom období strana upevnila svoj vplyv na politický, hospodársky, verejný a kultúrny život krajiny. Teda spôsob akým si budovala monopol štátno-politickej moci. Všímam si tiež postavenie HG a Hlinkovej mládeže (HM), polovojenských fašizoidných organizácií HSLS, ktoré predstavovali jednu z hlavných mocenských opôr ľudáckeho režimu. Samostatnú podkapitolu venujem rozboru ústavy SR prijatej 21. júla 1939, ako i premenám vzťahu medzi legislatívou a exekutívou a ich odrazu v konkrétnej politickej praxi. V tretej kapitole sledujem konkrétne prejavy fungovania mechanizmu politického systému v sledovanom období, teda politický režim. V tejto

v porovnaní s „machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko (ed. M. Glettler, L. Lipták a A. Míšková). Bratislava 2002, s. 185-212; ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Slovesko v druhej republike. (Autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie). In: Z druhej republiky II. (ed. J. Rataj, A. Klimek, Z. Zudová – Lešková). Praha 1993, s. 242-339.

súvislosti si všímam pôsobenie mocensko-represívneho aparátu, ciele a metódy ľudáckej propagandy, zmeny v štátnej správe a samospráve, v postavení minorít, zásahy štátu do súkromného podnikania ale aj do iných sfér spoločenského a kultúrneho života. V štvrtej kapitole sa zaoberám pôsobením mocensko-represívneho aparátu a režimu Slovenskej republiky v súvislosti s vojnou proti Poľsku. Tu analyzujem nátlakové prostriedky, ktoré režim podnikol, aby v súvislosti s vojnou vystupňoval militarizáciu spoločnosti a tým demonštroval všeobecný súhlas s protipoľskou politikou. V piatej a šiestej kapitole charakterizujem politický systém a režim v období, ktoré predchádzalo nemecko-slovenským rokovaniam v Salzburgu, kde nemecká strana presadila vnútropolitické zmeny v slovenskej vláde v prospech pronacistických radikálov. Dôraz však nekladím len na vývoj vzťahov vnútri ľudáckeho tábora (konzervatívci kontra radikáli). Sledujem tiež pokračujúci proces inštitucionalizácie politického systému – vývoj v HSLS, HG, HM, vznik, organizáciu a pôsobenie Ústredne štátnej bezpečnosti atď.

Domnievam sa, že načrtnutý prístup pri spracovávaní predmetnej problematiky najlepšie umožňuje odkryť úroveň procesu postupnej totalitarizácie celej spoločnosti. Pritom treba už tu zdôrazniť, že v sledovanom období, teda medzi 6. októbrom 1938 a salzburskými rokovaniami koncom júla 1940 bol politický systém a teda aj režim na Slovensku tak povediac najautentickejší. To znamená, že v porovnaní s neskorším vývojom, kedy sa zvýraznil nemecký vplyv, v skúmanom období sa v jeho podobe asi najviac odrážali vlastné predstavy a koncepcie politikov HSLS.

I. | Nástup HSĽS k moci v období autonómie Slovenska

(6. október 1938 – 14. marec 1939)

1. Rýchly rozklad demokracie

V období existencie prvej Československej republiky predstavovala Hlinkova slovenská ľudová strana konzervatívno-pravicovú stranu kresťanského zamerania. V rámci svojich politických aktivít rešpektovala systém parlamentnej demokracie. Jej politický program sa koncentroval najmä na zápas za zmeny v štátoprávnom usporiadaní ČSR, ktorých výsledkom mala byť autonómia Slovenska. Od roku 1923 HSĽS predstavovala najsilnejšiu a najvplyvnejšiu politickú stranu Slovenska, pričom jej volebný potenciál sa aj v nasledujúcom období pohyboval v rozmedzí 30 – 35 %. Pre svoj odpor k centralizmu predstavovala v tomto období takmer nepretržite (až na jej účasť vo vláde v rokoch 1927 – 1929) vyhranene opozičný politický subjekt.

Boj o presadenie autonomistického programu vrcholil v druhej polovici 30. rokov. V HSĽS v tomto období zosilneli rôzne autoritárske tendencie. Tie vyvierali jednak z pretrvávajúceho presvedčenia, že HSĽS je jedinou oprávnenou reprezentantkou slovenského národa, ale tiež z narastajúcej dezilúzie, ktorá bola dôsledkom stúpajúcej nedôvery v hodnoty demokracie. Najmä najmladšia ľudácka generácia bola už v tomto čase presvedčená, že demokracia nie je schopná riešiť zásadné spoločenské problémy krajiny a javí sa ako prekážka dôslednej „národnej revolúcie“. Vodou na mlyn ich radikalizmu boli pretrvávajúce prechmaty kultúrneho, hospodárskeho a politického centralizmu 1. ČSR, ktoré si vysvetľovali ako pokus o českú kolonizáciu Slovenska. Ale tiež zostrený kurz štátu voči opozícii (napr. cenzúra) na základe zákonov z rokov 1933 resp. 1936, ktorých cieľom malo byť posilnenie celistvosti republiky.¹ Radikalizoval sa aj slovník funkcionárov a oficiálnych programových dokumentov HSĽS. Napríklad vtedajší podpredseda HSĽS Jozef Tiso na VII. zjazde strany v Piešťanoch v roku 1936 vyhlásil: „...budeme dbať o to: Aby strana ako je jedinou reprezentantkou slovenského národa, zahrnula v sebe celý národ a všetky jeho zložky. Jeden národ, jedna strana, jeden vodca pre jednotný postup všetkých síl v službe jedného národa“.²

Tieto názory boli determinované aj vývojom v okolitých štátoch, kde sa postupne kreovali autoritárske a totalitné politické systémy, ale aj nárastom popularity fašizmu,

1 Slovenský národný archív (SNA), f. Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920 – 1950 (PR), škatuľa 226, 227, 228.

2 KOČIŠ, A.: Náš siedmy sjazd. Pamätnica VII. sjazdu HSĽS. Bratislava 1936, s. 16.

ktorého myšlienky oslovili aj viacerých najmä mladších predstaviteľov HSLS. Dôležitým medzníkom, ktorý sa výrazne podpísal pod zmenu vnútropolitických pomerov v ČSR, a teda aj na Slovensku bol známy mníchovský diktát z 29. septembra 1938. Ten priniesol zásadnú zmenu zahraničnopolitického postavenia ČSR, bol však aj spúšťačom rýchleho rozkladu už aj tak oklieštenej parlamentnej demokracie. Na Slovensku bola nositeľom týchto zmien HSLS, ktorá využijúc oslabenie republiky presadila už 6. októbra vyhlásenie autonómie. Napriek tomu, že tento krok podporila aj väčšina politických strán na Slovensku. HSLS presvedčená, že ona je jedinou právoplatnou reprezentantkou Slovenska, začala okamžite budovať režim jednej politickej strany. Zmeny, ktoré prebiehali v celej ČSR, boli v nasledujúcich mesiacoch samozrejme determinované aj nepriamym tlakom nacistického Nemecka, ktoré malo rozhodujúci vplyv na akékoľvek zmeny v usporiadaní stredoeurópskeho priestoru.

Prvým krokom zo strany HSLS bola likvidácia ostatných politických strán. Svojich konkurentov odstavila buď priamo alebo nepriamo. V prvom prípade postupovala cestou zastavenia, neskôr zákazu ich činnosti. Tento osud postihol komunistickú stranu, sociálnodemokratické strany (československú aj nemeckú) a obidve židovské strany – Židovskú stranu a Zjednotenú socialisticko-sionistickú stranu robotnícku. V druhom prípade postupovala spôsobom „dobrovoľného zjednotenia sa“ v HSLS – Strane slovenskej národnej jednoty – 8. novembra 1938. Touto cestou sa vydali agrárnici, ľudovci, národní socialisti, živnostníci, národní sjednocení a fašisti. Značná časť ich funkcionárskej základne však zjednotenie odmietla, niektorí sa postupne zapojili do odboja.³ Na margo zjednotenia J. Tiso už koncom októbra 1938 vyhlásil: „Zjednotenie slovenského národa – toto je tá historická myšlienka, ktorá ako veľká hodnota prechádza z posledných dní a má byť nositeľkou nášho ďalšieho vývoja. Odteraz navždy musí prestať kultúrne a stranícke rozštiepenie národa. Kto by sa o niečo takéto usiloval, toho by slovenský národ pokladal za svojho zakukleného nepriateľa a podľa toho by s ním naložil.“⁴ O vážnosti Tisových slov sa veľmi rýchlo presvedčila aj Slovenská národná strana (SNS), napriek tomu, že bola dlhoročným spojencom ľudákov v boji za autonómiu. Tá sa síce pôvodne „zjednotiť“ odmietla, po tom čo bola jej činnosť 24. novembra zastavená, však už návrh na „dobrovoľnú“ spoluprácu prijala.⁵ V ďalšom období okrem HSLS existovala len strana nemeckej menšiny Deutsche Partei in der Slowakei (DP)

3 NIŽŇANSKÝ, Dvojnásobné zmocnenie... ref. 17, Úvod, s. 189-192; ŠUCHOVÁ, X. – RUMAN, L. – NIŽŇANSKÝ, E.: Dokumenty o likvidácii politických strán v období autonómie Slovenska na príklade československej sociálnej demokracie. In: *Studia historica Nitriensia* VI., 1997, s. 217-246; CHREŇO, J.: Z fašistických črtí tzv. slovenského štátu. In: *Sborník archivních prací*, roč. XI., 1961, č.2, s. 30-34; BYSTRICKÝ, V.: Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca. In: *Zborník Múzea SNP*, 12, 1987, s. 5-36; Tenže: Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protifudáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: *Zborník Múzea SNP*, 14, 1989, s. 27-60.

4 Slovák, 25. 10. 1938, s. 1, Ako vybudujeme nové Slovensko.

5 ROGULOVÁ, J.: Likvidácia Slovenskej národnej strany. In: *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000.* Bratislava 2000, s. 96-104.

– Nemecká strana na Slovensku (jej postavenie bolo determinované mocenským postavením nacistického Nemecka)⁶ a z dôvodu reciprocity tiež strana maďarskej menšiny Egyesült Magyar Párt (Zjednotená maďarská strana). V roku 1940 zmenila názov na Szlovenszkói Magyar Párt (Maďarská strana na Slovensku). Deutsche Partei disponovala tiež vlastnými paramilitantnými oddielmi Freiwillige Schutzstaffel (FS) sformovanými už v októbri 1938, ktoré sa mali stať akousi elitou strany a „motorom“ pri jej premene v duchu národného socializmu. Adept na službu v FS musel samozrejme spĺňať rasové a telesné kritériá. Spočiatku fungovali bez súhlasu vládnej moci, tá ich však tolerovala. Oficiálne ich slovenská vláda povolila 17. januára 1939, právne legalizované však boli až v septembri 1939. Prevažnú časť ich velitelských kádrov tvorili sudetskí Nemci. V marci 1939 už boli FS územne rozčlenené do troch úderných práporov a spolu mali 4 604 mužov. Svoju úlohu zohrali už počas horúcich marcových udalostí pri rozbiehaní Č-SR, kedy ozbrojení FS – maní doslova ovládli bratislavské ulice.⁷

Postavenie nemeckej menšiny posilňoval tiež fakt, že pri predsedníctve vlády bol už v októbri 1938 zriadený úrad štátneho tajomníka pre záležitosti nemeckej národnej skupiny, ktorého vedením bol menovaný predseda DP Franz Karmasin.

Mocenské a politické zmeny po 6. októbri sa odrazili aj na zložení prvej autonómnej vlády, ktorú možno z pohľadu HSLS charakterizovať pomerom 3:2 (HSLS : agrárci). Predsedom vlády a zároveň ministrom vnútra sa stal Jozef Tiso, ministrom pravosúdia, sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva Ferdinand Ďurčanský, ministrom školstva Matúš Černák (oficiálne však ešte nebol členom HSLS), ministrom hospodárstva (poľnohospodárstvo, obchod, verejné práce a financie) agrárnik Pavol Teplanský a ministrom pôšt a železníc jeho stranícky kolega Ján Lichner.

Dôležitým nástrojom HSLS pri presadzovaní politických zmien bola fašizoidná polovojenská organizácia Hlinkova garda. Tá vznikla ešte v lete 1938 ako výsledok vystupňovanej verejnej agitácie HSLS za autonómiu Slovenska.⁸ Postupne sa sformovala na agresívne a netolerantné hnutie, ktorého charakteristickým rysom bol vypätý nacionalizmus, antisemitizmus a čechofóbia. Okolo HG sa zhromažďovali najradikálnejší predstavitelia HSLS, ktorých cieľom bol dôsledný politický prevrat a prevzatie absolútnej moci, radikálne vysporiadanie sa so všetkými svojimi odporcami, ako i exponentmi bývalého režimu, najmä samotnými Čechmi, ktorí mali dominantné postavenie v štátnych i neštátnych inštitúciách na Slovensku. Postavenie HG, na čelo ktorej sa postavil Karol Sidor sa zvýraznilo vďaka skutočnosti, že HSLS sa pri budovaní nového režimu nemohla spoľahnúť na správne a samosprávne orgány. Prostredníctvom HG mohla ovládnuť politický priestor, militarizovať spoločnosť, zároveň z nej chcela vytvoriť protiváhu čs. brannej moci, čo sa stalo aktuálnym najmä po Viedenskej arbitráži. HG mala pritom plniť pomocné úlohy pre úrady, či bezpečnostné orgány, najmä

6 Bližšie pozri SCHVARC, M.: Totalitné snahy Deutsche Partei na príklade eliminácie Zipserdeutsche Partei a jej záujmových organizácií. In: *Annales historici Presovienses* 7, 2007, s. 86-106.

7 SCHVARC, „Úderka a výchovný nástroj hnutia“, ref. 15, Úvod, s. 45-49.

8 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod.

pri ochrane „slovenského národného majetku“. Kompetencie HG však neboli presne vymedzené. Už v tomto čase preto logicky na povrch vyplávali rôzne spory medzi HG a bezpečnostným aparátom, či úradmi o kompetencie najmä v bezpečnostných otázkach. Garda sa totiž na vlastnú päsť dopúšťala aj rôznych nelegálnych nepravostí: legitimovanie osôb, prehľadávanie ich majetku, terorizovanie Židov, Čechov atď. Tu treba povedať, že HG bola v tom čase živelnou organizáciou, absentovala pritom praktická koordinácia z najvyšších miest.⁹

Organizačne sa HG sformovala už na základe dočasného organizačného rozvrhu HG z 9. októbra 1938. Podľa neho HG mala byť strážkyňou slovenského národného majetku a „slovenských národných ideálov“.¹⁰ Nový Organizačný poriadok HG bol vydaný Karolom Murgašom 22. októbra. Najvyšším veliteľom sa podľa neho stal Karol Sidor. Za jeho bezprostredných podriadených v prvom hlavnom veliteľstve boli menovaní: Ján Dafčík ako výkonný veliteľ, Karol Murgaš ako náčelník organizačného oddelenia a Alexander Mach ako náčelník politickej sekcie. HG sa mala po reorganizácii, ktorú následne schvália aj autonómna vláda, skladať z Hlavného veliteľstva (HV HG) a 40 oblastných veliteľstiev (pod ne spadali okresné, mestské, obvodné a miestne veliteľstvá). Z hľadiska pôsobnosti je tu HG vymedzená ako organizácia, „ktorá sa stará o nábožensko-mravnú a vlasteneckú výchovu mužskej mládeže od 18 rokov.“¹¹ HG mala byť nápomocná všetkým úradom a bezpečnostným orgánom. Jej úlohou bola tiež výchova členstva vo vojenskej disciplíne a duchu brannosti. Postavenie HG sa posilnilo po vydaní vládných nariadení z konca októbra a z decembra,¹² ktorými sa rozpúšťali všetky občianske polovojenské a telovýchovné branné organizácie na území Slovenska, ich majetok prisudzoval HG, ktorá sa stala jedinou brannou organizáciou.¹³ Už v tomto čase mala HG aj neoficiálneho nemeckého poradcu, ktorým bol Laurenz Karbus z nacistickej Sicherheitsdienst (SD), čo zodpovedalo snahe nemeckej strany usmerňovať jej činnosť.¹⁴

Popri HG ľudáci dočasne využili tiež inštitúciu národných výborov, ktoré boli vytvorené ako kontrolný a nátlakový orgán novej vlády na štátnu správu. Boli pritom úzko previazané (a to aj personálne¹⁵) s HG, ktorú využívali ako výkonnú zložku svojich nariadení. Podľa obežníka predsedníctva slovenskej autonómnej vlády z 12. októbra

9 Tamže, s. 69-70.

10 Tamže, s. 79; ČAPLOVIČ, M.: Čs. dôstojníci – Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 – marec 1939). In: Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. (ed. F. Cséfalvay a M. Púčík). Bratislava 2000, s. 106.

11 SNA, f. 604 (Hlinkova garda), 604-66-2; Bližšie pozri SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 81-83.

12 Vl. nariadenia 15 z 28. 10. 1938 a č. 70 z 5. 12. 1938.

13 SUŠKO, ref. 8, Úvod, s. 166-259; KORČEK, J.: S menom vodcu na štíte. Vznik, pôsobenie a zábery Hlinkovej gardy. In: Historická revue, roč. IV, 1993, č. 6, s. 17-18.

14 SCHVARC, M.: Úvaha nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku. In: Pamäť národa, roč. 5, 2008, č. 3, s. 63.

15 Okrem iného aj predsedom ústredného Slovenského národného výboru bol najvyšší veliteľ HG K. Sidor.

1938 mali byť národné výbory pomocným orgánom oficiálnych úradov. Ich mienka síce oficiálne nebola záväzná, mal sa však na ňu brať zreteľ. V skutočnosti sa však stali reálnou protiváhou legálne zvolených orgánov. Rozpustené boli 19. decembra 1938.¹⁶

Nástup HSLS k moci sprevádzala tiež likvidácia plurality názorov. Sem možno zaradiť už nariadenie Krajinského úradu zo 14. októbra 1939, ktorým boli rozpustené všetky slobodomurárske lóže (spolu sedem). K tomu došlo s odvolaním sa na paragraf 113 ústavy z roku 1920, na základe ktorého mohol byť ktorýkoľvek spolok rozpustený vtedy, keď jeho činnosťou bol porušený trestný zákon alebo verejný pokoj.¹⁷ Tým istým nariadením bol rozpustený tiež spolok Západoslovenský kraj „Voľnej myšlienky“ so sídlom v Bratislave, ktorý sa vyznačoval silným antiklerikalizmom a pravdepodobne tiež niektoré ďalšie „voľnomyšlienkárske“ spolky, ktorých postoje boli v rozpore s ľudáckou ideológiou.¹⁸ Ďalším krokom bolo zavedenie cenzúry tlače. Dodatočná cenzúra (už vytlačených prejavov) existovala už v období 1. ČSR. Svoje skúsenosti s ňou mala aj HSLS, keďže jej nutnosť bola často zdôvodňovaná existenciou početných národnostných sporov. Predbežnú cenzúru však zakazovala ústava. Jej použitie v Československu po roku 1918 bolo možné iba za istých zákonne podložených podmienok. Tieto opatrenia mohli byť prijaté na základe zákona č. 300/1920 Sbírkou zákonů a nařízení (Sb. z. a n.) v prípade, že to bolo nevyhnutné z hľadiska ochrany celistvosti štátu, jeho demokraticko-republikánskej formy, ústavy a na udržanie, alebo obnovenie verejného poriadku. Ich platnosť však bola časovo obmedzená na tri mesiace. Takéto nariadenia však vláda musela do 14 dní predložiť parlamentu alebo ak nezasadal stálemu výboru. Predbežnú cenzúru upravoval tiež zákon č. 131/1936 Sb. z. a n. o obrane štátu, ktorý platil len v prípade brannej pohotovosti štátu. Podľa neho bolo možné tiež zakázať vydanie a rozširovanie tlače, pokiaľ by ohrozovala záujmy obrany štátu alebo iné dôležité záujmy ČSR či jej spojencov alebo verejný pokoj a poriadok. K vyhláseniu brannej pohotovosti štátu došlo v septembri 1938 vládny nariadením č. 177 Sb.z. a n. zo 17. septembra a vládnu vyhláškou z 23. 9. 1938 č. 183 Sb. z. a n. Na ich základe boli suspendované niektoré občianske práva a slobody garantované ústavou a zavedená predbežná cenzúra. Toto opatrenie paradoxne uľahčilo novej autonómnej vláde likvidovať demokraciu a presadiť monopolné postavenie HSLS. Tieto obmedzenia síce mali platiť len tri mesiace, vládny nariadením č. 317/1938 Sb. z. a n. z 12. 12. 1938 však boli predĺžené o ďalšie tri (s platnosťou od 17. decembra). Po 14. marci tieto obmedzenia nová vláda predĺžila na neurčito a v skutočnosti platili až do konca vojny.¹⁹

16 NIŽŇANSKÝ, Dvojnásobné zmocnenie... ref. 17, Úvod, s. 192-193; SOKOLOVIČ, ref. 9, s. 69-70; PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938-1945. In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 4, s. 652.

17 SNA, f. PR, škatuľa 1, strana (s.) 881.

18 SNA, f. PR, škatuľa 17, 435/17. Ďalší takýto spolok Únie sociálnych svobodných mysliteľů v republike Československé so sídlom v Bratislave svoju činnosť na Slovensku ukončil sám. Krajinský úrad o tom informoval 6. 12. 1938. SNA, f. PR, škatuľa 17, s. 806.

19 Bližšie pozri ZAVACKÁ, K.: Právo na ceste Slovenska od demokracie k totalite (Slovensko od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939). In: Česko-slovenská ročenka 2006. Brno 2006, s. 361; Táže:

Cenzúru zabezpečovali bezpečnostné a administratívno-správne orgány (okresné úrady). Smernice pre výkon cenzúry vydávalo Prezídium ministerstva vnútra (MV) vo forme tlačových pokynov. Usmerňovanie tlače sa dialo tiež prostredníctvom vládnych komisárov dosadených do „nespolahlivých“ tlačiarenských a novinárskych podnikov a do redakcií.²⁰ Ďalším krokom bola likvidácia alebo ovládnutie neľudáckej tlače. Boky pritom neostali ani strany, ktoré sa „dobrovoľne“ zjednotili s HSLS.²¹ Za všetko hovorí fakt, že už v období autonómie nedobrovoľne zaniklo 11 z 18 dovedty existujúcich denníkov.²² Do tohto kontextu zapadli tiež prvé nariadenia o zákaze dovozu zahraničnej tlače, po 14. marci sa táto cenzúra ešte zintenzívnila.

Radikálnym zmenám sa nevyhol ani Slovenský rozhlas. Aj sem bol už krátko po 6. októbri dosadený vládny dôverník.²³ Personálne, ako aj programové zmeny, ktoré tu okamžite prebehli, charakterizoval denník Slováč už krátko po vyhlásení samostatnosti takto: „...Čo sa týka programovej stavby nášho rozhlasu, 6. október a 14. marec znamenali zrejmú revolúciu, ktorú správa rozhlasu hneď zvládla. Keď zmizli indivídua, ktoré pod egidou centralizmu otravovali slovenských poslucháčov, ... črtali sa prvé náznaky úplne nacionálneho programu slovenského“.²⁴ Už v období autonómie sa rozhlas stal prostriedkom na šírenie ľudáckej propagandy, mobilizácie verejnosti (do éteru sa vysielali gardistické rozkazy, pochody a národné piesne...). Usmernený bol od

Tlač, cenzúra a propaganda na Slovensku od 6. októbra 1938 do konca vojny. In: Česko-slovenská historická ročenka 2007, Brno-Bratislava 2007, s. 239-240; DUHAJOVÁ, Z.: Cenzúra slovenskej tlače v rokoch druhej svetovej vojny. In: Otázky žurnalistiky, roč. 34, 1990, č. 1, s. 5.

- 20 Za vládneho komisára pre všetky tlačiarenské a vydavateľské podniky a pre všetky periodické časopisy a noviny bol už 28. 10. 1938 autonómnou vládou menovaný Dr. Vojtech Hudec. Slováč, 29. 10. 1938, s. 3, Celá tlač na Slovensku pod vládny dozorom.
- 21 Ako prví boli postihnutí komunisti. Zákaz ich tlače prišiel už 9. 10. 1938 súčasne so zákazom komunistickej strany. Podobný osud, len o niekoľko týždňov neskôr, postihol aj sociálno-demokratickú tlač. Ešte v októbri ukončil svoju existenciu tlačový orgán Československej strany lidovej – Ľudová politika a v decembri aj agrárny Slovenský denník. Ich druhý denník Slovenskú politiku ľudáci prevzali a po povinnej očiste redakcie zaradili medzi vládnu politickú tlač. Zanikali tiež nestranné denníky, vrátane najstaršieho Pressburger Zeitung. V januári 1939 podobný osud postihol tiež nestranný denník Slovenský hlas. Novosti vychádzajúce v Košiciach zanikli po Viedenskej arbitráži v novembri 1938. Namiesto nich však začal už v novembri 1938 v Prešove vychádzať spomínaný denník Slovenská politika. Zanikli tiež niektoré inojazyčné denníky Prágaí magyar hírlap, Kassai újság. Bližšie pozri DUHAJOVÁ, Z.: Legálna slovenská neľudácka tlač v rokoch druhej svetovej vojny. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Žurnalistika, 18, Bratislava 1991, s. 97-108.
- 22 Tamže, s. 100-101.
- 23 Ako prvý sa tejto funkcie ujal študentský aktivista Jozef M. Kirschbaum, toho však čoskoro vystriedal novinár, publicista a historik Konštantín Čulen, ten sa však už vo februári 1939 stal tlačovým atašé čs. vyslanectva vo Washingtone. Na jeho miesto preto nastúpil Karol Körper, ktorý tu zotrval do 16. 6. 1939.
- 24 Slováč, 19. 4. 1939, s. 3, Budujme dobre svoj rozhlas! II. časť. Ušetrený nezostal ani rozhlasový archív, z ktorého boli od roku 1939 postupne vyradované „nehodnotné a nášmu duchu cudzie knihy a libretá“. SNA, f. Národný súd (NS), A 860, Tn ľud 17/45, Dr. Karol Körper.

začiatku tiež film. Prvé nariadenia o zákaze premietania „závadných“ filmov vyšli už v novembri 1938. Vzťahovali sa na všetky filmy, ktoré nekorešpondovali s ľudáckou predstavou o potrebe morálnej prevýchovy Slovákov v duchu „národnom a kresťanskom“, okrem iného na všetky sovietske filmy ale i na známy film s erotickou scénou *Extáza*, či Chaplinovu *Modernú dobu*.²⁵ Nová vládna garnitúra si však uvedomovala tiež možnosti filmu ako prostriedku propagandy. Už v novembri vznikol slovenský zvukový týždenník *Nástup*, ktorého cieľom bolo „propagovať nielen na Slovensku, ale i v zahraničí slovenské historické udalosti a krásu našej podtatranskej vlasti.“²⁶

Režim sa neuspokojil len s cenzúrou. Už v októbri bol preto vytvorený Úrad propagandy. Do jeho kompetencie mali patriť „najmä veci úradnej tlačovej kancelárie, ideové vedenie rozhlasovej služby a tlače, ako i usmerňovanie kultúry, umenia a ľudovej výchovy zo štátne propagačného hľadiska.“²⁷ Vedením úradu bol 18. októbra poverený Alexander Mach. Do jeho kompetencie patrilo tiež vedenie Slovenskej tlačovej kancelárie (STK) a Slovenského rozhlasu, ktoré preto aj v budúcnosti priamo usmerňoval. Nemal však priamy dosah na usmerňovanie a cenzúru tlače, ktorá zostala v kompetencii Prezídia MV.²⁸ Budovanie Úradu propagandy však napredovalo pomaly, prvý návrh jeho aparátu bol pritom vypracovaný už vo februári 1939, ten sa však v praxi nerealizoval.²⁹

V snahe upevniť si mocensko-politické postavenie došlo už krátko po 6. októbri k pomerne hlbokým zásahom do samosprávnych orgánov. Na druhej strane ich právomoci boli oklieštené už pred 6. októbrom. K ich faktickému poštátneniu prispel zákon o organizácii politickej správy z roku 1927, ako i zákon o voľbách do krajských a okresných zastupiteľstiev z toho istého roku.³⁰ Podľa týchto právnych noriem sa najvyšším orgánom štátnej správy na Slovensku stal Krajský úrad, na čele ktorého stál krajský prezident. Do štátnej administratívy patrili tiež zamestnanci Krajského úradu, okresní úradníci, vrátane okresných náčelníkov (bolo zriadených 77 okresov) a notári. Následne sa reorganizovala tiež samospráva. Vznikli nové orgány – krajské zastupiteľstvo, ako i okresné zastupiteľstvá.

Oklieštenie samosprávy podľa uvedených právnych noriem umožňovala skutočnosť, že jednu tretinu členov zastupiteľských zborov (krajských a okresných zastupiteľstiev) mala menovať ústredná vláda. Organizačný zákon tiež vláde umožňoval kedykoľvek zastupiteľstvo, výbor či komisiu rozpustiť, prípadne prepustiť ich jednotlivých členov. Zmeny do volebného poriadku obcí priniesol zákon č. 122/1933 Sb. z.

25 Úradné noviny 1938, 4. 11. 1938. Závadné filmy.

26 Slováč, 21. 12. 1938, s. 8, Vláda Slovenskej krajiny obdivuje *Nástup*.

27 Bližšie pozri BAKA, I.: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 51, 2002, č. 2, s. 277-294.

28 K činnosti úradu v čase autonómie pozri: MICHELKO, R.: Úrad propagandy (1938 – 1945). In: *Historický zborník* 14, 2004, č. 1, s. 149-166.

29 Bližšie pozri ZAVACKÁ, Tlač, cenzúra..., ref. 19, Kapitola I., s. 241-242.

30 Bližšie pozri BARTLOVÁ, A.: Niektoré nové prvky v politickom systéme ČSR a v politickom živote Slovenska na prelome 20. a 30. rokov. In: *Studia historica Nitriensia* III, 1995, s. 97-107; Tiež PODOLEC, ref. 16, Kapitola I., s. 647-668.

a n. Ministerstvo vnútra podľa neho muselo potvrdiť starostov obcí a ich námestníkov. Tieto opatrenia mali byť namierené najmä proti pravicovým alebo krajne ľavicovým politickým prúdom, interpretované teda boli, paradoxne, ako prostriedok na udržanie demokracie. Ich účinok však bol čiastočne obmedzený, po určitom čase muselo tak či tak dôjsť k voľbám. Zásahy do samosprávy po 6. októbri však nadobudli nový rozmer, keďže nové voľby sa už ani po 14. marci neuskutočnili.

Zmeny vo vedení Krajinského úradu ľudáci previedli už 12. októbra 1938, kedy bol z funkcie Krajinského prezidenta odvolaný Jozef Országh (nominant agrárnej strany). Na jeho miesto predseda autonómnej vlády J. Tiso vymenoval Juliána Šimku. Nasledovalo rozpustenie krajinského zastupiteľstva, výboru a všetkých komisií, a to na základe nariadenia autonómnej vlády z 21. novembra 1938. Na základe nariadenia krajinského prezidenta z 19. októbra mali byť rozpustené tiež obecné zastupiteľstvá, a to tam, kde by „doterajšie zoskupenie obecnej správy neposkytovalo dostatočnú záruku rýchleho konsolidovania pomerov.“³¹ Zásahmi do obecných a mestských zastupiteľstiev sa už podrobne zaoberal E. Nižňanský. Pri ich analýze vysledoval viaceré typy zásahov. Pritom konštatoval, že štátna správa postupovala pri zásahoch proti zastupiteľským zborom buď priamo – rozpustením zastupiteľstva a následným vymenovaním vládneho komisára alebo po iniciatíve „zdola“ (zo strany miestnych orgánov HSLS, HG, Národných výborov). Okrem útokov proti politickým stranám pritom vysledoval aj niekoľko útokov národnostných (proti Čechom, Židom).³²

Zásahy do štátnej sféry, orgánov správy, súdnictva, daňových úradov boli späťe najmä s útokmi proti Čechom a Židom, čiastočne sa však dotkli tiež Slovákov – tzv. čechoslovákov, ktorí sa exponovali v bývalom režime. Tieto kroky sprevádzala antičeská a protizidovská propaganda. Personálne zásahy tu však nemali len mocensko-politické ciele. Napríklad vyradením Čechov zo štátnych orgánov sa sledovala tiež snaha zlepšiť celkovú hospodársku situáciu a vytvoriť nové pracovné príležitosti pre Slovákov.

K prvým tzv. divokým čistkám v štátnej správe došlo už v októbri a novembri 1938. Asi najviac sa prejavili v rezorte školstva. Boli zamerané najmä proti českým učiteľom a profesorom.³³ V súvislosti s pripravovanými zásahmi v školstve denník Slováč už 13. októbra 1938 oznamoval: „Začalo sa nové obdobie slovenského školstva“. Informoval pritom o prepustení radcu školského referátu Břetislava Kalouska, a to spôsobom pre vtedajšiu politickú kultúru príznačným: „Energický zákrok ministra Černáka odstránil túto pliaгу života na Slovensku. Tento rozhodujúci krok prijalo celé Slovensko s nadšením a želá si, aby zlopovestný Kalousek ani nedýchal slovenský vzduch.“³⁴ Tieto vý-

31 Bližšie pozri NIŽŇANSKÝ, Zásahy... ref. 17, Úvod, s. 125.

32 Tamže, s. 126-132.

33 Podľa oficiálnych údajov vyučovalo na ľudových a meštianskych školách na území, ktoré nepostihlo rozhodnutie Viedenskej arbitráže, k 6. októbru 8 234 učiteľov, z toho 2 054 Čechov. Na stredných školách bolo 523 českých učiteľov. ČULEN, K.: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR. Bratislava 1944, s. 155-181.

34 Slováč, 13. 10. 1938, s. 2, Začalo sa nové obdobie slovenského školstva. V duchu Andreja Hlinku!

hrazné slová zapadli do celkovej kampane požadujúcej nápravu v školstve, ktoré sa podľa Ľudákov za 1. ČSR stalo prostriedkom kolonizácie a odnárodnenia Slovenska.

Nezostalo však len pri slovách. Ako ďalej píše Slovák, Kalouskov nástupca Pavol Čarnogurský už prvý deň svojho úradovania zakročil proti niektorým školským inšpektorom, ktorí „dopustili sa urážlivého činu proti slovenskému presvedčeniu.“ O rozsahu čistiek v školstve si mohol reálnu predstavu vytvoriť aj dobový čitateľ, keďže Ľudácke denníky publikovali celé zoznamy prepustených, ale aj preložených učiteľov a školských inšpektorov. Tieto čistky postihli najmä Čechov, čiastočne už aj Židov. Do určitej miery sa však dotkli aj slovenských učiteľov, aj keď ich rozsah zatiaľ nevieme určiť.³⁵ Čistky sa však nezamerali len na základné a stredné školstvo. Zreteľne sa prejavili aj na vysokých školách, kde pôsobilo veľa českých profesorov.³⁶ Ľudácka tlač k tomu už 4. novembra nekompromisne napísala: „Na Slovensku dobačovali. Slovensko je proti nim. Čím sa budú väčší pridržiavať teplých miest, tým bude odpor proti nim väčší.“³⁷ Predstavu o rozsahu, akým sa čistky v školstve v období autonómie uskutočňovali si možno predstaviť zo správy Pavla Čarnogurského, s ktorou vystúpil na zasadnutí Snemu Slovenskej krajiny vo februári 1939: „Odstránili sme v prvom rade židovských učiteľov, ktorí už v dôsledku rasovej príslušnosti museli stať v protive s národnou a kresťanskou výchovou našej mládeže. Slovenské ministerstvo školstva odstránilo z národných škôl 884 učiteľov českej národnosti...boli odstránení viacerí školskí inšpektori...správcovia a riaditelia škôl.“³⁸

K prvým čistkám v tomto období dochádzalo aj v iných rezortoch štátnej správy. Dochádzalo k zmenám vo vedení inštitúcií a úradov, v súdnictve a administratíve, ako i vo vedení niektorých verejnoprávnych inštitúcií (napr. obchodných a priemyselných komôr), kde boli rozpustené správne komisie a na ich čelo dosadení vládni zmocnení.³⁹ Rušené boli tiež samosprávne orgány najdôležitejších sociálnych ustanovizní, ktoré nahradili menovaní vládni dôverníci.⁴⁰ Bol to prvý krok k ich postupnému úplnému

35 Nespolahlivým učiteľom, ako i inšpektorom z radov Slovákov hrozilo napr. preloženie, v niektorých prípadoch však aj prepustenie. Neskorší minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák k tomu v roku 1941 napísal: „Kým v predošlých dvoch rokoch bolo treba zakročiť proti mnohým učiteľom, lebo sa nevedeli prispôbiť novým pomerom, dnes takéto prípady vyskytujú sa už len sporadicky. Pozri MÁTEJ, J.: Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike. Bratislava 1978, s. 230.

36 Napríklad na Univerzite Komenského v Bratislave k 6. 10. 1938 pracovalo 40 riadnych a 16 mimoriadnych profesorov, 21 úradníkov a 19 zriadencov českej národnosti, (oproti 24 riadnym a mimoriadnym profesorom, 10 úradníkom a 15 zriadencom slovenskej národnosti). ČULEN, ref. 33, Úvod, s. 155-181.

37 Slovák, 4. 11. 1938, s. 5, Tak sa nám zrodila veda!

38 Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky (TS SSR), 2. zasadnutie z 21. – 23. 2. 1939, s. 50.

39 Napríklad správne komisie obchodných a priemyselných komôr boli rozpustené už nariadením z 10. 11. 1938. Úradné noviny, 10. 11. 1938.

40 Úradné noviny, 7, 9. 11. 1938; LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1957, s. 170.

osamostatneniu od pražských ústredí. Vládného komisára dostali tiež všetky sociálne a zdravotné spolky.⁴¹ Tieto opatrenia boli interpretované ako dočasné, kým sa na uvoľnené miesta nedostanú osoby lojálne novému režimu. Zároveň dochádzalo k „zjednodušovaniu“ politických pomerov. Okrem branných organizácií boli likvidované tiež opozičné odbory. Na prelome októbra a novembra 1938 sa vytvorilo Združenie slovenských kresťanských odborových organizácií (skladalo sa z piatich relatívne samostatných zväzov) na čele ktorého stál predstaviteľ HSLŠ Rudolf Čavojský.⁴²

Ako som už naznačil, prechod HSLŠ k moci od začiatku sprevádzali útoky proti minoritám, najmä proti Židom a Čechom. V sledovanom období boli postihnutí najmä Česi, vystavení čistkám v oblasti školstva, administratívy atď. Pritom požiadavka riešiť zamestnaneckú otázku v štátnych službách na Slovensku na úkor Čechov, patrila už pred 6. októbrom k základným programovým bodom politiky HSLŠ. Neschopnosť čs. vlády riešiť tento problém, chápali najmä predstavitelia mladej ľudáckej generácie ako prostriedok k postupnému odnárodňovaniu a kolonizácii Slovenska. Napätie nepriamo stupňovali tiež viacerí Česi pôsobiaci na Slovensku (napríklad v školstve), a to presadzovaním koncepcie čs. národnej jednoty, ako i svojim často necitlivým prístupom a zásahmi do provinciálnych konzervatívnych pomerov na Slovensku. Nahromadený pocit krivdy zo strany ľudákov prerástol po 6. októbri do otvorenej čechofóbie, ktorá sa pretavila do hesiel: Česi von! Česi peši do Prahy! a podobne. Nekompromisné „vyčistenie“ Slovenska od Čechov pritom žiadali najmä mladí radikáli na čele s Alexandrom Machom, Ferdinandom Ďurčanským, Matúšom Černákom a Vojtechom Tukom. Odchod značnej časti Čechov však požadovali aj umiernení ľudáci, ktorí si však uvedomovali tiež dočasnú nenahraditeľnosť mnohých odborníkov. S myšlienkou odsunu Čechov sa však v tomto období stotožnili aj viacerí agrárci a mnohí jednotlivci z rozličných strán, najmä SNS.⁴³

V podobnej situácii ako Česi sa ocitli tiež Židia. Antisemitizmus sa spočiatku šíril len v tlači, postupne však už v tomto období nadobúdala organizovanú podobu. Ako príklad možno uviesť známe deportácie viac ako 7 500 Židov (cudzích štátnych príslušníkov a bezdomovcov) v novembri 1938 na územie, ktoré po Viedenskej arbitráži okupovalo Maďarsko. Autonómna vláda si takýmto spôsobom vybýjala hnev a frustráciu z tejto zahraničnopolitickej tragédie, o čom svedčí aj samotná propaganda, ktorá

41 Úradné noviny, 29. 11. 1938.

42 Pozri napríklad: KATUNINEC, M.: Charakter rakúskych a slovenských kresťanských odborov v prvej polovici 20. storočia. In: Historický časopis, roč. 55, 2007, č. 4, s. 699-720.

43 Pre názornosť uvediem tiež konkrétne čísla charakterizujúce početné zastúpenie Čechov v štátnej správe na Slovensku. Podľa oficiálnej štatistiky k 1. 10. 1938 bolo na území neskoršej SR v štátnej správe 20 541 českých zamestnancov. Na ministerstve vnútra ich pracovalo 4 384, na ministerstve financií 3 747, v rezorte železníc 5 024, v školstve 3 200, v doprave a na poštách 1 835 a pod. ČULEN, ref. 33, Kapitola I., s. 215. K postaveniu Čechov na Slovensku po 6. októbri bližšie pozri BYSTRICKÝ, ref. 13, Úvod, s. 596-611; NIŽŇANSKÝ, ref. 13, Úvod, s. 189-205; RYCHLÍK, ref. 13, Úvod; ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, ref. 13, Úvod, s. 73.

Židov obvinila zo straty južných území, napriek tomu, že tí tieto udalosti nemohli nijako ovplyvniť. Ako dokázal historik E. Nižňanský zásahy proti Židom už v tomto období zasiahli všetky dôležité oblasti života. Typologizoval pritom zásahy do náboženskej slobody (zákaz Eruv-drôtov, rušenie náboženských obradov, ničenie cintorínov), do výkonu niektorých povolání, ako i do hospodárstva (nedelňný zákaz predaja, vyradovanie Židov z vedenia živnostenských komôr, bojkot židovských obchodov a živností...). Tu poukázal tiež na kontrolu živnostenských oprávnení. Pričom dokázal, že režim tu proti Židom aplikoval nariadenie ústrednej vlády č. 265/38 Sb. z. a n., ktoré vyplývalo z mimoriadnych pomerov po Mníchove. K týmto zásahom dochádzalo v ovzduší protizhidskej neznášanlivosti, ktorej nositeľmi bola najmä HSLS a HG.⁴⁴

Je zaujímavé, že pokus ľudákov o uchopenie moci nenarazil v spoločnosti na žiadny výraznejší odpor. Jednou z príčin bolo všeobecné sklamanie z demokracie po Mníchove, živenej oficiálnou propagandou. Snaženie ľudákov o „zjednotenie národa“ však v konečnom dôsledku výrazne ovplyvnila tiež všeobecná atmosféra strachu vyvolávaná neistým zahraničnopolitickým postavením Slovenska a jeho postupným okliešťovaním zo strany susedov (Maďarsko, Nemecko, Poľsko) po Mníchove. Veľmi citlivo a emotívne v tejto súvislosti verejnosť prijala územné straty na úkor Poľska na severe Slovenska (226 km², 4280 obyvateľov), tiež stratu Devína a Petržalky na úkor Nemecka, ale najmä rozhodnutie Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. V jej dôsledku boli v prospech Maďarska od Slovenska odtrhnuté rozsiahle územia na juhu krajiny (10 565 km² územia s 852 332 obyvateľmi).

2. Stabilizácia režimu

V ďalšej fáze, približne od decembra 1938 sa ľudáci sústredili na budovanie inštitúcií a na stabilizáciu režimu. Dôležitým krokom, ktorým si HSLS upevnila moc boli voľby do Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938. Doterajší výskum tejto problematiky potvrdil, že voľby boli od začiatku manipulované, pričom zastúpenie „zjednotených“ strán na nich bolo len symbolické. Opozícia nemala možnosť podať vlastnú kandidátku, pretože lehota na ich podanie bola iba jeden deň odo dňa vypísania volieb, k čomu došlo 26. novembra v nedeľu. Oficiálna vyhláška o vypísaní volieb však vyšla až v pondelok 27. novembra a v tlači sa objavila až 29. novembra. Zo 63 poslancov zvolených do snemu bolo 50 z pôvodnej HSLS, 5 bývalých agrárnikov. Ostatné mandáty si rozdelili strany, ktoré sa zjednotili s HSLS a povolené strany národnostných menšín.

44 NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita... ref. 14, Úvod.; NIŽŇANSKÝ, E.-SLNEKOVÁ, V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938. In: *Studia historica Nitriensia* V, 1996, s. 66-185; NIŽŇANSKÝ, (ed.) *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie...* ref. 14, Úvod; K problematike postavenia Židov v období autonómie pozri tiež KAMENEC, *Židovská otázka...* ref. 14, Úvod, s. 155-180.

Porušením demokracie pri voľbách bolo tiež rozdelenie volebných miestností podľa národnostného princípu, aby sa aspoň približne zistilo ako sa zachovali príslušníci tej ktorej národnosti. Za týmto účelom bola využitá tiež HG, ktorej príslušníci mali strážiť volebné urny. Gardisti pritom mali nepozorovane sledovať kto volí proti. Voľby spre-vádzali útoky na českú a židovskú komunitu. V tlači sa tiež objavovali vyhrážky proti všetkým, čo by chceli voliť NIE: „Veríme, však, že nenájde sa žiaden Slovák a Slovenka, ba ani žiaden lojálny obyvateľ inej národnosti, ktorý by chcel byť zradcom slobody slovenského národa a priekopníkom šťastnejšej budúcnosti Slovenskej krajiny.“ Treba dodať, že Česi ani Židia nemali svojich zástupcov na kandidátke, narozdiel od prísluš-níkov nemeckej, maďarskej a rusínskej menšiny.⁴⁵

V decembri došlo tiež k reorganizácii vlády, ktorú možno charakterizovať pome-rom 3:1:1 (HSLs:agrárnici:SNS): J. Tiso – predseda, minister vnútra, sociálnej starost-livosti a zdravotníctva, F. Ďurčanský – verejné práce a doprava, M. Černák – školstvo, Miloš Vančo – spravodlivosť (bývalý národnár), Pavol Teplanský (bývalý agrárnik) – minister hospodárstva a financií. Okrem toho Karol Sidor sa od 1. decembra stal v čs. vláde v Prahe ministrom bez kresla a podpredsedom. Ďalšie posilnenie HSLs na úkor tzv. zjednotených strán priniesla reorganizácia Tisovej vlády z 20. januára 1939, ktorú možno charakterizovať pomerom 4:1:1 (HSLs:agrárnici: SNS): J. Tiso – predseda a minister vnútra, Jozef Sivák – minister školstva a osvety, Pavol Teplanský – minister financií, Miloš Vančo – minister spravodlivosti, Mikuláš Pružinský – minister hospo-dárstva, Ferdinand Ďurčanský – minister dopravy a verejných prác.

Ďalším dôležitým krokom, ktorý vedeniu HSLs umožnil riadiť štát bolo prijatie zmocňovacieho zákonodarstva ústavným zákonom č. 330/38 Sb. z. a n. z 15. decem-bra 1938. Na jeho základe bola slovenská krajinská vláda zmocnená vydávať nariade-nia, ktoré boli v kompetencii snemu. Ústavný zákon sa vzťahoval na celú republiku, keďže k „zjednodušovaniu“ politických pomerov pod vplyvom zahraničnopolitických udalostí dochádzalo aj v Čechách. Po vzniku Slovenského štátu toto opatrenie ďalej legalizoval už zákon č. 1. Slovenského zákonníka (Sl. z.) zo 14. marca 1939, neskôr 44 paragraf Ústavy SR z 21. júla 1939, aj keď ten už aj bližšie vymedzil záležitosti, ktoré mali byť vo výlučnej kompetencii snemu.⁴⁶

V decembri pokračovali tiež zásahy do štátnych orgánov, pričom v tomto období už nadobúdali organizovanú podobu. Ako príklad možno uviesť vládne nariadenie z 23. decembra 1938, podľa ktorého malo byť zo Slovenska odsunutých 9000 českých úrad-níkov a štátnych zamestnancov. Reciprocne sa mali na Slovensko vrátiť všetci slovenskí štátni zamestnanci z českých krajín, okrem tých, čo pôsobili v spoločných ústredných

45 NIŽŇANSKÝ, Voľby do snemu... ref. 17, Úvod, s. 163-204; Tenže: Česká komunita na Slovensku a voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Moderní dejiny 7, Praha 1999, s. 231-267; ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, ref. 17, Úvod, s. 290-299.

46 K otázke zmocňovacieho zákonodarstva bližšie pozri ZAVACKÁ, K.: Ústavný vývoj na Sloven-sku v období od 6. októbra do apríla 1945. In: Sešity ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 5, 1993, s. 47.

orgánoch.⁴⁷ V tejto súvislosti treba spomenúť tiež návrhy prvých zákonných noriem, ktoré vznikali ako podklady pre etapovité riešenie židovskej otázky. Prvé takéto normy upravujúce postavenie Židov však už autonómna vláda realizovať nestihla, a preto vyšli až po 14. marci.⁴⁸ Pokračovali tiež zásahy do verejnej sféry. Počiatkom roku 1939 boli ustanovení vládni komisári do všetkých slovenských poisťovní, ale tiež sporiteľní. Vo februári sa pod dozor dostali aj roľnícke vzájomné pokladnice.⁴⁹

Upravili sa tiež zásahy proti politickým stranám. 23. januára 1939 vyšla vyhláška ministerstva vnútra, ktorou sa oficiálne potvrdilo zrušenie vyššie spomínaných politických strán, čím automaticky zanikli aj mandáty ich nominantov v samosprávnych orgánoch. Toto opatrenie našlo svoje „legálne“ opodstatnenie vo vládnom nariadení z 23. decembra 355/38 Sb. z. a n. o politických stranách, ktoré čs. vládu oprávňovalo rozpustiť politickú stranu, ak zistí, že jej činnosť ohrozuje verejný poriadok (túto právomoc mala už za 1. ČSR). Tiež nové strany sa mohli zakladať len s povolením ústrednej vlády. Jeho platnosť na Slovensko sa zabezpečila vládnym nariadením 4/39 Sb. z. a n.⁵⁰

Dňa 27. februára 1939 vyšlo aj nové nariadenie o samospráve, podľa ktorého mal byť o každom návrhu na rozpustenie obecných zastupiteľstiev informovaný obvodný sekretariát HSLS, „ktorý o svojom postupe má príslušné pokyny od generálneho sekretariátu“. Zásahy do samosprávy (vrátane návrhu kandidátov) pritom mohla iniciovať ktorákoľvek miestna organizácia strany.⁵¹ Toto nariadenie zároveň dokazuje, že v období, ktoré predchádzalo 14. marcu sa už postupne začínalo inštitucionalizovať postavenie HSLS.

Pokračovala tiež výstavba HG. Podľa organizačného rozkazu č. 5 z 15. decembra 1938 sa súčasťou HG stala tiež Hlinkova mládež (HM), v ktorej sa mala organizovať mládež vo veku 6 – 19 rokov. Veliteľom HM bol menovaný minister školstva Matúš Černák, zborovým veliteľom HM posledný krajinský náčelník Slovenských katolíckych skautov Ján Dafčík. Samotná HG sa mala členiť na úderníkov (19-40), obrancov (40-60) a rodoobrancov (bez rozdielu veku). Okrem toho mali byť vytvorené tiež špeciálne jednotky členené profesne: legionári, akademici, železničiar, poštári, letci, jazdci, motoristi, cyklisti. V organizačnej štruktúre sa vypustili mestské a obvodné veliteľstvá. V HG bola dotvorená funkcia referenta propagandy, ktorí boli menovaní na každom veliteľstve. Došlo tak k zintenzívneniu spolupráce medzi HG a Úradom propagandy, k čomu prispelo aj menovanie A. Macha za zástupcu hlavného veliteľa HG K. Sidora. Titul najvyšší veliteľ sa už nepoužíval. Ako osobitná zložka HG bola už 13. decembra obnovená Rodobrana, ktorej veliteľom sa stal Vojtech Tuka.⁵² Začali sa tiež prípravy na

47 Bližšie pozri BYSTRICKÝ, ref. 13, Úvod, s. 607-608.

48 NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita... ref. 14, Úvod.

49 SNA, f. Krajinský úrad – Prezídium (KÚ), škatuľa 288, číslo spisu 45, vládni komisári v peňažných ústavoch.

50 ZAVACKÁ, Právo na ceste Slovenska..., ref. 19, Kapitola I., s. 351.

51 NIŽŇANSKÝ, Zásahy do samosprávy... ref 17, Úvod, s. 121-152.

52 SNA, f. 604, 604-53-1; Bližšie k reorganizácii HG SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 95-97.

výchovu a výcvik budúcich gardistických veliteľov. 17. januára 1939 sa v Primaciálnom paláci v Bratislave slávnostne otvorila 1. vodcovská škola HG za prítomnosti predsedu autonómnej vlády J. Tisu. 18. januára v deň otvorenia Snemu Slovenskej krajiny sa uskutočnil slávnostný nástup plne uniformovaného 1. pluku HG spojený so slávnostnou prísahou a prvým vyznamenávaním dôstojníkov HG.⁵³

Napriek tomu, že v tomto čase ešte HG nebola organizačne dobudovaná, jej členská základňa nezadržateľne stúpala. V období autonómie pritom dosiahla počet 100 tisíc.⁵⁴ Do HG sa pritom dostávalo množstvo nespoľahlivých osôb, karieristov, rôznych asociálnych živlov, nechýbali tu „prebehľáci“ zo zakázaných politických strán. HV HG preto muselo už 12. novembra konštatovať, že „HG očistí sa od všetkých, národného a kresťanského ducha postrádajúcich živlov.“⁵⁵ Bez dostatočného výcviku vlastných veliteľských kádrov a bez určenia presných podmienok prijatia do HG však bolo takéto predsavzatie len iluzórne. Mnohí pritom svoju funkciu v garde naďalej zneužívali na napr. svojvoľné zasahovanie do činnosti štátnych a bezpečnostných orgánov, zaisťovanie, svojvoľné okrádanie a legitimovanie osôb, vybavovanie si osobných účtov. HG však svojvoľne zasahovala aj do súkromnej sféry.⁵⁶ Ako príklad možno uviesť svojvoľné zásahy do fungovania úverných družstiev, kde presadzovali svojich ľudí do dozorných a správnych rád, dožadovali sa finančných dotácií a pod. Na HV HG sa vo februári 1939 v tejto súvislosti písomne obrátilo samotné Ústredné družstvo.⁵⁷ Na druhej strane podobné prejavy veliteľa HG nepriamo sami iniciovali. A to svojimi početnými vyhláseniami, v ktorých sa vyhrážali politickými čistkami, šírením čechofóbie a militantným antisemitizmom. Ako príklad možno uviesť vyhlásenie A. Macha na známej manifestácii v Rišnovciach 5. februára, ktoré dalo podnet k doteraz najväčšej pogromistickej akcie z čias autonómie v Piešťanoch: „So Židmi, ktorí majú zlato, šperky, bohatstvo, urobili všade poriadok a urobíme ho s nimi aj my. Silou slovenskej krajiny je práca a kto tu nepracuje, ten tu nebude ani jesť. Kto tu čo nakradol, to sa mu vezme!“⁵⁸

Na nekontrolovateľný príliv nových členov HV HG zareagoval rozkaz K. Sidora, podľa ktorého bolo od 3. februára 1939 zastavené prijímanie nových členov. Najskôr mala byť preskúmaná ich politická a mravná spoľahlivosť.⁵⁹

Svojvoľné aktivity HG neznepokojovali len slovenskú vládu, ale aj ústrednú vládu v Prahe, ktorá sa usilovala o jej postupný prechod pod dohľad čs. brannej moci, kde

53 Slovenská pravda, 19. 1. 1939, s. 1; 10. 1. 1939, s. 2.

54 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 118; Podľa jednej zo správ viedenskej SD z roku 1939 mala HG už po októbri až 240 tisíc členov. Tento údaj sa však zdá byť nadnesený. Bundesarchiv (BArch) Berlín, R 70 Slowakei, Archivsignatur (As.) 146, s. 67.

55 SNA, f. 604, 604-100-1.

56 Bližšie pozri SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 179-181.

57 Bližšie pozri CAMBEL, S.: Slovenská dedina (1938 – 1944). Bratislava 1996. s. 125.

58 NIŽŇANSKÝ, Židovská komunita, ref 14, Úvod, s. 126-134.

59 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 120.

mala vykonávať brannú výchovu (mala byť tiež k dispozícii ako platná branná zložka v prípade mobilizácie). Jej činnosť sa snažila kontrolovať dodaním 40 čs. dôstojníkov – Slovákov, ktorí mali do konca decembra 1938 nastúpiť na HV HG a všetky oblastné veliteľstvá HG. Naďalej však služobne podliehali MNO a neboli ani jej členmi. Iniciatívu MNO však chcela vo svoj prospech využiť aj autonómna vláda, ktorá chcela z HG vytvoriť základ budúcej armády.⁶⁰

Čo sa týka likvidácie plurality názorov, možno konštatovať, že už v predvečer vzniku Slovenského štátu ľudáci získali monopol na vydávanie politicky zameraných periodík. Vo svojich rukách postupne koncentrovali tieto denníky: Slováč, Slovenská pravda, Slovenská politika, Slovenská sloboda.⁶¹ Okrem nich vychádzali tiež denníky maďarskej strany Új hírek a Karmasinovej Deutsche Partei Grenzboten. Až do svojho úradného zákazu v roku 1941 vychádzal tiež nezávislý Esti újság. V nasledujúcom období si ľudácka tlač ešte posilnila svoje postavenie. Vychádzali časopisy pre HM, ktorých cieľom bolo vydávať smernice pre ideologickú prevýchovu mládeže: Vlča, Nová mládež, Stráž, Slovenská deva atď. Budovala sa aj regionálna tlač.

Jediné, od vládnej moci aspoň čiastočne nezávislé slovenské politické noviny boli Národné noviny, bývalý tlačový orgán SNS. Vychádzali vďaka dohode, ktorú predstavitelia SNS s ľudákmi uzavreli pri príležitosti ich vynúteného zjednotenia. Na stránkach týchto novín sa aj napriek silnej cenzúre mohli aspoň čiastočne legálne prejavovať rôzne neľudácke a protiľudácke skupiny. Veľké množstvo článkov uverejňovaných v týchto novinách však predstavuje len doslovné citácie z STK. Podobný charakter mala tiež evanjelická cirkevná tlač, ako i niektoré kultúrne a hospodárske časopisy.⁶² Určité náznaky odporu proti režimu možno niekedy medzi riadkami objaviť aj v ľudáckej tlači. Bol to predovšetkým dôsledok skutočnosti, že pre nedostatok ľudáckych kádrov (viacerí exponovaní novinári prijali politické a štátne funkcie) nedošlo v redakciách glaičšaltovaných novín k väčším čistkám, podobne ako v iných oblastiach verejnej sféry.⁶³

Pokračovalo tiež usmerňovanie Slovenského rozhlasu. Vznikali prvé politicky zamerané programové relácie ako napríklad „Hlinkové rozhlasové školy“, ktorá začala vysielť už 13. decembra 1938 pod vedením Konštantína Čulena. Cieľom tejto pravidelnej nedeľnej relácie bolo „dať všetkým mestám i dedinám príležitosť doplniť čo bolo zameškané, napraviť, čo bolo pokazené, vyničiť z duše národa i posledné bunky

60 ČAPLOVIČ, M.: Čs. dôstojníci – Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 – marec 1939). In: Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29.-31. mája 2000. (ed. F. Csefalvay a M. Púčík). Bratislava 2000, s. 105-116.

61 Od 1. 11. 1940 k nim pribudol denník Gardista, predtým vydávaný ako týždenník.

62 K periodikám takéhoto druhu Duhajová zaradila tiež Slovenskú jednotu, orgán slovenskej menšiny v Maďarsku, dovážaný na Slovensko. DUHAJOVÁ, ref. 21, Kapitola I., s. 100 – 106.

63 Bližšie pozri DARMO, J.: Propaganda slovenského štátu. II. časť (1939 – 1944). In: Otázky žurnalistiky, Bratislava 1967, s. 52-54.

rozkladu, vyničiť otravu a dať mladej generácii na novú cestu nové povzbudenie zdravou, kresťanskou a slovenskou výchovou v intenciách slovenskej vlády a Hlinkovho programu.“⁶⁴

Revízií sa nevyhli ani verejné a školské knižnice. Inštrukcie, podľa ktorých mali vybraní príslušníci HG preskúmať „všetky obecné a školské knižnice, či sa v týchto ešte nenachádzajú vadné a slovenskej národnej kultúre neprajné a po výchovnej stránke škodné knihy“ vydalo Hlavné veliteľstvo HG už v decembri 1938.⁶⁵ Prvé nariadenie slovenskej vlády, ktoré obsahovalo inštrukcie o revízií verejných a školských knižníc, je už zo 14. januára 1939. Ďalší obežník, ktorý obsahoval presný zoznam ideovo nevyhovujúcich kníh určených k vyradeniu vyšiel 6. mája 1939.⁶⁶ Revíziu knižníc postupne prevzala Ústredná osvetová komisia, ktorej činnosť bola najskôr v kompetencii Matice slovenskej, od roku 1940 však priamo ministerstva školstva a národnej osvety. Medzi knihami určenými na vyradenie dominovala politická literatúra, najmä diela propagujúce čechoslovakizmus, (medzi inými aj práce E. Beneša, M. Hodžu, V. Šrobára, K. Kroftu, I. Déreya, A. Štefánka ...) ale i komunizmus. V knižniciach ich okamžite nahradili knihy od K. Čulena, K. Sidora, ľudáckeho ideológa Š. Polakoviča, ale i B. Mussoliniho a iných⁶⁷. Na indexe sa však ocitli tiež práce beletristického charakteru (napr. práce P. Jilemnického, G. Vámoša, J. R. Poničana, H. Gregorovej, F. Kráľa, L. Novomeského...)⁶⁸.

Pokračovalo tiež usmerňovanie filmu. Na základe nariadenia z decembra mohla byť majiteľom kín kedykoľvek odobratá licencia na premietanie filmov a do kina mohol byť dosadený vládny dôverník. Všetky filmy museli prejsť cenzúrou, ktorú mala zabezpečovať Slovenská cenzúrna komisia.⁶⁹ V tomto čase sa svojich funkcií v Spolku kinematografikov vzdali všetci českí a židovskí funkcionári.⁷⁰ Podľa ľudáckej tlače „týmto energickým zásahom dostalo sa slovenské filmovníctvo z područia záujmu rôznych židovských firiem, ktoré plných 20 rokov bohatli na Slovensku a odvádzali miliónové zisky do Prahy“. Veľa kín sa dostalo pod priamu kontrolu štátu tiež vďaka nariadeniu, ktorým prechádzal všetok majetok rozpustených občianskych polovojenských a telo-

64 Slovák, 13. 11., s. 8, Hlinkové rozhlasové školy. Slovenský rozhlas v tejto súvislosti vyzýval všetkých majiteľov rozhlasových prijímačov, aby umožnili menej majetným susedom počúvať túto reláciu. Pre sociálne slabšie postavených záujemcov sa rozhlas rozhodol nakúpiť lacné prijímače. Slovák, 15. 11. 1939, s. 7.

65 SNA, f. 604, 604-99-4, obežník HV HG pre referentov propagandy – bez dátumu.

66 SNA Bratislava, f. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO), škatuľa 1, b.č., záležitosti knižníc.

67 Mussoliniho práca „Fašistická náuka“ vyšla už v roku 1939 ako 1. zväzok edície „Slovenská politická knižnica.“

68 Už v roku 1939 bolo zakázaných 78 diel, ktoré mali charakter náučnej literatúry a 28 kníh z radov beletrie. SNA Bratislava, f. MŠaNO, škatuľa 1, b. č., záležitosti knižníc.

69 Štátny archív Bytča, pobočka Martin, f. Okresný úrad Martin (OÚ), 2074/39 adm., Obežník Krajského úradu z 25. 1. 1939.

70 Slovák, 23. 12. 1938, s. 3, Prevrat v slovenskom filme a kinematografii.

výchovných branných organizácií do vlastníctva HG. Vo svojich kinách sa HG mala stať zárukou „tak mravnej ako i umeleckej úrovne filmov“. Jej úlohou bolo napraviť dovtedajšie pomery, keď „vo veľa prípadoch vyhľadávali sa v bohatej filmovej produkcii filmy práve najnevhodnejšie a úplne sa protiviace mravným zásadám, zdôrazňovaným v kostoloch a školách.“⁷¹ Dôležitú úlohu pri prevýchove obyvateľstva mala zohrať škola. Ako som už spomínal, v školách dochádzalo od začiatku k čistkám. Zároveň došlo už v tomto období k prispôsobeniu učebných osnov. Okrem toho výchovná činnosť mala byť od začiatku koordinovaná s činnosťou HG a HM. HV HG vydalo už v decembri 1938 rozkaz, na základe ktorého sa mali referenti propagandy postarať o to, aby sa na vyučovaní zaviedol pravidelný nácvik národných piesní a pochodov. Na starosť dostali tiež materiálne zabezpečenie učební gramofónmi a platňami. Nácviku národných piesní sa pritom nemali zúčastňovať len školopovinné deti. Do školy si HG mala za týmto účelom zvolať aj širokú verejnosť.⁷² Zároveň mali usmerňovať výzdobu školských nástieniek, o čom svedčí už nariadenie, podľa ktorého mala byť na všetkých ľudových a meštianskych školách na chodbe budovy vyvesená báseň A. Žarnova o Šuranskej martírke. Tým sa malo upozorniť na katastrofálne postavenie slovenskej menšiny na odtrhnutých územiach po Viedenskej arbitráži.⁷³ Podľa toho istého rozkazu mali vybraní príslušníci HG preskúmať „všetky obecné a školské knižnice, či sa v týchto ešte nenachádzajú vadné a slovenskej národnej kultúre neprajné a po výchovnej stránke škodné knihy“.

Už 5. januára 1939 sa v bratislavskej Redute konala schôdza bratislavských pedagógov, na ktorej boli oboznámení s ideami a organizáciou HG.⁷⁴ Na učiteľov sa už tu vyvíjal nátlak, aby prijali funkcie v HG a HM. Mnohí tak urobili len z donútenia, zo strachu o zamestnanie, prípadne preloženie. Obsadili najmä funkcie miestnych veliteľov, ako i kultúrnych, výchovných a politických referentov.

Je známe, že v dôsledku zahraničného tlaku, narastania vnútropolitického napätia, politických a národných ambícií, ako i iných motivácií už v tomto čase medzi viacerými najmä mladšími radikálnejšími slovenskými politikmi dozrievalo presvedčenie odkloniť sa od Žilinskej dohody a vyhlásiť vo vhodnej chvíli samostatný štát. Túto novú koncepciu, založenú však na pomalom evolučnom prístupe, si na prelome februára a marca 1939 osvojilo aj samotné vedenie HSLS, snemu a vlády. O rozbití Česko-Slovenskej republiky (Č-SR) (nový názov štátneho útvaru podľa ústavného zákona z 22. novembra 1938 o autonómii Slovenska), ako aj úlohe Slovenska pri tom, však už predtým rozhodli kompetentní v nacistickom Nemecku. To čo nasledovalo je

71 Slovák, 14. 3. 1939, s. 7, Kiná Hlinkovej gardy (Uvedomujeme si zodpovednosť)

72 SNA, f. 604, 604-99-4.

73 25. 12. 1938 maďarskí žandári strieľali do davu ľudí pred kostolom v Šuranoch, pričom zastrelili mladé dievča. K postaveniu slovenskej menšiny pozri TILKOVŠZKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 1972; VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. (1938 – 1945). Bratislava 1968.

74 Slovenská pravda, 8. 1. 1939, s. 1, Bratislavskí profesori a učители oboznamujú sa s ideami HG.

pomerne známe, preto sa obmedzím len na stručné zhrnutie. Ako je známe, rozpory medzi ústrednou a autonómnou vládou sa v dôsledku požiadaviek na ďalšie uvoľnenie česko-slovenského štátneho zväzku vyhrotili už začiatkom marca (šlo najmä o otázku financií, ale tiež požiadavku zriadenia slovenských vojenských jednotiek pod velením slovenských dôstojníkov a zvýšenie právomocí štátnych tajomníkov v spoločných ministerstvách). Ústrednú vládu znepokojovali tiež pokusy predstaviteľov HSLS o relatívne samostatnú zahraničnú politiku (najmä vo vzťahu k Nemecku). Výsledkom bolo odvolanie Tisu z funkcie predsedu vlády v noci z 9. na 10. marca 1939, ako i vyhlásenie stanného práva a prevzatie moci armádou. Po neúspešných pokusoch sformovať novú vládu, v ktorej čele mal stáť umiernený ľudácky politik Jozef Sivák, bol do čela vlády 11. marca postavený K. Sidor. Ten si stanovil podmienky, medzi nimi prepustenie internovaných osôb, stiahnutie armády a realizáciu časti požiadaviek, najmä v otázke slovenských dôstojníkov. Na druhej strane Sidor odmietol vyhlásiť samostatný štát na nátlak nemeckých emisárov, čím sa dostal do konfliktu s Berlínom. Ten chcel situáciu na Slovensku využiť na rozbitie republiky. Nasledovala známa cesta Tisu do Berlína a vyhlásenie samostatnosti slovenským snemom 14. marca 1939, okrem iného zo strachu pred možným delením Slovenska. Nový štát sa tak stal vedľajším produktom agresívnej zahraničnej politiky A. Hitlera.⁷⁵

75 Z najnovších prác k vzniku Slovenského štátu pozri napríklad BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 41-61; BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (ed.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939: Spomienky aktérov historických udalostí. 1. diel.* Bratislava 2007; BYSTRICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (ed.): *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939: Spomienky aktérov historických udalostí. 2. diel.* Bratislava 2008; SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: *Marcová kríza 1939 v Československu vo svetle vybraných nemeckých dokumentov.* In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 1, s. 86-127; SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D.(ed.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das Dritte Reich und die Entstehung des Slowakisches Staates. Dokumente I.* Bratislava 2008.

II. | Formovanie politického systému Slovenského štátu (marec – august 1939)

V skúmanom období došlo k dobudovaniu základných inštitúcií štátu, ako i k formovaniu jeho politického systému. Charakteristické pre toto obdobie bolo prijatie ústavy v júli 1939. Tá prevzala viaceré prvky z ústavy 1. ČSR, čím sa navonok farsírovala legalita. Na druhej strane uzákonila tiež vedúce postavenie HSLS v spoločnosti.

1. Ochranná zmluva a pomer k Nemecku

Slovenský štát vytvorený 14. marca 1939 bol dôsledkom agresívnej politiky nacistického Nemecka a prejavom jeho hegemonie v stredoeurópskom priestore. Bol sekundárnym prejavom rozbitia pomníchovskej Č-SR zo strany tejto veľmoci. Napriek tomu, že akt jeho vyhlásenia predstavoval bezalternatívny počin zastrašenej slovenskej politickej reprezentácie (je známe, že Hitler pohrozil Tisovi obsadením Slovenska Maďarskom), interpretovala oficiálna propaganda tieto udalosti ako vyvrcholenie tisícročného úsilia slovenského národa. Na druhej strane väčšia časť verejnosti vlastný štát privítala a akceptovala aj tzv. teóriu menšieho zla, ktorá nepriamo poukazovala na okolnosti jeho vzniku. Po 14. marci sa Slovensko síce stalo medzinárodným subjektom, jeho samostatná zahraničná politika však bola len ilúziou. Prioritou slovenskej vlády bolo usporiadanie vzťahov s Maďarskom a Poľskom, ako aj s Nemeckom ako rozhodujúcim faktorom v tomto priestore. Dôležitou úlohou bolo tiež dosiahnutie medzinárodného uznania Slovenského štátu a zabezpečenie jeho konsolidácie. Neboli to ľahké predsavzatia, keďže ani po 14. marci nebola existencia štátu stále istá. Maďarsko a Poľsko síce okamžite uznali jeho existenciu, myšlienky dosiahnuť po celej dĺžke spoločnú hranicu sa však nevzdali, najmä keď ovládnutie tohto priestoru ešte viac posilnilo dominanciu nacistického Nemecka. Zo strany Maďarska boli dôležité tiež historické dôvody. Jasnú predstavu o ďalšom osude Slovenska nemal ani samotný A. Hitler. Známe sú jeho návrhy Poľsku, v ktorých chcel Slovensko ešte koncom marca použiť ako výmenný artikel pri predkladaní svojich nárokov na slobodné mesto Gdanšk a koridor do Východného Pruska (bližšie pozri podkapitolu IV/1).¹ Už pri vzniku

1 PETRUF, P.: Zahraničná politika Slovenskej republiky. In: Historické štúdie, roč. 38, 1997, s. 13.

samotného štátu bol znepokojujúci najmä fakt, že nemecké vojská obsadzujúce budúci Protektorát Čechy a Morava obsadili aj časť západného Slovenska (cieľom bola línia pozdĺž rieky Kysuca, k Váhu, východnými svahmi Malých Karpát až k Devínu), pričom čiastočne prenikli až na stredné Slovensko. Z obsadeného územia odvážali vojenský materiál. Nemecké vojenské miesta podobne ako Zahraničný úrad v Berlíne totiž v tom čase zastávali názor, že toto územie má byť anektované a ďalšie územie Slovenska rozdelené medzi Poľsko a Maďarsko. Hitler a Zahraničný úrad si však postupne osvojili predstavu využiť slovenskú samostatnosť ako prostriedok na podporu nemeckých záujmov v juhovýchodnej Európe, prezentovať Slovensko ako vizitku, že aj malé národy môžu prosperovať pod „ochranou“ Tretej ríše. Pre ďalší vývoj zahraničnej politiky Slovenského štátu mala rozhodujúci podiel ochranná zmluva medzi slovenskou vládou a nacistickým Nemeckom (Zmluva o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom), ktorú slovenská strana podpísala 18. marca a nemecký minister zahraničných vecí J. von Ribbentrop 23. marca. Podľa nej Nemecko prevzalo ochranu nad politickou nezávislosťou a územnou celistvosťou Slovenského štátu. Článkom 2 však oklieštilo integritu jeho územia vytvorením ochrannej zóny na západnom Slovensku. V článku 3 si zabezpečilo dohľad nad organizovaním slovenskej armády. Na základe článku 4 mal Slovenský štát viesť zahraničnú politiku v úzkej zhode a súčinnosti s nemeckou vládou. Zmluva mala platiť 25 rokov a bolo možné ju predĺžiť. Bezprostredne po jej uzavretí bol podpísaný tiež tajný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci. Ten ešte jasnejšie formuloval závislosť Slovenského štátu, pričom jeho schválením sa slovenské hospodárstvo postavilo plne pod kontrolu Nemeckej ríše. Slovenské hospodárstvo v budúcnosti bolo možné rozvíjať len v súlade s ekonomickými záujmami Nemecka.²

Ochranná zmluva sa však od začiatku javila ako iluzórna. Ako príklad môže poslúžiť, že v deň jej podpisu 23. marca vtrhlo na východné Slovensko maďarské vojsko (v tom čase obsadzujúce Karpatskú Ukrajinu³), ktoré s Hitlerovým súhlasom obsadilo pohraničné územie do hĺbky 10-25 km. Maďari získali súhlas Nemecka s vymedzením novej demarkačnej línie (s odôvodnením, že hranica medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom nebola nikdy presne určená) ešte pred definitívnym uzavretím ochrannej zmluvy, čo zdôvodňovali aktuálnymi vojenskými potrebami pri pacifikácii odporu na Karpatskej Ukrajine. So Slovenskom sa na novej hranici chceli dohodnúť neskôr na princípe akejsi novej Viedenskej arbitráže (to však neznamená, že rezignovali voči svojim pôvodným revizionistickým požiadavkám a teda snahe ovládnuť opätovne celé

2 Bližšie pozri KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava 1986, s. 107-111; K nemecko-slovenským vzťahom v tomto čase pozri SUŠKO, ref. 11, Úvod; TULKISOVÁ, J.: Činnosť Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku a ohraničenie ochranného pásma. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 420.

3 V decembri prijatý názov pre bývalú Podkarpatskú Rus.

Slovensko). V dôsledku odporu slovenskej armády (napriek tomu, že Maďarov z dosiahnutých pozícií nevytlačila) a snahy nemeckej strany o rýchlu pacifikáciu tohto pohraničného konfliktu sa však tieto predstavy už nerealizovali.⁴ Nemci sa pritom ocitli v nepríjemnej situácii, keďže s vypuknutím ozbrojeného konfliktu nepočítali. Oberkommando der Wehrmacht (nemecké Hlavné veliteľstvo brannej moci – OKW) preto už 23. marca nepovolilo Slovákom presun delostrelectva zo západných oblastí obsadených po 14. marci nemeckou armádou, ako aj doplnenie munície z obsadených skladov. Toto rozhodnutie prijal slovenský predseda vlády J. Tiso s veľkým rozčarovaním. Naopak odsúhlasil ho aj nemecký Zahraničný úrad, ktorý argumentoval tým, že Maďari ďalej nepostupujú. S týmto postojom nemeckých oficiálnych miest však nesúhlasil nacistický Sicherheitsdienst, resp. jeho viedenská oblastná ústredňa. Podľa nej sa tak výrazne naštřbila dôvera slovenských politikov voči Nemecku.⁵ Bez nemeckej podpory muselo Slovensko na rokovaniach v Budapešti odovzdať Maďarsku ďalšie územie s vyše 40 tisíc obyvateľmi.⁶

Ochranná zmluva napriek tomu mala stabilizujúci účinok na medzinárodné postavenie Slovenska. Zároveň však postavila základy jeho postavenia ako satelitu nacistického Nemecka. Presné vymedzenie zahraničnej politiky ochrannou zmluvou viedlo v budúcnosti k zapojeniu sa Slovenska do druhej svetovej vojny po boku nacistického Nemecka. Slovensko sa týmito krokmi prezentovalo ako spojenec nacistického Nemecka, bez ohľadu na to či boli determinované jeho tlakom.⁷ Na druhej strane predstavitelia Tisovho vládneho „umierneného“ krídla (najmä minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský) sa v počiatočnom období domnievali, že aj napriek obmedzeniam sa nebudú musieť viazať výlučne na Nemecko a budú môcť robiť vyváženejšiu politiku. Ďalší vývoj však ukázal, že táto predstava bola mylná. Slovenských politikov v nej utvrdzoval aj fakt, že Slovensko v priebehu piatich mesiacov uznalo 18 štátov

-
- 4 BAKA, I.: Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In: Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 10. novembra 2008 (ed. Daniel Šmihula). Bratislava 2008, s. 62-76.
 - 5 Na druhej strane treba povedať, že SD nedisponovala dostatočnými informáciami o príčinách konfliktu, keďže oficiálne rokovania prebiehali mimo nej. TULKISOVÁ, J. – BAKA, I. – NIŽŇANSKÝ, E.: Ozbrojený maďarsko-slovenský konflikt z marca 1939 v správach Sicherheitsdienstu. In: Vojenská história, roč. 11, 2007, č. 4, dok. č. 27, s. 148.
 - 6 K maďarsko-slovenskému ozbrojenému konfliktu bližšie pozri DEÁK, L.: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: Malá vojna. (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939). Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach. Bratislava 1993, s. 11-20; Porovnaj CSÉFALVAY, F.: Predohra a priebeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In: Vojenská história, roč. 8, 2004, č. 2, s. 39-58; KATREBA, Z.: Neznámy dokument o maďarsko-slovenskom konflikte v marci 1939 (1. – 3. časť). In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 2-4, s. 96-114; 86-103, 78-95; BAKA, ref. 4, Kapitola II., s. 62-76.
 - 7 KAMENEC, I.: Zahraničná politika slovenského štátu (1939 – 1945). In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku. Bratislava 1996, s. 83-91; Tú istú štúdiu pozri tiež KAMENEC, I.: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava 2000, s. 230-241.

vrátane všetkých najvýznamnejších západoeurópskych veľmocí. Veľká Británia a Francúzsko však Slovensko uznali len de facto (Veľká Británia 4. mája 1939 a Francúzsko 14. júla 1939). Zo svetových veľmocí však chýbali USA a ZSSR. Ako je známe, k diplomatickému uznaniu SR zo strany ZSSR došlo až po vypuknutí druhej svetovej vojny v septembri 1939. Bol to však dôsledok zmien v zahranično-politických vzťahoch medzi Nemeckom a ZSSR v dôsledku známeho paktu medzi týmito krajinami z 23. augusta 1939. Postupne pominulo aj priame ohrozenie teritoriálnej integrity štátu, čo súviselo aj s postupným zaťahovaním Slovenska do vojnových príprav Tretej ríše proti Poľsku.

Na ochrannú zmluvu nadväzovala séria ďalších rokovaní s nemeckou stranou, ktoré mali upresniť znenie jej niektorých paragrafov. V tejto súvislosti na Slovensku už od mája 1939 pôsobila Nemecká vojenská komisia (Deutsche Militärkommission – DMK) pod vedením genpor. Franza Barckhausena.⁸ V súvislosti s prítomnosťou nemeckých útvarov na Slovensku boli dôležité najmä rokovania o charaktere ochranného pásma, ktoré bolo po prvýkrát definované v ochrannej zmluve z 18. – 23. marca 1939. Zmluva o ochrannom pásme, ktorej podpis sa v dôsledku sporných bodov neustále odkladal, bola nakoniec urýchlene uzavretá 12. augusta 1939. Tým sa malo zabrániť nežiadúcim konfliktom vyplývajúcim z príchodu nemeckých jednotiek na Slovensko, určených na útok proti Poľsku. Tiež sa malo ustáliť postavenie nemeckých jednotiek, ktoré pri obsadení budúceho Protektorátu Čechy a Morava postúpili aj do západných častí slovenského územia, odkiaľ odvážali vojenský materiál. Po uzavretí ochrannej zmluvy sa museli stiahnuť na územie ochranného pásma, čo však nemecké vojenské miesta prijali s nevôľou a spočiatku neakceptovali. Podľa zmluvy z 12. augusta sa východná hranica pásma od Nového Mesta nad Váhom na sever posunula až k západnému brehu Váhu, ďalej na sever postupovala pozdĺž západného brehu rieky Kysuca až k hraniciam s Poľskom. Nemecká armáda si tak rozšírila nástupný priestor v blížiacej sa vojne. V ochrannom pásme mohla používať dopravné prostriedky a cesty, ale s „najväčším možným ohľadom na záujmy Slovenskej republiky.“ Mala právo zriadiť vojenské objekty a v zhode so slovenskými úradmi si nárokovať na vojenské účely verejné budovy, pozemky a objekty, vziať do užívania súkromné budovy a pozemky. V ochrannom pásme tiež mohla slobodne pôsobiť vojenská špionáž, kontrašpionáž a organizácia pre boj so sabotážou, ale tiež nemecká vojensko-policajná exekutíva. Slovenské orgány mohli byť požiadané o súčinnosť. Wehrmacht si potvrdil aj právo bezcolného zaopatrenia jednotiek. V zmluve sa však už nehovorí o neobmedzených výsostných právach Nemecka. Otázka zbrojárskych podnikov mala byť vyriešená osobitnou dohodou, nemecká strana však získala právo dohľadu nad nimi a na ich využitie pre vlastné potreby. Slovenská strana počas rokovaní dosiahla určité ústupky, nemecká strana sa totiž napriek pôvodnej žiadosti vojenských miest zriekla pripojenia miest Nové Mesto nad

8 NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Pôsobenie Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku v roku 1939. In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 36-60.

Váhom, Trenčín, Žilina a tiež niektorých cestných komunikácií. Bol to však len minimálny ústupok, Nemci totiž mohli napriek tomu v prípade vojenskej nevyhnutnosti používať tiež železnicu Bratislava – Piešťany – Žilina – Čadca, ako i okolité cesty, ktoré nepatrili do ochrannej zóny a tiež všetky mestá pri týchto tratiach na ubytovanie vojakov. Ako ústupok možno chápať tiež právnu jednotu ochranného pásma s ostatným územím SR a povolenie troch práporov Pohraničnej stráže v sile 300 mužov v ochrannom pásme (stálu posádku v ňom však mal len prápor v Senici, ďalšie dva s posádkami v Trenčíne a Žiline len vysielali jednotky na hraničnú čiaru pásma) čo je obsiahnuté v doplnku k zmluve z 13. augusta. Slovenská strana tiež dosiahla ustanovenie o obmedzení pohybu nemeckých vojakov v území mimo pásma. Zmluva upravovala tiež súdnu právomoc, ktorá sa tiež riešila výhodne pre nemeckú stranu. Príslušníci Wehrmachtu podliehali len nemeckému súdnictvu. To isté platilo aj pre ríšsko-nemeckých občanov, pokiaľ spáchali trestné činy proti Nemecku. Právomoci slovenských orgánov voči nemeckým príslušníkom boli výrazne obmedzené, naopak slovenské súdy mali byť nápomocné pri trestaní činov, ktoré by smerovali proti záujmom Nemeckej ríše. Aj keď ústupky, ktoré slovenská strana dosiahla, neboli veľké, predsa len využila určitý manévrovací priestor, ktorý jej nemecká strana vytvorila, keď sa rozhodla s ňou rokovať na diplomatickej úrovni, v snahe vytvoriť zo Slovenska akúsi vizitku, dôkaz, že aj malé národy sa môžu realizovať pod „ochranou“ Nemecka.⁹ Na zmluvu o ochrannom pásme ešte nadväzovala Zmluva o demontáži a odvoze zariadení na výrobu a skladovanie bojových látok z 18. augusta. Slovenská armáda bola takmer úplne zbavená možnosti vlastniť a produkovať bojové chemické látky. Nemecká strana však mala poskytnúť aspoň čiastočnú náhradu za odvezené zariadenia a látky.¹⁰

Z hľadiska budúcej účasti slovenskej armády vo vojne boli dôležité aj ďalšie rokovania s DMK. Tu treba spomenúť rokovania o konfiškácii vojenského materiálu a odškodnení zaň. Nemecká strana totiž súhlasila, že nebude konfiškovať majetok, ktorý sa nachádzal na východ od pásma, ktoré nemecká armáda obsadila súčasne s obsadzovaním Čiech a Moravy. O jeho odvoze sa malo rokovať. Slovákom malo zostať toľko, koľko potrebovali pre svoju armádu. Vyjednávanie o vojenskom materiáli prešlo do agendy DMK. Slovenská strana trvala na odškodnení za ukoristený vojenský materiál. Na požiadanie slovenského ministerstva financií predložilo MNO 21. júla 1939 ríšskej vláde neúplný zoznam zabaveného materiálu ako oficiálnu požiadavku o jeho vrátenie. Predstavoval sumu 1 miliardy 430 miliónov slovenských korún. V skutočnosti išlo o podstatne vyššiu sumu – reálne ju možno odhadnúť až na 3 miliardy korún.

Rokovania sa preťahovali aj v dôsledku vyjednávaní o veľkosti slovenskej armády. Nemci navrhovali 25 tisíc mierového stavu a iba 50 tisíc vojnového stavu. S vojnovým stavom však slovenská strana nesúhlasila a navrhovala 150 tisíc. Hitler sa nakoniec

9 TULKISOVÁ, ref. 2, Kapitola II., s. 419-433.

10 NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej dohody o bojových chemických látkach a ich výrobných zariadeniach. In: Vojenská história, roč. 10, 2006, č. 3, s. 90-123.

v auguste 1939 rozhodol, pravdepodobne v súvislosti s blížiacou sa vojnou, ponechať zbrane pre 125 tisíc mužov slovenskej armády a pre ďalších 25 tisíc ako náhradu úbytku. 18. augusta túto požiadavku schválil samotný predseda vlády J. Tiso. Spolu s tým sa doriešili tiež otázky výzbroje slovenskej armády. Nadpočetná vojenská výzbroj nachádzajúca sa na slovenskom území mala slúžiť na zásobovanie slovenskej armády, v budúcnosti sa už čs. zbrane nemali vyrábať a slovenská armáda sa mala prezbrojiť nemeckými zbraňami. O všetkých týchto dohodách z 18. augusta sa spísal protokol, ktorý bol podpísaný s malými zmenami 23. augusta.¹¹ Otázka odškodnenia za vojenský materiál vyvezený nemeckou brannou mocou sa vyriešila až v roku 1940, kedy sa slovenská strana vzdala nároku na vyvezený majetok, resp. ten sa prirátal na slovenský podiel na československom štátnom dlhu.

Ako som už naznačil, svoj vplyv Nemci na Slovensku presadzovali oficiálnou cestou, teda prostredníctvom vyslanectva, ktoré vzniklo 1. apríla 1939, ale aj neoficiálne prostredníctvom iných orgánov (SD, Abwehr – vojenská spravodajská služba, rôzny poradcovia, agenti a iné policajno-bezpečnostné zložky pôsobiace v oblastiach teritoriálne blízkyh Slovensku atď.). Nemecký vyslanec Hans Bernard do svojho úradu nastúpil v júni 1939, dovtedy ho zastupoval konzul Ernst von Druffel. Z neoficiálnych orgánov sa na Slovensku najviac angažovala SD, najmä prostredníctvom svojej viedenskej oblastnej ústredne. Pohľad SD na postavenie Slovenska v nacistickej sfére vplyvu sa však nie vždy stotožňoval s predstavami, ktoré presadzovali oficiálne orgány, či už to bol nemecký Zahraničný úrad alebo OKW. SD od začiatku podporovala radikálne krídlo v HSLS a v tomto duchu formulovala aj svoje hodnotenia politického vývoja v SR. Ako upozornil už historik M. Schvarc, predstavitelia SD „uplatňovali voči Slovensku politiku dôsledného a pevného pripútania k „ochrannej mocnosti“, presadzujúc priame zásahy do vnútropolitických záležitostí „ochraňovaného štátu“, a to ešte vo väčšej miere, ako to naoktrojoval v lete 1940 salzburský diktát.“¹²

2. Hlinkova slovenská ľudová strana

V období, ktoré predchádzalo 14. marcu sa postupne začínalo inštitucionalizovať postavenie HSLS. Nastúpený trend pokračoval po vyhlásení samostatného Slovenského štátu. Urýchlené dobudovanie politického systému pritom diktovala okrem už spomínaných vnútorných faktorov tiež potreba prispôbiť pomery v novom štáte požiadavkám nacistického Nemecka, ktoré sa stalo jeho tvorcom ako i protektorom. Paralelne sa rozvíjali úvahy o postavení HSLS v spoločnosti. Podľa ľudáckej propagandy

11 NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J., ref. 8, Kapitola II., s. 53.

12 SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie). Der Sicherheitsdienst und die Slowakei zwischen 1938 und 1944 (von Autonomie bis Aufstand). Bratislava 2006, s. 14.

bolo úlohou strany kontrolovať politický, hospodársky, verejný a kultúrny život krajiny a usmerňovať ho podľa vlastných ideologických predstáv o budovaní a ďalšom smerovaní štátu. Nový generálny tajomník HSLS Jozef M. Kirschbaum charakterizoval vzťah medzi stranou a štátom už v apríli 1939 takto: „...strana zostane výhradným držiteľom politickej moci a administratívny aparát štátu vykonávateľom tejto moci podľa právneho poriadku. Čiže aparát štátny bude mať charakter činiteľa statického, zatiaľ čo strana bude činiteľom dynamickým a jej funkciou bude starať sa o to, aby sa výstavba štátu a činnosť administratívy diala v duchu ideológie a programu strany.“¹³

Jednou z podmienok bolo už spomínané kumulovanie štátnych a straníckych funkcií, ako i personálne výmeny na rozhodujúcich postoch v oblasti štátnej, verejnej správy a samosprávy. K výraznejším čistkám (s výnimkou Čechov a Židov) však ani v tomto období pre nedostatok kvalifikovaných spoľahlivých kádrov. Strana si však vyhradila právo zasiahnuť aj v súkromnej sfére. Na príkaz vlády sa už začiatkom leta 1939 konali mimoriadne valné zhromaždenia v obchodných, družstevných a priemyselných podnikoch, súčasťou ktorých mala byť aj voľba nových dozorných a správnych rád. Pre HSLS to bol jeden z prostriedkov ako ovládnuť tiež významnejšie hospodárske a priemyselné inštitúcie, ktoré mali stále vo svojich rukách ich bývalí politickí konkurenti. Do týchto funkcií sa podľa vládnej tlače mali dostať ľudia, ktorí budú zárukou usmernenia hospodárstva podľa zásady „kresťanského solidarizmu“. Tieto heslá však boli len iluzórne, keďže proti Nemcom, ktorí ovládli väčšinu slovenského kapitálu, vláda zasiahnuť nemohla. Dôslednú očistu vedúcich miest však aj tu znemožňoval nedostatok vlastných odborníkov. Oveľa dôslednejší však režim bol voči Židom. Denník Slováč k tomu v júli 1939 napísal: „Slovenská vláda venuje sústavnú pozornosť židovskej otázke a práve teraz, počas konania valných zhromaždení, všetky úradné orgány sledujú, aby sa skryto alebo otvorene do hospodárskych podnikov Židia znovu nedostali.“¹⁴ Veľká pozornosť sa venovala záujmovým stavovským inštitúciám, ktoré mali byť v krátkej budúcnosti prebudované prostredníctvom pripravovanej prestavby spoločnosti podľa stavovského zriadenia.¹⁵

Pod kontrolou strany bolo tiež Združenie slovenských kresťanských odborových organizácií. Možnosti pôsobenia odborov sa presne vymedzili na porade medzi ich funkcionármi a zástupcami Generálneho sekretariátu HSLS 9. mája 1939. Funkcionári tejto organizácie síce mohli intervenovať v stavovských záležitostiach svojich členov, strana si však ponechala „právo zasiahnuť, ak to bude vyžadovať politický záujem“. Odbory síce mohli aj bez súhlasu strany organizovať verejné zhromaždenia, členské schôdze a podobne, k akýmkoľvek verejným prejavom si však museli vyžiadať súhlas generálneho sekretariátu strany. Ten musel odsúhlasíť aj mená navrhovaných rečníkov.¹⁶

13 Nástup, 15. 4. 1939, s. 1, Strana a štát.

14 Slováč, 7. 7. 1939, s. 9, Výmena osôb v hospodárstve.

15 Pozri napríklad CAMBEL, ref. 57, Kapitola I.

16 Slováč, 24. 5. 1939, s. 3, HSLS – Definitívna úprava intervencií.

V tomto období sa upravil tiež vzťah strany k snemu, aj keď presne vymedzený nebol. Tu treba upozorniť, že po 14. marci nedošlo k novým voľbám a naďalej pôsobil pôvodný Snem Slovenskej krajiny. Pristúpenie poslancov k straníckej línii sa deklarovalo už na 4. zasadnutí snemu 6. júna 1939, keď bol vytvorený poslanecký klub HSLS. Sem povinne vstúpili všetci poslanci, okrem predstaviteľov národnostných menšín. Povinnosť poslancov pracovať pre stranu sa však nemala obmedziť len na parlament. V súlade s duchom doby patrila k ich povinnostiam tiež úzka spolupráca so sekretariátom HSLS, v obvode, za ktorý boli zvolení. V tomto smere boli usmernení už v máji 1939. Ich povinnosťou bolo stanoviť si riadne úradné dni a informovať o tom generálny sekretariát.¹⁷

Práca poslancov však podľa generálneho sekretára od začiatku zaostávala za očakávaním: „Niektorí páni poslanci chápu svoje povinnosti veľmi svedomite... Prichádzajú s plánmi, naprávajú, čo bývalé režimy ukrivdili a až úzkostlivo starajú sa o to, aby v ich obvode vanul nový duch slovenskej štátnosti a oddanosti k slovenskej vláde. No sú aj takí, čo chápu svoje povinnosti v zmysle starej pražskej praxe. Nielen, že neudržiavajú kontakt s vedením strany, ale myslím, že bilancia ich činnosti aj v obvodoch nebude zodpovedať výške poslanca.“¹⁸ Samotných poslancov generálny sekretariát oficiálne odvolať nemohol. Táto právomoc patrila Štátnej rade vytvorenej v roku 1940. Nominovanie a odvolávanie jej členov však mala podľa zákona 136/40 Sl. z. z 5. júna 1940 pod kontrolou zase len HSLS. Oveľa kritickejší boli predstavitelia radikálneho krídla HSLS, ktorí na snem útočili ako na prežitok demokracie. Vyplyvalo to aj z toho, že v sledovanom období si vzhľadom na charakter režimu snem podržal ešte relatívne silné postavenie.

Vládni predstavitelia si od začiatku veľmi dobre uvedomovali, že ak chcú ovládnuť celú spoločnosť prostredníctvom HSLS, musia čo najskôr previesť jej reorganizáciu. Organizačné záležitosti spojené s jej prestavbou mal na starosti generálny sekretariát ako výkonný orgán strany. Na jeho čelo J. Tiso postavil mladého energického študentského aktivistu a veliteľa Akademickkej HG Jozefa M. Kirschbauma. Je zaujímavé, že Tiso sa k tomuto kroku odhodlal aj napriek nevôli viacerých starších členov vedenia. Z jeho strany však išlo o premyslený krok. Kirschbauma tak definitívne odpútal od radikálneho krídla strany a vytvoril si z neho poslušný nástroj svojej politiky.¹⁹

17 Slovenská politika, 6. 5. 1939, Všetci Slováci do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

18 Slovák, 11. 10. 1939, s. 3, Každý poslanec mal by byť vodcom vo svojom obvode.

19 Predchádzajúci generálny tajomník strany Martin Sokol sa podľa vlastných slov o tejto personálnej výmene dozvedel „na ulici v Bratislave od jedného svojho politického priateľa, ktorý mi oznámil, že túto správu počul práve v rozhlase.“ Sokol si tento čin zo strany Tisu vysvetľoval ako prejav nedôvery. SNA, f. NS, Tn ľud 10/46, II A – 883, Dr. Štefan Tiso, výpoveď M. Sokola; Podľa I. Kamenec: Jozef Tiso vždy dosadzoval do tejto funkcie ľudí len podľa vlastných predstáv a výberu. KAMENEC, I.: Jozef Tiso vo funkcii predsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1939 – 1945. In: Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympozia Časť-Papiernička, 5. – 7. mája 1992. Bratislava 1992 (ed. V. Bystrický a Š. Fano), s. 156-157.

Pri reorganizácii HSLS sa jej vedenie inšpirovalo niektorými aspektmi tzv. vodcovského princípu aplikovaného vo fašistických diktatúrach v Taliansku a Nemecku. Úsilie o zmenu charakteru strany týmto smerom odzrkadľovalo už rozhodnutie jej predsedníctva z apríla 1939, podľa ktorého sa mali v dňoch 23. a 30. apríla uskutočniť valné zhromaždenia vo všetkých miestnych organizáciách. Tieto však nemali funkcionárov voliť, ale len navrhovať. Potvrdiť navrhované mená malo vedenie strany a vymenovať generálny tajomník. Význam týchto zmien vysvetlil zástupca generálneho tajomníka František Galan otvorene potrebou ešte väčšieho usmernenia aj tak už oklieštenej samosprávy: „Bolo to potrebné urobiť preto rýchle, lebo zmenené pomery vyžadovali i zmenu v miestnych samosprávnych sboroch a jediní kompetentní činitelia, ktorí by určili nového ducha v samosprávnom podnikaní v obci, mohli byť len vedúci činitelia miestnej organizácie, ktorí mali a majú dôveru strany.“²⁰ Podobným spôsobom prebehli o niekoľko týždňov valné zhromaždenia v okresných, v októbri tiež v oblastných (od roku 1940 župných) organizáciách.²¹ Povinnosti novo zvolených funkcionárov charakterizoval F. Galan nasledujúcim spôsobom: „Každý vymenovaný funkcionár je si vedomý toho, že je na svojom mieste z vôle a dôvery vedenia strany a z vôle vodcu strany, tomuto je za svoju prácu zodpovedný, tohoto musí poslúchať.“²² Tomuto vyhláseniu zodpovedala celá séria nariadení, ktorých cieľom bolo presunúť právomoci, ktorými až dovtedy disponovali nižšie štruktúry strany, na generálny sekretariát. A tak utlmiť ich samostatnú aktivitu, ktorá by sa mohla líšiť od jednotnej línie diktovanej predsedom a užším vedením strany. Sem možno zaradiť nariadenie z 10. mája 1939 podľa ktorého sa na generálny sekretariát prenášalo právo schvaľovať prihlášky každého nového člena strany.²³ Tiež nariadenie z 26. apríla 1939 podľa ktorého jednotlivé stranícke organizácie mohli organizovať stranícke a verejné zhromaždenia len so súhlasom generálneho sekretariátu. Ten musel odobriť aj mená jednotlivých rečníkov. Žiadosť si mali podať 10 dní vopred.²⁴ Toto nariadenie bolo okrem iného jednou z reakcií na neustávajúce svojvoľné aktivity HG (zasahovanie do právomocí štátnych úradov, svojvoľné zaistenie, okrádanie a legitimovanie osôb), ako i jej rastúce mocenské ašpirácie.²⁵

Usmerňovanie spoločnosti sa malo diať intervenciami v tej ktorej oblasti, ako i propagáciou oficiálnej politickej línie strany. Prvý prípad možno konkretizovať na skutoč-

20 Slovák, 30. 9. 1939, s. 4, Rozhovory s tajomníkmi generálneho sekretariátu.

21 Slovák, 14. 4. 1939, s. 1, Reorganizácia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany; Slovák, 20. 4. 1939, s. 1, Valné zhromaždenia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

22 Slovák, 30. 9. 1939, s. 4, Rozhovory s tajomníkmi generálneho sekretariátu.

23 Jednotlivé organizácie strany a funkcionári boli oprávnení podávať iba návrhy a dobrozdania. SNA f. NS, Tn ľud 50/46, IIA – 937, J. M. Kirschbaum; Slovenská politika, 6. 5. 1939, Všetci Slováci do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

24 Slovák, 26. 4. 1939, s. 3; SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209-29-36, obežník Prezídia Krajského úradu z 26. 4. 1939; Slovenská politika, 6. 5. 1939, Všetci Slováci do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

25 Dôsledkom toho bolo aj odzbrojenie HG v apríli 1939.

nosti, že strana pravidelne zasahovala do činnosti jednotlivých ministerstiev, administratívnych a samosprávnych orgánov a vo forme intervencií usmerňovala ich prácu. Podľa tajomníka intervenčného oddelenia generálneho sekretariátu Miloša Babalu bolo cieľom takýchto stranických zásahov „vynútiť zmenu zmysľania tých, ktorí boli vychovaní proti nášmu ľudu a proti našim záujmom. Daromne sa preto hnevá alebo uráža, či je to už prednosta úradu, alebo referent, alebo riaditeľ továrne, banky, poisťovne, keď intervenčný tajomník žiada presadenie tej či onej záležitosti, lebo nerobí to pre seba, ale v záujme čím skoršieho rozvoja nášho štátu, usilujúc sa o to, aby sa každý dostal na jemu patriace miesto, lebo len tak vie dokázať výkon“.²⁶

Intervenovať sa pritom mohlo len za príslušníkov HSLS, čím sa malo zabezpečiť prednostné presadzovanie ich záujmov, ktoré mali korešpondovať so záujmami strany. Pod intervenciami sa pritom rozumela napríklad právomoc strany vydávať odporúčanie do zamestnania, na povýšenie a podobne. Intervenciami strana zasahovala aj do súkromnej sféry, kde preferovala svojich prívržencov. Vhodnú príležitosť na to od začiatku vytvárali rôzne diskriminačné právne normy. Najmarkantnejšie sa to prejavilo v prípade arizácie židovského majetku. Generálny sekretariát potvrdzoval návrhy na odňatie živnostenských oprávnení, navrhoval vládnych dôverníkov do židovských podnikov, vydával odporúčania pre arizátorov a pod. Len do septembra 1939 potvrdil vyše tisíc revízií živnostenských oprávnení.²⁷ Postupne získal tiež právo posudzovať zloženie správnych a dozorných rád súkromných podnikov.²⁸ Ako účinný nátlakový prostriedok v tejto súvislosti slúžila funkcionárska základňa HSLS a HG. Tým súkromníkom, ktorí odmietli spolupracovať hrozila napr. strata podpory zo strany štátu, pranierovanie v tlači a podobne. Ako príklad možno uviesť vymáhanie „primeraných úpisov“ v prípade pôžičky na obrodu Slovenska vypísanej vo februári 1939. Keďže akcia nemala spočiatku úspech, boli vytvorené okresné komisie z predstaviteľov HSLS, HG a administratívneho aparátu.²⁹

Aby boli intervencie efektívne, musela strana upraviť svoj vzťah k štátnym orgánom. Z toho dôvodu generálny sekretariát už v máji 1939 požiadal všetky ministerstvá a štátne orgány, aby mu v budúcnosti na dožiadanie povinne predkladali informácie o mravnej a politickej zochovalosti svojich zamestnancov, ktoré potom preveroval. Túto funkciu generálny sekretariát vykonával tiež prostredníctvom svojej organizač-

26 Slovák, 4. 10. 1939, s. 4, Náš ľud, ktorý toľko trpel.

27 Slovák, 3. 10. 1939, s. 4, Náš 8. sjazd.

28 Keďže do zloženia správnych a dozorných rád podnikov spočiatku zasahovali viaceré inštitúcie (svojvoľne napr. Hlinkova garda...), rozhodol Komitét hospodárskych ministrov na svojom zasadnutí dňa 24. 11. 1939, že priemyselné a obchodné podniky sú povinné o zložení svojich správnych a dozorných rád informovať len ministerstvo hospodárstva. Na základe výnosu ministerstva hospodárstva z 11. 9. 1940 mali byť všetky žiadosti o schválenie zloženia týchto rád zasielané aj Generálnemu sekretariátu HSLS. Takéto zásahy sa mohli diať už na základe vládneho nariadenia čs. parlamentu č. 265/38 Sb. z.a.n. SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (MH), škatuľa 224, I-108/dôv. 1941.

29 SNA, f. Ministerstva vnútra (MV), škatuľa 9, 3466/39, pôžička hospodárskej obrody Slovenska.

nej štruktúry, HG a oficiálnych bezpečnostných orgánov štátu.³⁰ Kompetencie medzi týmito zložkami však neboli presne vymedzené. Rozpory sa vyjasnili až na základe intervenčného poriadku v roku 1942. Generálnemu sekretariátu mali byť tiež zasielané všetky interné direktívy jednotlivých ministerstiev.³¹

Zefektívniť intervenčnú činnosť malo tiež uznesenie predsedníctva strany zo 17. apríla 1939, na základe ktorého mohol všetky intervencie vykonávať výlučne generálny sekretariát, čím sa upevnila jednotná línia a zabránilo chaosu, ktorý vyvolávalo množstvo intervencií z nižších úrovní strany. Všetky návrhy, sťažnosti poslancov a vysokých straníckych funkcionárov nevynímajúc, museli byť podľa tejto smernice zaslané na generálny sekretariát, ktorý rozhodol o ich opodstatnenosti.³² Vydanie tohto nariadenia urgovala aj snaha zabrániť korupcii a obohacovaniu sa najmä zo strany miestnych a okresných funkcionárov strany ako i poslancov. V skutočnosti nebolo v silách režimu, aby sa toto nariadenie v praxi skutočne aj dodržiavalo, čo je však pre každý režim, kde absentujú kontrolné mechanizmy a v rukách jednotlivcov koncentruje moc, charakteristické. Prezídium ministerstva vnútra muselo už koncom roka 1939 konštatovať: „Bolo zistené, že politickí činitelia (poslanci, politickí tajomníci, funkcionári strany a pod.) dožadujú sa kladného vybavenia svojich intervencií i vtedy, keď by sa prajné vybavenie záležitostí priecilo záujmu celku, zákonu, alebo inej právnej norme. V prípade, že rozhodujúci úradník odoprie odôvodnené takéto dožiadanie splniť, je často zo strany intervenujúceho vystavený rôznym vyhrážkam, alebo inému tlaku.“³³ Ako príklad možno uviesť sťažnosť okresného náčelníka v Modrom Kameni, v ktorej poukazoval na agresívne správanie okresného predsedu HSLS (zároveň miestneho vládneho komisára a predsedu viacerých spolkov). Upozornil najmä na jeho intervencie v prospech miestneho potravného družstva, ktorému sám šéfoval a pre ktoré chcel získať poverenie zásobovať celý okres. Ich vzájomné vzťahy charakterizoval okresný náčelník nasledujúcim spôsobom: „Predo mnou zásluhou jeho okresný úrad bol len lútkou, ktorý dľa jeho vlastných slov mal robiť len to čo on chcel. Neprešlo dňa, aby telefonicky nevyhrožoval úradu, neurážal ho, resp. jeho úradníka nepodozrieval z machľov a straníckosti, ačkoľvek sám sa domáhal protizákonného rozhodovania. V poslednej dobe už dochádzalo medzi mnou a menovaným k ostrým konfrontáciám, a keď som sa ohradil proti takémuto postupu, som označovaný ako nepriateľ strany. Jeho jediným argumentom bolo, že môj predchodca mu vo všetkom vyhovel ..., ačkoľvek sám vedel, že to robí len pod terorom.“³⁴

30 SNA, f. PR, škatuľa 227, s. 850, obežník Prezídia MV z 24. 5. 1939; f. MV, škatuľa 22, 14 438/39, vyšetrovanie politickej spoľahlivosti cestou HSLS z 21. 9. 1939; f. NS, Tn ľud 8/46, II. A – 899, A. Mach, inštrukcie pre spoluprácu strany s bezpečnostnými orgánmi.

31 SNA, f. MV, škatuľa 72, 7 342/40. O intervenčnom systéme pozri tiež LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Bratislava 1999, s. 155.

32 SNA, f. MV, škatuľa 5, 4 996/39, HSLS – intervencie; Slovák 24. 5. 1939, s. 3.

33 SNA, f. MV, škatuľa 70, 1916/40.

34 Tamže.

Intervenčný systém so sebou prinášal tiež iné problémy. V tomto období totiž ešte neexistoval jednotný intervenčný poriadok, ten vyšiel až v roku 1942.³⁵ Na prípady nesprávneho využívania intervencií generálny sekretariát upozorňoval už v júli 1939.³⁶ Snaha strany podriaďiť si štátny aparát narážala tiež na ďalšie problémy, ktoré pretrvávali aj v neskoršom období. Tu treba mať na zreteli fakt, že v tomto čase bola strana z hľadiska svojej štruktúry a organizácie nedobudovaná. Nemala ani dostatok spoľahlivých a vyškolených kádrov, ktorí by vo všetkých kútoch Slovenska oduševnene presadzovali stranícku líniu. Z toho dôvodu sa často musela uspokojiť s každým, kto bol ochotný spolupracovať. Vytvoreniu užšej personálnej únie medzi stranou a štátom brzdil v ďalšom období tiež vnútropolitický zápas v ľudáckom tábore, pod ktorý sa podpísal nemecký tlak. Napriek uvedeným problémom len do konca septembra 1939 strana previedla vyše 6 tisíc intervencií na ministerstvách a štátnych úradoch.³⁷

Aby mohlo vedenie strany resp. generálny sekretariát cez stranícku štruktúru ovplyvňovať a usmerňovať vývoj v štáte a spoločnosti, musel disponovať spoľahlivými informáciami. Z toho dôvodu vydal Generálny sekretariát už 22. septembra smernice, podľa ktorých mali obvodní tajomníci spracovávať všetky dôležité údaje o každej jednej obci v oblasti svojho pôsobenia. Dotazník mal tieto body: 1. obyvateľstvo, 2. hospodárske pomery, 4. správa školstva, 5. politické pomery, 6. Židia, Češi, cudzinci, 7. osobné pomery.³⁸ Tento materiál, ktorý by mohol priniesť množstvo cenných informácií o stave spoločnosti v tomto období sa však zatiaľ nenašiel (je možné, že sa nachádza v doteraz nespracovanom fonde HSLS – č. 609), a teda nie je možné posúdiť ani jeho výpovednú hodnotu.

Vplyv strany sa však nepresadil rovnako vo všetkých oblastiach. Pomerne veľkú nezávislosť si aj po 14. marci udržala justícia. Zamestnancov súdov totiž režim prebral z bývalej ČSR, kde nadobudli demokratickú právnu prax. Ich výmenu znemožňoval nedostatok kvalifikovaných síl oddaných režimu. Právomoci súdov režim čiastočne obchádzal prostredníctvom niektorých prijatých zákonov a nariadení.

Určitú nezávislosť si udržala tiež armáda. Nezrovnalosti sa ukázali v otázke, či sa majú návrhy na povyšovanie zasielať aj generálnemu sekretariátu. Predstavitelia ar-

35 Užšie predsedníctvo strany ho schválilo 13. 5. 1942. SNA, f. NS, Tn ľud 11/46, A 883, A. Kočiš; SNA, f. 609 (HSLS), 609-23-7.

36 Generálny sekretariát v tejto súvislosti upozorňoval: „Žiadame obvodných tajomníkov a ostatných činiteľov, aby vo všetkých veciach, v ktorých žiadajú o intervenciu získali potrebné informácie skutočne hodnoverným spôsobom a údaje, ktoré uvádzajú musia byť dokázané. Stali sa prípady, že miestne organizácie, prípadne obvodné sekretariáty nám písali o určitých veciach, ktoré mali byť podľa ich zistenia pravdivé, ale pri intervencii sa dokázalo, že skutočnosť je práve opačná. Súčasne žiadame miestnych činiteľov, aby intervenciami neobťažovali naraz niekoľko úradov. Stal sa prípad, že miestna organizácia vo veci odstránenia jedného neslovenského dôstojníka obťažovala svojimi prípismi generálny sekretariát, tak aj ďalšie tri ministerstvá.“ Slovák, 21. 7. 1939, s. 3, HSLS – intervencie – informácie.

37 Slovák, 3. 10. 1939, s. 4.

38 Slovák, 22. 9. 1939, s. 4.

mády v tejto súvislosti oponovali tým, že nemajú dostatok schopných a vycvičených dôstojníkov. Táto otázka sa definitívne vyriešila až v roku 1941, keď Predsedníctvo vlády SR zrušilo svoj výnos z 13. novembra 1940, ktorým bolo nariadené, aby návrhy na povýšenie zamestnancov Ministerstva národnej obrany (MNO) boli zasielané na Generálny sekretariát HSLS a na HV HG.³⁹ Minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš v tejto súvislosti odmietol tiež žiadosť Generálneho sekretariátu HSLS, aby aj v jeho rezorte „brali pri povyšovaní ohľad na prívržencov HSLS.“⁴⁰ To však neznamená, že armáda zostala voči straníckej línii imúnna. Aj tu sa presadili diskriminačné nariadenia voči Židom a Čechom. Ideologickej línii HSLS bola prispôbená aj výchova v armáde. Smer akým sa mal uberať vzťah armády k politike výstižne charakterizoval už v roku 1939 samotný F. Čatloš: „Požiadavok svetonázorovej jednoliatosti je neodvratným požiadavkom našej doby pre všetky zložky národného života a bytia. Ale vzdor tomu nebolo by vhodné pripustiť, aby branná moc ako nositeľka a nástroj národnej bezpečnosti a cti, stala sa súčasne aj nositeľkou politickej vôle, ktorá musí z celého zorganizovaného národa vyvieriť. Táto zorganizovanosť bola ústavou zverená HSLS, poťažne HG a FS a tým dané všetky predpoklady pre budúcnosť pre túto jednoliatosť. Tým, že sa príslušníci brannej moci vymknú z bezprostredného tvorenia svetonázoru a politickej vôle národa, nevymykajú sa ovšem na živom a hlbokom podiely v tejto práci... Budeme sa pečlivo starať o to, aby hlavne dôstojníci brannej moci predstavovali dovŕšenie svetonázorové bez toho, aby sa ináč miešali do prirodzenej ideovej hry tvoriacich politických síl. Preto má MNO na zreteli aj výchovu svetonázorovú vojska, ktorá musí ovšem byť iba dovŕšením prirodzeného postoja a ideálov disciplinovaného človeka.“⁴¹ Na základe týchto kritérií potom vojaci z povolania nemohli byť príslušníkmi žiadnej registrovanej politickej strany, ale ani jej polovojských organizácií. Napriek tomu, v roku 1939 ešte niektorí dôstojníci boli zároveň aj funkcionármi HG.

Propagáciu oficiálnej ideologickej línii HSLS mal na starosti Úrad propagandy, ktorého výstavba však bola v sledovanom období len v začiatkoch. V lete 1939 vzniklo propagačné oddelenie generálneho sekretariátu, ktorého úlohou bolo okrem iného organizovanie straníckych a verejných zhromaždení, ľudáckych manifestácií a mítingov, ktoré po 14. marci doslova zaplavili Slovensko. V ich charaktere sa zreteľne odrážala snaha vytvoriť zdanie národnej jednoty a spontánneho politického nadšenia mas. Slúžili ako prostriedok k permanentnej militarizácii spoločnosti, na šírenie nacionalizmu. V sledovanom období ešte neexistovali pravidelné politické školy, v krátkej dobe sa však mali uskutočniť stranícke školenia miestnych tajomníkov a referentov. Strana v tomto období rozšírila tiež svoju publikačnú činnosť. Už v roku 1939 začala vychádzať

39 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 28, inventárne číslo (i. č.) 133, obežník Predsedníctva vlády SR zo 6. 5. 1941.

40 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 28, i. č. 133, žiadosť Generálneho sekretariátu HSLS z 26. 5. 1941.

41 VHA Bratislava, f. 55, 55-59-1, materiál pre expozé vlády.

edícia „Slovenská politická knižnica“, ktorá ako prvý zväzok vydala Mussoliniho prácu „Fašistická náuka“. Od 1. októbra 1940 dôležitú úlohu na poli politicko-propagačnom a kultúrno-výchovnom plnil tiež stranický spravodaj – Organizačné zvesti, ktorý vydával organizačné pokyny a smernice pre každý úsek činnosti miestnych organizácií strany. V roku 1941 k nemu pribudol tiež dvojtyždenník Politická škola HSLS.

Nové postavenie HSLS sa v tomto období potvrdilo aj v legislatívno-právnej rovine. Dôležitý bol predovšetkým paragraf 58 Ústavy SR z 21. júla 1939, podľa ktorého „slovenský národ zúčastní sa štátnej moci prostredníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (strany slovenskej národnej jednoty)“. Postavenie HSLS však mal potvrdiť zákon o HSLS. V tejto súvislosti sa postavením HSLS vo vzťahu k štátu pomerne intenzívne zaoberal samotný Generálny sekretariát HSLS na čele s J. Kirschbaumom. V spolupráci s právnym poradcom DP Dr. Kurtom Ottom Rablom vypracoval elaborát, v ktorom načrtnol perspektívy prestavby strany tak, aby mohla kontrolovať a usmerňovať celý vývoj v spoločnosti. V tomto materiáli, ku ktorému sa dostala aj viedenská SD, sa jasne deklaruje aj potreba personálnej únie stranického a štátneho aparátu, ako aj autoritárskeho riadenia strany prostredníctvom vodcovského princípu (v nemeckom preklade je v súvislosti s funkciou šéfa strany použitý termín „oberster Parteiführer“) so silným postavením Generálneho sekretariátu.⁴²

Vedenie HSLS si však veľmi dobre uvedomovalo, že pripravenosť strany napriek prebiehajúcej reorganizácii ešte nezodpovedala predstavám o jej postavení v štáte a spoločnosti. Zákon o HSLS, ktorý vyšiel 28. septembra 1939 preto ešte neodzrkadľoval ambície, ktoré Kirschbaum načrtnol v spomínanom elaboráte.⁴³

Je kuriózne, že zákon bol z väčšej časti dielom ústavnoprávneho výboru, keďže pôvodný vládny návrh bol stručný a všeobecný a úpravu všetkých podrobností vrátane organizácie strany odkazoval do organizačného poriadku strany. Tým vlastne umožňoval jeho rôznych výklad.⁴⁴ Tento zákon legalizoval predchádzajúci vývoj v strane, keď potvrdzoval postupné likvidovanie samostatnej aktivity na úrovni nižších zložiek strany. Menovanie členov výborov miestnych, okresných a župných organizácií totiž aj podľa zákona prešlo do právomoci generálneho sekretára, resp. predsedu strany. Vodcovský princíp však tento zákon nezakotvoval. Organizačne sa podľa neho strana skladala zhora nadol z užšieho a širšieho predsedníctva, župných okresných a miestnych organizácií. Vrcholnou ustanovitzňou strany mal byť podľa paragrafu 13 jej zjazd, ktorý sa mal schádzať najmenej raz za tri roky. V ére samostatnej SR sa však zišiel len raz, a to už na prelome septembra a októbra 1939.

Zákon tiež zabezpečoval kumulovanie najvyšších štátnych a stranických funkcií, keď predstavitelia vlády a predsedníctva snemu (pokiaľ boli členmi HSLS) mali byť

42 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 48, správa (s priloženým elaborátom) od SD Viedeň pre šéfa Sicherheitshauptamtu.

43 Slovenský zákonník 1939, zákon č. 245/39 Sl. z.

44 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, 40 – vládny návrh ústavného zákona o organizácii HSLS.

zároveň členmi širšieho predsedníctva strany. Aplikáciu podobných princípov zákon zabezpečoval aj na nižších úrovniach straníckej štruktúry, automatickú personálnu úniu štátnych úradníkov s funkciou župných a okresných predsedov HSLS však nezakonačil, mimo iného aj pre už spomínaný nedostatok vlastných spoľahlivých kádrov. Zákon tiež upravoval pomer strany k HG, ktorú definoval ako polovojensky organizovaný zbor v rámci HSLS. Hlavného veliteľa HG mal menovať prezident na návrh širšieho predsedníctva.

3. Ústava

Z hľadiska charakteru politického systému a režimu SR bolo dôležité prijatie ústavy 21. júla 1939.⁴⁵ Intenzívne prípravy, ktoré predchádzali jej prijatiu v sneme boli diktované najmä snahou po vnútornej konsolidácii, aby sa čo najrýchlejšie realizovali všetky atribúty štátnosti a demonštrovala samostatnosť nového štátu. O charaktere ústavy, ako aj jej ideových východiskách, písal denník Slováčok už v apríli 1939. V tejto súvislosti odmietol parlamentnú demokraciu ako vzor pri formovaní novej ústavy: „Liberálna demokracia nevedela riešiť sociálnu otázku. Tým, že do popredia tiskla osobný záujem a osobné uplatnenie sa, narušila jednotnosť spoločenského poriadku, vyvolala prepotenciu kapitálu, vyostrila hospodárske rozpory medzi spoločenskými triedami a otvorila cestu nekalej súťaže.“ Zároveň vyzdvihol ideové prúdy, pod vplyvom ktorých sa aj v okolitých štátoch vytvárali nové formy zriadenia – autoritárske režimy. Ako ďalej píše: „Nové ústavy charakterizuje, že odmietajú zvláštnosti starých ústav: zavrhnújú politické strany a parlamentarizmus, štátnu formu nepokladajú za dôležitú. Osobné práva – dôvodí – obmedzujú moc štátu, strany narušujú jednotnosť štátu a robia jeho vývoj neistým, parlamentarizmus hatí činorodú prácu štátu a znižuje zodpovednosť vedúcich činiteľov, na štát hľadí ako na živý a jednotný organizmus, v ktorom môže len jedna vôľa panovať...Smerodajnú vôľu štátu môže dávať len sjednotená pospolitosť a túto len vláda silnej ruky a bezpodmienečnej autority môže splniť.“⁴⁶

Prípravou ústavy vedenie HSLS poverilo komisiu zloženú z osvedčených teoretikov v oblasti štátu a práva pod vedením podpredsedu vlády Vojtecha Tuku. Tá vo svojom

45 Ucelenému rozboru obsahu ústavy, procesu jej prijímania, ako i jej aplikácii v praxi zatiaľ nie je venovaná komplexná štúdia. Čiastočne sa touto problematikou zaoberal PODOLEC, O.: K niektorým prvkom prvej slovenskej ústavy a ich reálnej aplikácii v politickom systéme štátu. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová 19. – 20. apríla 2002 (ed. M. Lacko). Trnava 2002, s. 11-31; Zo starších prác pozri LIPSCHER, L.: Vývin a charakteristické črty fašizmu na Slovensku. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava 1969, s. 9-56.

46 Slováčok, 23.4. 1939, s.1, Pred ústavou.

návrhu uplatnila viaceré prvky z ústav Talianska⁴⁷, Portugalska i Rakúska. Dôležitým vzorom bola i hierarchická sústava katolíckej cirkvi a jej niektoré sociálne encykliky, najmä *Revum novarum* a *Quadragesimo anno*. Za základné piliere ústavy komisia určila princíp authority, spojený s presadzovaním kresťanskej štátnej myšlienky a stavovské zriadenie.⁴⁸ Autoritársky systém mal nahradiť zlikvidovanú demokraciu, v ktorej podľa Karola Mederlyho „investitúra moci a vlády sa diala púhym mechanickým sčítaním hlasov a vystavila týmto vládu v štáte nebezpečenstvu tajných a nezodpovedných síl masy. Teórie terajšej doby neuznávajú túto sčítaciu rovnosť občanov, lebo národ je niečím vyšším ako púhym súčtom jedincov.“⁴⁹

Už z preambuly ústavy vyplýva, že prameňom authority mal byť boh. K. Mederly k tomu napísal: „My potrebujeme autoritu, aby sme sceliť mohli našu národnú pospolitosť v jeden mohutný a pevný celok. Ale oprime si ju o túto večnú autoritu. Boh iste vždy nájde spôsob a prostriedok, ako ju stvoríť a uplatniť...Autorita môže záležať na strachu alebo súhlase občanov. Tento súhlas je prirodzenejší, len treba nájsť spôsob kvalitného výberu, aby vláda a moc prechádzala ani nie tak podľa výberu kvantitatívneho, ale výberu kvalitatívneho...“⁵⁰ Zárukou nového politického usporiadania (v ktorom zmizne triedny antagonizmus) mal byť stavovský systém. Mal byť preto účinnou bariérou pri prenikaní komunizmu a zároveň protiváhou parlamentnej demokracie.

Priebeh legislatívneho procesu pri príprave vládneho návrhu ústavy, a to tak na úrovni už spomínanej Tukovej komisie, ako aj predsedníctva HSLS, resp. vlády, zatiaľ nie je pre nedostupnosť materiálov uspokojivo popísaný. Čiastočne tak urobil už v 60. rokoch M. Vietor.⁵¹ Podľa neho sa pôvodné návrhy komisie líšili od konečnej podoby vládneho návrhu. Najviac sa diskutovalo o postavení hlavy štátu, či má byť zároveň aj šéfom vlády, prípadne predsedom snemu. Tiež o právnom postavení Štátnej rady, z ktorej sa mal stať poradný orgán vlády a parlamentu, a ktorá mala byť menovaná hlavou štátu z predstaviteľov strany, ale najmä o postavení samotnej HSLS. Tu sa vychádzalo z talianskeho vzoru, ten však komisia nakoniec neodporučila. Prispôsobenie stranického a štátneho aparátu totiž ešte nebolo možné a vyžadovalo najskôr prestav-

47 Taliansky konzul v Bratislave Lo Faro si pri tejto príležitosti na základe rozhovoru s Tukom poznamenal jeho slová: „Z oboch modelov autoritatívneho štátu – fašistického a nacionálnosocialistického, je taliansky pre slovenskú realitu jednoznačne oveľa prijateľnejší, pretože dokázal spojiť totalitný koncept s katolíckou tradíciou národa.“ Tuka pritom konzula poprosil, aby pomohol pri formovaní ústavného zákona. KLABJAN, B.: Taliansko a Slovensko vo vojne. Vplyv talianskeho fašizmu na Slovensku pred druhou svetovou vojnou a počas nej. In: Historický časopis, roč. 54, 2006, č. 3, s. 459.

48 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, II. zv., Bratislava, SAV 1973, s. 488-489.

49 TSSSR, 6. zasadanie z 21. 7. 1939, s. 7.

50 MEDERLY, K.: Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice, 2. vydanie, Bratislava 1939, s. 23.

51 VIETOR, M.: Príspevok k objasneniu fašistického charakteru tzv. slovenského štátu. In: Historický časopis, roč. VIII., 1960, č. 4, s. 483-484.

bu samotnej organizačnej štruktúry strany a tiež ideologickú prevýchovu slovenského národa. Čo sa týka prezidenta, jeho postavenie nemalo byť symbolické, zároveň však nemal v sebe koncentrovať všetku moc, aby sa nemusel „angažovať i za výkonné akty, ktoré sú často povahy odióznej“. Komisia sa tak pravdepodobne snažila zohľadniť postavenie hlavného kandidáta na túto funkciu J. Tisu, ktorý bol kňaz.

Samotný návrh ústavy, tak ako ho prijal snem, bol po formálnej stránke rozdelený do 13 hláv.⁵² V pléne sa tento návrh prerokovával necelé tri hodiny, čo bolo pre vtedajšie slovenské zákonodarstvo typické. Vládnym návrhom ústavného zákona sa však už predtým zaoberal ústavnoprávny výbor snemu, ktorý do neho urobil niektoré zásahy. A to najmä v snahe posilniť postavenie snemu (pozri nasledujúcu podkapitolu). Vládnym návrh ústavy preto nie je úplne totožný s ústavným zákonom, prijatým snemom.⁵³ Ako som už naznačil, ústava obsahovala mnoho prvkov z predchádzajúceho systému ČSR. Ponechala snem, volený na 5 rokov, ktorý mal byť nositeľom zákonodarnej moci, tiež funkciu prezidenta volenú parlamentom, prezidentom menovanú vládu, garantovala tiež nezávislosť súdov. Rozdelenie moci medzi exekutívu a legislatívu však bolo možné obchádzať prostredníctvom zmocňovacieho zákonodarstva, ktoré umožňoval paragraf 44, aj keď ten už bližšie ohraničoval jeho využívanie. Novou inštitúciou sa mala podľa ústavy stať Štátna rada, ktorej charakter mal bližšie špecifikovať ústavný zákon. Podľa paragrafu 51 ústavy sa Štátna rada skladala takto: 6 členov menoval prezident, 10 vysielalo HSLS, po jednom členovi registrované strany národnostných skupín. Ďalšími členmi boli z titulu svojej funkcie predseda vlády a predseda snemu. Štátnej rade malo podľa paragrafu 52 prislúchať: a) zisťovať, či nenastala skutočnosť, ktorá prezidentovi republiky trvalo znemožňuje plniť jeho funkciu; b) trestne sťahovať prezidenta republiky; c) trestne sťahovať predsedu a členov vlády; d) zostavovať kandidátnu listinu pre voľby do snemu; e) rozhodovať o strate poslaneckého mandátu na návrh predsedníctva snemu; f) podávať snemu návrhy zákonov; g) podávať prezidentovi republiky a vláde dobrozdania vo veciach politických, kultúrnych a hospodárskych. Štátna rada bola zriadená v roku 1940 na základe ústavného zákona č. 136/40 Sl. z. Paragrafy 60-63 zakotvovali existenciu stavovského zriadenia. Podľa paragrafu 60 sa občania podľa svojho povolania zoskupovali do nasledujúcich stavov: a) poľnohospodárstvo; b) priemysel; c) obchod a živnosti; d) peňažníctvo a poisťovníctvo; e) slobodné povolania; f) verejní zamestnanci a osvetoví pracovníci. Dôležitý bol paragraf 61, podľa

52 Hlava prvá – Všeobecné ustanovenia /1§-5§/; Hlava druhá – Snem /6§-30§/; Hlava tretia – Prezident republiky /31§-40§/; Hlava štvrtá – Vláda /41§-50§/; Hlava piata – Štátna rada /51§-57§/; Hlava šiesta – Politické strany /58§-59§/; Hlava siedma – Stavovské zriadenie /60§-63§/; Hlava ôsma – Zemná samospráva /64§/; Hlava deviata – Súdnictvo /65§-74§/; Hlava desiatá – Povinnosti a práva občanov /75§-87§/; Hlava jedenásta – Cirkvi /88§-90§/; Hlava dvanásta – Národnostné skupiny /91§-95§/; Hlava trinásta – Rozličné ustanovenia /96§-103§/. Slovenský zákonník 1939, ústavný zákon č.185.

53 Bližšie pozri Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 27 – správa ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu Ústavy Slovenskej republiky.

ktorého mohol mať funkciu v tom ktorom stave len organizovaný príslušník politickej strany. Pritom príslušník slovenského národa mohol byť politicky organizovaný len v HSLS, ktorej výsadné postavenie zabezpečoval už spomínaný paragraf 58 ústavy.

Ústava zakotvovala tiež povinnosti a práva občanov. Už právna historička K. Závacká upozornila, že práva občanov boli obmedzené, na druhej strane ich povinnosti zvýraznené.⁵⁴ Medzi povinnosti každého občana mužského pohlavia pritom patrila vojenská služba, s ňou spojená pracovná povinnosť, predvojenský, povojenský výcvik. V súvislosti s obranou štátu sa na každého bez rozdielu pohlavia vzťahovala tiež pomocná služba a výcvik s ňou spojený. Podľa paragrafu 78 boli občania povinní plniť úlohy svojho povolania, pomáhať verejným orgánom v ich činnosti, plniť povinnosti úradov. Vplyv štátu na jednotlivé sféry spoločnosti sa tak výrazne posilnil. Pokiaľ ide o práva občanov, garantovala sa len ochrana majetku, slobody, života. V obsahu paragrafu 81 však absentuje ochrana rasy. Aj obmedzenie týchto práv však bolo prípustné, a to na základe ustanovení zákonov. Z ústavných ustanovení absentuje tiež princíp rovnosti. Relatívny bol tiež paragraf 84, podľa ktorého zhromažďovacie, tlačové a spoločovacie právo sa zabezpečovalo v medziach zákonných ustanovení. Podobne to bolo aj s listovým tajomstvom. Rôzny výklad umožňoval tiež paragraf 85, podľa ktorého sa sloboda vierovyznania, prejavu mienky, vedeckého bádania a umenia zabezpečovala len vtedy, keď nenarážala na ustanovenia zákonov, verejného poriadku a kresťanských mravov. Dôležitý bol tiež paragraf 87, podľa ktorého „rušenie a organizovanie rušenia práce sa zakazuje“. Tým sa mali už preventívne eliminovať akékoľvek pokusy o štrajk. Z uvedeného vyplýva že práva občana boli závislé od záujmu štátu a národa, aj keď takto to v ústave zakotvené nie je. Štát určoval čo zodpovedá alebo nezodpovedá kresťanským mravom, rovnako ako čo je a nie je v súlade s verejným poriadkom. Občan mal mať právo ale aj povinnosť len na to, čo je v záujme národa. Pričom tento záujem sa bližšie nikde nedefinoval. Podobne štylizované sú tiež paragrafy pojednávajúce o postavení cirkvi v štáte. Paragraf 88 hovorí: „Každému sa zabezpečuje právo voľne plniť náboženské povinnosti, nakoľko to neodporuje ustanoveniam zákona, verejnému poriadku a kresťanským mravom“. Zásahom do slobody vierovyznania bol paragraf 90, podľa ktorého bolo náboženstvo na ľudových a stredných školách povinné. Ústava obsahuje tiež ustanovenia o postavení národnostných skupín. Podľa paragrafu 91 „občania môžu sa voľne hlásiť k svojej národnosti.“ Ústava síce zabezpečovala ich jazykové, kultúrne a politické práva, tieto však mali platiť len v takom rozsahu, v akom ich „požíva i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny“.

V tejto kapitole nebudem analyzovať, ako sa jednotlivé ustanovenia realizovali v praxi. Treba však povedať, že izolovaný pohľad na ústavu skresľuje názory na charakter režimu Slovenskej republiky. Spoľahlivé podklady o fungovaní celého systému

54 ZAVACKÁ, K.: Protižidovské zákonodárstvo slovenského štátu. In: Tragédia slovenských Židov. Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25. – 27. marca 1992. Banská Bystrica 1992, s. 67.

vlády možno získať len analýzou budovania a fungovania jeho jednotlivých orgánov. Oveľa dôležitejšia ako samotná ústava, však bola skutočnosť, že jej obsah bolo možné kedykoľvek doplniť. Ako príklad možno uviesť zákon o HSLS z roku 1942, ktorým sa uzákonil vodcovský princíp. Pre vtedajšiu vládnu garnitúru bola ústava skôr výsledkom momentálneho kompromisu. Nechápali ju definitívne, ako niečo čo treba striktné dodržiavať, čo sa v budúcnosti zdôvodňovalo mimoriadnou vojnovou situáciou, ako i záujmom národa, pre ktorý nemôže byť ani ústavný zákon prekážkou.

4. Vzťah medzi zákonnou, výkonnou a súdnou mocou

Už 15. marca došlo k vytvoreniu novej vlády, na čelo ktorej sa opäť postavil J. Tiso. Keďže ústavný zákon č. 1 zo 14. marca 1939 neprejudikoval formu štátu, funkciami jeho hlavy tak výslovne poveril vládu. Išlo, samozrejme, o dočasné riešenie platné do prijatia ústavy.⁵⁵ Predchádzajúci ministerský predseda Sidor, ktorý napriek nátlaku zo strany nacistického Nemecka odmietol vyhlásiť slovenskú samostatnosť sa stal ministrom vnútra. Ministrom zahraničných vecí sa stal F. Ďurčanský, školstva a osvety Jozef Sivák, národnej obrany pplk. gšt. Ferdinand Čatloš (od 14. 4. divízy generál, od 17. 5. generál I. triedy), hospodárstva Gejza Medrický, financií Mikuláš Pružinský, dopravy a verejných prác Július Stano, spravodlivosti Gejza Fritz. Podpredsedom vlády sa stal Vojtech Tuka. Prvá zmena vo vláde nastala už 18. apríla 1939. Opustil ju musel K. Sidor, a to v dôsledku pretrvávajúcej nedôvery zo strany nacistického Nemecka. Už predtým 14. marca odstúpil tiež z funkcie hlavného veliteľa HG. Sidor sa musel stiahnuť z vnútropolitického života⁵⁶ a 20. apríla bol vymenovaný za mimoriadneho vyslanca a splnomocneného ministra SR vo Vatikáne. Nemci meno Sidora spojili so šírením protinemeckej propagandy. Na túto skutočnosť bol šéfom politického oddelenia nemeckého Zahraničného úradu Ernstom Woermannom začiatkom mája upozornený aj slovenský vyslanec v Berlíne M. Černák. Ten sa vplyv Sidora snažil bagatelizovať.⁵⁷ Každopádne nemecký postoj nahrával Sidorovým najväčším konkurentom na vedúce postavenie v štáte. Tiso sa tak nepriamo zbavil najväčšieho protivníka, ktorý mohol

55 Bližšie PODOLEC, O.: Ústavné provizórium. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburkými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 34.

56 Potom čo dňa 18. 3. vystúpil s verejným prejavom v Bratislave, navštívil ho A. Mach, ktorý ho vyzval (z poverenia podpredsedu vlády V. Tuku), aby sa okamžite stiahol z politiky. Iniciatívu v tomto smere vyvíjali od začiatku agenti SD, ktorí Tuku na nevhodnosť Sidorovho vystúpenia upozornili prostredníctvom náčelníka štábu HG Karola Murgaša. BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 259, s. 44.

57 Národní archiv (NA) Praha, f. 136 (Auswärtiges Amt Berlin), 136-76-2, D 634 615-616, správa AA pre Druffela z 8. 5. 1939.

ohrožiť jeho vedúce postavenie v HSLS. Naopak tým, že posunul snaženie HSLS od autonómie k samostatnému štátu, si už v tomto období výrazne zvýšil svoju autoritu. Sidorove ministerstvo vnútra prevzal V. Tuka, ktorý ho mal spravovať v súčinnosti s ministerským predsedom J. Tisom. Je zaujímavé, že v otázke Sidora sa aj takí rivali ako Tiso a Tuka dokázali veľmi rýchlo zhodnúť, aj keď, samozrejme netreba podceňovať nemecký tlak v tejto záležitosti. Správca nemeckého vyslanectva v Bratislave konzul Ernst von Druffel v tejto súvislosti v polovici mája informoval Zahraničný úrad o svojom rozhovore s Tukom, ktorý mu oznámil, že spolu s Tisom sa na poslednom zasadnutí predsedníctva HSLS postavili proti Sidorovi, ktorého obvinili z porušovania straníckej disciplíny. Ten musel prisľúbiť, že sa nebude vzpierať a zoberie post vyslanca vo Vatikáne.⁵⁸

Po 14. marci 1939 sa Snem Slovenskej krajiny stal parlamentom samostatného štátu. S novými voľbami sa však už nepočítalo. Pre vládnu moc boli voľby z decembra 1938 „manifestáciou vôle slovenského národa“, ich opätovné vypísanie preto nepovažovala za potrebné. Nezmenilo sa ani postavenie snemu ako predstaviteľa zákonodarnej moci vo vzťahu k moci výkonnej. Aj Slovenský štát totiž prevzal systém zmocňovacieho zákonodarstva a to už v spomínanom ústavnom zákone č. 1/39 Sl. z. Paragrafom 4 tohto zákona sa snem do značnej miery zbavoval svojej zákonodarnej kompetencie tým, že splnomocnil vládu, „aby cestou nariadenia vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržanie poriadku a na zabezpečenie záujmov slovenského štátu“.⁵⁹ Podobne všeobecne vyznieva tiež paragraf 3, ktorý obsahoval tzv. recepčnú normu, ktorá upravovala prevzatie dovtedy platných právnych noriem. Tie mali platiť „so zmenami, ktoré vyplývajú z ducha samostatnosti Slovenského štátu“. Ako však upozornil O. Podolec „recepčná norma...je typickým prvkom pri vzniku nových štátov“ a nebola novinkou ani na našom území.⁶⁰

Z uvedeného vyplýva, že vládna garnitúra existenciu zmocňovacieho zákonodarstva interpretovala ako dočasné riešenie, ktoré si vynútila momentálna situácia v čase konsolidácie nového režimu. K tomu treba povedať, že občas, keď je to podmienené napríklad zahraničnopolitickou situáciou aj parlamentné demokracie môžu siahnuť k zmocňovaciemu zákonodarstvu. V tomto prípade však musia byť presne vymedzené

58 NA Praha, f. 136, 136-76-2, D 634 620, hlásenie Druffela z 18. 5. 1939; Pozri tiež ĎURICA, M. S.: Hlinkova slovenská ľudová strana v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. In: Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945 (ed. R. Letz, P. Mulík, A. Bartlová). Martin 2006, s. 289.

59 K problematike zmocňovacieho zákonodarstva bližšie pozri ZAVACKÁ, K.: Ústavný vývoj na Slovensku v období od 6.10. 1938 do apríla 1945. In: Sešity ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 5, 1993, s. 51-52; Táže: Charakter zmocňovacieho zákonodarstva v Slovenskom štáte v roku 1939. In: Historický časopis, roč. 39, 1991, č. 6, s. 643-650.

60 PODOLEC, O.: Ústavné provizorium. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 30.

zákonné podmienky, ale tiež doba platnosti zmocňovacieho zákonodarstva. Musí byť určené v akom prípade môže vláda takéto nariadenia vydávať. V takomto rozsahu využívala zmocňovacie zákonodarstvo už 1. ČSR. Možno konštatovať, že tieto princípy v paragrafe 4 vládneho nariadenia 1 Sl. z. absentujú. Systém zmocňovacieho zákonodarstva bol však zakotvený tiež v ústave Slovenskej republiky z 21. júla 1939. Podľa paragrafu 44 ústavy nariadenia s mocou zákona mohla vláda vydávať vtedy, „ak to na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vyžadovali vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu“. Vyňaté z tohto okruhu boli oblasti, ktoré patrili do výlučnej právomoci snemu (ústavné zákony, zákony o štátnom rozpočte, o brannej povinnosti, finančných bremenách ukladaných občanom, zákony upravujúce oblasť súdnictva, ratifikácia medzinárodných zmlúv) alebo tie, ktoré mal podľa ústavy upravovať zákon. Aby bolo nariadenie platné, musela ho podpísať väčšina členov vlády ako aj prezident. V právomoci snemu bolo do 3 mesiacov vysloviť nesúhlas, čím by nariadenie stratilo platnosť. Mohlo byť tiež snemom zmenené alebo mohlo byť vydané ako zákon. Treba povedať, že napriek vymedzeniu podmienok fungovania zmocňovacieho zákonodarstva, ich význam bol relatívny. Z paragrafu 44 pritom úplne vypadlo časové ohraničenie týchto právomocí. Veľmi všeobecne vyznieva tiež formulácia, ktorá upresňuje dôvody vydávania vládnych nariadení. Svoju váhu pravdepodobne nemala tiež právomoc snemu vysloviť nesúhlas s tým-ktorým vládny nariadením. Snem ju využíval len minimálne, v sledovanom období som nezaregistroval žiaden takýto prípad. V samotnom pléne sa k spôsobu využívania zmocňovacieho zákonodarstva odvážil vyjadriť len poslanec Rudolf Čavojský, ktorý okrem iného povedal: „Teda naša vláda musí byť opatrná pri rozličných zákonných opatreniach na každom možnom poli. Nesmú byť vydávané vládne nariadenia, ako sa hovorí pod rukou. Každé vládne nariadenie – veď vláda má zmocnenie od nášho snemu – každá vládna osnova mala by prejsť cez ruky odborníkov. Keď už je potrebný rýchly, okamžitý zásah a keď nie je možné, aby osnova prišla do snemu a do jeho výborov, tak nech to prejde aspoň cez ruky odborníkov, ktorí veci rozumejú. Keď sa deje ináč, pôsobí to rušive a škodí sa tým aj štátu.“⁶¹ V tejto súvislosti je treba vyhodnotiť ako sa menil pomer medzi počtom prijatých vládnych nariadení a zákonov. Najväčší nepomer bol v počiatočnom období medzi 14. marcom a prijatím ústavy 21. júla 1939. V tomto čase bolo prijatých len 10 zákonov (vrátane ústavy). Na druhej strane po jej prijatí sa v dôsledku čiastočnej konsolidácie režimu tento nepomer začal vyrovnávať. Svedčí o tom skutočnosť, že do konca roku snem schválil ešte 36 zákonov, zatiaľ čo vládnych nariadení (po zvolení J. Tisu prezidentom v októbri 1939 vychádzali ako nariadenia s mocou zákona) vláda prijala 74. Tu treba doplniť, že vláda okrem toho vydávala aj vlastné nariadenia, ku ktorým ju oprávňoval paragraf 43 ústavy, ktoré však slúžili „len na vykonávanie určitých zákonov a v ich medziach.“

Túto štatistiku však treba interpretovať v súvislosti s ďalšími ukazovateľmi. Na jeden z nich upozornila už právna historička K. Zavacká. Konkrétne na to, že obsah

61 TSSSR, 3. zasadnutie z 11. 5. 1939, správa R. Čavojského, s. 17.

vládnych nariadení, ktoré sa odvolávali na paragraf 44 ústavy bol v mnohých prípadoch takého závažného charakteru, že výrazne determinoval ďalší vývoj celého štátu tak v organizačnej, ekonomickej, ako aj sociálnej sfére. Len na ukážku možno uviesť vládne nariadenie č. 4/1939 Sl. z. o zriadení a pôsobení ministerstiev alebo vládne nariadenia zásadne okliešťujúce občianske slobody (napríklad č. 9/39 Sl. z., ktorým sa pozastavili občianske slobody zaručené ústavou z roku 1920, či č. 32/39 Sl. z., ktorým sa legalizovalo zriadenie zaisťovacieho tábora v Ilave). Nehovoriac o množstve nariadení zasahujúcich do súkromného vlastníctva. Asi najzávažnejšie boli nariadenia, ktorými bola časť obyvateľstva, konkrétne tí, ktorých režim označil za Židov, zbavená práva plnoprávných občanov tým, že sa im postupne odobrali aj tie najelementárnejšie občianske práva a slobody.⁶²

Treba upozorniť na ešte jeden zásadný aspekt zmocňovacieho zákonodarstva. Viaceré takéto normy boli po obsahovej stránke veľmi vágne formulované, často v nich neboli stanovené žiadne kritériá, ich výklad bol preto ľubovoľný. Ako príklad možno uviesť vládne nariadenie č. 73/39 Sl. z. o politických zbohatlíkoch alebo vládne nariadenie č. 40/39 Sl. z. o mimoriadnych zásahoch do oprávnení hostinských a výčapníckych živností, na základe ktorého mohol živnostenský úrad odňať koncesie a oprávnenia vtedy, ak „boli proti majiteľom námietky z hľadiska osobnej spoľahlivosti, z hľadiska verejného záujmu...“⁶³

Ako takéto zásahy do právneho poriadku chápala samotná vláda, vysvetľoval J. Tiso nasledujúcim spôsobom: „ani právny poriadok nesmie byť prekážkou pri riešení životných otázok a spravodlivého usporiadania našich vnútorných vecí. Preto potrebujeme taký právny poriadok, ktorý bude upravovať život a zabezpečovať ďalší vývin v novom slovenskom duchu. Nebudeme otrokmi starých predpisov a nariadení, aby sme nimi šíрили demoralizáciu, ale urobíme si také predpisy, ktoré umožnia nápravu starých krívd a spravodlivé riešenie každej otázky.“⁶⁴

V období do salzburských rokovaní som zatiaľ nenašiel taký prípad, že by snem neprijal niektorý z predložených vládnych návrhov zákonov, s výnimkou návrhov zákonov o stavoch a brannej výchove a sekretariáte propagandy. Tie však neboli prijaté pre odpor poslancov ale z objektívnych príčin. Na ich prijatie ešte neboli vytvorené podmienky. V prípade zákona o stavoch veľkú rolu zohral aj nemecký tlak, keďže Ríša si neželala takúto prestavbu slovenskej spoločnosti, v prípade zákona o sekretariáte propagandy zase vnútropolitický boj v HSLS. Na druhej strane ak chceme pochopiť podiel snemu na legislatívnom procese, musíme sledovať do akej miery sa obsah prijatých zákonov líši od osnovy predkladaných vládnych návrhov. Tu treba analyzovať tiež hodnotiace správy jednotlivých snemových výborov, ktoré sa tou ktorou osnovou zaoberali.

62 ZAVACKÁ, K.: Charakter zmocňovacieho zákonodarstva v Slovenskom štáte v roku 1939. In: Historický časopis, roč. 39, 1991, č. 6, s. 644.

63 Táže.

64 Slovák, 26. 4. 1940, s. 3, Nebudeme otrokmi starých predpisov a nariadení.

V tejto súvislosti je možné sledovať, do akej miery sa snem podieľal na kreovaní charakteru politického systému. Možno konštatovať, že snem sa snažil, v rámci priestoru, ktorý mu bol vytvorený, v legislatívnom procese aspoň čiastočne udržať svoje postavenie nositeľa zákonodarnej moci. Potvrzuje to aj fakt, že v legislatívno-právnej rovine snem čiastočne oklieštil postavenie nového orgánu Štátnej rady, prezidenta, z iniciatívy ústavno-právneho výboru tiež už spomínané právomoci vlády v oblasti zmocňovacieho zákonodarstva. Zreteľne sa to prejavilo na úpravách, ktoré ústavno-právny výbor presadil do vládneho návrhu ústavy. O sneme pojednávala hlava 5 vládneho návrhu. Aby sa zvýraznil jeho význam, zaradil ústavno-právny výbor tieto ustanovenia pod hlavu 2. Pritom prvý odsek paragrafu 43 vládneho návrhu presunul na jej čelo ako paragraf 6: „Zákonodarnú moc pre celé územie Slovenskej republiky vykonáva snem“.

Spomenúť možno tiež paragraf 24, v ktorom sa vymedzili záležitosti, patriace do výlučnej právomoci snemu, nemalo sa teda na ne vzťahovať zmocňovacie zákonodarstvo. Relatívnym úspechom bol tiež paragraf 26. Ten pozmenil pôvodný paragraf 44 vládneho návrhu ústavného zákona, ktorý upravoval právomoci prezidentského veta. Z návrhu ústavno-právny výbor vyškrtol právomoc Štátnej rady pripojiť sa k tomuto vetu. Ak by k tomu totiž došlo, snem by sa s takto vetovaným zákonom mohol zaoberať najbližšie až v ďalšom zasadacom období. Naopak paragraf 26 stanovoval, že ak sa snem v prítomnosti 2/3 všetkých poslancov 3/5 väčšinou bezo zmeny uzniesol na vetovanom zákone, mal byť vyhlásený. Ústavno-právny výbor toto opatrenie zdôvodnil snahou predísť zbytočným treniciam medzi snemom a Štátnou radou. Okrem toho ešte nebolo jasné, aké zloženie bude Štátna rada mať, koľko členov bude menovať sám prezident. V súvislosti s postavením prezidenta ústavno-právny výbor pozmenil tiež pôvodný paragraf 16 vládneho návrhu, podľa ktorého prezident nemohol byť v čase vykonávania svojej funkcie stíhaný. Nahradil ho paragrafom 39, na základe ktorého mohol byť prezident stíhaný za vlastizradu (toto bolo zakotvené aj v ústave z roku 1920), a to Štátnou radou, čomu však musela predchádzať žaloba zo strany snemu.⁶⁵

Ako som už spomenul, snem v ústave presadil aj určité obmedzenia pre svojvoľné používanie zmocňovacieho zákonodarstva. Pôvodný, veľmi stručný paragraf 18, ktorý sa touto otázkou zaoberal rozviedol do už analyzovaných paragrafov 43 a 44.

Snem do určitej miery oklieštil aj právomoci Štátnej rady, ktoré jej zaručoval vládny návrh ústavy. Svoje postavenie teoreticky posilnil vďaka paragrafu 37, podľa ktorého ak by prezident nemohol vykonávať svoju funkciu a vláda podala demisiu, tak by štát malo riadiť predsedníctvo snemu. Ústavno-právny výbor v tejto súvislosti argumentoval, že túto funkciu nemôže vykonávať nikto iný, ani Štátna rada, lebo jej zloženie v dôsledku demisií nemusí byť úplné. Cez snemové výbory neprešiel ani paragraf 22 vládneho návrhu, podľa ktorého mala byť Štátna rada disciplinárnym súdom nad prezidentmi Najvyššieho správneho súdu, Najvyššieho súdu a Najvyššieho účtovného

65 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 20 – vládny návrh ústavy Slovenskej republiky; č. 27 – správa ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu ústavy Slovenskej republiky.

kontrolného úradu, čo sa zdôvodnilo tým, že toto nariadenie by ohrozilo nezávislosť súdov, keďže Štátna rada je orgán politický. Tu treba povedať, že podľa vládneho návrhu sa mala Štátna rada skladať z členov predsedníctva HSLS, z predsedov politických strán národnostných menšín, členov vlády, predsedníctva snemu a zástupcov stavov. Štátnu radu by tak ovládli najvyšší stranícki funkcionári. Znamenalo by to kumuláciu funkcií v strane, vláde, ako i v Štátnej rade. Ústavnoprávny výbor však zloženie Štátnej rady pozmenil. Podľa paragrafu 51 ústavy mal šesť členov menovať prezident republiky, desať členov vysielat' HSLS, po jednom strany národnostných menšín a stavy. Členom mal byť automaticky tiež predseda vlády a predseda snemu. Ústavnoprávny výbor podrobil čiastočnej revízii tiež pôvodné paragrafy 55 až 62, ktoré pojednávali o súdnej moci, a to v snahe zabezpečiť jej nezávislosť. K významnejším zmenám v ich dikcii však nedošlo. Posilniť nezávislosť súdov mal paragraf 68, podľa ktorého mali byť sudcovia vždy menovaní na trvalo a preloženie mohli byť len na svoju žiadosť. Preloženie alebo daní do výslužby mohli byť proti svojej vôli len v prípade novej súdnej organizácie v dobe zákonom určenej alebo na základe právoplatného disciplinárneho rozhodnutia, „ktorým môže byť vyrieknuté i pozbavenie sudcovského úradu; do výslužby môžu byť daní na základe právoplatného rozhodnutia i v tom prípade, keď dosiahnu veku zákonom určeného.“⁶⁶ Iniciatíva snemových výborov sa výraznou mierou podpísala tiež pod konečnú podobu zákona o HSLS. Vládny návrh tohto zákona totiž postavenie a charakter HSLS bližšie nešpecifikoval s odvolaním sa na to, že tieto otázky ďalej rozvinie organizačný poriadok strany.⁶⁷

Zaujímavé je tiež sledovať do akej miery z hľadiska legislatívno-právneho snem tlmil účinky tých vládnych návrhov zákonov, ktorých dopad mal vplyv na dodržiavanie ľudských a občianskych práv a slobôd. Snem totiž prijal tiež niekoľko takýchto právnych noriem.⁶⁸ Treba povedať, že aj keď represívny charakter niektorých takých-

66 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 27 – správa ústavno-právneho výboru...

67 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 36 – vládny návrh ústavného zákona o organizácii HSLS; č. 40 – správa ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu zákona o HSLS.

68 Spomeniem aspoň niektoré takéto zákony, ktoré snem prijal do Salzburgu v lete 1940. Napríklad v prípade zákona „o trestnom stíhaní niektorých činov, ktorými sa ohrozuje verejný poriadok, pokoj a verejná bezpečnosť“ ústavnoprávny výbor navrhol a valné zasadnutie snemu schválilo vynechanie paragrafu o ochrane spôsobu vládnutia so zdôvodnením, že by mohol mať nepriaznivý vplyv na objektívnu kritiku vládnutia. Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 98 – správa ústavno-právneho výboru. V podmienkach režimu, kde je zlikvidovaná pluralita názorov a vylúčená kritika vlády (až na niektoré extempore radikálov) je však každé takéto opatrenie len veľmi relatívne. Menšie úpravy ústavnoprávny výbor urobil tiež v prípade zákona „o židovských podnikoch a židoch zamestnaných v podnikoch“ napriek tomu, že podľa dôvodovej správy si jeho zástupcovia „plne osvojili dôvody a intencie vládneho návrhu a všetky ustanovenia chystaného zákona“. Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 136 – správa ústavno-právneho výboru. Snem čiastočne zmiernil tiež perzekučný charakter paragrafu 37 vládneho návrhu branného zákona Slovenskej republiky, ktorý potvrdzoval preradenie prezenčne slúžiacich „cigánov“ a Židov do pracovnej služby. Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 105 – správa ústavno-právneho výboru. Predsedníctvo snemu v tejto súvislosti vyzvalo vládu, aby

to právnych noriem snem symbolicky zmiernil, proti ich podstate jeho predstavitelia v sledovanom období oficiálne neprotestovali. Práve naopak, ich prijímanie v pléne poslanci v rozprave často aj verbálne podporovali. Proti nedodržiavaniu ľudských a občianskych práv zástupcovia snemu neprotestovali ani v prípade prijímania ústavy. V tejto súvislosti možno spomenúť snáď len paragraf 82, ktorý do pôvodného vládneho návrhu presadil ústavno-právny výbor.⁶⁹ V ňom sa hovorí, že nikto nemôže byť potrestaný proti niečomu, o čom nie je zákon.

Možno konštatovať, že s ohľadom na nedemokratický charakter režimu si snem v sledovanom období stále udržiaval pomerne významné postavenie. Na druhej strane to, čo platilo v teoretickej rovine sa v praxi viackrát ukázalo ako relatívne. Podpísala sa pod to neexistencia opozície, ako i iných v demokracii nevyhnutných kontrolných mechanizmov. Ako príklad možno uviesť už spomínaný spôsob, akým sa aj po prijatí ústavy využívalo zmocňovacie zákonodarstvo. Relatívne boli tiež obmedzenia právomocí prezidenta. Napriek právu zamietnuť prezidentské veto, prezident mohol veci preňho zásadného významu presadiť aj iným ako oficiálnym spôsobom. Keďže v októbri do tejto funkcie nastúpil J. Tiso, ten bol aj predsedom vládnucej strany, ktorej museli byť všetci poslanci (až na predstaviteľom národnostných menšín) členmi, ale aj najvyšším veliteľom Hlinkovej gardy.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť tiež skutočnosť, že poslušnosť poslancov jednotnej línii HSLŠ sa mala deklarováť verejne. Činnosť poslanca sa pritom nemala obmedzovať len na prácu v parlamente. K ich povinnostiam patrila tiež úzka spolupráca so sekretariátom HSLŠ v obvode, kde boli zvolení. Ich úlohy špecifikoval generálny tajomník HSLŠ J. M. Kirschbaum takto: „Poslanec by mal byť nielen poradcom a obhajcom záujmov ľudu, ale starať sa tiež o to aby v jeho obvode čím prv všetky plány vlády a rezortných ministerstiev boli realizované, aby tak náš ľud, ktorý toľko bojoval a strádal, pocítil skutočnosť nového života.“ V tejto súvislosti zdôraznil, že skončila „doba poslaneckej práce, alebo ne práce, ako ju vykonávali vládni poslanci v bývalom štáte.“⁷⁰ Z uvedeného vyplýva, že poslanci nielenže stratili veľkú časť svojej zákonodarnej právomoci, ešte sa od nich vyžadovalo, aby sa stali poslušnou výkonnou zložkou administratívneho a stranického aparátu. Relatívnosť postavenia, ktoré si snem v ústave vydobyl, sa naplno prejavila po Salzburgu, keď si postavenie v štáte posilnili jeho najväčší oponenti z radov radikálov, ale aj v neskoršom období, keď jeho postavenie aj napriek ústave stále viac a viac degradovalo.

Aké boli faktory, ktoré determinovali postavenie snemu v samotnom politickom systéme? Bol to jednak fakt, že forsírovaniu zdanlivej legality a zákonitosti vládnuce konzervatívno-klerikálne krídlo HSLŠ prikladalo od začiatku pomerne veľký význam.

vydala právnu normu, ktorou by sa rozlíšil pojem „cigána“. Zároveň upozornilo, aby sa takto označovali len kočovní „cigáni“, nie však takí, ktorí žijú normálnym spoločenským životom. Vláda to odobrila vyhláškou MV z 18. 6. 1940.

69 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 27 – správa ústavno-právneho výboru...

70 Slovák, 11. 10. 1939, s. 3, Každý poslanec mal by byť vodcom vo svojom obvode.

Ako príklad môžem uviesť dôvody, ktoré viedli k prijatiu 39 paragrafu ústavy, v ktorom sa pojednávalo o možnosti stíhať prezidenta za vlastizradu. Ústavno-právny výbor chcel jeho prijatím predísť tomu, aby „najmä v rušných časoch nedostatok tohto ustanovenia nedával oporu povestiam, ktorými rozvratné živly sú vždy hotové podkopávať autoritu reprezentantov štátu.“⁷¹

Na druhej strane treba priznať aj to, že postavenie aké snemu zaručovala ústava a niektoré zákony, korešpondovalo s predstavami väčšiny ľudáckych ideológov (nestotožňovali sa s ním len radikáli). Súviselo to s ich vlastnými predstavami o charaktere politického systému Slovenskej republiky. K tejto otázke sa okrem iných vyjadril na jednom z prvých zasadaní snemu aj jeho predseda Dr. Sokol: „...Veď to vieme, že tieto princípy, najmä princíp demokratický neboli nástrojom vôle ľudu, na ktorý sa toľko odvolávali, ale len prejavom chytráckych politikárov. Hľadajú sa preto nové formy, nielen prejavu vôle štát tvoriaceho ľudu, ale aj na uplatňovanie záujmov celku v prospech národnej pospolitosti. Hľadá sa forma autoritatívna, opierajúca sa o vôľu ľudu. Autoritatívne zasahovanie môže sa diať len v prospech verejnosti, v prospech celku. Preto princíp autoritatívny zahrňuje v sebe nadovšetko princíp zodpovednosti. Demokratický princíp preto stroskotal, lebo individuálna zodpovednosť skrývala sa v ňom za komisie, za výbory a podobné ustanovizne. Ako sa zvrhla demokracia, a to pre nedostatok zodpovednosti, tak aj systém autoritatívny bez zodpovednosti mohol by sa stať despotizmom alebo tyraniou. Na zodpovednosti vybudovaná autorita môže pospolitosti vykonať veľmi cenné a veľmi dobré služby. Ale len vtedy, keď ona bude založená na zásadách kresťanstva, na mravnosti, statočnosti...“⁷²

Na degradáciu postavenia snemu ako reprezentanta zákonnej moci v štáte po 14. marci možno výstižne poukázať tiež analýzou formálnej stránky jeho jednotlivých plenárnych zasadnutí. Ich charakter sa oproti politickej praxi bývalej ČSR výrazne zmenil. Ako som už spomínal, obsadenie snemu nevzišlo z riadnych volieb, ale na základe jednotnej kandidátky. Táto skutočnosť bola aj formálne deklarovaná na 4. schôdzke snemu 6. júna 1939, kedy bol vytvorený poslanecký klub HSĽS. Vstúpili sem všetci poslanci okrem zástupcov národnostných menšín.

Nie je prekvapením, že z takto politicky jednofarebného orgánu takmer úplne vymizla názorová konfrontácia. Kritický tón na adresu vlády sa v tesnopiseckých správach objavuje len zriedkavo.⁷³ Na druhej strane takmer žiaden príspevok, ktorý v tom-

71 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 27 – správa ústavno-právneho výboru...

72 TS SSR, 2. zasadnutie z 21. 2. 1939, s. 13.

73 V sledovanom období, teda od marca do septembra 1939, som vysledoval tri takéto prípady. Na 3. zasadnutí to bola už spomínaná poznámka poslanca Čavojského na margo spôsobu, akým sa používalo zmocňovacie zákonodárstvo. Na 5. zasadnutí zase krátka slovná roztržka medzi poslancom Beňákom a poslancom Morom o sociálnom postavení roľníkov. TS SSR, 5. zasadnutie z 23. 6. 1939, s. 15. Na 7. zasadnutí prišiel s kritikou poslanec a predseda Zjednotenej maďarskej strany János Esterházy, ktorý poukazoval na „glaichšaltovanie“ štátnej správy v súvislosti s prijímaním zákona o verejnej správe vnútornej. Z uvedeného však vyplýva, že nešlo o protivládne prejavy, o odmietnutie spôsobu vládnutia, len o čiastočnú kritiku spôsobu riešenia parciálnych

to období v pléne odznel, sa nezaobišiel bez deklarovanej vernosti vlády a súčasne kritiky režimu 1. ČSR. V dôsledku toho, že do priebehu zasadání nemohla zasahovať opozícia, sa výrazne skrátilo trvanie jednotlivých snemových zasadání. Konečná podoba navrhovaných zákonov sa upravila v jednotlivých výboroch a v pléne sa mali už len schváliť. Po formálnej stránke sa aj z tohto dôvodu zjednodušila legislatívna procedúra, keď sa upustilo od niekoľkých čítaní zákona. Počas jedného zasadania sa prečítali dôvodové správy výborov k jednotlivým prerokovávaným návrhom zákonov, previedla rozprava, ako i prvé a druhé hlasovanie o týchto návrhoch. Prvých 9 zasadání snemu (od 14. marca do 28. septembra), počas ktorých sa prijalo 12 zákonov, vrátane ústavy, trvalo priemerne 1 hodinu 51 minút.

Možno konštatovať, že zmeny, ktoré prebehli vo vzťahu medzi výkonnou a zákonnou mocou výrazne urýchlili a zjednodušili celý legislatívny proces. V prvých mesiacoch tento stav umocňovala potreba rýchlej konsolidácie nového štátu (urýchlené prijímanie zákonov je pre takéto obdobie charakteristické aj v prípade pluralitného politického systému). Uvedené skutočnosti pritom propaganda vysvetľovala ako prejav jednotného myslenia a konania politických predstaviteľov národa a zároveň dávala do protikladu s parlamentnou praxou za bývalej ČSR. Napríklad na margo formálneho charakteru plenárnych zasadnutí snemu denník Slováč 23. júla 1939 napísal: „Reční dr. Vančo, Dr. Tvrďý, reční Čavojský a všetci tak slávnostne kladú slovo k slovu! Hororia všetci ako jeden. Hej, jednota myslí a cieľa. Niet tu bojov, nenávisťných vadeníc, tu každý kladne prispieva svojimi tehľami k budovaniu štátu.“⁷⁴ Podrobnejšie sa touto otázkou zaoberal Dr. Aladár Kočíš: „Na novom zákone o štátnom občianstve temer ešte neuschla farba tlačiarenského stroja a vláda už predkladá snemu ďalšiu veľavýznamnú zákonnú osnovu, ďalší fundamentálny článok do novostavby slovenského štátu! Toto je tempo! Keď si porovnáme zákonodarnú techniku starého režimu s tým, čo sa robí dnes, nuž to je veru tisíc a jedno. Len sa rozpomeňme, akým bludištom musel prejsť v tých časoch zákonný návrh, kým sa z neho vyklubalo jadro a kým sa z toho jadra stal zákon. Čo to boli za orgie, čo vystrájala okolo takejto zákonnej osnovy skostnatelá, nepružná byrokracia. Ale to nič. Keď aj byrokracia zákon zo svojej vyhne už vypustila, len potom prišlo to pravé...Len potom začali sa preteky. Nastúpilo šeredné politické kupčenie, licitovanie, handlovanie a kompromisníctvo, z čoho zavše vyšlo len torzo zákona a nie ozajstný, na svet súci zákon. A čo povedať o nekonečných a naskrze neplodných rečiach v parlamente? Veru neraz bolo tak, že pokým sa zákon dostal do Sbíerky zákonov a nariadení, stratil aktuálnosť a celá práca vyšla nazmar.“⁷⁵ Možno

problémov. TS SSR, 7. zasadnutie z 25. 7. 1939, s. 26. O vystupovaní J. Esterházyho v sneme pozri PODOLEC, O.: Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002 organizovanej Vojenským historickým ústavom, Historickým ústavom SAV a sekciou pre vojenské dejiny pri SHS, Bratislava 2003 (ed. M. Štefanský a I. Purdek), s. 182-193.

74 Slováč, 23. 7. 1939, s.1, Včera v sneme.

75 Slováč, 27. 9. 1939, s. 1, Naše výhľady do budúcnosti.

konštatovať, že aj tento citát je jasným dôkazom že slovenský snem, respektíve samotná legislatívna práca spojená s jeho fungovaním, mala byť v Slovenskej republike už v princípe postavená na inú úroveň ako za predchádzajúceho režimu. Je tiež ukážkou odmietania elementárnych princípov demokratického politického systému a nepochopenia potreby striktného rozdelenia moci v štáte. Podobné komentáre ľudáckych politikov treba postaviť tiež do protikladu s tvrdením niektorých historikov, ktorí sa aj dnes snažia dokázať, že opatrenia upravujúce vzťah medzi zákonnou a výkonnou mocou si vynútila len potreba dočasnej stabilizácie režimu a neskôr vypuknutie vojny, ktorá prejudikovala podmienku zavedenia tzv. vojnovnej demokracie.

Koncentráciu moci v rukách vlády možno dokumentovať tiež na spôsobe, akým sa upravil vzťah štátu k správnym a samosprávnym orgánom. Dôležitú úlohu tu zohral zákon o verejnej správe vnútornej č. 190/39 Sl. z. z 25. júla 1939, ktorý likvidoval aj zvyšky okresnej samosprávy. Zákon priniesol nové administratívne členenie štátu, obnovením župného zriadenia (zriadilo sa 6 žúp – Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tatranská, Šarišsko-Zemplínska, Pohronská). Samosprávne postavenie župných orgánov (župné výbory) však bolo len iluzórne, keďže tie neboli volené, ale menované. Krajinské samosprávne orgány boli podľa paragrafu 78 tohto zákona dňom 31. decembra 1939 rozpustené. Už predtým však z nich boli vylúčení členovia a nominanti v období autonómie zastavených a zakázaných politických strán. V akom rozsahu sa toto nariadenie realizovalo je však zatiaľ otáznne. Podľa nariadenia prezídia MV z 15. mája 1939 totiž ešte ani v tomto čase nebolo jasné, ako postupovať v prípade keď okresné zastupiteľstvo stratí uznášania schopnú väčšinu.⁷⁶ Kompetencie župných výborov boli oklieštené a vo svojich rozhodnutiach podriadené županovi, resp. ministerstvu vnútra. Jasne to vyjadroval už paragraf 45, podľa ktorého im bola vo veciach verejnej správy župy vymedzená funkcia poradného zboru župana. Dôležitý bol najmä paragraf 77, podľa ktorého mohol minister vnútra župný výbor kedykoľvek rozpustiť a nahradiť iným. Okrem toho minister vnútra mohol na návrh župana zrušiť rozhodnutie toho ktorého župného výboru. Samotný župan bol podľa tohto zákona štátnym úradníkom, ktorého menovala vláda. Župy sa administratívne členili na okresy (spolu bolo vytvorených 61 okresov). Na čele okresného úradu stál okresný náčelník, ktorý bol rovnako ako župan štátnym úradníkom, ktorého však nomenovala vláda, ale samotný minister vnútra. Okresná samospráva bola zlikvidovaná už spomínaným paragrafom 78.

Možno konštatovať, že uvedený zákon je názorným príkladom toho, ako si predstavitelia štátu v praxi predstavovali naplnenie paragrafu 64 ústavy, podľa ktorého „v správe štátu zúčastnia sa občania prostredníctvom orgánov územnej správy“. Nové administratívne členenie štátu do praxe vstúpilo 1. januára 1940. Zároveň k 31. decembru 1939 bol zrušený Krajinský úrad a okresné samosprávy.⁷⁷

76 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 1 102/39; K postaveniu samosprávy v tomto období pozri tiež PODOLEC, ref. 16, Kapitola I, s. 647-668.

77 Bližšie pozri JANAS, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku. Trenčín 2007.

Napriek zneniu ústavy, vyvážený nebol tiež pomer vlády k justícii. Sústavu súdnictva Slovenský štát prevzal v podobe ako sa utvorila podľa zákona z roku 1928, samozrejme k určitým zmenám v organizácii justičného aparátu došlo v dôsledku zmien štátoprávnych pomerov. Ako som už naznačil, justícia si aj po 14. marci udržala určitú mieru nezávislosti. Sudcov musel režim prevziať z 1. ČSR, kde si osvojili demokratickú právnu prax. Ich výmenu znemožňoval nedostatok kvalifikovaných síl oddaných režimu, ktorý si ani tu nedovolil porušiť princíp odbornosti. Nezávislosť súdov garantovala aj ústava. Prax však bola predsa len trochu iná.⁷⁸ Nezávislosť súdov totiž režim od začiatku obchádzal prostredníctvom niektorých legislatívnych zásahov do platného právneho stavu. Ako príklad možno uviesť vládne nariadenie č.32/1939 Sl. z., podľa ktorého mohli byť osoby, „ktoré by mohli rušiť výstavbu slovenského štátu“ na príkaz ministra vnútra uväznené bez súdu na neobmedzenú dobu v koncentračnom tábore. Zefektívniť toto nariadenie mala tiež séria obežníkov (bližšie pozri podkapitolu III.1.). Postupne sa k tomuto nariadeniu pridávali tiež ďalšie.

5. Pokus o integráciu Hlinkovej gardy

Krivka mocenského vzostupu HG ako pomocného nástroja HSLS zaznamenala po 14. marci svoj vrchol. Nemalou mierou sa o to pričínala propaganda, ktorá velebila jej zásluhy počas marcových dní, kedy HG ovládla ulicu (organizovala protičeské manifestácie, vyvolávala nepokoje a početné konflikty s predstaviteľmi čs. štátnej moci). Jej postavenie sa ešte zvýraznilo, keď v dôsledku odchodu väčšiny Čechov do Protektorátu Čechy a Morava dočasne preberala funkcie štátnych a bezpečnostných orgánov. Tak napríklad už 14. marca boli poverené zvláštne hliadky HG úlohou zamedziť vývozu majetku z územia Slovenského štátu, pričom sa však dopúšťali rôznych násilností.⁷⁹ Vybraní dobrovoľníci z radov HG zároveň dopĺňali četnícke stanice ako dočasná náhrada za prepustených Čechov.⁸⁰

HG sa tiež výraznou mierou podieľala na obrane východného Slovenska počas maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu, ktorý začal 23. marca.⁸¹ Potrebu zaradiť HG do obranných bojových akcií proti maďarskej agresii diktoval chaos v evidencii záložníkov, spôsobený rozpadom a reorganizáciou čs. útvarov. Celoštátnu branú pohotovosť pritom nový hlavný veliteľ HG A. Mach vyhlásil už 15. marca 1939. Miestne jednotky HG stávali vo východoslovenských okresoch strážne a pochôdzko-

78 K postaveniu justície bližšie pozri KORČEK, ref. 4, Úvod, s. 58-61; Pozri tiež JELINEK, Y.: The Parish Republic: Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945. New York-Londýn 1976, s. 116 a.n.

79 SNA, f. 604, 604-99-3, obežník Okresného úradu v Hlohovci z 16. 3. 1939; ČARNOGURSKÝ, P.: 14. marec 1939. Bratislava 1992, s. 243.

80 SNA, f. MV, škatuľa 29, zl. 3 633/39.

81 Bližšie pozri poznámku 6 v tejto kapitole.

vé oddiely a zapájali sa do obrany hraníc. 23. marca 1939 v deň maďarského útoku dokonca došlo k ozbrojeniu HG, a to v regiónoch, v ktorých neprebehla mobilizácia odvodových ročníkov.⁸² V dôsledku vojenského konfliktu mali byť podľa rozkazu z 25. marca zostavené tiež osobitné jednotky HG (v počte 10 – 25 mužov), ktorých velitelia mohli na vlastnú zodpovednosť zaistiť všetky osoby podozrivé z protištátnej činnosti.⁸³

Posilnenie právomocí HG však predstavitelia režimu čoskoro oľutovali. Spôsob akým sa HG zhostila zverených funkcií totiž od začiatku vyvolával ostré protesty. Opäť sa začali množiť nekontrolovateľné výčiny jej nedisciplinovaných príslušníkov, napríklad neoprávnené domové prehliadky, zaisťovanie osôb, okrádanie obyvateľstva, obohacovanie sa, odcudzovanie motorových vozidiel, zasahovanie do činnosti úradov, ale aj živností a obchodov, porušovanie listového tajomstva atď.⁸⁴ Podiel na radikalizácii HG mal aj fakt, že už 14. marca sa novým hlavným veliteľom HG stal A. Mach. Na svoje miesto na veliteľstve HG sa bezprostredne po vyhlásení Slovenského štátu vrátil K. Murgaš, ktorého Sidor ešte 13. marca odvolal z funkcie politického náčelníka HG a vystriedal Pavlom Čarnogurským. Vtedajší nemecký konzul na Slovensku Ernst von Druffel však voči Machovi neprechovával veľkú dôveru, dokonca ho označil za prívrženca odvolaného K. Sidora.⁸⁵ Na druhej strane Sidorov vplyv v HG hneď nezanikol. Viedenská SD s určitou dávkou zjednodušenia ešte v máji 1939 členov HG rozdelila na prívržencov Sidora, ktorí sú propoľskí a promaďarskí a prívržencov náčelníka štábu HG Karola Murgaša, ktorých označila ako „deutschfreundlich“. Prívrženci Sidora boli podľa nej vo všeobecnosti vo väčšine, avšak prívrženci Murgaša disponovali silným vplyvom.⁸⁶

Problémom bol aj nekontrolovateľný nárast členskej základne HG. Pritom do HG sa už v období autonómie dostalo množstvo „nepovolaných osôb“. Medzi nimi mnohí „vycítili príležitosť na ľahký zárobok“, či vysokú funkciu alebo sa snažili zakryť svoju predošlú politickú činnosť, vrátane komunistov.⁸⁷ Podľa odhadov príslušníkov viedenskej SD mala HG krátko po 14. marci okolo 180 tisíc príslušníkov, cieľom jej velenia bolo znížiť tento počet na 100 tisíc.⁸⁸ Svojevoľné opatrenia HG, ktoré sa po vyhlásení

82 Bližšie pozri KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993, Bratislava 1993 (ed. L. Deák), s. 34-46.

83 VHA Bratislava, f. Krajské vojenské veliteľstvo (KVV), škatuľa 12, č. j. 23 891, rozkaz K. Murgaša z 25. 3. 1939.

84 Na vzniknutú situáciu bolo HV HG nútené zareagovať už 25. 3., keď vydalo rozkaz, ktorým sa podobné správanie gardistov prísne zakazovalo. SNA, f. 604, 604-53-2, rozkaz HV HG z 25. 3. 1939. Bližšie pozri SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 143-148, 163-178.

85 NA Praha, f. 136, 136-76-2, D 634 623.

86 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, hlásenie z 20. 5. 1939.

87 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 98.

88 BArch Berlín, R 70 Slowakei, Archivssignatur 146, s. 67, Lagebericht III.

samostatnosti ešte vystupňovali, sa podarilo štátnym orgánom aspoň čiastočne eliminovať nariadením o odzbrojení HG z konca apríla 1939 (vyzbrojená bola počas maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939).⁸⁹ Kompetencie HG vo veciach štátno-bezpečnostných vymedzoval obežník prezídia ministerstva vnútra z 25. apríla 1939.⁹⁰ Žiadny člen HG nebol do budúcnosti oprávnený bez poverenia od príslušného štátneho úradu nikoho legitimovať, nikoho zatknúť alebo zbaviť majetku. Za neuposlušnosť tohto nariadenia mala byť dotyčná osoba okamžite zatknutá a dodaná do súdnej väzby. Viaceré prípady gardistických prehmatov sa MV snažilo aj vyšetriť, aj keď gardistom väčšie tresty nehrozili.

Predstavitel'ov štátnej moci však znepokojovali tiež rastúce pokusy radikálnej skupiny v HG svojvoľne ovplyvňovať spoločenský a politický život na Slovensku, ako i ich sebavedomé vyhlásenia, v ktorých sa dožadovali dôslednej očisty verejného a politického života od všetkých exponentov bývalého režimu, ktorí boli prekážkou ich mocenských ambícií, radikálneho vyriešenia židovskej otázky podľa nacistického vzoru a podobne.⁹¹

Všetky tieto faktory sa podpísali pod to, že v rámci konsolidácie režimu sa postaveniu HG venovala veľká pozornosť. O jej mieste v spoločnosti sa rokovalo na porade vládnych predstaviteľov koncom mája 1939 a následne na zasadnutí predsedníctva HSLS 5. júna 1939. Výsledkom porád bola koncepcia, podľa ktorej sa mala HG pretvoriť na masovú organizáciu tesnejšie pripútanú k HSLS. Už tu sa počítalo s rozdelením HG na čakateľov, gardistov a rodoobrancov, a to na princípe povinného členstva. Hlavného veliteľa HG mal menovať predseda vlády, menovanie gardistických funkcionárov mohlo prebehnúť len so súhlasom HSLS. Stanovil sa aj pomer k armáde. HG mala byť zverená branná výchova, organizačná štruktúra sa mala prispôbiť rozmiestneniu vojska. Namiesto dovtedajšieho členenia na 22 oblastí sa mali vytvoriť väčšie územné jednotky – župy. Do budúcnosti sa počítalo tiež s vytvorením organizačnej štruktúry Rodobrany.⁹²

Z uvedeného vyplýva, že HG sa mala stať účinným a predovšetkým poslušným nástrojom režimu, ktorý by pôsobil na úseku brannej výchovy, plnil rôzne ideologické, kultúrne a v spolupráci s ďalšími zložkami mocenského aparátu tiež bezpečnostné úlohy, vrátane perzekúcie skutočných a potencionálnych odporcov.

Pre kompromis a spoluprácu sa v danej situácii rozhodli tiež vedúci predstavitelia HG. Využili príležitosť vybudovať pevnú organizáciu a zabezpečiť HG silnú pozíciu v politických štruktúrach režimu. Zhoda v názore na nutnosť očistiť HG „od všelijakých príživníkov, rozvratníkov a samozvancov, ktorí svoje členstvo chceli využiť len

89 KORČEK, ref 4, Úvod, s. 44-45; SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 183-185.

90 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 452.

91 SUŠKO, ref. 8, Úvod, s. 230-245; HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 40-48; JELINEK, Y.: Storm – troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard. In: *Journal of Contemporary History*, 6, 1971, č. 3, s. 97-119.

92 SUŠKO, ref. 8, Úvod, s. 243.

pre svoje osobné blaho“, sa odrážala už v rozkaze HV HG z 23. mája 1939.⁹³ Hlavný veliteľ HG A. Mach však zároveň túto situáciu využil na to, aby do funkcií v HG dosadil ľudí sebe oddaných a tým si posilnil vlastnú pozíciu. Na druhej strane aj v tomto období bola HG využívaná ako pomocná bezpečnostná zložka (napr. konala kontrolnú a hliadkovú činnosť, využívala sa v boji proti zdražovateľom, proti šepkanej propagande, pri realizácii pôžičky na hospodársku obrodu Slovenska, či vládneho nariadenia o politických zbohatlíkoch a pod.), čo však jej členovia opäť zneužívali okrem iného na svoje obohacovanie sa.⁹⁴

Práce na reorganizácii HG odštartovali smernice HV HG zo 7. júna 1939, a to v intenciách vyššie uvedených uznesení. K zmenám v postavení HG sa pristupovalo v nádeji, že vládne nariadenie o HG na seba nenechá dlho čakať. Súčasťou reorganizácie bolo vytvorenie nového župného zriadenia. Spolu sa vytvorilo 12 gardistických žúp, pričom pod každú spadalo niekoľko okresov, ktoré zodpovedali administratívne členeniu štátu.⁹⁵ V priebehu augusta boli vo funkciách hlavným veliteľom potvrdení noví gardistickí župní a okresní velitelia a ich zástupcovia. Podľa pôvodných smerníc sa pristúpilo k budovaniu župných a okresných štábov ako i miestnych veliteľstiev. Kandidátov na funkcie vyberali miestni gardistickí velitelia v spolupráci s okresným a miestnym predsedom HSLS. Ich menovanie však v súlade s vodcovským princípom patrilo do kompetencie hlavného veliteľa, podobne ako v prípade ostatných gardistických funkcionárov. Podľa organizačného rozkazu č. 1. z 15. augusta 1939 museli byť všetci funkcionári župného, okresného a miestneho veliteľstva členmi HSLS. V krátkej budúcnosti malo byť reorganizované tiež Hlavné veliteľstvo HG.⁹⁶ Ako som už naznačil, nie každý prijal funkciu v HG dobrovoľne, nátlak sa robil najmä na učiteľov. Už v roku 1939 HG evidovalo 713 miestnych a okresných funkcionárov z radov učiteľov. Pedagógmi bolo tiež 52 z celkového počtu 54 okresných vodcov HM.⁹⁷

Koncom augusta sa začala budovať organizačná sieť Rodobrany, ktorá mala byť akousi elitou HG. Podľa spomínaných organizačných smerníc pritom jej členom nemusel byť len ten, kto bol v tejto organizácii aj za 1. ČSR. Do jej radov sa mohli dostať aj tí, ktorí mali zásluhy počas pohnutých marcových dní v roku 1939 alebo sa vyznamenali na fronte, pri obrane hraníc Slovenska, či bezpečnosti štátu (pritom prípadný adept na členstvo nemusel byť zákonnite členom HSLS v období pred vyhlásením autonómie) apod. Tak sa členmi Rodobrany mohli stať aj mladšie ročníky. Rodobranci mali mať v HG výsadné postavenie, čo sa odrazilo aj v spomínaných smerniciach pre

93 SNA, f. 209, 209-838-1.

94 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 193-206.

95 HG bola rozdelená do týchto žúp: 1. Podunajská (V-Bratislava), 2. Dolnopovažská (V-Trnava), 3. Strednopovažská (V-Trenčín), 4. Hornopovažská (V-Žilina), 5. Fatranská (V-Ružomberok), 6. Oravská (V-Dolný Kubín), 7. Tatranská (V-Kežmarok), 8. Nitrianska (V-Nitra), 9. Pohronská (V-Zvolen), 10. Gemerská (V-Tisovec), 11. Prešovská (V-Prešov), 12. Vihorlatská (V-Michalovce). SNA, f. 604, 604-99-6, smernice pre reorganizáciu HG.

96 SNA, f. 209, 209-838-3, služobné zvesti HG z 15. 8. 1939.

97 SNA, f. MŠaNO, škatuľa 1, b.č., HG – HM – učiteľia.

reorganizáciu HG. Podľa nariadenia HVHG z 25. augusta mali byť jednotky rodobrancov postavené v každom okrese, a to na základe nasledujúcich inštrukcií: v obci do 1000 obyvateľov – 5 mužov; od 1 000 do 2000 – 10 mužov; od 2000 do 5000 – 15 mužov; od 5000 do 15 000 – 20 mužov; nad 15 000 – 30 až 50 mužov; v každom okrese HG Bratislava – 20 mužov. Pri výbere rodobrancov sa zohľadňovali najmä ideologické a telesné kritériá.⁹⁸ K dobudovaniu organizačnej štruktúry Rodobrany však nakoniec nedošlo, okrem iného preto, že neexistovali jasné kritériá, na základe ktorých by sa mohol urobiť výber uchádzačov, ani zoznam bývalých rodobrancov. Podľa predstáv funkcionárov HG mala byť Rodobrana oporným pilierom bezpečnostného aparátu, čo, samozrejme, narážalo na odpor oficiálnych bezpečnostných orgánov. Z tohto dôvodu sa už v prvej polovici roku 1939 začalo s budovaním Dôverníckej služby Rodobrany, ktorá mala sledovať politické nálady obyvateľstva, hlásenia sa potom zasielali HV HG a od konca októbra aj prezidentovi.⁹⁹

V procese reorganizácie HG došlo v auguste 1939 k zmene aj v samotnom vedení HG, keď z funkcie náčelníka štábu odstúpil Karol Murgaš. Ten bol pritom známy svojím nekompromisným pronemeckým postojom.¹⁰⁰ K jeho kritike došlo na poradách HV HG konaných v dňoch 4. – 6. augusta 1939. O pozadí celého sporu sa možno dozvedieť zo zápisnice z rokovania, ktorú pre potreby nacistickej SD vypracoval práve K. Murgaš.¹⁰¹ Možno predpokladať, že odstavenie Murgaša bolo do značnej miery zásluhou veliteľa HG A. Macha, ktorý so znepokojením sledoval Murgašov rastúci vplyv v očiach predstaviteľov nacistického Nemecka. Na druhej strane pravdepodobne sa pod to podpísal aj tlak predsedu vlády J. Tisu. Toho neznepokojovali len Murgašove charakterové vlastnosti ale s určitostou tiež jeho neuspokojené mocenské ambície. Určite aj Tisovi sa do uší dostali chýry podľa ktorých Murgaš pripravoval gardistický puč, spoliehajúc sa pritom na podporu z nemeckej strany.¹⁰²

Na Murgaša počas spomínaného rokovania HV HG zaútočil najmä Karol Danihel, ktorý poukázal na jeho údajný alkoholizmus a brutalitu. „Keď sa riešia otázky vonkajších veliteľstiev i po stránke osobnej i po stránke vecnej, musí byť vyriešená osobná otázka aj na Hlavnom veliteľstve. Ide v prvom rade o osobu náčelníka Murgaša. Podľa informácií a skúseností, ktoré som získal ako župný reorganizátor osoba Murgaša je považovaná za veľmi cennú pre HG i pri chybách, ktoré sa mu vytýkajú. Povráva sa, že pije, a že v mnohých prípadoch zaobchádza brutálne s ľuďmi, ktorí sa mu prí-

98 SNA, f. 604, 604-66-2.

99 Bližšie pozri KÁRPÁTY, V.: Obnovenie Rodobrany a vývoj jej organizačnej štruktúry. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 89-100.

100 Bližšie pozri SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 78.

101 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, s. 100-105. O tejto porade píše aj SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 190-193.

102 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, hlásenie SD z 20. 5. 1939, Viedenská SD túto informáciu získala od príslušníkov Deutsche Partei.

du sťažovať.“¹⁰³ Aj keď Danihel volil mierne slová a Murgašov alkoholizmus sa snažil bagatelizovať, ten prijal kritiku veľmi emotívne. Vo svojom vystúpení napadol úsilie HSLS podriaďiť si gardu a odmietol sa podieľať na jej premene na „spolok pre parády“, pričom dal vedeniu gardy k dispozícii svoju funkciu.¹⁰⁴ V následnej pomerne emotívnej diskusii sa rečníci vyjadrili tiež k svojmu vzťahu k Nemecku. Samotný Mach sa pritom prezentoval ako pragmatický politik, keď obvinil Murgaša z prílišného nadbiehania nemeckej strane.¹⁰⁵ Svoju pronemeckú orientáciu síce nespochybnil, v danej situácii ju chápal ako nevyhnutnosť, na druhej strane však pripomenul, že môžu „prísť chvíle, kde národ musí samostatne jednať a o sebe rozhodovať a preto bál som sa postaviť Murgaša na čelo takého národného organizmu ako je HG predpokladajúc, že bude jednať vždy pod vplyvom nemeckým“. Svoje pochybnosti ohľadne Murgaša však následne označil za neopodstatnené a prítomné plénum vyzval, aby rokovalo o predsedníckej funkcii. Mach, podobne ako i Danihel, zostali vo svojej kritike na pol ceste, napriek tomu je zreteľné, že ich úmyslom bolo spochybnenie kompetentnosti Murgaša na výkon funkcie. Murgaš však ich skutočný úmysel pochopil, čomu zodpovedali aj jeho emotívne reakcie. Výsledkom bolo jeho odvolanie a nahradenie práve Karolom Danihelom. Tu možno vysloviť hypotézu, že A. Mach v tomto období ešte veril, že určité zmeny v prospech HG bude môcť presadiť tlakom na vedenie HSLS. Svedčí o tom aj jeho pragmatické vyhlásenie na margo vzťahu k Nemecku. Aj preto preňho nebol problém odvolať K. Murgaša, čím nepriamo nahrával konzervatívnemu vedeniu HSLS. V neskoršom období, keď Mach pochopil, že cesta k moci je možná len s nemeckou podporou, už bol v podobných vyhláseniach opatrnejší. Na druhej strane skutočnosť, že Mach a s ním aj celá HG nerezigovali na svoje mocenské ambície sa potvrdila už onedlho počas vojny proti Poľsku.

103 Murgašov alkoholizmus sa Danihel následne pokúsil bagatelizovať.

104 „Autorita HG bola znížená nerozumnými rozkazmi, povoľovaním chůtkam niektorých vládných pánov a pánov z predsedníctva strany. HG možno zreorganizovať len tak, keď ona bude mať aj istý druh exekutívy a jej návrhy budú vládou rešpektované. Keď HG má byť len akým-si branným spolkom, čo nastúpi pri parádach, ostanú nám v nej len parádnici, kým skutoční bojovníci odhodlaní za národ boríť sa na život a smrť sa sklamaní odtiahnu a časom stanú obeťou protislovenskej a vôbec protištátnej propagandy. Keď HG má byť len spolkom pre parády, nemám v nej čo hľadať a dám svoju funkciu náčelníka HŠ HG hlavnému veliteľovi Machovi k dispozícii.“

105 „Ja musím povedať, že dnes znovu vidím starého Murgaša, o ktorom nazdal som sa, že už slovensky ani nemyslí a je úplne pod nemeckým vplyvom a oddaný ideí národného socializmu. Musím sa priznať, že neraz som mal chuť a vôľu HG úplne odovzdať Murgašovi, ktorý vie byť vojskejším a bezohľadnejším v daných chvíľach ako som ja. Tak to bolo aj vo veci Sidorovej, keď ja som bol viac kamarátsky, kým Murgaš povedzme nekompromisne a povedzme bezohľadne. ...Lenže mal som obavu, že tak ako svojho času fanaticky veril v poľskú úprimnosť oddal sa teraz tiež 100% nemeckej myšlienky.“

6. Hlinkova mládež

Integrálnou súčasťou Hlinkovej gardy bola aj Hlinkova mládež, ktorej poslaním bola výchova a výcvik mládeže vo veku 6-18 rokov. Okrem praktickej stránky zameranej na prípravu budúceho spoločenského občianskeho, ale i vojenského života, mala byť predmetom výchovy HM aj indoktrinácia mládeže v duchu štátnej a straníckej ideológie HSLS.¹⁰⁶

Dokazujú to aj vyhlásenia vedúcich predstaviteľov režimu. Podľa nich výchova mládeže mala byť postavená na úplne iných hodnotách ako tomu bolo za 1. ČSR. Branné mládežnícke organizácie za 1. ČSR boli v tejto súvislosti vykresľované ako prostriedok odnárodňovania slovenskej mládeže, keď znemožňovali uplatňovanie „zdravého národného a kresťanského programu v jej výchove“. Podľa neskoršieho zborového veliteľa HM Alojza Maceka „československé úrady a internacionálne – liberalistické kruhy znemožňovali organizáciu obrancov slovenských záujmov“.¹⁰⁷ V tejto súvislosti sa zdôrazňovali problémy s ktorými sa stretávali branné organizácie pracujúce „v duchu Hlinkovom“ – Slovenskí katolícki skauti a jednota Orla, ktoré museli „zápasit s prekážkami československy orientovaných súperov.“ V porovnaní s týmito skutočnosťami sa nová organizácia HM vykresľovala ako základ jednoliatej uvedomelej spoločnosti. Jej cieľom malo byť pomôcť škole vychovať novú, nacionálne cítiacu generáciu, teda „dobrú stráž národa, vlastne frontu strážcov a bojovníkov, priekopníkov za lepšiu budúcnosť, ináč rečeno pribojných, charakterných občanov“.¹⁰⁸

Vo výchove HM mala dôležitú úlohu zohrávať poslušnosť, úcta k autoritám, mala byť preto založená na vodcovskom princípe. A. Macek v tejto súvislosti zdôrazňoval, že takýto spôsob výchovy dá národu mládež, ktorá bude pripravená sústrediť „všetky svoje sily a schopnosti do služieb svojho národa a Slovenskej republiky a bude pohotová – vo dne v noci – plniť rozkazy svojho najvyššieho veliteľa, vodcu národa“.¹⁰⁹ HM

106 O HM už je k dispozícii aj prvá vedecká monografia, ktorá predstavuje prvú komplexnejšiu sondu do tejto problematiky. Na druhej strane autor nevenuje patričnú pozornosť otázkam spojeným s indoktrináciou HM v zmysle ideológie HSLS. MILLA, ref. 9, Úvod; K dispozícii sú tiež viaceré vedecké štúdie BAKA, I.: Vznik, organizácia a činnosť Hlinkovej mládeže v rokoch 1938 – 1940. In: *Vojenská história*, 2004, roč. 8, č. 4, s. 21-40; ZAVACKÁ, M.: Hrdinské vĺčatá – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944. In: *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského* (ed. J. Pešek). Bratislava 2006, s. 33-41; KÁRPÁTY, V.: Hlinkova mládež do leta 1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9* (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 353-364.

107 Macek A.: Hlinkova mládež. In: *Nové Slovensko*, roč. 2, 1940, č. 3-4, s. 50.

108 Slovák, 14. 10. 1939, s. 4, Hlinkova mládež, budúcnosť národa.

109 Macek, ref 107, Kapitola II., s. 50.

sa tak podľa Maceka mala stať poslušným nástrojom v rukách HSLS a jedným z jej prostriedkov k glajchšaltovaniu režimu po 6. októbri 1938.

Na ideovú stránku výchovy kládol dôraz tiež J. Tiso: „Musíme našej mládeži vrátiť ideály, aby sa mala okolo čoho vyvíňovať. Bez ideálov môže rásť strom, ale nemôže bez ideálov vyrastať a mohutnieť ľudský slovenský duch. Ideály, to je tá chrbtová kosť, okolo ktorej sa budú vyvíjať ďalšie bunky, aby z nich potom vyrástol skutočný šlachetný charakter, slovenský duch. Vráťte teda mládeži jej ideály, ktoré jej patria. Lebo mládež bude len vtedy mládežou s ohňom v očiach, s tvrdou pästou a so svetlom v rozume, keď bude mať vysoké ideály...Ideály tieto sú: veriť v Boha, veriť v duchovné hodnoty, veriť v autoritu ako potrebný princíp spoločenskej organizácie slovenskej a veriť v kresťanskú, nerozlučne jednotnú rodinu slovenskú, z ktorej má vychádzať zdravá mládež!“¹¹⁰ Z hľadiska charakteru HM je už tu príznačné, že Tiso na jednej strane vebí mládež s „tvrdou pästou“, na druhej sa odvoláva na Boha a kresťanské hodnoty, ktoré mali byť jej najvyšším ideálom.

Aktuálny význam HM ako nositeľky národnej jednoty sa rovnako ako v prípade HG vyzdvihoval tiež v súvislosti s oklieštením územia Slovenska po Mníchove a Viedenskej arbitráži na jeseň 1938. Emil B. Lukáč, bývalý predseda Československej strany národno-socialistickej na Slovensku, ktorý sa v roku 1939 stal zástupcom Zborového duchovného HM, k tomu napísal: „I pri bývalej bolestnej rozcapartenosti aspoň v kultúrnych, hospodárskych inštitúciách sme hľadali solidarizmus a kooperáciu, teda pocit a potrebu národnej jednoty slovenskej. Až po známych udalostiach jesene minulého roku, po hrozive viditeľnom ohrození podstatných, priam existenčných záujmov Slovenska, zošikuje sa i politická jednota, aby slovenský národ ľahšie a priamejšie mohol čeliť búrkam. A v týchto časoch búrlivých krútnav vzniká staršia sesterská inštitúcia gardy, s programom obrany národných záujmov slovenských. Onedlho z nej sa vylupuje pri nej sa organizuje inštitúcia HM, ktorá vlastne účelove prvá ide za vyloženým cieľom predvojskej výchovy, budenia ducha brannosti“.¹¹¹ Apel na národnú jednotu v tejto atmosfére bol nezanedbateľným faktor pomerne rýchlej stabilizácie nového režimu.

Možno konštatovať, že cieľom HM bolo dopĺňať výchovno-vzdelávací proces, ktorého cieľom bol na jednej strane zbožný a poslušný kresťan, naplnený úctou k autoritám a nadriadeným, na druhej nacionalizmom predchnutý jedinec, pre ktorého sa vlastný štát stane za každých okolností najvyšším zákonom.

Aby mala práca v HM zmysel, musela jej činnosť korešpondovať s výchovno-vzdelávacím procesom v školách. Pritom aj školstvo bolo od začiatku prispôsobované novým politickým zmenám. Prepojenie HM s výchovou v školách sa spočiatku deklarovalo aj personálne v osobe veliteľa Matúša Černáka, ktorý bol do januára 1939 aj ministrom školstva a národnej osvety.

110 Nové Slovensko, roč. 2, 1940, č. 3-4, s. 48.

111 Stráž – orgán vodcov a pracovníkov Hlinkovej mládeže (ďalej Stráž), november-december 1939, roč. 1, č. 3-4, s. 66-67.

V období bezprostredne po vzniku Slovenského štátu bolo personálne obsadenie najvyšších postov v HM nasledovné. Na čele HM stál naďalej Matúš Černák. Podľa personálneho obsadenia z apríla 1939 bol jeho zástupcom a zároveň zborovým veliteľom HM Ján Dafčík, zborovým duchovným Alexej Izakovič a zástupcom zborového veliteľa Alojz Macek.

Prvý organizačný rozkaz Zborového veliteľstva HM je z 19. apríla 1939. Ten HM definuje ako samostatný zbor v rámci HG. HM pritom rozčlenil na tri oddelenia, do ktorých mali byť deti a mládež zaradené podľa veku: 1. vlčatá (6-11 roční), 2. orli (11-16 roční), 3. junáci (16-19 roční). Prestúpiť k HG mohol „junák“ dňom 31. decembra v roku v ktorom dovŕšil 19 rokov. Už v máji 1939 sa začali organizovať tiež výberové jednotky „skautov“, ktoré tvorili jednotlivci príslušní k „orlom“, „ktorí sú už dnes všetkým ostatným vzorom“. Ich základňu mali tvoriť príslušníci bývalej brannej organizácie Slovenský katolícky skaut, ktorá bola za 1. ČSR pod vplyvom HSLS. Tieto jednotky sa už v roku 1939 ako prvé mali zúčastniť kurzov a táborov HM. Zborové veliteľstvo HM si tak chcelo vytvoriť spoľahlivé kádre, s ktorými by sa mohlo čo najskôr prezentovať aj na verejnosti. Čaty skautov a orlov však mali pracovať spolu.

V rámci svojich oddelení mali byť „haemisti“ začlenení do družín, čiat, stotín. Najmenšou výchovno-pracovnou jednotkou mala byť družina (8 osôb), zostavovaná najmä podľa veku a schopností. Tri družiny mali tvoriť čatu (24 osôb plus veliteľ čaty a duchovný radca). Výchovná práca sa mala prevádzať v družinách, výcvik a vystupovanie v čatách a vyšších jednotkách.¹¹²

28. apríla 1939 vyšiel ďalší rozkaz, ktorý upravoval organizačnú štruktúru HM, prišiel tiež výmenu na najvyšších postoch HM. Predovšetkým sa ním prijal vodcovský princíp podľa vzoru výchovy mládeže vo fašistických diktatúrach. Na čele HM podľa neho stál krajinský vodca HM, ktorým bol menovaný vtedajší podpredseda vlády Vojtech Tuka. Treba povedať, že toto bola len formálna funkcia. Prácu v HM v skutočnosti riadil jej zborový vodca ktorým sa stal bývalý funkcionár Orla a Slovenských katolíckych skautov Alojz Macek. M. Černák bol z funkcie odvolaný a krátko nato sa stal vyslancom Slovenského štátu v Berlíne. Zborovému veliteľstvu mali byť ďalej podriadené oblastné, okresné a miestne veliteľstvá HM.¹¹³ Organizačne sa HM členila rovnako ako HG na 22 oblastí. Zborové veliteľstvo sa skladalo z troch výchovných oddelení (vlčat, orlov-skautov a junákov), ako i z niekoľkých odborov. 1. hudobný (pripravoval spevníky pochodových piesní) 2. divadelný 3. ľahkoatletický 4. jazdecký 5. letecký 6. tlačová služba (propaganda v HM) 7. zdravotnícka služba 8. vodný 9. futbalový 10. turistický 11. horolezecký 12. lyžiarsky.¹¹⁴

112 Rozkaz stanovil tiež podmienky pre vodcov jednotiek HM, ktorí museli byť bezpodmienečne slovenskej národnosti a kresťanmi. Vodca družiny orlov musel mať minimálne 14 rokov, vodca družiny junákov ale i vodca čaty vlčat a orlov 18 rokov, vodca čaty junákov 19 rokov, miestny vodca alebo vodca vyššej jednotky 21 rokov. SNA, f. 605 (Hlinkova mládež), 605-19-6.

113 SNA, f. 605, 605-22- 1, organizačný rozkaz z 28. 4. 1939; Nová mládež, máj 1939, roč. 1, č. 2, s. 47.

114 Stráž, november-december 1939, roč. 1, č. 3-4, s. 84-85; Nová mládež, jún 1939, roč. 1, č. 3, s. 77.

V apríli sa upresnilo tiež postavenie HM voči HG. V „zásadnom rozhodnutí vo veci HM“ z 28. apríla je táto definovaná ako samostatný zbor HG s autonómnym postavením. S HG ju mala spájať len osoba hlavného veliteľa. Žiadny iný funkcionár nemohol do činnosti HM zasahovať, na druhej strane účinná spolupráca gardy s mládežou sa mala stať nevyhnutnosťou. Nezávislé od gardy malo byť tiež financovanie a hospodárenie HM. Toto nariadenie však mnohí funkcionári HG od začiatku obchádzali a všeobecne nerešpektovali. Nielenže zasahovali do právomoci jej vodcov, najmä na okresnej a miestnej úrovni, ale sabotovali tiež prevod jej hnutel'ného a nehnuteľného majetku po bývalých čl. skautských organizáciách, ktorý mal prejsť do jej vlastníctva na základe rozkazu hlavného veliteľa HG z 3. mája 1939. Čiastočná náprava sa dostavila až po opätovnej urgencii týchto rozkazov v novembri 1939.¹¹⁵

Výstavba HM napredovala najmä z propagačných dôvodov veľmi rýchlo. Prvý oficiálny manifestačný nástup jej jednotiek sa konal už 18. apríla 1939. Bratislavskými ulicami v tento deň pochodovalo až 2000 vybraných príslušníkov vlčat, orlov a junákov. Celá akcia bola pripravená narýchlo, improvizovane, o čom svedčí aj fakt, že viacerí „haemisti“ ešte nemali ani vlastnú rovnošatu.¹¹⁶

Veľký dôraz pri výstavbe HM sa v tomto období kládol na výber, výchovu a výcvik spoľahlivých funkcionárov, budúcich vodcov HM. Prijatím vodcovského princípu dňom 28. apríla 1939 vedenie HM ale aj samotného štátu celkom jasne deklarovalo svoju snahu postupovať pri výchove mládeže podobnými metódami ako tomu bolo napríklad vo fašistickom Taliansku, či nacistickom Nemecku, aj keď obsahová stránka mala byť prispôsobená vlastným potrebám. V osvojení si vodcovského princípu videli organizátori HM jeden z hlavných rozdielov oproti bývalým branným organizáciám 1. ČSR: „ V HM máme nie predsedu, nie starostov, nie veliteľov, ale vodcov...My sme navykli na pracovné metódy Orla, Sokola, alebo iných podobných spolkov, v ktorých boli rozdelené úlohy... V HM máme vodcu, ktorý zodpovedá za všetky tieto úlohy“.¹¹⁷ Časopis Stráž určený k výchove budúcich vodcov vysvetľoval základné kritéria ich výchovy nasledujúcim spôsobom: „...Jeden bod nášho zákona je vernosť, mládež upierajúca zrak na svojich vodcov, žiada od nich: Vernosť Bohu, ktorého vodca zastupuje. Vernosť sebe samému, lebo vodca nesmie zabúdať na slová: „Esto, guod dixeris“, t. j.: Buď tým, čo kážeš. ...Vernosť tradícii – národu. Vernosť zverenej mládeži, ktorá na ňu čaká. A chce ju od vodcu. Napriek všetkej ľudskej úbohosti, každý vodca zastupuje pred zverenou mládežou najvyššiu autoritu: Boha. Pravý vodca zachováva vernosť Bohu. Je „solou zeme“, je „svetlom sveta“. I na neho sa vzťahujú slová Božského Vodcu: Kto vás počúva, mňa počúva... Vodca HM sa učí v škole nazaretského pedagóga Ježiša Krista. Nezrádza Jeho osvedčenú metódu, nezmenšuje Jeho vplyv, nekompromituje Ho. Má zavše na mysli Jeho slová.“¹¹⁸ Z uvedeného vyplýva, že vodcovský princíp sa mal v HM

115 SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209-837-9.

116 Slovák, 18. 4. 1939, s. 5, Nástup 2000 vlčat, orlov a junákov v Bratislave.

117 Stráž, január 1940, roč. 1, č. 5, s. 115, Vodcova úloha v náboženskom programe.

118 Stráž, november-december 1939, roč. 1, č. 3-4, s. 68.

odvodzovať od Boha, ktorý mal byť najvyššou autoritou. Tak to, okrem iného, vyplýva aj zo samotnej Ústavy SR z 21. júla 1939.

V tomto kontexte treba vysvetliť aj význam, ktorý sa v HM prikladal náboženskej výchove. Z toho dôvodu bola už krátko po 14. marci 1939 pri HG vytvorená Hlavná duchovná správa, ktorej súčasťou bola aj duchovná správa pri Zborovom veliteľstve HM. Hlavným duchovným sa stal Karol Körper. Jeho zástupcom pre katolíkov Jozef Hlavatý a pre evanjelikov Ladislav Jurkovič. Zborovým duchovným HM sa stal Alexej Izakovič a jeho zástupcom pre evanjelikov Emil B. Lukáč. Následne boli vymenovaní aj oblastní, okresní a miestni duchovní. Podľa štatútu duchovnej správy mala byť mienka duchovného v každej jednotke HM „vo veciach nábožensko-mravných bezvýhradne smerodajná, ale i vo veciach a záležitostiach ostatných sa miestni vodcovia s nimi poradia, aby sa nijako nenaštrbila dobrá povesť HG (HM).“¹¹⁹ K. Körper v jednom zo svojich príhovorov venovaných HM na margo duchovných vodcov povedal: „Všade budete mať nielen vodcu a veliteľa, ale i kňaza, duchovného. Veliteľ a vodca vás naučí poslúchať a všetko mať v poriadku. Ale dušu vašu bude mať na starosti duchovný otec, váš gardistický kňaz, farár, alebo kaplán, alebo katechéta. Toho treba poslúchať práve tak, ako budete poslúchať svojho veliteľa.“¹²⁰ Z uvedeného vyplýva, že štát a cirkvi (katolícka a evanjelická) mali mať úplnú kontrolu nad výchovou mládeže organizovanej v HM. Spolupráca s cirkvami však napriek tomu nebola bezkonfliktná. Vzťah HM a katolíckej cirkvi čiastočne komplikovali tendencie niektorých jej funkcionárov pohliť spolok Združenie katolíckej mládeže.¹²¹ Z radov predstaviteľov evanjelikov, z ktorých viacerí HM chápali ako organizáciu katolíkov, sa v tomto období dokonca objavil oficiálny protest proti jej náboženskému charakteru.¹²²

V súvislosti s budovaním duchovnej služby časopis Stráž zdôrazňoval: „Každá výchova, najmä však výchova národná a branná, keď chce mať úspech, musí rešpektovať večné zásady kresťanské. Ako nie je možné upevniť ľudskú autoritu bez uznania autority božej, teda nadzemskej a nadľudskej, práve tak stroskotalo by každé výchovné dielo – veď výchova je výplodom autoritatívnosti – keby sa chcelo obísť bez základu viery a náboženstva. Iba, ak by sa namiesto viery kresťanskej vstěpovala do duší iná viera, nejaká náhrada kresťanstva. Ale povážlivosť takéhoto nahrádzajúceho požívania je na bielom dni. Rovnalo by sa nahrádzovaniu Boha modlou.“ Aj z týchto slov

119 „...V prípade, že by medzi veliteľom vodcom a duchovným nastali rozpory v posúdení niektorých naliehavých záležitostí, veliteľ (vodca) odloží uskutočnenie zamýšľaného podniku dotiaľ, kým sa záležitosť na vyššom veliteľstve a duchovnej správe uspokojivo nerozhodne.“ Tamže, s. 80.

120 Hlinkova mládež – sošit 1. Sborové veliteľstvo HM v Bratislave 1939. SNA, f. 605, 605-19-7.

121 LETZ, R.: Biskup Michal Buzalka a politický život. In: Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia (ed. R. Letz a I. A. Petranský). Bratislava 2002, s. 91-92.

122 Nachádza sa v známom pamätnom spise valného zhromaždenia Spolku ev. a. v. kňazov, ktorý bol reakciou na neprímerané postavenie HG. SNA, f. Národný súd, IIA-898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

sa odráža celkom jasná snaha predstaviteľov nového režimu vnútiť spoločnosti svoj vlastný pohľad na svet, ignorujúc a odmietajúc pritom existenciu akýchkoľvek iných alternatívnych predstáv. Veľký význam sa vo výchove prikladal rozdeleniu jednotiek HM na katolíkov a evanjelikov: „Keď ide o kresťanstvo, rozumie sa tu pre katolíkov kresťanstvo katolícke, pre evanjelikov kresťanstvo evanjelické, a nie nejaký extrakt, ktorý by sa získal tým, že by sa vynechaním podstaty katolíckeho náboženstva (alebo čo sa týka evanjelikov: evanjelického) vytvorila nejaká nová necirkevná, alebo „mimo-cirkevná“, ani teplá, ani studená miešanina....inak vytváralo by sa namiesto monštra čechoslováctva, monštrum nové...“.¹²³

Príprava budúcich vodcov HM sa naplno rozbehla už v júli a auguste 1939, teda počas letných prázdnin, kedy sa po celom Slovensku organizovali kurzy najprv pre inštruktorov vodcov (v dňoch 2.-14. júla 1939) a následne aj pre samotných miestnych vodcov a duchovných radcov HM.¹²⁴ Spolu sa uskutočnilo 19 kurzov. Okrem toho sa zorganizovali už aj prvé letné stanové tábory pre členov HM. Pre najmenších, teda vľčatá, ktoré nemohli byť pod stanom, sa zriadili tzv. kolónie.¹²⁵

V súvislosti s prípravou funkcionárskych kádrov sa dňom 30. septembra 1939¹²⁶ stanovovala tiež jednotná úprava hodností¹²⁷ a funkcií HM¹²⁸, keďže v predchádzajúcom období sa používali rôzne hodnosti prevzaté od armády a HG. Zaviedol sa tiež postup pri menovaní funkcionárov. Vodcov družín mal menovať vodca miestnej organizácie, ostatných menoval zborový vodca A. Macek. Je logické, že ich samostatná aktivita sa tým výrazne oklieštila. Podobne ako v prípade hodností vyšiel už v júni 1939 tiež zákaz používať rovnošatu HG, a to v súvislosti so zavedením rovnošaty farby kaki.¹²⁹ Záro-

123 Stráž, november – december 1939, roč. 1, č. 3-4.

124 Z hľadiska profesného a vekového tu dominovali študenti a mladí učitelia. Napríklad v kurze pre vodcov orlov a junákov v Oravskom Podzámku v auguste 1939 bolo z 57 účastníkov, 37 študentov (vekový priemer 18 rokov) a 10 učiteľov (vekový priemer 27 rokov). V kurze pre vodcov vľčat v Párnici – 17 účastníkov, 14 študentov (vekový priemer 17 rokov) a 2 učitelia. V kurze pre vodcov orlov-skautov a junákov na Hodrušských jazerách v auguste – 41 účastníkov, 37 študentov (vekový priemer 18 rokov). V kurze pre vodcov organizátorov HM v Červenom Kameni a v Herľanoch v júli 1939 – 115 účastníkov, 93 učiteľov (priemerný vek 32 rokov) a 10 študentov (priemerný vek 19 rokov). V kurze pre inštruktorov v Beluši – 46 účastníkov, 27 učiteľov (vekový priemer 28 rokov) a 10 študentov (vekový priemer 20 rokov). SNA, f. 605, 605-18-2, 3.

125 Spolu 17 táborov, 1 kolónia, 19 kurzov. SNA, f. 605, 605-19-7; 605-22-1, pracovný rozkaz č. 5 z 19. 6. 1939.

126 SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 6 z 30. 8. 1939.

127 Z hľadiska hodností sa funkcionári HM delili na poddôstojníkov a dôstojníkov. Poddôstojníci – rojník, družinár, čatník; Dôstojníci – podkrýdelník, krýdelník, stotínar, dozorník, župník, čelník.

128 Funkcie boli ustálené podľa formujúcej sa organizačnej štruktúry: 1. vodca družiny; 2. vodca čaty; 3. vodca stotiny; 4. miestny vodca; 5. okresný vodca; 6. oblastný vodca; 7. zborový vodca; 8. krajinský vodca. Okrem toho existovali tiež funkcie: hospodár; duchovný radca; referent.

129 SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 6 z 23. 6. 1939; K rovnošatám a zbraniam HM pozri MILLA, ref. 9, Úvod, s. 57-61.

veň už v tomto období začali vychádzať tiež prvé čísla haemistických časopisov, ktoré pravidelne prinášali presné inštrukcie podľa ktorých sa riadila práca v celom hnutí. Vychádzali nasledujúce časopisy: „Nová mládež“ – mesačník orlov a junákov; „Stráž“ – mesačník vodcov HM a od septembra tiež „Vlča“ – týždenník vlčat. Indoktrinácia v duchu HSLS tu bola odstupňovaná podľa toho, akej vekovej kategórii boli časopisy určené.¹³⁰ Na druhej strane, nevyhla sa ani najmladším vlčatám. Ako príklad možno uviesť články glorifikujúce J. Tisu, V. Tuku, 14. marec, 6. október, ale dokonca i účasť Slovenska na vojne proti Poľsku.¹³¹ Napríklad pri príležitosti voľby J. Tisu za prezidenta v októbri 1939 sa aj „Vlča“ zapojilo do bombastickej propagandy späté s jeho osobou. Svojim čitateľom sa pritom prihovárал aj takýmto spôsobom: „S vojakmi, s gardistami, s orlami, so skautmi, s junákmi, so svojimi vodcami budeme v duchu defilovať pred hlavou svojho štátu. Budeme ho pozdravovať ako svojho najvyššieho veliteľa... Jeho vôľa bude našou vôľou. Jeho slovo bude pre nás rozkazom. Rozkazy svojho prezidenta, svojho Vodcu vykonáme za každých okolností. Ved' náš pán prezident žije pre nás, žije a pracuje pre národ! I my budeme žiť pre národ a pre neho! Na stráž.“ Ideologický náboj však mali najmä početné recitácie, básničky, ako i notácie národných a gardistických piesní. Napríklad len „Nová mládež“ už v prvých piatich číslach do augusta 1939 uverejnila 30 básní s nacionálnou tematikou.¹³² Časopisy od roku 1940 dopĺňali rôzne metodické príručky pre vodcov i členov HM.¹³³

Popri príprave na vlastnú výchovno-cvičiteľskú činnosť predstaviteľa režimu už krátko po 14. marci začali HM zapájať do rôznych akcií, ktorých cieľom bolo, okrem iného, manifestovať uvedomelosť a oddanosť mladej generácie, ktorá je odhodlaná zapojiť sa všetkými svojimi prostriedkami do budovania samostatného Slovenska. Vybrané stotiny HM sa už v tomto období stávali neodmysliteľnou súčasťou početných straníckych mítingov a národných manifestácií, nástupov atď., ktoré dotvárali každodenný kolorit vtedajšieho Slovenska, a ktorých úlohou bolo demonštrovať jednotu slovenského národa a šíriť kult hrdinstva, vodcu a obety za vlasť. Dôležitá úloha HM pripadla pri organizovaní „Týždňa Štefánikových osláv“ v máji 1939, vrcholom ktorého bola režimom zrežimovaná celonárodná púť na Bradlo. Podľa propagandy k významu tejto manifestácie HM prispela zvláštnym pietnym aktom, keď jej štafety priniesli na Bradlo hŕstku zeme z tých miest, „kde v posledných časoch tiekla slovenská krv, preliata rukou zákerného vraha: zo Šurian, Spišskej Novej Vsi, Michaloviec, Čadce a Bratislavy.“¹³⁴

130 SNA, f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 8 z 29. 8. 1939.

131 Ako dôkaz možno zacitovať z článku „Slovenskí vojaci“, z 15. 9., ktorý bol uverejnený hneď na prvej strane: „Slovenskí vojaci už dva razy v tomto roku dokázali svoju silu a odvahu. Odohrali nepriateľa, ktorý trhal kusy z našej drahej slovenskej zeme. I v týchto dňoch išli slovenskí vojaci do boja. Veľký kus zeme, veľa dedín, ktoré nám neprajní susedia vzali, boli znovu prinavrátené. Slovenskí vojaci ich vydobyli. Na Javorine, pod Babiou horou a za Čadcou znovu slobodne sa ozýva slovenská reč, slovenský spev a slovenská modlitba.“ Vlča, 15. 9. 1939, roč. 1, č. 2, s. 1.

132 Ich zoznam je uverejnený v čísle 4-5, august 1939.

133 MILLA, ref. 9, Úvod, s. 68-69.

134 Slovák, 28. 4. 1939, s. 5, Hlinkova mládež-mládež Štefánikova.

Aby sa demonštrovalo, že HM je „novou mládežou, ktorá sa činne musí ihneď zapojiť do budovania svojho Slovenského štátu“, využíval režim tiež iné metódy. Napríklad už v máji 1939 zorganizovalo Zborové veliteľstvo HM verejnú pouličnú zbierku po celom Slovensku na „obrodu Slovenského štátu“.¹³⁵ Treba povedať, že táto akcia bola súčasťou mohutnej kampane okolo pôžičky na obrodu Slovenského štátu, vypísanej vo februári 1939, ktorú vláda chápala ako „plebiscit za nové Slovensko“.

135 SNA f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 4 z 9. 5. 1939.

III. | K pôsobeniu režimu a mocensko-represívneho aparátu v období konsolidácie Slovenského štátu

1. Bezpečnostné orgány ako prostriedok zostrených perzekúcií

Jedným z dôležitých prostriedkov na konsolidáciu ľudáckeho režimu bola perzekúcia jeho skutočných a potencionálnych odporcov (Židov, exponentov bývalých politických strán, Čechov) prostredníctvom štátno-bezpečnostných orgánov: polícia, četníctvo (od októbra 1939 žandárstvo), finančná stráž, vojenská spravodajská služba, HG atď. Tu treba upozorniť, že nie všetky perzekúcie boli bytostne späté s činnosťou bezpečnostných orgánov. Napríklad už v roku 1939 vychádzali rôzne legislatívno-právne normy zamerané najmä proti minoritám (Židia, Česi), ale tiež emigrantom atď. Viaceré opatrenia zasahovali do majetkových práv občanov atď. a boli organizované napríklad cez administratívny aparát ministerstva vnútra. Kompetencie bezpečnostných zložiek pri perzekúcii „nepriateľov“ režimu sa však rozširovali a to po vzniku Ústredne štátnej bezpečnosti.

O nutnosti zakročiť proti každému, kto by „ešte i dnes zamýšľal hatiť víťaznú a jednotne usmernenú celoslovenskú prácu“ pritom dobová tlač informovala verejnosť už v období autonómie. Denník „Slovák“ už v novembri 1938 otvorene privítal prípravu na zriadenie koncentračných táborov.¹ Pritom po 14. marci 1939 sa boj proti nepriateľom režimu mal stať povinnosťou každého vlastenca. „Slovák“ k tomu už 2. apríla 1939 napísal: „... Dr. Tuka oznámil verejnosti, že brány koncentračného tábora sa už napokon otvorili a prvú skupinu korupčníkov, záškodníkov národa, rozkladných živlov už internovali. Povinnosťou vlastenca je protištátnych štváčov oznámiť úradom a HG a tým prispieť k očisteniu politického ovzdušia a odstráneniu prekážok tvorivej národnej práce.“² Ospravedlniť zostrenú perzekúciu sa vláda pokúšala tiež v oblasti legislatívno-právnej. Využila pritom už spomínanú skutočnosť, že už v septembri 1938 boli v dôsledku brannej pohotovosti z rozhodnutia pražskej vlády na tri mesiace pozastavené občianske práva. V decembri 1938 č.-s. vláda toto nariadenie predĺžila (opäť s platnosťou na celé územie Č-SR) a podobne po 14. marci postupovala aj slovenská

1 Slovák, 26. 11. 1939, s. 3, Biľagovaní.

2 Slovák, 2. 4. 1939, s. 2.

vláda. Po vyhlásení vojny proti Poľsku sa stalo trvalým.³ V dôsledku suspendovania občianskych práv mohli polícia a četníctvo robiť domové prehliadky (prakticky bez obmedzenia), obmedzovať a kontrolovať pohyb občanov atď.

Dojem kontinuity s predchádzajúcim režimom evokovalo tiež prebratie zákona na ochranu republiky z roku 1923 a iných ustanovení, podľa ktorých sa mali postihovať trestné činy namierené proti štátu, až kým sa neschváli nový zákon.⁴ Trestné sadzby teda zostali pomerne mierne, avšak režim sa snažil postihy sprísňovať. Od začiatku sa do popredia dostala aj mimosúdna perzekúcia. Významným krokom pri jej zostrovaní bolo vládne nariadenie z 23. marca 1939 „o zaštvacom uväznení nepriateľov Slovenského štátu“.⁵ Ten bol zriadený v Ilave a mohli sem byť sústredené osoby bez právoplatného odsúdenia.⁶

Predstavitelia režimu si od začiatku uvedomovali, že ak chcú pacifikovať akýkoľvek odpor, musia vybudovať efektívny bezpečnostný aparát. Prácu bezpečnostných orgánov ministerstva vnútra – polícia, četníctvo však komplikovala rozsiahla reorganizácia, ktorá začala už v období autonómie. Pritom aj po 14. marci stále disponoval určitými právomocami MV Krajský úrad oficiálne zlikvidovaný až 1. januára 1940. Paralelne s tým sa režim musel vysporiadať s nedostatkom vyškolených a režimu oddaných kádrov, s ktorým sa potýkal po odchode väčšiny Čechov. Túto medzeru sa MV pokúsilo čiastočne vyplniť reaktivovaním už vyslužených policajných príslušníkov, využitím frekventantov četníckych škôl, aj napriek ich nedostatočnému výcviku, posilnením čet-

3 Suspendovanie občianskych slobôd bolo predĺžené vládnym nariadením z 12. 12. 1938. Toto bolo potvrdené a predĺžované (o ďalšie tri mesiace) vládnym nariadením zo 16. 3. 1939 a neskôr 21. 6. 1939. Vládnym nariadením z 27. 9. bola jeho platnosť predĺžená do odvolania. Úradné noviny, vládne nariadenie 88/38 Úr. n. (v Sb. z. a n. pod č. 317/1938); Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenia 9/39 Sl. z.; 141/39 Sl. z.; 241/39 Sl. z.

4 Na paragrafy týchto, ale tiež iných zákonov schválených pred vznikom SR, sa zákonné ustanovenia týkajúce sa záležitostí štátnej bezpečnosti odvolávali až do novembra 1940, kedy vyšiel zákon č. 320 o trestných činoch. Zákon na ochranu republiky za trestnú považoval každú činnosť namierenú proti „republikánsko-demokratickej forme, ústavnému poriadku a územnej celistvosti republiky“. Ťažké tresty (5 – 20 rokov, v mimoriadnych prípadoch doživotie) jednak hrozili iba v prípade, ak išlo o násilný pokus, v opačnom prípade išlo o priestupok alebo čin nebol trestný. O treste smrti v čase mieru zákon neuvažoval. Bližšie pozri RYCHLÍK, J.: Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938 – 1945 (K problematike charakteru ľudáckeho režimu). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005. Banská Bystrica 2005, s. 124-125; Zákon na ochranu republiky sa čiastočne menil a dopĺňal vládnym nariadením č.-s. vlády č. 20 Sb. z. a n. z. 3. 2. 1938. Doplnený bol o zmenený paragraf 14 a to o ustanovenia o hanobení republiky alebo jej ústavných činiteľov, o hanobení cudzieho štátu, o hanobení národa. Bližšie ZAVACKÁ, Právo na ceste... ref. 19, Kapitola I., s. 374.

5 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 32/39 Sl. z.

6 Podľa J. Vicena začal tábor pôsobiť už na jeseň 1938. VICEN, J.: K problematike Zaštvacieho tábora Ilava v rokoch 1939 – 1945 (Perzekučno-represívny prostriedok). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005. Banská Bystrica 2005, s. 138.

níckych staníc o dobrovoľníkov z radov HG.⁷ Širšie zapojenie HG však nebolo možné pre už spomínanú nedisciplinovanosť jej členov a prehnané mocenské ambície.⁸

Okrem toho bolo treba vybudovať jednotnú organizáciu spravodajstva na poli štátno-bezpečnostnom. Špecializovaná policajná zložka sa už nemala orientovať len na boj proti zahraničným špiónom a ich domácim pomáhačom, ale mala zabezpečovať aj perzekúciu politickej opozície, monitorovanie pomerov v cirkvách, menšinách, hospodárstve atď. Tieto úlohy zatiaľ čiastočne suplovala Spravodajská ústredňa Policajného riaditeľstva v Bratislave, ako aj IV. (štátnobezpečnostné) oddelenie Prezídia MV. Napriek tomu sa MV podarilo čiastočne zefektívniť spravodajskú sieť, ktorá by pokryla všetky oblasti spoločenského života. A to využitím spravodajských možností HSLS, HG, vojenskej spravodajskej služby, ako i zapojením konfidentov z radov širokej verejnosti. Absencia jednotného systému získavania informácií mala napriek tomu za následok prílev množstva neoverených informácií. MV muselo riešiť množstvo nekompetentných intervencií, ktoré boli, okrem iného, prejavom vzťahujúceho sa udavačstva. Efektivitu činnosti bezpečnostného aparátu však podkopávala tiež justícia, ktorú režim prevzal bez väčších zmien.⁹ Prácu bezpečnostných orgánov komplikovalo tiež nedostatočné zabezpečenie ochrany štátnej hranice, keďže činnosť finančnej stráže bola po odchode Čechov ochromená. Nefunkčné sa stali pohraničné prápory Stráže obrany štátu (SOŠ). Takýto stav bol vodou na mlyn pre prevádzanie utečencov cez hranice. Situácia sa čiastočne stabilizovala v júli 1939, kedy sa začalo s militarizáciou finančnej stráže, ktorá prešla pod vojenské velenie. Spolu s vojenskými pohraničnými prápormi utvorila nový útvar pod názvom Pohraničná stráž (narozdiel od SOŠ existovala aj v čase mieru). Aby sa docielilo jednotné velenie, vytvorila sa pri ministerstve financií funkcia jej vojenského veliteľa. Tomu po stránke vojenskej podliehali tak pohraničné prápory, ako aj finančná stráž. Roty presunuté na hranice, prideliť mužstvo k inšpektorátom, ako aj oddeleniam finančnej stráže, nad ktorými prevzali veliteľskú právomoc.¹⁰

7 SNA, f. MV, škatuľa 29, zl. 3 633/39; škatuľa 29, zl. 3 436/39; škatuľa 29, zl. 3 747/39. Krajské četnícke veliteľstvo prepustilo do júna 1939 až 2 600 českých zamestnancov. SNA, f. MV, škatuľa 30, zl. 7 048/39; Koncom septembra 1939 bolo zo 4 221 systematizovaných miest obsadených len 2 446. SNA, f. MV, škatuľa 28, zl. 648/39; Štátne policajné úrady mali začiatkom roka 1940 v kategórii pomocných policajných strážnikov z pôvodne systematizovaných 248 miest obsadených len 185, v kategórii policajných hlavných strážnikov zo 489 miest len 297 a v kategórii policajných dôstojníckych zástupcov zo 146 len 97. SNA, f. MV, škatuľa 30, zl. 7 533/39.

8 SUŠKO, ref. 8, Úvod, s. 167-262.

Bližšie pozri KORČEK, ref. 4, Úvod, s. 58-61.

10 Prednostovia inšpektorátov finančnej stráže zostali vo svojich funkciách a automaticky sa stali veliteľmi čiat Pohraničnej stráže. To isté platilo aj o správcoch finančných oddelení, ktorí sa stali veliteľmi družstiev Pohraničnej stráže (čatu tvorilo 3 až 5 družstiev). Finančná stráž sa však napriek tomu nedostala úplne pod kontrolu MNO, po stránke odborne finančnej spadala naďalej pod patronát ministerstva financií. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, č. j. 1365, smernice č. 1 pre vojenskú a finančne – colnú ochranu hraníc z 5. 8. 1939.

Neutešený stav v činnosti bezpečnostných orgánov bol trňom v oku radikálov zhromaždených okolo HG. Bezpečnostným orgánom nedôverovalo ani nacistické Nemcko. Vzhľadom na proklamovanú suverenitu Slovenského štátu zasahovali nacisti do záležitostí jeho mocensko-represívneho aparátu len nepriamo. A to prostredníctvom nemeckého konzulátu, neskôr vyslanectva, vlastných zložiek pôsobiacich v oblastiach teritoriálne blízkyh Slovensku, ako i svojich agentov priamo na Slovensku (Abwehr, Sicherheitsdienst). Vlastné úradovne tu však mal len Abwehr. Jeho agenti pôsobili v rámci DMK.¹¹ Jeden z nich kpt. Heinz Nagel sa stal aj prvým vedúcim predsunutej služobne Abwehru v Bratislave (Abwehroffizier), ktorá bola podriadená oblastnej ústredni (Abwehrstelle) vo Viedni.¹² Vybudovanie spoľahlivého bezpečnostného systému Nemci urgovali najmä v súvislosti s prípravami na ťaženie proti Poľsku. Znepokojovali ich najmä množiace sa pokusy občanov bývalej ČSR o emigráciu do Poľska k formujúcej sa čs. vojenskej jednotke. Z tohoto dôvodu Nemci viackrát kritizovali slabú ochranu severnej hranice Slovenska. Tieto otázky boli predmetom rokovania medzi ministrom národnej obrany gen. I. triedy Ferdinandom Čatlošom a šéfom nemeckého Abwehru viceadmirálom Wilhelmom Canarisom 23. mája 1939. Pre Abwehr sa tu potvrdilo výlučné právo vykonávať spravodajskú službu (myslí sa rozvedka) pre Slovensko, čo sa odvodzovalo z ochrannej zmluvy medzi Slovenskom a Nemeckom z 23. marca. Všetky dôležité informácie však mali Slováci dostať k dispozícii. Dočasne si slovenská strana mohla podržať spravodajskú organizáciu proti Poľsku, výzvednú činnosť proti Maďarsku však mali oficiálne zakázanú (v praxi sa to však nie celkom dodržiavalo). Do čs. jednotky v Poľsku sa na návrh samotného Čatloša mali dosadiť špióni.¹³ Pritom už v tomto čase si Abwehr na severe Slovenska vydržiaval vlastnú sieť agentov, tak zo Slovákov, ako aj Poliakov.¹⁴ Po Slovensku sa pohybovali tiež agenti SD.¹⁵

V tomto kontexte treba vnímať aj nemecké požiadavky zo 17. júla 1939 vybudovať na slovenskom území spravodajskú ochranu proti špionáži a sabotáži v rámci brannej moci i mimo nej podľa smerníc platných v Nemecku a v úzkom kontakte s kompetentnými nemeckými miestami a dať k dispozícii nadobudnutý spravodajský materiál. Slovenská vláda následne oznámila, že „podá diplomatickou cestou ríšskonemeckej vláde žiadosť ohľadne vybudovania vojenskej spravodajskej exekutívy aj vo vnútri politickej správy.“¹⁶

11 VHA Bratislava, f. Slovenská vojenská komisia (SVK), škatuľa 2, č. j. 124

12 Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. 305, 305-840-2.

13 Bundesarchiv – Militärarchiv (BA – MA) Freiburg, Bs. RW 5 (Oberkommando der Wehrmacht – Amt Ausland/Abwehr), As. 439, protokol o rokovani a záznam viceadmirála Canarisa.

14 VHA Bratislava, f. Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2 (VV 2 – VDO 2), škatuľa 1, č. j. 7 420, hlásenie 2. oddelenia VV 2 – VDO 2 bez dátumu.

15 Bližšie pozri SCHVARC, ref. 12, Kapitola II.

16 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA) Berlín, Gesandtschaft Preßburg, č. 170, stanovisko slovenskej vlády k požiadavkám ríšskonemeckej vlády predneseným na slovensko-nemeckom zasadnutí 17. 7. 1939.

Do tohoto kontextu zapadá príchod nemeckej policajnej komisie, na čele s vládnym radcom SS – Sturbannführerom Helmutom Tanzmannom v júli 1939. Jej úlohou mala byť koordinácia činnosti slovenských bezpečnostných orgánov so záujmami nacistického Nemecka a urýchlenie výstavby štátnej bezpečnostnej polície. Jej činnosť však kompetentné orgány vnímali ako zasahovanie do ich právomocí a podcenenie ich vlastných schopností. Na druhej strane prítomnosť komisie privítal vtedajší podpredseda vlády a minister vnútra (v súčinnosti s J. Tisom) V. Tuka. Ani on však nezabránil neúspechu jej poslania, ktoré sa skončilo už koncom júla 1939. Prostredníctvom H. Nagela však okamžite požiadal o ďalšiu komisiu.¹⁷ Nemci na túto myšlienku pristúpili už v septembri 1939, a to aj v snahe o posilnenie bezpečnosti na Slovensku, ktoré bolo nástupným priestorom nemeckých a slovenských armád proti Poľsku.¹⁸

Napriek naznačeným problémom bezpečnostné zložky už v tomto období využívali rôzne metódy a formy perzekúcie skutočných alebo potencionálnych odporcov režimu. Prácu im uľahčovala skutočnosť, že v roku 1939 sa organizovaný odpor len rozbiehal. Najlepšie bol organizovaný odboj komunistický (čo však netreba preceňovať), ilegálna Komunistická strana Slovenska sa oficiálne konštituovala už v máji 1939. Občiansky odboj predstavovali nepočetné skupinky odporcov ľudáckeho režimu a stúpencom predmníchovskej ČSR, väčšina však bola za zmeny v štátoprávnom usporiadaní Slovenska. Odboj (občiansky a komunistický) sa sústredil najmä na prevádzanie utečencov cez hranice Slovenska a rozširovanie protištátnych letákov, brožúr, publikácií.¹⁹ V súvislosti s prípravami na vojnu proti Poľsku robila bezpečnostným orgánom starosti tiež špionáž.

Na svojich potencionálnych nepriateľov sa nová vládna garnitúra začala sústrediť už v období autonómie. V centre pozornosti sa ocitli všetci významní predstavitelia rozpustených politických strán, prednostne komunisti a niektorí bývalí predstavitelia tzv. zjednotených strán, ktorí sa stiahli do ústrania. Pre bezpečnostné orgány to však vôbec nebola nová skúsenosť. Činnosť opozičných strán, prednostne tých, ktoré podľa vlády ohrozovali celistvosť republiky zľava a sprava (medzi nimi aj HSLS), totiž bola v centre ich pozornosti už za 1. ČSR. O pripravovanej ilegálnej činnosti komunistov, ale aj ďalších rozpustených politických strán, Krajský úrad podriadené orgány informoval už vo februári 1939.²⁰ V tejto súvislosti upozorňoval aj na výskyt proti režimu

17 PAAA Berlín, R (Reich), 100 780, správa nemeckého vyslanca na Slovensku H. Bernarda na AA z 9. 12. 1939.

18 JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 42-46; SUŠKO, ref. 10, Úvod, s. 6-8; TÓNSMEYER, ref. 10, Úvod.

19 Za národné oslobodenie. Za novú republiku (1938 – 1945). Bratislava 1988, s. 100-109; JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 13-64.

20 SNA, f. 10 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), archívna jednotka (a. j.) 36, prírastkové číslo (p. č.) 15 777/4, obežník Prezídia Krajského úradu v Bratislave z 22. 2. 1939; Vojenský ústrední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 65, inventárne číslo (i. č.) 38/5, signatúra (sig.) 53/39-25, hlásenie veliteľstva VI. zboru z 9. 2. 1939.

namierených letákov. V prípade podozrenia mali bezpečnostné orgány použiť „všetky zákonné prostriedky (cenzúra dopisov, postavenie pod policajný dozor, včasné energetické zakročené bezpečnostných činiteľov, vybudovanie spravodajskej siete dôverných)..."²¹

Perzekúciu svojich skutočných, ale aj potenciálnych odporcov však režim vystupňoval až po vyhlásení samostatnosti. K prvej vlne zatýkania došlo už tesne po 14. marci. Celá akcia sa niesla v réžii HG, ktorá dočasne suplovala prácu niektorých štátnych orgánov. Medzi zatknutými boli najmä predstavitelia rozpustených strán. Ocitli sa tu však aj viacerí z tých, ktorí sa nestotožnili s rozhodnutím svojich kolegov „zjednotiť“ sa s HSLS. Podľa úradného záznamu, ktorý odovzdala HG na Policajnom riaditeľstve 14. marca, mali byť zaistení okrem iného agrárnik Milan Ivanka, soc. demokrati Ivan Markovič a Ivan Dérer, ale i bývalý agrárnik a signatár žilinskej dohody Ján Ursíny a ďalší. Podľa povojnovej výpovede jedného zo zatknutých Michala Kormana bol zaistený tiež minister autonómnej vlády agrárnik Pavol Teplanský. Uväznení boli v pivnici Hlavného veliteľstva HG.²²

Zaisťovanie politických protivníkov predstavitelia režimu čoskoro aj zlegalizovali, a to vládnym nariadením č. 32/39 Sl. z. z 24. marca 1939 „O zaisťovacom uväznení nepriateľov Slovenského štátu“. Podľa neho mohli byť v Zaisťovacom tábore Ilava na príkaz ministra vnútra uväznené „osoby ktoré doterajšou činnosťou vzbudili a vzbudzujú vážnu obavu, že budú prekážkou v budovaní slovenského štátu“. Toto nariadenie bližšie špecifikoval obežník Prezídia MV z 2. apríla 1939, podľa ktorého tábor mal „dať týmto osobám možnosť, aby o samote premýšľali o svojich činoch, ktorými sa prehršili proti slovenskému národu a štátu“. O zadržaní osoby mal rozhodnúť okresný (resp. policajný) úrad. Súhlas na uväznenie však muselo dať ministerstvo vnútra.²³

21 ŠA Nitra – pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 21, 193/39 prezidiálne (prez.), obežník Prezídia Krajinského úradu v Bratislave zo 4. 2. 1939.

22 ŠA Bratislava, f. Okresný ľudový súd (OLS) Bratislava, T ľud 355/48, P. Čarnogurský; Pozri tiež URŠÍNÝ, J.: Spomienky na SNP. Liptovský Mikuláš, 1994, s. 27. Podľa spomienok vtedajšieho politického náčelníka HG P. Čarnogurského (túto funkciu vykonával v dňoch 13.-14. marca 1939 namiesto Sidorom odvolaného K. Murgaša) iniciatíva na zaistenie uvedených osôb vyšla z vedenia polície. Opatrenie však mala realizovať HG, keďže „ide o vyslovene politické opatrenie“. ČARNOGURSKÝ, P.: 14. marec 1939. Bratislava 1992, s. 258.

23 SNA, f. 10, a. j. 39, p. č. 18611/56, Dozornú službu v tábore vykonávali žandári. Väzni boli od začiatku nasadzovaní na rôzne verejnoprospešné práce, napriek tomu v skúmanom období mal tábor prevažne internačný charakter. O hromadné nasadenie „zaistencov“ na práce sa vedenie tábora nepokúšalo, „lebo stav zaistencov sa každým dňom mení a sú prípady, že v niektorom čase sa tam nachádzajú väčšinou takí zaistenci, ktorí vôbec nemôžu byť používaní na žiadne práce, keďže sa jedná o osoby nebezpečné, ktoré musia byť od ostatných zaistencov izolované a musia byť proti nim zavedené zvláštne bezpečnostné opatrenia.“ SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209-853-7, 8. K charakteristike tábora pozri VICEN, ref. 6, Kapitola III., s. 135-143; KAMENEC, I.: Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Zborník Múzea SNP, 7, Banská Bystrica 1982, s. 71-98; KORČEK, ref. 4, Úvod, s. 56-57.

Prvý celoštátny súpis podozrivých osôb vláda iniciovala 4. mája 1939. Týkal sa „všetkých osôb, ktoré patrili v nedávnej minulosti do tábora rozvratných komunistov a marxistov, ako i tých osôb českého pôvodu..., ktoré sa pod akýmkoľvek titulom osadili na území Slovenského štátu a ich činnosť smeruje k podryvaniu autority štátnych činiteľov“.²⁴ Pod drobnohľadom boli tiež príslušníci maďarskej menšiny. Najmä v prvých mesiacoch existencie Slovenského štátu, keď bola hrozba vojenského konfliktu s Maďarskom stále aktuálna. Ľudáci Maďarov obviňovali z rozširovania propagandy v prospech iredenty, ako i z vyvolávania sociálnych nepokojov na Slovensku, čo malo poslúžiť maďarskej propagande. V prípade vojenského nebezpečenstva sa zo strany maďarskej menšiny predpokladala „snaha napádať vojsko a sabotáž“. Postup bezpečnostných a justičných orgánov však bol v prípade ich stíhania determinovaný hrozbou recipročných opatrení voči Slovákom v Maďarsku, ktorí boli vystavení brutálnej represii zo strany tamajších orgánov.²⁵

Prvé osoby boli v Ilave zaistené na základe nariadenia MV z 29. marca 1939. Išlo o 16 vybraných osôb z Bratislavy. Niektorí už boli väznení HG. Na zozname sa nachádzali také mená ako Anton Štefánek (agrárnik, bývalý minister čs. vlády), ale tiež bývalý predseda SNS Ján Paulíny Tóth, agrárici Ján Ursíny a Jozef Lettrich. Viacerí však boli prepustení už v priebehu niekoľkých týždňov. Museli však podpísať prehlásenie, že sa stiahnu z verejného života a vyvarujú sa kritiky vlády.²⁶ Prvé všeobecné nariadenie o konfinovaní podozrivých osôb MV vydalo už 6. apríla 1939.²⁷ S nariadením o zaisťovanom tábore sa však režim nemohol neuspokojiť. Presvedčil sa o tom v súvislosti so snahou zlikvidovať tzv. šepkanú propagandu. Tá bola reakciou na neisté zahraničnopolitické postavenie Slovenska. Ministerstvo pravosúdia preto už 6. apríla 1939 rozhodlo aby bola na tých, „u ktorých podľa ich inteligencie je patrné, že vyvinujú zlomyseľnú, poťažne zámernú podryvačskú činnosť“ uvalená vyšetrovacia väzba, a to bez časovej obmedzenosti. To znamená, že obžalovaný mohol zostať uväznený aj bez rozhodnutia súdu. Proti prípadnému nevyhoveniu návrhu na väzbu zo strany súdu, mali úrady verejnej obžaloby „použiť opravné prostriedky“.²⁸ Ministerstvo vnútra o tom svojo podriadené orgány inštruovalo 21. apríla 1939.²⁹

24 SNA, f. MV, škatuľa 24, zl. 5 059/39, obežník predsedníctva vlády zo 4. 5. 1939.

25 SNA, f. MV, škatuľa 15, zl. 4 723, škatuľa 22, zl. 12 947/39; škatuľa 20, zl. 9 643/39, zl. 9 497.

26 SNA, f. 209, 209-418-66. Napríklad J. Lettrich bol prepustený 24. 4., J. P. Tóth už 7. 4. 1939.

27 SNA, f. 10, a. j. 39, p. č. 18611/56, telefonogram prezídia MV zo 6. 4. 1939.

28 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy obyčajné, škatuľa 3, č. j. 5 101, obežník predsedníctva vlády z 15. 4. 1939.

29 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 689/39 prez., obežník prezídia MV z 21. 4. 1939; VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy obyčajné, škatuľa 3, č. j. 5 101, obežník Predsedníctva vlády z 15. 4. 1939; BAKA, I.: Bezpečnostné orgány ako prostriedok zostrených perzekúcií proti potenciálnym a skutočným odporcom režimu SR v roku 1939. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 41-42; ZAVACKÁ, K.: Tlač, cenzúra a propaganda... ref. 19, Kapitola I., s. 246-250.

V súvislosti s bojom proti šíreniu tzv. šepkanej propagandy boli v dňoch 2.-3. mája všetci štátni zamestnanci, ako i členovia HG inštruovaní, že je ich „služobnou povinnosťou hneď udať každého...“, od koho počuje poplašný alebo znepokojujúci chýr“.³⁰ Úrady iniciovali udavačstvo tiež v radoch širokej verejnosti, a to obecnými vyhláškami na základe obežníka Prezídia Krajského úradu z 15. júna 1939.³¹ Úlohou bezpečnostných orgánov bolo diferencovať medzi „zámernými podryváčmi“ a „lahkomyselnými klebetníkmi“, pre ktorých malo byť „už samotné dočinenie s bezpečnostným orgánom postačujúcim odstrašením“. Na druhej strane, ak sa niekto premyslene dopustil „urážlivých a hanlivých výrokov proti ústavným činiteľom“, mal byť súdne stíhaný, a to na základe zákona na ochranu republiky z roku 1923. Ak ho však súdy odsúdili na nedostačujúci trest na slobode, mal byť ešte zaslaný do Ilavy.³² Týmto opatrením sa mala vyvážiť „podkopná“ činnosť nespoľahlivých justičných orgánov.

Prejavom šírenia tzv. šepkanej propagandy bol tiež zvýšený výskyt nepriateľských letákov. Prezídium MV na to zareagovalo obežníkom zo 16. júna: „V posledných týždňoch objavili sa na mnohých miestach rôzne protištátne letáky a to v takom počte, že je potrebné, aby bezpečnostný aparát venoval tejto rozvratnej letákovkej akcii celkom mimoriadnu pozornosť...Pôvodcov a rozširovateľov letákov treba hľadať v bývalých komunistických, marxistických a československých vrstvách. Z opatrnosti treba však bedlive pozorovať aj jednotlivých nespokojencov z autonomistických kruhov... Letákové akcie sa pôvodne začali vyskytovať v podobe reťazových protištátnych tlačív zasielaných k nám z protektorátu. Pozdejšie bolo zistené, že tieto tlačivá reťazovým spôsobom sú rozmnožované aj na Slovensku.... Letákové rozvratné akcie rozrástli sa už do takých rozmerov, že vážne ohrozujú kľudný konsolidačný vývoj Slovenského štátu“.

Podriadené orgány museli nadviazať spoluprácu s poštovými úradmi a dojednať s nimi podrobnosti sledovania a preskúmania „podozrivých poštových zásielok“. Páchatelia mali byť dodaní do súdnej väzby. Mal byť uvalený policajný dozor nad „bývalými vedúcimi činiteľmi rozpustených politických strán“, ale tiež „tzv. bývalými intelektuálnymi príslušníkmi a známymi terajšími rozvratníkmi“. Pravidelne sa u nich mali konať domové prehliadky. Sledovaní mali byť tiež „všetci majitelia rozmnožovacích prístrojov, ktorí nesúhlasia s terajším štátovým postavením Slovenska“.³³ Realizáciu týchto opatrení urýchlilo odhalenie komunistickej tlačiarne v Turanoch (okres Turčiansky Sv. Martin), ktorá bezpečnostné orgány priviedla na stopu tajnej komunistickej organizácie „Revolučná mládež Slovenska“. Tá bola napojená na ilegálnu Komunistickú stranu Slovenska. V súvislosti s jej odhalením nariadilo MV 23. júna

30 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 689/39 prez., obežník prezídia MV z 21. 4. 1939.

31 SNA, f. Krajský úrad, škatuľa 299, zl. 34 948/39.

32 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 22, 819/39, obežník prezídia MV zo 16. 6. 1939.

33 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy obyčajné, škatuľa 3, č. j. 5 101, obežník predsedníctva vlády z 15. 4. 1939.

pátranie vo všetkých okresoch, „či sa nezakladajú v tamojšom správnom obvode tajné komunistické alebo marxistické buňky a organizácie.“ Nariadilo tiež okamžite preveriť všetkých „bývalých komunistických a marxistických činiteľov“, a to formou osobných lustrácií a domových prehliadok: „V prípade zistenia akýchkoľvek protištátnych a protivládnych akcií a organizácií treba proti páchatelom čo najprisnejšie zakročiť a dodať ich do súdnej väzby“. Aj tu sa dôraz kládol na to, aby osoby, ktoré súdy po krátkom čase prepustia, boli dodané do Ilavy.³⁴ O ilegálnej činnosti komunistov a ich prepojení na „Revolučnú mládež Slovenska“ sa však nič nové nezistilo.

V lete 1939 sa výrazne zaktivizoval tiež boj proti špionáži, a to v súvislosti s blížiacou sa vojnou proti Poľsku. Po protestnej nóte nemeckého vyslanectva z júna 1939 vláda sprísnila pohraničnú kontrolu, miestne úrady mali vypracovať mesačné hlásenia o pohybe cudzincov, počte a príčinách zadržaných osôb.³⁵ Všetci cudzinci, ktorým bola dokázaná vina na základe zákona na ochranu republiky z roku 1923 boli vyhostení. Takýmto spôsobom sa vláda pokúšala zbaviť tiež viacerých Čechov, ktorí aj po 14. marci zostali na Slovensku. Často sa do postavenia vyhosteného dostávali Maďari.

V súvislosti s narastajúcim napätím na severnej hranici Slovenska vláda už v máji iniciovala opatrenia proti ilegálnym prechodom hraníc, ktorých cieľom bol tiež vstup do čs. jednotky v Poľsku. Povinnosťou bezpečnostných orgánov bolo zabrániť akejkoľvek agitácii za týmto účelom. Kto by bol čo i len podozrivý, mal byť dodaný do súdnej väzby.³⁶

Účinnok perzekučných opatrení však nebol taký, aký vláda očakávala. Na príčine bol už spomínaný postoj justičných orgánov. Aj keď k otvoreným útokom proti ich nezávislosti nedošlo, vychádzali ďalšie nariadenia posilňujúce mimosúdnu perzekúciu. Ako príklad možno uviesť výnos ministerstva pravosúdia z 28. júla 1939, podľa ktorého museli byť okresné úrady vždy včas informované o prepustení osoby súdenej pre politický delikt. A to z dôvodu, aby mohla byť, ak to bude potrebné, včas presunutá do Ilavy. Obežník upresňoval tiež postup proti podozrivým cudzincom. Úrady verejnej obžaloby mali v takomto prípade navrhnúť vyhostenie, a to na základe zákona na obranu republiky z roku 1923. V prípade, že by súdy pre nedostatok dôkazov takýto návrh zamietli, mali sa napriek tomu postarať o ich vyhostenie v spolupráci s okresnými úradmi.³⁷ Podobný cieľ sledovali tiež niektoré opatrenia v legislatívno-právnej rovine. Napríklad 22. decembra snem prijal zákon „o trestnom stíhaní niektorých činov,

34 SNA, f. MV, škatuľa 24, zl. 7398, obežník prezídia MV z 23. 6. 1939. Zakladateľom organizácie bol Jozef Opavský bývalý krajiný tajomník Zväzu slovenskej mládeže. O jej založení sa rozhodlo medzi „dôverníkmi zväzu“ už začiatkom roku 1939 v Žiline. Osloviť chceli najmä bývalých členov komunistickej strany, robotnícku mládež, ako i študentov, zvlášť z radov evanjelikov. Organizácia sa sústredila najmä na šírenie letákov a iného propagačného materiálu namiereného proti ľudáckemu režimu. SNA, f. 10, a. j. 45, p. č. 15 777/55.

35 ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku (Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1941). In: Historie a vojenství, roč. XLII, 1993, č. 6, s. 100.

36 VÚA – VHA Praha, f. Sbírnka – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 65, i.č. 38/5, sig. 53/39 – 25.

37 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 1590/39 prez., výnos prezídia ministerstva pravosúdia z 28. 7. 1939.

ktorými sa ohrozuje verejný poriadok, pokoj a verejná bezpečnosť.“ Týmto zákonom sa malo čeliť stupňujúcim sa poplašným správam. Takéto činy sa mali klasifikovať „len“ ako priestupky a mali byť trestané okresnými (štátnymi policajnými) úradmi peňažným trestom do sto tisíc korún (v prípade tých, čo o priestupku vedeli, ale ho neoznámili do desať tisíc) alebo väzením do 6 mesiacov (v druhom prípade do 1 mesiacu).³⁸ Paralelne s úlohou potrestať všetky prejavy vzťahujúcej sa odbojovej činnosti, koncentrovala sa činnosť bezpečnostných orgánov tiež na zamedzenie štrajkov a politických provokácií.

Aby sa zamedzilo sociálnym nepokojom, bezpečnostné a správne orgány museli hlásiť všetky prejavy nespokojnosti.³⁹ Malo sa zabrániť „bezodôvodnému zdražovaniu“. Krajinský úrad preto už v máji 1939 zakázal zvyšovať ceny predmetov nad tie, ktoré platili 1. marca. Vyhláška obsahovala tiež nariadenie proti hromadeniu potravín. Nedodržanie týchto opatrení bolo trestané podľa zákona 264/1936 Sb. z. a n. pokutou až 50 tisíc Ks.⁴⁰ Každý priestupok mal byť pre výstrahu pranierovaný v tlači, čo sa aj dodržiavalo, najmä ak prichytenou osobou bol Žid. Uverejňované boli aj výzvy na podporu udavačstva.⁴¹ Pri dodržiavaní týchto opatrení asistovala HG, ktorá sa zamerala najmä na šikanovanie Židov a Čechov.⁴²

Ani tieto opatrenia však nepomohli úplne pacifikovať nespokojnosť, najmä zo strany robotníkov, ktorej praktickým prejavom bolo už v tomto období niekoľko štrajkov, ktoré však mali len lokálny charakter a neprerástli do väčších rozmerov. Niektoré boli pravdepodobne podporované komunistami. Príčinou väčšiny z nich bola žiadosť o väčšiu mzdu, politickú príčinu som zatiaľ vysledoval len v prípade štrajku sklárov v Utekáči 1. mája 1939. Robotníci prerušili prácu a o 11.¹⁵ hod. za spevu internacionáli opustili továreň.⁴³

Politický charakter mali tiež menšie spontánne demonštrácie v Bratislave, ktoré boli prejavom podpory K. Sidora. Tie však boli s najväčšou pravdepodobnosťou živelné, vyvolané momentálnou situáciou.⁴⁴ Heslá na podporu Sidora vykrikovali tiež študenti

38 Slovenský zákonník, zákon č. 326 Sl. z.; RYCHLÍK, ref. 4, Kapitola III., s. 126.

39 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 22, 905/39 prez., obežník prezídia Krajinského úradu z 30. 6. 1939.

40 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 10 998/39 adm., obežník Krajinského úradu z 22. 5. 1939.

41 Slovák, 29. 4. 1939, s. 3, Každý občan na pomoc úradom proti zdražovaniu.

42 Bližšie pozri SOKOLOVIČ, P.: Vzostup a pád Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. Prešov 2007, s. 327-328.

43 SNA, f. MV, škatuľa 24, zl. 5555/39. Tejtó problematike venovala veľkú pozornosť už marxistická historiografia, ktorá však význam štrajkov v tomto období značne zveličovala. Pozri KOCIS-KÁ, A.: Robotníci bratislavských závodov v boji proti fašizmu v rokoch 1939 – 1940. Historický časopis, r. IV, 1956, č. 1, s. 24-25; HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 51-52; Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 1. zväzok. Bratislava 1984, s. 125-133.

44 SNA, f. MV, škatuľa 15, zl. 4985/39; zl. 5369/39; zl. 6027/39; Pozri tiež SIDOR, K.: Denníky 1930 – 1939. Bratislava 2010, s. 436, 438, 444.

v internáte Lafranconi a to večer 1. mája, potom čo sa vrátili zo schôdze Kuzmányho kruhu evanjelických akademikov, kde sa dohodli na rezolúcii o vystúpení z Hlinkovej akademickej gardy zaslanej najvyšším predstaviteľom štátu. V tomto prípade išlo o jeden z prejavov napätia medzi evanjelickou cirkvou a predstaviteľmi štátu. Pôvodcovia tohto incidentu neboli potrestaní vďaka intervencii predstaviteľov evanjelickej cirkvi.⁴⁵ Politický rozmer nadobudol tiež incident medzi príslušníkmi HG a vojakmi, ktorý sa odohral v Ružomberku 4. júna 1939 na miestnej tancovačke. Ten bol na jednej strane vyvrcholením stupňujúcej sa vzájomnej nevraživosti a rivality týchto dvoch zložiek. Na druhej strane je pravdepodobné, že časť vojakov ho považovala za signál na akciu, ktorú pripravovala vojenská ilegálna skupina „Mor ho!“, zložená z opozične naladených vojakov v ružomerskej posádke a miestni odbojáři, s úmyslom vyvolať povstanie v priestore Liptova a Oravy. Jeho dôsledkom mal byť prechod vojakov k čs. jednotke do Poľska. Toto protigardistické extempore však celú akciu pochovalo. Časť vojakov stihla ujsť do Poľska, ďalšia sa však nevyhla zatýkaniu. Najmenej na 16 vojakov bola uvalená väzba za podnecovanie vzbury, 22 občanov z Ružomberka a 8 z Liptovského Mikuláša internovali v ilavskej väznici. Najvyšší trest 7 rokov trestnice dostal robotník Jozef Daneš. Podľa spomienok gen. Antona Rašlu v slovenskej armáde bolo niekoľko skupín, ktoré sa pripravovali prebehnúť, archívny výskum však toto tvrdenie nepotvrdil.⁴⁶

Na základe súčasného poznania nie je možné úplne sumarizovať rozsah štátnobezpečnostnej činnosti policajných orgánov v sledovanom období. Ako názorný príklad ich pomerne rozsiahlej aktivity na tomto poli môže poslúžiť výročná správa štátnobezpečnostného oddelenia Policajného riaditeľstva v Žiline. V nej si zamestnanci vykázali 1930 prípadov vyšetrovania „politickej a mravnej zachovalosti“, 659 výsluchov, 111 domových prehliadok, 10 razií, 2351 prípadov stopovania podozrivých osôb, 54 trestných oznámení na základe zákona na ochranu republiky z roku 1923, 360 zaistených osôb (tzv. ochranná väzba) – pre neoprávnené prekročenie hraníc (287), pre podozrenie z protištátnej činnosti (17), pre rozširovanie komunistických letákov (19), pre vojenskú dezerciu (7), pre rušenie obecného pokoja (7), pre podozrenie zo šírenia nepravdivých správ (5), pre urážku hlavy štátu a ústavných činiteľov (6), pre vojenskú zradu (3). Tiež evidovali 950 kartotečných lístkov osôb, podozrivých z protištátnej činnosti, 658 kusov tlačív predložených na cenzúru atď.⁴⁷

O práci súdov si možno vytvoriť predstavu zo správy, ktorá bola vypracovaná na príkaz ministra pravosúdia Gejzu Fritza v roku 1944. Podľa nej od 14. marca do konca

45 SNA, f. MV, škatuľa 15, zl. 5 496/39, hlásenie Policajného riaditeľstva v Bratislave z 3. 5. 1939; UŠIAK, J.: Evanjelická cirkev a Slovenský štát. In: Kapitoly z odboja na Slovensku. Bratislava 1967, s. 13-14.

46 CHYTKA, S.: Ružomerská vzbura a umlčané povstanie. In: Ružomerská vzbura 1939. Zborník vystúpení zo seminára 1999. Ružomberok 2000 (ed. S. CHYTKA), s. 35-49; RAŠLA, A.: Civilista v armáde. Bratislava 1967, s. 45.

47 SNA, f. MV, škatuľa 68, zl. 1117/40.

roku 1939 boli podané trestné oznámenia pre delikty politického charakteru na 667 osôb. Z toho obžaloby boli podané na 378 osôb (z nich 106 osôb bolo oslobodených pri príležitosti amnestie zo 14. marca a 26. októbra). Pritom trestné konania boli podľa tejto správy zastavené vo väčšine len pri verbálnych deliktoch. Pre porovnanie v rokoch 1941 až 1943 bolo oznámených približne 1200 osôb, z toho obžaloba bola podaná na 866 osôb. Z toho oslobodených bolo len 50-60. Je zaujímavé, že za rok 1940 zostavovatelia údaje nezisťovali, a to z toho dôvodu, že v dôsledku konsolidácie pomerov v tomto období sa delikty politického charakteru znížili na minimum. V správe sa nachádza aj stručné hodnotenie spoľahlivosti súdov, (pravdepodobne reakcia na kritiku spoľahlivosti justície) pričom sa konštatuje, „že pokiaľ súdy uložením trestov prípadne mohli čeliť ľuďom nepriateľsky orientovaným proti republike, urobili tak, lebo za menšie, respektíve verbálne delikty sa ukladali viac ako dvojnásobné tresty proti predošlej judikatúre“.⁴⁸

Problematické je tiež zisťovanie údajov o počte osôb, ktoré v tomto období prešli Zaisťovacím táborom v Ilave. K dispozícii mám len údaje z ľudáckej tlače, podľa ktorej bolo v Ilave k 5. máju 1939 zaistených 137 osôb, z toho 7 Čechov, 9 Maďarov, 41 Slovákov a asi 80 Židov⁴⁹, čo v podstate zodpovedá kapacitným možnostiam tábora. Je preto logické, že keďže išlo o jediný tábor takéhoto druhu na Slovensku, priemerná doba zaistenia jednej osoby netrvala dlhšie ako niekoľko týždňov.⁵⁰

Je zreteľné, že vládna garnitúra už v tomto období neváhala využiť bezpečnostný aparát ako prostriedok represie proti všetkým, u ktorých sa čo i len predpokladala možnosť odporu a nesúhlasu s oficiálnou politickou líniou. Na druhej strane úlohu represívneho aparátu nemožno preceňovať. Pri utváraní mechanizmu súhlasu, teda akceptovaní režimu zo strany obyvateľstva, predstavoval len jeden z jeho komponentov. Bez súhlasu značného počtu obyvateľstva by totiž režim v tomto období určite neobstál. Pritom samostatný štát privítala väčšina obyvateľstva aj keď s rôznych dôvodov. Niektorí ho akceptovali ako menšie zlo, iní v ňom nachádzali vyvrcholenie emancipačných národných snáh. Dôležitú úlohu tu zohralo tiež monopolné postavenie aparátu propagandy a politickej agitácie, strach o stratu spoločenského postavenia, s tým súvisiaci konformizmus, ako i vytváranie priestoru pre rýchly vzostup v kariére, ktorý umožnila potreba obsadiť, po vyradení väčšiny Čechov, Židov uvoľnené miesta v štáte, v mocenskom, hospodárskom aparáte. Nezanedbateľný faktor predstavovalo tiež toľko ohlasované prerozdeľovanie veľkých majetkových hodnôt v súvislosti s očakávanou arizáciou židovského majetku, pozemkovou reformou atď.

48 SNA, f. NS, Tn ľud 74/45, Dr. G. Fritz.

49 Slovenská sloboda, 5. 5. 1939, s. 2, Pomer Slovákov k Čechom dnes.

50 Stav „zaistencov“ sa neustále menil a závisel od aktivity bezpečnostných orgánov, ale aj od vlastných kapacít. Napríklad v decembri 1939 tu bolo len 9 osôb, v novembri 1940 však 194 a období po napadnutí ZSSR v lete 1941 dokonca vyše 500 osôb. Pre porovnanie roku 1940 mal tábor 190 ciel vo forme samoväzby. V prípade potreby však bolo možné tieto kapacity zdvojnásobiť. SNA, f. 209, 209-853-7, 8.

2. Propaganda ako prostriedok konsolidácie ľudáckeho režimu

Úlohou propagandy v období, ktoré nasledovalo po 14. marci, bolo kombináciou pravdivých udalostí, faktov, poloprávd, i vyslovených lží vysvetliť, zdôvodniť a v neposlednom rade ospravedlniť okolnosti, ktoré sprevádzali vznik Slovenského štátu a ktoré determinovali jeho zahranično-politické postavenie. Pre upevnenie režimu v tomto období bola tiež dôležitá propaganda všetkých dôležitých krokov novej vlády. Ľudácka propaganda v sebe od začiatku implikovala tiež potrebu ovládnuť myslenie občana. Ako príklad možno uviesť psychologickú mobilizáciu ako prostriedok masovej militarizácie celej spoločnosti podľa vzoru fašistických, autoritárskych a totalitných režimov.

Ako ústredná myšlienková línia propagandy, dominujúca v období bezprostredne po vyhlásení Slovenského štátu, pôsobila snaha interpretovať jeho zrod ako vyústenie snáh slovenského národa o vlastnú identitu. Táto metamorfóza výkladu marcových udalostí mala imanentný význam v súvislosti s potrebou zaretušovať skutočné príčiny vzniku Slovenského štátu, ktorého existencia predstavovala v danej chvíli jeden z vedľajších produktov agresívnej zahraničnej politiky nacistického Nemecka. Bez ohľadu na úmysly vtedajšej slovenskej politickej reprezentácie skôr či neskôr nezávislosť vyhlásiť. Veľký podiel na šírení tejto interpretácie mal od začiatku predseda vlády J. Tiso, ktorý už bezprostredne v marci 1939 viackrát vyhlásil: „...Utvorenie samostatného slovenského štátu nesie sa historickou čiarou vývinu národa slovenského, je teda nie výsledkom náhodilého zbehnutia sa udalostí... Neúprosná rovnosť čiary politického vývinu znázorňuje teda tento postup slovenského zákonodarstva, ktorej čiare udalosti a zásahy vonkajšie dali len rýchlejší spád, ale nijako neurčili jej smer.“⁵¹ Je prirodzené, že v tejto súvislosti sa aj samotný akt vyhlásenia slovenskej samostatnosti, ktorý bol bezalternatívnym počínom zastrašenej slovenskej politickej reprezentácie, začal interpretovať ako najslávnejší deň v slovenských dejinách. Možno súhlasí s konštatovaním historika I. Kamenca, že táto interpretácia, ktorú aj v ďalšom období šírila a „obohacovala“ oficiálna propaganda štátu, sa zo súdobého hľadiska javila ako pochopiteľná. Pokúšala sa upokojiť obyvateľstvo, pôsobila ako signál smerom k nacistickému Nemecku, ktoré aj po 14. marci kalkulovalo so Slovenskom ako výmenným tovarom pre Poľsko a Maďarsko. „Postupne sa však stávala anachronizmom a objektívne sa dostávala do rozporu s potrebami slovenského národa i so záujmami obyvateľstva“.⁵²

51 Slovák, 1. 4. 1939, s. 3, Chceme žiť zo svojho a podľa svojho; Celý prejav, ktorý odznel v Slovenskom rozhlase publikujú FABRÍCIUS, M. – HRADSKÁ, K. (ed.): Jozef Tiso. Prejavy a články zv. II. (1938 – 1944). Bratislava 2007, s. 104-108.

52 KAMENEC, I.: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava 2000, s. 108-109.

V naznačených intenciách sa propaganda pokúšala zdôvodniť tiež vplyv Nemecka na marcové udalosti, ako aj jeho vzťah k Slovensku. V tejto súvislosti vydalo Prezídium MV už 31. marca 1939 tlačový pokyn, podľa ktorého mohla tlač uverejňovať politické zahraničné správy len v tom rozsahu, ako ich uverejní STK. Pritom tá mohla takéto správy preberať len od Deutsches Nachrichten Büro.⁵³ Surový nátlak na slovenskú politickú reprezentáciu sa tak začal interpretovať ako nezištná pomoc, ktorá sa stala stavebným kameňom nemecko-slovenského spojenectva. Ponižujúce postavenie Slovenska ako satelitu Tretej ríše sa zase vysvetľovalo ako ochranný pomer, ktorý je garantom slovenskej slobody.⁵⁴ Ako príklad možno uviesť argumenty, ktoré použil predseda vlády J. Tiso v marci 1939, keď zdôvodňoval prítomnosť nemeckej armády, ktorá v súvislosti s obsadzovaním Čiech a Moravy a vytvorením protektorátu, na niekoľko dní obsadila aj značnú časť územia Slovenska, ako i existenciu tzv. ochrannej zóny: „V tejto situácii vyhlásená samostatnosť počítať musela s tvrdou skutočnosťou, že sa nemôže spoliehať sama na seba, povedomá súc svojej bezstarostnosti tak vzhľadom na zahraničie, ako na vnútorné polozenie, a preto bola vítaná každá pomoc, aspoň demonštratívna smerom k zahraničiu a smerom k vnútorným našim neprajníkom. Bolo a je našou ambíciou, aby sme bez krviprelievania prekonávali svoje prevraty a presvedčený som o tom, že bez demonštratívnej prítomnosti nemeckého vojska nielen zahraničný hlad po nás nebol by sa umiernil tak, ako to udalosti ukazujú, ale že by ani odstránenie českého vojska a úradníkov zo Slovenska nebolo by sa dialo tak hladko, ako sme toho svedkami boli.“⁵⁵ Nacistické Nemecko sa v tejto súvislosti stalo predmetom obdivu a vďačnosti. Najväčšia pozornosť sa samozrejme sústredila na „veľkého vodcu nemeckého národa“ A. Hitlera, a to v snahe získať jeho blahosklonnosť k ďalšiemu osudu slovenského národa. Vrcholom boli štátom organizované oslavy jeho 50. narodenín. Z rozhodnutia predsedníctva vlády museli byť v tento deň, teda 20. apríla 1939 všetky verejné budovy vyzdobené štátnou zástavou. Žiaci v školách ako i vojací základnej služby museli hneď ráno povinne absolvovať prednášku o význame A. Hitlera pre Slovensko. V Dóme sv. Martina sa v tom čase za účasti vlády konala slávnostná bohoslužba na jeho počesť. Najaktívnejšie pri organizovaní osláv vystupovala HG, ktorá v spolupráci s predstaviteľmi nemeckej menšiny na Slovensku organizovala mítingy a slávnostné pochody.⁵⁶

V Tisových prejavoch z tejto doby sa však okrem evidentnej snahy prekrútiť skutočný význam zahraničnopolitických súvislostí vzniku Slovenského štátu začína implicitne objavovať aj ďalšia črta, a to známa téza o nevyhnutnosti politiky menšieho zla: „Teraz už nejde o to, či bude v národe vládnuť ten či onen smer, ale ide už o to, či

53 ŠA Nitra, f. Župa Nitra III, škatuľa 4, 299/40 prez., tlačový pokyn z 31. 3. 1939.

54 Slovák, 18. 4. 1939, s. 2, Keby bola vojna, zle by sme boli obstáli my – Slováci; Slovák, 30. 4. 1939, s. 5, Ako odôvodnil Hitler rozklad ČSR; Slovenská politika, 21. 3. 1939, s. 1, Čo bolo u ríšskeho kancelára Hitlera...

55 Slovák, 1. 4. 1939, s. 3, Chceme žiť zo svojho a podľa svojho.

56 SNA, f. MV, škatuľa 12, zl. 4 429/39, Oslava 50 narodenín kancelára Adolfa Hitlera.

si národ slovenský bude vládnuť sám nad sebou, alebo bude vládnuť nad ním cudzí. Preto je potrebné než kedykoľvek doteraz v histórii národa slovenského, aby si Slováci uvedomili vážnosť situácie a povedali si hlavne a otvorene: Dost' už hádok, nech už raz prestanú všetky osobné škriepky, všetci ruka v ruke do práce za rozkvet slovenského štátu, od ktorého závisí život národa.“⁵⁷

Argumentačná sila teórie menšieho zla sa však nevyčerpávala len v odkaze na marcové udalosti. Systematicky sa ju aj naďalej darilo rozvíjať najmä v súvislosti s neutíchnajúcimi revizionistickými požiadavkami zo strany Maďarska. Stačí uviesť fakt, že v dobovej tlači sa už v sledovanom období množili články oživujúce spomienky na Viedenskú arbitráž či tzv. malú vojnu.⁵⁸ Na druhej strane otvorené útoky voči južnému susedovi (a naopak útoky maďarskej propagandy voči SR) boli na príkaz nemeckého vyslanectva na Slovensku tmené. Úsilie vyžadovať v mene národa od ľudí neobmedzenú poslušnosť a oddanosť však nebolo motivované len teóriou menšieho zla. Rovnako ako strach z väčšieho zla nebol jediným faktorom, ktorý motivoval kreovanie politického systému Slovenského štátu. V konečnom dôsledku sa do tohto úsilia premietali tiež vlastné predstavy o organizácii štátu vychádzajúce z presvedčenia, že najvyššie dobro pre človeka predstavuje život nekonečného sebaobetovania, prežitý v totálnej a militantnej oddanosti národnému štátu.

V tomto kontexte možno interpretovať ďalšiu dôležitú črtu, ktorá bola pre ľudácku propagandu v tomto období charakteristická, a to premenu masovo-komunikačných prostriedkov na prostriedok psychologickej mobilizácie spoločnosti. Dôležitú úlohu tu hral už spomínaný mýtus o završení dejinného vývoja Slovákov vykúpením národnej slobody. Jeho funkcia spočívala v jeho emocionálnej schopnosti zjednotiť masy, pozdvihnúť ich nad ich túžbu po pohodlí konzumného života. Tento „duchovný“ základ sa stal v sledovanom období leitmotívom dobovej propagandy. Jej cieľom bolo usmerniť myslenie občana tak, aby vlastný štát chápal ako najvyššiu hodnotu. Najvyššou cnosťou každého uvedomelého Slováka mala byť disciplinovanosť, zmysel pre povinnosť, jeho vlastná činnosť mala byť len prostriedkom k dosiahnutiu národného blaha. Ako názorný príklad najlepšie poslúži opäť citát J. Tisu: „...Duch národa budovať nemožno nekritickým vynášaním osobných malicherností, ale svedomitým vyučovaním v škole, konaním svojej práce v dielni a v obchode, objektívnym poučovaním národa z redaktorských izieb, udrzovaním poriadku a spravodlivosti vo verejnom živote, vykonávaním svojej povinnosti v úrade, v kostole, spolkovéj činnosti, uplatňujúc pri tom veľké zásady kresťanstva a slovenskej histórie.“⁵⁹

So snahou usmerniť takýmto spôsobom myslenie a konanie ľudí, ktorých cieľom sa mala stať nezištná služba slovenskému národu a štátu, úzko súvisí aj potreba vytvárať určitý vzor, ideál, ku ktorému by sa mal každý „statočný Slováč“ čo najviac priblížiť. Prejavilo sa to už v selektívnom prístupe k historickým postavám, ktoré v súlade so štá-

57 Slováč, 1. 4. 1939, s. 3, Chceme žiť zo svojho a podľa svojho.

58 Pozri napríklad Slováč, 29. 3. 1939, s. 5, Spojme sa všetci vo víťaznej slovenskej štátnosti.

59 Slováč, 1. 4. 1939, s. 3, Chceme žiť zo svojho a podľa svojho.

rením spomínaného mýtu o zavŕšení dejinného vývoja Slovákov, boli buď nekriticky vyzdvihované alebo zatracované. Tento prístup sa už v tomto období preniesol do obsahu vyučovania dejepisu, odrážal sa však tiež v argumentačnej báze každodennej propagandy. Do tohto kontextu zapadla aj snaha zlikvidovať akúkoľvek spomienku na osobnosti, ktorých činy stáli podľa ľudáckeho výkladu dejín v protiklade s potrebami a snaženiami slovenského národa. Ako príklad možno uviesť nariadenie Úradu propagandy, podľa ktorého museli byť zmenené názvy ulíc, verejných inštitúcií, námestí a pod., ktoré niesli mená Čechov, Židov, marxistov, bez ohľadu na to, či boli živí alebo mŕtvi.⁶⁰ Opakom bolo nekritické a tendenčné zdôrazňovanie nehynúcich zásluh všetkých významných žijúcich aj nežijúcich predstaviteľov HSLS. Táto glorifikácia zásluh ľudáckeho hnutia prostredníctvom jeho čelných predstaviteľov bola odstupňovaná podľa hierarchie moci. Na najvyšších stupienkoch prerastala celkom automaticky do zavádzania masového kultu osobnosti. Ten sa v sledovanom období personifikoval predovšetkým v osobe „zvečneného vodcu“ A. Hlinku.

Z pohľadu širokej verejnosti však nešlo o novú skúsenosť. Budovanie kultu osobnosti už malo svoju tradíciu z čias Rakúsko-Uhorska. Systematicky sa v tomto trende pokračovalo aj v období 1. ČSR, čo dokazuje intenzita, s akou sa uctievala osoba jej zakladateľa a prvého prezidenta T. G. Masaryka. O to razantnejšie potom bolo jeho zatracovanie po 6. októbri 1938.

Ľudáci označovali A. Hlinku ako vodcu slovenského národa už pred 6. októbrom 1938. Po uchopení moci preto oficiálna propaganda využila všetky dostupné prostriedky, aby jeho kult prenikol do povedomia celej spoločnosti. Verejným prejavom pre jeho šírenie boli okrem tlače, rozhlasu, filmu, jeho sochy, pamätné tabule, obrazy, mince, bankovky, knihy, i štátne vyznamenania s jeho portrétmi. Asi najďalej sa v tomto smere zašlo v októbri 1939, keď bolo v rámci ružomerských slávností vysvätené mauzóleum A. Hlinku, kde boli slávnostne uložené jeho pozostatky. Náklady na túto stavbu sa podľa tlače mali vyšplhať na 1,5 milióna korún.⁶¹ Propaganda však nezostala vždy len v rovine zbožného uctievania Hlinkovej osoby. Naopak, jeho menom zaštitila väčšinu závažných krokov slovenskej vlády. Pritom aj vznik samostatného štátu sa vysvetľoval ako vyvrcholenie Hlinkovho politického boja.⁶²

Uctievanie Hlinkovho kultu kulminovalo s pravidelnou periodicitou pri príležitosti výročia jeho úmrtia. Pod patronátom a vedením HSLS sa už v auguste 1939 organizovali oslavy „Týždeň Andreja Hlinku“, súčasťou ktorých boli mohutné manifestácie a zádušné omše organizované vo všetkých slovenských mestách. Priebeh osláv pozorne sledovala a podporovala dobová tlač ako i rozhlas, ktorý do svojho programového vysielania zaradil prednášky Hlinkových najbližších spolupracovníkov, živé vstupy z osláv, ale i montáže a hry „so vzťahom na veľkého mŕtveho“.

60 Spontánne sa však s odstraňovaním „nevhodných“ symbolov začalo už krátko po vyhlásení autonómie. Slovenská pravda, 9. 11. 1939, Neslobodno užívať mená žijúcich osobností.

61 Slovenská pravda, 31. 5. 1939, s. 2, Ostatky Vodcu Hlinku do novej krypty.

62 Bližšie pozri KAMENEC, Hľadanie a blúdenie... ref. 7, Kapitola II., s. 48-62.

Podobným spôsobom propaganda využila (aj keď nie v takom rozsahu) tiež politický odkaz M. R. Štefánika, napriek tomu, že išlo o stúpenca česko-slovenskej jednoty. Svedčí o tom už charakter celoštátnych osláv a manifestácií "Týždeň Štefánikových osláv" organizovaných v dňoch 30. apríla – 7. mája 1939. V sledovanom období sa predmetom nekritického uctievania stal už aj Hlinkov nástupca, budúci prezident J. Tiso. Ako príklad možno uviesť spôsob akým bola pripravená a zorganizovaná jeho prvá cesta do Topoľčianok, ktorú absolvoval 16. júla 1939. Všetky obce, ktorými Tiso prechádzal, museli byť na príkaz Prezídia MV vyzdobené národnými a gardistickými zástavami, ale tiež slávobránami. Uvítacieho ceremoniálu v jednotlivých obciach sa musela povinne zúčastniť tak školská mládež, ako i štátni a verejní zamestnanci. Cestu, ktorou auto s Tisom prechádzalo, lemovali zoradení četníci a Hlinkova garda.⁶³ Celú akciu mohutne podporila dobová tlač, rozhlas ako i filmový týždenník *Nástup*, ktoré oznamovali, že „...Dnes prichádza v ňom do Topoľčianok syn slovenského ľudu, postavený Prozreteľnosťou na čelo Slovenského štátu a povolaný viesť tento štát pevne a k rozkvetu.“⁶⁴ Treba povedať, že Tisov kult aj jeho vlastným pričinením nikdy nenaobudol takýto rozmer ako v prípade Hlinku. O tom svedčí aj jeho odmietavý postoj k návrhom pomenovávať verejné budovy, ulice, námestia, tunely atď. menami žijúcich osobností SR. Dobová tlač na to upozorňovala už v novembri 1939. Predsedníctvo vlády svojim výnosom z 2. decembra 1939 oboznámilo ministerstvo vnútra s inštrukciami prezidenta, podľa ktorých „nemá byť v národe pestovaný kult osobný“. Ulice, námestia, či inštitúcie sa mali pomenovávať „len po mŕtvych dejateľoch národa alebo po jeho historických udalostiach, ako Ulica 6. októbra, 14. marca, 30. októbra, Námestie slobody a pod.“ Týmto nariadením sa malo zabrániť vytváraniu čestných názvov po bývalých prezidentoch ČSR T.G. Masarykovi a E. Benešovi.⁶⁵

Presadzovanie kultu osobnosti sa prelínalo tiež so šírením kultu obeti a smrti za vlasť. Ako príklad možno uviesť spôsob a štýl, akým ľudácka propaganda pre svoje účely využívala zásluhy a obeť slovenských vojakov počas tzv. malej vojny. Podobne postupovala už v prípade tragického úmrtia mladého gardistu Antona Kopala, zastreleného počas marcových dní pri Živnodome v Bratislave, z ktorého okamžite vytvorila národného martýra. Veľká pozornosť sa venovala už jeho pohrebu dňa 14. marca 1939, ktorého priebeh propaganda zinscenovala ako masovú demonštráciu na podporu ľudáckeho režimu. Denník *Slovák* túto udalosť popisoval nasledujúcim spôsobom: „Zhromaždený národ zdvíhal zraky k Bohu a modlil sa za spasenie duše mladého gardistu a za znovuzrodenie slovenskej samostatnosti. V tých chvíľach všetci gardisti z celého Slovenska mysleli na svojho nebohého brata, ktorý život položil za slobodu svojho národa.“⁶⁶

63 SNA, f. MV, škatuľa 12, zl. 8 407/39.

64 *Slovák*, 16. 7. 1939, s. 1, Topoľčiansky hosť.

65 *Slovenská pravda*, 9. 11. 1939, Neslobodno užívať mená žijúcich osobností; ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, zl. 26 106/39 adm., obežník MV – bez dátumu.

66 *Slovák*, 15. 3. 1939, s. 2.

Charakteristickým prostriedkom pri apelovaní na masy, bol spôsob, akým propaganda všetky svoje hlavné tézy a argumenty pretavila do emocionálne ladených mobilizujúcich hesiel (napr. Napred! Slovenský národ nikdy sa neodkloní od zdravého základu nášho národného života, Sami sa musíme pričiniť o to, aby sme si zachovali dedičstvo otcov! Naša pravda musí zvíťaziť! Sloboda zaväzuje! Za boha za národ!...). Ich symbolický význam a mobilizujúci účinok využívala najmä denná tlač, neobišli sa však bez nich ani žiadne úradne redigované nástenné noviny. Do spoločenského povedomia však prenikali tiež prostredníctvom úradne tlačných plagátov, letákov, výzdoby štátom organizovaných slávností atď. Pritom len v máji 1939 si ministerstvo vnútra u štátnych kníhtlačiarňi objednalo 100 000 letákov.⁶⁷ V snahe vyburcovať nacionalistické vášne propaganda využívala tiež emocionálny účinok hudby, ale aj hovoreného slova. Národné piesne, gardistické pochody, básne s politicko-nacionalistickou náplňou tvorili v tomto čase súčasť každodenného repertoáru slovenského rozhlasu.⁶⁸ Ich nácvik sa stal tiež súčasťou výchovného procesu v školách, výchovy a výcviku v HG. Bez mobilizujúceho účinku vlasteneckých piesní, sa samozrejme, nezaobišli ani režimom organizované mítingy, manifestácie, pochody HG, HM, vojska, ktoré v tom čase doslova zaplavili slovenské mestá a dediny.

Podobné podujatia sa organizovali v réžii Generálneho sekretariátu HSLS. Podľa oficiálnej štatistiky sa len od 14. marca do 3. septembra pod jeho patronátom zorganizovalo 519 veľkých manifestačných slávností a 145 zhromaždení.⁶⁹

V ich charaktere sa zreteľne odrážala snaha vytvoriť zdanie národnej jednoty a spontánneho nadšenia más. Na mieste je námietka, že podobné akcie boli súčasťou politického a spoločenského života už za 1. ČSR. Tie však neboli monopolne organizované jednou politickou stranou (aj keď opozícia bola v tomto smere, najmä v 30-tych rokoch často diskriminovaná), odrážala sa v nich značne odlišná politická kultúra, slúžili k posilneniu a podpore republiky založenej na demokratických hodnotách. Aj keď na Slovensku sa podobné podujatia najmä zo začiatku ani zďaleka nestretli s takým záujmom ako v Čechách. Značný nezáujem vzbudili najmä oslavy organizované pri výročí smrti J. Husa, ktoré nielen ľudáci odmietli ako kultúrnu agresiú.

K vytvoreniu emocionálneho zdania jednoty propaganda využívala rôzne metódy. Keďže ich scenár sa neustále opakoval (nechýbali presne zrežirované prisahy vernosti, mobilizujúce heslá, emocionálne podfarbené prejavy hlavných rečníkov, defilé pochodujúcich HG, HM, armády, požiarnikov atď), nadobúdali tieto podujatia až teatrálny charakter. Treba pripomenúť, že tieto techniky kulminovali už v politickom štýle v nacistickom Nemecku, či fašistickom Taliansku a ľudáci ich len úspešne napodobovali. Vo svojej podstate predstavovali verejnú formu pre šírenie už spomínaných kultov vodcu, vernosti, obeti a smrti za vlasť atď. Aj keď tieto masové akcie nedosiahli nikdy úroveň Goebbelsovej propagandy, napĺňa sa v ich podstate hlavná zásada totality, zmocniť sa

67 SNA, f. MV, škatuľa 10, zl. 4067/39.

68 SNA, f. NS, A 860, Tn ľud 17/45, Dr. Karol Körper.

69 Slovák, 3. 10. 1939, s. 4, Náš 8. sjazd.

každého občana. Silu a príťažlivosť týchto propagandistických metód preto netreba vôbec podceňovať. Dobová tlač neklamala, keď tvrdila, že účasť na týchto podujatiach bola vždy hojná. Nie každého však nadchýnali, mnohí ich považovali za kuriozitu a formu rozptýlenia. A to často bez ohľadu na to, či s režimom sympatizovali alebo nie. Na druhej strane bolo aj veľa takých, ktorí sa podobným akciám vyhýbali. Zjavná bola najmä pasivita evanjelikov, načo viackrát upozornili aj bezpečnostné orgány.⁷⁰

Na druhej strane, je samozrejmé, že takéto masové akcie by nebolo možné zorganizovať bez zapojenia byrokratického štátneho a stranického aparátu, HG, HM, armády, ako aj bez ďalších foriem štátneho nátlaku. Ako príklad možno uviesť nariadenie HV HG z decembra 1938, podľa ktorého sa mali referenti propagandy postarať o to, „aby v každom dome mali slovenskú národnú zástavu, ktorá sa má pri slávnostiach národných a po sviatky štátne vyvesiť.“ Aby sa dosiahlo úspechu, mal byť vyhotovený „menoslov tých občanov s udaním čísla domu, ktorí sa tomu priečia“.⁷¹ Iným spôsobom bolo zneužívanie náboženského cítenia obyvateľstva, keďže súčasťou programu boli veľmi často aj katolícke bohoslužby, celebrované nie výnimočne najvýznamnejšími predstaviteľmi cirkevnej hierarchie na Slovensku. Ich participácia na takýchto aktivitách režimu je pochopiteľná, keďže katolícka cirkev ako celok patrila od začiatku k jeho oporám.

Tomuto snaženiu zodpovedala tiež pozornosť, ktorú jednotlivým akciám venovali masovo-komunikačné prostriedky. V sledovanom období bola denná politická tlač doslova zaplavená podrobnými reportážami z každej takejto udalosti, a to aj napriek tomu, že z obsahového aj formálneho hľadiska sa tieto príspevky nesmierne podobali. Ako takéto skutočnosti determinovali úroveň a postavenie dennej tlače aj napriek cenzúre pregnantne charakterizoval dobový novinár: „Každú nedeľu počúva národ svojich ministrov, poslancov a veliteľov. Amplióny sa ozývajú vo všetkých slovenských mestách a dedinách. Každý má teda možnosť počúvať každú dôležitejšiu reč. A teraz ruku na srdce. Čo nového znamenajú tieto reči po stránke obsahovej a formálnej? Týždne sa opakuje to isté, iba azda hlas rečníkov je raz čistejší, druhý raz chrapľavejší. Sú výnimky, ale tie sa tratia v mori priemernosti. Hneď po skončení zhromaždenia usilovní spravodajcovia posielajú správy, ktoré sa podobajú ako vajce vajcu. Je v nich podrobná, čo do formy a do obsahu priemerná reč a v závere zistenie, že ju prítomné poslucháčstvo prijalo s oduševnením...Rozkaz je uverejňovať, čo sa aj robí.“⁷² Medzi najmasovejšie akcie organizované v skúmanom období možno spomenúť „Deň zahraničných Slovákov“ organizovaný 5. júla 1939 na Devíne, už spomínaný „Týždeň Andreja Hlinku“, „Týždeň Štefánikových osláv“, „Slávnosť Hlinkovej dopravnej gardy“ zo dňa 6. augusta 1939.

Veľká pozornosť sa sústredila tiež na to, aby sa spoločnosť presvedčila, že súčasná vláda má situáciu pevne pod kontrolou, a že samostatný štát je pre „každého poctivého

70 SNA, f. MV, škatuľa 20, 10 250/39.

71 SNA, f. 604, 604-99-4, obežník HV HG – bez dátumu.

72 Slovák, 4. 8. 1939, s. 4, Úvaha o tlači a politike.

Slováka“ zárukou blahobytu a šťastia.⁷³ V sledovanom období preto vychádzalo množstvo článkov, ktorých cieľom bolo presvedčiť občana o hospodárskej a sociálnej stabilite nového štátu, ako i o perspektívach jeho hospodárskeho rozkvetu. Propaganda pritom od začiatku vsadila na davovú sugestibilitu. Predkladala jednoduché riešenia, využívajúc pri tom overenú skúsenosť, že keď ľudia poznajú riešenie situácie, majú pocit istoty. Ako príklad možno uviesť neustále pertraktované sľuby, že nový režim odčiní krivdy napáchané za 1. ČSR. A to najmä v súvislosti s toľko ohlasovaným pre-rozdeľovaním veľkých majetkových hodnôt, v rámci arizácie židovského majetku, pozemkovej reformy atď. Hodnovernosť týchto sľubov mali podčiarknuť nekompromisne až výhražne štylizované heslá: „Strana očistí náš hospodársky život od parazitov.“ „Pri novej pozemkovej reforme nikto nebude mať prednosť“ atď.⁷⁴

V snahe dokázať, že obyvateľstvo sa stotožňuje s novým režimom, uchýľovala sa vláda tiež k iným propagandistickým metódam. Ako príklad možno uviesť osud pôžičky na obrodu Slovenska, ktorá bola vypísaná vo februári 1939. Túto pôžičku ľudáci chápali de facto ako „nový plebiscit, ktorý sa mal vysloviť či Slovensko je za touto politickou líniou alebo nie.“⁷⁵ Keďže pôžička nebola u obyvateľstva veľmi populárna, v priebehu jej upisovania musel režim siahnuť k mnohým typom nátlaku. Propagovať jej význam mali v každom okrese tak okresní náčelníci, ako aj miestna organizácia HG, HSLS, ale aj notári. V tejto súvislosti sa aktivizoval aj Úrad propagandy, ktorý na podporu pôžičky odštartoval systematickú propagandistickú kampaň, najmä prostredníctvom dennej tlače a letákov.⁷⁶ Jej základným cieľom bolo presvedčiť obyvateľstvo, že od výsledku pôžičky závisí celý ďalší osud Slovenska. Dobová tlač v tejto súvislosti militarizovala verejnosť heslami ako „Voláme národ do frontu!“ a podobne. Nevyhla sa pri tom ani prejavom otvoreného nátlaku: „ Je možné, aby dobrý Slováč nedal všetko v prospech zdarného završenia základného diela slovenského obrodovania? Niet takých a nebude takých medzi nami!“⁷⁷ Na druhej strane, aby dokázala úspech celej akcie, prinášala propaganda deň čo deň nové dôkazy o tom, že obyvateľstvo spontánne a uvedomele upisuje príspevky. Okrem iného postupným uverejňovaním zoznamov osôb a inštitúcií, ktoré pôžičku podpísali. O tom, kto ju podpísal dobrovoľne a kto pod nátlakom, sa však už čitateľ nedozvedel.

73 SNA, f. NS, A 860, Tn ľud 17/45, Dr. Karol Körper.

74 Slovák, 30. 4. 1939, s. 3, Najkrajší dar slovenskému robotníctvu – chlieb; 2. 5. 1939, s. 1, Plným tempom budujeme nové Slovensko; 30. 7. 1939, s. 12, Výživa obyvateľstva Slovenska je zabezpečená; 11. 5. 1939, s. 3, Pri novej pozemkovej reforme nikto nebude mať prednosť – len roľník; Slovenská pravda, 14. 7. 1939, s. 1, Všetky nespoľahlivé elementy budú vyradené zo živnostenského stavu.

75 Slovák, 21. 7. 1939, s. 1, Úspech národa a vlády.

76 Napríklad Okresný úrad v Prievidzi obdržal už 3. 3. 1939 165 letákov. ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, 447/39.

77 Slovák, 10. 3. 1939, s. 1, Voláme národ do frontu!; Pozri tiež Slovenská pravda, 2. 3. 1939, s. 1, Prvá skúška štátotvornosti slovenského národa; 28. 2. 1939, s. 3, Upísaním pôžičky nerobíte nijakú láskavosť vláde!

Vyvolávanie strachu z ohrozenia, zo skutočných, či vykonštruovaných nepriateľov, propaganda spájala tiež s hrozbou použitia násilia proti všetkým, ktorí sa s touto líniou odmietnu stotožniť. Ako príklad možno zacytovať z článku Tida J. Gašpara: „... My musíme byť dnes všetci štátotvorní! No, ak sa nájdú živly, ktoré by ešte i dnes zamýšľali hatiť víťaznú a jednotne usmernenú celoslovenskú prácu, ktoré by svojim bezohľadným sebestvom rušili vospolné dobro a vospolné záujmy národa, nuž samé zavínia, že slovenská vláda bude nútená brániť štát proti nim a proti ich záškodníckej práci so všetkou prísnosťou. Zaiste nikto si neželá, aby Slováč Slováka bol nútený sťahovať preto, lebo škodí slovenskému celku. Želáme si úprimne takú statočnú spoluprácu a takú poctivú súčinnosť všetkých Slováčkov do chlapa, aby na Slovensku nebolo treba ani koncentrákov, ani tvrdej pästi. Treba zdôrazniť, že takýto ideálny stav bude závisieť nielen od vlády, ale najmä od nás samých. Ak ho nebudeme vedieť utvoriť, nuž rozhodne bude vláda nútená zakročovať s najväčšou prísnosťou proti všetkému, čo by zjavne, či tajne zamýšľalo škodiť záujmom slovenského štátu a dobru národa. Tu rozhodne nebude môcť byť pardonu voči nikomu.“⁷⁸

Na druhej strane akékoľvek prejavy odporu a nespokojnosti mali v tlači takmer vždy spoločného menovateľa – Židov, Čechov, žido-boľševikov, slobodomurárov, „neuspokojených inteligentov“. Táto rétorika sa stávala aktuálnou najmä v súvislosti s bojom proti šíreniu tzv. šepkanej propagandy. Ako príklad možno zacytovať vtedajšieho podpredsedu vlády V. Tuku: „Dožili sme sa slobody, samostatného štátu. Avšak teraz, keď ideme si budovať svoj štát, vidím na niektorých tvárach neistotu a nespokojnosť. Túto náladu vyvolávajú nepriatelia. Toto je slobodomurárska a židovsko-boľševická propaganda proti autoritatívnym štátom, ktoré nás chránia a s ktorými sme v spojeníctve. Šepkaná propaganda rozširuje správy, že sme malí, a preto sami neobstojíme. Nemci nás zožerú, spojeníctvo s Nemcami je zradou na slovanstve a katolicizme. Vláda slovenská nerobí nič. Toto rozširujú zapredanci.“⁷⁹ V tejto súvislosti sa zvlášť nevyberané útoky začali množiť tiež na adresu predstaviteľov čs. zahraničného odboja.⁸⁰ Na druhej strane o konkrétnych prejavoch nespokojnosti zo strany majoritných „Slováčkov“ sa píše len sporadicky, neurčito, väčšinou v súvislosti s nátlakom, ktorý režim vyvíjal na evanjelikov, obviňovaných z hatenia zjednocovacieho procesu.

Osobitná pozornosť sa venovala Židom, ktorých propaganda vyhlasovala za najväčších nepriateľov Slováčkov. Jej cieľom bolo propagovať, vysvetliť a zdôvodniť konkrétne kroky ľudáckej vlády v procese postupného vytesňovania Židov z hospodárskeho, sociálneho, spoločenského a kultúrneho života spoločnosti. V tejto súvislosti bol vytváraný obraz Židov ako parazitov, úžerníkov, nositeľov liberalistických a marxistických ideí, ktorí „aj na Slovensku boli vždy rozkladným živlom“. Na druhej strane úlohou

78 Slováč, 29. 3. 1939, s. 5, Spojme sa všetci vo víťaznej slovenskej štátotvornosti.

79 Slováč, 18. 4. 1939, s. 2, Keby bola vojna, zle by sme boli obstáli my – Slováci.

80 Slováč, 2. 5. 1939, s. 1, Nikto neotrasie v Slováčoch pocit istoty; 20. 7. 1939, s. 3, Traviči slovenských duší; Útoky proti čs. zahraničnému odboju výrazne zosilneli po vypuknutí 2. svetovej vojny. Pozri Slováč 10. 10. 1939; 13. 10. 1939, 15. 10. 1939; 17. 10. 1939.

propagandy bolo upokojiť všetkých, ktorí sa dožadovali okamžitého riešenia. S tým súvisela aj viackrát opakovaná požiadavka zohľadňovať pri riešení židovskej otázky vlastné špecifiká a nepreberať do dôsledkov nacistický vzor. Toho sa naopak dovoľovali ľudácki radikáli, dožadujúc sa „určiť tejto pliaže miesto obohnané plotom z drôtu, aby mohla byť kontrolovaná i v súkromnom živote“.⁸¹

Zárukou hospodárskej prosperity a sociálnej harmónie celej spoločnosti mal byť nový politický systém – stavovské zriadenie. Úvahy o jeho charaktere zamestnávali dobovú tlač najmä v súvislosti s formovaním a prijímaním Ústavy SR. Dôležitou súčasťou tejto kampane boli argumenty, v ktorých sa odráža vedomá rezignácia na princípy demokratického usporiadania štátu a jeho politického systému: „Demokracia sklamala. Všeobecné volebné právo nesplnilo doň vkladané nádeje. Isté je, že na nohy postavilo demagógiu. V mnohých štátoch zosilneli extrémne smery; masy pre nedostatok náležitého vedenia hodili sa do náručia sociálnej demokracie alebo komunizmu. Vedúci ľudia neboli si vedomí svojej zodpovednosti, zháňali sa po popularite a po splnení osobných záujmov. Parlamenty strácajú vážnosť. Vlády stávajú sa korisťou politických strán, preto sú neisté, často sa striedajú a k rozhodným činom nie sú schopné. Korupcia prežíva svoju zlatú dobu...“⁸² Nový politický systém, v ktorom zmizne triedny antagonizmus, bol podľa propagandy zároveň bezpečnou zárukou proti hrozbe komunizmu.

Aby poukázal na nebezpečenstvo, „ktorému je vystavený národ, čo sa nevie brániť alebo nebráni prenikaniu boľševizmu“, usporiadal Úrad propagandy už v apríli 1939 v Bratislave veľkú protiboľševickú výstavu. Najväčšia pozornosť sa celkom logicky venovala ZSSR, poukazovaním na krvavé metódy Stalinovej diktatúry. Súčasťou expozície však bola aj „slovenská časť“, ktorej cieľom bolo poukázať na „pravé ciele benešovskej politiky, ktorá celý český národ priviedla do katastrofy, a v ktorej by sa bol ocitol aj slovenský ľud, nebyť neúprosného boja slovenských autonomistov a nacionalistov, ktorí už dávno odhalili nebezpečenstvo, a všetkými silami, prácou i obeťami na životoch odvrátili národ od katastrofálnej záhuby.“ Zabezpečiť čo najväčšiu účasť sa režim, podobne ako v prípade iných podujatí, snažil napríklad zľavami na železnici, nariadením o povinnej účasti škôl a pod.⁸³

V tomto kontexte bolo úlohou propagandy dokázať, že „ľudstvo už vytriezvelo z demokracie“. Za príklad sa dávali nové ideové smery ako autoritárstvo, fašizmus, národný socializmus, totalitarizmus: „Vnútná mravná a budovateľská sila a disciplína

81 Gardista, 29. 4. 1939, Židov treba izolovať! K útokom voči Židom na stránkach časopisu Gardista pozri KLAMKOVÁ, H.: Protižidovská propaganda: dehumanizácia Židov na stránkach Gardistu (1939 – 1942). In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 21. – 23. apríla 2008. (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 351-360.

82 Slovák, 23. 4. 1939, s. 1, Pred ústavou; Pozri tiež 22. 7. 1939, s. 1, Nová slovenská ústava; 12.7. 1939, s. 1, Robíme si ústavu; Slovenská pravda, 21. 3. 1939, s. 1, Napravo.

83 Slovenská politika, 24. 3. 1939, s. 2, Veľká protiboľševická výstava v Bratislave, ktorú musí vidieť každý Slovák.

zvíťazila nielen v Taliansku, ale duch fašizmu prešiel aj do Nemecka a stal sa základom nacionálne-socialistického hnutia Hitlerovho. Dnes poznáme oba režimy, nemecký a taliansky pod menom autoritatívnych režimov. Tento režim dnes je pánom v Európe, nadarmo brojili a broja proti nemu takzvané demokracie. A každý národ, ktorý chce žiť a napredovať, musí sa dať viesť tými istými princípmi, ktoré učinili Taliansko veľkým, silným a spokojným.⁸⁴ Na druhej strane pri formovaní východísk budovania vlastného politického systému sa zdôrazňovala potreba budovať autoritatívny režim založený na vlastných slovenských tradíciách: „...každý národ musí svoje formy, organizáciu svojho štátu stvoriť podľa vlastných pomerov. Preto teórie, ktoré môžu byť dobré inde, nemusia byť priliehavé na naše slovenské pomery. Vyberme to, čo je dobré a prispôsobme duši a potrebám slovenského ľudu.“⁸⁵ V tejto súvislosti sa ako dôležitý ideový pilier formujúceho sa politického systému vyzdvihuje kresťanstvo, pretože „slovenský nacionalizmus je v prirodzenom spojení s nábožensko mravným základom kresťanstva“.

Práve tieto dva komponenty – nacionalizmus a kresťanstvo sa mali stať ideovým základom pre zaradenie obyvateľstva do stavov, ktoré ľudácki vodcovia – a prostredníctvom nich aj propaganda – charakterizovali ako „prirodzené združenia osôb fyzických alebo právnických, vykonávajúcich dohromady tú istú spoločenskú funkciu a majúciich zaistiť výkon tejto funkcie pre najvyšší záujem národného celku.“⁸⁶

3. Zásahy do štátnej, verejnej sféry, správnych, samosprávnych orgánov, armády atď.

Otázka postavenia Čechov v štátnych službách sa vyriešila už krátko po 14. marci a to ich odchodom do Protektorátu Čechy a Morava. V tomto období boli prijaté tiež prvé protižidovské právne normy, ktoré znamenali postupné vyradovanie Židov zo štátnych služieb.

Rozhodnutie prepustiť všetkých českých štátnych a verejných zamestnancov slovenská vláda prijala už 18. marca. Už 22. marca začala evakuácia vojakov, 24. marca tiež četníkov.⁸⁷ Žiadosť o ponechanie v službe si mohli podať, a to do troch dní, len tí, ktorých manželka bola slovenskej národnosti, tí ktorí boli vo svojom zamestnaní nenahradiateľní a tí, ktorí získali domovskú príslušnosť v niektorej obci na území Slovenského štátu. Vláda neskôr rozhodla, že takéto osoby, pokiaľ proti nim neboli námietky

84 Slovenská pravda, 25. 3. 1939, s. 3, Fašizmus.

85 Slovák, 25. 7. 1939, s. 4, Podpredseda slovenského snemu dr. K. Mederly: „Vyberme to, čo je dobré a prispôsobme duši a potrebám slovenského ľudu“.

86 Tamže.

87 RYCHLÍK, ref. 13, Úvod, s. 192.

politického charakteru, mohli dostať aj slovenské štátne občianstvo.⁸⁸ Vysťahovanie Čechov sprevádzali rôzne incidenty, ktorých sa dopúšťali príslušníci HG. Tí mali za úlohu zabrániť neoprávnenému vývozu majetku za hranice, čo však často využívali na vlastné obohacovanie sa. Niektoré osoby však aj neoprávnene vykazovali za hranice, čím prekračovali svoje právomoci. Používali však aj iné metódy.⁸⁹

Mnoho Čechov odišlo dobrovoľne, pričom ich pohyb nebol kontrolovaný. Z hospodárskych dôvodov sa však tomu čoskoro zamedzilo. Proti živelnému vysťahovávaniu Čechov pritom protestovali aj protektorátne úrady. Túto otázku malo vyriešiť uznesenie slovenskej vlády zo 17. mája 1939, podľa ktorého (po dohode s protektorátnymi úradmi) boli nenahraditeľní štátni zamestnanci pokladaní za „vypožičaných“ z Protektorátu Čechy a Morava. Prepustení mohli byť len k 30. júnu každého roku a protektorátne orgány ich boli povinné zamestnať. K 1. júnu 1939 však už na Slovensku zostalo len 2718 Čechov v štátnych službách, nepočítajúc však tých, čo slúžili v armáde (podľa dobovej štatistiky k 31. októbru 1943 bolo prepustených a do protektorátu odovzdaných 19 367 štátnych a verejných zamestnancov českej národnosti). Okrem toho ich služobný pomer mohol byť len dočasný, čo neskôr legalizovalo aj vládne nariadenie č. 254 zo 16. októbra 1939. Bol to tiež prostriedok ako Čechom odoprieť právo na slovenské štátne občianstvo. Podľa zákona č. 255 Sl. z. z 25. septembra o štátnom občianstve totiž mal naň nárok každý, kto mal na Slovensku trvalý pracovný pomer.⁹⁰

Určitý počet Čechov bol nenahraditeľný tiež v armáde. Podľa oficiálnych údajov k 18. marcu malo zatiaľ v slovenskej armáde zostať 326 dôstojníkov a 269 rotmajstrov českej národnosti. Ich počet sa však stále znižoval. K 1. júlu bolo prevzatých do trvalej alebo dočasnej služby slovenskej armády 117 dôstojníkov a 138 rotmajstrov českej národnosti.⁹¹

Prvé právne normy upravujúce pomerné zastúpenie Židov v štátnych službách a slobodných povolaniach vyšli už krátko po 14. marci. Nevyšli však vo forme zákonov, ale ako to je pre túto problematiku aj v ďalšom období charakteristické, vo forme vládných nariadení. Vôbec prvé protizidovské nariadenie vyšlo už 18. apríla a skladalo sa z dvoch častí. Prvá obsahovala definíciu pojmu „žid“, teda vymedzovala okruh osôb, na ktoré sa ďalšie protizidovské právne normy mali vzťahovať. Samotná definícia bola kombináciou konfesijného a rasového princípu.⁹² Druhá časť redukovala počet

88 Tamže; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Cesty k sebe... ref. 13, Úvod, s. 33.

89 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 144.

90 RYCHLÍK, ref. 13, Úvod, s. 192; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Cesty k sebe... ref. 13, Úvod, s. 34-36.

91 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné 1940 – 1942, škatuľa 15, č. j. 167 231; Podľa Z. Zudovej-Leškovej, ktorá sa opiera o zoznam z 30. 6. bolo do slovenskej armády prijatých 104 dôstojníkov a 136 rotmajstrov. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: Historie a vojenství, roč. 40, 1991, č. 1, s. 53.

92 Podľa tejto definície spadali pod pojem žid osoby židovského náboženstva, pokiaľ sa nedali pokrstiť pred 30. 10. 1918, ale i osoby bez vyznania, ktorých rodičia boli židia, ako i deti takto označených osôb. ZAVACKÁ, K.: Fašizmus v práve na Slovensku. In: Studia Historica Nitriensia V/1995, s. 115-126; KAMENEC, Po stopách... ref 14, Úvod, s. 47-48.

advokátov – Židov, a to na 4 %, teda podľa celkového pomerného zastúpenia Židov z hľadiska počtu všetkých obyvateľov. Židovský advokát pritom mohol zastupovať len Židov. Podobne dopadli tiež novinári a redaktori, ktorí viac nemohli pracovať v redakciách nežidovských časopisov. Úplný zákaz činnosti postihol zatiaľ „len“ židovských notárov.

24. apríla vyšlo vládne nariadenie, ktoré spečatilo osud Židov zamestnaných vo verejných službách. Židia totiž podľa neho nesmeli byť viac zamestnancami štátu, jeho inštitúcií a verejno-právnych korporácií. Jeho realizácia mala začať 1. januára 1940. Za Židov však nie vždy existovala náhrada. Uvedené nariadenie sa preto striktné nedodržiavalo a lehota bola o niekoľko mesiacov predĺžená. Asi najviac sa to prejavilo pri realizácii ďalšieho nariadenia 184/39 Sl. z. z júla 1939 o usmernení Židov vo výkone lekárskej praxe, ako i nariadenia č. 145/39 Sl. z. o vylúčení Židov z práv na verejné lekárne a o usmernení počtu židovských zamestnancov v nich.⁹³

K zásahom proti Židom došlo aj v armáde. Celkovo k 15. júlu mala armáda 536 dôstojníkov Slovákov, 117 Čechov, 27 Nemcov, 24 Rusov a Rusínov – (spolu 704). Rotmajstrov Slovákov bolo 408, Čechov 138, Nemcov 23, Rusov a Rusínov 4 – spolu 573. Pred povýšením ešte bolo 230 ašpirantov, dôstojníkov teda malo byť 934. K tomu ešte mali pribudnúť prijímaní Nemci, na ktorých sa v júli zase začala vzťahovať branná povinnosť.⁹⁴ V dobových výkazoch sa však nespomínajú gážisti maďarskej národnosti, keďže na tých sa robil nátlak, aby prijali slovenskú národnosť. V týchto výkazoch sa však nespomínajú ani Židia. V armáde napriek tomu od začiatku slúžilo viacero gážistov, ktorých protižidovské právne normy definovali ako Židov. Išlo najmä o rôzne skupiny konvertitov, ktorí prestúpili či už pred rokom 1939 alebo počas tohto roku. Aj na židovských gážistov (vojakov z povolania) sa však vzťahovalo vládne nariadenie z 24. apríla o vylúčení Židov z verejných služieb.

Zásahy proti Židom v armáde⁹⁵ pokračovali vládnym nariadením 150/39 z 21. júna 1939. Podľa neho boli židovský vojaci preradení z vojenskej prezenčnej služby do osobitných pracovných útvarov. Toto nariadenie sa vzťahovalo tiež na židovských záložníkov povolávaných na cvičenie. Tí sa však mohli z pracovnej služby vykúpiť. Okrem toho, Židia prepustení z vojenskej služby (podľa vládného nariadenia zo dňa 24. apríla 1939 č. 74 Sl. z.) a Židia všetkých vojenských kategórií v zálohe (okrem doby svojho zaradenia do pracovných útvarov), nesmeli nosiť vojenskú rovnošatu, ani používať označenia vojenských hodností. Napriek týmto opatreniam niektorí Židia – gážisti v armáde slúžili až do roku 1940, pretože boli nepostrádateľní ako špecialisti. Pod-

93 Tamže.

94 Od vojenskej služby v rámci čs. armády ich oslobodilo vládne nariadenie z 24. 2. 1939. Bol to jeden z dôsledkov Mníchova. Po vzniku Slovenského štátu s ich vojenskou službou súhlasila aj Nemecká ríša. Bližšie pozri SCHVARC, M.: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte v dňoch 1. – 14. júla 1941. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 4, s. 102-108.

95 VHA Bratislava, f. Kabinet ministra 1939 – 1944, škatuľa 4, inventárne č. II/3.

la štátnej propagandy bola týmto diskriminačným opatrením „naša armáda očistená od židovského živlu, elementu politicky krajne nespoľahlivého.“⁹⁶ Minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš komentoval realizáciu protizidovského zákonodarstva v armáde na porade veliteľského zboru v júli 1939 nasledujúcim spôsobom: „...už v marci tohto roku mali sme túto vec na zreteli. Zistili sme však, že pri vojsku dôstojníkov židov mnoho niet, a preto sme riešenie nesúrili a vyčkávali všeobecné riešenie židovskej otázky v iných rezortoch štátnej správy.“⁹⁷

Písomné zmienky o existencii prvých židovských pracovných jednotiek v armáde sú známe z augusta 1939. V správe prezídia ministerstva vnútra adresovanej MNO sa píše, že od začiatku augusta 1939 bolo vo Vojenských zruboch vo Vysokých Tatrách asi 22 vojakov židovskej národnosti. Čo je však zaujímavé, títo vojaci boli údajne pozbavení vojenských hodností a na pravých rukávoch blúz boli označení modrými páskami. Je otázne či išlo o svojvoľné opatrenie, resp. ojedinelý prípad, keďže podobné nariadenia v tom čase nie sú známe. V prípade označovania Židov ide o prvý známy prípad takéhoto charakteru.⁹⁸

Majoritných Slovákov sa čistky v štátnej správe výraznejšie nedotkli. Pre nedostatok vlastných spoľahlivých kádrov režim často akceptoval aj bývalých „čechoslovakistov“, pokiaľ boli ochotní spolupracovať. V špecifickej situácii boli učitelia, ktorí sa mali stať „nástrojom prevýchovy v duchu slovenskej štátnosti.“ Viacerí, ktorých režim označil za nespoľahlivých alebo málo aktívnych, boli preložený. To sa týkalo najmä evanjelikov, alebo učiteľov na východnom Slovensku, ktorí boli prekladaní na západ a podobne. Boli však aj takí, ktorí boli ako nespôsobilí prepustení. Výrazne diskriminované však boli vydaté učiteľky a opatrovatelky a to zákonom zo dňa 28. septembra 1939. Tie, ktoré sa na základe tohto zákona dobrovoľne zriekli svojho pracovného pomeru a to do 31. októbra 1939 mali získať odstupné za každý celý rok skutočnej služ-

96 KAMENEC, ref 14, Úvod, s. 48-49; Slovák, 12. 7. 1939, s. 3.

97 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo (HVV), škatuľa 76, č. j. 211 265, zápisnica o porade veliteľského zboru slovenskej armády a MNO dňa 22. 6. 1939. Možno však dokumentovať aj hlasy proti presadzovaniu protizidovských krokov v armáde. Konkrétne v júni sa proti zasahovaniu vlády do záležitostí armády (ohľadne Čechov a Židov) pred samotným ministrom národnej obrany gen. Čatlošom vyslovili pplk. let. Ján Ambruš (vtedy veliteľ leteckva a obrany proti lietadlám), mjr.let. Karol Sojček (vtedy veliteľ leteckého pluku), ako i pplk. gšt. Štefan Jurech (vtedy náčelník štábu Hlavného vojenského veliteľstva). VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Kabinet ministra 1939 – 1944, škatuľa 4.

98 Zaujímavá je tiež ďalšia časť správy, prezídium MV sa totiž domáhalo, aby títo vojaci boli internovaní a „z Tatier čím skôr boli na iné miesto preložený“. Svoj návrh zdôvodňovalo obavou, že v prítomnosti zahraničných turistov „budú prevádzať podkopnú protištátnu činnosť proti Slovenskému štátu, keďže sú medzi nimi mnohí s vyšším školským vzdelaním a rozprávajú nemecky i maďarsky...“ Tieto argumenty nakoniec zavážili, pretože 19. 8. 1939 bolo nariadené odoslať týchto Židov do Čemerného. VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo, škatuľa 34, č. j. 205 819; NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I. (ed.): Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty. Bratislava 2004, s. 44-45, dokument (dok.) 5.

by.⁹⁹ Tie učiteľky a opatrovatelky, ktoré neprijali takúto ponuku, mohli byť napriek tomu po 1. novembri 1939 prepustené, avšak s menším odstupným. Na druhej strane chránené boli týmto zákonom tie učiteľky, ktorým by realizácia toho zákona ohrozila výživu rodinných príslušníkov. Zákonom sa štát chcel zbaviť tiež vydatých učiteliek a opatrovateliek, ktoré dosiahli 55 rokov. Tie v prípade, že mali odpracovaných aspoň 10 rokov a zriekli sa svojho miesta, mohli dňom, kedy dosiahli 55 rokov požiadať o preradenie do trvalej výslužby. Načrtnutými opatreniami chcel režim „vrátiť ženu rodine“, resp. vyriešiť otázku nedostatku miest v školstve. Bližšie špecifikovať túto otázku však nie je možné, keďže z fondu ministerstvo školstva a národnej osvety sa zachovali len zlomky.

V období, keď sa prijímali prvé protižidovské právne normy prijal parlament tiež už spomínaný zákon o verejnej správe vnútornej, ktorým sa od 1. januára 1940 do praxe zavádzalo župné zriadenie. Z praktického hľadiska tento zákon prehlbil likvidáciu samosprávy z predchádzajúceho obdobia.¹⁰⁰ Paralelne pokračovalo rozpúšťanie obecných zastupiteľstiev a vymenovávanie vládnych komisárov. Do konca septembra 1939 bolo rozpustených už 541 obecných zastupiteľstiev.¹⁰¹

4. Zásahy do súkromnej sféry, stavovských a záujmových inštitúcií, spolkového a kultúrneho života

Ľudácky režim v snahe uľahčiť spôsob kontroly spoločnosti aj po 14. marci pokračoval v likvidácii, koncentrácii, ako i usmerňovaní mimovládnej sféry – záujmových, spolkových, kultúrnych, ale predovšetkým hospodárskych a peňažných inštitúcií. Propaganda tieto kroky vyzdvihovala okrem iného ako prostriedok likvidácie zbytočnej roztrieštenosti národných síl, využívanú bývalým režimom na ovládanie Slovenska. Tento postup si do značnej miery vynútili tiež viaceré ekonomické faktory a tiež celková snaha po rýchlej konsolidácii nového štátu. Tu treba upozorniť, že centrály viacerých inštitúcií sa v predchádzajúcom období nachádzali v Čechách. Centra-

99 Slovenský zákonník 1939, zákon č. 246 Sl. z.; Bližšie pozri NEUPAUER, F.: Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 85-86.

100 Župani boli do svojich funkcií vymenovaní už v novembri 1939: do Bratislavy vládny radca Dr. Ján Obrcian, do Nitry hlavný komisár Dr. Andrej Dudáš, do Banskej Bystrice hlavný radca Augustín Brychta, do Trenčína hlavný radca dr. Vojtech Kállay, do Ružomberka radca Koloman Slušný a do Prešova poslanec Štefan Haššík. Slovák, 10. 11. 1939, s. 3, Slovenskí župani vymenovaní.

101 Slovák, 3. 10. 1939, s. 4, Náš ôsmy sjazd.

lizačné a direktívne zásahy štátu sa koncentrovali najmä do hospodárskej a finančnej sféry, pričom ľudáci ich chápali ako prirodzený dôsledok autonómie.

Od začiatku sa totiž nechceli uspokojiť len s politickou mocou, ale chceli získať tiež moc ekonomickú. Tou aj po 6. októbri disponoval prevažne zahraničný kapitál. Pritom na čelných pozíciách v hospodárskych, ekonomických a finančných inštitúciách, ako i v správnych a dozorných radách podnikov stále sedeli ich bývalí politickí protivníci. Toto bol okrem iného dôsledok prepojenia politiky, resp. štátnej správy a finančného kapitálu za 1. ČSR. Rýchlu nápravu tohoto stavu pritom ľudácka propaganda nekompromisne predkladala ako požiadavku „nacionalizácie“ slovenského hospodárstva. Tu treba ešte dodať, že direktívne mocensko-politické zásahy do jednotlivých odvetví výroby, peňažných a hospodárskych inštitúcií boli vlastné už režimu 1. ČSR, najmä v tridsiatych rokoch, pričom ich cieľom bolo rozprúdiť výrobu ochromenú hospodárskou krízou.

Aj po vzniku samostatného štátu veľkú pozornosť režim venoval peňažným ústavom, kde boli už pred 14. marcom dosadzovaní vládni komisári. V tejto oblasti bolo dôležité už nariadenie Slovenskej krajiny zo 14. februára 1939, ktorým sa zriaďoval Zväz slovenských sporiteľní. Tým mali byť komunálne peňažné ústavy, ktoré mali svoje centrály v Prahe, zbavené bezprostredného vplyvu českého finančného kapitálu. Ministerstvu vnútra pritom prislúchalo právo rozpustiť jednotlivé orgány Zväzu. Podobný charakter malo tiež vládne nariadenie 17/39 Sl. z. z 15. marca 1939, ktorým sa uzákoňoval vznik Penzijného ústavu súkromných zamestnancov. Ten sa tak stal monopolným nositeľom penzijného poistenia, keďže zriaďovanie náhradných ústavov toto nariadenie zakazovalo.¹⁰² Spomenúť možno tiež vládne nariadenie č. 18/39 Sl. z. z 18. marca 1939 o zriadení Nemocenskej poisťovne súkromných úradníkov, ako i vládne nariadenie č. 158/39 Sl. z. z 26. júna 1939 o zriadení Kňažskej nemocenskej poisťovne v Bratislave.¹⁰³

Veľký dosah malo vládne nariadenie č. 111/39 Sl. z. z 19. mája 1939 o sústredení pôsobnosti vo veciach podnikov u ministerstva financií, ako aj o úprave niektorých pomerov v peňažníctve. Toto nariadenie ešte rozširovalo dosah bankových zákonov z medzivojnového obdobia. Na základe tohoto nariadenia sa pôsobnosť peňažných ústavov a spoločnosti preniesla aj z iných ministerstiev na ministerstvo financií. Pod dozor tohoto ministerstva sa však dostali aj podniky, ktoré dovtedy nepodliehali žiadnemu ministerstvu. Podľa paragrafu 7 mohlo ministerstvo financií peňažnému ústavu (podniku) prikázať, aby previedol reorganizáciu, úsporné a iné opatrenia smerujúce k usporiadaniu jeho pomerov, zároveň zmenu stanov alebo iné opatrenia, „ktoré sú z dôvodov verejného záujmu potrebné.“ V prípade, že by ďalšia existencia tej ktorej peňažnej inštitúcie odporovala „obecnému záujmu na zjednodušenie pomerov v peňažníctve“, mohla vláda nariadiť jej „splynutie“ s ústavom, ktorý by ju bol ochotný prevziať.¹⁰⁴ Možno konštatovať, že týmto vládnym nariadením dostalo ministerstvo fi-

102 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 17/39 Sl. z.

103 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenia 18/39 a 158/39 Sl. z.

104 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 111/39 Sl. z.

nancii právo vykonávať dozor nad peňažnými ústavmi. Tieto svoje právomoci využilo najmä v procese koncentrácie bankovníctva.

Jeho cieľom malo byť posilnenie a ozdravenie slovenských peňažných ústavov a centralizácia bankového sektora, čo bolo v danej dobe aktuálne, okrem iného aj v dôsledku zmien po Mníchove resp. Viedenskej arbitráži. Na druhej strane, keďže štát mal prostredníctvom spomínaného vládneho nariadenia č.111/39 Sl. z. od začiatku právo prísne regulovať proces koncentrácie (najväčšou výhodou bolo to, že ministerstvo financií nemuselo čakať na dohodu o fúzii medzi bankami) vláda mohla v každom ohľade uprednostniť aj v tejto oblasti svoje politické záujmy a vybudovať pozície, na úkor svojich bývalých politických konkurentov. Zároveň tak chceli postupne regulovať vplyv českého kapitálu, ako i na Slovensko prenikajúceho kapitálu nemeckého, čo sa im však v konečnom dôsledku podarilo len minimálne. Proces nacionalizácie veľkých podnikov okrem toho narazil na príliš slabý kapitálový potenciál slovenských bánk. Tieto kroky sa zdôvodňovali v duchu vtedajšej atmosféry snahou dosiahnuť čo najskôr „slovenskú kapitálovú prevahu a korigovať tak bezprávie z čias 1. ČSR.“ V praxi tak vláda nadviazala na medzivojnové projekty zlučovania bánk, ktoré však chceli urýchliť a prispôbiť vlastným potrebám. Skryté formy mimoekonomického nátlaku režim plánoval nahradiť priamym diktátom, ktorý však zákonne legalizoval. Rozhodujúci vplyv vládnej moci sa prejavil tiež pri výbere osôb do vedenia peňažných ústavov. Cieľom bolo ovládnutie „hlavných „pák“ riadenia kapitálových tokov exponentmi politických špičiek režimu.¹⁰⁵ Kvalifikácia nehrala hlavnú úlohu, ale skôr lojalita k režimu. V ďalšom období tak došlo k neúmernému prepojeniu štátnych a politických funkcií s finančným kapitálom. Prejavilo sa to napríklad v neúmernom zastúpení ľudáckych politikov v dozorných a správnych radách podnikov, hospodárskych a finančných inštitúciách. Samozrejme tento proces sprevádzali čistky, ktoré sa dotkli najmä Čechov a Židov, vo viacerých prípadoch sa vládnej moci podarilo za pomoci represívnych zložiek z pozícií vytlačiť aj nežiadúcich „Slovákov“ (v podnikoch ovládaných nemeckým kapitálom, proti ktorému si vládna moc nedovolila zasiahnuť, však aj v prípade Čechov väčšinou rozhodovala odbornosť).¹⁰⁶ Plán koncentrácie vláda oficiálne schválila 26. októbra 1939, rokovania, ktoré tomu predchádzali však prebehli bez účasti vedúcich osobností finančnictva. Podľa historika L. Hallona výsledná podoba plánu bola kombináciou odborných hľadísk a jednostranných politických rozhodnutí.¹⁰⁷ S jeho prevádzaním sa začalo už v decembri, kedy ministerstvo financií rozposlalo všetkým

105 HALLON, L.: Zásahy štátu do komerčného bankovníctva Slovenska v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 447.

106 HALLON, L. – SABOL, M.: Perzekúcie v hospodárskej sfére Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 443-460.

107 Tamže, s. 449.

bankám, určeným v pláne, príkazy na splynutie. Toto direktívne rozhodnutie sa samozrejme nezaobišlo bez protestov. Pri určovaní kritérií, aký význam tej ktorej banke prísúdiť, pritom podľa očakávania nerozhodoval len jej finančný stav, ale tiež jej kapitálový charakter. Znevýhodňované boli preto od začiatku banky ovládané českým kapitálom. Cieľom bolo dosiahnutie prevahy slovenských bánk, a to prostredníctvom vládnych direktív pri presadzovaní fúzií cudzieho so slovenským kapitálom. Medzi bankami „slovenského charakteru“ boli pôvodne určené dva koncentračné body Slovenská banka a Ľudová banka v Ružomberku. V nemilosti sa však ocitla aj Slovenská banka, ktorej vedenie bolo evanjelické.¹⁰⁸ Naopak výber Ľudovej banky bol predovšetkým politickým rozhodnutím. Svoje úlohy však tieto banky nezvládali a hlavným koncentračným bodom sa nakoniec už v roku 1940 stala Tatra banka sanovaná vládny režimom (za to sa do jej vedenia dostali jeho exponenti). Neskôr v roku 1941 sa k nej pridala Sedliacka banka, ktorá bola výtvorom vládnej štátostrany. Okrem ústavov slovenského a českého charakteru sa pôsobnosť v procese koncentrácie rozdelila aj na ústavy zmiešaného, nemeckého a maďarského kapitálu. Celý tento plán však narazil na odpor rôznych záujmových skupín, na čelo ktorých sa postavili zástupcovia ríšsko-nemeckého kapitálu, preto sa musel korigovať. Proces koncentrácie pritom v konečnom dôsledku posilnil aj pozície nemeckého kapitálu.¹⁰⁹ „Zjednodušovanie pomerov“ sa dotklo tiež poľnohospodárstva. Do tejto kategórie možno zaradiť vládne nariadenia o výkupných monopoloch. Pre rastlinnú výrobu túto funkciu plnila vládny nariadením č. 46/39 Sl. z. zo 4. apríla 1939 vytvorená Obilná spoločnosť pre Slovensko.¹¹⁰ Pre živočíšnu výrobu zase Slovenský poľnohospodársky zväz, ktorý vznikol na základe vládneho nariadenia č. 124/39 Sl. z. z 26. mája 1939.¹¹¹ Podobné inštitúcie však existovali už za 1. ČSR. Z pohľadu režimu bola v tejto oblasti dôležitá tiež centralizácia družstevníctva. Tú umožňovalo vládne nariadenie č. 85/39 Sl. z. z 2. mája 1939.¹¹² Družstvá, ktoré mali svoje centrály dovtedy v Prahe, ale aj tie, ktoré nepodliehali pod žiadnu revíziu družstevnú centrálu sa museli do 1. júla 1939 pričleniť k jednej z troch povolených družstevno-peňažných centrál (Ústredné družstvo, Zväz roľníckych vzájomných pokladníc a Zväz živnostensko-úverových ústavov a družstiev). Z hľadiska postavenia družstiev bolo dôležité tiež vládne nariadenie č. 140/39 Sl. z. z 21. júna 1939 o niektorých opat-

108 RYŇÍK, J.: Úloha Tatra banky a Sedliackej banky v koncentracii bánk na Slovensku 1939 – 1945. Diplomová práca, FFUK v Bratislave, 2000. Pozri tiež FALTUS, J. – PRŮCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918 – 1945, Bratislava 1969; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 45. Bratislava 1978; LIPTÁK, L.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945). Bratislava 1960; HALLON – SABOL, ref. 106, Kapitola III., s. 454-455.

109 HALLON, ref. 105, Kapitola III., s. 454-456; Pozri tiež HALLON, L.: Zápas slovenského a nemeckého finančného kapitálu o pozície v peňažníctve Slovenska 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 58, 2010, č. 1, s. 37-59.

110 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 46/39 Sl. z.

111 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 124/39 Sl. z.

112 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 85/39 Sl. z.

reniach, týkajúcich sa spolkov a družstiev (s výnimkou tých, ktoré prevádzali úverné obchody a poisťovanie).¹¹³ Dotýkalo sa teda aj spolkového života. Podľa neho „ak to vyžadoval verejný záujem“ ministerstvo vnútra mohlo ľubovoľne zasahovať do činnosti takto označených združení – dosadiť dozor nad ich činnosťou, rozpustiť ten ktorý orgán alebo celé združenie, zlúčiť ho s iným a pod. Vrcholná družstevná organizácia, ktorá by oslabilu právomoci volených družstevných orgánov však nevznikla, aj keď toto otázkou sa vláda už v tomto období intenzívne zaoberala. Výnimkou boli nemecké družstvá, (s väčšinou členov nemeckej národnosti), pre ktoré bolo na základe vládneho nariadenia č. 86/39 Sl. z. z 2. mája 1939 zriadené samostatné družstevné ústredie so sídlom v Bratislave – Ústredný zväz nemeckých družstiev.¹¹⁴ Tu treba povedať, že k ovládnutiu a reorganizácii hospodárskych, priemyselných stavovských inštitúcií malo dôjsť v krátkej budúcnosti, a to v súvislosti s toľko ohlasovanou prestavbou spoločnosti podľa stavovského princípu. Možno konštatovať, že prostredníctvom takýchto nariadení mohol režim už v tomto období čiastočne regulovať trhový mechanizmus.

S takýmto usmernením mimovládnej a súkromnej sféry sa však režim uspokojil nemohol. Aj v tejto oblasti preto boli paralelne všetky dôležitejšie inštitúcie a podniky dané pod dozor, respektíve vnútenú správu. Poslanie vládnych dôverníkov charakterizoval Ján Horáček, šéf hospodárskeho oddelenia HG nasledujúcim spôsobom: „Slovenský priemysel je väčšinou v cudzích rukách. Tam zasahujú kapitalisti, cudzí direktori. Zdanlivé národno-budovateľské počiatky zneužívajú ba v mnohom ohľade sabotujú! Kartely a predajné centrá ležia v Prahe. Odtiaľ ešte dirigujú predaj! Nie k nášmu, ale k svojmu dobru. Nezáleží im na plnom chode toho-ktorého podniku, nezáleží im na tom, či je robotníctvo plne zamestnané. Robia tak, aby chránili svoju prestíž, svojich účastinárov. O zvláštnej obetavosti voči Slovenskému štátu ešte nemožno hovoriť. Zásah vládnych dôverníkov v priemyselných obchodných podnikoch naskrz nemôže doniesť nijakú obrodu. Len udržanie chodu, toho ktorého podniku, aby nenastal úpadok.“¹¹⁵

Už 15. marca 1939 vyšlo vládne nariadenie č. 19/39 Sl. z. o vyslaní vládnych dôverníkov do výrobných a obchodných podnikov.¹¹⁶ Toto nariadenie sa vzťahovalo na továrenské podniky, ktorých obrat prekročil 1 milión korún, ako i obchodné podniky s obratom najmenej 500 tisíc korún. Vládneho dôverníka mohlo do podniku dosadiť ministerstvo hospodárstva, resp. príslušný okresný úrad. Je známe, že toto nariadenie bolo namierené najmä proti Židom. Čiastočne sa však využívalo proti Čechom, ako i nátlakový prostriedok proti politickým odporcom režimu. Platilo do 20. júna 1939, kedy ho vystriedalo nové vládne nariadenie č. 137/39 Sl. z. o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách. Príznačný je už paragraf 1, podľa ktorého priemyselné, obchodné

113 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 140/39 Sl. z.

114 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 86/39 Sl. z.

115 Slovák, 18. 4. 1939, s. 2.

116 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 19/39 Sl. z.

a remeselné podniky mali byť vedené v súlade s hospodárskymi a inými verejnými záujmami štátu. Preto podľa paragrafu 2 mohol byť, „keď to hospodárske a verejné záujmy vyžadujú“, do podniku dosadený dôverník. Okrem dôverníkov uzákoňovalo toto nariadenie tiež možnosť ustanovenie tzv. dočasnej správy.

Podobný cieľ sledovalo tiež vládne nariadenie č. 30/39 Sl. z. z 24. marca 1939 o kurátorskej správe niektorých súkromných poisťovní pôsobiacich na území Slovenského štátu.¹¹⁷ Podstatou bolo dať pod vnútenú správu všetky filiálky poisťovní s centrálnami a správou mimo územia štátu, dokiaľ sa nezriadi pobočka. Toto bol logický krok, avšak nariadenie sa mohlo vzťahovať tiež na ktorúkoľvek inú súkromnú poisťovaciu spoločnosť.

Pre peňažníctvo malo veľký dosah už spomínané vládne nariadenie č. 111/39 Sl. z. z 19. mája 1939 o sústreďení pôsobnosti vo veciach podnikov u ministerstva financií, ako aj o úprave niektorých pomerov v peňažníctve. Svoj dozor tu mohlo ministerstvo financií posilniť dosadením vládneho komisára, do toho ktorého podniku. V prípade, že by mu vedenie ústavu bránilo vo výkone činnosti, ministerstvo financií mohlo pri ústave zriadiť správny a dozorný výbor. Dôležitý bol tiež paragraf 6, na základe ktorého museli podniky, na ktoré sa toto nariadenie vzťahovalo, podľa smerníc ustanovených vládou ukladať svoje voľné prostriedky tak, „aby sa mohli najúčelnejšie využiť na ukojenie naliehavých potrieb, ktorých vyžaduje obecný záujem hospodársky.“

Zabezpečiť riadne obrábanie pôdy malo vládne nariadenie č. 39/39 Sl. z. z 30. marca 1939 o ustanovení prechodného dozoru a vnútenej správy na veľkostatky.¹¹⁸ Ten mohol byť uvalený na pozemkové majetky vo výmere nad 30 hektárov, kde „riadne hospodárenie z akéhokoľvek dôvodu je ohrozené“.

Vyššou formou bola zmena vo vedení spomínaných podnikov a inštitúcií. Ako som už spomínal na príkaz vlády sa už začiatkom leta 1939 konali mimoriadne valné zhromaždenia v obchodných, družstevných a priemyselných podnikov, súčasťou ktorých mala byť aj voľba nových dozorných a správnych rád. Pre HSLS to bol jeden z prostriedkov ako ovládnuť tiež významnejšie hospodárske a priemyselné inštitúcie, ktoré mali stále vo svojich rukách ich bývalí politickí konkurenti. Do týchto funkcií sa podľa vlády mali dostať ľudia, ktorí budú zárukou usmernenia hospodárstva podľa zásady „kresťanského solidarizmu“. Tieto heslá však boli len iluzórne, keďže proti Nemcom, ktorí ovládli väčšinu slovenského kapitálu, vláda zasiahnuť nemohla. Dôslednú očistu vedúcich miest však aj tu znemožňoval nedostatok vlastných odborníkov.¹¹⁹ Najväčšiu pozornosť ľudáci venovali záujmovým stavovským inštitúciám, ktoré, ako som už spomínal, mali byť v krátkej budúcnosti prebudované v súlade s princípmi stavovského zriadenia.¹²⁰

117 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 137/39 Sl. z.; Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 30 Sl. z.

118 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 39/39 Sl. z.

119 Slovák, 7. 7. 1939, s. 9, Výmena osôb v hospodárstve.

120 Bližšie pozri napríklad CAMBEL, ref. 57, Kapitola I.

Spôsob, akým prebiehalo zasadanie valných zhromaždení a samotné voľby funkcionárov, možno názorne dokumentovať na základe poznámok Fedora Houdeka z priebehu valného zhromaždenia Ústredného družstva: „...Poneváž som vedel, keby som zostal naďalej predsedom trpelo by tým Ústredné družstvo a celá organizácia, a bol by som stále vydaný útokom v časopisoch, navrhol som sám Danihelovi, dôverníkovi p. predsedu vlády, aby on bol predsedom a ja úradujúcim predsedom. Keď sa zrušila správa spolu s dozorným výborom, aby ako po iné roky, spoločne sme kandidovali družstevníkov valnému shromaždeniu na uprázdnené miesta – pred tým než som určenú kandidáciu prečítal, opýtal som sa kanonika Jozefa Šrobára, či sa na kandidácii nedá už nič meniť – odpovedal že nie, podpísal ju pán predseda vlády a „žijeme svet autoritatívny“. Prečítal som na schôdzi uvedený menoslov, nikto sa neodvážil oponovať, iných navrhovať. Už predtým...Danihel... navrhol, že všetci členovia musia sa vzdať bez ohľadu kedy im mandát vyprší (teda vlastne proti stanovám a obchodného zákonu). Ráno pred valným shromaždením, pred hotelmi, kde boli na nocľah ubytovaní delegáti družstiev, neznámi ľudia rozdávali letáky...O mne sa tam tvrdilo, že som zarytý čechoslovák a slobodný murár, a preto nemôžem zostať naďalej funkcionárom Ústredného družstva...To bola overtúra k zhromaždeniu. Zahájil som ho v určitý čas. Medzi predsedníctvo zasadol si i generálny tajomník HSLS Kirschbaum. Všetko šlo dľa programu, hladko, až keď sa prišlo na voľbu členov správy. Prečítal som horejší zoznam, začal sa prejavovať nesúhlas, preto som shromaždenie na polhodiny pretrhol. Za ten čas Danihel, Kirshbaum a ešte niekto šli k predsedovi ministerskému, tam dohovorili niektoré zmeny, tak ako sa potom voľba uskutočnila. Po ich návrate zišla sa zase správa dozorného výboru, prečítaný bol nový zoznam. Kirschbaum vyhlásil, že má písomné splnomocnenie, keby valné shromaždenie neprijalo túto kandidátku, rozpustí valné shromaždenie a vláda menuje vládneho komisára...Valné shromaždenie, ktoré sa neviem ako dozvedelo o vyhrážke – bez slova pristalo na kandidátoch, po reči poslanca Danihela. Program bol bez incidentu ukončený...“¹²¹ O tom, že J. Tiso sa v tejto oblasti výrazne angažoval svedčí aj jeho list z 22. mája 1939 adresovaný ministerstvu hospodárstva, kde upozorňoval, aby vo vedúcich funkciách družstevných zväzov nastali také zmeny, „aby tam mali aspoň 2/3 väčšinu ľudia pre slovenské národné spoločenstvo úplne spoľahliví.“¹²²

Veľké úsilie režim vynaložil na ovládnutie roľníckych vzájomných pokladníc, na čele ktorých stála centrála Zväz roľníckych vzájomných pokladníc, ktorý v predchádzajúcom režime ovládali agrárnici. Režimu sa to podarilo za pomoci represívnych prostriedkov. Ako príklad možno uviesť, že predseda Zväzu Ján Ursíny sa už krátko po vzniku Slovenského štátu dostal do Ilavy. O niekoľko týždňov neskôr v júni však bol napriek tomu počas valného zhromaždenia potvrdený vo funkcii predsedu. Minister financií Mikuláš Pružinský však toto uznesenie zrušil a na miesto predsedu dosadil kandidáta HSLS Teodora Turčeka. V nasledujúcich mesiacoch síce ešte Ursíny de facto

121 SNA, f. F. Houdek, škatuľa 23, s. 460-462.

122 Pozri CAMBEL, ref. 57, Kapitola I., s. 125.

spolupredseda Zväzu, odstránený z funkcie bol až po nástupe A. Macha do funkcie ministra vnútra v roku 1940. Samotný Zväz bol postupne úplne ovládnutý ľudákmi.¹²³

Najhrubším zásahom do nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva boli nariadenia, ktoré umožňovali likvidáciu tej ktorej živnosti a zhabanie majetku. Tieto nariadenia boli využívané najmä v súvislosti s riešením židovskej, ale tiež českej otázky, minimálne tiež v boji proti skutočným alebo potencionálnym odporcom. Režim sa k nim uchýlil tiež v snahe o „riešenie cigánskej otázky“¹²⁴, resp. v boji proti ich kočovnému spôsobu života.¹²⁵ Uvedené právne normy bližšie charakterizujem až v podkapitole III. 6. V tejto súvislosti sa zmienim len o vládnom nariadení č. 73/39 Sl. z. schválenom vládou 24. apríla 1939 o politických zbohatlíkoch, ktoré súviselo s myšlienkou revízie 1. pozemkovej reformy.¹²⁶ Cieľom tohto nariadenia bolo „znárodniť“ majetok osôb, ktoré ho získali zásluhou svojej politickej činnosti v období 1. ČSR. Chcel tak potrestať „politických korupčníkov“, celá akcia však mala aj svoj propagandistický, či finančný význam. Podľa tohto vládneho nariadenia mal v prospech štátu prepadnúť majetok osôb (ale aj zisk, ktorý z neho plynul), ktoré ho získali politickou činnosťou do 6. októbra 1938. Vzťahovalo sa to aj na osoby, ktoré ho dedili.¹²⁷ V tomto nariadení vláda na seba delegovala najvyššie právomoci pri rozhodovaní o jeho realizácii v praxi. Jej výkonnou pákou mala byť päťčlenná komisia, ktorá mala posudzovať politických zbohatlíkov. Denník Slováč v tejto súvislosti už 27. apríla svojich čitateľov priamo vyzýval, že ich povinnosťou je „oznámiť zbohatlíkov, zdražovateľov a tých, ktorí všelijakými inými spôsobmi dostávajú sa k majetku alebo k peniazom. Nie je to udavačstvo, ani žiadna nečestná robota. Práve naopak, je to záujem celku, záujem národa a štátu.“¹²⁸ Sa-

123 HALLON, L. – SABOL, M.: Perzekúcie v hospodárskej sfére Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. 4. 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 454-456.

124 Podľa zákona o štátnom občianstve, slovenské občianstvo mohli získať len Rómovia usadení a pracujúci. Slovenský zákonník, 1939, ústavný zákon č. 255.

125 Aby sa zabránilo ich kočovaniu, nariadil Krajský úrad už 23. 6. 1939 revíziu domovskej príslušnosti všetkých Rómov, s čím bolo spojené aj ich vykázanie do domovských obcí. V tejto súvislosti Krajský úrad konštatoval, že Rómovia kryjú svoju trestnú činnosť za rôzne remeslá ako kotlárstvo, brusičstvo, obchod s koňmi. Práve obchod s koňmi Krajský úrad Rómom zakázal. Aby sa tento zákaz mohol realizovať, mali sa všetkým rómskym obchodníkom odobrať kočovné listy a zároveň zrušiť živnostenské listy. Praktická realizácia tohto opatrenia však bola problematická. Ministerstvo hospodárstva sa v praxi držalo živnostenského zákona, podľa ktorého odnímal živnostenské listy Rómom obchodujúcim s koňmi len tam, kde sa neviazali na pevné stanovisko, teda len potulujúcim sa Rómom. Bližšie pozri JANAS, K.: Utrpenie slovenských Rómov. In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 132-133.

126 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 73/39 Sl. z. V Slovenskom zákonníku bolo nariadenie uverejnené 26. 4.

127 Nepatril sem však majetok, ktorý bol získaný z príjmov zo služobného pomeru, platov a rôznych paušálnych náhrad z verejných financií. Ani majetok použitý na dobročinné a všeobecne prospešné účely.

128 Slováč, 27. 4. 1939, s. 1, Vláda urobí poriadok s korupčníkmi a zbohatlíkmi.

mozrejme že podpora udavačstva preverila medziludské vzťahy blízkych a známych, o čom svedčia aj viaceré prípady udávania zo zavisťi. O tom, že to vláda myslela vážne, svedčí už obežník Prezídia ministerstva vnútra z 13. júna, podľa ktorého mal byť v každom okrese zostavený presný menoslov osôb všetkých politických zbohatlíkov. Ďalším obežníkom z 3. júla 1939 bolo nariadené, aby u každého miestneho notárskeho úradu bola zriadená komisia za účelom zostavenia presného zoznamu politických zbohatlíkov. Tie mali pozostávať z okresného náčelníka, prednostu mestského notárskeho úradu, okresného predsedu HSLS, prednostu štátneho berného úradu a okresného veliteľa HG.¹²⁹ Na vypracovávaní zoznamov politických zbohatlíkov sa podieľalo aj Ministerstvo hospodárstva, ktoré už v júli začalo vypracovávať zoznam firiem a podnikov, ktorým boli za bývalého režimu zadané štátne objednávky a práce v hodnote minimálne dvesto tisíc korún.¹³⁰ Prešetrené teda nemali byť len konkrétne osoby, ale aj celé firmy. Pri tejto príležitosti sa prešetrovali aj štátne podniky, ktoré sa podieľali na korupcii. Podľa denníku Slováčok do 13. júla figurovalo v zoznamoch politických zbohatlíkov už 300 osôb (dominovali tu mnohí legionári ale aj viacerí politici – predstavitelia čs. politických strán (Anton Štefánek, Ján Ursíny, Ivan Dérer, Ivan Markovič, Juraj Slávik a ďalší).¹³¹ Prehodnotiť tieto prípady mala centrálna komisia – Komisia pre veci politických zbohatlíkov vytvorená v roku 1939. Jej predsedom sa stal hlavný veliteľ HG A. Mach. Jej kompetencie boli presne vymedzené začiatkom roku 1940, potom čo sa zhromaždilo dostatok informácií o politických zbohatlíkoch.¹³² Komisia mala rozsiahle právomoci, rozhodovala aj o samotnej konfiškácii majetku „politického zbohatlíka“, pričom proti jej rozhodnutiu neexistoval žiaden opravný prostriedok. Dotknutá osoba mohla podať žiadosť o milosť, čo potom posudzovala ďalšia trojčlenná Komisia pre milosť. Tú však tiež zostavovala vláda, ktorej predsedníctvo potvrdzovalo jej rozhodnutie.¹³³ Na druhej strane ako upozornil už S. Dragúň, napriek vybudovanému aparátu, samotné opatrenia proti perzekuovaným osobám neboli dostatočne upresnené. To potom komplikovalo proces vymáhania pohľadávok od osôb vyzvaných aby vrátili

129 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 22, 814/39 prez.

130 SNA, f. MH, škatuľa 223, I-22/39-dôv., nariadenie Prezídia ministerstva hospodárstva z 18.7. 1939.

131 Slováčok, 13. 7. 1939, s. 1, Vláda nezabudla na politických zbohatlíkov.

132 Slovenský zákonník 1940, vládne nariadenie č. 23 z 26. 1. 1940, ktorým sa vykonávalo vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch. DRAGÚŇ, S.: Vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch a jeho realizácia v praxi. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovania-mi. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AF-PhUP 187/269). Prešov 2007, s. 40-41.

133 Podľa výkazu činnosti v júni 1940 táto komisia riešila niekoľko stoviek prípadov. Celkovo zo zoznamu politických zbohatlíkov vylúčila 107 prípadov, 173 prípadov odporučila na pokračovanie, 48 prípadov zastavila, 94 prípadov postúpila na Štátny pozemkový úrad, predbežne vybavila alebo dala prešetriť, doplniť 107 prípadov, 33 prípadov navrhla na vylúčenie zo zoznamu, v 44 prípadoch rozhodla o prepadaní majetku a v 39 prípadoch navrhla milosť. DRAGÚŇ, ref. 132, Kapitola III., s. 47-48.

majetok.¹³⁴ V pôvodnom zozname politických zbohatlíkov bolo pravdepodobne vyše 600 mien. Samotná komisia podľa niektorých prameňov riešila približne 250 prípadov. Paradoxne aj pri prešetrovaní týchto záležitostí hrala dôležitú úlohu korupcia, úplatkárstvo, známosti.¹³⁵ Bližšie údaje o počte postihnutých osôb absentujú, spolu však (už po prehodnotení milosti) malo štátu prepadnúť 36 507 869 Ks. Väčšina prípadov bola vyriešená už v roku 1940 a štát získal potrebné finančné prostriedky. Vo viacerých prípadoch však proces získavania financií trval niekoľko rokov, čo samozrejme, vo väčšej či menšej miere ovplyvnila aj korupcia. Časť financií sa pritom „zbohatlíkom“ vrátila, v rámci opravného konania v procese omilostenia.¹³⁶ Podľa doterajšieho výskumu však celá akcia nespĺnila očakávania, ktoré sa do nej vkladali najmä v ekonomickej rovine, úsilie vlády bolo úspešnejšie v rovine politickej a propagandistickej.

Ako som už spomenul, v novom režime mala byť usmernená tiež kultúra a umenie. Hlasy kritizujúce avangardu v umení a dožadujúce sa jeho orientácie na národ, sa v tlači objavujú už v období autonómie. Bývalý režim bol v tejto súvislosti obviňovaný, že podporou „cudzích smerov“ zámerné vytváral priepasť medzi umelcami a národom. Umelci si mali byť vedomí, že podporu si „zaslúžia“ len tí, ktorí „pochopili, že umenie sa musí vrátiť k objektivite, nesmie lietať vo sférach vidín a snov, alebo nepochopiteľných kompozícií a kombinácií“, a že ich úlohou je „dokázať rovnocennosť, hĺbku, vyrovnanosť slovenského ducha“.¹³⁷ Aby mohli byť umelci vo svojej činnosti ľahšie usmerňovaní, zanikli už krátko po 14. marci ich záujmové organizácie, s výnimkou Spolku slovenských umelcov.¹³⁸ Už 17. mája 1939 vyšlo vládne nariadenie o zriadení Hudobnej komory. Malo ísť o verejnoprávnu korporáciu, ktorej úlohou bolo „zabezpečiť zdravý vývoj hudobného a umeleckého života v Slovenskom štáte“. Členstvo v nej malo byť povinné pre všetkých čo sa živili hudbou, s výnimkou Židov.¹³⁹ O tom, že značná časť umelcov sa požiadavkám režimu prispôsobila, dokazuje napríklad ich účasť na spoluvytváraní kultu osobnosti. Výrečný je už názov prvej výstavy slovenských maliarov a sochárov „Hlinka a Štefánik v našom výtvarnom umení“, ktorá sa uskutočnila v novembri 1939 pod patronátom HSLS.¹⁴⁰ Ako som už spomínal, veľmi čulá bola tiež spolupráca slovenského rozhlasu s hudobníkmi, ako i hercami. Na druhej strane značnú nezávislosť si udržali spisovatelia. „Blahosklonnosť“ režimu v tejto oblasti možno vysvetliť obavou o prílišný úpadok pôvodnej domácej tvorby, keďže veľká časť slovenskej inteligencie sa k HSLS nehlásila. Z tohoto dôvodu väčšie čistky nepostihli ani spolok slovenských spisovateľov, (ak nepočítame, že z neho boli vylúče-

134 Tamže, s. 42.

135 Tamže, s. 49.

136 Tamže, s. 52-53.

137 Slovák, 6. 11. 1938, s. 9, Slovenské národné umenie (Čoho sa má držať a čoho vystríhať); 4. 12. 1938, s. 10, Slovenské výtvarné umenie na nových cestách.

138 Slovák, 27. 9. 1939, s. 8.

139 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 116/39 Sl. z.

140 Slovenská politika, 26. 10. 1939, s. 3, Hlinka a Štefánik v našom výtvarnom umení.

ní židovskí spisovatelia), aj keď k zmenám vo vedení v prospech režimu naklonených spisovateľov došlo už v roku 1940.¹⁴¹ Aj medzi spisovateľmi sa však našlo niekoľko takých, ktorí boli ochotní buď z presvedčenia alebo zo zisťných dôvodov spolupracovať s režimom. Spomeňme napríklad šéfredaktora Gardistu J. M. Urbana, V. Beniaka, R. Dilonga, J. Smreka, či jedného zo šéfov Úradu propagandy T. J. Gašpara.

Podobné kroky vláda urobila tiež v kinematografii. Už v roku 1939 vznikla spoločnosť Nástup, ktorá získala monopol na dovoz a predaj všetkých filmov. Štát si tu zaistil 51 % podiel.¹⁴² Proces zmien v slovenskej kinematografii dynamizovali tiež kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Prostredníctvom ich nátlaku vyšlo už v novembri 1939 nariadenie, ktoré zakazovalo distribuovať na Slovensko české filmy, čo sa však nie celkom zrealizovalo. Túto medzeru mala vyplniť už v januári 1940 uzavretá dohoda o dovoze a distribúcii nemeckých filmov na Slovensku. Nemecká strana sa tak mala postarať až o 60% celkovej distribúcie filmov na Slovensko.¹⁴³ Zbytok mali pokryť dohody s filmovými spoločnosťami z Maďarska, Talianska a Španielska. Film sa tak do určitej miery v nasledujúcich rokoch stal prostriedkom šírenia nacistickej propagandy a ideológie, keďže okrem hraných celovečerných filmov sa na Slovensko distribuovali aj dokumenty z dielne Goebelsovho ministerstva propagandy.

Radikálne vláda postupovala tiež v divadelníctve. Nedostatok finančných prostriedkov, nedoriešená otázka slovenského divadelného školstva a s tým spojený akútny nedostatok slovenských hercov, to boli najzávažnejšie problémy, ktoré vystupovali pri všetkých zápasoch o existenciu slovenského divadla v medzivojnovom období. Situácia, za ktorú nieslo zodpovednosť pražské MŠaNO, prerastala zo strany ľudákov do útočných politických akcií, ruka v ruke so šírením čechofóbie, obviňovania a urážok. O to radikálnejší bol ich postup po 6. októbri. Po nútenom odchode väčšiny českých hercov zostala na Slovensku jediná profesionálna divadelná scéna – Slovenské národné divadlo (SND). Na jeho činnosť v duchu čo najrýchlejšej „slovakizácie“ dozeralo priamo MŠaNO, a to prostredníctvom vládneho komisára. Pod dozorom sa ocitla tiež časť ochotníckych divadiel, ktorých majetok (podobne ako v prípade kín) prevzala po rozpustení branných a telocvičných organizácií Hlinkova garda.¹⁴⁴

141 Na valnom zhromaždení Spolku slovenských spisovateľov, ktoré sa konalo 2. 3. 1940 sa novým predsedom stal V. Beniak a podpredsedom A. Žarnov. Na druhej strane, vo výbore figuroval aj v tomto období komunista L. Novomeský. Slováč, 13. 3. 1940, Nové predsedníctvo Spolku slovenských spisovateľov.

142 Slováč, 9. 11. 1939, s. 6, Máme už slovenskú filmovú spoločnosť.

143 VHA Bratislava, fond Zbierka 1938 – 1945 Slovensko, zložka 151; Slováč, 13. 1. 1940, s. 5, Dohoda o dovoze nemeckých filmov.

144 Vládny dôverníkom bol už 22. 10. 1938 menovaný Dr. Dušan Úradníček. Dňa 1. 9. 1940 sa vzdal funkcie v prospech štátneho intendanta Dr. Ľudovíta Brezinského. Bližšie pozri LAJCHA, L. (ed.): Dokumenty SND 1939 – 1945. Divadlo v rokoch vojny. II. časť. Bratislava 2000, s. 70.

5. Pôžička na hospodársku obrodu Slovenska

Vďaka naznačeným legislatívno-právnym normám mohol režim aj v mimovládnej oblasti a súkromnom sektore robiť rôzne typy nátlaku a reštriktívnych opatrení a usmerňovať aj tu činnosť podľa vlastných predstáv. Ako príklad možno uviesť tiež osud pôžičky na obrodu Slovenska, ktorá bola vypísaná vo februári 1939. Tejto téme sa už v slovenskej historiografii venoval M. Macko, ten si však všimol najmä propagandistickú kampaň, ktorá upisovanie dlhopisov pôžičky sprevádzala.¹⁴⁵ Z ekonomického hľadiska bolo cieľom pôžičky kryť schodok rozpočtu a prispieť k hospodárskemu pozdvihnutiu Slovenska.¹⁴⁶ Na druhej strane podobné zbierky na podporu nového štátu boli pre režim od začiatku typické (možno spomenúť napr. zbierku na zlatý poklad, tzv. Zimnú pomoc atď.). Pre vládnucu garnitúru totiž boli tiež prostriedkom ako demonštrovať všeobecnú podporu novému režimu z pohľadu širokej verejnosti. Z hľadiska dobovej propagandy mali byť dôkazom všeobecného nadšenia mas a ich plného stotožnenia sa s vlastným štátom. Aby si vláda dopredu zaistila úspech takýchto akcií, využívala pri tom rôzne typy nátlaku. Vypísanie pôžičky hospodárskej obrody Slovenskej krajiny vláda oznámila 23. februára 1939, teda ešte v období autonómie.¹⁴⁷

Už 25. februára boli prostredníctvom ministerstva financií zaktivizované okresné úrady, ako i všetci obecní a obvodní notári, ktorých úlohou bola čo najväčšia účasť na propagácii pôžičky vo svojich obvodoch.¹⁴⁸ Výslovne boli pritom upozornení, že celková výška úpisov bude súčasne dôkazom vlasteneckej obetavosti všetkého občianstva. V tomto čase sa zaktivizoval tiež Úrad propagandy. Význam a zmysel pôžičky vysvetľoval jeho šéf A. Mach: „Vláda vypísala pôžičku. Kto chce, aby slovenský národ žil slobodne zo svojich síl, v priateľstve so susedmi a v rodine ostatných národov, ako samostatný suverénny pán vo svojom vlastnom dome, ten nech sa zapne všetkým čo má, všetkými svojimi silami, svojím grošom, svojimi schopnosťami a svojou prácou do budovania slovenského štátu. Ešte nikdy nedali groš do kasy tak bezpečne a na tak veľký úrok, ako ho môžete dať dnes...Dáte ho do najbezpečnejšej kasy, do srdca národa, a vráti sa vám nielen celý s úrokmi, ale aj s blahobytom, radostným životom a láskou našich detí v slobodnom slovenskom štáte“.¹⁴⁹ Cieľom podobných článkov aj v ďalšom období bolo presvedčiť občanov, že od pôžičky závisí osud hospodárstva Slovenskej

145 MACKO, M.: Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prorežimnej mobilizácie obyvateľstva. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Historický zborník 9, 2007, s. 55-66.

146 Tamže, s. 56.

147 Úradné noviny, 1.3. 1939, č. 12.

148 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 4928/39 adm., obežník ministerstva financií z 25. 2. 1939.

149 Slovenská pravda, 26. 2. 1939, Slovenský štát, to je sloboda a večný život slovenského národa.

krajiny, že prispieť je povinnosťou každého statočného Slováka. Pri tejto príležitosti sa zdôrazňovalo, že pôžička musí byť dôkazom uvedomelosti slovenskej spoločnosti, kde každý jednotlivec uprednostňuje blaho národa, pred vlastným osobným úžitkom. Podobne hovoril 27. februára v slovenskom rozhlase aj minister dopravy F. Ďurčanský: „...Kto sa chce nazývať Slovákom, kto sa chce pýšiť svojim národovectvom, má tú príležitosť svoje slová potvrdiť činmi. Má tú možnosť dokázať svoje presvedčenie...svoj nacionalizmus... Viem, že nebude Slováka, ktorý by sklamal. Viem, že práve tak ako v decembri každý pokladal za zradu spáchanú na národe, nedostavenie sa k volebnej urne, tak iste za zradcu by bol pokladaný každý, kto by v tejto chvíli pôžičkou neukázal dôveru k národu a jeho budovaniu.“¹⁵⁰ Ďurčanského slová už možno chápať ako jasnú výstrahu pre všetkých, ktorí by snáď pôžičku chceli sabotovať.

O význame pôžičky v rozhlase hovoril aj samotný predseda vlády J. Tiso, čo svedčí o tom, aký význam sa tejto akcii pripisoval. Jedným z dôvodov jej vypísania bola podľa neho zlá hospodárska situácia krajiny. Toto konštatovanie v súlade s ľudáckou rétorikou spojil s kritikou bývalého režimu: „A slovenská komora je prázdna! Vyprázdnil ju 20 ročný centralistický režim, ktorý všetok kapitál odnášal zo Slovenska a hromadil v Prahe. Tiso vyjadril svoje presvedčenie, že vláda sa v otázke pôžičky stretne s porozumením širokej verejnosti. Veľký význam prikladal tiež jej významu z hľadiska propagandy. Pôžičku pritom označil za „prvú skúšku štátotvornosti slovenského národa“.¹⁵¹

Kampaň okolo pôžičky sa vystupňovala po 10. marci 1939, keď začala 22 dňová upisovacia lehota pôžičky. Tá bola neskôr predĺžená do 30. júna 1939. Boli vydané dlhopisy s 3, 5 % a 4, 5 % úrokom, ktoré mali byť umorované každoročným zlosovaním v rokoch 1944 – 1963.¹⁵² Denník Slováč pôžičku podporil mobilizujúcim heslom „Voláme národ do frontu“. Pateticky pritom prizvukoval: „Staviame sa do frontu, jeden popri druhom. Ideme vybojovať veľký zápas sami v sebe a za seba. Všetci tam musíme byť, nik nesmie zostať za pecou. Národ nás všetkých volá... Nezaobišiel sa, samozrejme, ani bez vyhrážky: „Nájde sa niekto, kto by nechcel byť zúčastnený na tomto krásnom diele obrody Slovenska? Je možné, aby dobrý Slováč nedal všetko v prospech zdarného završenia základného diela slovenského obrodenia? Niet takých a nebude takých medzi nami!“¹⁵³

Z pohľadu režimu význam pôžičky ešte stúpol po 14. marci 1939. Jej úspech totiž mal byť definitívnym dôkazom, že slovenský národ stojí za vlastným štátom a jeho predstaviteľmi. O výsledku pôžičky pritom dobová propaganda ani na chvíľu nezapochybovala.

150 Slováč, 28. 2. 1939, s. 3, Upísaním pôžičky nerobíte nijakú láskavosť vláde!

151 Slováč, 2. 3. 1939, s. 1, Prvá skúška štátotvornosti slovenského národa.

152 Aby sa pôžička zatraktívnila, bola vyhlásená daňová amnestia pre nezdanený zatajený kapitál, ak sa následne investoval do dlhopisov pôžičky. Podniky mali možnosť odpisov z nákladov na investície. Úroky z dlhopisov boli oslobodené od zrážok a daní. MACKO, ref. 145, Kapitola III., s. 57.

153 Slováč, 10. 3. 1939, s. 1, Voláme národ do frontu.

Realita však zďaleka zaostávala za očakávaním. Konštatuje sa to už v obežníku prezídia ministerstva vnútra zo 16. mája 1939, podľa ktorého „pri skúmaní upisovania na pôžičky na obrodu Slovenska bolo zistené, že v niektorých krajoch bolo na túto pôžičku značené nesporne málo.“¹⁵⁴ Svedčia o tom aj hlásenia z jednotlivých okresných úradov, v ktorých sa hodnotil výsledok upisovacej akcie. S najmenším záujmom sa pôžička podľa nich stretla u evanjelikov, Židov, Čechov ako i prívržencov bývalých centralistických strán. Režim pritom práve od nich, paradoxne, očakával najväčšie úpisy. Napriek tomu, že nový štát ich od začiatku viac či menej diskriminoval. Tieto skupiny obyvateľstva totiž ľudáci obviňovali, že za prvej republiky boli všeobecne uprednostňované. Svoju povinnosť si však podľa hlásení s uspokojením nesplnili ani predstavitelia a členovia HSLS, za očakávaním zaostali najmä podnikatelia. Pod počiatočný neúspech pôžičky sa podpísali tiež technické problémy. Napríklad jednotlivé kompetentné orgány nemali jasno v tom, akým spôsobom je možné pôžičku upisovať. Na výsledok celej akcie mali vplyv tiež neustálené pomery v období krátko po 14. marci. V dôsledku uvedených skutočností sa celá akcia oneskorila. Prezídium ministerstva financií sa už 12. mája sťažovalo, že niektoré likvidatúry osobných platov Poštovej sporiteľni stále nedodali prihlášky k upisovaniu pôžičky v splátkovej akcii štátnych zamestnancov. Tým totiž mala byť pôžička strhávaná v pravidelných mesačných intervaloch priamo z platu. Stala sa teda de facto povinnou. K tomu malo dôjsť na základe výnosu z 25. marca, pričom prihlášky mali byť odovzdané do 30. apríla. Konečný termín preto musel byť posunutý na 15. mája.¹⁵⁵ Štátnym zamestnancom bolo „odporučené“ upísať sumu rovnajúcu sa aspoň jednomesačnému čistému platu.¹⁵⁶

Niektoré úpisy štátnych zamestnancov však podľa kompetentných miest zaostávali za ich reálnymi možnosťami. V takomto prípade bolo príslušnej inštitúcii „odporúčené“ vypísať druhú časť pôžičky. Toto bol aj prípad zamestnancov Štátnej stavebnej a krajinskej správy, ktorí museli podľa nariadenia Krajinského úradu z 11. mája upísať druhú časť pôžičky aspoň do výšky jednomesačného čistého platu.¹⁵⁷ V tomto nariadení sa výslovne píše: „Nech nieto jedného zamestnanca – Slováka, ktorý by sa tejto mravnej zaviazanosti bez náležitých a zreteľných dôvodov vyhol.“ Okrem toho 1. máj 1939 bol vyhlásený za pracovný deň a mzda bola na základe žiadosti vláde lojálnych odborov ale aj „ochote“ štátnych zamestnancov venovaná na pôžičku.¹⁵⁸ Ďalším spôsobom ako navýšiť celkovú sumu upísanej pôžičky bolo prevádzanie finančných depozít z rôznych fondov v správe štátnych orgánov na jej dlhopisy.¹⁵⁹

Ak vláda napriek tomu chcela zlepšiť celkové výsledky pôžičky, musela pristúpiť k nátlakovým prostriedkom aj v súkromnom sektore. Už 16. mája preto vyšiel výnos prezí-

154 SNA, f. MV, škatuľa 9, 3 466/39.

155 SNA, f. MV, škatuľa 9, 4407/39.

156 MACKO, ref. 145, Kapitola III., s. 63.

157 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 7 341/39 adm.

158 MACKO, ref. 145, Kapitola III., s. 64.

159 Tamže, s. 64.

dia ministerstva vnútra, podľa ktorého mali všetci okresní náčelníci vytvoriť komisiu na propagáciu pôžičky, do ktorej mali byť pod ich vedením pribratí hospodárski odborníci. Chýbať nesmeli ani zástupcovia okresnej organizácie HSLS a okresného veliteľstva HG. Prvoradou úlohou tejto komisie bolo zistiť, aké sumy na pôžičky značili všetci zámožnejší občania. Zoznamy aj s príslušnou čiastkou im malo zabezpečiť ministerstvo financií. Osoby u ktorých by komisia zistila, že ich úpis nie je dostatočný, mali byť „taktným spôsobom“ upozornené, aby značili viac. V súvislosti s prípravou tejto akcie je veľmi zaujímavý najmä obežník ministerstva financií zo 14. júna, ktorého znenie je dôkazom toho, aký význam mal výsledok pôžičky z hľadiska ľudáckej propagandy: „...Slovenský štát má možnosť opatriť si úver za výhodnejších podmienok, ako sú stanovené pri pôžičke hospodárskej obrody, a z toho ohľadu nebolo by dôvodu pre použitie dožadovaného spôsobu na zvýšenie doteraz upísanej sumy. Dôvodom preto je snaha dokumentovať pred cudzinou hospodársku zdatnosť nového štátu aj týmto spôsobom a občanstvu dať vieru v svoj hospodársky silný a na dobrých základoch založený štát.“¹⁶⁰

Činnosť komisií mala skončiť najneskôr do 15. júna, do kedy mala byť Prezídium MV zaslaná správa o ich činnosti.¹⁶¹ Práca sa však aj tu vo viacerých prípadoch oneskorila. Treba dodať, že okrem okresných komisií boli vytvorené tiež komisie miestne. Nové inštrukcie dostali tiež obecní a obvodní notári¹⁶², ako i okresné a miestne organizácie HG.¹⁶³ Aj oni boli vyzvaní aby postupovali taktne, aby „nedošlo k nemiestnemu kritickému zásahu“. Zvlášť opatrne sa malo postupovať v prípade cudzincov „u ktorých v zásade nech sa nezakročí, keď je tá obava, že by to mohli použiť za prípadnú protištatnú agitáciu“. Toto upozornenie bolo pravdepodobne reakciou na sťažnosť talianskeho konzula adresovanú MZV, na neprimeraný postup príslušníkov HG pri vymáhaní pôžičky od talianskej občianky grófkky M. Sizzo.¹⁶⁴ Naopak energickejší zásah bol na mieste u rôznych koncesionárov, zbohatlíkov, Židov, Čechov, „ktorí užívajú zvláštne výhody štátne, resp. svoj majetok získali na úkor svojich spoluobčanov.“¹⁶⁵ Okresní a miestni velitelia HG si dokonca mali pozvať vedúcich činiteľov židovských náboženských obcí a upozorniť ich, že podľa doterajšieho výsledku upisovania pôžičky najmä Židia a politickí zbohatlíci sa zachovali „krajne nepriateľsky proti štátu“.¹⁶⁶ Osoby ktorých sa to týkalo, mali byť výslovne upozornené, že podľa toho, ako sa oni zachovávajú voči svojmu štátu teraz, podľa toho sa s nimi bude jednať v budúcnosti.¹⁶⁷

160 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 56, 447/39 prez.

161 SNA, f. MV, škatuľa 9, zl. 3 466/39.

162 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 56, 691 prez, obežník OÚ v Prievidzi z 8. 6. 1939.

163 SNA, f. 604, 604-66-2, rozkaz HV HG z 21. 6. 1939.

164 SNA, f. MV, škatuľa 9, zl. 3 466/39.

165 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 56, 691 prez, obežník OÚ v Prievidzi z 8. 6. 1939.

166 SNA, f. 604, 604-66-2, rozkaz HV HG z 21. 6. 1939.

167 Napríklad velitelia HG boli upozornení, že „Hlavné veliteľstvo HG postará sa o to, aby sa tak zaobchodilo s jednotlivými boháčmi, ako sa oni zachovávajú pri tejto príležitosti voči štátu.“ SNA,

Využívali sa však aj iné nátlakové metódy. S vlastnou iniciatívou prišli zástupcovia mesta Trenčín, ktorí už v máji 1939 zverejnili svoju iniciatívu vydať v súvislosti s vyhlásením pôžičky knihu ako „historickú pamiatku“, ktorá by bola dôkazom toho, kto a ako pomáhal Slovenskému štátu pri jeho budovaní. Denník Slováč v tejto súvislosti pochvalne napísal: „Niekoľko zbohatlíkov-centralistov ešte i dnes robí ťažkosti a Slovenský štát dotiaľ nebude mať od nich pokoja, dokiaľ sa nepôjde na nich tými prostriedkami, akými oni utláčali autonomistov. Nech mesto Trenčín teda zveční štatisticky ako išli na pomoc Trenčania svojmu štátu a či sa osvedčili zaň primeraným úpisom pôžičke národnej obrody.“¹⁶⁸

Na základe hlásení jednotlivých komisií možno konštatovať, že ich činnosť bola vo väčšine prípadov úspešná a celkový úpis na pôžičku sa výrazne zvýšil. Ani nová kampaň však neprinesla úplné uspokojenie. Príčinou boli podľa oficiálnych hlásení opäť Židia, evanjelici, či politickí zbohatlíci. Napríklad Okresný úrad v Bardejove vo svojej správe o činnosti komisie napísal, „že mnohí bohatí židia upísali len veľmi málo, proti týmto nášmu štátu nepriateľským židom bude zakročené so všetkou prísnosťou.“ Podobne sa vyjadril tiež Okresný úrad v Trstenej, Levoči, Novom Meste nad Váhom, B. Bystrici, Spišskej Novej Vsi. Sťažnosti na evanjelikov som zaznamenal z okresov Zvolen, Spišská Nová Ves, Lovinobaňa.¹⁶⁹ Je však otázne, či možno podobné hlásenia chápať doslovne a do akej miery sa v nich odrážala len snaha hľadať obetného baránka za neúspech celej akcie.

Zaujímavé v tejto súvislosti je zistenie M. Macka, kde na príklade okresu Banská Štiavnica vyvrátil tvrdenie, že Židia sabotovali upisovaciu akciu.¹⁷⁰ Na druhej strane najmä z pohľadu Židov, ak berieme do úvahy ich prehlbujúcu sa diskrimináciu zo strany štátu, museli podobné hlásenia pôsobiť miestami až tragikomicky.

Paralelne sa na prelome apríla a mája vystupňovala tiež propaganda. Význam pôžičky sa mal prezentovať v regionálnej tlači, miestnom rozhlase, na prednáškach organizovaných HG a HSLS. Treba povedať, že o problémoch, ktoré upisovaciu akciu sprevádzali, ľudácke médiá až dokonca mlčali. Naopak každodennou úlohou propagandy bolo navodiť dojem, že celý národ oduševnene upisuje aj to „posledné“ čo má. Ako som už spomínal, denníky v tejto súvislosti uverejňovali aj zoznamy jednotlivých prispievateľov.¹⁷¹

Výsledky pôžičky zverejnené 20. júla denník Slováč označil za „úspech národa a vlády“. Oficiálne zverejnená suma sa vyšplhala do výšky 358. 538. 630 Ks. Podľa

f. 604, 604-66-2, rozkaz HV HG z 21. 6. 1939. Podobné inštrukcie rozdali tiež okresné úrady: „Nikto neni nútený, aby sa choval vďačne voči štátu, ktorý mu poskytol ochranu a domov, ale sa zapamätajú nevďačníci a podľa toho sa bude s nimi jednať. Ľudia, ktorí nemajú pochopenie pre štát si nezaslúžia iné, len aby si ich národ nevsímal.“ ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 56, 691 prez, obežník Okresného úradu z 8. 6. 1939.

168 Slováč, 5. 5. 1939, s. 4, Kto upísal pôžičku obrody Slovenska.

169 SNA, f. MV, škatuľa 9, 3 466/39.

170 MACKO, ref. 145, Kapitola III., s. 65-66.

171 K propagande, ktorá sprevádzala upisovanie pôžičky pozri Tamže, s. 55-63.

údajov, ktorými disponovalo ministerstvo financií však bola celková výška úpisov nižšia – 301 538 600 Ks.¹⁷² Úpisovaciú akciu pritom Slovák otvorene prirovnal k hlasovaniu „o nový plebiscit, ktorý sa mal vysloviť, či Slovensko je za touto politickou líniou alebo nie.“ Otvorene pritom priznal skutočný zmysel pôžičky z pohľadu režimu: „Keby pôžička nebola sa skončila tak úspešne, boli by práve nepriatelia slovenského národa dokazovali nielen že Slovensko nie je schopné samostatného hospodárskeho života, ale že nesúhlasí s politikou terajších vládných činiteľov.“¹⁷³ Vyhlásenie výsledkov propaganda využila tiež na ostrý verbálny útok voči Židom, keď napísala: „...musíme zdôrazniť, že Židia na celej čiare úspech pôžičky bojkotovali, ich účasť bola hanebná. Podľa toho aj zariadime ďalšiu očistu.“¹⁷⁴

Treba povedať, že nátlakové prostriedky sa nepoužívali len v prípade pôžičky. Ako príklad uvediem ešte vytvorenie „Fondu pre vybudovanie nového Slovenska“, ktorý vznikol z iniciatívy samotného predsedu vlády J. Tisu. Prostriedky na tento fond mali mať podobu dobrovoľných darov. Že tomu nebolo vždy tak, dokazuje napríklad výzva predsedu vlády J. Tisu adresovaná riaditeľstvám priemyselných podnikov, bánk a závodov na Slovensku o príspevok na tento fond, a to tým spôsobom, že by boli vláde dané k dispozícii honoráre vyplácané členom ich správnych a dozorných rád. Ako mohol dopadnúť každý, kto sa s takýmto návrhom nestotožnil, možno dokumentovať na príklade účastinnej spoločnosti Slovenská Grafia. Tá svojim listom z 2. mája 1939 predsedníctvu vlády oznámila, že svojej odmeny je ochotný sa vzdať len jeden člen správnej rady. Predsedníctvo na to zareagovalo svojim obežníkom z 25. mája 1939, v ktorom o celom prípade informoval jednotlivé ministerstvá. Tým dalo na uváženie, či má byť tento podnik „nachádzajúci sa úplne vo vleku neslovenského kapitálu na Slovensku, ktorý sa zachoval tak pasívne voči eminentným potrebám Slovenska i v budúcnosti podporovaný štátnymi objednávkami.“¹⁷⁵ Na postoj jeho vedenia mali byť upozornené aj všetky podriadené úrady. Aj vďaka takýmto prostriedkom vystúpili dary na fond už v prvej polovici augusta do výšky 2. 220. 743 Ks.¹⁷⁶

Treba povedať, že nie všetky takéto akcie boli organizované centrálné, za pomoci štátnych orgánov. Niektoré zbierky, či podporné akcie sa organizovali na regionálnej úrovni a mali parciálny charakter. Aj tu však nachádzame podobné heslá, kategorizovanie občanov na dobrých a zlých Slovákov, ako i rôzne nátlakové akcie namierené najmä proti Židom a Čechom. Napríklad okresný náčelník v Bardejove vyzval už 18. marca zámožnejších Židov v meste, aby prispeli na stavbu „Kultúrneho domu“ sumou 3 milióny korún. Podľa hlásenia Prezídia Policajného riaditeľstva v Prešove Židia tejto žiadosti vyhovelí, aby si takýmto spôsobom získali priazeň vedúcich osobností mesta

172 Tamže, s. 65.

173 Slovák, 21. 7. 1939, s. 1, Úspech národa a vlády.

174 Slovák, 20. 7. 1939, s. 1.

175 SNA, f. MV, škatuľa 10, 6 211/39.

176 Slovák, 13. 8. 1939, s. 2.

a okresu.¹⁷⁷ Na niektorých miestach prerastali takéto aktivity do svojvoľných násilných akcií a okrádania obyvateľstva zo strany Hlinkovej gardy.

Výrečné je v tejto súvislosti hlásenie vládneho dôverníka v drevo dorábajúcej účastinnej spoločnosti Ofa v Žiline: „Podnik vykonal aj iné povinnosti voči štátu. Upísal na pôžičku hospodárskej obrody štátu 100 000 Ks, na Tisov fond 25 000 Ks na Zlatý poklad 10 000 Ks, HG v Žiline, Varíne, Strečne, Tepličke n/V, vydané boli podpory vo forme dreva a tiež aj v hotovosti spolu 9 000 Ks, národnému divadlu v Blave 1 000 Ks, Červenému krížu 550 Ks, Muzeálnej spoločnosti 300 Ks, Časopisom Nové Slovensko 500 Ks a Nový Svet 300 Ks, Matici Slovenskej 2 000 Ks.“¹⁷⁸

Možno konštatovať, že vláda v súvislosti s upisovaním pôžičky na obrodu Slovenska použila rôzne nátlakové a propagandistické prostriedky. Tie pritom nepoužila len na od seba závislých štátnych zamestnancov, ale aj v súkromnom sektore a mimovládnych organizáciách. V konečnom dôsledku jej to umožnili aj nové legislatívno-právne normy umožňujúce aj v tejto sfére robiť rôzne typy nátlaku a reštriktívnych opatrení a usmerňovať aj tu činnosť podľa vlastných predstáv.

6. Začiatky arizácie

Prvé návrhy zaoberajúce sa otázkami vyvlastnenia židovského majetku a ich prevodu do rúk „árijcov“ vznikali už v období autonómie. S ich praktickou realizáciou sa začalo krátko po 14. marci, napriek tomu, že predstavitelia režimu si uvedomovali, že realizácia arizácie je nanajvýš problematická, a to pre nedostatok kvalifikovaných a finančne schopných adeptov.¹⁷⁹ Zaradiť sem možno už vládne nariadenie č. 40/39 Sl. z. o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností z 30. marca 1939, ako i vládne nariadenie o revízii živnostenských oprávnení č. 169/39 Sl. z. z 11. júla 1939.¹⁸⁰ Na ich základe bolo možné každému majiteľovi, voči ktorému by boli „námietky z hľadiska osobnej spoľahlivosti, verejného záujmu...“ odobrať živnostenské oprávnenie alebo do podniku dosadiť správcu. Napriek tomu, že v citovaných nariadeniach sa Židia konkrétne nespomínajú, mali jeho dopad najviac pocítiť práve oni.

Potvrdzujú to aj jeho prevádzacie smernice, podľa ktorých sa malo ustanovenie citovaného vládneho nariadenia použiť najmä proti Židom, proti „nežidom“ a „Slovákom“ sa malo použiť „len vo výnimočnom prípade.“¹⁸¹ Skutočnú podstatu týchto nariadení nijako nezakrývala ani dobová tlač. Denník Slováčik ich prijatie privítal nekompro-

177 SNA, f. MV, škatuľa 14, 3800/39.

178 SNA, f. MH, škatuľa 271, b. č.

179 HLAVINKA, J.: Arizačný proces ako súčasť „riešenia židovskej otázky“. In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 22.

180 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 40/39 Sl. z. a 169/39 Sl. z.

181 SNA, f. MH, škatuľa 223, I-29/dôv.

misným heslom „Poriadok v hostinských živnostiach!": „Široká verejnosť netrpezlivo už očakáva zásah vlády do tohoto akútneho a tak páľčivého problému. Víta energické jeho riešenie v presvedčení, že po prevedení revízie budú definitívne upravené krivdy popáchané na slovenskom vidieku židovskými vykorisťovateľmi – krčmármi. Revízia hostinských a výčapníckych koncesí musí byť prevedená tak, aby bol odstránený živel židovský z tohoto podnikateľského odvetvia, a aby sa slovenskí a kresťanskí podnikatelia i na tomto poli mohli dokonale uplatniť. Význam celej akcie netkvie však len v jej hospodárskom ocenení pre slovenský živel, ale má tiež ďalekosiahle účinky mravné. Židovskí krčmári boli od vekov pliahou nášho vidieku a svojimi nekalými prostriedkami lákali ľud k pijatike, aby ho potom úžerníckym spôsobom ožobračovali. Snáď každý pozná prípady úpadkov rodín, ba celých dedín, kde zakotvil žid – krčmár... Tomu bude koniec a kresťanskí živnostníci s kresťanským ľudom zariadia si svoj pomer a vzťah po kresťansky.“¹⁸²

Súčasne s realizáciou týchto nariadení však kompetentné orgány od začiatku upozorňovali, aby sa revízie prevádzali opatrne, a aby sa rešpektovali hospodárske záujmy štátu. Príliš radikálny a rýchly rez do súkromného podnikania, by totiž štátu mohol spôsobiť ekonomické problémy, najmä v oblasti, kde za židovské podniky neexistovala okamžitá náhrada v podobe „kresťanského“ kapitálu.¹⁸³

Toto nariadenie sa preto nemalo obmedziť len na likvidáciu niektorých židovských živností. V praxi malo mať oveľa väčší dopad. Na židovských vlastníkov malo pôsobiť ako nepriamy nátlakový prostriedok, ktorý ich mal prinútiť k úvahám o predaji svojho podniku – tzv. dobrovoľnej arizácii. Práve na tomto princípe sa realizovala väčšina arizácií v prvom roku existencie samostatnosti. Tzv. dobrovoľná arizácia vychádzala z predpokladu, že medzi židovským vlastníkom a nežidovským spoločníkom sa uzavrie overená zmluva, pričom nežidovský spoločník podniku sa na ňom zúčastňoval najmenej 51 percentným kapitálom.

V tejto súvislosti režim využíval tiež iné, viac či menej organizované nátlakové prostriedky. Jedným z nich bol bojkot židovských obchodníkov a živnostníkov. Priamo k nemu boli od začiatku vyzývaní funkcionári HG a HM, ale aj radová členská základňa, jeho medializácia prebiehala v tlači.¹⁸⁴ Tento cieľ pravdepodobne sledovala aj vyhláška Prezídia Krajinského úradu v Bratislave z 3. septembra, podľa ktorej mali byť židovské obchody a podniky označené nápisom „Židovský obchod alebo Židovský podnik“.¹⁸⁵ Podobným typom nátlakového prostriedku bolo nariadenie Krajinského úradu z 30. mája, ktorým sa mali zrušiť „zmluvy s neárijskými osobami, resp. firmami...bez toho, aby štátu z toho vznikli výlohy poťažne škoda.“¹⁸⁶

182 Slovák, 1. 4. 1939, s. 8; Pozri tiež Slovák, 13. 7. 1939, s. 1.

183 KAMENEC, Po stopách... ref. 14, Úvod, s. 55.

184 Bližšie pozri SLNEKOVÁ, V.: Arizácie židovských podnikov v Trnave ako súčasť tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945. In: *Studia historica Nitriensia*, IX/2001, s. 167-168.

185 Tamže.

186 Tamže, s. 179. Autorka uvádza tiež iné prípady.

V tomto kontexte boli veľmi dôležité už spomínané vládne nariadenia, konkrétne č. 19 z 15. marca 1939 o vyslaní vládnych dôverníkov do výrobných a obchodných podnikov a predovšetkým č. 137/39 Sl. z. z 20. júna o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, remeselníckych, obchodných podnikoch a iných majetkových podstatách. Týkalo sa to podnikov s aspoň 50 zamestnancami alebo s 500 tisícovým ročným obratom. Úlohou vládnych dôverníkov bolo dozerať na hospodárenie podniku. Dočasný správca mal právo robiť na účet majiteľa aj opatrenia potrebné pre chod podniku. Ich úlohou bolo zistiť úroveň podniku, zabrániť jeho zámernej sabotáži a následne vyhliadnuť vhodného arizátora. Úlohou dôverníka bolo tiež dozerať na to, ako sa im zverené podniky podriaďujú národným záujmom, napríklad koľko prispeli na zlatý poklad, pôžičku na hospodársku obrodu Slovenska atď. Vo viacerých prípadoch sa pritom počítalo s tým, že samotný dôverník, či dočasný správca sa stane arizátorom potom čo sa oboznámi s chodom podniku, v niektorých prípadoch sa tak aj skutočne stalo.

Takmer všade však arizácia od začiatku viazla pre nedostatok kapitálu. Aký taký záujem bol len o menšie podniky, napr. obchody s miešaným tovarom, hostince atď.¹⁸⁷ V iných prípadoch zase arizáciu znemožnil samotný majiteľ Žid, ktorý ju odmietol s odvolaním sa na neexistenciu príslušných právnych noriem, ktoré by ho k arizácii prinútili. Využívali sa pritom medzery vo vládnom nariadení o revízii živnostenských oprávnení, ktorý sa nevzťahoval na všetky druhy živností. Na tento nedostatok upozorňoval Generálny sekretariát HSLS ale tiež Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici, ktorá už v septembri 1939 iniciovala jeho novelizáciu. Vo svojich pripomienkach napísala: „Toto vládne nariadenie v praxi už aj prejavilo svoje dobré účinky, niektoré jeho nedostatky sú však rôznym podnikom priamou ponukou k tomu, aby sa arizácii vyhýbali. Konkrétne sa v praxi vyskytli ťažkosti – menovite pri rôznych slobodných obchodných živnostiach....kde židovský majiteľ prehlásil, že nebude arizovať prv, len vtedy, keď k tomu bude zákonne donútený. Vzhľadom na to, že úrady nemajú za takejto situácie možnosť urýchliť dohodu židovského majiteľa s arijcom, je žiadúce, aby paragraf 1 vládneho nariadenia č. 169/39 bol doplnený ešte zvláštnym ustanovením...“¹⁸⁸

Arizačný proces spomaľovali tiež ďalšie technické problémy. Napríklad viacerí vládni dôverníci a dočasní správcovia sa sťažovali, že nedostali bližšie pokyny, tvrdili, že im nebola uložená „žiadna úprava ohľadom vyjednávaní o arizácii...“ Problematickými z hľadiska spoľahlivosti sa ukázali tiež samotní dôverníci a správcovia. Pritom viacerí sa o zverení podnik vôbec nestarali. O funkciu sa uchádzali len preto, že bola platená, mnohí sa v tejto súvislosti nezastavili ani pred vydieraním samotného židovského majiteľa.¹⁸⁹ Mnohí funkciu dostali vďaka vzťahujúcej sa korupcii po známosti, na od-

187 SNA, f. MH, škatuľa 271, 293/1940, správy vládnych dôverníkov.

188 SNA, f. MH, škatuľa 223, I-29/dôv; škatuľa 90, L-2147/10-39. Vládne nariadenie 169/39 Sl. z. bolo novelizované nariadením s mocou zákona č. 349/40 Sl. z.

189 KAMENEC, Po stopách... ref. 14, Úvod, s. 56.

porúčanie miestnej organizácie HSLS, prípadne vďaka pozícii v strane či HG alebo DP napriek tomu, že často nemali ani základné odborné predpoklady. Na slovenskej strane však aj napriek tomu neexistovalo ani zďaleka dostatočné množstvo odborníkov, ktorí by zvládli kontrolu židovských podnikov, nie ešte ich arizáciu. Takýto spôsob arizácie sa nepozdával nemeckej strane. Napríklad nemecký vyslanec H. Bernard okrem iného kritizoval predstavu, že spojenie „árijskov“ so židovským vlastníkom firmy môže dopomôcť k vytvoreniu vrstvy „vyučených“ obchodníkov: „Prehliada sa pritom, že sa takýmito metódami nanajvyš poriadne árijské elementy kazia a vychovávajú k formám činnosti, ktoré mali byť prekonané odstránením židovstva“.¹⁹⁰

Napriek týmto nedostatkom sa v niektorých prípadoch podarilo arizáciu dohodnúť ešte pred prijatím zákona 113/40 Sl. z. (tzv. prvý arizačný zákon) z roku 1940. Podľa oficiálnej štatistiky do 11. októbra 1939 bolo „neárijskom“ odobratých už 150 licencií živnostenských oprávnení.¹⁹¹ Približne z tohto obdobia pochádzajú aj hlásenia obchodných a priemyselných komôr o priebehu arizácie v obvode ich pôsobnosti. Tie zasielali ministerstvu hospodárstva, ktoré riadilo celý arizačný proces. Keďže tento proces bol v pohybe, komory nedisponovali úplne presnými údajmi. K vytvoreniu aspoň približnej predstavy však aj tie postačujú. Konkrétne v obvode bratislavskej komory podľa jej údajov z 15. novembra 1939 bolo dovedy arizovaných 20 podnikov. V piatich prípadoch však prebehla prepísaním živnostenského listu na manželku – kresťanku. Rovnaký počet uviedla tiež Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici. Zároveň však avizovala prípravu arizácie v ďalších 10-11 podnikoch. O nič lepšia situácia nepanovala ani v obvode Obchodnej a priemyselnej komory v Prešove, ktorá však konkrétne prípady neuvádzala. Aj ona však upozornila, že arizácia viacerých podnikov bola len fingovaná, a to prepísaním živnostenského listu na manželku-kresťanku. Z toho dôvodu aj navrhla, aby okresné úrady každý jeden prípad arizácie dodatočne preskúmali.¹⁹²

Zmierniť vplyv Židov v tom ktorom podniku sa dôverníci a dočasní správcovia viac či menej úspešne pokúšali tiež inými metódami. Do úvahy prichádzala napríklad zmena kapitálovej účasti v podniku využitím vládneho nariadenia 113 (ktorým sa obmedzilo nakladanie s kapitálovými účtami) z roku 1939, zmeny v správnej a dozornej rade podniku, ako i v zamestnaneckom pomere v prospech „árijskov“. Dôverníci napríklad vo viacerých prípadoch nútili majiteľov prepustiť židovských zamestnancov a prijať „árijskov“.¹⁹³

190 SNA, f. MH, škatuľa 271, 293/40, správy vládnych dôverníkov; NIŽŇANSKÝ, E.: Arizácia a problémy majetku Židov na Slovensku v hláseniach predstaviteľov nacistického Nemecka (1939 – 1943). In: Arizácie. Acta historica Posoniensia XI, Judaica Et Holocaustica 1, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, dok. č. 2, s. 160, správa nemeckého vyslanca v Bratislave H. Bernarda na AA 15. 3. 1940.

191 Slovák, 11. 10. 1939, s. 8.

192 SNA, f. MH, škatuľa 223, I-38/40 dôv.

193 SNA, f. MH, škatuľa 271, 293/40, správy vládnych dôverníkov.

Problémy sprevádzajúce arizačný proces vyvolávali vo vedení HSLS od začiatku rozporné reakcie. Ostrú kritiku tento stav vyvolával najmä v radoch radikálov okolo HG. Naopak konzervatívci sa tieto hlasy pokúšali upokojiť. Napríklad denník Slováč k tomu už 21. júla napísal: „...Keď sa predstavitelia slovenského národného hnutia dostali k moci, každý očakával rázne pokračovanie proti Židom u nás. Lenže práve u nás tento zápas je veľmi ťažký, lebo niet odvetvia v hospodárstve, kde by židia nemali účasť. S mnohých strán ozýva sa volanie, aby postup proti Židom v hospodárstve bol ostrejší. Keby židovská účasť v našom hospodárstve nebola tak značná a keby úsilie o znacionalizovanie hospodárstva nezapadlo práve do čias výstavby mladého štátu, nemohli by mať hlasy radikálov svoje oprávnenie. Za jestvujúcich pomerov je najlepší spôsob, aký volila vláda, t.j. postupné arizovanie podnikov a obchodov.“ So stagnovaním procesu arizácie boli výrazne nespokojní aj predstavitelia nemeckej menšiny na Slovensku, ako aj nemecké diplomatické a spravodajské orgány. Nemcom sa nepáčilo, že Slováci chápali arizáciu ako slovakizáciu. Nemecká strana mala pocit, že jej uchádzači o židovský majetok boli všeobecne obchádzaní. Štát podľa nej radšej ponechal dočasne majetok Židom (kým sa nájde vhodný uchádzač – Slovák), ako by ho mal ovládnuť na trvalo nemecký kapitál. Podľa nemeckého vyslanca H. Bernarda bolo pomalé tempo arizácie dôsledkom nerešpektovania nemeckých záujmov: „...toto jednoznačne dokazuje, že (tu) nie je vôľa na vykonanie arizácie v zmysle nemeckých záujmov a nemeckého svetozákladného ponímania, pretože Slovákom je očividne Žid hlásiaci sa k slovenskosti sympatickejší, ako árijský Nemeč, ktorý by prípadne nastúpil na miesto Žida. Podobné postrehy do Berlína posielala tiež nacistická SD.¹⁹⁴

Reakcie majoritnej spoločnosti na proces arizácie doteraz neboli komplexne spracované a vyhodnotené. Možno však súhlasí s E. Nižňanským, že celková pasivita majoritnej spoločnosti voči problémom židovskej minority bola podmienená „sociálnym kontextom holokaustu a možnosťou participovať do určitej miery na pauperizácii židovskej komunity – či už v zmysle zamestnania, získania živnosti, obchodov alebo u lumpenproletariátu – akejkol'vek hnutelnosti...Dôsledkom týchto procesov bola atomizácia majoritného obyvateľstva, ktorá mala za následok, že nenájdeme prejavy pozitívnych kolektívnych reakcií (určitých sociálnych, prípadne politických skupín). V období slovenského štátu nájdeme len individuálne akty pomoci.“¹⁹⁵

194 Slováč, 21. 7. 1939, s. 8, Zápas so židovstvom v slovenskom hospodárstve; K nemeckému pohľadu na arizácie v tomto období pozri NIŽŇANSKÝ, ref. 190, Kapitola III., dok. č. 1, s. 151-157, správa zástupcu SD na Slovensku Wilhelma Urbantkeho zo 17. 10. 1939 o židovskej otázke v hospodárstve Slovenska; dok. č. 2, s. 158-162, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda z 8. 5. 1940 Zahraničnému úradu na Slovensku v hospodárskej oblasti; SCHVARC, M.: Arizácia židovských podnikov ako predmet sporu medzi Deutsche Partei a slovenskými štátnymi a straníckymi orgánmi na príklade vybraných dokumentov. In: Arizácie v regiónoch Slovenska. Acta historica Posoniensia XII, Judaica Et Holocaustica 2, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, s. 172-195.

195 NIŽŇANSKÝ, E.: Arizácie v priesečníku vzťahov slovenskej majoritnej komunity a židovskej minority počas vojny. In: Arizácie v regiónoch Slovenska. Acta historica Posoniensia XII, Juda-

7. Postavenie židovskej komunity

Po Viedenskej arbitráži na Slovensku zostalo okolo 89 tisíc Židov, (teda 4 % z celkového počtu obyvateľstva). Ako som už naznačil, na židovskú komunitu už krátko po 14. marci doľahli prvé diskriminačné právne normy. Nie všetky však postihli len židovských zamestnancov a zamestnávateľov. V tomto čase vyšli aj ďalšie nariadenia a vyhlášky, ktoré Židov obmedzovali a diskriminovali (napríklad redukovanie počtu židovských študentov na vysokých a stredných školách, ku ktorému dochádzalo už v období autonómie, preventívne „zaistovanie“ v koncentračnom tábore...). Antisemitický kurz mal tiež iné prejavy. V tejto súvislosti je možné poukázať napríklad na atmosféru, v ktorej sa protizidovská politika štátu realizovala. Dôležitú rolu tu hrala štvavá antisemitská propaganda. Ako naznačil už I. Kamenec, propaganda Židom pripisovala vinu za všetky vnútropolitické problémy, ako i hrozivé zahraničnopolitické udalosti (vypuknutie 1. a 2. svetovej vojny). V tomto kontexte boli Židia aj naďalej obviňovaní zo straty južného Slovenska po Viedenskej arbitráži. Veľmi intenzívne boli obviňovaní tiež z podvratnej komunistickej činnosti. Židia boli pejoratívne označovaní ako slobodomurári, voľnomyšlienkári, plutokrati. Vykresľovali sa ako zarytí nepriatelia všetkého čo ľudáci pertraktovali ako „národné a kresťanské“. Túto kampaň šírila tak HSLS ovládaná politická tlač, rozhlas, ale tiež rôzne radikálne živly zhromaždené okolo HG, ktoré sa podpísali pod viaceré nenávisťné pamflety a štvavé letáky. V takejto atmosfére dochádzalo tiež k viacerým svojvoľným akciám a excesom (vrátane fyzických útokov) proti Židom, aj keď ich intenzita po odzbrojení HG klesla.¹⁹⁶ Podozrenie z pokračujúcich prechmatov zo strany HG pritom Prezídium ministerstva vnútra dalo vyšetrovať už 4. mája 1939.¹⁹⁷ Surovo proti Židom vystupovali najmä príslušníci Deutsche Partei, predovšetkým členovia ich polovojenskej organizácie Freiwillige Schutztaffel. Bezpečnostné orgány sa pritom v tomto období ešte snažili takýmto aktivitám brániť. Napríklad 22. augusta 1939 musel Okresný úrad v Malackách zasiahnuť proti pripravovanej akcii asi 100-120 osôb nemeckej národnosti, ktorí sa chystali do Bratislavy na nákladných autách demolovať výklady židovských obchodníkov.¹⁹⁸ Vinníkom však väčšinou prísnejšie tresty nehrozili, najmä v prípade, ak išlo o Nemcov, nad ktorými držala ochrannú ruku DP.

ica Et Holocaustica 2, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, s. 169; Pozri tiež Tenž (ed.), Holokaust na Slovensku 7... ref. 14, Úvod.

196 KAMENEC, Po stopách... ref 14, Úvod, s. 72; Predstavu o represívnej činnosti HG si je možné vytvoriť na základe materiálu, ktorý v marci 1940 vypracovala ÚŠB, v ktorom sa snažila zachytiť všetky známe priestupky jej príslušníkov. SNA, f. 209, 209-29-37; Bližšie pozri tiež SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 170-179.

197 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 462, telefonogram z Prezídia MV na Policajné riaditeľstvo zo 4. 5. 1939.

198 SNA, f. MV, škatuľa 21, 11 013. Ako príklad možno uviesť tiež hlásenie Prezídia Policajného riaditeľstva zo 14. 11. 1939 o tom, že znemožnilo pripravované protizidovské akcie Deutsche Partei plánované na 9. 11. 1939. SNA, f. MV, škatuľa 21, 11 671/39.

Odzrazom vystupňovanej protizidovskej kampane boli tiež rôzne miestne, svojvoľné nariadenia. Ako príklad možno uviesť už spomínané vymáhanie finančných prostriedkov na rôzne zbierky, na podporu HG. V tomto smere sa činila najmä HG, ktorá sa aj naďalej snažila udávať vlastné tempo riešenia židovskej otázky. Svedčí o tom aj obežník Prezídia Krajsinského úradu z 2. mája 1939 v ktorom upozorňuje, že príslušníci HG na viacerých miestach nezákonne zabavovali „rituálne nože členom židovských náboženských obcí, aby takto zabránili porážke dobytka a dorábanie košerovaného mäsa.“ Okresné úrady mali po dohode s miestnym veliteľom HG a starostom obce „tieto porážkové úkony umožniť až do novej zákonnej úpravy.“¹⁹⁹

V takejto situácii sa viacerí slovenskí Židia už v tomto období rozhodli pre emigráciu. Aktivitu židovských pomocných organizácií, ktoré boli pre emigrantov hlavným zdrojom devíz pritom celkom logicky podporoval aj samotný štát. Podľa správy 9. oddelenia ministerstva vnútra v roku 1939 opustilo územie Slovenska viac než 5 000 Židov. Ako však upozornil už I. Kamenec, pre priemerného židovského občana s rodinou bola emigrácia v rokoch 1939 – 1940 ešte stále väčším rizikom než pobyt na Slovensku.²⁰⁰

8. Postavenie Čechov

Keďže o postavení Čechov v štátnych a verejných službách som sa už zmienil, na tomto mieste sa budem venovať otázke ako sa po 14. marci zmenilo ich postavenie v súkromnom sektore. Celkovo podľa oficiálnych (nie úplne dôveryhodných) údajov žilo na Slovensku v čase rozpadu republiky (čiže v marci 1939) okolo 95 tisíc Čechov. Ako už bolo spomenuté, väčšina štátnych a verejných zamestnancov musela už krátko na to opustiť Slovensko. Pod stálou hrozbou vyhostenia však žili aj Česi zamestnaní v súkromnom sektore. V tejto oblasti došlo hneď na začiatku k sporu medzi konzervatívami a radikálmi, ktorí sa dožadovali okamžitého vysídlenia všetkých Čechov. Svedčia o tom nielen urážlivé útoky v tlači, ale aj vlastná aktivita najmä príslušníkov HG po celom Slovensku, ktorí pôsobili ako spontánny katalyzátor pri vyhánaní Čechov. Nechýbali ani fyzické útoky. Ako príklad možno uviesť hlásenie okresného náčelníka o situácii v štátnych bankských a hutníckych závodoch v Kremnici: „Banskí zamestnanci dopustili sa vo viacerých prípadoch brutálnych činov proti inžinierom a zamestnancom českej národnosti, takže u štátnych bankských závodov sa len v ojedinelých prípadoch nachádzajú Česi, ktorí sú sem príslušní a sú nepostrádateľní.“²⁰¹ V prvých dňoch po vyhlásení samostatnosti vychádzala podobná iniciatíva tiež zo samotných podnikov, konkrétne z radov rozvášnených zamestnancov – Slovákov usilujúcich o prepus-

199 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 464.

200 SNA, f. MV, škatuľa 68, b. č.; Podľa I. Kamenca do leta 1940 odišlo zo Slovenska legálne, ale i nelegálne asi 6 000 osôb. KAMENEC, Po stopách... ref. 14, Úvod, s. 51-55.

201 SNA, f. MV, škatuľa 15, zl. 5 092/39.

tenie svojich českých kolegov. Tieto aktivity boli podporované miestnymi funkcionármi HSLS, ale i predstaviteľmi štátnej správy v okrese.

Ako príklad toho, aká nálada vládla po 14. marci vo viacerých súkromných podnikoch uvediem situáciu vo firme Sandrik, úč. spol. v Dolných Hámroch. Táto firma mala centrálu v Čechách a veľa zamestnancov českej národnosti pracovalo tiež v tejto pobočke. Protičeské nálady v továrni sa vystupňovali už krátko po vyhlásení samostatnosti. Už 15. marca 1939 sa zamestnanci – Slováci zišli na manifestačnom zhromaždení, kde zostavili memorandum, prednesené riaditeľstvu podniku, v ktorom požadovali prepustiť všetkých zamestnancov českej národnosti. Na uvoľnené miesta mali nastúpiť Slováci. Memorandum bolo zároveň už 18. marca predložené ministrovi hospodárstva. Ten ho schválil a vymenoval aj vládneho komisára v podniku. Následne bolo prepustených 16 českých zamestnancov. V zamestnaní boli ponechaní len tí Česi, ktorých manželky boli Slovenky. Útoky proti Čechom v podniku však ani potom neprestali. Práve naopak, dňa 1. júla 1939 dokonca vyšiel štvavý článok v denníku Slovák, pod názvom „Strašiak na Sandrikách“. Napätie medzi robotníkmi sa upokojilo až po ďalšej personálnej zmene.²⁰²

Nekompromisné riešenie tejto otázky však nebolo reálne. Proti hromadnému odsunu Čechov v súkromnom sektore (ku ktorému spočiatku skutočne dochádzalo) sa totiž rezolútne postavili protektorátne úrady, ktoré boli odhodlané siahnuť k recipročným opatreniam. Proti odsunu všetkých Čechov však hovorili aj ekonomické ukazovatele a ich dočasná nenahraditeľnosť, podobne ako v prípade Židov. K vyhostovaniu Čechov však dochádzalo aj v nasledujúcom období, a to v dokázaných prípadoch previnenia politickej alebo všeobecnej trestnej povahy. Išlo najmä o prípady ak sa prehrešili proti zákonu na ochranu republiky z roku 1923, alebo ak boli podozriví z protištátnej činnosti (šepkaná propaganda atď.). Výrazne sa v tomto smere naďalej angažovali okresné úrady, miestne veliteľstvá HG, ako i miestne organizácie HSLS, ktoré so žiadosťou o vystaňovanie nepohodlných Čechov permanentne intervenovali na Generálnom sekretariáte HSLS.²⁰³ Iniciatíva prichádzala tiež zo strany samotných podnikov, ich zamestnancov respektíve vládneho dôvernika.

202 SNA, f. MH, škatuľa 271, I/377/61/40. Ako príklad uvediem tiež aktivitu prípravného výboru Ústredného zväzu bankských a hutníckych zamestnancov. Svoju žiadosť na odstránenie nežiadúcich Čechov zamestnaných v štátnych bankských a hutníckych závodoch adresovali najprv riaditeľovi tohto podniku, 18. 5. 1939 však už aj samotnému ministrovi hospodárstva: „Známe sú nám príčiny úpadku provozu a ťažby, nie je to preto, že Čechov a odborníkov postrádame, ale preto, že títo Česi a Čechoslováci, ktorí ešte na vedúcich miestach ostali, všemožne hatia vývin štátu, ktorého utvorenie si nepriali a jeho existenciu si neprajú a to tým, že rania na najboľavejšom mieste, ukracujú ho na príjmoch. Tendencia je jasná, je to dobrý spôsob štvania o neudržateľnosti samostatného Slovenského štátu.“ Ich snahu podporovala aj samotná HG, ale tiež okresný náčelník v Kremnici. SNA, f. MV, škatuľa 15, 5 092/39.

203 Napríklad 20. 11. 1939 Generálny sekretariát HSLS vo svojej intervencii prezídiu MV upozornil, že na okresnej porade HSLS v Gelnici sa funkcionári strany sťažovali na Čechov zamestnaných v Banskej a hutnej spoločnosti, ktorých obvinili zo šírenia protištátnej agitácie. Generálny sek-

Česi pritom boli permanentne pod kontrolou bezpečnostných orgánov. Už 4. mája nariadilo predsedníctvo vlády, aby okresné a notárske úrady urobili súpisy „osôb českého pôvodu...“, ktoré sa pod akýmkoľvek titulom osadili na území Slovenského štátu a ich činnosť smeruje k podrývaniu autority štátnych činiteľov“. MV tak malo zistiť osoby, ktoré by prichádzali do úvahy k vystahovaniu.²⁰⁴ O permanentnej nedôvere voči Čechom svedčí aj žiadosť predsedníctva vlády z 1. mája 1939, adresovaná Krajskému četníckemu veliteľstvu, aby prešetrilo podozrenie, „že na myjavskom kraji robí sa tajná akcia za pripojenie tohto kraja k Morave, teda k Protektorátu. Akcia je živená jednak nenávisťou evanjelikov k terajšiemu režimu v Slovenskom štáte a jednak podkopnou prácou niektorých Čechov, ktorí sú ešte tu a majú výnosné obchody a krčmy...“²⁰⁵

Okrem toho už v prvých mesiacoch roku 1939 vyšlo hneď niekoľko diskriminačných právnych noriem, najmä v súvislosti s už spomínanou arizáciou, v ktorých sa Česi výslovne nespomínajú, v praxi sa však mohli využiť aj proti nim. Tu možno uviesť už spomínané vládne nariadenia č. 40/39 Sl. z. a č. 169/39 Sl. z. o revízii živnostenských oprávnení. Konkrétne informácie o odoberaní živnostenského oprávnenia podnikateľom Čechom z tohto obdobia mám z okresov Kremnica, Skalica, Bratislava a Trnava. Tu treba povedať, že viacerých Čechov tieto nariadenia postihli súčasne s vydaním dekrétu o vystahovaní sa z územia Slovenského štátu. Dôvodom na odobratie živnosti bolo veľmi často podozrenie z protištátnej činnosti.²⁰⁶ Na druhej strane zatiaľ

retariát podporil túto sťažnosť a požiadal „spomenutých vypovedať z územia slovenského štátu. V závode nie sú potrební, môžu byť nahradení slovenskými robotníkmi a pre svoju protištátnu činnosť nie je ich možné ďalej trpieť na úkor slovenského štátu“. Podobný charakter mala tiež žiadosť HSELS z 19. 10., ktorá sa týkala Čechov z Bratislavy. Veľa sťažností je z okresov Skalica, Senica kde žilo veľa Čechov. Napríklad 18. 10 1939 napísal okresný náčelník zo Skalice Prezidiu Krajského úradu: „V Brodskom sú niektoré osoby, ktoré by mali byť vzhľadom na štátno-bezpečnostné záujmy zo Slovenského štátu aj s rodinnými príslušníkmi vykázané, keďže ich pobyt tak v obci Brodské, ako aj v Slovenskom štáte nie je žiadúci“. SNA, f. NS, A 937, Tn ľud 45/46, F. J. Goltz; ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Cesty k sebe... ref. 13, Úvod, s. 44.

204 SNA, f. MV, škatuľa 24, 5 059/39, obežník predsedníctva vlády zo 4. 5. 1939.

205 SNA, f. MV, škatuľa 15, 5045/39.

206 Napríklad okresný náčelník v Skalici vo svojej žiadosti na odobratie živnosti českému podnikateľovi F. Melechovi z Brodského a jeho následné vykázanie do protektorátu uviedol: „V obchode menovaného sa schádzajú osoby /na besedu/ Slovenskému štátu nepriaznivo naklonené, zmýšľania komunistického a benešovského, následkom čoho je dôvodné podozrenie, že obchodná miestnosť je akýmsi strediskom šepkanej protislovenskej propagandy, ktorá je veľmi na úkor konsolidácie pomerov. Menovaný má veľké daňové nedoplatky, prevádzaním živnosti poškodzuje miestnych živnostníkov Slovákov, spolu drží s protištátnymi živlami a židmi, u ktorých má svoje nákupné pramene.“ Podobné dôvody zavážili tiež proti holičovi Š. Rychlému z Karlovej Vsi: „V dobe rodenia Slovenskej samostatnosti mal povedať „Všetkých Hlinkovcov“ mali od počiatku vešať, by nebolo došlo k rozdeleniu Česko-Slovenskej republiky“. SNA, f. NS, A 937, Tn ľud 45/46, F. J. Goltz; f. MV, škatuľa 15, zl. 5 0406/39; Čechov sa pravdepodobne týkalo aj nariadenie prezídia MV okresnému náčelníkovi v Púchove, ohľadne obce Lednické Rovné, aby „tak neoprávnené prevádzanie živností, tak prevádzanie živností osobami z verejného záujmu

som nezistil, či dôvodom mohla byť aj v prípade Čechov snaha odstrániť pre Slovákov nežiadúcu konkurenciu. Vo viacerých prípadoch však revízia konkrétnych živnostenských oprávnení Čechov v sledovanom období, podobne ako v prípade Židov, uviazla na pol ceste. Napríklad na základe návrhu Okresného živnostenského spoločenstva v Trnave sa odporúčalo odňatie živnostenského oprávnenia 32 osobám, z toho desiatim Čechom. Koľko živností z toho bolo majiteľom skutočne odňatých sa mi však zistiť nepodarilo.²⁰⁷ Niektorých českých podnikateľov postihli tiež vládne nariadenia č. 19/39 Sl. z. z 15. marca 1939 ako i č. 137/39 Sl. z. z 20. júna o vyslaní vládnych dôverníkov a dočasných správcov do výrobných a obchodných podnikov.²⁰⁸ Išlo o podniky, kde mal český kapitál väčšinu a súčasne tu bolo veľa zamestnancov českej národnosti. Zastrážiť českých podnikateľov však malo hlavne už spomínané vládne nariadenie č. 73/39 Sl. z. o politických zbohatlíkoch.

Otázny ostával pomer Čechov – zamestnancov v súkromnej sfére. Ministerstvo vnútra už 10. júna 1939 rozhodlo, že osoby, ktoré nemajú domovskú príslušnosť na Slovensku môžu byť zamestnávané len na základe pracovného povolenia, ktoré si pre nich musí zadovážiť každý zamestnávateľ. Toto nariadenie sa odvolávalo už na zákon z roku 1928, výslovne sa však malo týkať aj osôb s domovskou príslušnosťou na území protektorátu, ale aj na území, ktoré bolo po Mníchove pričlenené k inému štátu. Teda osôb, ktoré toto povolenie predtým nepotrebovali.²⁰⁹ Tieto záležitosti ďalej rozviedol zákon č. 333/39 Sl. z. o zamestnávaní cudzincov, na základe ktorého každý aj dlhodobý usadlý cudzinec potreboval pracovné povolenie. To mohol dostať len vtedy ak jeho zamestnávateľ dokázal, že na prácu nemôže získať slovenského občana. Pritom slovenským občanom podľa ústavného zákona z 25. septembra mohol byť automaticky len ten, kto sa vedel preukázať domovským právom tu nadobudnutým do 30. októbra 1918. Ostatní museli o jeho udelenie požiadať. Možno konštatovať, že väčšina Čechov žijúcich na Slovensku sa už v tomto čase dostala do postavenia cudzincov. Jasne to dokazuje fakt, že k 15. decembru 1940 sa zo slovenských štátnych príslušníkov k českej národnosti hlásilo len 3253 osôb. Z cudzincov sa za Čechov hlásilo 17 443 osôb.²¹⁰

nevítanými, dal bezodkladne vyšetriť vlastnými štátno-bezpečnostnými orgánmi“. SNA, f. MV, škatuľa 15, b. č.

207 Bližšie pozri SLNEKOVÁ, ref. 184, Kapitola III., s. 176.

208 Takýto prípad som našiel v Kropáčoch, konkrétne v podnikoch Slovenský kameňo-priemysel Ing. Minařů; František Beránek – cementáreň Kropáčky, v Dolných Hámroch vo firme Sandrik. SNA, f. MH, škatuľa 271, I/377/61/4; V Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe – závod v Žiline. SNA, f. MH, škatuľa 271, 1490/40.

209 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 10 998/39 adm., obežník MV z 10. 6. 1939.

210 RYCHLÍK, Češi a Slováci... ref. 13, Úvod, s. 197; ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Cesty k sebe... ref. 13, Úvod, s. 46-47.

9. Postavenie cirkví

Ako som už naznačil, jedným z pilierov nového režimu sa malo stať kresťanstvo. V praxi však túto snahu od začiatku sprevádzali viaceré, (najmä voči ateistom namierené) netolerantné normy. Náboženstvo malo hrať dôležitú úlohu v školstve, čím sa mala vytvoriť „ostrá protiváha nekonfesijnému duchu prvej ČSR“.²¹¹ Dôležitý bol už 90. paragraf ústavy, podľa ktorého sa náboženstvo stalo povinným na ľudových a stredných školách. Pritom preniknuté ním boli tiež ďalšie predmety: občianska náuka, prvouka, vlastiveda, dejepis. Na toto rozhodnutie v ďalšom období nadviazali viaceré výnosy MŠaNO. Spomenúť možno tiež vládne nariadenie č. 168/39 Sl. z. z 11. júla 1939, ktorým nebola pripustená koedukácia (spoločné vyučovanie chlapcov a dievčat) na stredných školách.

Aby sa posilnil vplyv cirkví na školstvo, vytváral štát od začiatku podmienky pre budovanie cirkevného školstva. Prvým krokom bolo už spomínané vládne nariadenie z 11. júla 1939 o organizácii a správe strednej školy, podľa ktorého zriadiť a udržiavať strednú školu mohol nielen štát, ale „už aj duchovné, náboženské spoločnosti, sväzky územnej samosprávy a spolky.“²¹² V neskoršom období došlo k zrušeniu štátnych škôl a existovať mohli len školy obecné a cirkevné.²¹³ Z pohľadu prenikania náboženstva do škôl bol výstižný už paragraf 1 vládneho nariadenia z 11. júla: „Úlohou strednej školy je na podklade náboženského vychovávať žiaka za mravného a verného občana Slovenského štátu...“

SR sa od začiatku deklarovala ako kresťanský štát a v ústave garantovala právo plniť občanom náboženské povinnosti, pokiaľ to neodporovalo „zákonu, verejnému poriadku a kresťanským mravom“. V praxi štát zabezpečil slobodné pôsobenie kresťanským recipovaným cirkvám (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej, pravoslávnej, reformovanej).

Na druhej strane v praxi sa predstava „kresťanského štátu“ spájala najmä s učením rímskokatolíckej cirkvi, ktorá bola najväčšia na Slovensku. Podľa údajov k 31. decembru 1938 bolo na Slovensku skoro 2 milióny príslušníkov tejto cirkvi (74% obyvateľstva). Z toho dôvodu sa vláda od začiatku snažila upevniť jej postavenie v spoločnosti, a prehĺbiť jej vplyv na kultúrny a spoločenský život krajiny. Svedčí o tom rozvoj bohatých katolíckych spolkovej činnosti, vydávanie desiatok periodík. S určitými problémami

211 NEUPAUER, F.: Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 76.

212 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie č. 168/39.

213 Toto upravoval zákon o ľudových školách č. 308 z 26. 11. 1940. Obecné školy sa mali zriadiť v obciach, kde boli žiaci jednotlivých vierovyznaní v takom pomere, že príslušníci žiadneho z nich nepresahovali štyri pätiny z celkového počtu školopovinných detí.

sa však stretla činnosť Združenia katolíckej mládeže, ktoré pre predstaviteľov režimu predstavovalo neželateľnú konkurenciu pre rozvoj Hlinkovej mládeže (bližšie pozri podkapitulu II.6). Darilo sa katolíckym vydavateľstvám (najväčší bol Spolok svätého Vojtecha), ktoré od začiatku prinášali bohatú náboženskú produkciu. Nerušene sa rozvíjal rehoľný život. Na druhej strane katolícka cirkev bola od začiatku oporou ľudáckeho režimu. Netreba zdôrazňovať, že samotný predseda vlády, neskôr prezident J. Tiso bol aj katolícky kňaz. K ideovým a organizačným vodcom HSLS však patrila značná časť kléru. Ako príklad možno uviesť, že 11 zo 63 poslancov zvolených do slovenského snemu na základe volieb z decembra 1938 predstavovali katolícki duchovní (okrem nich tu bol aj jeden gréckokatolík a jeden evanjelik). Mnohí boli funkcionármi HSLS. Neskôr mali zastúpenie aj v Štátnej rade, kde boli nominovaní traja kňazi (spišský biskup Ján Vojtaššák ako podpredseda, správca Spolku sv. Vojtecha Ján Pöstényi, pápežský prelát Andrej Marsina).²¹⁴

Naopak k viacerým vyznaniam sa režim správal s väčšou či menšou mierou nedôvery, ktorá v niektorých prípadoch prerastala až do represie. Tá mala oporu v samotnej ústave, keďže podľa paragrafu 88 mal každý právo na slobodné vyznanie, ale len vtedy, keď to neodporovalo „verejnému poriadku a kresťanským mravom“. Niektoré vyznania, ktoré štát označil ako sekty, boli dokonca zakázané. Prvým krokom k tomu bola vyhláška Prezídia MV z 15. septembra 1939, podľa ktorej malo byť ich šírenie v čo najkratšom čase zamedzené. Nariadenie sa v podstate týkalo všetkých vyznaní, ktoré nemali štatút štátom uznanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Vo vyhláške sa okrem iného hovorí: „katolíci a evanjelici žili v minulosti v zhode, a tak chcú žiť aj v budúcnosti. Na Slovensku však už od viac rokov šarapatia rozliční sektári (adventisti, baptisti, novokrstenci, atď.), ktorí odtrhávajú tak katolícke, ako aj evanjelické duše od svojho tábora... Z takýchto ľudí potom stávajú sa náboženský blúznivci, rojkovia,

214 Postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 ešte nie je v slovenskej historiografii uspokojivo spracované. K dispozícii sú viaceré práce, z ktorých však nie všetky sú objektívne a odrážajú určitý rozpor, ktorý v chápaní tejto problematiky v slovenskej historiografii dodnes panuje. Zreteľne sa jednotlivé postoje rozchádzajú najmä pri posudzovaní vzťahu katolíckej cirkvi k holokaustu na Slovensku. Porovnaj napríklad DOLINSKÝ, J.: *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava 1999, s. 67-99; HOFFMANN, G. – HOFFMANN, L.: *Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov v dokumentoch*. Partizánske 1994; JELINEK, Y.: *Katolícka cirkev a židia na Slovensku v období jar 1942 – jar 1944*. In: *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica 1992, s. 121-138; *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov* (ed. M. S. Ďurica). Trnava 2001; MULÍK, P.: *Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. In: *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Matica slovenská 2000, s. 101-113; PETRANSKÝ, I. A.: *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky*. In: *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov*. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová 19. – 20. apríla 2002, (ed. M. Lacko). Trnava 2002; *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)*. Dokumenty. (ed. I. Kamenec, V. Prečan, S. Škorvánek). Bratislava 1992; VILHAN, M.: *Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951*. In: *SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy* (ed. D. Tóth a K. Kováčiková). Banská Bystrica 1999, s. 384-405.

ktorí nenávidia kresťanov, nechcú chytať zbraň pri vojsku, svätia v sobotu a pracujú v nedeľu a vo sviatok. Jednota slovenského národa nestrpí takéto rozkladné živly. V Slovenskom štáte treba urobiť konečne poriadok aj s takýmito ľuďmi, aby v pokojných obciach na slovenskom vidieku nediali sa udalosti, ktoré poburujú a pohoršujú ľud a vnášajú doň semeno nesváru, roztržiek a nespokojnosti.“²¹⁵ K likvidácii týchto náboženských organizácií a ich majetku však režim zatiaľ nepristúpil.

Bezproblémové však nebolo ani postavenie štátom rešpektovaných cirkví, včítane evanjelickej a gréckokatolíckej. Evanjelická cirkev bola druhá najväčšia na Slovensku (390 tisíc členov = 15 % obyvateľstva). Jej postoj k štátu bol od začiatku napätý. Do značnej miery sa pod to podpísalo spolitizovanie konfesionalnej otázky. Ľudáci pritom evanjelikov obviňovali, že svojou minulosťou boli primknutí k československej myšlienke a počas 1. ČSR všeobecne favorizovaní. Z toho pramenila ich nedôvera a podozrievanie, že evanjelictvo sa nikdy nestotožní s existenciou samostatného štátu. Spor medzi evanjelickou cirkvou a štátom preto treba chápať najmä v politickej rovine, o nejakom náboženskom útlaku hovoriť nemožno. Prejavom toho bola napríklad určitá diskriminácia evanjelikov pri obsadzovaní funkcií v politickom a spoločenskom živote, a to najmä tam, kde bola obava vyplývajúca z ich politického postoja. Tu treba poukázať na paradox, že zatiaľ čo na jednej strane ľudáci evanjelikom nedôverovali, na druhej im vyčítali ich neochotu zapájať sa do politického života a vstupovať do HSLS a HG. Tá pritom nebola ani tak dôsledkom antipatie evanjelikov k existencii samostatného štátu, ako skutočnosti, že aj pri výbere funkcionárov do týchto organizácií boli viac-menej uprednostňovaní ľudácky katolíci. Okrem toho evanjelikov poburoval tiež samotný názov týchto organizácií, ktoré ako reprezentantky zjednoteného národa niesli meno A. Hlinku. Mnohí ho totiž ako vodcu slovenského národa neuznávali, pretože mu vyčítali istú konfesionalnú predpojatosť. S tým súviseli aj niektoré spontánne prejavy odporu voči novej moci (napr. ničenie Hlinkových, Tisových obrazov, šírenie šepkanej propagandy, rôzne menšie provokácie zo strany farárov, učiteľov atď.).

Evanjelická cirkev sa tak veľmi skoro dostala do polohy jedinej opozičnej sily, ktorá mohla aj po 14. marci svoje výhrady voči režimu prejavíť legálnou cestou. Jej pohybu a boju, v podstate politickému, poskytol výhodu ako i ochranu fakt, že išlo o organizáciu náboženskú. Proti praktikám režimu, s ktorými nie vždy súhlasila, mohla vystupovať z pozície kresťanskej náuky, za stelesnenie ktorej sa štát vyhlasoval.

Predmetom jej kritiky bol najmä protičeský šovinizmus, slovensko-nemecké spoločenstvo, ako i niektoré totalitárne tendencie režimu. Jej postoj k samostatnosti bol však v oficiálnej rovine v zásade kladný.²¹⁶ Zo strany vládnej moci však tieto skutočnosti viedli už v máji 1939 k podozreniu, že „na myjavskom kraji robí sa tajná akcia za

215 SNA, f. 209, 209-831-6.

216 SUŠKO, L.: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. In: Historický časopis, 49, 2001, č. 1, s. 63-84; UŠIAK, J.: Evanjelická cirkev a Slovenský štát. In: Kapitoly z odboja na Slovensku. Bratislava 1967, s. 12-38.

pripojenie tohto kraja k Morave, teda k Protektorátu.²¹⁷ Odpor voči praktikám režimu dávala evanjelická cirkev najavo prostredníctvom vlastnej tlače a to aj napriek cenzúre. Používala pritom rôzne symboly, názny, často s využitím výkladu bibliie. Skrytý odpor mal tiež iné prejavy. Viedol sa napríklad v podobe psychologickéj vojny o tradíciu M. R. Štefánika, ktorého pamiatku predstaviteľa evanjelikov vyzdvihovali ako určitú protiváhu oficiálneho pestovania kultu A. Hlinku. V tomto smere sa výrazne aktivizoval Zväz evanjelickej mládeže, ktorý 21. mája 1939 zorganizoval na Štefánikovu počesť na Bradle manifestáciu. Tá bola akosi trucoslavou na štátom organizované oslavy „Týždeň Štefánikových osláv“. Zároveň svojím masovým charakterom (asi 20 tisíc účastníkov) táto akcia smerom k predstaviteľom režimu symbolicky deklarovala silu slovenského evanjelictva, ktorú nemožno obchádzať, a s ktorou sa musí pri výstavbe nového Slovenska počítať. Podobný charakter mal tiež XVIII. zjazd Slovenskej evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici, ktorý sa uskutočnil v dňoch 7. – 9. júla 1939. Pri jeho príležitosti sa na banskobystričskom námestí zišlo tridsať tisíc ľudí. Samotný režim chápal takéto akcie ako provokácie, o čom svedčia aj rozpačité reakcie v dennej tlači.²¹⁸

V tomto čase však možno zo strany evanjelikov zaznamenať tiež ojedinelé otvorené prejavy nesúhlasu s praktikami režimu. Spomenúť treba najmä protestné vystúpenie skupiny evanjelických študentov z 1. mája 1939, kedy sa rozhodli vystúpiť z Akademickkej HG. Protestovali tak proti jej zneužívaniu pre potreby propagandy, proti nátlakovým metódam používaným pri vynucovaní si členstva v tejto organizácii (od členstva mohlo závisieť rozhodnutie o pridelení internátu, štipendia a pod.). Bezprostrednou príčinou tohto protestu však bol prípad brutálneho fyzického útoku neznámych páchatel'ov proti evanjelickému farárovi Vojtechovi Hruškovi.

O svojom rozhodnutí okamžite informovali HV HG, a to listom, pod ktorý sa podpísalo 75 študentov. Tu sa okrem iného píše: „...Keď sme s nadšením vstupovali do AHG (Akademická Hlinková garda – I. B.), dúfali sme, že budeme všetci spolu konať prácu zveľaďujúcu národ. Miesto toho vyčerpala sa naša činnosť niekoľkými nástupmi, o cieľi ktorých nás naši velitelia nedržali za vhodné informovať. Chceli sme budovať a nie byť prostriedkom, lebo byť prostriedkom sa prieči akademickému duchu. Dnes k tomu pribudol prípad stýrania evanjelického farára v Sučanoch, pána Vojtecha Hrušku a podobné iné činy. Tých čo ho na smrť zbili nemôžeme nazývať bratmi.“²¹⁹ Ako som už spomínal celé vystúpenie malo dohru v internáte Lafranconi.

Treba dodať, že režim v snahe udržať zdanie národnej jednoty a nevyhrocovať vzájomnú animozitu, nesiahol k represáliám, toleroval dokonca aj existenciu Zväzu evanjelickej mládeže.

Čiastočne komplikované bolo tiež postavenie gréckokatolíckej cirkvi, ktorá bola tretia najväčšia (183 tisíc členov = 7% obyvateľstva). Isté napätie a jej upodozrievanie

217 SNA, f. MV, škatuľa 15, 5045/39.

218 UŠIAK, ref 216, Kapitola III., s. 15-16.

219 SNA, f. S (Slovensko), S-427-2, podpísaný originál rezolúcie.

zo strany vládnej moci existovalo počas celej doby existencie SR.²²⁰ Konkrétne bola od začiatku upodozrievaná z podpory rôznych národnostných (rusínskych) iniciatív, ktorých cieľom mala byť revízia slovenských hraníc. Slovenska vláda tu reagovala na snahy o pripojenie sa k Podkarpatskej Rusi (od decembra 1938 Karpatskej Ukrajiny), ktoré sa objavili už na jeseň 1938 v niektorých okresoch východného Slovenska. Zo zangažovanosti na tejto iniciatíve boli obvinení aj niekoľkí grécko-katolícki duchovní. Napríklad na jeseň 1939 boli traja kňazi aj krátkodobo zatknutí a boli im na čas pozastavené platy. Už v období autonómie sa tlak vyvíjal najmä na kňazov a rehoľníčky, ktorí nemali „domovské právo“ na území Slovenska v období pred Viedenskou arbitrážou, a ktorých vláda chcela vyhostiť.²²¹ Významnú úlohu pri obhajobe práv svojich duchovných urobil gréckokatolícky biskup Pavol Peter Gojdič.²²² V politickej rovine boli gréckokatolíci obviňovaní aj z toho, že sa nechcú angažovať v HSLŠ, v HG a HM. Nátlak na biskupský úrad zo strany HG možno doložiť už v roku 1939.²²³ S nedôverou sa režim pozeral tiež na určité maďarizačné tendencie v radoch gréckokatolíkov, väčšina gréckokatolíckych duchovných sa však hlásila k rusínskej a časť k slovenskej národnosti. V národnostnej otázke vláda gréckokatolíckej cirkvi vytykala, že preferuje Rusínov pred gréckokatolíckymi Slovákmami.

220 CORANIČ, J.: Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 128.

221 BORZA, P.: Perzekúcie gréckokatolíckych duchovných. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 425-426.

222 CORANIČ, ref. 220, Kapitola III. s. 127-132.

223 Tamže, s. 132-133.

IV. | Režim počas vojny | proti Poľsku

Ani po 14. marci nemohla mať nová slovenská vláda istotu o svojom postavení. Na príčine bola pretrvávajúca hrozba delenia územia Slovenska medzi susedné štáty. Znepokojujúca bola najmä skutočnosť, že o Slovensku ako výmennom artikule (voči Poľsku) v tomto období reálne uvažoval aj jeho tvorca a protektor nacistické Nemecko. Zmenu postoja Berlína k Slovensku si vynútil až odmietavý postoj Poľska a potreba využiť jeho územie ako nástupný priestor nemeckej armády.¹ Napriek tomu, že na konci

1 Za rešpektovanie jeho požiadaviek (odstúpenie Gdańska a povolenie koridoru do Východného Pruska) Nemecko navrhovalo, okrem iného, účasť Poľska na garanciách Slovenského štátu. Doriešenie slovenskej otázky za poľské ústupky predostrel pri rozhovore s poľským vyslancom v Berlíne Józefom Lipským 21. 3. 1939 nemecký minister zahraničných vecí J. von Ribbentrop. Narážal pritom na poľskú nespokojnosť v súvislosti s ochrannou zmluvou medzi Nemeckom a Slovenskom, na základe ktorej Nemci na západnom Slovensku vytvorili ochrannú zónu, kde nemecká armáda získala výsostné postavenie. Táto zmluva bola podľa poľskej vlády namierená proti Poľsku. Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP), D, VI, Die letzten Monate vor Kriegsausbruch. März bis August 1939. Baden – Baden 1956, dok. č. 61, s. 60; Lipského správu ministrom zahraničných vecí Poľska Beckovi pozri Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939. Styczeń – sierpień. Warszawa 2005, dok. č. 115, s. 182. Tiež v inštrukcii pre nemeckého vyslanca vo Varšave Ribbentrop zdôraznil, že ak Poliaci vyhovejú nemeckým požiadavkám, môžu sa dočkať rôznych ústupkov a spolupráce zo strany Nemecka: „...z rovnakého hľadiska budeme aj náš budúci postoj voči Slovensku posudzovať“. Na margo ochrannej zmluvy upozornil, že ponechanie vákua na východnej hranici Nemeckej ríše by bolo neúnosné. Na druhej strane zdôraznil, že táto zmluva v sebe skrýva veľké možnosti. To, akým spôsobom sa využijú, bude závisieť od toho, ako sa vyvinú nemecko-poľské vzťahy. Ak bude ich podoba Nemecku vyhovovať, „otvorí sa možnosť, aby sa o slovenský problém spoločne starali Nemecko, Poľsko a Maďarsko.“ ADAP, D, VI, dok. č. 73, s. 72; Podobne sa vyjadroval aj samotný Adolf Hitler. V rozkaze pre hlavného veliteľa pozemnej armády genplk. Walthera von Brauchitscha z 25. 3. vyjadril pochybnosť nad dodržaním ochrannej zmluvy so Slovenskom. Brauchitsch pritom nadobudol dojem, že Hitler Slovensko využíva ako objekt vyjednávania s Maďarskom a Poľskom. Tamže, dok. č. 99, s. 98; Poľsko však tieto ponuky odmietlo. Poslednýkrát o tejto možnosti Hitler hovoril v Ríšskom sneme 28. 4., kde oznámil, že Poľsku ponúkol aj možnosť zabezpečenia nezávislosti Slovenského štátu Nemeckom, Poľskom a Maďarskom. Táto ponuka sa spomína aj v memorande, ktoré pri tejto príležitosti poľská strana obdržala. Tá však v odpovedi zo 4. 5. upozornila, že ponuka v takejto podobe jej predložená nikdy nebola. Pritom spochybnila podobné sľuby ohľadne Slovenska, ktoré označila ako „vojenský a politický protektorát Ríše“. Polskie Dokumenty... ref. 1, Kapitola IV., dok. č. 250, s. 416-420; Ako upozornil už slovenský historik L. Lipták, tento ne-

augusta 1939 ľudácky režim ešte nebol dostatočne konsolidovaný, vstúpila Slovenská republika 1. septembra 1939 na žiadosť Nemecka do vojny proti Poľsku (avšak bez jej oficiálneho vyhlásenia). Z vnútropolitického hľadiska išlo o riskantný krok. Napriek tomu „poľská kampaň“ ako aj účasť slovenskej armády na ťažení upevnili dovtedy labilné zahraničnopolitické postavenie SR, ktorá sa tak etablovala ako satelit a vzorový štát v nacistickej sfére vplyvu. Toto konštatovanie však neplatí vo vzťahu k západným Spojencom, keďže tak Veľká Británia, ako aj Francúzsko prerušili so SR diplomatické styky. Rýchly pád Poľska pritom zlikvidoval chýry o možnom delení Slovenska v tomto období. Na druhej strane ľudácky nacionalizmus slávil úspech v podobe záberu pohraničných severných území, ktoré Poľsko získalo v rokoch 1920, 1924 a 1938.

Otázky súvisiace so zavlečením Slovenska do vojny proti Poľsku zo strany nacistického Nemecka sú dnes už pomerne známe.² Predmetom môjho záujmu sú preto skôr kroky ktoré slovenská vláda urobila, aby splnila požiadavky Nemecka a pretvorila územie Slovenska na nástupný priestor pre útok proti Poľsku. Všímam si vojenské prípravy, ako i nátlakové prostriedky, ktoré vláda použila aby v súvislosti s vojnou zmilitarizovala celú spoločnosť a demonštrovala súhlas s protipoľskou politikou, ako i reakcie obyvateľstva.

mecký návrh nemal ďaleko od predstavy rozdeliť Slovensko na tri časti. O možnosti vytvorenia akéhosi kondominia (spoločného panstva) nad Slovenskom Hitler hovoril aj pred rumunským ministrom zahraničných vecí Grigorem Gafencom v máji 1939, keď ho oboznamoval s ponukami, ktoré dával Poliakom. *Polskie Dokumenty... ref. 1, Kapitola IV., dok. č. 215, s. 357.* Pozri tiež LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí.* Bratislava 1998, s. 183; KOŽMIŇSKI, M.: *Polska i Wegry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939).* Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 264; KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945.* Bochum 1969, s. 75-80.

- 2 Bližšie pozri BAKA, I.: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku.* Bratislava 2006; LACKO, M.(ed.): *Proti Poľsku. Odras ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády.* Edícia Dokumenty. Bratislava 2007. Viaceré práce účasť na vojne interpretujú „ako službu nútenému ochrancovi, ktorá sa za daných okolností nedala odmietnuť.“ Toto konštatovanie považujem za zjednodušujúce, keďže sa tu nediferencujú možnosti slovenskej vlády na jednej strane pri žiadosti o poskytnutie územia ako nástupného priestoru nemeckej armády (ktorá sa bez následkov odmietnuť nedala), na druhej pri rozhodovaní o vlastnom postupe slovenskej armády na poľské územie. Bližšie pozri napr.: LACKO, M.: *Slovenská republika 1939 – 1945.* Bratislava 2008, s. 90; PETRUF, P.: *Zahraničná politika Slovenskej republiky. Historické štúdie,* roč. 38, 1997, s. 13; MIČIANIK, P.: *Slovensko vo vojne proti Poľsku. Politické vedy,* roč. VIII, 2005, č. 2, s. 23-62; ŠTEFANSKÝ, V.: *Generál Ferdinand Čatloš (Biografický náčrt).* Bratislava 1998. Na druhej strane názory na účasť Slovenska vo vojne proti Poľsku sa rôznia, viaceré práce ju hodnotia ako agresiu a prejav narastajúcej kolaborácie, na druhej strane niekedy toto hodnotenie prerastá do obhajoby politických krokov vtedajšej vládnej garnitúry, pričom sa vyzdvihuje úspech v podobe opätovného nadobudnutia pohraničných území na Kysuciach, Orave a Spiši. Tu možno uviesť najmä práce bývalých exilových historikov F. Vnuka a M. S. Ďuricu.

1. Zatiahnutie Slovenskej republiky do vojny

Slovenskej vláde dávala nemecká strana od začiatku najavo, že jej podpora je podmienená plnením všetkých požiadaviek. Na zasadnutí medzi slovenskou vládou a DMK 17. júla 1939 bola uzavretá dohoda, v ktorej sa slovenská strana zaviazala, že zamedzí všetky vzťahy s Poľskom, ktoré odporujú nemeckému záujmu. V tejto súvislosti slúbila zostrenie stráženia hraníc s Poľskom, odstránenie nespoľahlivých elementov z ochrany hraníc a ich nahradenie spoľahlivými osobami, personálne posilnenie colných úradov vojenskými jednotkami a s tým súvisiacu militarizáciu finančnej stráže. Zároveň sa zaviazala, že vydá rozkaz na presun časti vojenských oddielov z vnútrozemia k severnej hranici, zamedzí prechodu osôb do „českej légie“ a poľskej špionáži, ktorá by ohrozovala nemecké jednotky na Slovensku. Zároveň upozornila, že v otázke spravodajstva sa už pracuje podľa smerníc dohodnutých medzi slovenským MNO a nemeckým Abwehrom. Schválená bola tiež požiadavka, aby sa na Slovensku vykryštalizoval jednotný postoj voči Nemecku, ktorý mal byť vedený v pozitívnom a priateľskom duchu. Na nemeckú výčitku, že vo vláde pretrváva vplyv K. Sidora, slovenskí reprezentanti upozornili, že jeho menovaním za vyslanca do Vatikánu bol tento problém vyriešený.³

Medzitým už v priestore ochrannej zóny nemecká armáda vykonávala prípravy pre nástup svojich útvarov do vojny proti Poľsku.

Čo sa týka postoja slovenských politikov k účasti na vojne, čitateľné sú najmä aktivity radikálov okolo Hlinkovej gardy, ktorí už pred vojnou rozpútali v médiách štvavú protipoľskú kampaň za znovupripojenie pohraničných území, ktoré Poľsko získalo v rokoch 1920, 1924 a 1938. Argumenty o poľskom zábore pohraničných oblastí (s jasnou väčšinou obyvateľstva slovenskej národnosti), ktorý bol vo verejnosti vnímaný veľmi citlivo, boli vodou na mlyn pre podobné vyhlásenia. Najmä keď uvážime, že medzivojnové Poľsko hrubo porušovalo práva národnostných menšín a v roku 1938 neváhalo využiť oslabenie ČSR po Mníchove k ultimatívne presadeniu územných požiadaviek. Tie sa dotýkali aj niektorých slovenských pohraničných obcí na Kysuciach, Orave a Spiši. Poľská vláda sa pre tento krok rozhodla napriek veľmi dobrým vzťahom s predstaviteľmi HSLS. Jej podpora autonomistického hnutia na Slovensku súvisela s dlhodobou snahou o rozbitie ČSR. V tejto súvislosti poľská vláda zvažovala rôzne koncepcie – pripojenie Slovenska k Maďarsku na princípe autonómie, či vyhlásenie slovenskej samostatnosti. Poľské požiadavky na slovenské pohraničné územie však výrazne naštrbili ďalšie slovensko-poľské vzťahy v nasledujúcom období a otriasli aj postojmi samotného polonofilského krídla v HSLS, na čele ktorého stál K. Sidor. Paradoxne na čele štvavej protipoľskej propagandy v auguste a septembri 1939 stál práve jeden z bývalých polonofilov Karol Murgaš. Treba povedať, že dobová propaganda šikovne využila poľské rozhodnutie z roku 1938. Celý problém zúžila na túto jednu

3 SNA, f. Alexandrijský archív, II C – 906, P 1887 e.

otázku, a z jej pohľadu Slovensko chcelo len to čo mu právom patrí a ostatné okolnosti sa ho netýkajú. V tejto súvislosti poukazovala tiež na dlhodobu dobré vzťahy medzi Poľskom a Maďarskom a v tejto súvislosti na ich spoločné úsilie o nadobudnutie spoločnej hranice, čo sa im čiastočne podarilo v marci 1939.

Vládni predstavitelia sa verejným protipoľským prejavom vyhýbali. Predseda vlády J. Tiso sa priamo k tejto téme vyjadril až 1. septembra 1939 v denníku *Slovák*. Aj on však vyrukoval s obrannou teóriou vlastného teritória, ako by sa Slovenska vojna vôbec netýkala. Poliakov pritom nepriamo označil za agresorov. Naopak nemecké požiadavky nepriamo podporil, keď sa prihlásil k princípu völkisch (tento termín vyjadruje extrémny a militantný nacionalizmus).⁴ Ako upozornil už historik E. Nižňanský, v nasledujúcej časti sa Tiso prihlásil k zásade výmeny obyvateľstva na etnickom princípe.

Tu treba povedať, že aj pre samotnú vládu bola možnosť revízie severnej hranice veľkým lákadlom, keďže by ju mohla na verejnosti prezentovať ako prvý krok k odčineniu krivdy spáchanej na slovenskom národe najmä zo strany Maďarska v podobe odtrhnutia južných území v dôsledku rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1939.⁵

Viac nám o postoji vládnych predstaviteľov hovoria nemecké dokumenty. Podľa nemeckých poznatkov neboli ľudáci v tejto otázke jednotní. Prvá skupina okolo predsedu vlády Jozefa Tisa, ministra národnej obrany gen. I. triedy Ferdinanda Čatloša a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Alexandra Macha bola podľa nemeckého vyslanca Hansa Bernarda presvedčená, že Slovensko nemôže bez politických konzekvencií zostať neutrálne. Druhá, ktorá bola proti vojne, sa podľa neho opierala najmä o osobnosť slovenského vyslanca vo Vatikáne polonofila Karola Sidora. Skupina okolo ministra zahraničných vecí Ferdinanda Ďurčanského sa podľa neho chcela prikloniť k neutralite.⁶

Svoj postoj k možnosti neutrality vyjadrilo slovenské MZV jasne v šifrovanej korešpondencii slovenskému vyslancovi vo Varšave Ladislavovi Szathmárymu. Na jeho urgencie z 1. augusta odpovedalo, že o prehlásení neutrality Slovenska sa teraz nemôže ani uvažovať. S touto odpoveďou sa plne stotožnil tiež predseda vlády

4 „...princíp völkisch je zásadou kresťanskou, praktické prevedenie ktorej musí byť smernicou pre usporiadanie Európy, aby prestali hádky a rekriminácie pre krivdy páchané na príslušníkoch inej národnosti. Čo je národnostne príbuzné, čo podľa princípu völkisch k sebe patrí, nech sa to i dovedna dá, aby bol raz už konečne zažehnaný boj pre utlačanie národné.“ *Slovák*, 1. 9. 1939, s. 1, Predseda vlády dr. Jozef Tiso: Stojíme pred usporiadaním strednej Európy a princípu völkisch musí tu byť smernicou! Dokument v pôvodnom znení uverejňuje NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť vo vojne proti Poľsku. Občan Slovenska v zajatí propagandy vtedajších vládnych predstaviteľov. Úvahy a dokumenty. In: *Studia historica Nitriensia*, VI, 1997, s. 187-188; Tiež FABRÍCIUS, M. – HRADSKÁ, K. (ed.): Jozef Tiso. Prejavy a články zv. II. (1938 – 1944). Bratislava 2007, s. 157-158.

5 BAKA, I.: Návrat odtrhnutých bratov. In: *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií* (ed. V. Bystrický a J. Roguľová). Bratislava 2005, s. 131-140; BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 55-63.

6 NA Praha, f. 136, 136-79-5, list H. Bernarda adresovaný AA, VHA Bratislava, Archívna zbierka 11, škatuľa 9, film č. 16, 443 018-23, správa vyslanectva pre AA z 19. 9. 1939.

J. Tiso.⁷ Samotný minister zahraničných vecí sa však podľa iných zdrojov prikláňal k neutralite Slovenska.⁸ Szathmáryho aktivity v prospech neutrality sa vystupňovali potom, čo získal podozrenie (dodnes nepotvrdené), že Poľsko sa snaží navrhnuť Maďarsku dohodu o rozdelení Slovenska, ak by sa stalo bázou nemeckého útoku, po jeho predpokladanej porážke.⁹ Možnosť slovenskej neutrality zvažovali tiež iné politické kruhy. Dokazuje to memorandum pre ministra zahraničných vecí a pre vládu z 29. júla, ktoré pochádza z dielne MZV. Memorandum vychádzalo z potreby robiť vyváženú politiku a zabezpečiť sa pre možnosť, že vplyv Nemecka v Strednej Európe sa raz oslabí.¹⁰

Presnejšie inštrukcie o vojne slovenský vyslanec v Poľsku od MZV obdržal až 28. augusta. Bol informovaný, že v krátkom čase sa počíta s vojnou. V tom prípade sa Slovensko malo domáhať korektúry hraníc podľa stavu z roku 1938, resp. z roku 1920. Pre vyslanectvo z toho vyplývala povinnosť „v každom prípade na všetky demarše a zákroky poľskému ministerstvu zahraničných vecí čím skôr odpovedať a všetko vhodným spôsobom omluviť.“¹¹ Slovenská strana teda bola dobre informovaná o nemeckých zámeroch. Nešlo o snahu konštruktívne riešiť spor o pohraničie, tak ako sa to snažila dokázať propaganda. A to bez ohľadu na postoj Poliakov.

Postoj vyslanca vo Vatikáne K. Sidora k účasti na vojne proti Poľsku bol negatívny, podľa spomienok vtedajšieho poslanca P. Čarnogurského (nepriamo to naznačujú aj niektoré poľské pramene), v určitom období dokonca spolu s niektorými slovenskými politikmi a vojakmi zvažovali spoločnú vojenskú akciu Slovákov s Poliakmi proti Nemecku, čo však bolo nereálne.¹² Samozrejme z týchto informácií nie je možné vydedukovať, čo si slovenská vláda predstavovala pod vlastnou účasťou vo vojne. Ak berieme do úvahy oficiálnu dohodu s Nemcami z 24. augusta, slovenská armáda mala byť využitá na ochranu hraníc pod nemeckým velením. Nemecká branná moc zatiaľ operovala len v priestore ochranného pásma a mala mať k dispozícii letisko v Spišskej Novej Vsi. Slováci za to mali mať garantovanú nedotknuteľnosť hranice s Maďarskom (ktoré sa nevzdávalo revizionistických požiadaviek), ako aj návrat území zabratých Poľskom v roku 1938.¹³ S tým sa však slovenská strana neuspokojila a od začiatku sa prostred-

7 SNA, f. MZV, škatuľa 208, zč. 9 768, inštrukcia pre Szathmáryho – bez dátumu.

8 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 63-64.

9 SNA, f. MZV, škatuľa 208, zč. 10 805, správa slovenského vyslanca Szathmáryho z 1. 8. 1939. Pozri tiež LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava 1969, s. 196-197; K Szathmáryho aktivitám v prospech neutrality pozri BAKA, I.: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava 2006, s. 64-65.

10 LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava 1969, s. 196-197.

11 SNA, f. NS, II-A 889, Tn ľud 6/46, J. Tiso; SNA, f. S, škatuľa 424, fascikel S-424-7.

12 SEGEŠ, D.: Vojensko-politické aktivity Karola Sidora od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov. In: Vojenská história, roč. 9, 2002, č. 1, s. 3-22.

13 BA – MA Freiburg, Bs. RH/31/IV (Verbindungskommandos und Stäbe), As. 2, s. 42, hlásenie OKW z 23. 8. 1939; Tiež SNA, f. Alexandrijský archív, II C – 905, P 1887 b, P 1887 a, denník Nemeckej

níctvom vyslanca v Berlíne Matúša Černáka usilovala získať tiež súhlas na pripojenie území zabratých Poľskom v rokoch 1920 a 1924, čo sa však podarilo až v októbri.¹⁴

O niekoľko dní sa však nástupný priestor nemeckej armády rozšíril na celé územie Slovenska, s čím slovenská strana súhlasila. Slovenská vláda v tejto súvislosti 27. augusta obdržala nótu s inštrukciami o postavení nemeckých jednotiek na Slovensku.¹⁵ Zvrchované postavenie Slovenska pritom malo byť formálne zachované, aj keď pôvodne sa vo vojenských kruhoch uvažovalo aj o prenesení výkonnej moci na nemeckého veliteľa.¹⁶ Všetky tieto opatrenia sa zdôvodňovali uplatňovaním ochrannej zmluvy medzi Nemeckom a Slovenským štátom z 23. marca 1939. Postoj SR determinovali tiež šíriace sa chýry (živené zahraničnou tlačou) o delení Slovenska medzi Maďarsko a Nemecko, ako aj obava zo spojenectva medzi Maďarskom a Poľskom.

V tejto súvislosti začalo velenie 14. armády, ktorej jednotky mali postupovať aj zo Slovenska zvažovať aj možnosti použitia slovenskej armády pri útoku. V rozkaze veliteľstva skupiny armád Juh z 30. augusta sa konštatuje, že podľa možností majú byť pri útoku na Poľsko nasadené aj slovenské sily. Následný rozkaz vel. 14. armády z toho istého dňa však v súvislosti so slovenskou armádou hovorí len o ochrane hraníc východne od 14. armády.¹⁷ Kto teda rozhodol o jej postupe do Poľska? Podľa povojnového svedectva ministra národnej obrany gen. F. Čatloša sa o postupe slovenských jednotiek dozvedel až o 5 hod. ráno 1. septembra. Podľa neho ho iniciovala nemecká strana prostredníctvom genmjr. E. Engelbrechta, ktorého štáb bol pridelený k veliteľstvu slovenskej poľnej armády. Čatloš o tom okamžite sprostredkovane informoval predsedu vlády J. Tisu. Ten na to nezareagoval, čo Čatloš chápal ako súhlas. Tiso však jeho výpoveď pred súdom nepotvrdil, naopak zodpovednosť preniesol na armádu.¹⁸

Čatlošovo tvrdenie však spochybňujú záznamy v denníku Slovenského armádneho veliteľstva (krycí názov Bernolák, od 2. 9. názov veliteľstva poľnej armády), podľa ktorého už krátko pred jednou hodinou rannou 1. septembra vyšli rozkazy na uvedenie jednotiek do bojovej pohotovosti.¹⁹ Čatlošovmu tvrdeniu však úplne protirečia rádiogramy vel. Bernolák, z ktorých vyplýva, že už v noci z 31. augusta na 1. septembra inštruoval náčelník štábu vel. Bernolák mjr. gšt. Emil Novotný veliteľov podriadených divízií, ako aj ich náčelníkov štábov, aby sa na rozkaz samotného gen. F. Čatloša do

vojenskej komisie; HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a vťahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny proti Poľsku. In: Zborník Múzea SNP, roč. 12, Banská Bystrica 1987, s. 51-52.

14 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 42, 162-169.

15 Nóta mala byť pôvodne odovzdaná kvôli utajeniu až v deň útoku. Ten sa mal uskutočniť už 26. 8. Keďže tento dátum bol na poslednú chvíľu zrušený, využila to nemecká strana na rozmiestnenie svojich síl na Slovensku aj mimo územia zóny. K tomu malo pôvodne dôjsť až po začiatku vojny. Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 44-46.

16 Tamže, s. 37.

17 Tamže, s. 52-53.

18 Tamže, s. 50-51.

19 Tamže, s. 51.

3.45 resp. 4.00 hod. ráno dostavili na veliteľstvo poľnej armády do Spišskej Novej Vsi.²⁰ Na otázku, kto inicioval postup slovenských jednotiek do Poľska však tieto dokumenty neodpovedajú.

Tu sa vynára otázka, či postup za hranice nemohlo slovenské velenie realizovať v rámci skorších inštrukcií o pútaní nepriateľských síl na hranici. S tými bol gen. F. Čatloš inštruovaný veliteľom 14. armády genplk. Wilhelmom Listom už 27. augusta. Túto teóriu podporuje aj dobová správa, ktorú vypracoval mjr. B. Mládek. Podľa nej síce postup iniciovala nemecká strana, na druhej strane medzi úlohami, ktoré cez štáb genmjr. Erwina Engelbrechta (ktorý bol pridelený k slovenskému veliteľstvu „Bernolák“) konkretizovala, spomína len uzavretie a bezpečné ubránenie slovenských hraníc od Vysokých Tatier na východ. Pritom však konštatuje, že „ochranu hraníc a pútanie poľských síl riešili sme tak, že do Spiša tohto dňa sme pritiahli na front 1. divíziu gen. Pulanicha, aby sa pripravila na útok a na ostatnom fronte na východ sme nariadili aktívnu obranu.“²¹

Informácie o nemeckom tlaku sa teda nedajú hodnoverne potvrdiť, nie je jasné ani miera vlastnej iniciatívy zo slovenskej strany pred vojnou. S určitosťou sa však dá vyvrátiť Čatlošove tvrdenie, že o nasadení vlastných jednotiek na poľskom území sa dozvedel až nadržanom 1. septembra, vyslovene ako posledný. Na druhej strane veliteľstvo 14. armády nevyklúčovalo poľské útoky na územie Slovenska v prvej fáze vojny, aj keď prípravy nepriateľa boli defenzívne, zamerané na obranu krajiny. Možnosti poľského útoku však zvažovala aj slovenská strana. S určitými obavami sa slovenské MNO pozeralo tiež na postoj Maďarska, ako sa zachová a či sa nepridá na stranu Poľska. Podstatná je však skutočnosť, že oficiálne SR vojnu Poľsku nevyhlásila, napriek tomu, že na vyhlásenie vojny bol podľa ústavy potrebný súhlas snemu. Pritom v septembri sa konali dve jeho zasadnutia, o vojne sa v jeho pléne hovorilo len okrajovo (v jednom prejave poslanca Vojtecha Tvrdeho), aj to v duchu dobovej propagandy. Napriek tomu, že Slovensko sa ocitlo vo vážnej zahraničnopolitickej situácii.²²

Do armády bolo do 20. septembra povolanych 116 755 záložníkov. Do operujúcich jednotiek pritom bolo postupne začlenených 51 306 vojakov. Koncom augusta vzniklo Veliteľstvo poľnej armády v Spišskej Novej Vsi, ktorému boli podriadené tri pešie divízie a neskôr aj Rýchla skupina. Na poľské územie už 1. septembra prenikla 1. divízia (veliteľ gen. II. tr. Anton Pulanich) vo všeobecnom smere Spišská Belá – Nowy Targ. Od 2. septembra postupovala smerom na Ochotnicu – Tymbark po Zalesie, kde 5. septembra vytvorila hĺbkovo členenú obranu. Väčší bojový stret s protivníkom možno konštatovať 4. septembra (dovtedy dochádzalo len k menším prestrelkám). 3. divízia (veliteľ plk. gšt. Augustín Malár) spočiatku viazala poľské sily na hraniciach na východe Slovenska, od 10. septembra postupovala na všeobecnom operačnom smere Medzilaborce – Sanok (pri postupe prejavila aj vlastnú iniciatívu) a neskôr v rámci

20 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné 1940 – 1942, škatuľa 53, č. j. 155 452.

21 BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 50.

22 Tamže, s. 159-160.

„očisťovania“ poľského územia (s jednotkami vyčlenenými z Rýchlej skupiny) operovala až po čiaru Krosno – Sanok – Lesko. Nasadené bolo aj slovenské letectvo. Stíhacie lietadlá Avia B-534 doprevádzali nemecké bombardéry (operujúce zo slovenských letísk) a chránili územie Slovenska pred poľským prieskumným letectvom. Kuriérnu službu a letecký prieskum vykonávali lietadlá Letov Š-328. Slovenské letectvo prišlo o dve stíhačky, jedno poľské lietadlo slovenskí stíhači zostrelili nad územím Slovenska, vylúčiť nemožno ani ďalšie zostrely nepriateľských lietadiel. Oficiálne mala slovenská armáda 18 mŕtvych, 46 ranených a 11 nezvestných.²³

Pri analýze činnosti slovenskej armády je dôležitý fakt, že v hodnotiacich správach o účasti slovenských jednotiek na ťažení nájdeme veľa pochvalných vyjadrení. Dokonca nemecký vyslanec musel už 11. septembra konštatovať, že predchádzajúce rozkazy o ukončení bojovej činnosti zo strany slovenskej armády boli prijaté u viacerých vysokých dôstojníkov s nevôľou ako prejav znevažovania ich kvalít. Šéf Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku genpor. F. Barckhausen v tejto súvislosti predpokladal, že aj samotný Čatloš rozkaz prijal ako každý iný vojak, keďže ako veliteľ slovenských síl sa už nemohol podieľať na víťaznom postupe nemeckej armády. Samotnej vláde podľa neho znenie tohto rozkazu vyhovovalo, keďže účasť Slovenska na vojne interpretovala ako obranu vlastnej krajiny.²⁴ K vydaniu spomínaného rozkazu došlo ešte predtým, ako jednotky 3. divízie z vlastnej iniciatívy zahájili postup do poľského pohraničia (10. – 11. septembra), keďže obranci v dôsledku príchodu ďalších nemeckých jednotiek a všeobecnej situácii na fronte tento priestor vyprázdnil. Výstižný je v tejto súvislosti rádiogram zachytávajúci rozhovor medzi veliteľom 3. divízie plk. gšt. Augustínom Malárom a náčelníkom štábu vel. Bernolák mjr. gšt. Emilom Novotným z 10. septembra. Malár okrem iného napísal: „...ako vieš včera vyrazili sme k postupu v celkovom smeru na Sanok...chceli sme dnes pokračovať na Sanok, kde by sme sa boli určite k večeru dostali, na rozkaz p. gen. Engelbrechta zostávame však na mieste.“ Novotný na to reagoval slovami: „prosím vás zostaňte na mieste, celý váš víťazný postup sme s radosťou sledovali“. S postupom 3. divízie pritom vyslovil 10. septembra súhlas aj gen. Čatloš.²⁵

V súvislosti s týmto prípadom sa vynára otázka, do akej miery velenie slovenskej armády skutočne len formálne preberalo nemecké operačné rozkazy cez pridelený štáb genmjr. Erwina Engelbrechta. Táto otázka sa zatiaľ nedá uspokojivo zodpove-

23 Tamže, s. 85-116. Avšak podľa údajov Veliteľstva „Bernolák“ z 10. 9. mala 3. divízia 12 mŕtvych, 25 chorých, 43 ranených (4 dôstojníci, 39 príslušníkov mužstva), 25 chorých, jedného mŕtveho v dôsledku samovraždy, 1. divízia mala 8 mŕtvych, 13 ranených (z toho 1 dôstojník, 12 mužov), 2 nezvestných, 5 chorých, 2. divízia mala len jedného chorého. Poľná armáda teda už mala 21 mŕtvych. VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné 1940 – 1942, škatuľa 53, č. j. 155 452; Podľa výpočtov M. Lacka mala armáda celkovo 24 mŕtvych. V tomto údaji sú započítané aj nebojové úmrtia, úmrtia na Slovensku, pokiaľ mali súvis s vojnou (išlo o 5 osôb). LACKO, (ed.), ref. 2, Kapitola IV., s. 229-231.

24 NA Praha, f. 172, škatuľa 31, s. 479 785, správa vyslanca H. Bernarda na AA z 11. 9. 1939.

25 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné 1940 – 1942, škatuľa 53, č. j. 155 452.

dať. V tejto súvislosti však opäť veľmi zaujímavé informácie ponúka korešpondencia náčelníka štábu veliteľstva Bernolák mjr.gšt. Emila Novotného s ministrom gen. I. tr. Čatlošom, ktorý vykonával aj funkciu veliteľa poľnej armády. Z týchto dokumentov je zrejmé, že Čatloš v prvých septembrových dňoch nebol neustále prítomný na veliteľstve v Spišskej Novej Vsi, naopak, viaceré inštrukcie vydával priamo z Bratislavy. Pri tejto príležitosti ho zastupoval gen. Engelbrecht. Čatloš sa však pravidelne informoval o vývoji na fronte, pričom aj na diaľku vydával vlastné rozkazy. V tejto súvislosti je zaujímavým svedectvom o Čatlošovom postavení záznam z jeho rozhovoru s mjr. Novotným z 2. septembra: „ak by veliteľ Rázusa (krycí názov 3. divízie) potreboval zálohu, nakoľko by hrozila nepriateľská akcia, tak nech po uvážení predloží žiadosť a pán gen. Engelbrecht by rozhodnul či je treba vydať lebo nie, čo viete o úmysloch pána generála pre zajtrajšok???? Niečo sme už boli prejednali doobedu...kde sa dostal Jánošík (krycí názov pre 1. divíziu) na severe??? Som mu nariadil, aby miesto na Nový Tark šiel radšej k Ochotnici to jest na severovýchod. Čo viete o tom??? Čo viete o nemeckých horských brigádach v priestore Starej Ľubovni, či útočili??? Ak nie, tak by VS (veliteľské stanovište – I. B.) včera vydané dispozície pre zjednanie tesného dotyku vystačili i pre zajtrajšok. Ináč by sme museli vydať rozkazy pre zahajovací boj...“ Z tohto dokumentu vyplýva, že o zmene postupu 1. divízie, ktorá ako prvá prenikla na poľské územie, rozhodol samotný Čatloš. Tiež zvažoval varianty ďalšej bojovej činnosti 3. divízie, ktorá mala viazať nepriateľské sily na hraniciach.²⁶ Na druhej strane v prvom prípade treba mať na mysli aj možnosť, že sa Čatloš svojho podriadeného len snažil presvedčiť o svojom postavení najvyššieho veliteľa. Z citovaného dokumentu totiž vyplýva, že Čatloš už zmenu všeobecného smeru postupu s Engelbrechtom čiastočne prejednal. Na druhej strane v niektorých rozkazoch veliteľstva 14. armády nájdeme aj stručné inštrukcie pre slovenskú armádu, bližšie konkretizované však pravdepodobne boli až na veliteľstve v Spišskej Novej Vsi.

Nemecké dokumenty tieto otázky zatiaľ neodkrývajú, na druhej strane ako som už naznačil s počínaním Čatloša boli nemecké orgány spokojné. Čatlošov postoj počas vojny dokonca vyzdvihli aj agenti viedenskej SD. Podľa jednej zo správ (ktorú však treba brať s rezervou) sa niektorí slovenskí politici na čele s podpredsedom HSLS Jozefom Budayom snažili proti sebe rozoštváť Čatloša s Karolom Murgašom, ktorí sú tu označení ako „Deutschenfreude“. Na rokovaní predsedníctva HSLS Buday údajne zaútočil na samotného Čatloša, ktorého obvinil z tolerovania podradného postavenia slovenských vojakov vedľa nemeckých a rozhorčil sa aj nad tým, že slovenská armáda vpochodovala na poľské územie. Čatloš sa údajne obhajoval tým, že armáda sa len snažila brániť poľskej presile, čo však nezodpovedalo skutočnosti.²⁷ Aktivizmus slovenských vojakov je však zreteľný aj z iných dokumentov. Ich motivácie však boli rôzne, možno predpokladať, že svoje hrala snaha po kariére, vyznamenaní, keďže účasť „hr-

26 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné, škatuľa 53, č. j. 155 452.

27 SUŠKO, ref. 11, Úvod, dok. 365, s. 550, dok. 366, s. 552.

dinskej armády“ na vojne bola mohutne medializovaná, svoje zohralo aj presvedčenie, že vojnou sa odstráni krivda na slovensko-poľskom pomedzí atď. Iní len poctivo plnili svoju vojenskú povinnosť.

Možno konštatovať, že využitiu slovenského územia ako nástupného priestoru nemeckej armády vláda zabrániť nemohla. Na základe dostupných dokumentov však nemožno povedať, že Slovensko nemalo manévrovací priestor v otázke nasadenia armády v Poľsku. Pritom sa nenašli dokumenty, v ktorých by nemecká strana túto otázku kládla ultimatívne. V hre však boli pohraničné územia na Kysuciach, Orave a Spiši, ktoré Poľsku pripadli v rokoch 1920, 1924, 1938.²⁸ SR ich nakoniec získala zmluvou z 21. novembra 1939.²⁹ V neposlednom rade si SR účasťou vo vojne chcela zaviazat Nemecko ako jediného garanta hraničných zmien v strednej Európe. To sa jej aj podarilo, vojna posilnila zahraničnopolitické postavenie Slovenska ako vzorového štátu v nemeckej sfére vplyvu. Účasť na tejto agresii však pre slovenskú vládu znamenala tiež prehĺbenie kolaborácie s Nemeckom (ktorá má aj morálny rozmer) a začiatok politiky, ktorá sa z dlhšieho časového hľadiska ukázala ako bezalternatívna. Jasným signálom bol už samotný fakt, že so SR už v septembri prerušili diplomatické styky západné veľmoci Veľká Británia a Francúzsko. Túto skutočnosť nemohlo vyvážiť ani diplomatické uznanie zo strany ZSSR 16. septembra 1939, čo bol jeden z dôsledkov spojeneckého paktu z 23. augusta medzi ZSSR a nacistickým Nemeckom.

2. Mobilizácia a pokus o militarizáciu spoločnosti

Snaha zjednotiť verejnú mienku pomocou nacionalizmu našla svoje najširšie uplatnenie v protipoľskej propagande, ktorá sa aktivizovala už v druhej dekáde augusta.³⁰ Leitmotívom propagandy v predvečer vojny bola snaha upokojiť obyvateľstvo a vytvoriť dojem, že hroziaci konflikt Slovákov nemusí znepokojovať, že sa ich v podstate ani netýka. Zároveň to bola snaha prezentovať sa pred zahraničím a bojovať tak

28 Dodnes sa v tejto súvislosti diskutuje o tom, či Slováci mohli dostať viac. Hitler sa touto možnosťou zaoberal, na nemeckej strane však boli osoby, ktoré ho od toho odhovárali. Je však pravdepodobné, že slovenská strana aj tak nemala záujem o „neslovenské“ územie. Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 165. Postoje však pravdepodobne neboli jednotné. Ako príklad možno uviesť záznam z rozhovoru medzi Čatlošom a už spomínaným mjr. Novotným: „dnes pán minister Tuka mi hovoril, ako by nechceli mať čiste poľské územie v našej správe. Budem však zdôrazňovať vojenský význam tohto priestoru a nutnosť, aby sme aspoň do vystriedania Nemcami to držali a o to sa aj starali“. VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné, škatuľa 53, č. j. 155 452.

29 O „reslovakizácii“ tohoto územia, ktorá bola reakciou ľudáckeho režimu na útlak tamojšej slovenskej menšiny v predchádzajúcom období nepíšem. Túto problematiku som načrtnol v predchádzajúcej monografii. BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 162-169.

30 NIŽŇANSKÝ, ref. 4, Kapitola IV., s. 169 – 216.

proti „ľživej propagande“.³¹ Podobný cieľ sledovali tiež inštrukcie ÚP z 28. augusta 1939 adresované Slovenskému rozhlasu: „Napísať prednášku o dojmach cudzinca i nášho človeka po novom Slovensku. Vystihnúť v nej milotu viditeľných znakov, štátnosti, slovenský hovor, slovenské uniformy, pozdravy atď.“³² Zároveň verejnosť bola ubezpečovaná, že v prípade ohrozenia Slovensko môže počítať s ochranou Nemecka.³³ Tu treba povedať, že podobný spôsob komunikácie s verejnosťou bol v tom čase pre vládnych predstaviteľov typický. Vláda sa od protipoloských nálad navonok dištancovala, aby nevyhrocovala ešte viac napäté vzťahy medzi obidvoma štátmi. Naopak, štvavú protipološskú kampaň prenechala radikálom na čele s A. Machom a K. Murgašom. Ten bol dokonca 25. augusta J. Tisom menovaný za šéfredaktora časopisu Slováč.³⁴ Radikáli tak fakticky ovládli hlavný denník HSLS, z redakcie okamžite odstránili nepohodlných novinárov. V tejto funkcii však nezotrval dlho, keďže odvolaný bol už v polovici septembra. Radikáli v nasledujúcich dňoch tlač doslova zaplavili článkami s protipološskou tematikou. Vodou na mlyn tu boli najmä argumenty o poľskom zábore slovenských pohraničných oblastí v rokoch 1920, 1924, 1938. Tieto skutočnosti, ktoré naštrbili poľsko-slovenské vzťahy, boli totiž medzi obyvateľstvom vnímané veľmi citlivo. Najmä keď uvážime, že medzivojnové Poľsko hrubo porušovalo práva národnostných menšín. Propaganda však celý problém zúžila na túto jednu otázku a z jej pohľadu Slovensko chcelo len to, čo mu právom patrí a ostatné okolnosti sa ho netýkajú. Je pritom jedno na ktorej strane stojí a komu pomáha. Otvorené útoky spojené s ultimatívne predloženou požiadavkou na „návrat odtrhnutých bratov“ sa v tlači v nasledujúcich dňoch objavovali so stále väčšou intenzitou. Výstižné sú už len ich názvy, ktoré apelovali na emócie a vášne: „Žiadame vrátiť severnú Oravu a Spiš!“,³⁵ „Vyslobodíme svojich bratov z mučiarnie.“³⁶ „Naši Slováci a Nemci sú v Poľsku teroristami mučení a vraždení...“, „Poľský teror nemá konca kraja“, „Poliaci chcú úplne vyhladiť slovenský živel“.³⁷ Článok uverejnený 29. augusta 1939 v Slovenskej politike nazvaný „Pri ostatných dró-

31 Slováč, 22. 8. 1939, s. 1, Proti ľživej propagande; Slováč, 26. 8. 1939, s. 1; Slováč, 29. 8. 1939, s. 1, Myjava oslavovala.

32 SNA, f. NS, A 860, Tn ľud 17/45, Dr. Karol Körper.

33 Slováč, 29. 8. 1939, s. 1-2, Nie zo zrady, ale z veľkej lásky k národu vznikol slovenský štát; Slovenská politika, 29. 8. 1939, s. 2, Dve veľkolepé národné manifestácie v osudových chvíľach.

34 Po vojne pred NS si Murgaš na svoje menovanie spomenul takto: „Dňa 25. augusta 1939 zavolať si ma Tiso k sebe a oznámil mi, že ma ustanovuje za šéfredaktora Slováka, a aby som spravil v redakcii poriadok. Neskoršie Mach mi doručil aj písomný dekrét.“ Na druhej strane tvrdil, že inštrukcie na vyvolanie protipoloských nálad nedostal, čo však vzhľadom na množstvo zachovaných písomných inštrukcií koordinujúcich propagandu nezodpovedá skutočnosti. SNA, f. NS, II. A – 889, Tn ľud 6/46, J. Tiso.

35 Slováč, 26. 8. 1939, s. 2.

36 Slováč, 28. 8. 1939, s. 2, Vyslobodíme svojich bratov z mučiarnie.

37 Slovenská politika, 29. 8. 1939; Slováč, 30. 8. 1939, s. 3, Poľský teror nemá konca kraja; Slováč, 1. 9. 1939, s. 6, Hodina oslobodenia sa blíži – Poliaci chcú úplne vyhladiť slovenský živel v Poľsku.

toch“, sa mal podľa telefonického rozkazu ÚP použiť aj pri príprave rozhlasového vysielania.³⁸ Popritom Poľsko bolo vykresľované ako žalár národov (v úplnom protiklade s Nemeckom) a porovnávané s 1. ČSR. Naopak, pomer Slovenska k Nemecku sa vyslovene mytologizoval. Vrcholom protipolskej agitácie v týchto dňoch bola demonštrácia v Bratislave 22. augusta vo večerných hodinách. Usporiadali ju predstavitelia radikálov na čele s HG a Deutsche Partei ako bezprostrednú reakciu na správy o dohode Hitlera so Stalinom. Ako je známe, jej dôsledkom bolo podpísanie paktu o neútočení 23. augusta. V noci (okolo 2 h. ráno) po skončení tejto akcie, ako aj následného defilé DP, rozvášnený dav protestoval pred bytom poľského chargé d'affaires Mieczysława Chałupczyńskiego, ktorý vandalským spôsobom poškodila. Tento incident ešte viac vyhrtil napäté slovensko-poľské vzťahy. Slovenská vláda sa síce okamžite ospravedlnila, samotného Macha a jeho protipolského prejavu na demonštrácii sa však zastala, keďže Slováci sa podľa nej nemohli vzdať svojich krajanov za hranicami.³⁹

Užšiu koordináciu propagandy si vyžiadala príchod nemeckých vojenských transportov aj mimo ochrannú zónu. Túto skutočnosť sa slovenská vláda pokúsila zdôvodniť vo „Výzve k obyvateľstvu Slovenska“ (ktorú jej nadiktovala nemecká strana) z 28. augusta. Prichádzajúca nemecká armáda v nej bola vykreslená ako ochranca Slovenska, naopak poľská armáda ako možný agresor. Táto interpretácia, ktorá sa najmä po 1. septembri stala jedným z hlavných argumentov účasti Slovenska na vojne sa snažila v základe prekrútiť skutočnú príčinu vojny. Agresorom predsa bolo nacistické Nemecko, ak by došlo k poľskému útoku, bola by to reakcia na predchádzajúce nemecké kroky. V tejto súvislosti propaganda vyrukovala s tvrdením, že v prípade vojenského konfliktu budú Slováci len brániť svoje územie „proti hroziacemu poľskému nebezpečenstvu“.⁴⁰ V tejto súvislosti sa vytváral démonický obraz Poľska „čo už dva razy chňaplo z nášho tela od Čadce po Štiavnik rýdže slovenské kraje“ a opäť ohrozuje „tvrdým chcením budovaný Slovenský štát“.⁴¹

28. augusta inštruoval A. Mach Prezídium MV, aby vydalo nariadenie o zákaze predaja všetkých českých, maďarských, poľských novín⁴², k čomu sa pristúpilo ešte v ten istý deň. Výnimku dostali len „nemecké národnosocialistické časopisy“ vydávané v Protektoráte Čechy a Morava a Slovenská jednota vychádzajúca v Maďarsku.⁴³ 29. augusta DMK nariadila A. Machovi, aby poveril zodpovedné osoby kontrolou a koordi-

38 SNA, f. NS, II A – 860, Tn ľud 17/45, Dr. K. Körper.

39 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 57-58.

40 Slováč, 30. 8. 1939, Výzva k obyvateľstvu Slovenska.

41 NIŽŇANSKÝ, ref 4, Kapitola IV., s. 176-178.

42 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach, služobné listy HV HG z 28. 8. 1939.

43 SNA, f. MV, škatuľa 20, zč. 10 399/39; Úradné noviny, 30. 8. 1939, s. 406, vyhláška prezídia MV zo dňa 28. 8. 1939. Počas vojny bol s najväčšou pravdepodobnosťou zakázaný tiež dovoz periodík z Veľkej Británie a Francúzska. Známa je však len vyhláška prezídia MV z 18. 10. 1939, na základe ktorej bol na územie SR zakázaný dovoz všetkých periodických časopisov z Veľkej Británie, Francúzska, ako aj všetkých českých časopisov, ktoré vychádzali v Amerike. SNA, f. MV, škatuľa 23, zč. 20 290/39; Úradné noviny 1939, 28. 10. 1939, s. 458-459.

náciou všetkých správ pre tlač a rozhlas. Tlač zveril Tidovi Jozefovi Gašparovi (vedúci tlačového odboru predsedníctva vlády) a rozhlas poslancovi Dr. Karolovi Körperovi, ktorý tu už predtým vykonával funkciu vládneho komisára. Propagandu teda priamo ovplyvňovala aj nemecká strana. 28. augusta si Mach pozval všetkých šéfredaktorov novín, ktorým nadiktoval príslušné pokyny, ako postupovať pri informovaní verejnosti. 29. augusta vydal nariadenie, podľa ktorého mala HG vybrať zo svojich radov vhodného kandidáta, ktorý sa mal venovať získavaniu správ „významnejšieho rázu a dobre účinkujúce na náladu“. Tie mal potom sprostredkovať redakcii Slováka.⁴⁴ Na šírení propagandy mali podľa Macha participovať tiež slovenskí umelci. Preto už 28. augusta nariadil Dr. Körperovi, aby do Viedne poslal Alexandra Moyzesa: „Vezme si noty pochodov, alebo na pochody upravených národných piesní (napr. Kolo Tatier čierňava atď.). Ostatné pochody už nakrútené tiež vziať. Vo Viedni je už pripravené všetko, aby ich orchester nahral tak, že by vyzneli mohutne.“⁴⁵ Slovenský rozhlas hlásil ÚP: „Na dnes odpoľudnia boli zavolaní sólisti dr. Janko Blaho, Štefan Hora a Anton Mazán k natáčaniu sólových vlasteneckých piesní so sprievodom klavíra a pani Foguľová s Vladom Horváthom k natáčaniu recitácií.“⁴⁶

Podľa denníka DMK deň pred vypuknutím vojny 31. augusta o 11. 30 hod. rokovali jej predstavitelia o otázkach propagandy s A. Machom a K. Murgašom. Obsah rokovania však nie je známy.⁴⁷ Aj táto informácia svedčí o tom, že otázky propagandy z pozadia usmerňovala nemecká strana, ktorá využívala aktivitu radikálov. J. Tiso sa pred NS bránil, že na Slovensku v súvislosti s vojnou proti Poľsku žiadna organizovaná propaganda neexistovala. Uvedené fakty však svedčia o opaku. Upozorňoval pritom, že on sa k vojne až do poslednej chvíle nevyjadril, čo bola síce pravda, ale na druhej strane neurobil nič proti aktivitám A. Macha a samotného ÚP, ktorý bol priamo podriadený vláde. Možno predpokladať, že štvavú kampaň vláda jednoducho prenechala radikálom, čím sa vyhla ďalším komplikáciám voči Poľsku. Treba tu samozrejme zohľadniť tiež nemecký tlak, na druhej strane aj samotná vláda potrebovala verejnosť presvedčiť o potrebe zaangažovanosti Slovenska na vojne. Pritom svojim prístupom Tiso ako aj samotná vláda dokonale zahmlievali skutočnú situáciu a postavenie Slovenska pred verejnosťou. Tiso sa pritom bránil, že Slovensko nemalo byť zatiahnuté do vojny a chcelo si len brániť svoje hranice. Toto však bola interpretácia nemeckej strany, ktorú si Tiso bez výhrad osvojil a ďalej aj po skončení vojny rozširoval.

Po obsadení územia zabratých Poľskom sa propaganda snažila sprostredkovať atmosféru, ktorá zavládla na „oslobodenom území“. Priestor dostávali emotívne a nadšené výpovede ľudáckych politikov, ktorí verejnosť presviedčali o dojatí a nadšení miestneho obyvateľstva vykúpeného z pod poľského útlaku. V tejto súvislosti sa 2. septembra

44 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

45 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

46 SNA, f. NS, II A – 860, Tn ľud 17/45, Dr. K. Körper.

47 BA – MA Freiburg, Bs. RH/31/ IV, As. 1, Denník DMK, Tiež SNA, f. Alexandrijský archív, II C 905, 1887 a.

uskutočnila porada v byte V. Tuku, na ktorej sa zúčastnil aj F. Čatloš a A. Mach, s genpor. Barckhausenom. Tuka tu žiadal, aby mohol do Javoriny poslať reportéra, ktorý by sprostredkoval nálady a pocity miestneho obyvateľstva. Tiež požiadal o súhlas, aby na dožinkových slávnostiach 3. septembra vo Zvolene J. Tiso a F. Ďurčanský sa vo svojich prejavoch mohli zmieniť o opätovnom dobytí Javoriny. Tukovým žiadostiam bolo vyhovievané, ale s dodatkom, že na publikovanie pripravené články mali byť najskôr predložené nemeckej strane.⁴⁸ Ďalším triumfom propagandy bolo rýchle víťazstvo nemeckých zbraní, ktoré malo byť definitívnym dôkazom správnosti všetkých predchádzajúcich krokov slovenskej vlády, ako i nemecko-slovenského spojenectva. Správy o víťaznom postupe nemeckej armády pritom STK povinne preberala od Deutsches Nachrichten Büro. A to pod dozorom DMK. V tejto súvislosti A. Mach nariadil T. J. Gašparovi, aby „napísal stručný prejav pre vojakov, o tom, čo znamená slovensko-nemecké spojenectvo pre nás, čo by bolo zo Slovákov bez neho, čo by sa stalo, keď zvíťazí Poliak, aká to veľká vec mať štát a prvý raz byť v uniforme svojho slovenského vojska atď.“ Propagande v radoch vojska prikladal A. Mach veľký význam. 10. septembra nariadil zostaviť brožúru z prejavov J. Tisu, gen. F. Čatloša, F. Ďurčanského a z jeho vlastných. Každý veliteľ mal nariadiť mužstvu jej pozorné čítanie. Podobný charakter mali tiež jeho inštrukcie z 11. septembra: „Do pondelka – 18. septembra pripraviť prednášky pre vojakov. Vyvzaf T. J. Gašpara, Ďurčanského, Körpera, Žarnova, Humburského, p. ministrov.“⁴⁹

Odpoveď na otázku, či sa režim počas poľskej vojny osvedčí, závisela predovšetkým od toho, aký postoj zaujmú mobilizovaní záložníci. V radoch vládnych predstaviteľov vládli obavy z protirežimistických tendencií v armáde. Veľkou neznámou bol dôstojnícky zbor prebratý z bývalej republiky. Od slovenského dôstojníka v čs. armáde sa vyžadovala jasná československá a demokratická orientácia. V pamäti ešte rezonovalo júnové protigardistické vystúpenie vojakov v Ružomberku, ako i odhalené sprisahanie tamojšej posádky, ktorá plánovala prechod k čs. jednotkám do Poľska.⁵⁰ Obavy naplnila už emigrácia generálneho inšpektora slovenskej armády gen. I. triedy Rudolfa Viesta, ktorý sa začiatkom septembra nevrátil zo služobnej cesty v Budapešti, ako aj bývalého veliteľa letectva pplk. let. v zálohe Jána Ambruša, ktorý Slovensko opustil 3. septembra. Obidvaja sa dali k dispozícii čs. zahraničnému odboju vo Francúzsku a vstúpili aj do formujúceho sa čs. vojska.⁵¹ Ochotu slovenských vojakov nastúpiť so zbraňou v ruke proti Poľsku mala preveriť už samotná mobilizácia. V tejto súvislosti nemožno súhlasiť s tvrdením, podľa ktorého „značný počet záložníkov neuposlúchol povolávacie rozkazy.“⁵² Treba povedať, že doplňovanie brannej moci na vojnové stavy sprevádzali

48 SNA, f. Alexandrijský archív, II C – 905, P 1887 b.

49 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach, služobné listy HV HG z 10. a 11. 9. 1939.

50 Ružomerská vzbura 1939. Zborník vystúpení zo seminára 1999 (ed. S.V. Chytka). Ružomberok 2000.

51 Bližšie pozri Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. Praha 2005, s. 12-13, 317-318.

52 HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 91.

viaceré problémy. Veľké nedostatky boli v evidencii záložníkov. Tú viedli kmeňové telesá u ktorých záložník slúžil. Tak sa stalo, že mnohí záložníci patrili k útvarom, ktoré boli po rozpade Č-SR a vzniku slovenskej armády zrušené, prípadne reorganizované. Mnohí záložníci tak vôbec nedostali zvolávací lístok. Predstaviteľom brannej moci robili starosti tiež ďalšie problémy. Problematickým sa ukázal byť tiež štatút domovskej príslušnosti záložníka. Mnohé osoby si neplnili ohlasovaciu povinnosť a nachádzali sa na prácach v Nemecku. Tieto problémy sa MNO rozhodlo vyriešiť tým, že v rámci mobilizácie od 26. augusta postupne povolalo spolu 15 ročníkov v zálohe.⁵³

Napriek spomenutým opatreniam muselo MNO zrušiť dovtedajší spôsob povolávania. V inštrukciách adresovaných MV zo dňa 2. septembra MNO naliehalo, aby príslušné četnícke a policajné orgány v súčinnosti s notárskymi úradmi previedli kontrolu mužstva v zálohe, ktoré ešte nenastúpilo. Všetci záložníci, ktorí by odmietli narukovať k najbližšiemu náhradnému telesu svojej zbrane, mali byť potrestaní podľa platných vojnových ustanovení.⁵⁴ Na základe týchto opatrení nastúpilo asi 120 000 osôb z celkového počtu 160 000. Zvyšok pripadal na chorých, oslobodených záložníkov, ktorí sa nestihli vrátiť z Nemecka a samozrejme tých, ktorí narukovať odmietli.⁵⁵

Mobilizačné vyhlášky sa vzťahovali na záložníkov bez ohľadu na národnosť. Príslušníci národnostných menšín (vrátane Maďarov), ktorým režim nedôveroval, boli pridelení k náhradným jednotkám.⁵⁶ Toto nariadenie sa samozrejme nevzťahovalo na príslušníkov nemeckej menšiny, ktorá mala na Slovensku výsadné postavenie. Z toho dôvodu sa pôvodne počítalo s vytvorením výlučne nemeckého pluku.⁵⁷ Súviselo to s nemeckým tlakom vytvoriť výsadné postavenie svojej menšiny na Slovensku aj v armáde. V čase mobilizácie však status nemeckých jednotiek ešte nebol jasný. Nakoniec v polovici septembra bol vytvorený peší pluk 35, v rámci ktorého bol prápor I/35 (SV – Spišská Nová Ves) vytvorený z členov FS, ktorí dovtedy slúžili v Strážnom prápore Spiš podliehajúcim šéfovi DMK. Nemci však slúžili aj v delostreleckých jednotkách.⁵⁸ Svoje aj tu pritom zohrali tiež problémy s kmeňovou príslušnosťou tej ktorej osoby, keďže príslušníkom nemeckej menšiny bola len v júli 1939 po niekoľkých mesiacoch znovu obnovená branná povinnosť.⁵⁹ Špecifické postavenie mali rasovo prenasledo-

53 VHA Bratislava, f. 55, 55-59-1, materiál pre expozé vlády.

54 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 3, č. j. 24 370, č. j. 24 375.

55 VHA Bratislava, f. 55, 55-59-1, materiál pre expozé vlády; Napríklad do 14. 9. nastúpilo 106 531 mužstva a 1 536 gážistov, f. Bernolák, škatuľa 2, č. j. 15 263 taj., do 19. 9. 114 904 mužstva a 1 654 gážistov, do 20. 9. 115 078 mužstva a 1 677 gážistov, f. Bernolák, škatuľa 3, č. j. 15 365; K tomuto počtu treba pripočítať ešte vojakov základnej vojenskej služby. K 20. 9. dosiahla slovenská armáda stav 148 113 osôb. V období druhej svetovej vojny už takéto stavy nikdy nedosiahla. BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 80.

56 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 3, č. j. 24 431, č. j. 24 535.

57 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 3, č. j. 24 490.

58 SCHVARC, M.: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte v dňoch 1. – 14. júla 1941. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 4, s. 102-108.

59 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 182/39 Sl. z.

vané osoby, teda Židia, na ktorých sa vzťahovalo spomínané vládne nariadenie z 21. júna 1939.⁶⁰

Pôvodne slúžila časť židovských dôstojníkov aj počas vojny v slovenskej armáde. Podľa služobného poriadku ich museli zdravieť aj nemeckí vojaci a dôstojníci s nižšou hodnosťou. Nemci proti tomu okamžite protestovali. Viedenská SD sa tiež sťažovala, že „Volksdeutsche Kameraden“, ktorí rukovali do slovenskej armády, „museli pochodovať v jednom rade so Židmi“.⁶¹ Urýchlenej realizácie týchto diskriminačných opatrení sa intenzívne domáhala tiež predsedníctvo vlády. Na návrh HG, aby boli všetci Židia uprostred rozpútanej vojny okamžite eliminovaní, predostrela vláda už 8. septembra MNO požiadavku, aby sa na práce nasadili i židovskí nevojaci, teda tí, ktorí z rôznych príčin neabsolvovali základnú vojenskú službu.⁶² „Totálnym“ nasadením Židov na práce sa mali utíšiť tiež hlasy tých, ktorým sa v súvislosti so septembrovou mobilizáciou javilo preradenie Židov na práce ako privilegium. Pri sústreďovaní Židov mali asistovať oddiely HG.

Podľa rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 9. septembra mali byť v zvláštnych pracovných táboroch sústredení všetci Židia – dôstojníci, rotmajstri, mužstvo prezenčnej služby a v zálohe. Na pravej ruke mali byť označení 5 cm širokou modrou páskou. Vojenskú rovnošatu mali prechodne nosiť bez označenia hodností a bez výložiek a rukávových odznakov. Nesmeli nosiť pobočnú zbraň, žiadne odznaky ani vyznamenania. Výnimkou mali byť lekári a lekárnici.⁶³ Táto výnimka sa však nezlučovala s predchádzajúcou požiadavkou Predsedníctva vlády SR a nesúhlasila s ňou pravdepodobne ani nemecká strana. Zrušila sa preto v už nasledujúcom rozkaze z 12. septembra.⁶⁴ Podľa tohto nariadenia mali byť židovské pracovné útvary umiestnené izolovane, vychádzky obmedzené a styk s civilným obyvateľstvom zakázaný. V rámci svojho zadelenia Židia nemohli vykonávať ani len kancelárske práce, vedúce miesta v skladoch, pomocníkov vo vojenských zátišiacich, tlmočníkov atď.⁶⁵

Realizácia týchto opatrení však od začiatku viazla na technických problémoch, ktoré sprevádzali mobilizáciu. Dočasné pracovné skupiny Židov sa preto na niektorých miestach pokúšala svojvoľne organizovať tiež samotná HG. Práce mali prevažne diskriminačný, trestný charakter, ekonomická racionalita takejto činnosti gardistov príliš nezaujímala.⁶⁶ Predstavitelia režimu s takýmto stavom neboli spokojní a vláda

60 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 150/39 Sl. z.

61 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 136, s. 38, hlásenie zo 6. 9. 1939.

62 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády, škatuľa 35, zč. 9940/39.

63 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, i. č. 9, č. j. 15152, nariadenie MNO – HVV z 9. 9. 1939.

64 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, i. č. 9, č. j. 15 152, nariadenie vel. „Bernolák“ z 12. 9. 1939.

65 V rozkaze veliteľstva „Bernolák“ z 12. 9. sa píše, že v prípade nevyhnutnej potreby môže lekár-Žid lekársku prax u vojska vykonávať len ako z aktívnej služby prepustený civil. VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, i. č. 9, č. j. 15 152 dôv.

66 Zatiaľ poznám iba dva konkrétne prípady. Podľa Ústredne štátnej bezpečnosti v Michalovciach nútila miestna HG Židov vo veku 19 – 45 rokov kopať protiletické zákopy a to napriek tomu, že išlo o úplne zbytočnú prácu. Aby sa z tejto povinnosti vykúpili, museli zaplatiť 60 tisíc Ks. SNA,

preto rozhodla, že ministerstvo vnútra začne hneď po skončení mobilizácie organizovať židovské pracovné tábory vo vlastnej réžii. Jeho podriadené orgány o tom boli informované už 22. septembra.⁶⁷ Konkrétne smernice pre ich organizovanie potom vyšli 27. septembra. Legislatívne boli tieto opatrenia podchytené vládny nariadením č. 208/1939 Sl. z. zo dňa 1. septembra, ktorým nadobudli účinnosť predpisy zákona na obranu štátu č. 131/1936 a vládneho nariadenia č. 185/1938 Sb. z. a n. o osobných úkonoch a inej účasti za brannej pohotovosti štátu. Konkrétne zdôvodnenie potreby vytvorenia táborov spočívalo v nasledujúcom vyhlásení: „Vzhľadom na to, že židovské obyvateľstvo nie je povolávané k vykonávaniu činnnej vojenskej služby, ale len k službe pracovnej, je potrebné, z dôvodov vyrovnávania povinností voči štátu medzi obyvateľstvom, aby z rozdielneho osobného zaťaženia nenastali u ostatného obyvateľstva pre štát psychologicky nepriaznivé zjavy, požadovať od židov iné osobné obete.“ Čiže protižidovské normy v armáde chápali niektoré skupiny obyvateľstva opäť paradoxne ako privilégium.

Na základe tohto nariadenia malo MV v októbri organizovať niekoľkotýždňové židovské pracovné tábory pre židovských mužov – záložníkov vo veku od 20 do 50 rokov.⁶⁸ Ich súpis mal byť ukončený do 6. októbra. Takéto tábory mali vzniknúť v Plaveckom Podhradí, Novom Meste nad Váhom, Poprade, v okolí Banskej Bystrice, v okolí Prešova a Humenného. Po materiálnej stránke ich mali udržiavať sami povolanci a židovské ústredné organizácie.⁶⁹ Na druhej strane v súvislosti s demobilizáciou inštruovalo MV veliteľstvo poľnej armády, že tí Židia, ktorí si už stihli odsľúžiť 25 dní, majú byť prepustení mimo činnú službu.⁷⁰ To by mohlo znamenať, že títo do pracovných táborov nastúpiť nemuseli. Je príznačné, že predstavitelia slovenských Židov proti týmto diskriminačným opatreniam neprotestovali.⁷¹ Veľmi dobre si uvedomovali, že akékoľvek protesty a nezáujem plniť tieto príkazy by len zhoršili postavenie židovskej komunity.⁷² Treba ešte dodať, že v pracovnej službe počas vojny museli slúžiť aj Židia, ktorí sa v tomto čase chceli vysťahovať z krajiny, napriek tomu, že už mali vybavené

f. 209, 209-28-2; Okrem toho podľa hlásenia viedenskej SD zo 14. 9. 1939 na rozkaz Oblastného veliteľstva HG v Trenčíne vytvorila HG z Nového Mesta nad Váhom pracovnú rotu o sile 100 mužov zo Židov a „nespolahlivých elementov“ Malo ísť o osoby nad 40 rokov. BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 136, s. 41.

67 NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, (ed.) ref. 14, Úvod, s. 47, dok. č. 8.

68 Malo sa to týkať aj cudzincov (pokiaľ sa to nepriečilo medzinárodnému právu a medzištátnym zmluvám), občanov spornej štátnej príslušnosti, bezdomovcov.

69 NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, ref. 14, Úvod, s. 48-52, dok. č. 9.

70 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 3, i. č. 12, č. j. 15 533, telegram vel. Bernolák zo 6. 10. 1939.

71 Už 20. 9. sa zástupcovia slovenského židovstva stretli v Bratislave, kde jednomyselne prijali návrh MV, aby technické a administratívne vedenie táborov prevzali centrálné židovské organizácie. NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, ref. 14, Úvod, s. 55-57, dok. č. 14.

72 Uvedené skutočnosti možno dokumentovať na základe korešpondencie medzi MV a vtedy ešte existujúcimi židovskými organizáciami. VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 13, č. j. 209 829, memorandum židovských organizácií z 20. 9. 1939.

náležitité formality. Toto nariadenie bolo zrušené až 30. septembra.⁷³ Židovské pracovné tábory však napriek prípravám zriadené neboli. MNO – Hlavné vojenské veliteľstvo 8. januára 1940 oznamovalo, že pracovná povinnosť Židov nariadená MV na dobu 28 dní bola odložená na neurčito.⁷⁴

Opačný bol prípad záložníkov maďarskej národnosti, chránených princípom reciprocity, ktorých značná časť (pravdepodobne na príkaz maďarského vyslanectva) zvolávacie rozkazy skutočne neuposlúchla. Podľa Policajného riaditeľstva v Bratislave išlo hlavne o osoby, ktoré mali trvalú domovskú príslušnosť na území, ktoré bolo v novembri 1938 odstúpené Maďarsku. V tejto súvislosti podalo Policajné riaditeľstvo návrh, aby „z územia Slovenskej republiky boli vykázani všetci tí (Maďari s domovskou príslušnosťou na okupovanom južnom území – I.B.), ktorí odopierajú nastúpiť na vojenské cvičenie a nevedia sa preukázať cudzím cestovným pasom“.⁷⁵ Dňa 10. septembra sa na stránkach „Slováka“ objavil článok pod názvom „Fantastické výmysly“. S rozhorčením sa tu reaguje na správu, ktorú rozšírila maďarská propaganda, že „Slováci húfne utekajú na maďarské územie“.⁷⁶ MV napriek tomu už 12. septembra inštruovalo všetky podriadené orgány na maďarsko-slovenskej hranici, aby celú záležitosť prešetrili. Orgány finančnej stráže posilnené o jednotky četníctva a HG nahlásili niekoľko prípadov úteku občanov maďarskej národnosti, o hromadnej emigrácii však nezistili nič.⁷⁷

Priebeh mobilizácie poznačilo tiež niekoľko lokálnych konfliktov medzi rukujúci mi záložníkmi a štátnou mocou. Nie každý incident však mal politický podtext, vo viacerých prípadoch išlo o bežné výtržnosti opitých záložníkov. Väčšinu spracovala dobre fungujúca propaganda, ktorá vykresľovala slovenských vojakov ako hrdinov a záchrancov slovenskej samostatnosti, ako i strach z následnej perzekúcie v období zostrených bezpečnostných opatrení.⁷⁸ Na druhej strane nálada, ktorá panovala medzi vojskom, mala ďaleko od obrazu bojovým duchom nadchnutého vojaka vytváraného propagandou. Toto tvrdenie možno dokumentovať na príklade nepokojov z 15. septembra, ktoré vypukli medzi záložníkmi sústredenými v Kremnici.

Kremnická vzbura je považovaná za najväčšie protivojnové vystúpenie v septembri 1939. Marxistická historiografia uvádza tiež vzbury v ďalších miestach. (Levoča,

73 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 3, i. č. 11, č. j. 15 508, nariadenie MNO – HVV z 30. 9. 1939.

74 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné, I. časť, škatuľa 6, č. j. 150127.

75 SNA, f. MV, škatuľa 21, zl. 11 669/39, hlásenie Policajného riaditeľstva zo 6. 9. 1939.

76 Slovák, 10. 9. 1939.

77 SNA, f. MV, škatuľa 21, zl. 12 035/39, telefonogram MV z 12. 9. 1939.

78 SNA, f. MV, škatuľa 21, zl. 11 531/39; škatuľa 22, zl. 12 409/39; Ako príklad možno uviesť prípad, ktorý sa odohral na železničnej stanici v Čadci. Dňa 5. 9. sem prišiel osobný vlak, z ktorého vystúpilo asi 100 rukujúcich záložníkov. Už vo vlaku robili výtržnosti, okrádali a fyzicky ohrozovali cestujúcich a železničný personál. V Čadci sa zhromaždili pred bufetom, kde sa domáhali alkoholu. Na privolaných četníkov hádzali kamene a pokrikovali: „Vy židobolševici, vy nie ste slovenskí četníci....“ SNA, f. MV, škatuľa 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajského veliteľstva četníctva.

Kežmarok, Banská Štiavnica, Bánovce nad Bebravou, Nitra, Zvolen, Brezno). Doterajší výskum mi však tieto prípady nepotvrdil. Za pôvodcov vzbury četníci označili vojakov komunistického a evanjelického zmysľania. Vzbúrení vojaci sa previnili tým, že opustili posádku a odišli do mesta, kde prevolávali protivládne heslá. Údaje o počte protestujúcich vojakov sa rôznia a pohybujú od 1 000 do 3 000. „Zaistiť poriadok a kľud v meste“ sa pokúšalo četníctvo, polícia, jednotky HG a FS, celú situáciu napokon vyriešil hustý dážď a príchod vojenského oddielu s tromi pancierovými autami. V nasledujúcich dňoch bezpečnostné orgány preventívne zatkli niekoľko civilných osôb, ktoré ako nespoľahlivé dodali do Ilavy.⁷⁹ Marxistická historiografia zámerné zveličovala význam vojenskej vzbury v Kremnici. Nie je pravda, že minister F. Čatloš a veliteľ HG A. Mach osobne vyjednávali s vojakmi, ani to, že poriadok v meste sa podarilo nastoliť až potom, čo vojakom sľúbili, že nebudú nasadení na fronte.⁸⁰ V skutočnosti Čatloš prišiel do Kremnice 17. septembra, v čase keď už boli nepokoje zažehnané. Okrem toho príčiny nespokojnosti zo strany rukujúcich záložníkov nespočívali ani tak v uvedomení si vlastnej účasti na vojenskej agresii, ako v problémoch sociálneho charakteru. Krajské veliteľstvo četníctva medzi hlavné príčiny nepokojov uviedlo zlé ubytovanie, nedostatočnú stravu záložníkov, strach o doma zanechané rodiny, ako i fakt, že vojaci sa pre nedostatok dôstojníkov „povaľovali po dobu niekoľkých dní bez zamestnania“. Účasť civilného obyvateľstva bola na základe vyšetrovania vylúčená.⁸¹ O názorovej nevyhranenosti búriacich sa vojakov svedčí fakt, že na druhý deň sa skupinky opitých vojakov dobýjali do židovských obchodov, vykrikovali protižidovské heslá a majiteľov okrádali o alkohol. Treba povedať, že podobné incidenty sa vyskytli tiež na iných miestach Slovenska. Okresný úrad v Kremnici preto nariadil zatvoriť všetky židovské obchody.⁸²

Ako vyplýva z hlásenia príslušnej četníckej inštalácie, pod celý prípad sa podpísali tiež technické problémy, ktoré spomalili priebeh mobilizácie. Viacerí záložníci nastupovali ešte aj vtedy, keď najstaršie ročníky demobilizovali. Napríklad záložníci, ktorým vypršalo vyčkávacie osvedčenie, nastupovali až do 5. októbra 1939.⁸³ Pritom väčšina mužstva sa do bojových akcií na poľskom území vôbec nezapojila, nehovoriac o tých, ktorí prišli až po skončení bojových akcií slovenskej armády. Z toho dôvodu si mnohí kládli otázku načo sú ešte na vojne. K tomu sa pridával strach o vlastné rodiny a hospodárstvo, o ktoré sa nemal kto starať. Obrovský nábor záložníkov spôsoboval chaos, ktorý sa stupňoval v dôsledku akútneho nedostatku dôstojníkov. Preto bolo len veľmi ťažké udržať vo vojsku poriadok, disciplínu a bojového ducha.

79 SNA, f. MV, škatuľa 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajského veliteľstva četníctva z 18. 9. 1939.

80 Pozri napríklad *Za národné oslobodenie, za novú republiku (1939 – 1945)*. Bratislava 1988, s. 146.

81 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, č. j. 2 551, hlásenie Krajského veliteľstva žandárstva z 31. 10. 1939.

82 SNA, f. MV, škatuľa 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajského veliteľstva četníctva z 18. 9. 1939.

83 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 3, č. j. 15 534 taj., výnos MNO (HVV) z 5. 10. 1939.

O situácii, ktorá v armáde panovala, informuje správa veliteľstva „Bernolák“ (krycie meno poľného Slovenského armádneho veliteľstva) vypracovaná krátko po incidente v Kremnici. Okrem iného sa tu konštatuje, že vojaci nepoznajú svojich veliteľov rôt a práporov, v ubikáciách nie je poriadok, mužstvo sa túla svojvoľne bez priepustky, a to aj na veľké vzdialenosti od svojich útvarov... O šírení protirežimistických a polonofilských tendencií medzi mužstvom sa však v správe nepíše nič. Podľa rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 19. septembra mali byť zistené závady okamžite odstránené. Do tohoto kontextu zapadli tiež nové smernice upravujúce prácu vojenskej spravodajskej služby. Podľa inštrukcií 2. (spravodajského) oddelenia Hlavného vojenského veliteľstva (HVV) v Bratislave z 19. septembra, mali spravodajské orgány okrem iného „potierať nepriateľskú a polonofilskú propagandu“ medzi vojskom, vybudovať dôvernú sieť medzi mužstvom, kontrolovať rozhlasové prijímače umiestnené vo vojenských ubikáciách, prevádzať časté prehliadky vojenského odevu, a to v úsilí dopátrať sa nepriateľských letákov či „tendenčných“ dopisov.⁸⁴ Okrem toho od 18. septembra začal v rozhlase cyklus propagandistických prednášok pre vojakov, ktorí sa mali naučiť „poznať históriu svojho národa ... cez slovenské pravdivé okuliare“.⁸⁵ Tlač ani rozhlas o problémoch v armáde písať nesmeli. S mlčaním museli obísť aj vzburu v Kremnici. Práve naopak, nálady vo vojsku propaganda vykresľovala len v tom najlepšom svetle. Napríklad Slovenská politika už 5. septembra 1939 napísala: „Naši smelí slovenskí vojaci nastupujú, aby chránili svoj národ a svoju vlasť. Tento nástup je celkom inakší, ako bol napríklad vlani v jeseni. Všade vidíte nadšenie, ktoré zračí z očí našich vojakov tých jednoduchých, i tých vyšších, z očí im sršia iskry zápalu a odvahy... Vo vlaku počujete ich rozprávať, plných odvahy ísť bojovať za národné práva.“⁸⁶

Uvedené problémy vyriešila až postupná demobilizácia, ku ktorej MNO okamžite pristúpilo. Už 17. septembra vydalo MNO – HVV inštrukcie, podľa ktorých mohla byť na 14 dennú dovolenku za účelom vykonania poľnohospodárskych prác uvoľnená až 1/2 mužstva a na 21 dennú dovolenku rovnaký počet zápoľných útvarov. Ročníky 1903 a staršie mali byť prepustené na trvalú dovolenku.⁸⁷ Obdobie, ktoré predchádzalo ďalšej demobilizácii pritom predstavitelia režimu ešte stihli propagandisticky využiť na vyznamenávanie slovenských vojakov a teda na ďalšie šírenie kultu hrdinstva a obety pre vlasť.⁸⁸

Oficiálnu bodku za poľským ťažením dala vojenská slávnosť, ktorá sa konala dňa 5. októbra 1939 pri Poprade za prítomnosti predsedu vlády J. Tisu, ministra národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloša, ale aj viacerých predstaviteľov nemeckej brannej moci.⁸⁹

84 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, i. č. 10, č. j. 40 475, zistené závady v kázni, vystupovaní a poriadku u útvarov; f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 1, č. j. 7 459 taj., smernice pre spravodajskú službu v zázemí zo 14. 9. 1939.

85 Slovák, 19. 9. 1939.

86 Slovenská politika, 5. 9. 1939, Nastupujeme!

87 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, č. j. 15 239 taj.

88 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 116.

89 Slovák, 6. 10. 1939.

Pri tejto príležitosti Tiso opäť zdôraznil „našu vďaku nemeckým priateľom, ktorým sme od marca ako veľkodušným a úprimným pomáháčom a priateľom“.⁹⁰

Ľudácky režim sa však nemohol uspokojiť len s mobilizáciou záložníkov. Ak chcel potvrdiť a demonštrovať svoju životaschopnosť, musel do vojny zapojiť celú verejnosť. Pritom snaha o militarizáciu spoločnosti sa okrem iného dôvodila tým, že v „modernom štáte nebojuje len ozbrojená armáda, ale všetci občania v zázemí, a to tak muži ako ženy, tak mladí ako starí, že bojujú všetky zložky národa so všetkým národným bohatstvom duševným aj hmotným“.⁹¹ Funkciu medzičlánku medzi armádou a spoločnosťou mali tvoriť militantné jednotky HG, HM, ako i polovojskové jednotky strany nemeckej menšiny FS.

V snahe sústrediť všetky sily proti jednému nepriateľovi, zároveň „legalizovať“ postavenie HG, vyšlo 5. septembra vládne nariadenie o HG, ktoré možno charakterizovať ako kompromis medzi obidvoma líniami HSLS. Z HG sa stala povinná organizácia pre všetkých Slovákov (mužského pohlavia) vo veku 6 – 60 rokov (jej súčasťou bola aj Hlinkova mládež), ktorej bola zverená starostlivosť o brannú výchovu. Tesnejšiu previazanosť s orgánmi HSLS potvrdzoval paragraf 4, ktorý HG definoval ako polovojskovú organizáciu v rámci strany. Ústupok radikálom predstavoval len paragraf 5, ktorý garde umožnil „sledovať verejný život v Slovenskom štáte, pozorovať, či zákony, nariadenia a opatrenia štátnych orgánov sú dodržiavané a v tomto smere podávať na príslušné miesta potrebné hlásenia a podnety“. HG mala tiež spolupôsobiť s ostatnými zákonom určenými orgánmi pri obrane štátu a pri udržiavaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti.⁹² Realizáciou tohto opatrenia režim chcel posilniť údernosť bezpečnostného aparátu MV. Ambície HG však siahali ďalej. Svedčia o tom inštrukcie, ktoré A. Mach vydal náčelníkovi štábu HVHG Karolovi Danihelovi. Ten pri rokovaní o vládnom nariadení, ktoré sa konalo 30. augusta, nemal zabudnúť predložiť návrh na väzenia a pracovné tábory HG. Zároveň mal iniciovať návrh zákona, podľa ktorého mohli byť zbavení penzie alebo vyhodení zo služby tí, „ktorí sa previnili proti štátu, sú štátu nebezpeční alebo ktorí si veľkú penziu získali čechoslováckymi metódami“.⁹³

Aby HG mohla aj počas mobilizácie plniť svoje funkcie, urobilo MNO určité ústupky. Z radov HG nerukovali župní a okresní velitelia spolu so zástupcami, ako i miestni velitelia.⁹⁴ Keďže armáda trpela nedostatkom dôstojníkov, zmenilo MNO pôvodné rozhodnutie a na základe rozkazu zo 4. septembra nakoniec mobilizovalo aj miestnych veliteľov HG, pokiaľ nepôsobili v sídle okresu a boli dôstojníkmi v zálohe. Výnimku dostali miestni velitelia z okresov susediacich s Maďarskom,⁹⁵ keďže

90 Slováč, 6. 10. 1939, s. 3.

91 Gardista, 14. 3. 1940, s. 49.

92 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 220/39 Sl. z.

93 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach, služobné listy HV HG z 29. 8. 1939.

94 SNA, f. MV, škatuľa 21, zl. 11 531/39; VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 3, č. j. 24 354, rozkaz MNO (HVV) z 1. 9. 1939.

95 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 3, č. j. 24 380, rozkaz MNO (HVV) zo 4. 9. 1939.

vo vojenských, ale aj politických kruhoch, vládlo znepokojenie vyvolané úvahami o tom, ako sa počas nastávajúceho konfliktu Maďarsko zachová. Vzhľadom na dôležité úlohy, ktoré HG v tomto čase pripadli, boli župní, okresní a miestni velitelia v sídlach okresov a ich zástupcovia uvoľňovaní zo štátnej služby, aby sa mohli nerušene venovať práci v HG.⁹⁶

Vládni predstavitelia sa presvedčili o význame HG už počas prebiehajúcej mobilizácie. Vzhľadom na problémy s nastupovaním záložníkov bolo možné prostredníctvom organizačnej štruktúry HG okamžite povolať niekoľko tisíc vojakov. Podľa vtedajšieho náčelníka štábu HV HG Karola Danihela bolo takýmto spôsobom priamo k podpore poľnej armády povolaných 3 665 dobrovoľníkov.⁹⁷ Toto číslo však môže byť z propagandistických dôvodov nadsadené. K vytvoreniu samostatných gardistických jednotiek však nedošlo. Ich podriadenie armáde vyžadovalo samotné velenie 14. armády. Táto myšlienka narazila tiež na odpor predstaviteľov armády, ktorým ešte v pamäti rezonovala nedisciplinovanosť a slabé bojové skúsenosti gardistov počas tzv. malej vojny v marci 1939.⁹⁸

V špecifickom postavení boli tí príslušníci HG a FS, ktorí boli už pred 26. augustom pridelení k strážnej službe (strážili mosty, tunely, cesty, železničné stanice, objekty dôležité pre obranu štátu, pohraničie...). Aj napriek prebiehajúcej mobilizácii zostali na svojom mieste, kde riadne vyzbrojení prešli pod vojenské velenie.⁹⁹ Toto nariadenie sa týkalo tiež dobrovoľníkov z radov HG presúvaných po odchode vojska do pohraničia s Maďarskom.¹⁰⁰

V prípade mobilizácie HV HG disponovalo všetkými gardistami – nevojakmi od 19 do 50 rokov, ako i gardistami staršími ako 35 rokov. Po vypuknutí vojny boli vojaci mobilizovaní cez HG využití opäť pre rôzne strážne, ale aj pracovné účely. Podľa vtedajšieho náčelníka štábu HV HG Karola Danihela bolo takýmto spôsobom zmobilizovaných spolu 20 739 vojakov.¹⁰¹ Táto eventualita sa využila aj pri výstavbe železničných strážnych oddielov. Podľa rozkazu z 30. augusta mali byť takéto oddiely vytvorené z členov HM vo veku 16 – 18 rokov ako i gardistov – vojakov od 41 do 60 rokov. Ako velitelia však boli pridelení záložní dôstojníci.¹⁰² Postupne sa sformovalo 13 takýchto oddielov – asi 2 475 osôb. Službu v nich konali do 14. septembra, kedy ich vystriedali novovytvorené útvary záložníkov.¹⁰³ HG postavila tiež pracovné jednotky. Podľa všeobecného operačného rozkazu č. 1 vel. „Bernolák“ z 30. augusta postavila 10 pracovných rot.¹⁰⁴

96 SNA, f. 209, 209-837-9, rozkaz HV HG č. 5 z 5. 9. 1939.

97 SNA, f. NS, A – 868, škatuľa 24, Tn ľud 28/45, K. Danihel.

98 VHA Bratislava, f. VV 1 – VDO 1, škatuľa 41, č. j. 2 587, poznatky z prevedenia mobilizácie.

99 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 2, č. j. 24 370.

100 VHA Bratislava, f. 55, 55 – 59 – 1, materiál pre expozé vlády.

101 SNA, f. NS, A 868, Tn ľud 28/45, K. Danihel.

102 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, č. j. 15 248, rozkaz vel. Bernolák z 30. 8. 1939.

103 VHA Bratislava, f. 55, 55-59-1, materiál pre expozé vlády.

104 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, č. j. 15 012.

Podobné úlohy plnili tiež strážne jednotky zostavené z FS. Počas vojny bolo v aktívnej službe asi 2 000 príslušníkov FS.¹⁰⁵

Gardistická propaganda považovala účasť svojich príslušníkov „na obrane územia“ za jeden z oporných pilierov, na ktorých spočívali jej „nehynúce zásluhy“. Táto snaha však nie vždy korešpondovala s poznatkami, ktoré o spolupráci s HG nadobudli predstavitelia armády. MNO pritom konštatovalo, že „nastupujúce mužstvo vo väčšine prípadov bolo nespokojné v obavách o svoje doma zanechané rodiny (podobne ako väčšina ostatných záložníkov – I. B.)... V mnohých miestach sa ukázalo, že na náš ľud neplatí dobrovoľnosť, sami prehlasovali, že na čo dostanú rozkaz, že všetko vykonajú, ale dobrovoľne sa k ničomu nehlásia.“ Mnohí si vybavili vyčkávacie osvedčenie. O nič lepšia nebola ani disciplína narukovaných vojakov.¹⁰⁶

Okrem vojenských úloh režim garde prisúdil pomerne rozsiahle právomoci v oblasti perzekúcie zdanlivých a skutočných nepriateľov, podľa už spomínaného vládneho nariadenia z 5. septembra. Pôvodná snaha udržať zradikalizovanú HG len v pozícii pozorového pozorovateľa zmýšľania a konania obyvateľstva sa však od začiatku ukazovala ako iluzórna. Prejavy svojvoľného teroru a násilia zo strany niektorých gardistov (napr. okrádanie a vyberanie úplatkov od prenasledovaných osôb, vybavovanie si osobných účtov, fyzické týranie rasovo prenasledovaných osôb...) si pritom nedokázalo ustrážiť ani samotné HV HG. Na druhej strane činnosť a príklad gardistov mal byť pre ostatné obyvateľstvo stimulom pri rozširovaní vojnových nálad. Agitátori z radov Hlinkovej gardy dostali za úlohu šíriť medzi obyvateľstvom protipolské nálady. Každý gardista preto musel „presne poznať základ, zmysel a cieľ slovensko-nemeckého spojenectva. Každý musí byť oboznámený s tým, čo robili Poliáci proti slovenskému národu a aké mali plány pre budúcnosť...“¹⁰⁷ A. Mach pritom HV HG inštruoval, že „musia poučiť ľudí, že najprv sa urobí poriadok na severe a len potom môžu prísť na rad južní susedia. Treba poslúchať vládu.“¹⁰⁸

HV HG pritom vypracovalo presné inštrukcie, s poučením čo majú jednotliví miestni referenti pred zvolaným obecnstvom prednášať. Obsahový rámec prednášok, tak aby zodpovedali aktuálnym problémom, koncipoval samotný A. Mach. Najväčšia pozornosť sa mala sústrediť na utužovanie nemecko-slovenského spojenectva, demonizovanie Poľska a Maďarska, ktoré si chceli rozdeliť Slovensko, heroizovanie sily nemeckej armády v protiklade s „rozcaparteným a slobodomurármi ovládaným národom francúzskym“, zdôrazňovanie správnosti politiky slovenskej vlády, ktorej dôkazom je „oslobodenie Slovákov z poľského otroctva,“ zatracovanie a vyhrážanie sa všetkým, „ktorí by ešte aj dnes búrili proti slovenskej vláde a rozbíjali ľud a hovorili tu o nejakej

105 K činnosti FS v čase vojny pozri LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962, s. 21-23; Tiež DRESS, ref. 10, Úvod, s. 78-79.

106 VHA Bratislava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo, škatuľa 74, č. j. 206 281, poznatky z nástupu záložníkov cestou HG.

107 SNA, f. 209, 209-837-8; f. 604, 604-66-2, obežník HV HG z 9. 9. 1939.

108 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach, služobné listy HV HG z 8. 9. 1939.

inej ceste“. Podľa Macha mali gardisti v závislosti od miestnych pomerov tieto myšlienky pretaviť tiež do podoby letákov.¹⁰⁹

Podobné úlohy režim zveril tiež zmlilitarizovanej mládeži. K povinnostiam HM patrilo manifestačné vítanie nemeckých transportov. Organizačne zabezpečila prípravu a priebeh bohoslužieb (katolíckych aj evanjelických) „za našich bojujúcich a v pohotovosti stojacich vojakov“, ktoré sa po celom Slovensku konali dňa 17. septembra 1939. V Bratislave sa slávnostnej bohoslužby na čele HM zúčastnili aj krajinový vodca V. Tuka a zborový vodca A. Macek. V spolupráci s HG organizovala podomové zbierky na podporu vojakov (občerstvenie pre prechádzajúce nemecké transporty, cigarety...), ale aj obyvateľstva zabratého územia „oslobodeného spod poľského útľaku.“¹¹⁰ Každý komu neúnavní haemisti zaklopali na dvere, bol povinný prispieť v rámci svojich možností, v opačnom prípade sa z neho mohol stať sabotér vojnového úsilia. HM spolu s HG organizačne zabezpečovala tiež „svojpomocné práce“, a to tam, kde sa v dôsledku vojny prejavil nedostatok pracovných síl. Do práce poľnohospodárskeho charakteru mali byť nasadení všetci chlapi starší ako 14 rokov, ako i všetky pracovné sily tej ktorej obce. Nútený charakter celej akcie sa odrážal v nariadení, podľa ktorého mali byť osoby, ktoré by odopreli poslušnosť pri zadeľovaní do práce ihneď zaistené. V prípade, že sa nejaký člen HM na práci nezúčastnil, bol zaividovaný pod hrozbou, že „v príhodnom čase pôjde do pracovného tábora učiť sa pracovať“.¹¹¹

Úmysel zapojiť do vojny každého občana korešpondoval aj s potrebou zefektívniť a skvalitniť prácu štátno-bezpečnostných orgánov, najmä ich spravodajskú činnosť, a to podporou udavačstva v radoch širokej verejnosti. Ako príklad možno uviesť žiadosť 2. oddelenia (spravodajského) Vyššieho veliteľstva 2 v Banskej Bystrici, na základe ktorej vydal tamojší okresný úrad so súhlasom MV dňa 29. septembra nariadenie, podľa ktorého bol „každý obyvateľ povinný oznámiť ihneď najbližšiemu bezpečnostnému orgánu alebo úradu osoby podozrivé z vyzvedačstva a protištátnej činnosti vôbec.“ Neuposlušnosť sa malo trestať peňažnou pokutou od 10 do 5 000 korún alebo trestom na slobode do 14 dní.¹¹² S podobnými výzvami sa na obyvateľstvo obracala tiež dobová tlač.¹¹³

Povinnosti občana zastrešovali vládne nariadenia z 1. a 5. septembra 1939, ktorými do platnosti vstúpil Zákon o obrane štátu z roku 1936 a tiež vládne nariadenia, ktoré súviseli s mobilizáciou zo septembra 1938.¹¹⁴ Tieto legislatívno-právne opatrenia upravovali aj povinnosti štátnych zamestnancov. Podľa paragrafu 64 Zákona na obranu štátu musel zamestnanec akejkolvek verejnej inštitúcie vykonávať aj úlohy, ktoré

109 SNA, f. 604, 604-66-2, obežník HV HG z 9. 9. 1939.

110 SNA, f. 605 /Hlinkova mládež/, 605-22-1, pracovný rozkaz zborového vel. HM č. 9; f. 604, 604-99-3, pracovný rozkaz č. 10.

111 SNA, f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz zborového vel. HM č. 9.

112 VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 5, č. j. 8950.

113 Slovák, 3.9., 10. 9. 1939.

114 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenia 208/39 Sl. z., 213/39 Sl. z.

inak nepatria do jeho kompetencie. Na druhej strane zamestnanec, ktorý porušil svoje povinnosti, mohol byť hneď prepustený, pričom stratil všetky zo služobného pomeru vyplývajúce práva. Do budúcnosti nemohol byť prijatý (až na výnimky) do žiadnej verejnej inštitúcie.¹¹⁵

Podľa starších prác predstavovalo fungovanie štátneho aparátu v čase vojny jednu z najväčších slabín ľudáckeho režimu.¹¹⁶ V tejto súvislosti sú však známe len pomerne rozsiahle čistky v rezorte dopravy, konkrétne v prípade zamestnancov železníc, najmä Čechov.¹¹⁷ Na základe súčasného stavu poznania nemožno presvedčivo vykresliť ani vývoj vzťahu širokých vrstiev spoločnosti k Poľsku.¹¹⁸ Je známe, že vojna proti slovenskému národu nebola vo verejnosti populárna. Na druhej strane vďaka rýchlemu víťazstvu a najmä návratu v minulosti zabratého územia, ktoré väčšina obyvateľstva považovala za vlastné, sa situácia aspoň na čas zmenila. Spektrum postojov radového obyvateľstva k vojne možno aspoň čiastočne priblížiť vďaka zachovaným hláseniam z úrovne jednotlivých veliteľstiev HG. Tento systém mal v čase vojny vyplniť medzery v poznaní skutočného zmýšľania obyvateľstva. Z hlásení (ktoré však treba brať s rezervou) vyplýva, že už v septembri, potom čo väčšina nemeckých vojsk odišla na poľské územie, pominula obava z vojnových útrap a nálada medzi obyvateľstvom sa zlepšila. Najmä po návrate narukovaných vojakov, ktorí sa tak mohli zapojiť do poľnohospodárskych prác. Dokonca keď bolo jasné, že Slovensko získa poľské pomedzie, zavládlo podľa viacerých hlásení v radoch obyvateľstva nadšenie. To sa však prelínalo so sklamaním z toho, že účasť Slovenska vo vojne neprinesie aj revíziu maďarsko-slovenskej hranice. Napríklad okresné veliteľstvo v Prešove hlásilo už 10. októbra 1939, že gardisti upokojovali miestne obyvateľstvo, pretože „už neverilo, že južné územie sa nám vráti“.¹¹⁹

Nie vždy však boli informácie optimistické, najmä hlásenia z chudobnejších okresov naďalej upozorňujú na čiastočnú nespokojnosť miestneho obyvateľstva. Podobná situácia bola tiež v okresoch, kde dominovala evanjelická menšina a na východnom Slovensku. Fakt, že mnohí Slováci vojnu chápali len ako prostriedok k opätovnému pripojeniu južných území, potvrdzujú aj hlásenia nemeckej SD.¹²⁰ Podobné poznatky o náladách verejnosti nadobudol tiež nemecký vyslanec na Slovensku H. Bernard.

115 Sbíрка zákonů a nařízení 1936, zákon 131/36 Sb. z. a n.

116 HRNKO, A.: Příčiny a společenskopolitické důsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku roku 1939. In: Historický časopis, roč. XXXI, 1983, s. 410; Vojenské dějiny Československa. (1939 – 1945) IV. díl. Praha 1988, s. 703.

117 Za pasívny prístup k pracovnej náplni bolo prepustených 156 železničiarov českej národnosti. „Pre protištátnu činnosť a výroky“ suspendovali a disciplinárne vyšetrovali tiež 28 zamestnancov slovenskej národnosti. Ďalších 118 zamestnancov bolo preložených „pre odôvodnené, ale zjavne nedokázateľné podozrenie“ z protištátnej činnosti. SNA, f. MV, škatuľa 23, zč. 20 884/39; HRNKO, ref. 116, Kapitola IV., s. 410.

118 Tamže, s. 404-406.

119 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 66, sig. 53/39.

120 ABS Praha, f. 135, 135-2-5, hlásenie agenta SD z 9. 9. 1939.

Podľa neho prípravy na vojnu prijalo obyvateľstvo s veľkými obavami z toho, že „nemecké oddiely slovenskú krajinu úplne vyžerú a za povinné rekvirácie nedajú žiadnu náhradu.“ Zmena sa podľa neho dostavila potom, čo slovenská armáda obsadila Javorinu v dôsledku rýchlych úspechov nemeckej armády. Prítomnosť nemeckej armády podľa neho zanechala dobrý dojem, pričom nebol zaznamenaný žiaden vážnejší incident.¹²¹ Zaznamenané však boli niekoľké lokálne incidenty. Napríklad 12. septembra 1939 v Bardejove nemecké jednotky rozbíjali výkladné skrine na židovských obchodoch a rabovali.¹²² 18. septembra bol v Žiline nemeckým vojakom zastrelený žilinský občan Pavel Osuský.¹²³ Podľa hlásenia Četníckej stanice Zborov (okres Bardejov) 15. septembra sa jeden nemecký vojak pokúsil zabiť Žida, ohrozoval pritom aj četníkov a gardistov.¹²⁴ 22. septembra sa v Kolíne strhla bitka v miestnom hostinci medzi nemeckými a slovenskými vojakmi, zranený bol jeden nemecký vojak.¹²⁵

Spokojný bol tiež nemecký vojenský atašé mjr. Heinrich Becker, podľa ktorého bola „nálada obyvateľstva zvlášť na východe Slovenska sklúčená, s príchodom nemeckých jednotiek sa očividne zlepšila“.¹²⁶ V súvislosti s reakciami širokej verejnosti treba ešte upozorniť na reakcie komunistov, pre ktorých bol dôležitým stimulom odbojových tendencií postup ZSSR až na územie bývalého Poľska. V týchto kruhoch sa počítalo s diplomatickou, politickou i vojenskou podporou zo strany ZSSR.¹²⁷

Možno konštatovať, že nedostatočné bojové nadšenie sa režim od začiatku snažil vyvážiť prostredníctvom širokej škály agitačno-výchovných a iných nátlakových metód. Na druhej strane ako tendenčné treba označiť tvrdenie z dielne marxistickej historiografie spred roku 1989, že „protivojnové hnutie, ktoré na Slovensku doznievalo ešte v nasledujúcich mesiacoch, vyúsťovalo v silné protifašistické a protivládne postoje obyvateľstva.“¹²⁸ Odpor proti vojne mal len symbolický charakter. Spochybňovať nemožno ani schopnosti a silu štátnej propagandy a ani reálnu podporu „zdola“, ktorou režim disponoval.¹²⁹

121 NA Praha, f. 172, škatuľa 31, s. 479 785, správa H. Bernarda na AA z 11. 9. 1939.

122 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 66, sig. 55-27-1, č. j. 151 790.

123 SNA, f. MZV, škatuľa 78, zč. 20 680.

124 SNA, f. MV, škatuľa 22, zč. 12 786/39.

125 SNA, f. MZV, škatuľa 155, zč. 20 111/39.

126 Archiwum Akt Nowych Varšava, f. Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T 77, R. 878, s. 626 340, štvrtročná správa (1. 7 – 30. 9. 1939) z 1. 10. 1939.

127 HRNKO, ref. 116, Kapitola IV., s. 410.

128 Vojenské dějiny Československa. (1939 – 1945) IV. díl. Praha 1988, s. 154.

129 HRNKO, ref. 116, Kapitola IV., s. 408-409.

3. Opatrenia na zamedzenie odporu proti vojne

Vládni predstavitelia si veľmi dobre uvedomovali, že ak chcú, aby režim v nastávajúcom konflikte obstál, musia už v zárodku utlmiť akékoľvek protivojnové prejav a vystúpenia. Veľká pozornosť sa mala venovať preventívnym opatreniam. Dobová tlač to zdôvodňovala nasledujúcim svojským spôsobom: „Takým istým spôsobom akým odrážame cudzie nepriateľské ruky, ktoré siahajú na našu slobodu zvonku, takým istým spôsobom musíme odraziť aj ruky vnútorných nepriateľov slovenskej slobody.“¹³⁰

Podľa pôvodných predstáv predstaviteľov Wehrmachtu, ktorí plánovali územie Slovenska využiť ako nástupný a tylový priestor pre svoje vojská, sa mala výkonná moc na Slovensku počas vojny preniesť na nemeckého veliteľa. Ako som už spomenul, k tomuto riešeniu nakoniec nedošlo. Podpísala sa pod to aj predpokladaná ochota slovenskej vlády podriaďiť sa nemeckým požiadavkám. Spojenie medzi veliteľstvom nemeckej 14. armády a slovenskou vládou zabezpečoval styčný dôstojník, za ktorého bol dňa 28. augusta vymenovaný krajinský prezident Dr. J. Šimko.¹³¹ Takýmto spôsobom mali byť Nemci informovaní o všetkých správnych opatreniach slovenskej vlády, ktoré mali vplyv na vojenské záležitosti. Požiadavky nemeckého veliteľstva boli obsiahnuté v smernici, ktorá vyšla ako vyhláška k obyvateľstvu 28. augusta: „Nemecké vojenské oddiely v záujme ochrany slovenského štátneho územia, zdržujúce sa na Slovensku budú požadovať v prípade potreby od obyvateľstva plnenia (ubytovanie, stravovanie, krmivo, vozidlá, kone, pohonné látky atď.) prostredníctvom slovenskej vrchnosti. Plnenia budú platiť v hotovosti v mene slovenskej a len v prípadoch celkom výnimočných v nemeckej mene podľa prepočítavacieho kurzu 1 : 10. Slovenské úrady každého druhu nerušene úradujú ďalej, avšak osoby, ktoré sa previnia proti bezpečnosti nemeckej brannej moci, jej príslušníkom a sprievodu alebo proti príkazom nemeckej vojenskej vrchnosti, budú sa zodpovedať pred nemeckým vojenským súdom bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť, podľa nemeckého vojenského práva.“¹³²

Slovenským bezpečnostným orgánom však nacisti v skutočnosti nie príliš dôverovali. Záležitosti bezpečnostného charakteru so slovenskou stranou koordinovali prostredníctvom DMK. Spoluprácu slovenskej strany v tomto smere je možné dokumentovať tým, že 21. septembra sa v Ilave nachádzalo ešte 49 osôb zaistených na príkaz DMK (prevažne Židov a Čechov).¹³³ Na bezpečnosť nemeckej armády na území Slovenska dozerala tajná poľná polícia, Abwehr, SD a pravdepodobne tiež gestapo. O otázkach súvisiacich s jeho pôsobením na Slovensku rokovali 1. septembra predstavitelia DMK (kpt. Nagel) s nemeckým vyslancom na Slovensku H. Bernardom.

130 Slovák, 15. 9. 1939.

131 SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí, škatuľa 155, zl. 11 100/39.

132 Slovák, 30. 8. 1939.

133 SNA, f. 209, 209-853-4, obežník prezídia MV z 21. 9. 1939.

Záznam z rokovania sa však nezachoval.¹³⁴ Nemci využívali tiež spravodajskú službu Deutsche Partei, najmä jej militantnej organizácie FS, ktorá poznala miestne pomery a dodávala zoznamy podozrivých osôb.¹³⁵ Na druhej strane známa je žiadosť OKW z 31. augusta, na základe ktorej šéf bezpečnostnej polície Reinhard Heydrich 8. septembra pričlenil k nemeckému vyslanectvu na Slovensku trojčlennú policajnú komisiu. Tá na Slovensku začala pôsobiť 13. septembra. Jej úlohy však nesúviseli len s mimoriadnou situáciou a prítomnosťou nemeckej armády na území Slovenska. Žiadosť OKW bola pravdepodobne len zámenkou. Jej príchod si už 28. júla vyžiadala samotný minister vnútra V. Tuka¹³⁶, čo súviselo s jeho snahou prispôbiť slovenskú políciu nemeckej. V nasledujúcom období sa podieľala na príprave vzniku Ústrednej štátnej bezpečnosti.¹³⁷

V úsilí potlačiť akýkoľvek odpor namierený proti vojnovému úsiliu štátu, pristúpili vládni predstavitelia koncom augusta k realizácii niektorých opatrení na zefektívnenie činnosti bezpečnostných orgánov. V tejto súvislosti bolo potrebné zabezpečiť dôslednú koordináciu činnosti bezpečnostných orgánov MV s ďalšími zložkami mocensko-represívneho aparátu (armáda, HG, FS, finančná stráž). Tieto opatrenia zastrešoval Zákon o obrane štátu z roku 1936, ktorý vstupoval do platnosti prostredníctvom vládných nariadení z 1. a 5. septembra. Prostredníctvom týchto nariadení ľudáci legalizovali zostrenú perzekúciu, ktorá sa koncentrovala na všetkých aktívnych odporcov režimu, nepriateľských agentov, komunistov, občanov demokratickej orientácie, ale i rasovo prenasledované osoby. V pozícii podozrivého sa už apriori ocitli všetci Česi a Židia: „Ten žid, alebo ten Čech koniec -koncov nemá sa za čo oduševňovať. Slovenský štát nie je jeho srdečnou záležitosťou, lebo nie je ani snom jeho predkov. Od toho nemôžeme žiadať, aby budúcnosť slovenského národa a slobodný Slovenský štát boli mu vecou svätou a vecou srdca.“¹³⁸

Vzhladom na vojnový stav sa niektoré kompetencie bezpečnostného aparátu MV dočasne presúvali na armádu, a to najmä na území, ktoré bolo vyhlásené za operačné pásmo.¹³⁹ Podľa už spomínaného vládneho nariadenia č. 213 zo dňa 5. septembra sa v operačnom pásme rozšírila právomoc vojenských súdov aj na civilné obyvateľstvo. Tie

134 SNA, f. Alexandrijský archív, II C – 905, 1887 a, denník DMK.

135 LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962, s. 22.

136 Túto funkciu vykonával v súčinnosti s J. Tisom.

137 VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11; č. 449798; Bližšie pozri: JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 42-46; SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: Historické štúdie, roč. XXIII, Bratislava 1979, s. 6-8; HRADSKÁ, K.: Prípád Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku. Bratislava 1999, s. 25.

138 Slováč, 5. 9. 1939.

139 K rozdeleniu územia Slovenska na pole a zápolie sa pristúpilo na základe rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 1. 9. 1939 takto: Čertova Hoľa trig. 1248 – Dedinky (sev. Dobšiná) – Javorina trig. 1198 – Kráľova Hora trig. 1943 – Ďumbier – Smrekovica trig. 1571 – Košťany (južné Vrútky) – Rajecké Teplice – Veľká Bytča – Javorníky (všetko pre zápolie). VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 4, i. č. 22, č. j. 19 027, všeobecný rozkaz č. 2. II. časť.

vznikli v Levoči, a to na základe výnosu MNO z 28. augusta.¹⁴⁰ V tejto súvislosti boli zak-
tívované oddiely poľných četníkov, ktoré mali úzko spolupracovať s okresnými četníckymi
veliteľstvami.¹⁴¹ Do pôsobnosti armády patrili tiež ochrana severnej hranice Slovenska
v spolupráci s finančnou strážou, ako i dôležitých komunikačných a dopravných spojov.
V súvislosti s vojnou sa výrazne angažovala vojenská spravodajská služba. Pritom okres-
ní náčelníci boli inštruovaní vyhovieť žiadostiam vojenských spravodajských orgánov,
„ohľadne zaistenia alebo internovania podozrivých a štátu nebezpečných osôb“.¹⁴²

Potlačovaciu funkciu štátnobezpečnostného aparátu sa režim pokúsil zefektívniť
tiež čo najširším zapojením HG, a to v intenciách vládneho nariadenia z 5. septem-
bra. Podľa inštrukcií HV HG z 9. septembra každý gardista „musí pozorovať osoby
židovské, české alebo čechoslovácke, prípadne polonofilské a iné, ktoré je oprávnený
upozorniť, že pracujú proti Slovenskému štátu, proti slovenskej vláde, či proti HG.
Treba zozbierať materiál, ktorý svedčí proti činnosti týchto osôb, svedkov a keď je
o nich materiál, ako i prosné zápisničné dosvedčenie ich protištátnych skutkov, ale-
bo rečí namierených proti slovensko-nemeckému spojenectvu a podobne, treba tieto
osoby oznámiť patričným okresnému alebo policajnému úradu a súčasne oznámiť
ten zákrok na HV HG, ktoré postúpi vec osobne p. ministrovi vnútra.“¹⁴³ Dominantné
postavenie HG sa odrážalo už v dohode, ktorú uzavrel hlavný veliteľ HG A. Mach
s ministrom vnútra V. Tukom 1. septembra. Podľa nej museli okresné úrady, četnícke
veliteľstvá a policajné orgány okamžite kladne vybaviť všetky žiadosti župného, okres-
ného veliteľa HG alebo ich zástupcov. Zvláštna pozornosť sa venovala návrhom na
zaistenie protištátne činných osôb, ich auta alebo rádioaparátu. HG bola zverená kont-
rola a ochrana dôležitých úradov a podnikov. Posilnenie jej pozícií v štátnobezpeč-
nostnej oblasti odrážala tiež právomoc zatknúť osoby, ktoré prišli z Poľska, a o ktorých
sa predpokladalo, že ide o „dobre vyučených agentov na šírenie paniky, nepravdivých
správ alebo nedôvery voči vláde“.¹⁴⁴ Podobné právomoci ako HG mala tiež FS, ktorá sa
plne podriadila rozkazom Wehrmachtu.¹⁴⁵

140 VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 4, i. č. 22, č. j. 19 027 taj., všeobecný rozkaz č. 2. II. časť;
Zrušené boli dňa 6. 10. 1939 na základe rozkazu veliteľstva „Bernolák“ zo 4. 10. VHA Bratislava,
f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, č. j. 2104.

141 Keďže v mierových stavoch armády takéto jednotky nefigurovali, oddiel poľných četníkov do-
dalo Krajské veliteľstvo četníctva v Bratislave. Do 7. 9. bolo priamo pre „Bernolák“ pridelených
41 poľných četníkov. Podriadené veliteľstvá dostali 57 poľných četníkov. Vedúcim orgánom
služby poľného četníctva bol náčelník štábu veliteľstva „Bernolák“. Jeho poradcom bol vyšší
dôstojník poľného četníctva (mjr. Alojz Sonderlich), zaradený aj s oddielom k 4. oddeleniu štá-
bu. VHA Bratislava, f. Bernolák, škatuľa 2, i. č. 9, č. j. 19 494 taj., poľné četníctvo, organizácia
a povinnosti; škatuľa 3, č. j. 15 373 taj., menný zoznam poľných četníkov z 12. 9. 1939.

142 VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 1, č. j. 7 459.

143 SNA, f. 604, 604-66-2, obežník HV HG z 9. 9. 1939.

144 SNA, f. 209, 209-29-5, rozkaz HV HG č. 3 z 2. 9. 1939; SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, slu-
žobné listy HV HG z 1. 9. 1939.

145 LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962, s. 21-23.

Činnosť bezpečnostných orgánov sa vystupňovala už koncom augusta. Už v tomto období stúpol počet osôb preventívne zaistených v Ilave. Prepustení boli až na základe obežníka z 21. septembra 1939.¹⁴⁶ Veľká pozornosť bola venovaná ochrane štátnych hraníc.¹⁴⁷ Nariadením MV zo dňa 29. augusta boli uzavreté pre všetkých mužov vo veku 17 – 50 rokov.¹⁴⁸ Aby sa zabránilo „rozširovaniu poplašných správ“ vydalo MV už 28. augusta nariadenie, podľa ktorého mali byť „všetkým nespoľahlivým osobám“ odobraté rádioaparáty. Toto nariadenie sa realizovalo až do 26. septembra, kedy sa aparáty „nespoľahlivým koncesionárom“ vrátili zaplombované na jedinú slovenskú, prípadne nemeckú stanicu. Orgánom četníctva a štátnej polície pri realizácii týchto nariadení asistovala tiež HG. Podľa rozkazu HV HG mali gardisti postupovať podľa zoznamov, ktorý im dopredu schválil príslušný okresný náčelník. Toto nariadenie však gardisti nie vždy dodržiavali.¹⁴⁹ HG bola zverená tiež starostlivosť o prvú zberňu utečencov, ktorá vznikla už 20. augusta v Spišskom Podhradí. Vznikla na Čatlošov rozkaz a slúžila k vypočúvaniu vojenských zbehov a utečencov z Poľska a Podkarpatskej Rusi. Práve preto mal byť prechod cez hranicu umožnený každej osobe, aj podozrivej, doprava do Spišského Podhradia bola zverená eskortám z radov HG a FS.¹⁵⁰

Zamedziť špionáži malo nariadenie z 30. augusta, ktorým sa zrušilo listové tajomstvo pri poštovom styku so zahraničím (s výnimkou Nemecka a protektorátu). Všetky listové zásielky museli byť podávané otvorené, na každej podanej zásielke muselo byť uvedené meno odosielateľa. Od 1. septembra platila tiež cenzúra balíkových zásielok, ako aj telegrafných a telefónnych hovorov do zahraničia.¹⁵¹

Po vypuknutí vojny sa ešte prehĺbila spravodajská spolupráca bezpečnostných orgánov MV, MNO, Hlinkovej gardy, HSLS, orgánov štátnej a verejnej správy. Pozornosť sa pritom sústredila najmä na potlačenie „šepkanej propagandy“, ako i zamedzenie zdražovania životných potrieb.¹⁵² Povinnosti bezpečnostných orgánov sa rozšírili o dozor nad dodržiavaním CPO (civilná protiletická obrana), ako i ostatných výnimočných opatrení, ktoré predstavovali prevenciu pred nepokojmi a nevhodnými reakciami zo

146 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, č. j. 1950, obežník prezídia MV z 21. 9. 1939.

147 SNA, f. 604, 604-52-1, osobitný rozkaz č. 1. Okresného veliteľstva v Spišskej Novej Vsi z 26. 8. 1939.

148 SNA, f. MV, škatuľa 22, zl. 12 736/39; Okrem toho vyhláškou MV z 13. 9. bola zavedená všeobecná výzová povinnosť pre občanov všetkých cudzích štátov, ktorí chcú navštíviť alebo opustiť územie Slovenska. Slovenský zákonník 1939, vyhláška MV 218 Sl. z.

149 SNA, f. MV, škatuľa 22, zl. 12 415/39; MV pristúpilo k zmene nariadenia o odoberaní rádioaparátov v dôsledku sťažnosti Slovenského rozhlasu, ktorému jeho realizácia prinášala finančné straty. SNA, f. 209, 209-837-9, rozkaz HV HG č. 11 z 26. 9. 1939.

150 PEJS, O.: Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 1, s. 22-23; VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 1, č. j. 7440.

151 Slovák, 31. 8., 2. 9. 1939.

152 Pozri napríklad SNA, f. 209, 209-837-8, rozkaz Ústredného veliteľstva Rodobraný zo 6. 9. 1939.

strany obyvateľstva (skrátaná záverečná hodina v zábavných podnikoch, zákaz tanečných zábav, zákaz združovania sa na uliciach a verejných miestach po určitej hodine, zákaz podávania alkoholických nápojov). Uvedené výnimočné opatrenia, ktoré sa v rôznom rozsahu realizovali vo väčšine okresov, platili až do konca októbra, kedy boli na žiadosť MV zrušené.¹⁵³

V súvislosti s presúvaním bojovej aktivity nemeckých armád postupujúcich z územia Slovenska ďalej na sever zamestnával čoraz viac bezpečnostné orgány rastúci počet utečencov a iných „rušivých živlov“, ktorí prenikali cez slabo chránené hranice na územie Slovenska. Zadržaní utečenci spolu so zajatcami sa sústreďovali v divízných zhromaždiskách (zvlášť pre zajatcov a zvlášť pre utečencov). Odtiaľ boli v skupinách eskortovaní do ústredného zajateckého tábora Oremov laz pri Lešti, ktorý bol v právomoci veliteľstva „Bernolák“.¹⁵⁴

Počet zajatcov v tábore vzrástol v októbri, a to príchodom poľských vojakov – zbehov z Maďarska, ktorí sa cez Slovensko pokúšali vrátiť domov k svojim rodinám, a ktorých zaistili slovenské bezpečnostné orgány. Treba pripomenúť, že do Maďarska ustúpili skupiny poľských vojakov, ale aj celé jednotky poľskej armády. 24. októbra sa v tábore nachádzalo 91 zajatcov a 467 utečencov – vojakov a civilov, ktorých počet však stále narastal.¹⁵⁵ Do prvých októbrových dní slovenské orgány utečencov najskôr vypočúvali a potom eskortovali na slovensko-nemeckú hranicu. Nie všetky orgány však postupovali rovnako. V snahe zabrániť prechodom utečencov, MV nariadilo 7. októbra zvýšený dozor na slovensko-maďarskej hranici. MNO však krátko na to rozhodlo, že utečenci majú byť vrátení späť do Maďarska. Toto sa v praxi sťahovalo na utečencov židovskej a poľskej národnosti. Ostatní sa mali posielat do zajateckého tábora (najmä tí, čo pochádzali z územia, ktoré si Slovensko nárokovalo na Poľsku, ako aj tí čo mali nemeckú národnosť). Do Maďarska mali byť utečenci, ak by to inak nešlo, pašovaní ilegálne, ale až po predchádzajúcom výsluchu. MNO však umožnilo dopraviť do tábora aj týchto, pokiaľ sa zdráhali vrátiť do Maďarska, keďže predpokladalo, že zajateckú a utečeneckú otázku vyrieši v krátkej dobe.¹⁵⁶ Už v októbri bola nemecká strana, prostredníctvom DMK, požiadaná o odsun poľských zajatcov zo Slovenska. Zároveň MNO už 7. novembra požiadalo o návrat zajatcov slovenskej národnosti z územia, ktoré si Slovensko nárokovalo. Koncom novembra MNO, so súhlasom nemeckých miest, začalo prípravu na odsun poľských zajatcov zo Slovenska. V decembri dorazil na Slovensko transport 46 zajatcov slovenskej národnosti z nemeckých zajateckých táborov. Nemecká strana si však svojich zajatcov neprevzala. Až vo februári Nemci prevzali prvých 14 zajatcov nemeckej národnosti. Medzitým bolo z tábora pri Lešti prevelených 115 osôb do Trnavy do barakového tábora na prácu v tamojších ústredných dielňach a sklade. Spolu bolo na Slovensku v tom čase najmenej 1209 zajatcov a utečencov. Nakoniec koncom

153 SNA, f. MV, škatuľa 21, zl. 11 737/39.

154 Bližšie pozri PEJS, ref. 150, Kapitola IV., s. 22.

155 Tamže, s. 25.

156 Tamže, s. 25-26.

februára Nemci prevzali 947 osôb (z Oremovho lazú aj z Trnavy), z toho 140 nemeckej národnosti. Zajatecký tábor bol zrušený. Do tábora v Trnave bolo presťahovaných zostávajúcich 88 osôb. Išlo o osoby, ktoré pochádzali z územia zabratého ZSSR. Veľa zajatcov však medzičasom z táborov utieklo.¹⁵⁷ V Trnave k 1. augustu 1940 zostalo 41 zajatcov. Otázka ich návratu sa však už do prepadnutia ZSSR v júni 1941 nedoriedila. Naopak v januári 1941 soviety vrátili 19 zajatcov. Tí mali pochádzať z území, ktoré Slovensko získalo na úkor Poľska. Väčšina sem však nepatrila. Následne v máji ich prevzala nemecká strana. Zbytok pôvodných zajatcov prislúchajúcich do ZSSR, ktorí neušli, prevzala nemecká strana vo februári 1942.¹⁵⁸

Podľa O. Pejša sa otázky humanizácie života zajatcov v táboroch v praxi riešili v zhode so ženevskými dohodami o zaobchádzaní s vojenskými zajatcami, aj keď Slovensko samo seba nepovažovalo za vojnový štát. Zaznamenané nie sú ani prípady zlého zaobchádzania, šikanovania, trýznenia zajatcov. Na druhej strane ženevské dohody slovenská strana v niektorých prípadoch porušila. Napríklad v prípade zastrelenia minimálne štyroch zajatcov, ktorí sa pokúsili o útek z tábora pri Lešti. Tiež sa nezaujímal o to, aký osud postihne zajatcov, ktorých vydala Nemcom. Možno konštatovať, že slovenská strana nedokázala v otázke svojich zajatcov zvoliť jednotný postup, ktorý by po každej stránke ctil vojnové právo.¹⁵⁹

V nastúpenom kurze zostrenej perzekúcie režim pokračoval aj v druhej polovici septembra po skončení bojovej aktivity slovenskej poľnej armády. V obežníku HV HG z 13. septembra sa okrem iného hovorí: „...doterajšie napnutie pominulo, a preto sa zmenšili opatrenia, ktoré boli zriadené v predošlých dňoch. Niektorí starší idú domov a zatemnenie sa končí, vlaky začnú chodiť pravidelnejšie atď., ale v jednej veci musíme zostať tak prísni ako doteraz. Ide o kefasov, zdražovateľov a tých, ktorí by chceli využiť ešte aj tieto mimoriadne doby na svoje zbohatnutie a najmä o tých, ktorí rozširujú paniku, nie pravdivé chýry a tým by chceli podkopávať pôdu pod nohami štátu, vlády a národ uvrhnúť do katastrofy.“¹⁶⁰ Hlinkova garda naďalej plnila tiež rôzne strážne funkcie. Napríklad od 14. septembra ozbrojení gardisti hliadkovali na všetkých väčších železničných staniach a sledovali osoby podozrivé z pripravovanej emigrácie. Ak sa zistilo, že niekto plánuje vyviešť nezákonne majetok, bolo povinnosťou každého gardistu nahlásiť to príslušným bezpečnostným orgánom.¹⁶¹ Ako už bolo spomenuté, takéto nariadenia gardisti nie vždy dodržiavali. Prenasledované osoby pritom sami lustrovali, prípadne fyzicky týrali a najčastejšie okrádali. V pozícii bezbranných obetí

157 Tamže, s. 27-30.

158 Tamže, s. 31-34.

159 Napríklad Kancelárie pre správy a starostlivosť o vojnových zajatcov vznikla až 26. 9. 1939 pod vedením Slovenského Červeného kríža. Dovtedy korešpondencia zajatcov nevyhovovala Ženevským dohodám ani formou ani obsahom. Tamže, s. 35; Porovnaj CZARNOTTA, Z. – MOSZUMANSKI, Z.: Polscy jeńcy wojenni w niewoli słowackiej (1939 – 1942). In: Przegląd Historyczno-wojskowy, roč. 5, 2004, č. 3, s. 117-146.

160 SNA, f. 209, 209-837-8, obežník HV HG z 13. 9. 1939.

161 SNA, f. 209, 209-837-9, rozkaz HV HG č. 9 zo 14. 9. 1939.

gardistického teroru sa najčastejšie ocitli osoby rasovo prenasledované – teda Židia.¹⁶² Strážnu službu gardisti vykonávali až do 6. októbra, kedy museli odovzdať strelné zbrane príslušnému posádkovému veliteľstvu.¹⁶³

V dôsledku naznačených opatrení stúpol výrazne počet zatknutých osôb. Keďže v otázke ďalšieho postupu nevyšla jednotná úprava, bezpečnostným orgánom nebolo dlho jasné, koho majú len preventívne zaistiť a koho postaviť pred riadny súd. Jednotnú úpravu v tejto otázke MV vydalo až 21. septembra.¹⁶⁴ Efektívnosť činnosti bezpečnostných orgánov však od začiatku podkopávala činnosť justície. Do súdnej väzby sa totiž veľmi často dostávali osoby zatknuté bez akéhokoľvek dôkazu o ich protištátnej činnosti. Orgány ministerstva pravosúdia v takýchto prípadoch odmietali viesť trestné konanie a perzekvované osoby vracali späť policajným orgánom.¹⁶⁵ S prácou slovenskej justície nebola celkom logicky spokojná ani nemecká strana, čoho dôkazom je aj sťažnosť DMK (v tomto čase už používala názov Deutsche Heeresmission) z 18. októbra 1939, v ktorej sa Nemci ohradili proti spôsobu, akým slovenské bezpečnostné orgány zasahovali proti osobám zatknutým na ich príkaz.¹⁶⁶ Nemci protestovali proti prepusteniu 29 osôb, v prípade ďalších 21 osôb sa dožadovali ďalšieho súdneho pojednávania. Ministerstvo pravosúdia v snahe nevyhrocovať ďalej situáciu nakoniec ustúpilo. Dňa 14. novembra revidovalo svoje predchádzajúce kroky, keď nariadilo, aby osoby zatknuté na príkaz nemeckej strany boli okamžite „dodané najbližšej policajnej vrchnosti spolu s trestnými spismi na ďalšie pokračovanie“. Aký bol ich ďalší osud sa mi však zistiť nepodarilo.¹⁶⁷

Možno konštatovať, že režim v súvislosti s vojnou realizoval širokú škálu organizačných, legislatívno-právnych, administratívnych opatrení v snahe posilniť potlačovaciu funkciu mocensko-represívneho aparátu. Došlo tak k prehĺbeniu jeho totalitarizácie

162 Zoznam o výtržnostiach HG, ktorý vypracovala začiatkom roku 1940 Ústredňa štátnej bezpečnosti, eviduje celkom 17 prípadov za mesiac september 1939. Charakterizujem aspoň niektoré: **Pata** (okres Hlohovec) **2. 9.** – 4 gardisti vtrhli do domu židovského veľkostatkára Wohlsteina, ktorého okradli a fyzicky ohrozovali. **Sered'** **2. 9.** – Gardisti týraním prinútili predsedu tamojšej židovskej náboženskej obce, aby v prospech HG podpísal darovaciu listinu na sumu vo výške 23 tisíc korún. Od Žida Kluga takto vymáhali 30 tisíc korún. **Humenné** **19. 9.** – Okresné veliteľstvo HG vymáhalo od predsedu tamojšej židovskej náboženskej obce 50 tisíc korún, z čoho bolo vyplatených 25 tisíc korún údajne na podporu rodín gardistov, ktorí boli na fronte. **Slovenské Raslavice ? . 9.** Príslušníci HG a FS robili razie v židovských domoch a zisťovali či dodržiavajú nariadenie o zablombovaní radioprímačov, pričom so zbraňami v ruke okradali bezbranných občanov atď. SNA, f. 209, 209-29-37.

163 SNA, f. 209, 209-837-8., rozkaz HV HG č. 14 zo 6. 10. 1939.

164 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, 1950, obežník MV z 21. 9. 1939.

165 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, 1950, obežník prezídia ministerstva pravosúdia z 5. 9. 1939.

166 SNA, 209, 209-850-6.

167 VHA Bratislava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné, škatuľa 3, č. j. 2568, obežník prezídia ministerstva pravosúdia zo 14. 11. 1939.

a zároveň aj fašizácie (posilnenie vplyvu HG). Na druhej strane v súvislosti s vojnou ľudáci nenarazili na výraznejší odpor zo strany širokej verejnosti. Túto skutočnosť hodnotím ako prejav stabilizácie a konsolidácie ľudáckeho režimu. Na druhej strane organizovaný odpor (komunistický, ako i občiansky) sa v tejto dobe len rozbíhal.

4. Vzostup ambícií HG a FS

Prvé septembrové dni od začiatku potvrdzovali obavy tých, ktorí predpokladali, že radikalizácia HG so sebou prinesie vlnu nekontrolovateľného teroru a násilia. Už v rozkazoch HV HG sa dá medzi riadkami vyčítať pomerne ostrá kritika, ktorej podstata smerovala proti dokázanému zneužívaniu právomocí. Na druhej strane samotní funkcionári HG obchádzali kompetencie štátnych orgánov, iniciovali svojvoľné zatýkanie podozrivých osôb a v tlači vyzývali k politickým čistkám. Ako príklad možno citovať článok, ktorý pod názvom „Ide sa čistiť na všetkých stranách“ uverejnil Slovák dňa 10. septembra: „Predvídali sme, že nepriatelia slovenskej veci napnú svoje sily najmä teraz keď sa začína rozhodujúci boj a definitívne víťazstvo slovenského národa sa bezpečne blíži. Nemýlili sme sa. Šepkaná propaganda, ktorá vždy oplývala až obdivuhodnou fantáziou a neprekonateľnou zlomyseľnosťou zmobilizovala všetky sily, aby nášmu víťazstvu zabránila.... Ale zistilo sa, že je to práca Čechov a Židov. Páchatelov už pochytili a pôjdu čiastočne do žalára a čiastočne do pracovných táborov.“¹⁶⁸ K tomu treba dodať, že A. Mach už 5. septembra nariadil náčelníkovi štábu HV HG K. Danihelovi, aby vypracoval poriadok pre pracovné tábory, ako i koncept vládneho nariadenia. Dňa 15. septembra dokonca ministromi vnútra V. Tukovi poslal písomný návrh na vytvorenie židovských pracovných táborov. Do nich mali byť podľa neho poslaní „Židia i nevojací, menovite tí, ktorí sa chovajú vyzývavo voči štátu, vláde, HG, alebo sú škodcami slovenskej veci.“ O ich zaradení v tábore mal rozhodovať príslušný okresný veliteľ HG. Dozor nad Židmi mali vykonávať vojaci, kde nie je posádka gardisti. Tá časť Židov, ktorá mala byť takýmto spôsobom aj potrestaná, mala byť ubytovaná spoločne pod dozorom a stravovaná ako väzni. Kde toto opatrenie nebolo možné previesť (v prípadoch, kde nebolo treba zvlášť trestať), Židia mali bývať a stravovať sa doma. Financie na prevádzku táborov sa mali získať zvláštnou daňou pre osoby, čo nekonajú vojenskú povinnosť (Česi, Židia, boháči atď.), tiež z pokút za protištátnu činnosť. „Výnos z práce, teda suma, ktorú zaplatí okresný úrad, mesto, alebo podnikateľ, bude použitá na stravovaciu akciu a iné podpory pre chudobné a viacdetné rodiny vojakov a gardistov“. Výstavba pracovných táborov sa však napriek snahe HG nerealizovala.¹⁶⁹

168 Slovák, 10. 9. 1939.

169 SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

Bezpečnostné orgány MV museli viackrát zasahovať proti gardistom „pre priestupky mravnostnej, bezpečnostnej a politickej povahy“.¹⁷⁰ Podobné tendencie možno vysledovať tiež v radoch príslušníkov FS. Ich sebedomie sa zvýšilo spolupracou s nemeckými jednotkami dislokovanými na Slovensku. Na ministerstve vnútra sa v septembri množili sťažnosti miestnych orgánov na neprístoynosti ozbrojených hliadok FS, ktoré terorizovali Židov, poškodzovali štátny, ako i súkromný majetok, okrádali miestnych občanov. Mnohí tak demonštrovali svoju požiadavku za pripojenie tohto územia k Nemecku. Zaujímavé je tiež hlásenie Okresného úradu v Starej Ľubovni, ktorý hlásil, že 13. septembra príslušníci FS nahovárali „našich vojakov“, aby navštevovali židovské krčmy, pili alkohol, ale nezaplatili. Na druhý deň zabavili spolu s nemeckým poddôstojníkom jednej firme motorové vozidlo, ktoré potom predali.¹⁷¹ Počas prítomnosti nemeckých vojsk na Slovensku sa MV neodvážilo kritizovať „prácu“ FS-manov. V októbri sa uspokojilo s napomenutím Hlavného veliteľstva FS v Bratislave, aj to až po opakovaných urgenciách Okresného úradu v Starej Ľubovni.¹⁷² Naopak v snahe nevyhrocovať konflikty s predstaviteľmi nemeckej menšiny na Slovensku, vyšlo dňa 27. septembra vládne nariadenie, ktorým sa upravovalo postavenie FS podobným spôsobom ako v prípade HG.¹⁷³ Ako prípad ustupovania štátnych orgánov svojvoľným aktivitám FS môže poslúžiť prípad z Kežmarku. Tu 17. septembra FS-mani napadli niekoľkých Židov. Keď však polícia zadržala dvoch podozrivých, okamžite to vyvolalo protesty zo strany miestnych veliteľov FS, HG, rovnako i obyvateľstva nemeckej národnosti. Asi 130 občanov vyšlo do ulíc a urážalo políciu. Následne boli obidvaja podozriví prepustení.¹⁷⁴

Posilnenie právomocí HG v štátnobezpečnostnej oblasti a zásluhy, ktoré si radikáli za organizovanie poľskej vojny začali pripisovať, výrazne posilnili ich postavenie. Svoju pozíciu chceli okamžite využiť pri presadení dlho proklamovanej požiadavky na dôslednú očistu verejného a politického života od exponentov bývalého režimu. Pre názornosť citujem z jedného obežníka HV HG: „...HG, ktorá dostala posledným vládny nariadením zákonitého podkladu, bude tým prísnejšie zasahovať všade kde sú záujmy štátu a národa. Nielen právom ale povinnosťou gardistu bude pozorovať ako sa chovajú úradníci štátni, ale aj najvyšší. Ak tu zbadajú nedostatky alebo dokonca protištátne činy, ich právom a povinnosťou bude zakročiť. V budúcnosti bude braný ohľad na úsudok miestnych, okresných a župných veliteľov HG pri menovaní alebo prijímaní do štátnych služieb.“¹⁷⁵ Od slov prešla HG veľmi rýchle k činom. Ako príklad môžem uviesť rozkaz zo 14. septembra, podľa ktorého dostali miestne a okresné

170 SNA, f. 209, 209-837-8, obežník prezídia MV z 8. 9. 1939.

171 SNA, f. MV, škatuľa 22, zč. 12 839/39.

172 SNA, f. MV, škatuľa 22, zč. 12 839/39.

173 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 240/39 Sl. z.

174 VÚA – VHA Praha, f. Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 66, sign. 53/39, č. j. 152010, situačné hlásenia veliteľstiev HG z 25. 9. 1939.

175 SNA, f. 209, 209-837-8, obežník HV HG z 13. 9. 1939.

veliteľstvá HG za úlohu vypracovať v čo najkratšom čase zoznamy majiteľov licencií Čechov, Židov a Slovákov, „ktorí sa nechovali, alebo nechovajú tak, ako to vyžaduje záujem štátu (poburujú, šíria nepravdivé správy, chovajú sa pasívne atď.)“ V krátkom čase sa mali o tieto licencie uchádzať „zaslúžilí“ gardisti.¹⁷⁶ Pri formulovaní svojich požiadaviek sa však HG prerátalo. Rýchly vzostup radikálov pribzdili už výsledky zjazdu HSLS v Trenčíne, ktorý sa konal na prelome septembra a októbra.

176 SNA, f. 209, 209-837-9, rozkaz č. 9. zo 14. 9. 1939.

V. Politický systém pod vplyvom zápasu konzervatívneho a radikálneho krídla HSLŠ (október 1939 – júl 1940)

V období po skončení vojny proti Poľsku sa upevnilo zahraničnopolitické postavenie Slovenskej republiky v nacistickej sfére vplyvu. Určité politické upokojenie vytvorilo podmienky pre urýchlené dobudovanie politického systému podľa pôvodných predstáv ľudáckych ideológov. Pokračovala organizačná výstavba HSLŠ a posilňovanie jej mocenského postavenia, čoho výrazom bol aj neustály nárast jej členskej základne. Na druhej strane ani v tomto období sa strana nestala úplne subordinovanou a definitívne sa neupravil ani jej vzťah k štátnym orgánom. Pokračovala tiež výstavba Hlinkovej mládeže a Hlinkovej gardy, Úradu propagandy, 13. marca 1940 snem prijal zákon o Štátnej rade. Vládi sa však nepodarilo prijať zákon o stavoch, ktorý by odštartoval zásadnú reorganizáciu spoločnosti. A to jednak pre odpor nacistického Nemecka, ale i pre rozpory vo vlastnom tábore, kde sa nenašiel konsenzus o podobe pripravovaného zákona. Na druhej strane dôležitým faktorom, ktorý determinoval mechanizmus fungovania, ako i kreovanie politického systému v období po skončení vojny proti Poľsku, bol prehlbujúci sa zápas dvoch krídel vnútri ľudáckeho tábora. Jeho príčinou boli stupňujúce sa požiadavky radikálneho krídla v HSLŠ, dovolávajúce sa dôslednej prestavby spoločnosti podľa nacistického vzoru.

1. J. Tiso predsedom strany a prezidentom

Zavŕšením prechodu HSLŠ do pozície štátostrany bol jej zjazd v dňoch 30. septembra a 1. októbra 1939 v Trenčíne. Oficiálna propaganda ho prezentovala ako zasadanie víťaznej strany. O zákulisnom boji, ktorý rozhodol o obsadení vedúcich postov strany, však médiá mlčali. O tom, kto zaujme post predsedu strany nebolo pochýb. Po odstavení jedného z potencionálnych nástupcov K. Sidora a jeho odloženie do diplomatických služieb, bol do tejto funkcie podľa všeobecného očakávania zvolený predseda vlády J. Tiso. O zložení užšieho predsedníctva v ľudáckom tábore však jednotný názor nepanoval. Čelní predstavitelia strany a vlády sa zišli v Trenčíne už v piatok 30. septembra, s cieľom dohodnúť sa na jednotnej kandidátke. Počas rokovania bol

prijatý návrh užšieho predsedníctva strany. Podľa neho mali pozície podpredsedov strany zaujať Jozef Buday, Ferdinand Ďurčanský, Vojtech Tuka a Alexander Mach (užšie predsedníctvo mal dopĺňať predseda strany a jej generálny sekretár). Možno konštatovať, že v predsedníctve mali byť dvaja predstavitelia tzv. konzervatívneho krídla v HSLS (Buday a minister zahraničných vecí F. Ďurčanský). Rovnaké zastúpenie mali mať radikáli zastúpení podpredsedom vlády V. Tukom a hlavným veliteľom, HG A. Machom. Samotný A. Mach sa však s takýmto zložením predsedníctva nestotožnil.¹ Krátko po skončení večerného rokovania zvolal vedenie HG sústredené v Trenčíne do miestneho pohostinstva. O krokoch, ktoré Mach následne podnikol sa možno dočítať v správe SD, ktorá vychádzala z informácií, ktoré zaznamenal K. Murgaš.² Na rokovaní v spomínanom pohostinstve sa podľa Murgaša zúčastnil aj Generálny tajomník HSLS Jozef Kirschbaum a jeho zástupca František Galan. Svojich podriadených Mach požiadal o podporu pri predkladaní svojho návrhu na zloženie užšieho predsedníctva, ktorý chcel na druhý deň počas rokovania predostrieť na slávnostnom zasadnutí strany. Mach navrhoval, aby v užšom predsedníctve bol zastúpený aj vtedajší minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš. Zdôvodňoval to jeho zásluhami v nedávno skončenej „poľskej kampani“, pričom zdôrazňoval, že Čatloš ako veliteľ poľnej armády sa priamo zaslúžil o znovupripojenie pohraničných oblastí odstúpených Poľsku v rokoch 1920, 1924 a 1938. Zároveň paradoxne upozorňoval, že v osobe Čatloša by mali v užšom predsedníctve HSLS zastúpenie aj evanjelici. Paradoxne vzťahy medzi HG a evanjelickou cirkvou boli v tom čase napäté, pričom HG sa dopúšťala aj rôznych koncesionálne zameraných exesov. Tu treba povedať, že v sledovanom období mal minister Čatloš pomerne blízko k radikálom, čo sa zmenilo až v roku 1941.³

Dôveru radikálov si vyslúžil najmä počas vojny proti Poľsku. Ako som už spomenul s jeho počínaním boli spokojní tak predstavitelia oficiálnych nemeckých orgánov, ale aj samotní agenti viedenskej SD.⁴ Tí pritom postrehli vyššie spomínaný konflikt s podpredsedom HSLS J. Budayom, ktorý ho obvinil z prílišnej servílnosti voči Nemcom.⁵

1 Takéto zloženie predsedníctva sa pravdepodobne dohodlo už skôr. Viedenská SD už 27. 9. referovala, že predsedom strany bude J. Tiso a podpredsedami Tuka, Ďurčanský, Buday (alebo Sokol) a Mach. BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 48, 27. 9. 1939 správa SD Viedeň (vedúci Hauptabteilung II Polte) pre Šéfa Sicherheitshauptamtes Berlín z 27. 9. 1939.

2 BArch Berlín, f. R 70 Slowakei, As. 146, záznam SD z 5. 10. 1939 o kongrese HSLS v Trenčíne, s. 149-157.

3 Bližšie pozri BAKA, I.: Pozadie neprijatej demisie ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša v januári 1941. In: Vojenská historia, roč. 13, 2009, č. 3, s. 3-15.

4 Už v tom čase Čatloš sympatizoval s radikálnym pronemeckým krídlom v HSLS na čele ktorého stál podpredseda vlády V. Tuka. Koncom septembra dokonca vydal rozkaz ušití Tukovi generálsku uniformu. Hotová mala byť 1. 10. 1939. Na jej príprave sa preto pracovalo „vo dne v noci“. Na verejnosti sa však v nej nakoniec Tuka pravdepodobne nikdy neukázal. VHA Bratislava, f. Fondové oddelenie Kabinetu ministra 1939 – 1944, škatuľa 4, Denník Kabinetu ministra, s. 5; f. MNO 1939 – 1945, spisy dôverné, škatuľa 53, č. j. 155 452.

5 SUŠKO, ref. 11, Úvod, dok. 365, s. 550, dok. 366, s. 552.

Je preto zaujímavé, že F. Čatloš mal byť v Machovej kandidátke práve namiesto J. Budaya.

Na spomínanom stretnutí predstaviteľov HG mal Mach podľa Murgaša získať jednohlasnú podporu pri presadzovaní svojej kandidátky. Jednoznačne ho podporil tiež samotný Murgaš, napriek tomu, že v sledovanom období nemal s Machom najlepšie vzťahy. Na druhej strane viacerí gardisti boli dosť skeptickí a neverili, že Mach uspeje. Zaujímavý je tiež fakt, že Macha na tomto stretnutí podporili aj samotný J. Kirschbaum. Jeho zástupca na Generálnom sekretariáte František Galan tu dokonca tvrdil, že s predloženou kandidátkou možno vystúpi samotný J. Tiso, čím prísediacich prekvapil. Tu treba upozorniť, že J. Kirschbaum patril k dôverníkom J. Tisu, ktorý si ho získal najmä vymenovaním do funkcie generálneho tajomníka HSLS. V období pred Salzburgom to bol paradoxne práve on, kto si popri F. Ďurčanskom vyslúžil najväčšiu kritiku tak zo strany HG ako aj nemeckých orgánov, čo sa mu v konečnom dôsledku aj stalo osudným. V čase zjazdu HSLS však ešte vnútrostranícke napätie nebolo tak silné a názorové rozpory tak vypäté. Samotný Mach sa síce nijako netajil svojimi radikálnymi názormi, (napríklad potrebou dôkladnej očisty verejného života, budovania koncentračných táborov pod vedením HG a pod.), na druhej strane je pravdepodobné, že ešte stále veril, že tieto svoje požiadavky môže presadiť bez cudzej pomoci. Spočiatku ani nemal príliš veľkú dôveru nemeckého konzula Ernsta von Druffela, ktorý ho upodozrieval zo sympatií ku K. Sidorovi. Samozrejme, toto hodnotenie treba brať s rezervou, Mach nepatril k Sidorovej názorovej platforme.⁶

Na samotný zjazd, ktorý začínal v sobotu ráno teda Mach odchádzal s „mandátom“ od vedenia HG a jeho úlohou bolo presadiť zmeny pri voľbe užšieho predsedníctva. Na zjazd sa však dostavil po prebdení noci, keď do hotela, kde nocoval, prišiel až ráno zo spoločenskej akcie konanej na počesť delegátov zjazdu. Je otázne, do akej miery sa pod to podpísala celková únava, avšak Mach na následnú voľbu užšieho predsedníctva, ktorá nasledovala hneď po zvolení J. Tisu za predsedu strany, vôbec nezareagoval. Pritom v jeho zložení, tak ako bolo navrhnuté a následne aj odhlasované, došlo k zmene. Oproti pôvodnému návrhu bol zo zoznamu vyškrtnutý práve A. Mach, ktorý bol nahradený predsedom snemu M. Sokolom. Takže do funkcií podpredsedov strany boli nakoniec zvolení Martin Sokol, Ferdinand Ďurčanský, Jozef Buday a z radikálov iba V. Tuka. Užšie predsedníctvo dopĺňal predseda J. Tiso a generálny tajomník HSLS J. Kirschbaum.⁷ Ako si je možné vysvetliť tieto zmeny? Je nanajvýš pravdepodobné, že vedenie HSLS na čele s J. Tisom sa dozvedelo o Machovom zámere a urobilo patričné opatrenia. Potvrdzujú to aj slová samotného Macha, ktorý v tejto súvislosti K. Murgašovi povedal, že svoju kandidátku musel stiahnuť na nátlak J. Tisu.⁸

6 NA Praha, f. 136, 136-76-2, D 634 623.

7 NA Praha, f. 172, škatuľa 29, č. 442 406, správa pre AA z 3. 10. 1939; VNUK, Mať svoj štát... ref. 5, Úvod, s. 208-209.

8 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, záznam SD z 5. 10. 1939 o kongrese HSLS v Trenčíne, s. 149-157; As. 48, správa agenta SD zo 4. 10. 1939; Podľa informácií SD bol Mach dvakrát upozornený

Možno konštatovať, že voľby užšieho predsedníctva boli pre A. Macha ako aj radikálov v HG veľkým sklamaním. Postupne sa utvrďovali v tom, že spolupráca s umierneným vedením HSLŠ pri presadzovaní svojich požiadaviek je bezperspektívna. Riešenie postupne nachádzali v ešte tesnejšej spolupráci s nacistickým Nemeckom. Jedine jeho zásah mohol v konečnom dôsledku zabezpečiť patričné zmeny.

Na zjazde prebehla tiež voľba širšieho predsedníctva (členovia užšieho predsedníctva, všetci členovia vlády, členovia predsedníctva snemu, hlavný veliteľ HG a ďalších 12 osôb, ktoré menoval predseda strany). Funkcie sa rozdelili na základe kompromisu, keď 12 voľných miest Tiso obsadil župnými reprezentantami strany a stavov. Tým sa v podstate zavŕšila kumulácia najvyšších štátnych a straníckych funkcií.⁹

Nemecká strana, ktorá pozorovala priebeh zjazdu bola s jeho výsledkov sklamaná. Podľa informácií určených pre Zahraničný úrad bola voľba predsedníctva víťazstvom J. Tiso, ktorý sem vďaka šikovne réžii presadil osoby od seba závislé. V tejto správe sa zároveň tlmočila nespokojnosť a obava radikálov, že svoj vplyv si neudrží ani širšie predsedníctvo, a že všetko bude robiť sám generálny sekretár J. M. Kirschbaum riadený J. Tisom.¹⁰ Potvrdiť toto hodnotenie, zatiaľ, súčasný výskum neumožňuje. Sklamaná bola predovšetkým nacistická SD, ktorá si položila otázku „*Steht dieser klerikale Staat wirklich unter dem Schutze des Reiches?*“¹¹

V ďalšom hlásení z 2. októbra je J. Buday dokonca označený ako „*ausgesprochen deutschfeindlich*“ Na druhej strane Buday vo svojej funkcii dlho nezotrval, keďže už 15. novembra 1939 zomrel. Jeho nástupca však nebol v sledovanom období vymenovaný. Zvolená kandidátka bola podľa SD dielom „Sidorovej skupiny“, čo samozrejme nezodpovedalo skutočnosti. Tiež sa tu upozorňuje, že okolie generálneho tajomníka Kirschbauma vyhlasovalo, že predsedníctvo nebude mať žiaden vplyv, čím sa pravdepodobne myslelo, že stranu bude riadiť Tiso cez Kirschbauma.¹² V ďalšej správe SD sú všetci podpredsedovia strany okrem Tuku tendenčne označení za nespoľahlivých a protinemeckých.¹³

samotným Tisom, aby stiahol Čatlošovu kandidatúru, lebo potom by Buday mohol navrhnúť Sidora. To by, samozrejme, bolo neprijateľné pre nemeckú stranu. As. 48, správa zo 6. 10. 1939

9 NA Praha, f. 172, škatuľa 29, č. 442 406, správa pre AA z 3. 10. 1939; VNUK, Mať svoj štát... ref. 5, Úvod, s. 208-209.

10 „In der Hauptversammlung Verstand es Tiso, durch geschickte Regie die von ihm benannten Stellvertreter ernennen zu lassen. In jüngeren und aktivistischen Kreisen ist man mit der Zusammensetzung des neuen Parteipräsidiums unzufrieden. Der Kreis um den Generalsekretär Dr. Kirschbaum erklärt, dass das Vizepräsidium keinen Einfluss haben werden, d.h. Kirschbaum alles selbst machen will.“ NA Praha, f. 172, škatuľa 29, č. 442 406, správa pre AA z 3. 10. 1939.

11 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, záznam SD z 5. 10. 1939 o kongrese HSLŠ v Trenčíne, s. 149-157.

12 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 48, správa inšpektora SIPO a SD SS – Obersturmführera Ernsta Chlana z 2. 10. 1939.

13 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 48, správa vedúceho hlavného oddelenia II SS – SD Sturmbannführera Polteho z 2. 10. 1939.

Len marginálne zastúpenie vo vrcholných orgánoch strany sa ušlo politickým stranám, ktoré sa zlúčili s HSLS. Z členov novozvoleného širšieho predsedníctva v ľudovej strane pred 6. októbrom neboli len gen. Ferdinand Čatloš, Ján Procházka a Vladimír Černák. Politicky sa však angažoval len Černák za Slovenskú národnú stranu.¹⁴

Možno konštatovať, že trenčiansky zjazd HSLS posilnil postavenie J. Tisu (od 26. októbra 1939 už aj ako prezidenta). O tom svedčí aj fakt, že v ľudáckej tlači sa v tomto období začína v súvislosti s jeho osobou používať titul Vodca, aj keď vodcovský princíp bol v strane oficiálne prijatý až v roku 1942. Zároveň vznikali aj prvé mýty o Tisovi ako záchrancovi národa poukazovaním na jeho zásluhy za 6. október a 14. marec. Keďže „nik iný nemôže riadiť lodičku slovenských osudov v týchto časoch, nik nemôže byť lepším vyjadrovateľom kolektívnej vôle a hodnotnejším nástupcom zvečneného Andreja Hlinku“, vívala ľudácka propaganda vymenovanie Tisu do spomínaných funkcií výstižným heslom „Poslušnosť Dr. Tisovi“.¹⁵ Na druhej strane Tiso toto oslovenie v súvislosti so svojou osobou príliš neuznával. Smeroval ho skôr k svojmu predchodcovi A. Hlinkovi a všeobecne uprednostňoval titul „pán prezident“. Na druhej strane v snahe o posilnenie svojho mocenského postavenia na úkor radikálov neváhal v roku 1942 aj oficiálne prijať titul Vodca.¹⁶ Poznatky o postavení J. Tisu ako predsedu strany by mohli prehľbiť zápisnice z rokovaní jej širšieho a užšieho predsedníctva, tie sa však zatiaľ nenašli. Keďže ľudáci od začiatku kládli veľký dôraz na zdanlivé forsírovanie legality, nie je Tisove výnimočné postavenie zrejme ani z jeho prezidentských právomocí. Tie boli aj vďaka aktivite ústavno-právneho výboru snemu pomerne oklieštené (napr. presadenie suspenzívneho veta, možnosť trestného stíhania za vlastizradu...). V praxi však tieto „demokratické výdobytky“ veľa neznamenali. Stačí spomenúť, že Tiso bol aj predsedom HSLS. Z tejto pozície mohol tiež zásadne ovplyvniť zloženie Štátnej rady. Okrem toho Tiso sa od začiatku snažil, aby sa všetky najdôležitejšie politické otázky rozhodovali v predsedníctve strany.

Na Tisovo výnimočné postavenie upozorňoval aj nemecký vyslanec na Slovensku, a to v súvislosti s nastávajúcimi prezidentskými voľbami. Upozornil, že aj A. Hitler ho v ďakovnom telegrame za účasť Slovenska vo vojne proti Poľsku už tituloval ako prezidenta. Ďalej referoval, že na čelo vlády sa pravdepodobne postaví V. Tuka. Vzhľadom na jeho nie dobrý zdravotný stav nepredpokladal že by vykonával aj funkciu ministra vnútra. Tiež upozornil na chýry, podľa ktorých ministerstvo vnútra prevezme Ďurčan-

14 Personálne zloženie širšieho predsedníctva vyzeralo takto: Predseda: J. Tiso, Generálny tajomník: J. Kirschbaum, Podpredsedovia: V. Tuka, F. Ďurčanský, J. Buday a M. Sokol. Členovia vlády: J. Sivák, M. Pružinský, G. Fritz, G. Medrický, J. Stano a F. Čatloš. Podpredsedovia snemu: K. Mederly a P. Opluštil. Reprezentanti župných organizácií strany: T. Turček, (Nitrianska župa), A. Marsina (Považská župa), M. Huťka (Spišsko-šarišská župa), E. Guzikiewicz (Tatranská župa), F. Jankovič (Pohronská župa) Zástupcovia stavov: Š. Danihel (poľnohospodárstvo), J. Procházka (priemysel a obchod), R. Čavojský (robotníctvo), J. Farkaš (úradníctvo), Š. Suroviak (verejní zamestnanci) a V. Černák (osvetoví pracovníci). Hlinkova garda: A. Mach.

15 Slovák, 3. 10. 1939, s. 1, Poslušnosť Dr. Tisovi.

16 SNA, f. NS, Tn ľud 6/46, II A 892, J. Tiso.

ský, ktorý by sa vzdal postu ministra zahraničných vecí. Na druhej strane Nemci sa nepokúšali zasahovať do zloženia novej vlády.¹⁷ Napriek nedôvere voči ministrovi zahraničných vecí F. Ďurčanskému, ktorá sa vystupňovala už počas vojny proti Poľsku.¹⁸ Krátko na to Tiso vyslanca informoval, že kandidatúra bola ponúknutá aj Tukovi, ktorý ju však neprijal. Je však nepravdepodobné, že by akceptoval voľbu svojho najväčšieho rivala. Tiso tiež vyslanca informoval, že ministerským predsedom bude Tuka, ktorý ale vzhľadom na svoje zdravie nebude vykonávať inú funkciu (prinajhoršom len nejakú ľahšiu ako napr. ministerstvo pravosúdia, k čomu však nedošlo). Ministrom vnútra mal byť Ďurčanský (v tomto prípade by sa na čelo MZV postavil Štefan Polyák) alebo Gejza Fritz, dovtedajší minister pravosúdia. Mach sa mal stať štátnym sekretárom.¹⁹ Možno predpokladať, že Tiso poukazoval na zlý zdravotný stav Tuku zámerne. Potvrdzujú to hlásenia SD. Napríklad K. Goldbach v správe z 21. októbra 1939 z kampane proti Tukovi obvinil Ďurčanského a J. Kirschbauma, čoho dôkazom boli hlasy poukazujúce na jeho vek, či údajnú senilitu.²⁰ Príslušníci viedenskej SD kritiku ešte vystupňovali po 26. októbri po voľbe Tisu za prezidenta a zmenách vo vláde. V správe z 30. októbra je Tuka označovaný za „najúprimnejšieho priateľa Nemecka“. Nemal však ani ako nový predseda vlády dostatok síl proti protinemecky zmýšľajúcim osobám vo vláde. Takúto charakteristiku vlády samozrejme treba brať s rezervou. Celkovo sa tu konštatuje, že Tiso si udržal iniciatívu. Ani Tukov vplyv nebol zanedbateľný, pre jeho povesť národného hrdinu. Najväčšia kritika sa znesla na Ďurčanského, ktorý získal post ministra vnútra a ostal tiež ministrom zahraničných vecí. Podľa SD však nebol zárukou proneckej politiky najmä pre jeho personálne kroky, keď do diplomatických služieb presadil budúcich emigrantov (Szathmáry, Harminc, gen. Viest).²¹ SD počítala s ďalším posilňovaním jeho krídla.²² Postoj Zahraničného úradu možno vysledovať zo správy pre štátneho tajomníka pre mimoriadne využitie Wilhelma Kepplera. Tu sa hovorí, že Tuka ako najvernejší nemecký spojenec sa dostal na vedľajšiu koľaj, pričom sám cítil malú podporu Ríše. V svislosti s kritikou Ďurčanského sa už tu navrhuje, aby kompetentné miesta zväžili „dať jasný pokyn zodpovedným mužom na Slovensku“.²³

17 NA Praha, f. 136, 136-76-2, D 634 663, nemecký vyslanec 27. 9. 1939 na AA.

18 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV, s. 162.

19 NA Praha, f. 136, 136-76-2, D 634664, nemecký vyslanec na AA 12. 10. 1939. K vytvoreniu tejto funkcie však nakoniec nedošlo.

20 Ako príklad uvádza článok v časopise *Nástup* pod názvom „Ludia, ktorí nevedia, kedy musia odísť“. SUŠKO, ref. 11, Úvod, dok. 391, s. 581.

21 Tamže, dok. 399, s. 593, hlásenie zo 6. 11. 1939. Ladislav Szathmáry bol vyslanec SR v Poľsku, po jej zapojení sa do vojny po boku Nemecka v septembri 1939 zostal vo Varšave a pridal sa k čs. odboju. Podobne sa rozhodol tiež slovenský konzul vo V. Británii Milan Harminc. Gen I. tr. Rudolf Viest v rovnakom čase využil svoj služobný pobyt v Budapešti, odkiaľ sa už v septembri 1939 nevrátil na Slovensko. Naopak, odcestoval do Francúzska, kde sa stal príslušníkom formujúcej sa čs. armády.

22 Tamže, dok. 398, s. 592-593, správa agenta K. Goldbacha zo 6. 11. 1939.

23 Tamže, dok. 403, s. 598-599, správa E. Veesenmayera Kepplerovi z 15. 11. 1939.

Výskum otázky ako sa zmenilo postavenie J. Tisu po jeho zvolení za prezidenta však komplikuje fakt, že dodnes sa nenašli zápisnice z jednotlivých zasadaní vlády z tohoto obdobia (podobne ako spomínané zápisnice z rokovaní predsedníctva HSLS). Tisovu pozíciu však pravdepodobne ani odchod z vlády neoslabil. Stačí spomenúť, že podľa ústavy prezident musel podpísať všetky nariadenia s mocou zákona. Okrem toho väčšina členov vlády patrila do jeho tábora tzv. konzervatívneho krídla HSLS. Ako už naznačili nemecké dokumenty, radikálne pozície vo vláde zastával len V. Tuka (sympatizoval s ním tiež gen. I. tr. F. Čatloš), ktorého vplyv sa však zvýraznil, keď sa namiesto Tisu stal predsedom vlády. Ako už bolo naznačené, najdôležitejšiu pozíciu vo vláde zastával F. Ďurčanský, ktorý bol v Tukovej vláde zároveň ministrom vnútra aj zahraničných vecí. Tisu však rešpektovali aj predstavitelia radikálneho krídla. Kritizovať si ho nedovolila ani samotná HG. Tiso bol okrem toho jej najvyšším veliteľom. Zloženie novej vlády bolo nasledujúce: predseda V. Tuka, minister zahraničných vecí a minister vnútra Ferdinand Ďurčanský, minister financií Mikuláš Pružinský, minister pravosúdia Gejza Fritz, minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák, minister hospodárstva Gejza Medrický, minister dopravy a verejných prác Július Stano, minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš.

Napriek uvedeným skutočnostiam podiel Kancelárie prezidenta republiky na ovplyvňovaní spoločensko-politickej situácie zatiaľ nie je dostatočne objasnený. Doterajší výskum mi však naznačil, že iniciatíva tohto orgánu najmä smerom k exekutívnym štruktúram bola pomerne široká. Tiso pritom disponoval pomerne širokou informačnou bázou o politickej a spoločenskej situácii v krajine. Ako predseda HSLS mal k dispozícii stranícku spravodajskú sieť. Pravidelné spravodajské hlásenia o situácii v jednotlivých okresoch mu ako svojmu najvyššiemu veliteľovi zasielalo tiež HV HG. Na základe týchto informácií Kancelária prezidenta republiky iniciovala napríklad perzekúciu odporcov režimu, ale i zásahy do cenzúry, kádrovej politiky ministerstva školstva a národnej osvety, štátnych orgánov a podobne. Pre názornosť uvediem aspoň niektoré prípady. Napríklad v žiadosti zo 7. decembra 1939 prezidentská kancelária inštruovala poslanca Teodora Turčeka, aby v okrese, za ktorý bol zodpovedný, prešetril sťažnosť HG na evanjelické kruhy v Brezne, že využívajú „Združenie evanjelickej mládeže“ na protištátnu agitáciu. Ďalšia žiadosť z 23. decembra 1939 bola adresovaná Policajnému riaditeľstvu, aby vyšetrolo udanie Rodobrany na Mareka Čulena, zo špiónáže pre americké denníky. Usmerňovania propagandy sa týka žiadosť z 19. decembra 1939 adresovaná tlačovému odboru predsedníctva vlády, o zabezpečenie ľudáckych časopisov pre región východného Slovenska. Na žiadosť prezidenta bola dňom 15. januára 1940 zakázaná rubrika „Ostrým perom“ v novinách „Slovenská sloboda“. 3. februára 1940 bola prezidentská kancelária informovaná, že ministerstvo školstva a národnej osvety prešetrilo jej intervenciu preskúmať sťažnosť Rodobrany, že v obvode inšpektorátu v Novom Meste nad Váhom používajú evanjelici pozdrav „Na zdar!“. „Kde bolo potrebné, krajský školský inšpektor hneď na mieste zazlieva nedostatok národnej výchovy v duchu samostatného Slovenského štátu a nariadil nápravu. Proti štyrom učiteľom, ktorí sa ťažko vžívajú do nových pomerov a k dnešným pomerom

neprejavili dosť porozumenia, bolo zavedené disciplinárne vyšetrovanie. Pokiaľ ide o samého školského inšpektora...nedalo sa zistiť, že by tento bol proti pozdravu „Na stráž“ a že by šíril pozdrav „Na zdar“. Z celkového jeho účinkovania možno však usudzovať, že je prinajmenej málo horlivým stúpencom nového slovenského režimu.... Preto ministerstvo školstva a národnej osvety uznalo za potrebné a najvhodnejšie školského inšpektora P. Gallu penzionovať.“ Dňa 16. decembra prezidentská kancelária oslovila tiež ministerstvo vnútra, ktoré informovala, že „v obvode notariátu Domanice je ešte i dnes zamestnaných vyše 100 maďarských štátnych príslušníkov, väčšinou sluhov a robotníkov, ktorých pre výstrahu a zo štátnobezpečnostných dôvodov bolo by treba vypovedať.“²⁴ Ako sa táto žiadosť vybavila, sa mi však zistiť nepodarilo.

Tisova iniciatíva je však zreteľná aj v legislatívnom procese. Napríklad pravidelne pripomienkoval zákony a vládne nariadenia. V sledovanom období tiež dvakrát využil právo veta pri schvaľovaní zákonov (bližšie pozri podkapitolu V. 3.).

2. Hlinkova slovenská ľudová strana

Zmena postavenia HSLS so sebou priniesla aj výrazný nárast jej členskej základne. Podľa štatistiky z roku 1941 mala strana k 31. decembru 1939 spolu 157 tisíc členov, teda trikrát viac ako pred 6. októbrom 1938.²⁵ Na druhej strane, ako upozornil už I. Kamenec „straníčka legitímácia zďaleka neodrážala u všetkých svojich nositeľov ich politické, resp. ideové presvedčenie, ale bola prostriedkom alebo podmienkou pre získanie zamestnania, no ešte častejšie na dosiahnutie vytýčených hospodárskych či politických pozícií, na získanie arizačných dekrétov a ďalších výhod v jednotlivých oblastiach verejného života“.²⁶ Pritom na svojich potencionálnych členov strana nevyvíjala len nepriamy, ale často aj priamy nátlak. Tomu sa nevyhli predovšetkým štátni zamestnanci. Jeden z úvodníkov denníka Slováč z roku 1939 sa nad týmto problémom zamýšľal nasledovne: „...v našej administratíve a v súdnictve máme ešte maličký zlomok váhavcov, ktorí otáľajú so svojou prácou a so svojím rozhodnutím. Mylne sa domnievajú, že keď budú stáť mimo strany, budú mať možnosť ináč rozhodovať alebo ináč konať. Týmto môžeme prezradiť, že výhovorky o straníckosti v administratíve dnes nemajú svojho opodstatnenia. Mnohí z nich nemyslia to celkom zle, keď zostávajú ešte stranou nášho verejného života. Pripomíname im však, že je ich povinnosťou, aby plnili svoje povinnosti tak, ako prevažná väčšina verejného úradníctva slovenským nacionalizmom nadchnutá. V novom štáte nebudú mať miesta ľudia ako štátni zamest-

24 SNA, f. S, 426-4.

25 Slováč – týždenník, Vianoce 1941, s. 5 – 6, Iniciatíva, Organizácia a práca.

26 KAMENEC, I.: Štátostrana v totalitnom politickom systéme – jej funkcie a postavenie. (HSLS v politickom systéme vojnového slovenského štátu). In: Studia Historica Nitriensia III/1995, s. 144.

nanci, ktorí by stáli mimo strany, a ktorí by ju len kritizovali.“²⁷ Na druhej strane nárast členskej základne dobová propaganda prezentovala ako spontánny prejav uvedomelého obyvateľstva, ktoré pochopilo, že „ak sa chceme udržať, musíme mať predstaviteľku, ktorá by stelesňovala myslenie národa ako celku“.²⁸

Organizačne sa HSLS postupne presadila aj v regiónoch, kde pred rokom 1938 neuspela. A to s využitím ideologickej agitácie, ale aj rôznych foriem nátlaku, napríklad v súvislosti s prerozdelením štátnych dotácií pre obce.²⁹ Najväčšie problémy pritom strana mala v okresoch so silným zastúpením evanjelikov (napríklad Myjava, Turčiansky Sv. Martin, Dobšiná...), ale najmä na východe Slovenska, kde žilo veľa Rusínov.³⁰ Je pritom paradoxné, že zatiaľ čo ľudáci na jednej strane týmto vrstvám obyvateľstva vyčítali ich nechotu zapájať sa do politického života vstupovaním do HSLS, HG, ako i HM, na druhej pri výbere funkcionárov ich ako menej spoľahlivých často diskriminovali. Prítom práve to bol veľakrát hlavný dôvod ich nezájmu o politický život.³¹

Napriek tomu do funkcií v nových miestnych a okresných organizáciách strany sa dostali aj mnohí predoktóbroví neľudáci, vrátane viacerých predstaviteľov „zjednotených strán“, a to v prípade, ak boli „mravne a politicky zachovalí“. Napríklad v okrese Turčiansky Sv. Martin, kde niektoré obce boli takmer celé evanjelické, mala HSLS v januári 1940 z 39 predsedov miestnych organizácií až 12 takých, ktorí sa do nej prihlásili po 6. októbri 1938. Ešte výraznejšie sa to prejavilo na Myjave.³² Najhoršia situácia bola v okrese Medzilaborce, kde ešte začiatkom roku 1940 mali okrem okresnej len jednu miestnu organizáciu – prirodzene priamo v okresnom meste. Prítom v tomto okrese žilo podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 len 2 728 Slovákov z 22 601 obyvateľov, teda len 12 percent, čo bolo najmenej zo všetkých okresov šarišsko-zemplínskej župy. Aj tu sa však v priebehu roku organizačná štruktúra HSLS vďaka agitácii jej predstaviteľov uchytila.³³ Do funkcií museli byť samozrejme pribratí tiež mnohí Rusíni. Situácia sa stabilizovala najmä po tom, čo bolo v decembri 1940 zvolané valné zhromaždenie okresnej organizácie a pri voľbe výboru bola navrhnutá polovica Slovákov a polovica Rusínov.³⁴

Z hľadiska sociálnych a vzdelanostných kritérií boli na úrovni miestnych a okresných štruktúr zastúpené rôzne kategórie obyvateľstva. Dominovali roľníci, remeselní-

27 Slováč, 31. 5. 1939.

28 Tamže.

29 SNA, f. NS, Tn ľud 50/46, IIA – 937, J. M. Kirschbaum.

30 SNA, f. 209, 209-851-1, 2, 3, 4.

31 Bližšie pozri SUŠKO, ref. 216, Kapitola III., s. 63-84; UŠIAK, ref. 216, Kapitola III., s. 5-53.

32 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 78/40 prez. V januári 1940 mala HSLS v okrese Myjava 17 miestnych organizácií. Podľa oficiálnej štatistiky predsedovia jedenástich z nich pred 6. 10. 1938 ani neboli v strane. Z toho 4 boli príslušníkmi „zjednotených“ strán. Ešte výraznejšie sa to prejavilo v prípade podpredsedov a tajomníkov miestnych organizácií. V HSLS ich pôvodne nebolo 23 z 25. SNA, f. 209, 209-705-1.

33 PEKÁR, M.: Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agentúry Šarišsko-zemplínskej župy. Prešov 2007, s. 64.

34 SNA, f. 209, 209 -851-3.

ci, z inteligencie to boli najmä učitelia, ale tiež rímskokatolícki farári. Na učiteľov sa však vykonával aj nátlak, najmä pri prijímaní funkcií v HM a HG.³⁵

O tom akým tempom sa rozširovala organizačná základňa strany svedčia oficiálne štatistiky, podľa ktorých len do októbra 1939 vzniklo vyše 250 nových miestnych organizácií strany. Ľudácka propaganda už v tejto súvislosti trochu nadnesene konštatovala, že „dnes niet temer dediny, kde by neviala zástava Hlinkovej strany“. Skvalitňovala sa tiež samotná organizačná práca v strane. Napríklad v októbri 1939 HSLS mala už 30 obvodných sekretariátov (50 platených tajomníkov), namiesto 16-tich, ktorými disponovala pred 14. marcom. Rozširoval sa tiež generálny sekretariát, ktorý mal v tomto čase už 5 oddelení (politicko-organizačné, propagačné, hospodárske, intervenčné a sociálne) a 32 politických pracovníkov.³⁶ Aby strana mohla plniť svoje úlohy a usmerňovať politický, kultúrny, sociálny ale aj hospodársky život, postupne sa vytvárali aj ďalšie stranícke komisie (v októbri ich bolo 7). Je zrejmé, že v porovnaní s postavením, ktoré strana nadobudla, neboli tieto čísla ešte ani zďaleka dostačujúce, výstavba stranického aparátu preto musela ďalej pokračovať.

Budovanie HSLS na masovom princípe však so sebou od začiatku prinášalo aj množstvo problémov. Tie súviseli najmä s tým, že takýmto spôsobom sa do nej dostalo aj veľa nespoľahlivých osôb, a to nielen bývalých politických protivníkov, ale aj korupčníkov a karieristov. A to napriek od začiatku proklamovanému ubezpečovaniu straníckych predstaviteľov, že „členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany nebude ten, kto sa ani dnes nevedel zbaviť starej čechoslováckej ideológie.“³⁷ Aj keď členstvo v strane nebolo priznané viacerým exponentom bývalých čs. politických strán, vo všeobecnosti sa nedodržiavalo ani nariadenie, že do strany majú byť prijímaní len občania slovenskej národnosti.³⁸ Jediné na čo sa v skutočnosti naozaj dbalo bolo, aby sa do HSLS nedostali Židia.³⁹ Ostatné problémy sa mali vyriešiť postupne, a to upevňovaním disciplíny na všetkých stupňoch straníckej štruktúry, ako aj prostredníctvom systematického ideologického školenia funkcionárov, prípadne širšej členskej základne. Nereálnosť týchto predpokladov sa naplno ukázala v období prehlbujúcej sa krízy režimu, teda od roku 1943.

Situácia v HSLS však nebola ani po jej celoštátnom zjazde úplne stabilizovaná. Naďalej tu pretrvávalo vnútrostranícke napätie medzi predstaviteľmi tzv. konzervatívneho krídla na čele s J. Tisom a pronacisticky orientovanými radikálmi. Tí sa sústreďovali

35 Presný počet kňazov – funkcionárov HSLS v tomto období sa mi zistiť nepodarilo. Z materiálov, ktoré si začiatkom roku 1940 dala o funkcionárskej základni HSLS vypracovať ÚŠB, sú štatistiky kompletne len zo 14 tich okresov. Vo funkcii miestneho predsedu HSLS tu bolo 38 rímsko-katolíckych kňazov a vo funkcii okresného predsedu strany spolu dvaja. SNA, f. 209, 209-851-1,2,3,4.

36 Slovák, 3. 10. 1939, s. 4, Náš ôsmy sjazd.

37 Slovenská pravda, 13. 10. 1939, s. 3, Členstvo v strane.

38 Bližšie pozri tiež KAMENEC, Hľadanie a blúdenie... ref. 7, Kapitola II., s.144-145.

39 Na etnický princíp stranu postavil už zákon o HSLS z 28. 9. 1939. Slovenský zákonník 1939, zákon č. 245.

okolo nového predsedu vlády Dr. V. Tuku, ako i HG a jej veliteľa A. Macha. V súvislosti so svojimi mocenskými ambíciami radikáli vystupňovali svoje požiadavky na rýchlejšie vyriešenie židovskej otázky, ďalšie čistky v štátnom aparáte, ktorý chceli ovládnuť, prehĺbenie totalitarizácie režimu odstránením vplyvu snemu a podobne. Radikáli pritom využili posilnenie právomocí Hlinkovej gardy vládnym nariadením z 5. septembra. Kontroverzie vyvolával najmä paragraf, podľa ktorého HG mohla kontrolovať verejný život. Dôsledkom totiž boli množiace sa sťažnosti na dokázané zneužívanie právomocí, nekontrolované terorizovanie obyvateľstva, okrádanie podozrivých osôb, nezákonné obohacovanie sa, neoprávnené zásahy do činnosti štátnych orgánov a podobne. K priebehu a okolnostiam vnútrostraníckej krízy sa ešte vrátim, na tomto mieste sa obmedzím len na konštatovanie, že jej dôsledkom bolo nariadenie s mocou zákona o HG č. 310/1939 Sl. z. z 21. decembra 1939. Zrušila sa ním všeobecná povinnosť občanov vo veku 18-60 rokov k HG, ktorá stratila právo svojoľne kontrolovať verejný život. Cieľom nového vládneho nariadenia bolo pevnejšie pripútanie HG k HSLS. Hlavného veliteľa mal menovať prezident (najvyšší veliteľ HG) na návrh širšieho predsedníctva HSLS (bližšie pozri podkapitolu V. 5.).⁴⁰

Paralelne s prebiehajúcim vnútropolitickým zápasom vrcholili začiatkom roku 1940 práce na príprave vládneho návrhu zákona o stavoch. Je všeobecne známe, že tento zákon nebol prijatý, čo sa zdôrazňuje najmä tlakom nacistického Nemecka. Z analýzy materiálov z pripomienkového konania k tomuto návrhu však vyplýva, že príčin jeho neprijatia bolo pravdepodobne viac.⁴¹ Na konečnej podobe zákona sa totiž nevedela zhodnúť ani samotná vláda (bližšie pozri podkapitolu V.4.). Treba už tu povedať, že prerokovaný zákon by sa v prípade jeho prijatia zásadne prejavil aj na konečnej úprave vzťahu medzi štátom a HSLS. Stačí uviesť, že všetci príslušníci navrhovaných stavovských rád mali byť podľa analyzovaného návrhu viazaní členstvom v HSLS. Vzťah medzi stranou a štátom tak vlastne zostal nedobudovaný.

Vo svojom úsilí usmerňovať politický, spoločenský a hospodársky život však HSLS aj napriek tomu naďalej napredovala. Na prelome rokov 1939/40 sa rozbehla činnosť sociálneho oddelenia. Generálnemu sekretariátu totiž bola zverená organizácia svojpomocnej akcie „Zimná pomoc“, ktorá sa mala konať každý rok. Malo ísť o verejné zbierky (peňazí, šatstva a potravín) realizované formou dobrovoľných darov na účet HSLS. Tá ich potom mala prerozdeliť na sociálne účely. Celá akcia mala vyznieť ako „prejav solidarity Slovenského národa s najchudobnejšími vrstvami spoločnosti.“⁴² Svedčí o tom aj publicita, ktorá ju od začiatku sprevádzala. V Bratislave ju 5. novembra 1939 otvoril samotný prezident republiky a ministri, ktorí podľa presných inštrukcií Generálneho sekretariátu HSLS „v sprievode jedného člena akademickej HG a slovenskej devy v slovenskom kroji“ po uliciach zbierali milodary do pokladničiek. Podobne

40 Bližšie pozri napríklad HRNKO, ref. 7, Úvod; SUŠKO, ref. 8, Úvod, s. 167-262.

41 SNA, f. MH, škatuľa 100.

42 Slovák, 5. 11.1939, s. 3, Deň slovenskej obetavosti; 7. 11. 1939, s. 3, Slovenská obetavosť prehovorila.

sa akcia začala aj v iných mestách. Prevádzanie „Zimnej pomoci“ sa potom zverilo HG, poslancom strany a jej koordinácia stranickým komisiám, ktoré mala vytvoriť každá miestna organizácia HSLS. Zapojený však mal byť aj štátny a administratívny aparát, konkrétne učители, notári, starostovia. V dôsledku spolitizovania tejto akcie je pravdepodobné, že jej priebeh sprevádzali rôzne druhy nátlaku, tie sa mi však zatiaľ typologizovať nepodarilo. Prostriedky, ktoré sa vyzbierali, sa stali majetkom HSLS. Generálny sekretariát ich potom prerozdil podľa sociálnej situácie medzi obce a mestá, ktoré ich mali použiť na verejnoprospešné práce. Z vyzbieraných vecí organizoval ošacovaciu a stravovaciu akciu.

Podľa plánov generálneho sekretariátu mala byť pod vedením strany „Zimná pomoc“ v budúcnosti spojená tiež s ďalšími jej akciami napr. s „okrášľovaním a zveľadovaním našich dedín“ a pod.⁴³ Aj z tohto dôvodu boli „dobrovoľné“ príspevky na „Zimnú pomoc“ od roku 1940 štátnym zamestnancom strhávané priamo z platu (1 – 2 percentá) a v roku 1941 ich už museli odovzdávať povinne.⁴⁴ Na sociálnom poli strana v nasledujúcom období začala rozvíjať tiež ďalšie aktivity. Napríklad v spolupráci so všeobecným stavebným družstvom organizovala výstavbu bytov, kultúrnych domov atď. Už v rokoch 1939/40 sa podľa oficiálnej štatistiky podieľala na výstavbe 120 bytov.⁴⁵ Tento počet sa postupne stále zvyšoval. Koncom roku 1939 sa strana výraznejšie zaangažovala tiež do arizačného procesu. Asistovala totiž štátnym úradom pri revízii činnosti dovtedajších vládnych dôverníkov dosadených do židovských podnikov. Strana pritom dodávala návrhy na menovanie nových dôverníkov a jej funkcionári (okresný predseda, obvodný tajomník) sedeli tiež v revíznych komisiách zriadených výnosom ministerstva hospodárstva z 23. decembra 1939, ktoré mali prešetriť ich činnosť.⁴⁶

Začiatkom roku 1940 sa postupne rozbiehala tiež ideologická príprava budúcich stranických kádrov. Už v marci sa „na príkaz vodcu národa a predsedu strany“ uskutočnilo niekoľkodňové školenie tajomníkov HSLS v Bratislave.⁴⁷

Na druhej strane narastalo tiež vnútropolitické napätie, ako dôsledok prehľbujúcich sa vnútrostraníckych rozporov. Na tomto mieste sa obmedzím len na konštatovanie, že výsledkom narastajúceho konfliktu bolo odvolanie A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG v máji 1940. Spolu s ním museli odísť tiež ďalší vysokí funkcionári HG. Výsledkom bolo ešte väčšie pripútanie HG k HSLS, pričom kontrola nad jej činnosťou bola zverená Ústredni štátnej bezpečnosti, ktorá vznikla v januári 1940 (bližšie pozri kapitolu V.5.).

Zmeny vo vedení HG potvrdili dominantné postavenie J. Tisu vo vedení strany a štátu. Svedčí o tom samotná propaganda, ktorá mu v tejto súvislosti demonštrova-

43 Slovák, 10. 11. 1939, s. 4, Akcia zimnej pomoci bude mať vplyv i na prebudovanie slovenskej dediny.

44 SNA, f. PR, škatuľa 227, s. 837, 883, 884, 900.

45 Slovák – týždenník, Vianoce 1941, s. 5-6, Iniciatíva, Organizácia a práca.

46 SNA, f. MH, škatuľa 271, č. I-377/13-39.

47 Slovák, 8. 3. 1940, Čisté ruky v prvom rade.

la poslušnosť. V tomto duchu sa nieslo aj vyhlásenie nového hlavného veliteľa HG Františka Galana: „Postavený som bol na čelo HG z vôle nášho najvyššieho veliteľa, vodcu a prezidenta Dr. J. Tisa. Budujeme autoritatívny systém a HG je a musí byť jadrom autoritatívneho nášho systému. Preto rozkazy jeho musíme plniť, musíme ho poslúchať, lebo poslúchajúc jeho, poslúchame vôľu slovenského národa, ktorej on je predstaviteľom a vykonávateľom.“⁴⁸ HSLŠ sa tak neoficiálne prihlásila k základným atribútom vodcovského princípu, aj keď ten bol v legislatívno-právnej rovine zakotvený až v roku 1942.

Možno konštatovať, že HSLŠ v uvedenom období výrazne pokročila v procese postupnej premeny z pravicovo-konzervatívnej strany na stranu samovládnu. Postavenie aké strana vďaka tomuto procesu nadobudla, charakterizoval generálny tajomník J. M. Kirschbaum inšpirovaný známym Mussoliniho výrokom takto: „...Miesto strany, ktorá nebola pripustená pri usporiadaní vecí štátnych ani k slovu, dnes je tu strana, ktorej zákonom je vyhradené výsostné postavenie v štáte, ktoré možno vyjadriť krátkym heslom: Nič mimo stranu – všetko v strane, nič proti strane – všetko pre stranu.“⁴⁹

Tieto slová však boli predčasné. Ako je známe, víťazstvo konzervatívneho krídla bolo len dočasné. Pomery na Slovensku totiž minimálne od skončenia vojny proti Poľsku so znepokojením sledovali kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Nacistov znepokojovalo najmä prílišné oslabenie radikálneho krídla, spôsob riešenia židovskej otázky a podobne. Z politikov boli najviac nespokojní s F. Ďurčanským, ktorého obviňovali zo snahy o sabotovanie nemecko-slovenského spojenectva. Zásah do vnútropolitických pomerov na Slovensku preto na seba nenechal dlho čakať. Nemci sa k nemu odhodlali už krátko po víťaznom ťažení na západnom fronte. Na konci júla si Hitler do Salzburgu pozval najvyšších slovenských predstaviteľov na čele s Tisom a Tukom a nadiktoval im zmeny v zložení vlády, ktoré znamenali opätovné posilnenie vplyvu radikálneho krídla. A. Mach sa stal znovu hlavným veliteľom HG ale tiež ministrom vnútra, Tuka okrem postu predsedu vlády získal tiež funkciu ministra zahraničných vecí. Tu treba len dodať, že okrem štátnych funkcií radikáli chceli ovládnuť aj stranícky aparát. Svedčí o tom vládny návrh zákona, ktorým sa mali meniť ustanovenia o HSLŠ. Ten bol z ich iniciatívy vypracovaný už krátko po Salzburgu. Jeho dôsledkom by bola úplná likvidácia samosprávy, ako i zjednotenie štátneho a stranického aparátu. Do návrhu zákona boli účelovo zakomponované aj nové predpisy o obecnom zriadení, a to z toho dôvodu, aby minister vnútra a predseda vlády získali právo menovať a odvolávať funkcionárov strany.⁵⁰ Podobné právne normy sa však radikálom realizovať

48 Slováč, 25. 5. 1940, Bezvýhradne, verne, statočne a poctive poslúchať.

49 Slováč, 29. 9. 1939, s. 4, Rozhovor s gen. tajomníkom Dr. Kirschbaumom.

50 Tí by totiž boli zároveň reprezentantmi štátnej správy a zlikvidovanej „samosprávy“. Za týmto účelom sa pripravilo tiež nariadenie s mocou zákona o županoch a podžupanoch a zmene zákona o verejnej správe vnútornej. V praxi to malo vyzerať tak, že župan by bol predsedom župnej organizácie HSLŠ a podžupan (nová funkcia) zase predsedom okresnej organizácie strany. Pritom jeden podžupan mohol byť ustanovený aj pre viac okresov. Tak župana, ako aj podžupana

nepodarilo. Rovnako neúspešne (pravdepodobne v dôsledku zásahu nemeckej strany) však skončil tiež pokus Tisovho krídla, ktoré prostredníctvom majoritného postavenia vo vedení HSLŠ iniciovalo už v auguste 1940 vydanie ústavného zákona o vodcovskom princípe.⁵¹

3. Vzťah medzi výkonnou, zákonnou a súdnou mocou

V sledovanom období sa postavenie snemu výraznejšie nezmenilo. Na druhej strane je otázne ako sa na jeho vzťahoch s vládou odrazil fakt, že od októbra sa predsedom vlády stal pronacisticky orientovaný radikál V. Tuka, keďže J. Tiso sa stal prezidentom. Túto otázku by mohol bližšie objasniť až podrobnejší výskum fondu Snem Slovenskej republiky.

K dispozícii však máme spomienky pamätníkov. Napríklad bývalý poslanec Peter Zaťko na margo postavenia snemu napísal: „kým bol predsedom vlády Dr. Jozef Tiso, bola aj spolupráca vlády a snemu pomerne harmonická. Keď sa však stal predsedom vlády Dr. Vojtech Tuka, predsedníctvo snemu už bývalo v strehu.“⁵² Podobným spôsobom sa vo svojich pamätiach vyjadroval tiež R. Čavojský.⁵³

Vážnejšie rozpory medzi vládou a jednotlivými kompetentnými snemovými výborami ohľadne charakteru toho ktorého návrhu zákona v tomto období som zatiaľ nevyšetroval. Na druhej strane medzi snemom a vládou to zaiskrilo pri prerokovávaní vládneho návrhu zákona o Slovenskej univerzite. Spor, do ktorého sa zapojili tiež ďalšie inštitúcie, sa najskôr viedol o to, či má byť do rámca univerzity začlenená aj evanjelická teologická fakulta. Jej odporcovia argumentovali nedostatkom profesorov, ako i vedeckého dorastu. Jej prijatie vo vládnom návrhu bolo nakoniec podmienené

mal menovať a odvolávať predseda vlády. Čo sa týka obecného zriadenia, obecné zastupiteľstvá, podobne ako i župné výbory mali byť zrušené. Ich právomoci mali prejsť na županov a starostov obcí. Starostovia mali byť menovaní podľa viacerých kategórií buď predsedom vlády, ministrom vnútra alebo županom. Tieto právne normy síce priamo nepredpisovali, že starosta musí byť zároveň aj predsedom miestnej organizácie, na druhej strane to predpokladali, keďže valné zhromaždenia a výbory župných, okresných a miestnych organizácií strany mali mať len poradnú funkciu. Návrh zákona o HSLŠ mal posilniť aj postavenie V. Tuku a A. Macha vo vedení strany. Podľa paragrafu 1 mal byť totiž 1. podpredsedom strany predseda vlády (prezident mal byť predsedom) a generálnym tajomníkom mal byť minister vnútra. SNA, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), škatuľa 154, základné číslo 13 614/40, a.j. 216-198-86, vládny návrh zákona, ktorým sa menia a dopĺňujú ustanovenia zákona o HSLŠ a predpisy o obecnom zriadení; škatuľa 154, základné číslo 13 613/40, a.j. 216-198-85, Nariadenie s mocou zákona zo dňa ... 1940 o županoch a podžupanoch a o zmene zákona o verejnej správe vnútornej.

51 SNA, f. Snem Slovenskej republiky (SSR), škatuľa 300, 1201/40, návrh širšieho predsedníctva strany na zmenu ústavy z 31. 8. 1940.

52 Národohospodár Peter Zaťko spomína. Liptovský Mikuláš 1994, s. 80-92.

53 ČAVOJSKÝ, R.: Spomienky kresťanského odborára. Bratislava 1996, s. 53-56.

paragrafom 20, podľa ktorého „účinnosť ustanovenia pod písmenom b , § 1 určí vláda nariadením po schválení ústavy evan. a.v. cirkvi na Slovensku.“ Kultúrny výbor o návrhu rokoval koncom marca 1940, pričom ho neprijal a vrátil vláde. Okrem iného požadoval tiež zdôvodnenie paragrafu 20. Na jeho znení sa však nič nezmenilo ani v prepracovanom návrhu prijatom 27. mája. S týmto podmieneným prijatím fakulty však nesúhlasil ústavno-právny výbor, ktorý o návrhu rokoval 11. júna 1940 a neskôr za prítomnosti predsedu vlády V. Tuku a ministra školstva a národnej osvety J. Siváka aj 19. júna. Rozpory sa tu podľa zápisnice prejavili tiež pri paragrafe 5 návrhu, podľa ktorého mohol prezident vymenovať profesorov podľa vlastného uváženia. Ani tento paragraf však výbor neprijal, pričom poslanec Vančo predsedovi vlády priamo povedal, že univerzita nie je ustanovizeň politická, ale vedecká. Tuka naopak pohrozil, že požiada prezidenta, aby zákon vrátil na nové prerokovanie. Vládny návrh však nakoniec predsa len prešiel, väčšinou hlasov pri spoločnom zasadnutí kultúrneho a ústavno-právneho výboru 26. júna 1940.⁵⁴ Nespokojnosť dali pri schvaľovaní zákona v sne-me otvorene najavo len evanjelickí poslanci prostredníctvom Emila B. Lukáča. Ako hlasovali sa mi však zistiť nepodarilo.⁵⁵

Čo sa týka práva snemu rušiť nariadenia s mocou zákona, v praxi sa využívalo len v malej miere. Konkrétne od septembra do leta 1940, som vysledoval päť takýchto prípadov. Po určitých úpravách však tieto právne normy boli opäť schválené, a to buď ako zákony alebo nariadenia s mocou zákona. Konkrétne išlo o Vládne nariadenie č. 275/1939 Sl. z. o príročí pre pohľadávky proti bývalému česko-slovenskému štátu...; Nariadenia s mocou zákona č. 320/1939 Sl.z. o zmene niektorých ustanovení zákonov o stavebnom ruchu; č. 216/1939 Sl. z. o vyživovacom príspevku rodinným príslušníkom členov Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel...; č. 220/1939 Sl. z. o Hlinkovej garde; č. 240/1939 Sl. z. o Freiwillige Schutzstaffel. Na pozadí obštrukcií okolo HG a FS však treba vidieť zápas medzi konzervatívami a radikálmi v HSLS. Snem tu v tomto prípade vystupoval ako opora Tisovho umierneného krídla proti čoraz agresívnejšiemu správaniu sa Hlinkovej gardy. Zmeniť niektoré ustanovenia týchto vládnych nariadení sa rozhodla samotná vláda. Zodpovedá tomu aj vyhlásenie ústavno-právneho výboru z 27. novembra: „Za tohoto stavu veci je návrh ústavno-právneho výboru na neschválenie troch, v záhlaví vyznačených nariadení s mocou zákona v skutočnosti iba formalitou a prejavom solidárnym s názorom vlády... Ústavno-právny výbor nechce predbiehať návrhy vlády na definitívnu úpravu, a preto neodôvodňuje svoj návrh i vlastnými predstavami...“⁵⁶

So spôsobom, akým sa dodržiavalo zmocňovacie zákonodarstvo neboli príliš spokojní ani samotní predstavitelia snemu. Svedčia o tom aj pripomienky jeho predsedníctva adresované predsedníctvu vlády zo 6. novembra 1939. Upozorňovalo tu na to, že jednotlivé ministerstvá pri predkladaní osnov nariadení s mocou zákona podľa

54 SNA, f. SSR, škatuľa, 59, inv. č. 662-668.

55 TSSSR, 40. zasadnutie z 3. 7. 1940.

56 SNA, f. SSR, škatuľa 57, inv. č. 621-627.

paragrafu 44 ústavy vôbec neodôvodňujú, „že sú splnené predpoklady paragrafu 44 ods. 1 ústavy, alebo v dôvodovej správe, alebo v predkladanom dopise len všeobecne uvedú, že vážne hospodárske, politické alebo finančné záujmy štátu vyžadujú neodkladné riešenie.“ Zároveň odporúčalo, „aby pripomienkové pokračovanie o osnovách nariadení s mocou zákona zaoberalo sa vždy *expressis verbis* aj otázkou, či sú v konkrétnom prípade vôbec dané predpoklady postulované ústavou, pre vydanie nariadenia s mocou zákona“. Predsedníctvo vlády zareagovalo ešte ten istý deň. Obmedzilo sa len na to, že nariadilo všetkým ministerstvám, aby v dôvodovej správe osnov takýchto nariadení „nakoľko len možno, podrobne uviedli, ktorý politický alebo iný dôvod, uvedený v ods. 1 citovaného paragrafu ústavy, vyžaduje neodkladnej úpravy a aké nenahraditeľné škody by z nedostatku okamžitej zákonnej úpravy vznikli.“ Kritériá pre prijímanie takýchto právnych noriem však predsedníctvo vlády ani teraz nešpecifikovalo. Toto opatrenie malo len formálny charakter a predsedníctvo vlády ho zdôvodnilo tým, že „dodatočné zisťovanie dôvodov vydania nariadenia s mocou zákona je technicky nemožné už aj preto, že nariadenie s uvedeným odôvodnením musí byť snemu predstreté hneď s vyhlásením v Slovenskom zákonníku.“⁵⁷ Napriek týmto skutočnostiam sa v sledovanom období postupne vyrovnával vzájomný pomer medzi prijatými zákonmi a vládnymi nariadeniami. Ako príklad možno uviesť, že od januára do konca júla 1940 vláda prijala už len 29 nariadení s mocou zákona, zatiaľ čo snem schválil 54 zákonov. Výraznejšia aktivita snemu v tomto období bola dôsledkom postupnej konsolidácie režimu. Avšak po salzburských rokovaniach, keď si mocenské postavenie posilnili pronacisticky orientovaní radikáli, pre ktorých bol snem len prežitkom demokracie, sa jeho postavenie opäť oslabilo. Vzťah radikálov k snemu sa však vyhrotil už v tomto období. Svoj postoj gardisti pregnantne deklarovali na porade župných a okresných veliteľov 6. – 7. januára 1940 v Trenčianskych Tepliciach.⁵⁸ Hlavný veliteľ HG A. Mach tu okrem iného povedal: „Čo sa týka otázky snemu...tie staré demokratické metódy môžu byť osožné, ale v tejto situácii v akej sme my je anachronizmom, olovom na nohe. Urobíme skutočne autoritatívny systém, aby vládol jeden človek, aby mal zodpovednosť jeden človek.“ K Machovi sa pridala člen HV HG Ján Farkaš, ktorý navrhol snem rozpustiť. „Kompromisné“ riešenie navrhol ústredný veliteľ Rodobrany Jozef Joštiak, ktorý sa dožadoval, aby všetci poslanci boli gardistami.

S prácou poslancov však nebolo úplne spokojné ani vládnuce Tisovo konzervatívne krídlo. Svedčí o tom rozhovor, ktorý pre „Slovák“ 11. októbra 1939 poskytol generálny tajomník HSLS J. M. Kirschbaum. Činnosť poslancov hodnotil takto: „Niektorí páni poslanci chápu svoje povinnosti veľmi svedomite a vo svojich obvodoch rozhybali všetky kladné sily k hospodárskej i kultúrnej výstavbe nášho štátu. Prichádzajú s plánmi, naprávajú čo bývalé režimy ukrivdili a až úzkostlivo starajú sa o to, aby v ich obvode

57 SNA, f. MH, škatuľa 86, L-1647/16.

58 SNA, f. NS, II A 898, Tn ľud 8/46, A. Mach. Pozri tiež HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 82-83.

vanul nový duch slovenskej štátnosti a oddanosti k slovenskej vláde. No sú aj takí, čo chápu svoje povinnosti v zmysle starej pražskej praxe. Nielenže neudržiavajú kontakt s vedením strany, ale myslím, že bilancia ich činnosti aj v obvodoch nebude zodpovedať výške poslanca.“ Oveľa závažnejšia je však Kirschbaumova odpoveď na otázku novinára, či sa v blízkej budúcnosti zamýšľajú nejaké zmeny v klube poslancov strany: „To odo mňa nezáleží, ale viem, že zmeny budú, lebo musia byť. Aspoň v reprezentácii našej vlády a snemu a teda aj strany musíme byť dôslední. Myslím totiž dôslední v politickej línii. A tak pravdepodobne dostanú sa sem ľudia, akých potrebuje náš nový život.“⁵⁹ Slová generálneho tajomníka strany sú výstižnou charakteristikou skutočného postavenia snemu v politickom systéme Slovenskej republiky.

Pre úplnosť sa treba zmieniť tiež o vzťahu medzi snemom a prezidentom. Prezident totiž v sledovanom období využil dvakrát svoje právo veta. V prvom prípade snemu vrátil zákon o židovských podnikoch a židoch zamestnaných v podnikoch. Tisove pripomienky snem po dohode s vládou akceptoval. Neprešiel len jeho návrh na zriadenie fondu, ktorý by uľahčil preberanie židovských podnikov, pretože sa nenašiel nikto, kto by ho financoval. Na druhej strane aj tretiu pripomienku, podľa ktorej sa mala zrušiť možnosť odvolania sa proti rozhodnutiu o likvidačnej hodnote arizovaného podniku, ústavnoprávny výbor pôvodne odmietol, svoje stanovisko však po zásahu vlády zmenil. Pritom správne argumentoval keď tvrdil, že akceptovaním tejto pripomienky by sa porušila ústava (bližšie pozri podkapitulu VI. 2.). V druhom prípade prezident snemu vrátil zákon o Štátnej rade, ktorý bol prijatý 13. marca 1940. Podobne ako v prvom prípade aj tento zákon vrátil s tromi pripomienkami. Snem pritom schválil dve z nich. Za zmienku stojí najmä jeho požiadavka zrušiť taxatívne vymedzenú vekovú hranicu zvoliteľnosti kandidátov do Štátnej rady, ktorá bola 35 rokov, konkrétne v prípade tých, ktorých menoval on sám. Snem však paradoxne odmietol jeho oprávnenú požiadavku nezlučiteľnosti poslaneckého mandátu a členstva v Štátnej rade, čím na druhej strane hájil vlastné záujmy. Toto rozhodnutie však pre Tisu nemalo veľký význam, keďže ako prezident a predseda HSLS mal najväčší vplyv pri presadzovaní zloženia Štátnej rady.⁶⁰

V sledovanom období sa nezmenil ani formálny charakter snemových zasadaní. Kritické diskusie a polemiky na pôde snemu sa vyskytovali len v minimálnej miere (diskusia sa koncentrovala do snemových výborov, viac by mohla povedať analýza zachovaných zápisníc z ich rokovaní). Medzi „najodvážnejších“ poslancov, ktorí sa v rozprave hlásili do diskusie, patril R. Čavojský a predseda maďarskej strany János Esterházy. Prvý menovaný bol známy svojimi kritickými pripomienkami na adresu sociálnej politiky vlády, čo však na druhej strane vyplývalo z jeho povinností tajomníka jedinej povolenej odborovej organizácie. Jeho kritické poznámky však v sledovanom

59 Slová, 11. 10. 1939, s. 3, Každý poslanec mal by byť vodcom vo svojom obvode.

60 K pôsobeniu Štátnej rady bližšie pozri KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 2, s. 221-242.

období neprerástli do otvoreného konfliktu s vládou.⁶¹ Asi najviac nonkonformne sa správal J. Esterházy. Prinajmenšom v jednom prípade v tomto období dokonca hlasoval proti schvaľovanému zákonu.⁶² Jeho výhodou však bolo, že ako predstaviteľ maďarskej menšiny v sneme nebol viazaný stranickou poslušnosťou k HSLS. Esterházy sa pritom v niekoľkých prípadoch nezastavil ani pred kritikou samotného politického režimu. Ako príklad možno uviesť jeho poznámky na adresu koncentračného tábora v Ilave na 35. zasadnutí snemu: „Je všeobecne známe, že v Ilave je koncentračný tábor. Do tohto tábora sa dostanú často najnevinnejší ľudia, strávia tam v žalostnej biede týždne a mesiace, že často prídu o zdravie. Nie som priateľom ustanovizne koncentračných táborov, lebo podľa môjho pochopu treba toho, kto spácha protizákonný čin, zavrieť, treba ho dať do vyšetrovacej väzby, postaviť pred súd a ak je vinný, nech ho stihne trest. Ale odviesť niekoho do koncentračného tábora, tam ho držať týždne, ba mesiace bez výsluchu, potom ho pustiť domov, ale skôr dať mu podpísať prísny reverz, neni podľa môjho názoru správne.“⁶³ Na druhej strane tieto jeho vyjadrenia, (ktoré pritom neboli ani zďaleka rigorózne) nemožno chápať izolovane a interpretovať ich zjednodušene ako dôkaz Esterházyho demokratického zmysľania. Jeho vystupovanie na pôde snemu treba vnímať v širšom kontexte na pozadí vypätých maďarsko-slovenských vzťahov v sledovanom období.

Kritický prístup, polemiky, názorová disharmónia však boli na pôde snemu napriek tomu viac výnimkou ako pravidlom. Väčšina snemových rozpráv sa niesla v duchu doby, rigorózne na pozíciách ľudáckeho nacionalizmu. Výnimkou nebolo ani tzv. riešenie židovskej otázky. Ako napísal už I. Kamenec „napriek liberálnejšiemu personálnemu zloženiu snemu, ťažko možno predpokladať, že by sa bol v ňom našiel poslanec, ktorý by v tom čase otvorene nesúhlasil s riešením židovskej otázky vo všeobecnosti. Šlo len o rôznosť názoru na spôsob riešenia“. Pričom väčšina poslancov stála na pozíciách liberálnejšieho konzervatívneho krídla.⁶⁴ Výnimku nepredstavovalo ani prerokovávanie vládneho návrhu zákona o židovských podnikoch a židoch zamestnaných v podnikoch (tzv. 1. arizačný zákon), ktorý znamenal dovtedy najhrubší zásah do občianskych a majetkových práv občana. Aj keď treba priznať, že dikciu niektorých paragrafov ústavno-právny výbor čiastočne zmiernil (pozri podkapitolu VI. 2.).

Podobne ako v prípade snemu ani postavenie justície sa v sledovanom období výraznejšie nezmenilo. Na druhej strane pomerne veľký zásah do jej právomocí priniesla

61 V tesnopiseckých správach z rokovania nie je presne uvedené, ako ten ktorý poslanec hlasoval. Vždy sa uvádza len konštatovanie, že zákon bol prijatý platnou väčšinou alebo jednohlasne. Je však otázne, v akom rozsahu bolo možné porušiť stranickú disciplínu a zahlasovať proti schvaľovanému zákonu. Bolo však skôr zvykom, že v takýchto prípadoch sa poslanec nezúčastnil hlasovania.

62 Konkrétne na 34. schôdzi v máji 1940 pri schvaľovaní zákona o vyvlastnení na účely verejného zdravotníctva.

63 TSSSR, 35. zasadnutie z 15. 5. 1940, s. 7.

64 KAMENEC, I.: Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku. Historický časopis, roč. XVII, 1969, č. 3, s. 42.

novela ústavného zákona č. 120/40 Sl. z. o Najvyššom správnom súde zo 7. mája 1940, podľa ktorej boli určené pomerne široké výnimky z jeho pôsobnosti. Podľa dôvodovej správy „hlavným zreteľom pri týchto výlukách je, aby bola zamedzená súdna kontrola v prípadoch, v ktorých jej výkon mohol by poškodiť štátne záujmy“. ⁶⁵ Tieto sa však nikde bližšie nešpecifikovali. Je pritom nanajvyš pravdepodobné, že tento ústavný zákon bol dôsledkom predchádzajúceho rokovania o pripomienkach prezidenta republiky k osnove už spomínaného 1. arizačného zákona. Prijatý bol hneď na nasledujúcom zasadnutí a v praxi legalizoval protiústavný charakter paragrafu 4 arizačného zákona, presadeného prezidentom. Ten súdom odobral právomoc rozhodovať o likvidačnej hodnote arizovaného podniku a prisúdil ju v konečnej inštancii župnému úradu. Možno konštatovať, že prezident J. Tiso v tomto prípade figuruje ako spúšťač protiústavných zmien a zásahov obmedzujúcich postavenie súdnictva.

4. Pokus o zriadenie stavovskej spoločnosti

Po skončení vojny proti Poľsku a stabilizácii režimu, jeho predstavitelia proklamovali svoje úsilie pokračovať v prestavbe spoločnosti podľa princípov deklarovaných v ústave. Jednou z priorít bola príprava a prijatie legislatívno-právnych noriem, ktoré mali slúžiť ako predpoklad prestavby spoločnosti na princípe stavovského zriadenia. Aby sa vytvorili podmienky na prijatie očakávaného zákona o stavoch, predložila vláda na svojom zasadnutí dňa 21. decembra k pripomienkovaniu osnovu Nariadenia s mocou zákona o povinnom organizovaní zamestnancov pre prípravu stavovského zriadenia. ⁶⁶ Podľa dôvodovej správy osnovy sa toto nariadenie malo stať súčasťou etapovitej prípravy stavovského zriadenia. Jeho cieľom bolo upraviť pomery v jedinom povolenom odborovom zväze Združení slovenských kresťanských odborových organizácií. A to tak, aby pri „mzdových pojednávaniach boli zamestnanci viazaní nielen solidaritou ale aj disciplínou, že všetci budú za záväzný právne aj morálne uznávať výsledok pojednávania poťažne iné prejavy a činy funkcionárov združenia“. Inými slovami, prvoradým cieľom bolo likvidovať samostatnú aktivitu zamestnancov pri presadzovaní svojich mzdových požiadaviek, teda pacifikovať akékoľvek sociálne nepokoje. Tomu zodpovedal už paragraf 1 tejto osnovy, podľa ktorého sa mala stať účasť v tej ktorej povolenej odborovej organizácii Združenia povinná pre všetky osoby, „ktoré sú v právnom pomere na území Slovenskej republiky“. Každý, kto nebol v odboroch organizovaný sa do jej príslušnej vetvy musel prihlásiť, a to do 15 dní odo dňa účinnosti tohto vládneho nariadenia. S tým sa však osnova neuspokojila. Obsahovala tiež paragrafy,

65 Slovenský zákonník 1940, ústavný zákon č. 120/40 Sl. z.; TSSSR, 34. zasadnutie zo 7. 5. 1940, s. 3-21.

66 SNA, f. MV, škatuľa 99, 74/40, návrh Vládneho nariadenia o povinnom organizovaní zamestnancov pre prípravu stavovského zriadenia.

podľa ktorých malo dôjsť k reorganizácii celého Združenia, resp. jeho jednotlivých organizačných zložiek, ktoré mali byť zoskupené podľa ustanovení v paragrafe 60 ústavy. Stanovy mali podliehať schváleniu ministerstva vnútra. Dôležitý bol tiež paragraf 6, podľa ktorého boli zamestnávateľia povinní zrážať svojim zamestnancom zo služobného platu pre potreby príslušnej odborovej organizácie pravidelné členské príspevky.

Pripomienky k osnove mali byť zaslané najneskôr do 29. decembra 1939, kedy sa mali prerokovať na zasadnutí vlády. Z toho vyplýva, že vláda sa s prijatím nariadenia zjavne ponáhľala. Na druhej strane, ako som už spomínal, pre samotný legislatívny proces bolo takéto tempo v tomto období typické. Pritom k osnove sa nestihlo dopredu vyjadriť ani predsedníctvo snemu.

Prerokovanie osnovy 29. decembra, na ktorom sa okrem predstaviteľov vlády, HSLS, snemu a Kancelárie prezidenta zúčastnili aj zástupcovia slovenského priemyslu a hospodárstva, ako i odborových združení a Najvyššieho správneho súdu, vyvolalo živú diskusiu a odhalilo protirečenia, ktoré v tejto veci medzi zainteresovanými skupinami existovali. Najviac sa diskutovalo o tom, či takúto závažnú otázku možno riešiť nariadením s mocou zákona a či by sa nemala prerokovať v sneme. Kritické pripomienky na adresu osnovy prichádzali aj v nasledujúcom období. So zamietavým stanoviskom prišla napríklad Slovenská národná banka, keďže pomery jej zamestnancov „určuje osobitný úradnícky štatút“. Otázku čo s osnovou vyriešil zásah Kancelárie prezidenta republiky. V liste prezídiu ministerstva vnútra 12. januára prezident J. Tiso napísal, že zavedenie povinného členstva v odboroch v konečnom dôsledku nebude potrebné, stačí keď sa stanoví, že iba zväzy vymenované v osnove nariadenia „sú oprávnené zastupovať záujmy skupín nimi reprezentované a vyjednávať s činiteľmi vládnyimi, úradmi atď., v záujme všetkých či organizovaných členov alebo príslušníkov patričnej kategórie.“ Teda aj tých, ktorí v odboroch neboli. Otázka vyberania členských príspevkov ako aj niektoré ďalšie paragrafy predloženej osnovy mali podľa Tisu zostať otvorené a malo sa na ňe pamätať pri príprave zákona o stavovskom zriadení. Týmto sa predložená osnova v podstate stala bezpredmetnou.

Paralelne s jej prerokovaním vrcholili práce na príprave vládneho návrhu Zákona o organizácii, činnosti, právomoci stavov a štátnom dozore nad nimi. Jeho osnova sa dostala na medzivládne pripomienkovanie začiatkom januára 1940.⁶⁷ Keďže celá osnova mala až 74 paragrafov a skladala sa z 15 častí, budem si všímať len tie najdôležitejšie, najmä tie v ktorých je charakterizovaná organizácia stavov, ich členenie, činnosť a riadenie.

Dôležitá je I. časť, ktorá obsahuje paragrafy o členení, úlohách stavov, o členstve v nich a podobne. Členenie stavov podľa povolania občanov obsahuje paragraf 1. Celkovo sa malo vytvoriť 6 stavov:

- a) poľnohospodárstvo,
- b) priemysel,

67 SNA, f. MH, škatuľa 100, b. č.

- c) obchod a živnosti,
- d) peňažníctvo a poisťovníctvo,
- e) slobodné povolanie,
- f) verejný zamestnanci a osvetoví pracovníci.

Úlohou stavov malo byť podľa paragrafu 3 „staráť sa v duchu kresťanských zásad o hospodárske, sociálne a kultúrne potreby svojich zložiek, najmä o zvýšenie ich výkonnosti a životnej úrovne, o úpravu pracovných pomerov, o vyrovnanie a usmerňovanie záujmov medzi stavmi, medzi výrobcami a spotrebiteľmi a o riešenie prípadných sporov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami“. Podľa paragrafu 4 musel byť v niektorom zo stavov organizovaný každý občan po 18 roku života. Pod právomoci príslušného stavu pritom podliehali aj osoby bez slovenskej štátnej príslušnosti, aj keď jeho príslušníkmi sa mohli stať len so súhlasom jeho orgánov. Nemohli však disponovať aktívnym a pasívnym volebným právom. Na úroveň cudzincov mali byť postavené aj osoby, ktoré boli podľa vládneho nariadenia 63 Sl. z. z 18. apríla považované za Židov. Z povinnosti stavovsky sa organizovať mali byť vyňaté osoby vykonávajúce základnú vojenskú službu, nesvojprávne osoby, ako i osoby trestané na slobode (ak trest trval viac ako tri mesiace).

Najväčší priestor je venovaný organizačným záležitostiam. Podľa paragrafu 9 sa mal každý stav skladať zo **stavovského združenia zamestnávateľov a stavovského združenia zamestnancov**. Výnimkou mal byť stav f. – Verejní zamestnanci a osvetoví pracovníci, ktorý mal mať iba jedno spoločné združenie. Tie sa podľa paragrafu 10 „starajú o špeciálne potreby svojich členov...nakolko sa tieto dotýkajú prevažne záujmov len zamestnávateľov, poťažne len zamestnancov a je treba o nich rozhodovať oddelene, pokiaľ to nie je zákonom alebo stavovským štatútom prikázané do pôsobnosti stavovskej organizácie.“ Podľa počtu príslušníkov sa mali stavovské združenia členiť na ústredné a podľa potreby aj na župné, okresné alebo miestne skupiny. Združenia jednotlivých stavov sa mali ďalej zoskupovať do **Zväzu stavovských združení** a to zvlášť pre zamestnávateľov a pre zamestnancov (ten sa mal ďalej členiť na sekciu úradnícku a sekciu robotnícku).

Spoločnými orgánmi jednotlivých stavov sa mali stať **stavovské rady a zjazd stavu**.

Stavovské rady sa mali podľa paragrafu 14 skladať zo zboru delegátov a z predsedníctva. Do **zboru delegátov** vysielala príslušná územná organizačná zložka stavovského združenia zamestnancov ako i zamestnávateľov paritný počet, najviac 6 členov (rovnaký počet náhradníkov). Pričom v prípade zamestnancov museli byť 4 členovia z radov robotníkov. Každý člen stavovskej rady pritom musel mať viac ako 30 rokov a musel byť zároveň členom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Funkčné obdobie delegátov malo byť 4 roky. Stavovské rady jednotlivých stavov sa mali členiť na ústrednú radu, župné a podľa potreby aj okresné a miestne rady. Ústredné stavovské rady mali byť podľa paragrafu 32 vykonávatelkami stavovského programu, ale aj usmerňujúcim orgánom medzi stavmi. Mali sa uznášať na štatútoch a osnovách vo veciach svojich stavov. Pre príslušníkov svojho stavu mali vydávať záväzné normy. Najvyšším orgánom stavu mal byť jeho **zjazd**. Sem mali byť podľa paragrafu 23 delegovaní členovia ústrednej stavov-

skej rady, členovia župných stavovských rád, predsedníctvo okresných stavovských rád, predsedovia miestnych stavovských rád. Zvolávať ho mal predseda ústrednej stavovskej rady. Jeho úlohou malo byť stanovenie pracovného programu stavu.

Pre koordináciu činnosti medzi jednotlivými stavmi a ich spoločné riadenie mali byť podľa osnovy zákona zriadené aj medzistavovské orgány. Z toho dôvodu mala byť podľa paragrafu 25 vytvorená **najvyššia stavovská rada**, ktorá bola zároveň vrcholným orgánom stavov. Tá sa mala skladať zo **zboru reprezentantov stavov** a z **predsedníctva**.

Do zboru reprezentantov stavov mali vysielat' 6 delegátov (paritne zo združenia zamestnávateľov ako aj zamestnancov) ústredné stavovské rady toho ktorého stavu. Pričom v prípade zamestnancov dvaja museli byť vždy robotníci.

Predsedníctvo najvyššej stavovskej rady malo pozostávať z prezidenta, ktorého menuje a odvoláva prezident republiky a z dvoch viceprezidentov, ktorých volí zbor reprezentantov stavov zo svojho stredy nadpolovičnou väčšinou hlasov (jeden musel byť zo združenia zamestnancov, druhý zamestnávateľov). Podľa paragrafu 27 Najvyššia stavovská rada mala rozhodnúť, či a v ktorých nižších stavovských zložkách majú byť vytvorené nižšie usmerňujúce orgány medzi jednotlivými stavmi. Funkciu medzičlánku mali podľa tohto paragrafu vykonávať obchodné a priemyselné komory. K funkčnej náplni najvyššej stavovskej rady malo patriť uznávanie sa na štatútoch a opatreniach vo veciach spoločných pre všetky stavy, ako i vykonávanie dozoru nad činnosťou a hospodárením ústredných stavovských rád. Okrem toho mala skúmať hospodárske, sociálne, kultúrne pomery štátu a podávať o nich správy vláde. Mohla tiež podávať návrhy zákonov, ktoré sa týkali činnosti stavov. Tiež mala schvaľovať programové uznesenia stavovských zjazdov, kontrolovať a usmerňovať ich prevádzanie.

V osnove nechýbajú tiež paragrafy usmerňujúce vzťah stavovského zriadenia k štátnej moci. Podľa paragrafu 45 vláda nemala zasahovať do vnútorných záležitostí stavov, mala však na ich činnosť dozerať. V prípade, že ktorýkoľvek zbor stavovského zriadenia porušoval ustanovenia tohoto zákona alebo právneho poriadku, mohla ho vláda rozpustiť.

Čo sa týka finančných záležitostí, svoje rozpočtové záležitosti mali stavovské združenia jednotlivých stavov podľa paragrafu 57 hradiť z vlastných členských príspevkov. Zamestnávatelia mali tento príspevok svojim zamestnancom zrážať z platu. Je zrejmé, že tento paragraf mal vlastne nahradiť vyššie analyzovaný neprijatý návrh nariadenia s mocou zákona.

Návrh zákona obsahuje aj paragrafy upravujúce stavovskú disciplínu. Riešiť spory medzi zamestnancami a zamestnávateľmi, ako aj medzi stavmi samotnými mali stavovské sudy (rozhodčie, cenové, čestné). Organizáciu súdov a ich právomoci mal upravovať osobitný zákon. Návrh obsahuje tiež inštrukcie o novej úprave vzťahu medzi stavovskou organizáciou a dovtedy existujúcimi inštitúciami a záujmovými korporáciami zaoberajúcimi sa nejakým spôsobom úpravou hospodárskeho a sociálneho poriadku, vrátane dovtedy existujúcej odborovej organizácie. Podľa paragrafu 71 sa mali všetky tieto organizácie (zväzy, komory atď) integrovať do jednotlivých stavov a to dňom ich vzniku. Spôsob akým sa to malo uskutočniť, však návrh bližšie nešpecifikoval.

Už na prvý pohľad je jasné, že predkladaný návrh, napriek tomu, že bol pomerne všeobecný, predpokladal hlboké zásahy do hospodárskych a sociálnych pomerov v krajine. Neprekvapuje preto skutočnosť, že jeho pripomienkovanie vyvolalo veľmi živú diskusiu, ktorej výsledkom boli rozporuplné reakcie kompetentných orgánov.

Jedna z prvých sa k návrhu vyjadrila Kancelária prezidenta republiky a to už 29. decembra 1939. Pripomienky boli podľa očakávania veľmi kritické. Prezident pritom upozornil, že predmetná osnova nespĺňa ani základné princípy stavovského zriadenia, podľa ktorých „stavovským zriadením podľa ústavy má byť vylúčený taký partikularizmus, ktorý by mohol byť zárodkom triedneho boja.“ Tento princíp podľa neho osnova obchádza tým, že občanov rozdeľuje do samostatných stavovských združení zamestnancov a zamestnávateľov, čím tieto dve skupiny zo stavu vyníma a vytvára dve protichodné skupiny. Tu je podľa Tisu „skrytý zárodek triedneho boja, lebo oddelené rozhodovanie nebude patrne viesť k dohode.“ Pritom dodáva, že v tomto prípade ide o zlý výklad paragrafu 60, v ktorom sa hovorí, že „každý stav sa skladá z osobitnej skupiny zamestnávateľov a zamestnancov“, čiže dvoch skupín v stave samom.

Paralelne sa k návrhu začali vyjadrovať aj jednotlivé ministerstvá. Ako prvé vznieslo svoje pripomienky ministerstvo školstva a národnej osvety. To výstižne upozornilo, že tak rozsiahly aparát, aký navrhuje osnova je úplne zbytočný, keďže vplyv stavov na zákonodarstvo by mal podľa nej byť minimálny. Stavovstvo by sa tak nestalo ničím iným ako prebujnenou byrokraciou. Ani vyrovnávajúca funkcia medzistavovských orgánov by pritom nezabránila narastajúcej korupcii ako výsledku nezmieriteľného boja jednotlivých záujmových skupín. Podľa návrhu, ktorý ministerstvo predložilo spolu s pripomienkami, by takýmto ďalekosiahlym zmenám v štruktúre spoločnosti mala predchádzať svedomitá ideologická príprava všetkých vrstiev obyvateľstva, pretože „prevýchova obyvateľstva k podrobeniu sa záujmom celoštátnym ešte nepokročila tak ďaleko, aby v duchu politického straníctva odchované časti národa, v jednotlivých stavoch nevideli pokračovanie štruktúrne obdobne zložených bývalých politických strán“.

Ministerstvo vnútra sa vyjadrilo 3. januára 1940. To podobne ako prezident konštatovalo, že osnova nie je úplne v súlade s ústavou a viaceré paragrafy sú príliš všeobecné. Okrem iného nevymedzuje taxatívne zaradenie tej ktorej skupiny zamestnancov a zamestnávateľov do toho ktorého stavu. Ministerstvo pravosúdia sa k návrhu vyjadrilo už 12. januára. Predložený návrh organizácie stavovského zriadenia by v praxi podľa neho predstavoval málo výkonnú zložku, ťažkopádny a príliš drahý organizmus. Ministerstvo preto navrhovalo, aby sa zriadili len okresné a ústredné stavovské rady stavu poľnohospodárskeho a stavu obchodu a živnosti, pretože tie by mali mať najviac členov. Veľmi kriticky sa na adresu pripravovaného zákona vyjadrilo aj ministerstvo financií a to už 18. januára 1940. Stavovský systém síce tiež apriori neodmietalo, navrhovaný projekt novej organizácie s jej „rozbujným aparátom“ však označilo z finančného hľadiska za nereálny. S navrhovanou organizáciou nesúhlasilo ani ministerstvo hospodárstva, pretože podľa neho doterajšia organizácia priemyslu, obchodu a živností vyhovuje „a nie je žiadúce nateraz tak nepripravene siahať na poli hospodárskom ku zmenám ďalekosiahlym“.

Zvlášť kriticky sa do diskusie zapojili záujmové korporácie, živnostenské spoločenstvá a ich zväzy. Podľa ich vyjadrenia z 5. apríla 1940 si takáto prenikavá reforma spoločenského a hospodárskeho života vyžaduje postupné, vývojové riešenie. Aj to však nevyklučuje mnohé nepredvídateľné problémy. Pritom viackrát upozornili, že Slovensko je mladý štát, ktorý sa ešte ani nestačil vnútorne konsolidovať. Z toho dôvodu je potrebné najprv dokončiť a previesť základné reformy administratívne, hospodárske, sociálne, najmä zmeny vo verejnej správe politickej a územnej a až potom rozmýšľať o takejto zásadnej prestavbe spoločnosti. Počas trvania vojny, ktorá zásadne vplýva aj na pomery na Slovensku je však akákoľvek diskusia na túto tému predčasná. Základným predpokladom pre túto reformu je preto skončenie vojny.

Zásadné výhrady mali aj voči celkovej koncepcii tohoto návrhu ako aj jeho jednotlivým paragrafom. Veľmi kriticky sa vyjadrili na margo navrhovanej organizačnej štruktúry celého zriadenia, ktorá podľa nich nezohľadňuje špecifiká jednotlivých stavov. Upozornili, že každý stav si vyžaduje špecifický charakter, „nemožno to vtesnať do jednej schémy“. Okrem vnútornej organizácie jednotlivých stavov, navrhovali zákonom špecifikovať tiež kompetencie jednotlivých stavov, podobne ako tomu bolo v prípade dovtedy existujúcej organizácie živnostensko-obchodných korporácií. Zásadne odmietli riešiť túto otázku štatútmi. Ďalej požadovali, aby tento prerokovávaný návrh obsahoval len ustanovenia týkajúce sa vecí spoločných pre všetky stavy a o veciach špecifických majú rozhodnúť ďalšie zákony.

Podobnú expertízu predložila už 8. marca 1940 tiež Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici obávajúca sa o stratu svojho postavenia. Súhlasila s konštatovaním, že budovanie novej organizačnej sústavy by zásadne naštrbilo prácu všetkých relevantných inštitúcií. Podľa nej organizačné zmeny mali byť prevedené najprv v stave poľnohospodárskom a v stave osvetových a verejných zamestnancov. Protestovala však proti „zliatiu“ resp. rozpusteniu už existujúcich organizácií a záujmových korporácií v prípade stavov priemyslu, obchodu a živnosti, ako i peňažníctva a poisťovníctva. Tie sa mali stať základom organizácie týchto stavov v takmer nezmenenej podobe. Spojovacím a vyrovnávacím orgánom tu mali byť obchodné a priemyselné komory. Pre stav slobodného povolania navrhla ďalej ponechať už existujúce povinné organizácie (advokátska, lekárska, zverolekárska, inžinierska a hudobná komora). Pre zamestnancov mala naďalej pôsobiť povolená odborová organizácia s tým rozdielom, že sa mala stať povinnou. Všetky relevantné organizácie mali byť prebudované v duchu stavovskej myšlienky. A to zvláštnymi dohodami s vládou, na základe ktorých by sa zabezpečila ich sústavná spolupráca medzi zamestnávateľmi a zamestnancami.

Kriticky vyznieva tiež spoločné vyjadrenie Obchodných a priemyselných komôr v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove. Ani oni nespochybnili ústavu a potrebu stavovského zriadenia. Na druhej strane opierajúc sa o ústavu a jej ideové východiská konštatovali, že „nie je najdôležitejšia nová organizácia hospodárskej sústavy, ale myšlienkové obrodenie v duchu sociálnych pápežských encyklik, teda v duchu kresťanského svetonázoru“. Je preto treba najprv prevychovať hospodárskych činiteľov „sústavným poučovaním“ a zároveň postupne nenásilne prispôbovať právny poriadok a až po-

tom keď budú pomery v štáte ustálené a upravené prejsť k novej stavovskej organizácii. Upozornili pritom aj na to, že v žiadnom štáte, ktorý začal myšlienky stavovského zriadenia uplatňovať v praxi, sa neuskutočnili také hlboké organizačné zmeny, ktoré by znamenali likvidáciu celej predchádzajúcej štruktúry.

Možno konštatovať, že tak vláda ako aj príslušné záujmové inštitúcie nedospeli k jasnej predstave o tom, ako by mala toľko ohlasovaná prestavba spoločnosti podľa stavovského princípu prebiehať a v konečnom dôsledku aj vyzerať. S podobou stavovského zriadenia, tak ako ju predostrel uvedený návrh zákona, sa v konečnom dôsledku vo svojich pripomienkach nestotožnila žiadna relevantná inštitúcia. Zatiaľ čo jednotlivé ministerstvá navrhovali nejaký úspornejší variant, jednotlivé záujmové korporácie boli ešte kritickejšie, keďže navrhovaný systém v konečnom dôsledku ohrozoval aj ich vlastné záujmy. Práve táto názorová nevyhranenosť bola jednou z príčin, prečo sa zákon nakoniec neprijal, a to ani v ďalšom období trvania existencie SR. Jeho politický systém tak zostal nedobudovaný. Dôležité bolo konštatovanie, že v čase vojny je prestavba hospodárskeho a sociálneho systému nereálna. Predstavitelia štátu jednoducho reálne nemali čas tento systém realizovať. Na druhej strane, ako je známe, do diskusie o podobe zákona zasiahli už v tomto období aj kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Pritom práve ich tlak sa v slovenskej historiografii uvádza ako hlavný dôvod, prečo sa stavovský princíp v praxi neuplatnil. Nemci v ňom totiž videli, okrem iného, zriadenie nepriateľské nacistickej ideológii. V tejto súvislosti odmietali posilnenie pozícií politického katolicizmu. Nemecký vyslanec H. Bernard v tejto súvislosti upozorňoval: „Keď sa dnes Slovensko snaží zostaviť stavovskú ústavu, ktorá má prevziať základné nauky encykliky *Quadragesimo anno*, potom táto tendencia smeruje vedome proti Ríši rovnako, ako sa mala osvedčiť Dollfusova⁶⁸ práca na ústave z roku 1934 v Rakúsku, ktorá sa opierala o ten istý zdroj, proti základným ideám štátneho a národného života v Ríši a ako vedomý bojový prostriedok.“⁶⁹

Proti zákonu o stavoch vystupovali tiež radikáli v HSLS, ako i predstavitelia nemeckej menšiny, ktorí sa obávali, že nový systém by oslabil postavenie *Deutsche Partei*, ale aj zastúpenie Ríše v slovenskom hospodárstve. Plnoprávnymi členmi stavov totiž mali byť len slovenskí občania.⁷⁰

Na druhej strane už samotná diskusia o predkladanom návrhu zákona čiastočne odhalila skutočnú podstatu stavovského zriadenia, ktorý mal byť akousi tretou cestou medzi socializmom (resp. komunizmom) a kapitalizmom. Netreba mať na pamäti ani praktické skúsenosti talianskeho fašizmu, aby sme nepochopili, že v praxi by sa každé podobné spoločenské usporiadanie založené v teoretickej rovine na samoregulácii výrobcov, mohlo veľmi rýchlo stať obyčajným pláštikom, pod ktorým by sa skrýva-

68 Engelbert Dollfuß (1892 – 1943), 1932 – 1934 rakúsky spolkový kancelár.

69 SNA, f. NS, Tnľud 17/47, II. A – 945, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda pre AA z 1. 4. 1940.

70 Tamže; KOVÁČ, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava 1991, s. 164.

lo ešte väčšie rozšírenie štátnej moci. Podľa ľudáckych ideológov bolo cieľom nového režimu nahradiť partikularizmus politických záujmových skupín reprezentovaných prostredníctvom rozmanitých politických strán, prirodzenými hospodárskymi skupinami, ktoré sa riadia vlastnou autodisciplínou, pričom štát chápu len ako beznátlakový prostriedok.

Výsledkom by však veľmi ľahko mohla byť, ako správne odznelo vo viacerých pripomienkach, prebujnená byrokracia, protekcionizmus a všadeprítomná korupcia. „Prvé husle“ by samozrejme hrali príslušníci a funkcionári vládnucej štátost strany. Stačí v tejto súvislosti pripomenúť, že všetci príslušníci stavovských rád mali byť podľa analyzovaného návrhu viazaní členstvom v HSLS. Šancu na úspech by mal tento „ideál lepšej spoločnosti“ len pod podmienkou, (ktorá viackrát odznela aj v uvedených pripomienkach), že by sa ľudákom skutočne podarila toľko proklamované „myšlienkové obrodenie obyvateľstva v duchu kresťanskom a národnom“. Zostáva len skromne pripomenúť, že uskutočniť takéto „obrodenie spoločnosti“ sa bez štátneho nátlaku a despotizmu nikdy nepodarilo.

5. Hlinkova garda

Upevnenie pozícií z vnútra ako aj zahranično-politického hľadiska po skončení vojny proti Poľsku využila vláda tiež na konsolidáciu pomerov vo vlastnom tábore. Tú si vyžadovala nespokojnosť s činnosťou HG a jej politickými ambíciami, tak v radoch viacerých predstaviteľov tzv. konzervatívneho krídla, ako aj v radoch širokej verejnosti. Problematickými sa totiž ukázali viaceré paragrafy vládneho nariadenia o HG z 5. septembra 1939. Najmä nariadenie, že HG môže kontrolovať verejný život, čoho dôkazom boli množiace sa sťažnosti na dokázané zneužívanie právomocí (nekontrolované terorizovanie obyvateľstva, okrádanie podozrivých osôb, nezákonné obohacovanie sa, zásahy do činnosti štátnych orgánov atď.). Problematickým sa ukazovalo tiež nariadenie o povinnom členstve v HG, ktoré sa stretlo s pomerne veľkým nezaujmom miestami až odporom v radoch širokej verejnosti.⁷¹ Pomerne silný bol v radoch evanjelikov. Výrazný podiel na tom mala, okrem iného, snaha vedenia HG vytvoriť z tejto organizácie poslušný nástroj na presadenie vlastných mocenských ambícií. Treba však povedať, že požiadavka „zjednotiť národ“ prostredníctvom povinného členstva v HG nebola výmyslom radikálov (tu na to boli tiež rôzne názory),⁷² vedenie HSLS ju predsa podporilo už v máji 1939. V tomto kontexte možno vnímať aj časť venovanú HG v programovom vyhlásení novej vlády, ktoré bolo v sneme prednesené 21. novembra 1939. F. Ďurčanský tu v zastúpení chorého Tuku v súvislosti s prebiehajúcou reorganizáciou HG na povinnú organizáciu povedal: „...je v záujme štátu a národa, aby HG v plnení týchto

71 HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 77-78.

72 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 220.

úloh podporoval každý i v svojom povolání, v škole, v úrade atď, i mimo školy a mimo úradu. Kto by sa zdráhal službou v HG slúžiť národu, vystaví si tým kvalifikáciu, ktorá bude mať rozhodujúci vplyv na jeho postavenie v štáte i v spoločnosti.⁷³

Možno konštatovať, že tieto myšlienky vo svojej podstate nijako neodporovali princípom ľudáckej ideológie, práve naopak, v danej situácii v podmienkach zostrujúcej sa vnútro politickej krízy však mali úplne opačný efekt. Kontroverzia sa prejavila už na nasledujúcej schôdzi snemu, keď s kritikou HG vystúpili aj samotní poslanci, ktorí žiadali zrušenie vládneho nariadenia o HG, pretože ho považovali za kontraproduktívne, za prekážku konsolidácie režimu a príčinu napätia v spoločnosti.⁷⁴ Aby sa udržalo zdanie legality, využilo umiernené krídlo aktivitu snemu, ktorému podľa ústavy prislúchalo právo zrušiť prijaté nariadenie s mocou zákona.

Dôsledkom vzrastajúceho napätia vnútri vlastného tábora, ale aj v radoch širokej verejnosti, bolo nariadenie s mocou zákona o HG č. 310 Sl. z. z 21. decembra 1939. Zrušila sa ním všeobecná povinnosť občanov mužského pohlavia vo veku 6 – 60 rokov k HG, členstvo zostalo dobrovoľné. HG stratila právo kontrolovať verejný život, pričom funkciu pomocnej bezpečnostnej zložky mohla vykonávať len z poverenia ministerstva národnej obrany alebo ministerstva vnútra. Na druhej strane HG mohla naďalej pozorovať verejný život a „podávať na príslušné miesta potrebné hlásenia a podnety“. Nové nariadenie nezabudlo ani na pevnejšie pripútanie HG k HSLS, keď ju definovalo ako „podľa vojenských zásad organizovaný zbor v rámci HSLS.“ Hlavného veliteľa mal menovať prezident (najvyšší veliteľ HG) na návrh širšieho predsedníctva HSLS. Na druhej strane aj tu sa odráža skutočnosť, že predstavitelia režimu sa nevzdali svojej pôvodnej predstavy „zdisciplinovať prostredníctvom HG celý národ“. Dokazuje to paragraf, podľa ktorého mala byť HG zverená branná výchova obyvateľstva.⁷⁵

Napriek týmto zmenám HG aj naďalej plnila úlohy pri militarizácii spoločnosti, propagácii režimu, prevýchove obyvateľstva a podobne. Z najvýznamnejších akcií, na ktorých HG svojou účasťou participovala, možno spomenúť organizovanie zbierky na zlatý poklad slovenského štátu. Každá miestna organizácia musela pri tejto príležitosti zostaviť „výbor zlatého pokladu“ k prevedeniu zbierky, v ktorom nesmel chýbať miestny veliteľ HG alebo poverený zástupca, ako i predseda alebo tajomník miestnej organizácie HSLS. Zároveň mala poveriť gardistov k účasti na podomových zbierkach. 15. novembra 1939 HVHG zorganizovalo spoločné nástupy miestnych organizácií, spojené so sprievodmi, v ktorých boli „nosené štandardy s nápismi a heslami o zlatom poklade, o štáte a inými, ktoré označujú oddanosť štátu a vlády“. Po sprievode jednotlivé veliteľstvá ešte usporiadali prednášky.⁷⁶

HG sa tiež výrazne podieľala na príprave a organizácii osláv 1. výročia 14. marca 1939. Jej úlohou bolo šírenie kultu hrdinstva a obety za vlasť. HV HG dalo uro-

73 TSSSR, 15. zasadnutie z 21. 11. 1939.

74 Bližšie pozri napríklad HRNKO, ref. 7, s. 77-81; LIPTÁK, ref. 7, s. 331.

75 Slovenský zákonník 1939, nariadenie s mocou zákona č. 31/39 Sl. z.

76 SNA, f. 209, 209-837-1, rozkaz HV HG č. 15 z 11. 10. 1939.

biť pamätne dosky pre „všetkých hrdinov gardistov, i vojakov, ktorí obetovali život za národ v marci a v septembri 1939, pričom konštatovalo, že „je to nielen dar HG, ale je to symbolický akt, pri ktorom sa zaväzujeme: vydržať a zveľadiť to, čo máme z krvi a obetí týchto našich hrdinov.“ Vrcholom bolo odhalenie pomníka gardistickému martýrovi Antonovi Kopalovi (zastrelenému počas vojenského a policajného zásahu pražskej vlády na Slovensku 10. marca 1939) 10. marca 1940 v jeho rodnej obci vo Veľkých Uherciach.⁷⁷ Povinnosti podriadených veliteľstiev v tejto súvislosti stanovil rozkaz HV HG z 24. februára 1940, kde sa okrem iného píše: „V tých okresoch, v ktorých máte rodisko, alebo hrob týchto hrdinov, nech je ich rodný dom, alebo hrob pietnym miestom. Postarajte sa o úpravu hrobov, o stálu starosť o ne a postarajte sa o dôstojný priebeh slávností zasadením pamätnej dosky. Dosky sú hotové a budú v najbližších dňoch na patričné miesta rozoslané i s programom slávností. Táto slávnosť bude 14. marca v rámci celoštátnych slávností. Tieto miestne slávnosti nech sa vhodne zapoja do celoslovenských. Napríklad: nech pri doske alebo hrobe hrdinu vypočujú rozhlasový prejav pána prezidenta, prípadne iné slávnostné prejavy, ktoré budú vysielané v rámci celoštátnych osláv. Ak by sa to nedalo, urobí sa osobitná slávnosť. Na slávnosť treba pozvať zástupcov obcí, úradov a v prvom rade zástupcov vojska. Kladiem dôraz na výchovnú stránku zasadania pamätných dosák, ako aj uctenie hrobov hrdinov. Ide o kult hrdinov, ktorý je pre nás mimoriadne dôležitým. Preto dohodnite sa so správcami škôl, aby sa najmä školská mládež zúčastnila celá s učiteľmi a vhodne sa zapojila recitáciami, spevom atď. do slávností. Treba spolupracovať s HM!. V rečiach pamätať najmä na mládež. Postarajte sa už pred tým, aby všade boli zástavy. Radšej menej ale slušných zástav gardistických a štátnych! (...) Upozorňujem na dôležitosť jednotnosti v pozdrave, vo vystupovaní a pod. (...) Program marcových slávností bol určený z rozhodnutia predsedníctva HSLS, HG bola daná dôležitá úloha a strana v dohode s HG program už rozosiela.“⁷⁸ HG sa aktívne podieľala tiež na ďalších štátom organizovaných oslavách, sviatkoch a pod. Z tých väčších možno spomenúť ešte akciu „Mesiac zahraničných Slovákov“. HG pri tejto príležitosti konala aj podomovú zbierku.⁷⁹ Treba povedať, že úroveň činnosti v HG nebola všade rovnaká. Podobne ako v prípade HSLS to bolo determinované náboženským a národnostným rozvrstvením obyvateľstva v tom ktorom regióne. Keďže HG ešte nebola dostatočne konsolidovaná a stále nemala dostatok vycvičených a ideologicky pripravených veliteľov, veľa záviselo od miery zangažovanosti a nadšenia jej vlastných regionálnych funkcionárov. Táto skutočnosť sa plne odrazila aj pri organizovaní brannej výchovy s ktorou sa pod vedením HG začalo v januári 1940.

Radikáli sa však ani po vydaní nového nariadenia s mocou zákona o HG nechceli vzdať svojich pozícií. Práve naopak, kritiku režimu ešte vystupňovali. Opierali sa pritom o predsedu vlády V. Tuku, ale i predstaviteľov nemeckej menšiny na Slovensku.

77 Pomník tu na miestnom cintoríne stojí dodnes.

78 SNA, f. 604, 604-66-2, dôverný rozkaz HV HG č. 8.

79 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 614.

Odbúranie postavenia radikálov so stále väčším znepokojením sledovali tiež kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Radikáli totiž boli ich najvernejšími spojencami a ich prílišné oslabenie by na Slovensku mohlo prehĺbiť protinemecké nálady.

Nespokojnosť radikálov sa prejavovala najmä na stránkach ich týždenníka Gardista. HG pritom naďalej svojvoľne zasahovala do právomoci bezpečnostných orgánov, okrem iného tiež pri perzekúcii Židov. Vo februári dokonca A. Mach spôsobil vládnú krízu, keď podal demisiu na svoju funkciu hlavného veliteľa HG. Prezident J. Tiso ju však neprijal a to z obavy pred gardistickými nepokojmi, ale najmä s ohľadom na postoj nemeckého vyslanca. Na druhej strane činnosť HG sa v tejto dobe sústredila na prevádzanie brannej výchovy, s ktorou sa začalo v januári 1940. HG naďalej participovala na šírení ľudáckej propagandy, organizovala prednášky, stranícke mítingy a manifestácie. Pre ďalší vývoj v HG mala veľký význam ďalšia vnútropolitická kríza, ktorá vypukla v druhej polovici mája 1940, kedy J. Tiso predsa len Macha (dožadujúceho sa funkcie ministra vnútra) z funkcie hlavného veliteľa HG odvolal.⁸⁰ Spolu s ním museli odísť aj viacerí funkcionári HV HG. Osobné zmeny sa previedli aj na župných, okresných a miestnych veliteľstvách. Pri rozhodovaní sa o Machovom nástupcovi Tiso nenechal nič na náhodu, keď do funkcie hlavného veliteľa HG menoval sebe úplne oddaného Františka Galana, dovtedajšieho zástupcu J. M. Kirschbauma na Generálnom sekretariáte HSLS. Dôležitú úlohu pri Tisovom rozhodnutí tu pravdepodobne zohralo odporúčanie samotného Kirschbauma. K zmenám došlo aj v nižších štruktúrach HG.⁸¹ Machove odvolanie spečatilo tiež osud Rodobraný, ktorá bola rozpustená, a to na základe rozkazu nového hlavného veliteľa z 24. júna 1939.⁸² Kontrola činnosti HG bola zverená politickej polícii Ústredni štátnej bezpečnosti, ktorej rozpustením Rodobraný odpadol vážny konkurent. Podľa jej nariadenia z 21. mája malo byť každé zhromaždenie (ale aj každý verejný prejav organizovaný HG) dopredu hlásené príslušným úradným miestam.⁸³ ÚŠB mali byť zasielané tiež všetky rozkazy HV HG. Okrem toho sa upravil tiež vzťah medzi HG a štátnymi orgánmi (župné a okresné úrady, polícia a žandárstvo). HG nemohla zasahovať do ich právomoci, naopak štátne orgány mali prostredníctvom ÚŠB obdržať všetky rozkazy HG.⁸⁴

Postavenie HG k HSLS vyjadrené heslom „Strana dáva politické smernice, HG dáva tempo“ upravoval už prvý rozkaz nového HV HG. Pri formulovaní postavenia strany sa v ňom zdôraznilo, že HG je súčasťou HSLS, jej velitelia preto mali byť členmi príslušných výborov strany. Príslušníci župných a okresných štábov HG mali podliehať schváleniu predsedu príslušnej organizácie HSLS.⁸⁵ HSLS si tak posilnila svoje postavenie. Na jednej strane sa síce odstránili radikálne tendencie v HG, dožadujúcej

80 Bližšie pozri LIPTÁK, ref. 7, Úvod, s. 329-365.

81 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 253-255.

82 VHA Bratislava, Zbierka 1938 – 1945 Slovensko, škatuľa 4, i. č. 1176, rozkaz č. 22.

83 Tamže, s. 347; SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 639, obežník ÚŠB z 21. 5. 1940.

84 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 596, obežník ÚŠB z 5. 6. 1940.

85 SNA, f. PR, škatuľa 145, s. 597, rozkaz HV HG z 28. 5. 1940 č. 20.

sa prestavby spoločnosti podľa nacistického vzoru, tento krok však nemožno interpretovať ako prejav umiernenosti režimu. Naopak, išlo o mocenský zásah, ktorého cieľom bolo posilnenie monopolného postavenia HSLS a dominantného postavenia skupiny na čele s J. Tisom, čiže aj prejav totalitarizácie režimu. Okrem toho, ako upozornil už P. Sokolovič, nedošlo ani k „reorganizácii podstatných myšlienok HG.“⁸⁶

Podobný cieľ mal tiež nový zákon o HG a HM, ktorý vyšiel 4. júla 1940.⁸⁷ HG tu bola, podobne ako v prípade predchádzajúceho nariadenia s mocou zákona, definovaná ako „podľa vojenských zásad organizovaný sbor strany“. HG mala naďalej vykonávať brannú výchovu, pestovať telesnú zdatnosť a ducha kamarátstva, spolupodieľať sa na obrane štátu, udržiavaní verejného poriadku a bezpečnosti takým spôsobom, aký určí minister obrany alebo vnútra. J. Tiso sa podľa tohto zákona z titulu predsedu strany (teda nie prezidenta) stal najvyšším veliteľom HG. Jeho zástupcami sa stali podpredsedovia HSLS. Predseda strany mal na návrh širšieho predsedníctva vymenovávať Hlavného veliteľa HG. Zákon tiež oddeľoval HM od HG. Vzťah k HSLS bol aj v tomto prípade rovnaký ako u HG. V tejto súvislosti bola zrušená funkcia Krajsinského vodcu HM, ktorú vykonával V. Tuka. Na druhej strane pozitívom z pohľadu gardistov bol fakt, že zákon im garantoval „pri rovnakých podmienkach prednosť pri obsadzovaní miest vo verejných a štátnych službách“.

Ako som už spomenul, v kapitole o HSLS, toto víťazstvo umierneného krídla bolo dočasné a trvalo len do salzburských porád v júli 1940.

6. Hlinkova mládež

Výstavba HM napredovala aj v tomto období rýchlym tempom. Svedčí o tom aj nárast jej členskej základne. Do určitej miery to mal za následok fakt, že v roku 1939 určitý čas bola HG a teda aj HM povinnou organizáciou. Jej členská základňa však aj po zrušení povinného prihlasovania naďalej nezadržateľne stúpala. Haemistická uniforma totiž so sebou prinášala viaceré výhody. Napríklad deti a mládež v HM mali nárok na bezplatný prázdninový pobyt v táboroch či kolóniách. Všeobecne uprednostňované mali byť tiež pri výbere školy a zamestnania. Nehovoriac o tom, že mimoškolská starostlivosť o mládež výrazne odbreďovala ich rodičov. Okrem toho, prinášala tiež výhody v podobe osvojovania si mnohých poznatkov z praktického života. V neposlednom rade záujem o členstvo v HM bol pravdepodobne veľký aj medzi samotnými deťmi, ktorým sa vytváral priestor pre rozvíjanie rôznych záujmových činností (koníčky, šport), ale aj pre zábavu v kruhu svojich rovesníkov. Fakt, že táto činnosť bola spätá s nejakou formou ideologickej indoktrinácie, si najmä tí mladší, pravdepodobne, ani neuvedomovali.

86 SOKOLOVIČ, ref. 9, úvod, s. 256.

87 Slovenský zákonník 1940, zákon 166/40 Sl. z.

Podľa štatistiky z 9. augusta 1943 na konci roku 1939 bolo riadne zaregistrovaných už 21 326 haemistov a 430 funkcionárov (činnovníkov).⁸⁸ Toto číslo však neodráža reálny stav členstva HM v tomto čase. Z administratívnych dôvodov totiž mnohých ešte zborové veliteľstvo nestihlo zaregistrovať, mnohí si najmä z finančných dôvodov nevládali uhradiť registračné poplatky. Podľa odhadu A. Maceka, ktorý však môže byť z propagandistických dôvodov nadsadený, bolo už v októbri 1939 v HM asi 20 000 členov bez registrácie. Riadne zaregistrovaných bolo 10 041 členov. Pritom registráciu si práve vybavovalo ďalších 18 788 členov. Podľa A. Maceka tak HM mala už v tomto čase okolo 50 000 členov.⁸⁹

Organizačná a personálna výstavba HM pokračovala aj v roku 1940. Už po skončení poľskej kampane pokračovali inštruktorské kurzy budúcich vodcov, tentokrát na regionálnej úrovni. Podľa rozkazu zo 7. novembra 1939 mal v každej obci, kde bola založená HM, miestny vodca zorganizovať kurzy pre vodcov miestnych družín a čiat. Príprava vodcov vyvrcholila aj v novom roku počas letných prázdnin.⁹⁰ Najdôležitejšie funkcie boli opäť zverené študentom a učiteľom. Nie každý sa však do tejto práce púšťal dobrovoľne. Zjavná neochota bola napríklad medzi evanjelikmi. Ako príklad možno uviesť inštrukcie oblastného veliteľa HM v Piešťanoch z 22. januára 1940 pre Okresné veliteľstvo HM v Myjave: „Ak sa tamojší učители uľahujú od práce, ktorú by ináč konať mohli, prosím o udanie ich mien a označenie školy na ktorej vyučujú, aby som mohol zakročiť na ministerstve ohľadom ich preloženia a nahradenia schopnejšími silami“.⁹¹

Zmeny v organizácii HM si vyžiadalo zavedenie nového župného zriadenia. K 1. júnu 1940 sa vytvorilo 6 župných organizácií HM, ktorých obvod sa stotožňoval s obvodom politickej župy. Okrem toho, v auguste 1940 sa zrušil titul zborový vodca HM. Dňa 9. augusta prezident a predseda HSLS J. Tiso vymenoval A. Maceka do funkcie hlavného veliteľa HM.⁹²

Táto zmena bola zakotvená v novom zákone o HG a HM, ktorý vyšiel 4. júla 1940. Ten bol jedným z prejavov práve vrcholiacej vnútro politickej krízy v ľudáckom tábore medzi konzervatívnym a radikálnym pronacistickým krídlom. Cieľom tohto zákona, ktorý vyšiel krátko po odvolaní A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG, bolo tiež oddeliť HM od HG. A naopak, obidve organizácie ešte tesnejšie pripútať k HSLS. Najvyšším veliteľom HM (podobne ako HG) podľa neho bol predseda HSLS. Podpredsedovia strany sa stali jeho zástupcami. Predseda strany tiež rovnako ako pri HG me-

88 Pre porovnanie: v roku 1940 – 40 325 (2097), 1941 – 122 077 (4 643), 1942 – 162 557 (6 279), 1943 – 199 109 (7 564). K tomu treba pripočítať dievčatá, ktoré boli v HM organizované od roku 1940. V roku 1941 – 44 622 (1340), 1942 – 82 353 (2 300), 1943 – 104 730 (3 070). SNA, f. 605, 605-19-3.

89 Slováč, 14. 10. 1939, s. 4, Hlinkova mládež, budúcnosť národa.

90 SNA, f. 605, 605-19-6, rozkaz č. 19.

91 SNA, f. 605, 605-22-3, inštrukcie oblastného vodcu HM v Piešťanoch z 12. 2. 1940.

92 Popri župných vodcoch boli menovaní tiež župní duchovní a župní inšpektori. Referenti jednotlivých odborov, ktorí boli dovtedy pri oblastných vodcoch, mali pôsobiť pri okresných vodcoch. SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 23 zo 14. 8. 1940.

noval hlavného veliteľa HM, a to na návrh širšieho predsedníctva strany. S tým pravdepodobne súviselo aj zrušenie funkcie krajinského vodcu HM, ktorú vykonával V. Tuka. Zákon pritom HM definoval ako „podľa vojenských zásad organizovaný zbor strany“. Vzťah medzi HM a HSLS pritom upravoval už obežník Generálneho sekretariátu HSLS zo 17. júna 1940. Aby HM „išla vždy ruka v ruke s HSLS“, nariadil do všetkých župných, okresných a miestnych predsedníctiev strany pribrať aj zástupcov HM: v župnom predsedníctve župný vodca HM, v okresnom predsedníctve okresný vodca HM, v miestnom predsedníctve miestny vodca HM.⁹³

Zákon tiež upravoval podmienky členstva v HM. To síce nebolo povinné, ale jej členovia mali mať (podobne ako v prípade HG) pri rovnakých podmienkach prednosť pri obsadzovaní miest vo verejných a súkromných službách. Možno teda hovoriť o nepriamom nátlaku pri rozširovaní členskej základne. Poslanie HM definované paragrafom 12 tohto zákona sa zhodovalo s poslaním, ktoré bolo tým istým zákonom vymedzené HG. Pre ďalšiu budúcnosť HM bol však veľmi dôležitý najmä paragraf, podľa ktorého mohli byť členmi HM štátni občania slovenskej národnosti vo veku 6-20 rokov a funkcionári vyše 20 roční. Z toho vyplýva, že už pri koncipovaní tohto zákona sa počítalo s rozšírením HM aj na dievčenskú mládež. Konkrétne kroky sa tu začali realizovať na jeseň 1940. Podľa rozkazu z 28. septembra 1940 sa HM rozdelila na dva zbory – I. zbor tvorili chlapci so svojimi činovníkmi a II. dievčatá. Na čele jednotlivých zborov mali stáť zborový vodca a zborová vodkyňa.⁹⁴

V neposlednom rade zákon upravil tiež možnosti financovania HM. To sa malo zabezpečiť z členských príspevkov, v prípade nutnosti aj zo štátnych zdrojov.⁹⁵ Miestne veliteľstvá HM však boli tiež inštruované, aby určitú časť svojich nákladov kryli prostredníctvom zbierok u majetnejších občanov, najmä podnikateľov. Napríklad podľa rozkazu z 20. februára 1940 mali vybraní činovníci v uniforme HM navštevovať „kresťanské podniky“ (do židovských mal „haemista“ vstup zakázaný) a nabádať ich majiteľov, aby uverejňovali svoje inzercie v „haemistických“ časopisoch. Podobne mali postupovať pri vyberaní príspevkov na zakúpenie hudobných nástrojov pre trubačské zbory.⁹⁶ Napriek tomu, že o postupoch voči tým, ktorí na zbierku HM prispieť odmietli, sa v týchto rozkazoch nič nehovorí, možno aj takýto postup považovať za určitú formu nátlaku. Prispieť na „národnú vec“ totiž bolo podľa propagandy povinnosťou každého správneho Slováka. Svoj nezájum mohol súkromný podnikateľ pocítiť napríklad pri prerozdeľovaní štátnych dotácií, či objednávok.

Okrem otázok súvisiacich s personálnou a organizačnou dostavbou HM sa jej vedenie muselo intenzívne zaoberať tiež možnosťami zefektívnenia svojej vlastnej výchovno-cvičiteľskej funkcie. Táto otázka bola zvlášť aktuálna v súvislosti s prípravami na organizovanie predvojenskej a povojenskej brannej výchovy. S jej organizačnou

93 SNA, f. 209, 209-210-1.

94 SNA, f. 605, 605-22-1, organizačný rozkaz č. 25 z 28. 9. 1940.

95 Slovenský zákonník 1940, zákon č. 166/40 Sl. z.

96 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č.j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

prípravou sa započalo už v januári 1940. Predvojenský výcvik mal byť zverený HM. Tá tak mala pod svoju kontrolu získať všetky deti a mládež od 6 rokov, napriek tomu, že nebola povinná. Výnimkou mali byť vysoké školy, kde odborná teoretická príprava budúcich brancov zostala v kompetencii armády.⁹⁷ V rámci predvojenského výcviku sa v HM už v januári začal realizovať spojovací výcvik, a to pod vedením záložných dôstojníkov a poddôstojníkov, ale tiež prostredníctvom pravidelných rozhlasových relácií.⁹⁸ Samotná realizácia brannej výchovy prostredníctvom HG však bola v tomto čase nereálna, o čom sa veľmi rýchlo presvedčili aj samotní predstavitelia režimu. Tak HG ako aj HM sa preto museli najprv sústrediť na vlastnú výstavbu a organizačné doformovanie, na výcvik a výchovu svojich funkcionárskych kádrov, ako i inštruktorov brannej výchovy.⁹⁹

O značných medzerách vo vlastnej výchovnej a cvičiteľskej činnosti HM svedčí aj sťažnosť Zborového veliteľstva z februára 1940, podľa ktorej väčšina vodcov stále vyplňovala schôdzky mechanicky telocvikom a prednáškami.¹⁰⁰ Aby mala výchova v HM jednotný charakter, materiál, ktorým sa mali vyplňať schôdzky bol pravidelne uverejňovaný v časopisoch HM. Neboli to len všeobecné inštrukcie, metodické postupy výchovnej práce. Naopak, aby sa docielila jednotná výchova, usmerňovaná bola aj konkrétna obsahová stránka jednotlivých výchovných činností. Pričom sa dbalo na to, aby sa vyvážila tak stránka telesná, ako aj nábožensko-mravná a politická. Niekedy sa dokonca uverejňoval celý program práce na mesiac dopredu.

V sledovanom období sa však výchovná práca spojená s ideologickou indoktrináciou v HM len rozbiehala, zdokonalila sa až v neskoršom období. Jej cieľom mal byť poslušný, zbožný, národu a samostatnému štátu oddaný jedinec. Podľa smerníc vypracovaných už v tomto období mala byť politická výchova odstupňovaná podľa veku. Napríklad výchova vlíčať v tejto oblasti sa mala sústrediť na osvojenie si základných poznatkov o významných postavách a udalostiach slovenských dejín, ktoré sa podľa ľudáckeho výkladu zaslúžili o „završenie tisícročného dejinného vývoja Slovákov“. A to najmä prostredníctvom hier, prerozprávajúcich romantickým spôsobom vo forme rozprávky. V centre pozornosti ako nositelia najvyšších cností stáli predstavitelia ľudáckeho hnutia, najmä „zvečnený vodca“ A. Hlinka, ako i J. Tiso, V. Tuka. Cieľom bolo vyvolať v deťoch emocionálny zážitok, aby pochopili význam hrdinstva, obety a smrti za vlasť. Časopis Stráž k tomu napísal: „Dnes, keď všade víťazí jednotnosť, ucelenosť a priebojnosť, potrebujeme pre národnú výchovu hry, ktorých hrdinovia sú nositeľmi týchto vlastností. Preto sme si vo vlíčaťstve vybrali na prvé miesto hry: jánošíkovci, hurbanovci a gardisti.“¹⁰¹ Zároveň sa im mal vsugerovať pocit krivdy spáchanej v minulosti

97 VHA Bratislava, f. MNO – HVV, škatuľa 128, č.j. 193 112.

98 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č.j. 150 333, 151 293.

99 Bližšie pozri BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a slovenskou armádou (1939 – 1941). In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110-122.

100 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

101 Stráž, september – október 1939, roč. 2, č. 1-2, s. 25.

na slovenskom národe. Napríklad v súvislosti s rozborom hry „Hurbanovci“ časopis Stráž napísal: „Že v hurbanovcoch, lebo vlčatá už iba tak oslovujeme, sa národné cítenie silne prebúda, vidieť i z prípadov, pri ktorých sa posielala pozdrav zahraničným bratom. Pri tomto slávnostnom akte porovná sa celonárodná minulosť s bolestnou prítomnosťou časti národa, ktorá sa dostala do starých tisícročných pút. Vo vlčatách prejaví sa pohoršenie nad krivdami páchanými na našich bratoch a zapáli sa v nich oheň bojovnosti, ktorá chce utláčateľom spravodlivo odplatiť.“¹⁰² Staršie deti mali byť zasvätené tiež do súčasnej politickej situácie. Na schôdkach, okrem prednášok, mali rozoberať niektoré vybrané zákony a ľudácke heslá. Veľký dôraz sa mal v detskom kolektíve klásť na osvojovanie si vodcovského princípu. Vychovávať mládež týmto spôsobom malo mať veľký význam pre samotný predvojenský výcvik, ktorý bol vedený v duchu militarizmu. Napríklad hry na vojakov sa mali stať už súčasťou výchovy orlov. Aby sa upevnila disciplína a pocit vlastenectva, veľký dôraz sa už v tomto období kládol na nácvik pochodových a národných piesní: Podľa časopisu Stráž mala byť hudba tiež dôležitým psychologickým faktorom pri vytváraní obrazu nepriateľa: „Pravda, piesne ostanú peknými pochodovými piesňami, ak vhodnou psychologickou úpravou nevytvoríme v detskej duši pocity krivdy, utrpenia, ktoré prežili Slováci v „bratskom spolunažívaní s Čechmi“.¹⁰³ Tu treba povedať, že takýmto spôsobom permanentne vsugerovaný pocit krivdy mohol celkom logicky v mnohých prípadoch prerásť až do podoby trvalej kolektívnej nenávisti.

Ideologická príprava v HM sa vystupňovala najmä v období, na ktoré pripadol nejaký významný sviatok. Najviac však v marci 1940, kedy sa oslavovalo výročie vyhlásenia samostatnosti. Napríklad už v marci 1940 Zborové veliteľstvo HM zaradilo do programu práce vlčat nácvik tzv. veľkej hry – Gardista. Jej cieľom bolo „vštepíť do srdca každého vlčata všetky šľachetné vlastnosti Hlinkovho gardistu.“ V navrhovanej rozprave k tejto hre sa okrem iného hovorí: „Drahé vlčatá! Zaiste všetci poznáte gardistov. I vaši oteckovia a starší bratia sú gardistami. Do HG vstúpili ešte predvlani. Málokto z vás vie, ako a prečo vznikla HG. Povieť vám to: Bolo to dávno. Ešte žil náš zvečnelý vodca Andrej Hlinka. Ten chodil často medzi ľudí rečniť. Hovoril im, že sú Slováci, a že Slováci sami by si mali doma rozkazovať. Pomáhal im, ako len najlepšie vedel. To sa však neľúbilo našim nepravajníkom, a preto rušili pokoj všade tam, kde rečnil Otecko A. Hlinka. Často veru pri takých rečiach i bitka nastala, lebo Slováci sa nechceli nechať premôcť od svojich nepriateľov. Preto v dohode s naším Oteckom A. Hlinkom, terajší p. predseda vlády dr. Vojtech Tuka založil spolok, ktorý mal chrániť záujmy slovenského rodu, ktorý mal zamedziť, aby nepriatelia Slovákov nerozbíjali ľudácke schôdze. ... Gardisti si konali svoje povinnosti výborne. Keď niekto začal búriť ľud, chytili ho a pekne odvedli. Naši nepravajníci boli bezmocní. Rozhodli sa, že musia obžalovať hlavného veliteľa Rodobrany Dr. Vojtecha Tuku. Tak i spravili. Dr. Vojtech Tuka bol nespravodlivo obžalovaný a odsúdený na 15 rokov do žalára. Rodobrana bola roz-

102 Tamže, s. 28.

103 Tamže, s. 29.

pustená....“¹⁰⁴ Oslavy výročia samostatnosti vyvrcholili 14. marca, kedy každá jednotka HM musela usporiadať vlastnú internú oslavu, spomienku tohto výročia, na ktorej mali kompetentní vodcovia rozobrať „vážnosť a rozhodnosť marcových dní 1939, ich význam pre dnešnú mládež, pre budúcnosť národa a pre dejiny Európy“.¹⁰⁵ Výchovná činnosť v HM, ako i predvojenský výcvik však nemali byť samoučelné, vždy mali byť spojené s osvojovaním si celého radu iných praktických a teoretických skutočností, všeobecne potrebných pre život v spoločnosti. Význam sa prikladal spoznávaniu prírody a života v nej, deti mali byť zasväcované do diania v domácnosti, pripravované na život v kolektíve. V tejto súvislosti si deti mohli osvojiť celý rad zručností. Veľká pozornosť sa venovala športovej činnosti. Svoj talent mohli deti rozvíjať tiež v iných oblastiach. Treba ešte dodať, že rozsah práce v HM sa mal pohybovať v rozmedzí dve až štyri hodiny týždenne.

Ideálna hodina mala vyzerať asi takto:

1. Otvorenie: Modlitbou, spevom (náboženským, národným) pozdravom, vztýčením vlajky ... 2 min.
2. Administratíva: kto chýba, vybranie príspevkov predplatného na časopis ... 3 min.
3. Cvičenie pre osvieženie: Poradový výcvik ... 10 min.
4. Heslo, zákon – niektorý bod, rozobratie. Rozprava o niektorom hrdinovi národného, náboženského života..., rozhovor s duchovným radcom na aktuálny problém ... 20 min.
5. Hra, cvičenie vyplývajúce z predchádzajúcej teórie ... 10 min.
6. Vlajka (národná, cirkevná), signalizácia, orientácia, morzeovka ... 10 min.
7. Hra, cvičenie vyplývajúce z predchádzajúcej teórie ... 10 min.
8. Ručné práce, výroba náradia, hračiek, uzlov, stavba mostov, výzdoba izby ... 20 min
9. Spevy národné, náboženské, vlastné skladby, pochodové, táborové, kroje, zvyky ... 5 min.
10. Národné tance, výstupy, debaty, hry, pochody a pod. ... 20 min.
11. Zatvorenie schôdzky: Modlitbou, spevom (národným, náboženským pokrikom, spustením vlajky, hymnou).¹⁰⁶

V časopise pre vodcov HM-Stráž boli uverejňované aj ukážky prevedenia jednotlivých bodov programu. Do akej miery sa načrtnuté smernice skutočne v praxi realizovali je však otázne. Mnohé záviselo od iniciatívy samotných vodcov HM, ich oddanosti novému režimu a jeho ideálom.

Okrem pracovno-výchovných schôdzok mala mať každá jednotka HM vo svojom programe aj jednu hodinu týždenne telesnú výchovu. Aspoň raz za mesiac (v nedeľu alebo cez sviatok) sa malo telesnej výchove venovať celé odpoľudnie. Časopis Stráž v tejto súvislosti uverejnil v januári 1940 jednotlivé osnovy takýchto hodín. Ani tu nesmel v úvode chýbať rozbor „hesla dňa“ (napr. pozdrav Na stráž, Dr. Jozef Tiso, Slováci

104 SNA, f. 605, 605-19-6, rozkaz č. 7 z 20. 2. 1940.

105 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č.j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

106 SNA, f. 605, 605-22-1, pracovný rozkaz č. 3 z 21. 4. 1939.

v Maďarsku) a povinná modlitba.¹⁰⁷ Ako ukážka je tu uverejnená krátka prednáška venovaná heslu Dr. Jozef Tiso: „ Dr. Jozef Tiso je muž na svojom mieste. Takto to povedal zvečnelý vodca Slovákov Andrej Hlinka. Hlinka toto povedal s rozvahou a v tom vedomí, že ani on, ani nikto iný po ňom nebude musieť tento výrok opraviť alebo zmeniť. Náš pán prezident, Dr. Jozef Tiso, 52-ročný farár v Bánovciach nad Bebravou, zaslúžil si túto pochvalu. Pracoval a trpel za práva Slovákov pred r. 1918, trpel a pracoval za bývalej ČSR. Najťažšia úloha čakala na nášho terajšieho pána prezidenta v rušných a veľmi kritických dobách r. 1938, zvlášť ale v marcových chvíľach 1939 a potom v septembrových časoch 1939. Dr. Jozef Tiso mal všetky predpoklady k tomu, aby viedol Slovákov, ktorí ostali sirotami po smrti A. Hlinku. Dr. Jozef Tiso bol nám Slovákom utláčaným za bývalého režimu vodcom popri Hlinkovi a za autonómie našou dušou. Dňa 14. marca 1939 splnil Dr. Jozef Tiso odvekú túžbu Slovákov: byť samostatným štátom, byť pánmi vo vlastnom štáte. Pán prezident vynaložil všetko úsilie, aby túto túžbu splnil. Hlas národa ho volal. On za ním šiel. Dal národu k dispozícii svoje neobyčajné schopnosti, svoj voľný čas, svoje zdravie. Úsilie jeho bolo korunované úspechom. Dr. Jozef Tiso sa stal dňa 14. marca osloboditeľom Slovákov. Slováci dosiahli jeho pomocou samostatnosti, ktorú nám garantuje náš veľký sused so svojím vodcom Adolfom Hitlerom. Dr. Jozef Tiso dokázal ešte viacej. Pripojil späť k Slovensku kraje, ktoré nám urval nenásytný Poliak. Bola to nadľudská práca. Národ je mu za to vďačný a na znak svojej vďačnosti udelil mu najväčšiu poctu, akú len občan štátu môže dosiahnuť, zvolil si ho jednohlasne za svojho prvého prezidenta, za prvého občana oslobodeného slovenského štátu. Pán prezident je veľkým priateľom HM a sleduje nás a našu činnosť s nevšednou pozornosťou. My, háemisti, musíme mu byť za to verní a povďační v prvom rade a musíme dokázať, že jeho dôveru, ktorú v nás skladá, nesklameme. Buďme poslušní, aby sme dokázali, že celá slovenská mládež je dôstojnou časťou disciplinovaného šiku, ktorý stojí za pánom prezidentom. Cvičme sa a vzdelávajme sa, aby sme boli telesne spôsobilní a duševne pripravení v každú chvíľu splniť rozkaz pána prezidenta, ak by nám v budúcnosti rozkázal hájiť vydobytú slobodu...“¹⁰⁸ Tu možno len doplniť, že spôsob akým tu bol Tiso vykreslený sa nijako nevymyká z obrazu, aký o ňom vytvárala oficiálna propaganda.

Začiatkom roku 1940 v Stráži vyšiel tiež chronologický program kultúrnej, osvetovej a sociálnej činnosti, ktorý mal byť pre každého vodcu pomôckou pri koncipovaní programu pracovno-výchovných a telovýchovných schôdzok na celý rok.¹⁰⁹ Veľká pozornosť sa tu mala venovať organizovaniu rôznych kurzov zameraných na rozvoj telesných zručností, ale aj duševných schopností mladého človeka (napr. modelovanie, plávanie, lyžiarske, jazdecké, ovocinársko-zeleninárske, štepárske, chov dobytky a drobnej domácej zveriny, chovateľské, vlastivedné atď.). Odporúčali sa tiež rôzne výlety a vlastivedné zájazdy, vychádzky do okolia. Zabudnúť sa nemalo ani na pred-

107 Stráž, január 1940, roč. 1, č. 5, s. 136-137.

108 Stráž, január 1940, roč. 1, č. 5, s. 138-139.

109 Stráž, február – marec 1940, roč. 1, č. 6-7, s. 198-200.

nášky z histórie Slovenska, ktoré sa mali organizovať pri príležitosti výročia nejakej udalosti späté s bojom za národné práva Slovákov, s národno-buditelskou činnosťou v 19. storočí alebo s bojom za národnú samostatnosť, a to v súlade s oficiálnym výkladom týchto udalostí.

Práca v HM podobne ako v predchádzajúcom roku vyvrcholila počas letných prázdnin. Spolu sa uskutočnilo 20 táborov a 5 kolónii. Prázdniny tu trávilo aj prvých 100 príslušníkov nacistickej mládežníckej organizácie Hitler Jugend z Nemecka. Bol to jeden z prvých prejavov obojstrannej spolupráce.¹¹⁰

Z hľadiska potrieb režimu bola veľmi dôležitá prezentácia HM na verejnosti. Na úrovni okresu ju mali na starosti výchovno-propagační referenti, ktorí sa starali tiež o šírenie propagandy medzi samotnými príslušníkmi HM. Ich úlohou bolo okrem iného propagovať (napríklad pomocou letákov) a zároveň dokumentovať činnosť HM, jej podniky, nástupy a pod. Tie mali byť potom vhodným spôsobom prezentované na verejnosti (napríklad v časopisoch, či výkladných skriniach HM).¹¹¹ Propagácii HM prikladali veľký význam aj najvýznamnejší predstavitelia štátu. Haemista predávajúci politickú literatúru, zbierajúci odpadky, či liečivé byliny poslúžil už v tomto období propagande ako dôkaz uvedomelosti a oduševnenosti novej slovenskej mládeže, ktorá mala byť príkladom celej spoločnosti pri budovaní slovenskej samostatnosti. Ako som už naznačil, tomuto účelu slúžili najmä nespočetné ľudácke manifestácie, mítingy, oslavy, súčasťou ktorých boli aj slávnostné nástupy HG a HM. Veľkú mediálnu pozornosť si vyslúžila účasť vybraných jednotiek HM na oslavách menín svojho krajského vodcu a predsedu vlády Dr. Vojtecha Tuku 23. apríla 1940. Ich súčasťou bol aj slávnostný pochod HM bratislavskými ulicami. HM tak vlastne asistovala tiež pri šírení kultu osobnosti zo strany vtedajšieho režimu. Výstižný bol v tejto súvislosti tiež spôsob, akým po prehliadke oslávenca V. Tuku v mene HM pozdravil „malý orlíček Otokár Gondoš“, ktorý okrem iného povedal: „...V mene vlčat, orlov a junákov celého Slovenska sľubujeme vám, že Hlinkova mládež vždy bude kráčať vo vašich stopách a bude verná Bohu, národu a vám!“¹¹²

Vrcholom dovtedajšej činnosti HM boli „Dni Hlinkovej mládeže“ 8. – 10. júna 1940, ktoré mali byť dôkazom rýchleho etablovania sa tejto organizácie v spoločnosti po 14. marci 1939. Pre HM boli tiež príležitosťou prezentovať výsledky svojej dovtedajšej práce. V rámci osláv sa preto uskutočnili preteky v stavbe stanov, v uzlení, vo varení, v signalizácii. Fyzickú zdatnosť haemistov mali preveriť ľahkoatletické preteky. Bolo to prvé oficiálne športové zápolenie v radoch HM. Vrcholom osláv bola nedeľa 9. júna. Program otvorila oficiálna bohoslužba, po ktorej nasledoval „slávnostný sľub vernosti Bohu, národu a štátu“ nastúpenej HM do rúk prezidenta J. Tisu pred budovou Slovenského národného divadla. Vrcholom bol pochod HM bratislavskými ulicami. Atmosféru dotvárali trubači na čele defilujúcich prúdov, vybavení fanfárami, poľni-

110 SNA, f. 605, 605-19-7.

111 Stráž, november – december 1940, roč. 3-4, s. 82.

112 Slovák, 24. 4. 1940, s.3, HG, HM a Rodobrana skladá hold Dr. Vojtechovi Tukovi.

cami, flautami a bubnami, ktoré si HM zaobstarala podľa vzoru svojich rovesníkov z nacistických Hitler Jugend.¹¹³ Na tribúne im tleskala kompletná vládna garnitúra na čele s prezidentom J. Tisom a predsedom vlády V. Tukom. Súčasťou oficiálnych osláv bolo tiež predstavenie v Slovenskom národnom divadle „Chlapci na stráži“ od J. Debnára¹¹⁴, ale tiež výstava organizovaná v priestoroch Spolku slovenských umelcov na Šafárikovom námestí. Vystavené tu boli haemistické časopisy, kalendáre, knihy, plagáty, letáky, rozkazy, makety táborov, ale tiež ručné práce. Dominovali obrázky a fotografie zo života HM, ktorých tu bolo vystavených vyše 500. Celú akciu mohutne podporila dobová tlač a rozhlas, ktoré slávnostne oznamovali, že „9. júna ...pred našimi zrakmi, radosťou plesajúcimi, videli sme v sprievode na uliciach hlavného mesta Slovenskej republiky tisíce a tisíce našej mládeže, verne oddanej Hlinkovmu kultu.“¹¹⁵

Možno konštatovať, že v sledovanom období sa organizácia Hlinkovej mládeže pomerne rýchlo etablovala v novo sa tvoriacom politickom systéme. Ako jeden z oporných pilierov ľudáckeho režimu sa od začiatku stala prostriedkom glajchšaltovania slovenskej spoločnosti. A to aj napriek tomu, že v konečnom dôsledku MH nebola povinná. V sledovanom období HM ešte nebola úplne organizačne a ani personálne dobudovaná. Doriešená nebola ani otázka povinného členstva, ani jej zapojenie do systému brannej výchovy (k tomu došlo až v roku 1943). Jej konkrétna podoba sa postupne dobudovala v neskoršom období. Činnosť HM vyvrcholila po vypuknutí SNP, kedy sa jej členská a funkcionárska základňa stala, okrem iného, jedným z prostriedkov pre vytváranie ozbrojených zložiek represívneho aparátu okupačného režimu.

7. Problémy s budovaním Úradu propagandy

Paralelne s potrebou zmocniť sa masovokomunikačných prostriedkov vyvstala tiež požiadavka ich dôslednej a jednotnej koordinácie, tak aby slúžili každodennej požiadavke, ktorú diktovalo úsilie o nacionálnu premenu Slovenska.¹¹⁶ Ľudácky ideológ Dr. Štefan Polakovič už v roku 1939 napísal: „Prvotnou úlohou musí byť ideové sprac-

113 SNA, f. 605, 605-22-1, rozkaz č. 17; VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č. j. 155 762, rozkaz č. 6 z 20. 2. 1940.

114 Pseudonym Janka Borodáča.

115 Slováč, 11. 6. 1940, s. 3, Radostná nedeľa Bratislavy; 8. 6. 1940, s. 5, Idú krásne dni HM.

116 Mechanizmus pôsobenia propagandy Slovenského štátu v 60 – tých rokoch už čiastočne analyzoval DARMO, J.: Propaganda slovenského štátu. (I. časť, formovanie jej mechanizmu). In: Otázky žurnalistiky, Bratislava 1965, s. 320-367; Tamže: Propaganda slovenského štátu. II. časť (1939 – 1944). In: Otázky žurnalistiky, Bratislava 1967, s. 51-74. Napriek viacerým pozitívam týchto štúdií, (mimochodom dnes takmer zabudnutých), ich najväčším nedostatkom je čiastočná absencia pôvodného archívneho výskumu, keďže viaceré fondy v tej dobe ešte neboli prístupné, resp. spracované, tiež slabý poznámkový aparát. Viaceré fakty preto nemožno verifikovať.

covanie celku.“ Podľa Polakoviča sa pilierom ideovej prevýchovy mali stať tri inštitúcie – Hlinkova garda, Hlinkova mládež a Úrad propagandy.¹¹⁷

Úrad propagandy mal prevziať „sústavnú ideovú výchovu v duchu národných tradícií kresťanských, v duchu zákonov národnej duše a v duchu ideových smerníc, udávaných Vodcom.“¹¹⁸ Vznikol pri predsedníctve vlády, a to už v období autonómie. Len pripomeniem, že okrem riadenia vlastného úradu patrilo do jeho kompetencie tiež vedenie Slovenskej tlačovej kancelárie a Slovenského rozhlasu.¹¹⁹ Na druhej strane cenzúra tlače bola stále v kompetencii ministerstva vnútra, od 1. januára za ňu zodpovedala Ústredňa štátnej bezpečnosti. Zmeny tu nastali až po vydaní vládneho nariadenia o Úrade propagandy z 23. júna 1941.¹²⁰

Jeho organizačná výstavba však napredovala veľmi pomaly. Podpísal sa pod to najmä nedostatok spoľahlivých a vzdelaných redaktorov. Ako príklad možno uviesť, že začiatkom roku 1940 mal úrad len 26 zamestnancov.¹²¹ Veľmi ťažko si budoval tiež sieť vlastných regionálnych spolupracovníkov. Určitého pokroku sa dosiahlo až v októbri 1940, keď sa z rozkazu predsedu vlády zaviedla funkcia župný referent Úradu propagandy.¹²² Úlohou samotného úradu a jeho redaktorov bolo vydávať ideové smernice pre jednotlivé oblasti spoločenského a politického života, propagovať vládnu politiku, organizovať stranícke kurzy a mítingy, prednášky, manifestácie, národné slávnosti a kultúrne podujatia. Nedostatok vlastných zamestnancov sa darilo odstrániť využitím HG, ktorej bola zverená aktívna propaganda. Veľmi dôležitá bola tiež spolupráca s propagačným oddelením Generálneho sekretariátu HSLS, najmä pri organizovaní straníckych zhromaždení a mítingov. V budúcnosti Úrad propagandy usmerňoval tiež výchovu v armáde, ktorú malo na starosti 4. oddelenie Prezídia MNO.¹²³

Dôležitá bola tiež spolupráca s Ústrednou osvetovou komisiou, ako i s jej okresnými a miestnymi kultúrnymi komisiami. Ich činnosť sa sústredila na upevňovanie národného povedomia a vzdelanosti – v radoch širokej verejnosti organizovali rôzne jazykové, recitačné, divadelné a spevácke kurzy. Svoju bohatú publikačnú a prednáškovú činnosť v oblasti národno-výchovnej však museli zosúladiť s potrebami režimu. Ich funkcie prevzala z poverenia ministerstva školstva a národnej osvety už v období auto-

117 Slovák, 16. 7. 1939, s. 8, Ideové budovanie slovenského štátu.

118 ŠA Nitra, f. Župa Nitra III, škatuľa 1, 1245/40 prez.

119 Za zástupcu šéfa ÚP A. Macha vo vedení STK a Slovenského rozhlasu bol 16. 3. 1939 menovaný P. Čarnogurský. Slovák, 17. 3. 1939.

120 Slovenský zákonník 1941, nariadenie s mocou zákona 116/41 Sl. z.

121 K 11. 7. 1940 bol stav ÚP nasledujúci: A. Mach – šéf ÚP, Konštantín Čulen – zástupca, Rudolf Strieženec – prednosta kancelárie a redaktor, Emo Bohúň – riaditeľ STK, Ján Smrek – redaktor tlačového oddelenia predsedníctva vlády, 10 redaktorov a 10 kancelárskych síl. Počet zamestnancov sa však postupne zvyšoval a za úradovania K. Murgaša v roku 1941 ich bolo už 53. SNA, f. NS, IIA – 892, Tn ľud 6/46 J. Tiso.

122 ŠA Nitra, f. Župa Nitra III, škatuľa 1, 1245/40 prez.

123 Bližšie pozri ŠUMICHRASŤ, P.: Výchovná práca v slovenskej armáde v zázemí v rokoch 1939 – 1944. In: Vojenská história, 6, 2002, č. 1, s. 26-51.

nómie Matica slovenská, v miestnych a okresných komisiách však mali zastúpenie tiež HSLS, HG a HM. Spolupráca Úradu propagandy s osvetovými komisiami sa prehĺbila od roku 1940, keď bolo ich ústredie aj napriek protestom matičiarov pričlenené priamo k ministerstvu školstva a národnej osvety do Bratislavy.¹²⁴

Okrem nedostatku vlastných pracovníkov sa Úrad propagandy v prvých rokoch svojej existencie potýkal tiež s absenciou ucelenej príručky oficiálnych ideologických smerníc. Presné vymedzenie a formulovanie straníckych ideových postulátov, ktoré mali byť základným pilierom budovania SR komplikovali okrem iného už spomínané rozpory medzi predstaviteľmi tzv. konzervatívnej línie vnútri ľudáckeho tábora a radikálmi.¹²⁵

Začlenenie Úradu propagandy do politických štruktúr režimu komplikoval tiež nedostatok skúseností z budovania inštitúcie takéhoto druhu. Toho dôkazom je, okrem iného, že až do roku 1941 v legislatívno-právnej oblasti nevyšla žiadna norma, ktorá by legalizovala jeho existenciu.

O to, ako napreduje výstavba Úradu propagandy sa najmä od vypuknutia druhej svetovej vojny intenzívne zaujímali aj kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Tie znepokojovali najmä množiace sa správy o šírení šepkanej propagandy a rozširovaní nepriateľských letákov.¹²⁶ Už v marci 1940 preto na Slovensko prichádza nemecký poradca Eduard Freuenfeld, ktorý bol zamestnancom Goebelsovho ministerstva propagandy. Jeho príchod zo strany nacistov však neurgovala len potreba prestavby tejto inštitúcie podľa nacistického vzoru. Ako tajný agent SD mal tiež dôležité politické úlohy. Tie spočívali najmä v podpore radikálov na čele s predsedom vlády V. Tukom¹²⁷ v práve vrcholiacom vnútropolitickom zápase. V tomto kontexte treba interpretovať aj jeho postoj k vedeniu Úradu propagandy. Podľa jeho poznatkov neutešený stav bol dôsledkom podkopnej práce vtedajšieho ministra vnútra a ministra zahraničných vecí F. Ďurčanského, ktorý často zasahoval do riadenia propagandy, a to v snahe vyvážiť vplyv radikálov na čele so šéfom Úradu propagandy A. Machom a predsedom vlády V. Tukom. Freuenfeld sa, okrem iného, hneď po svojom príchode postavil proti snahe konzervatívcov dosadiť namiesto Macha jeho zástupcu Konštantína Čulena.¹²⁸ Kritikou nešetril ani na adresu samotného A. Macha, ktorý sa podľa neho o zverený úrad vôbec nezaujímal pre svoju prílišnú zaangažovanosť vo vrcholiacom vnútropolitickom boji. V prvej polovici apríla dokonca Tuka oznámil nemeckému vyslancovi Bernardovi, že Mach sa vzdá funkcie šéfa ÚP pre svoju zaneprázenosť spojenú s funkciou hlavného

124 Slovenská politika, 22. 12. 1939, Pokyny pre vidieckych pracovníkov.

125 Na absenciu záväzného „autoritatívne autorizovaného programu“ si posťažoval aj jeden z budúcich šéfov ÚP K. Murgaš, ktorý si pod tým predstavoval „niečo takého, ako je napr. program NSDAP s jej 25 bodmi, ktoré sú záväzné pre každého nemeckého človeka, počnúc od Führera až po najskromnejšieho robotníka.“ SNA, f. NS, II A – 892, Tn ľud 6/46, J. Tiso.

126 NA Praha, f. 136, 136-80-3, správa nemeckého vyslanectva pre AA z 31. 12. 1939.

127 NA Praha, f. 136, 136-77-2, korešpondencia E. Freuenfelda s AA.

128 Tamže, hlásenie E. Frauenfelda o budovaní ÚP zo 6. 6. 1940.

veliteľa HG, nakoniec k tomu však nedošlo.¹²⁹ Samotný Mach bol k reorganizácii ÚP v tomto čase skeptický. V rozhovore s Freuenfeldom 7. mája dokonca vyhlásil, že tento úrad sa aj tak stane inštrumentom Ďurčanského protinemeckej politiky. Tiež ho informoval o svojom odhodlaní žiadať od Tisu úrad ministra vnútra, v opačnom prípade bol rozhodnutý vzdať sa všetkých funkcií, pretože na seba nechcel viac brať zodpovednosť za protinemecký kurz v slovenskej politike. Samozrejme, Macha k takémuto postoju viedla istota podpory zo strany Nemecka, na ktorú sa spoliehal.¹³⁰ Situácia sa vyhroutil po Machovom odvolaní z funkcie hlavného veliteľa HG v máji 1940, kedy mu bol znemožnený tiež vplyv na riadenie Úradu propagandy. Situáciu vyriešil až salzburský diktát zo strany nacistického Nemecka. Do čela Úradu propagandy bol dosadený ďalší radikál Karol Murgaš, zatiaľ čo A. Mach sa „konečne“ stal ministrom vnútra.

O tom, že postup Úradu propagandy na jednej a vlády, resp. vedenia HSLŠ, na druhej strane, nebol v období pred Salzburgom vždy jednotný, svedčia množiace sa prestrelky v ľudáckej tlači. V tejto súvislosti treba zopakovať, že Úrad propagandy v tomto období ešte nemal monopol na cenzúru. Útoky radikálov sa preto sústredili najmä okolo časopisu Gardista.

Aj napriek naznačeným nedostatkom vláda nezmenila svoj názor koncentrovať na Úrad propagandy monopol na organizovanie a vykonávanie propagandy. V prvej polovici roka 1940 boli vypracované dva vládne návrhy zákona – 1. o Sekretariáte tlače a spravodajstva 2. o Sekretariáte pre národno-politickú výchovu. Prvý menovaný mal vzniknúť v Úrade predsedu vlády SR. Obidva tieto zákony mali vstúpiť do platnosti 1. júla 1940, nakoniec však došlo k prepracovaniu, resp. spojeniu oboch návrhov do jedného. Podľa tohto návrhu z 5. júna sa mal vytvoriť Sekretariát propagandy, v ktorom sa mali zlúčiť tlačový odbor predsedníctva vlády, dovtedajší Úrad propagandy a Slovenská tlačová kancelária. Ani tento návrh sa však neukazoval ako dostačujúci. Nový návrh predložený o necelý mesiac mal podobu nariadenia z mocou zákona. Podľa neho sa pri predsedníctve vlády mal zriadiť Štátny sekretariát pre propagandu. Na jeho čele mal stáť štátny tajomník, ktorého mal na návrh predsedu vlády menovať prezident republiky. Mal byť postavený na úroveň ministrov a mal sa tiež zúčastňovať zasadnutí vlády. Mala mu byť podriadená celá tlač, vrátane Slovenskej tlačovej kancelárie, ktorá sa mala stať jeho súčasťou. Štátnemu tajomníkovi malo podliehať tiež duchovné a ideové vedenie slovenského rozhlasu, cudzineckého ruchu a celého filmovníctva. Ani tento návrh sa však nerealizoval. Podľa K. Zavackej sa pod toto nariadenie podpísala najmä aktivita V. Tuku, ktorý tak chcel opätovne posilniť pozíciu odstaveného A. Macha. Na druhej strane krátko na to sa Mach v dôsledku salzburských rokovaní stal ministrom vnútra a otázka reorganizácie Úradu propagandy sa dostala na čas do ústrania.¹³¹

129 NA Praha, f. 136, 136-77-1, D 588115-116, hlásenie Freuenfelda na AA zo 7. 5. 1940.

130 NA Praha, f. 136, 136-77-1, D D 588117-119, hlásenie Freuenfelda na AA zo 7. 5. 1940.

131 Bližšie pozri ZAVACKÁ, K.: Tlač, cenzúra... ref. 19, Kapitola 1, s. 253-255.

Uvedené návrhy na organizovanie sekretariátu propagandy obsahovali aj návrhy jeho organizačnej štruktúry. Zatiaľ posledný návrh jeho organizačného poriadku pred Salzburgom pochádza z 11. júla 1940. Podľa neho sa mal členiť na tri oddelenia (A – propaganda, B – tlač, C – kultúra), každé s viacerými pododdeleniami: **A. oddelenie** – 1. „aktívna propaganda“ (distribúcia letákov, brožúr, redigovanie a rozširovanie úradných nástenných novín, propaganda štátnej idey, propagácia tzv. riešenia židovskej otázky, zahraničná propaganda); 2. rozhlas; 3. film; 4. obrázková služba (cenzúra a redigovanie obrázkového materiálu); 5. cestový ruch; **B. oddelenie** – 1. Slovenská tlačová kancelária; 2. lektorát; 3. odpočívacia služba; 4. domáca tlač; zahraničná tlač; 6. tlač oddelenia predsedníctva vlády; **C. oddelenie** – 1. literatúra, 2. nakladateľstvo, 3. výtvarníctvo, 4. divadlo a hudba, 5. výchova ľudu (usmerňovanie občianskej výchovy v duchu politiky HSLS prostredníctvom niektorých pre tento cieľ vybraných inštitúcií – HG, armády, školy...)¹³²

V návrhu vymedzená náplň práce jednotlivých oddelení bola v nasledujúcom období všeobecne akceptovaná. Na druhej strane celková organizačná štruktúra úradu sa aj napriek tomuto návrhu neustálila a postupne viackrát menila.

8. Postavenie Deutsche Partei

Deutsche Partei mala byť podľa Ústavy SR reprezentantkou politickej vôle slovenských Nemcov (asi 130 tisíc osôb). Jej cieľom bolo totálne ovládnutie nemeckého etnika a jeho usmernenie v duchu ideológie nemeckého nacizmu. Pritom pohltila všetky nemecké organizácie a spolky, aj keď niektoré nesúhlasili a podvolili sa len postupne.¹³³ V sneme mala strana najskôr dvoch zástupcov (Franz Karmasin, Jozef Steinhübel), od marca 1940 troch (tiež Sigmund Keil). Napriek tomu, že vznik Slovenského štátu nenaplnil politické ambície predstaviteľov Deutsche Partei v podobe pripojenia Slovenska k Nemecku, F. Karmasinovi sa už krátko po 14. marci podarilo presadiť novú koncepciu jej politiky. Postoj SR k nemeckej menšine mal byť kritériom vzťahu slovenskej vlády k nacistickému Nemecku. V praxi to podľa Karmasina malo znamenať, že slovenskí Nemci si budú môcť klásť akékoľvek požiadavky a slovenská vláda ich v snahe udržať si dobré vzťahy s nacistickým Nemeckom bude musieť plniť. Vzťah nemeckej menšiny k slovenskej vláde a k ostatným orgánom moci sa vykryštalizoval už v lete 1939. Ten mal byť príkladom pre ostatné nemecké menšiny, najmä v juhovýchodnej Európe. DP však mala mať tiež ďalšiu dôležitú funkciu, o ktorej sa však verejne nehovorilo, mala byť dôležitým informačným kanálom o dianí na Slovensku. V centrále DP sa preto od začiatku množili informácie o politických činiteľoch HSLS,

132 ŠA Nitra, f. Župa Nitra III, škatuľa 1, 1245/40 prez., organizačný návrh sekretariátu propagandy z 11. 7. 1940.

133 SCHVARC, Organizačná štruktúra... ref. 15, Úvod, s. 101-103.

ktoré sa potom zasielali kompetentným orgánom v Nemecku. Aj keď spolupráca medzi slovenskými politikmi a predstaviteľmi DP nebola ani zďaleka ideálna, ľudákom v konečnom dôsledku nezostávalo nič iné, len ustupovať.¹³⁴ Nemcom pritom vyhovoval aj fakt, že postavenie nemeckej menšiny nebolo presne vymedzené, nebol vypracovaný ani jej štatút a v slovenskom zákonodarstve (v ústave) boli menšinové otázky formulované len všeobecne.¹³⁵ Na druhej strane Karmasinovi sa nepodarilo posilniť postavenie štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny, nemal ani právo zúčastňovať sa na zasadnutiach vlády ako riadny člen. Uznesením vlády z 21. júna 1939 sa kodifikovalo postavenie štátneho sekretariátu ako poradného orgánu zaoberajúceho sa žiadosťami a sťažnosťami príslušníkov nemeckej menšiny.¹³⁶ Jeho snahu však nepodporila ani Volksdeutsche Mittelstelle, organizácia založená pri nemeckom Zahraničnom úrade, ktorá riadila činnosť zahraničných Nemcov. Tá nechcela, aby Karmasin preberal zodpovedné funkcie, ale aby pôsobil ako nezávislý vodca nemeckej skupiny podľa pokynov z Berlína.¹³⁷ V dôsledku vojny proti Poľsku a víťazného ťaženia nemeckej armády sa postavenie DP na Slovensku ešte posilnilo, aj keď jej predstavitelia sa v tomto období museli definitívne rozlúčiť so svojou túžbou po „anšluse“ k Nemecku.¹³⁸

Na základe vnútropolitického vývoja na Slovensku Karmasin už v novembri 1939 tlmočil svoje obavy z oslabovania nemeckého vplyvu na Slovensku. Chcel okrem iného posilniť postavenie DP v zmysle jednotného zastupovania ríšskych záujmov na Slovensku. Chcel tiež docieľiť bližšie pripútanie Slovenska k Nemecku v hospodárskej oblasti, a to zavedením menovej únie. Karmasin sa staval tiež proti zavádzaniu stavovského zriadenia na Slovensku, v čom ho podporoval samotný V. Tuka. V liste, ktorý mu adresoval 1. decembra 1939 vyjadril zásadné pripomienky k návrhu zákona o stavoch. Prestavba spoločnosti podľa týchto princípov by podľa neho ohrozila záujmy nemeckej menšiny (zákon nepredpokladal vytváranie sekcií a podobných útvarov na národnostnom princípe), zároveň by spôsobila neudržateľné otrasy v hospodárstve.¹³⁹

O posilnenie vplyvu nemeckej menšiny na Slovensku žiadal Karmasin aj samotného ministra zahraničných vecí J. von Ribbentropa počas audiencie 1. decembra 1939. Ribbentrop na základe jeho hodnotenia situácie pristúpil na vyslanie poradcov na Slovensko, avšak bez toho, aby viditeľne zasahovali do „vnútroštátnych štruktúr“. Tiež súhlasil s posilnením nemeckého kultúrneho vplyvu prostredníctvom DP na Slovensku. Rozhodnutie o vyslaní poradcov však Karmasinovi príliš nevyhovovalo, lebo to ešte viac ohrozovalo jeho predstavu o postavení DP. Ako upozornil M. Schvarc, pohľad Karmasina sa však nie celkom zhodoval s názormi nemeckého vyslanca na Slovensku

134 Tamže.

135 KOVÁČ, ref. 15, Úvod, s. 158.

136 SCHVARC, Pozícia... ref. 15, Úvod, s. 79.

137 Tamže, 156.

138 Tamže, s. 161.

139 Tamže, s. 80-81.

H. Bernarda, ktorý v elaboráte pre Ribbentropa DP vyčítal, že jej nátlaková politika voči slovenskej vláde nie je celkom v súlade s oficiálnou líniou Zahranického radu voči Slovensku. Bernard tak nepriamo poukázal na fakt, že vzťah medzi vedením DP a ríšskymi úradovňami nebol ideálny.¹⁴⁰

Na jar 1940 na Slovensku vrcholil vnútropolitický zápas medzi radikálnym a konzervatívnym krídlom v HSLS. Je logické, že Karmasin sa postavil na stranu Tukovej skupiny, ktorú aj aktívne podporoval ako poradca a dôverník. To mu umožňovalo aktívne zasahovať do vnútro politickej situácie a kreovať vlastné predstavy o riešení situácie na Slovensku, tie potom predkladal kompetentným miestam v Berlíne. Politika DP však pritom naďalej skryte usilovala o pripojenie Slovenska k Ríši alebo aspoň jeho čo najtesnejšie pripútanie k nej. Pritom vnútro politické konflikty vzbudzovali medzi príslušníkmi nemeckej menšiny nádeje, že už čoskoro dôjde k pripojeniu Slovenska k Nemecku. Karmasin musel v tejto súvislosti čeliť tlaku z nižších štruktúr strany.¹⁴¹

Strana síce fungovala na vodcovskom princípe, čomu zodpovedalo jej prísne hierarchické členenie, jej reorganizácia tým však nebola ukončená.¹⁴² Snaha prispôbiť sa nacistickej štátostrane v Nemecku – Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strane (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei NSDAP) (zároveň sa vysporiadať s prílevom nových členov) sa podpísala pod zmeny územného členenia strany. Napríklad k 31. marcu 1940 pozostávala územná organizácia DP zo 7 krajov, 129 miestnych skupín¹⁴³ a 13 oporných bodov¹⁴⁴ a mala 3800 funkcionárov.¹⁴⁵ Tomu zodpovedala aj potreba vypracovať nové stanovy, ktoré vstúpili do platnosti v marci 1940. Vychádzali zo stanov NSDAP a potvrdzovali tak totalitný charakter DP. Na ich základe bol Karmasin zvolený za doživotného vodcu národnej skupiny. Jeho voľbu v apríli formálne potvrdil Volksdeutsche Mittelstelle ako nadriadený orgán pre činnosť nemeckých menšín v priestore juhovýchodnej Európy. V tomto období mala strana už 57 tisíc členov.¹⁴⁶

Početne rástli tiež stranícke polovojenské jednotky Freiwillige Schutzstaffel (dobrovoľné ochranné oddiely), ktorých vzorom boli ríšske SA a SS a ich poslaním „glajchšaltácia nemeckej menšiny v zmysle ideológie nacionálneho socializmu, poriadková služba, ochrana pri zhromaždeniach strany a stafáš pri slávnostných príležitostiach.“¹⁴⁷ Do konca roka 1939 mali už viac ako 5 tisíc príslušníkov. Ich vybraní príslušníci sa cvičili priamo u SS v Nemecku a to v duchu nacistickej ideológie.¹⁴⁸ Postavenie FS sa

140 Tamže, s. 81-82.

141 Tamže, s. 82-92.

142 KOVÁČ, ref. 15, Úvod, s. 165.

143 Miestna skupina sa členila na kamarátstva (Kameradschaft) a tie na susedstvá (Nachbarschaft).

144 Oporné body vznikali v miestach s veľkým rozptylom nemeckého obyvateľstva.

145 SCHVARC, M.: Organizačná štruktúra... ref. 15, Úvod, s. 104-107.

146 Tamže, s. 107-112, 116.

147 SCHVARC, „Úderka... ref. 15, Úvod, s. 45.

148 LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962, s. 23-24; Schvarc však uvádza, že počty členov FS príliš nestúpali, v marci 1940 mala organizácia 4622 aktívnych členov.

zvýraznilo po prijatí vládneho nariadenia 240/39 Sl.z z 27. septembra, ktoré dodatočne legalizovalo ich postavenie. Nadväzovalo na vládne nariadenie o HG a FS priznávalo podobné postavenie. Podľa paragrafu 1 mala byť služba v FS povinná pre všetkých príslušníkov nemeckej menšiny mužského pohlavia vo veku 18-60 rokov (tu sa tento paragraf odvolával na vládne nariadenie 220/39 o HG). Príprava na ňu sa mala realizovať v útvaroch Deutsche Jugend (DJ).¹⁴⁹ Dôležitý bol paragraf 2, podľa ktorého patrilo k povinnostiam príslušníkov FS „v rámci záujmov nemeckej národnej skupiny sledovať verejný život v Slovenskom štáte a pozorovať, či zákony, nariadenia a opatrenia štátnych orgánov sú zachovávané a v tomto smere podávať na príslušné miesta potrebné hlásenia a podnety.“ Zároveň mali spolupôsobiť pri obrane štátu a pri udržovaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti. Najvyšším veliteľom FS a DJ sa podľa paragrafu 3 stal prezident republiky, ktorý mal právo menovať hlavného veliteľa FS. Paragraf 4 predpokladal tiež budovanie ozbrojených jednotiek Einsatzgruppen (ET).¹⁵⁰ Podobne ako v prípade HG ani toto vládne nariadenie nemalo dlhé trvanie. Novelizované bolo už nariadením s mocou zákona z 21. decembra 1939 o FS a DJ, a to v dôsledku už spomínaného prekračovania kompetencií zo strany príslušníkov FS.¹⁵¹ Zrušilo sa ním povinné členstvo v týchto organizáciách, na vykonanie brannej výchovy sa však mal v rámci nich prihlásiť každý občan nemeckej národnosti mužského pohlavia. Podľa vzoru HG bol zmiernený tiež pôvodný paragraf 2 v tom zmysle, že spolupôsobiť pri obrane štátu a pri udržovaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti mohla FS len spôsobom, „ktorý určí minister vnútra a minister národnej obrany.“ Medzi predstaviteľmi DP vyvolala novela vládneho nariadenia pobúrenie, o čom svedčí aj oficiálna sťažnosť F. Karmasina z 19. decembra 1939, ktorú adresoval predsedovi vlády V. Tukovi.¹⁵² Na postavenie FS však v konečnom dôsledku väčší vplyv nemala. Na druhej strane v tejto novele sa Karmasinovi podarilo docieľiť zmenu pôvodného paragrafu 3, keď v paragrafe 5 už nie je funkcia prezidenta spojená s funkciou najvyššieho veliteľa FS a DJ. Prezident mal len právo vymenovať hlavného veliteľa FS (zároveň ten mal byť aj veliteľom DJ), a to na návrh vodcu nemeckej národnostnej skupiny.

Podľa organizačného rozkazu z marca 1940 sa štruktúra FS organizačne rozčlenila namiesto pôvodných troch špeciálnych oddielov na 7 sturmbannov (1. Bratislava – mesto; 2. Bratislava – okolie; 3. Kremnica; 4. Nemecké Pravno; 5. Horný Spiš; 6. Dolný Spiš). Samostatný sturmbann č. 7 mala vytvoriť špeciálna elitná jednotka tzv. Einsatztruppe, z mužstva, ktoré absolvovalo výcvikové kurzy pri SS. Okrem toho sa mali tvoriť tiež špeciálne jednotky motoristické a letecké. Hlavným veliteľom FS bol Walter Donath (Landesführer) a jeho zástupcom Zoltan Absalon (Sturmbannführer).¹⁵³ Treba

149 K činnosti DJ bližšie pozri SCHVARC, M.: Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In: Historický časopis, roč. 54, 2006, č. 3, s. 496-498.

150 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 240/39 Sl. z.

151 Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 311/39 Sl.z.

152 ABS Praha, f. 305, 10-P-15/3.

153 ABS Praha, f. 305, 2-90/8469, Befehl 1/40.

dodať, že organizovanie jednotiek ET sa postupne stalo rezervoárom pre Waffen SS a prešlo do jej kompetencie, čo vodca nemeckej menšiny F. Karmasin od začiatku akceptoval len s nevôľou.¹⁵⁴

Predstavám vedenia DP nie celkom zodpovedalo aj postavenie jej príslušníkov v armáde. Počiatočnú snahu sústrediť Nemcov do jednotiek s vlastným statusom totiž MNO oklieštilo. Na jeseň 1939 sa vytvoril „nemecký“ peší prápor v Spišskej Novej Vsi (od leta 1940 v Kremnici). Na jeseň 1939 sa vytvoril tiež „nemecký“ delostrelecký oddiel v Žiline (od polovice decembra do februára načas v Kežmarku). Obidve jednotky sa od začiatku potýkali s nedostatkom nemeckých dôstojníkov a hlavne rotmajstrov, neskôr poddôstojníkov z povolania. Veliaca a služobná reč týchto oddielov však bola slovenská. Aby sa odlišili, nosili ich príslušníci na golieri blúzy a pláštá malý odznak (na mieste kde sa nosilo číslo útvaru) vo forme malého plechového štítku s hákovým krížom. Príslušníci nemeckej menšiny však mohli byť zaradení aj do iných útvarov. Napríklad časť Nemcov prezenčnej služby bola už v roku 1940 zaradená aj do pracovnej služby.¹⁵⁵

Mnohí karpatskí Nemci sa už od roku 1939 dávali ilegálne naverbovať k SS. Do konca roku 1941 si túto cestu vybralo bezmála 600 dobrovoľníkov zo Slovenska. Dobrovoľný nábor sa však čoskoro zmenil, prostredníctvom rôznych nátlakových prostriedkov, na priame odvody brancov.¹⁵⁶

154 Prvé pokusy o formovanie jednotiek ET na Slovensku siahajú už do roku 1939, Karmasin im však ešte odolal. Pomohol mu aj fakt, že Zahraničný úrad nechcel takýmto spôsobom obmedzovať suverenitu SR. SCHVARC, „Úderka... ref. 15, Úvod, s. 57-65.

155 BAKA, I.: Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 216-217; SCHVARC, M.: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte v dňoch 1. – 14. júla 1941. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 4, s. 102-108.

156 MELZER, R.: Vojenská služba karpatských Nemcov v zbraniach SS v rokoch 1939 – 1945. In: Acta Historica Neosoliensia 5. Banská Bystrica 2002, s. 176.

Hlavný veliteľ HG Karol Sidor a jej politický náčelník Karol Murgaš prichádzajú k volebnej urne počas volieb do Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938.

K. Sidor počas volebného aktu 18. decembra 1938. Za ním stojí gardista, ktorého úlohou bolo „strážiť“ volebnú urnu.

Prvé slávnostné zasadnutie Snemu Slovenskej krajiny 18. januára 1939. Pri mikrofóne predsa snemu Martin Sokol.

Z prísahy príslušníkov Akademickej Hlinkovej gardy 4. mája 1939 v Bratislave. Pri mikrofóne reční predseda vlády Jozef Tiso.

Nástupná audiencia nemeckého vyslanca Hansa Bernarda u predsedu vlády J. Tisu v Topoľčiankach.

Predseda vlády Jozef Tiso v sprievode generálneho tajomníka HSLS Jozefa Kirschbauma v Trenčíne 26. júna 1939.

Prehliadka Hlinkovej mládeže v Trenčíne 26. júna 1939.

Manifestačný nástup Hlinkovej dopravnej gardy v Bratislave 6. augusta 1939.

Minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš v sprievode vodcu Deutsche Partei Fran-za Karmasina (v uniforme stotníka slovenskej armády) v septembri 1939.

Karol Murgaš (vpredu tretí zľava) v rozhovore s ministrom národnej obrany gen. I. tr. F. Čatlošom na poľskom území v septembri 1939.

Rozvoz dobovej tlače pre poľné jednotky slovenskej armády v septembri 1939 počas vojny proti Poľsku.

Minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš reční k slovenským vojakom na poľskom území.

Jozef Tiso za rečníckym pultom počas zjazdu HSLS 1. októbra 1939. Vľavo od neho sediaci podpredseda vlády Vojtech Tuka a minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák.

Minister zahraničných vecí Ferdinand Ďurčanský (sediaci prvý zľava) a predseda vlády Jozef Tiso počas vojenskej prehliadky pri Poprade 5. októbra 1939.

Voľba prezidenta republiky 26. októbra 1939.

Prezident SR Jozef Tiso s vládou SR 2. novembra 1939 (zľava): Július Stano (minister dopravy a verejných prác), gen. I. triedy Ferdinand Čatloš (minister národnej obrany), Gejza Medrický (minister hospodárstva), Jozef Sivák (minister školstva a národnej osvety), Jozef Tiso, Vojtech Tuka (predseda vlády), Ferdinand Ďurčanský (minister vnútra a minister zahraničných vecí), Gejza Fritz (minister pravosúdia), Mikuláš Pružinský (minister financií).

*Vojenská
prehliadka
v Banskej
Bystrici v októbri
1939.*

Doživotný správca Matice slovenskej prof. Jozef Škultéty (narodený 1853) slávnostne podpisuje svoj vstup do Hlinkovej gardy. Po jeho pravici minister národnej obrany gen. I. triedy Ferdinand Čatloš a po jeho ľavici hlavný veliteľ HG Alexander Mach.

Prezident J. Tiso, predseda vlády V. Tuka a ďalší predstavitelia vlády počas propagácie zbierky na zlatý poklad.

Slávnostné odhalenie pomníka Antona Kopala 14. marca 1940 vo Veľkých Uherciach. Tento príslušník HG zahynul v dôsledku četníckeho zásahu počas marcovej krízy v roku 1939 v Bratislave.

Hlavný veliteľ HG Alexander Mach reční počas manifestačného nástupu HG v Bratislave 21. apríla 1940.

Hlavný veliteľ HG Alexander Mach s generálnym tajomníkom HSLS J. Kirschbaumom na manifestácii v apríli 1940. Prvý zľava vodca Deutsche Partei Franz Karmasin.

*Nový hlavný veliteľ
HG František Galan
(v popredí) v sprievode
generálneho tajomníka
HSLŠ Jozefa
Kirschbauma (prvý
zľava) na audiencii
u prezidenta J. Tisu
21. mája 1940.*

*František Galan
– hlavný veliteľ HG
(máj – júl 1940).*

Manifestačný nástup HM v Bratislave počas Dní HM 9. júna 1940.

Židia prezenčnej pracovnej povinnosti v roku 1940.

Deň nemeckých frontových bojovníkov v Bratislave 30. júna 1940.

*Prezident J. Tiso
v rozhovore
s novým
nemeckým
vyslancom
na Slovensku
Manfredom
von Killingerom
v auguste 1940.*

VI. Režim v období prehlbujúcej sa vnútro politickej krízy

Úspech poľského ťaženia mal výrazný vplyv na posilnenie vnútro politickej stability ľudáckeho režimu. Jeho predstavitelia ani v tomto období nemuseli pristúpiť k drastickejšim formám politickej perzekúcie svojich odporcov, čo bolo determinované aj tým, že organizovaný odboj sa vtedy len rozbíhal. Vláda napriek tomu zefektívnila organizáciu spravodajstva na poli štátobezpečnostnom vytvorením Ústredne štátnej bezpečnosti. Na druhej strane pre charakter režimu SR po skončení vojny proti Poľsku bolo charakteristické tiež posilnenie vplyvu Hlinkovej gardy, ktorá mohla kontrolovať politický ale aj spoločenský život krajiny. Táto skutočnosť čoskoro vyvolala odpor, tak v radoch širokej verejnosti, ako aj vo vlastnom tábore HSLS. Situáciu nevyriešilo ani nové nariadenie s mocou zákona o HG z decembra 1939. Na Slovensku sa tak schýľovalo k vládnej kríze, ktorú vyriešil až známy salzburský diktát zo strany nacistického Nemecka v lete 1940.

1. Vznik a počiatky činnosti Ústredne štátnej bezpečnosti

Jedným z najväčších nedostatkov, ktoré determinovali efektívnosť činnosti mocensko-represívneho aparátu, bola absencia jednotnej organizácie spravodajstva. Na veľké nedostatky poukazovali aj kompetentné miesta v nacistickom Nemecku, čoho dôsledkom bolo vyslanie druhej policajnej komisie na Slovensko v septembri 1939. Po skončení vojny mala pôsobiť ako poradný orgán pri budovaní jednotnej organizácie štátnej bezpečnosti.

Prvé nariadenie o novej organizácii spravodajstva vydalo Prezídium MV už 12. októbra 1939. V jeho úvode sa píše: „Že u nás rušivé zjavy a osoby tieto zapríčiňujúce doposiaľ úplne nevymizli, to je známe. Ide teraz len o ich zistenie a spravodlivé potrestanie a tým o ich zneškodnenie. Nebolo by však účelné odhaliť a potrestať kde tu jedného previnilca alebo odhaliť len niekoľko málo protištátnych činov, tu musí byť plánovité zisťovanie nepriateľa národa vo forme stáleho, dobrého a rýchleho spravodajstva.“ Zmyslom tohto nariadenia bolo zorganizovať jednotnú spravodajskú službu.

Jej organizátorom sa mal stať okresný náčelník a prednosta štátneho policajného úradu za svoj obvod. Ich pomocnými orgánmi sa mali stať okrem žandárov a notárov tiež vybraní príslušníci štátnej správy (učitelia, úradníci), ako i predstavitelia HSLS, Hlinkovej gardy, prípadne Deutsche Partei a jej polovojenské jednotky Freiwillige Schutzstaffel. Predkladané hlásenia mali byť roztriedené do ôsmich okruhov:

1. *Komunistické pohyby* – hlásené malo byť najmä nedovolené počúvanie komunistických rozhlasových vysielaní, rozširovanie komunistických kníh, brožúr, časopisov a podobne. Okamžite hlásené mali byť tiež informácie o organizovaní ilegálnych protištátnych skupín, prejavy nespokojnosti – napríklad heslá alebo pozdravy.
2. *Správy o Židoch* – spravodajské orgány mali sústavne sledovať „všetky akcie politické a hospodárske, ktoré podnikajú na oslabenie slovenskej národnej vôle“. V súvislosti s arizáciou režim predpokladal, že Židia sa budú proti týmto reštriktívnym opatreniam brániť. Hlásená preto mala byť „všetká činnosť židovstva na Slovensku, pokiaľ narušuje alebo poškodzuje a ničí hospodársky život a podnikanie vôbec.“
3. *Správy o menšinách* – tu mali byť zaznamenané všetky politické snaženia menšín.
4. *Správy politické* – tu mala byť pozornosť venovaná aktivitám predstaviteľov rozpustených strán, ale tiež zástancom čs. režimu a odporcom „jednoty národa“.
5. *všetky záležitosti HSLS, DP, HG, FS* – tu sa malo hlásiť, či sa do týchto organizácií nedostali rôzni „rozvratníci a protištátni činitelia“, ako i karieristi.
6. *zatknutia politického významu* – tu mali byť hlásené všetky prípady, keď bol zatknutý nejaký popredný činiteľ politického a hospodárskeho života.
7. *veci tlače* – tu sa mali sumarizovať výsledky cenzúry všetkých tlačovín vychádzajúcich v obvode okresu, ktorá bola v kompetencii okresného úradu.
8. *veci hospodárske* – tu sa mali udávať všetky príčiny, ktoré komplikujú úspešný vývoj hospodárstva a jeho jednotlivých odvetví (nedostatok kapitálu, sabotáž, konkurencia, stávky, malá výrobná alebo spotrebná kapacita atď.).¹

Spravodajské hlásenia okresných náčelníkov sú roztrúsené po rôznych archívoch, preto ich, zatiaľ, nemožno ako celok vyhodnotiť. Napriek tomu možno konštatovať, že z pohľadu samotného režimu bola politická situácia stabilizovaná najmä v okresoch, kde mala HSLS aj v minulosti silnú podporu. Naopak, nespokojnosť vyplýva z hlásení napríklad v okrese Skalica, ktorý susedil s Protektorátom Čechy a Morava a bolo tu stále veľa Čechov, ale tiež z okresov, kde dominovalo evanjelické obyvateľstvo – Myjava či Turčiansky Sv. Martin. So znepokojením sa bezpečnostné orgány pozerali najmä na situáciu na východe medzi Rusínmi a Ukrajincami.

Ako dôležitý stimul odbojových tendencií (najmä v radoch komunistov) sa ukázal postup ZSSR až na územie okupovaného Poľska. Pátracia činnosť proti ilegálnej ko-

1 SNA, f. MV, škatuľa 26, zl. 24619/39, nariadenie o novej organizácii spravodajstva z 12. 10. 1939.

munistickej agitácii sa zaktivizovala najmä v dôsledku tlaku HG. Ako príklad možno uviesť hlásenie Ústredného veliteľstva Rodobrany z 22. novembra 1939, zaslané priamo novému ministrovi vnútra F. Ďurčanskému, v ktorom sa okrem iného hovorí: „Po celom Slovensku sa organizujú tajné buňky komunistickej strany. Akciu riadia židovskí mladíci zpozadia. Členské je KS 1. Iniciatíva pochádza z Ruska...“² HV HG v tejto súvislosti iniciovalo okresných veliteľov, aby „sledovali každým možným spôsobom prácu podozrivých osôb“.³ Už v tomto období sa na MV množili sťažnosti zo strany HV HG, ktoré pranierovalo každý prejav pasivity ako dôkaz protištátneho zmýšľania. Je preto pravdepodobné, že oficiálne orgány tieto informácie vyhodnocovali s odstupom. Hlavne keď HG naďalej obchádzala ich kompetencie, iniciovala svojvoľné lustrovanie a zatýkanie podozrivých osôb⁴ a vyzývala k politickým čistkám.

Informácie HG o vzráhaní sa ilegálnej komunistickej činnosti však znepokojili aj samotnú kanceláriu prezidenta J. Tisu, podľa ktorej bolo treba informácie o zakladaní komunistických buniek okamžite preveriť.⁵ HG prostredníctvom Ústredného veliteľstva Rodobrany už 30. novembra 1939 žiadala, aby všetky príslušné policajné úrady, žandárske veliteľstvá a okresné úrady spolupracovali pri vyhotovovaní zoznamov osôb, a to na jednej strane tých, ktorí boli už pred 6. októbrom známi ako komunistickí činitelia, ako i tých, ktorí boli aj po tomto dni zistení ako šíritelia komunistickej propagandy.⁶ Túto žiadosť si osvojilo aj samotné MV. Okresní náčelníci mali zoznamy vyhotoviť najneskôr do 10. januára.⁷ Týmto spôsobom sa síce zdokonalila evidencia podozrivých osôb, ale k hromadnému zatýkaniu nedošlo.

Napriek obavám nepristúpili bezpečnostné orgány v tomto období k nejakým drastickým formám perzekúcie svojich odporcov. Dokonca klesol počet osôb zaistených v Ilave. Napríklad v decembri 1939 tu bolo len 9 väzňov.⁸ Táto skutočnosť bola determinovaná okrem iného tým, že obavy z rastu komunistického hnutia sa ukázali byť prehnané. Ako príklad možno uviesť ako dopadlo pátranie po komunistoch v Prešove. Pomery v tomto meste kritizovala už v decembri 1939 Rodobrana.⁹ Podľa vojenskej spravodajskej služby medzi funkcionárov KSS patrili aj „vyšší úradníci, a to doktori, riaditelia, profesori, učitelia a dokonca dôstojníci HG“. Vyšetrovaním Policajného riaditeľstva v Prešove sa však nič nezistilo. Potvrdilo sa len to, že tiež v Prešove sa začalo oživovať komunistické hnutie, a že toto hnutie „má i tuná svojich dôverných pracov-

2 SNA, f. 10, škatuľa 3, a. j. 65, p. č. 16 150/56.

3 SNA, f. 209, 209-837-9, rozkaz HV HG č. 25 z 23. 11. 1939.

4 Napríklad 2. 12. 1939 robila Rodobrana domové prehliadky v Topoľčanoch, u osôb podozrivých z distribúcie komunistických letákov, pričom našla smernice komunistickej strany. SNA, f. 10, škatuľa 3, a. j. 66, p. č. 16 148/56.

5 SNA, f. 10, škatuľa 5, a. j. 49, žiadosť Kancelárie prezidenta republiky adresovaná prezídiu MV z 30. 11. 1939

6 SNA, f. 10, škatuľa 3, a. j. 65, p. č. 16 150/56.

7 ŠA v Nitre, pobočka Bojnice, f. OÚ, škatuľa 22, 1 678/39 prez.

8 SNA, f. 209, 209-853-7, obežník prezídia MV zo 16. 12. 1939.

9 SNA, f. 10, škatuľa 2, a. j. 52, p. č. 2 549/53.

níkov, ale pravdou je, že až dosiaľ sa ich činnosť tuná neprejavila ani v takom rozsahu ako v iných miestach....“¹⁰

Ešte menej zreteľné boli opozičné tendencie zo strany občianskeho nekomunistického odboja. Jeho činnosť sa totiž naďalej obmedzovala na debaty v uzavretých krúžkoch, korešpondenciu s čs. emigráciou v Juhoslávii a Francúzsku, ako i pomoc pri emigrácii.¹¹ Skutočnosť, že domáci odboj v tomto čase pre režim nepredstavoval väčšie nebezpečenstvo, bola determinovaná tiež upevnením postavenia SR v nacistickej sfére vplyvu. Propagande nahrávali úspechy nacistického Nemecka, ako aj neisté postavenie čs. zahraničného odboja na Západe, keďže západné veľmoci sa ešte otvorene nevylovili za obnovu ČSR.

Koncom roku 1939 už vrcholili prípravy na zriadenie centrálnej inštitúcie štátnej bezpečnosti, a to pod taktovkou Nemeckej policajnej komisie. Pre príslušníkov slovenskej polície organizovala prednášky o vzniku, organizácii, metódach a úlohách nemeckej polície. Prednášky boli zorganizované aj pre príslušníkov Rodobranu a FS, keďže predseda vlády V. Tuka a predseda Deutsche Partei F. Karmasin z nich chceli vytvoriť špeciálnu pomocnú bezpečnostnú zložku.¹² Na rozdiel od V. Tuku novému ministrovi vnútra F. Ďurčanskému sa prítomnosť nemeckých poradcov nepozdávala. Pred Národným súdom (NS) to dosvedčil tak Jozef Mišík (vtedajší šéf IV. oddelenia Prezídia MV (štátnobezpečnostné), neskôr prvý prednosta Ústredne štátnej bezpečnosti), ako aj neskorší nemecký poradca pre štátnu bezpečnosť Franz Johann Goltz.¹³ Činnosť komisie Ďurčanský podľa nich vnímal ako zasahovanie do kompetencií slovenských orgánov. Poburovala ho skutočnosť, že jej členovia prišli na Slovensko v presvedčení, že štátnobezpečnostná služba tu vlastne ani nefunguje. J. Mišík v tejto záležitosti pred Národným súdom vypovedal: „...títo gestapáci stále chodili na Policajné riaditeľstvo, tam nám prezerali zariadenia a keď videli, že máme správne vedenú kartotéku, tak sa zadivili, že ako je to možné, že Policajné riaditeľstvo je tak dobre vybavené...“ Podľa Mišíka usporiadal Ďurčanský ohľadne potreby politickej polície poradu. Mišík tu podľa vlastnej výpovede spolu s vtedajším policajným riaditeľom Jánom Juskom radil, aby sa takáto polícia nezriadila, keďže „máme dobre riadené spravodajské oddelenie (Spravodajská ústredňa – I.B.) policajného riaditeľstva“.¹⁴ Je otázne, do akej miery je táto výpoveď vierohodná, každopádne systém jednotnej organizácie štátno-bezpečnostnej služby vzhľadom na špecifiká jej činnosti chápali aj ľudáci ako nevyhnutnosť, o čom svedčia všetky predchádzajúce opatrenia. Podľa výpovede F. J. Goltza pred NS však Ďurčanského na činnosti komisie najviac pobúrila skutočnosť, že kurzy organizovala aj pre Rodobranu a jednotlivcov z FS. To bol podľa neho aj hlavný dôvod, pre

10 SNA, f. 10, škatuľa 3, a.j. 68, p. č. 16 147/56.

11 JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 18-27; Z nových prác zaoberajúcich sa odbojovou činnosťou pozri ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Cesty k sebe... ref. 13, Úvod.

12 SNA, f. NS, II. A-898, Tn ľud 8/46, A. Mach, svedecká výpoveď F. Goltza z 26. 8. 1946.

13 SNA, f. NS, II. A-898, Tn ľud, 8/46, A. Mach, svedecká výpoveď F. Goltza z 26. 8. 1946.

14 SNA, f. NS, A-894, Tn ľud 49/45, P. Starinský, svedecká výpoveď J. Mišíka z 31. 5. 1946.

ktorý museli jej príslušníci zo Slovenska už začiatkom roku 1940 odísť.¹⁵ V Bratislave zostal len F. J. Goltz ako styčný orgán a neskôr policajný atašé na nemeckom vyslanectve. Úrad Ríšskeho vodcu SS však príčiny odchodu komisie interpretoval inak. Už 2. februára 1940 v tejto súvislosti oznamoval Zahraničnému úradu, že „organizačná práca nemeckej polície vo vzťahu k slovenskej politickej polícii je v hlavných črtách dokončená, takže od januára 1940 existuje na Slovensku politická polícia. Táto práca sa robí podľa nášho vzoru, je však prispôbená a špecializovaná na slovenské pomery. Keďže je týmto práca policajnej komisie skončená, sťahujem policajnú komisiu a ponechávam iba kriminálneho komisára Goltza ako policajného atašé na nemeckom vyslanectve v Bratislave.“¹⁶

Určitú nevraživosť voči príslušníkom komisie si všimol aj nemecký vyslanec H. Bernard, ktorý v správe z 9. decembra 1939 pre Zahraničný úrad konštatoval: „Na jednej strane sú Slováci v otázke vmiešavania sa do ich vnútorných záležitostí mimoriadne citliví. Budú sa snažiť podľa možnosti o čo najväčšie zamedzenie vplyvu na slovenské vnútorné záležitosti. Tento principiálny postoj, ktorý už sám osebe jestvuje, sa v mimoriadne veľkej miere posilnil kvôli činnosti nemeckých miest, predovšetkým orgánov SD, v súvislosti so založením Slovenského štátu. Keďže sa táto činnosť neukončila zároveň s konsolidáciou Slovenského štátu a najrôznejšie orgány SD naďalej ostali činné, čiastočne úplne nezakryté, a pretože Slováci nedokážu rozpoznať rozdiel medzi Nemeckou policajnou komisiou a zástupcami SD, ktorý nie je navonok identifikovateľný, sú všetky slovenské miesta voči Nemeckej policajnej komisii nanajvýš zdržanlivé, takže spolupráca a zapojenie Nemeckej policajnej komisie do boja proti politickej zločinnosti, ako aj ďalšia poradenská činnosť sa formujú mimoriadne ťažko.“¹⁷ Nemecké vyslanectvo sa pritom už skôr zasadzovalo o to, aby „ríšsky vodca SS (H. Himmler – I. B.), Hlavný úrad ríšskej bezpečnosti, zhrnul celú bezpečnostnú prácu na Slovensku a podriadil ju vedeniu jednej osoby, s ktorou by vyslanectvo mohlo spolupracovať“. Ostrej kritike pritom podrobil činnosť rôznych orgánov SS a SD na Slovensku, ktorá vzbudzovala „u Slovákov neistotu a nedôveru, predovšetkým proti tu oficiálne činným ríšskym úradom, napr. voči policajnej komisii, ktorá tu pôsobí taktiež z príkazu ríšskeho vodcu SS“. Treba povedať, že tieto závery boli logické, na druhej strane poukazujú na určitú nevraživosť oficiálnych nemeckých zastupiteľských orgánov smerom k činnosti vyvíjanej najmä zo strany viedenskej SD.¹⁸

Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) ako integrálna súčasť MV vznikla 1. januára 1940, a to zlúčením Spravodajskej ústredne Policajného riaditeľstva a IV. oddelenia Prezídia MV. Jej štruktúra a právomoci sú obsiahnuté v obežníku Prezídia MV z 30. de-

15 ABS Praha, f. 305, 305-840-2.

16 VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11, škatuľa 9, dok. č. 449 807.

17 PAAA Berlín, f. R 100 780l, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda na AA 9. 12. 1939.

18 VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11, škatuľa 9, dok. č. 498 200, správa nemeckého vyslanectva (v zastúpení podpísaný legačný radca H. Hofmann) na AA do rúk legačného radcu Heinburga z 3. 11. 1939.

cembra 1939. Povinnosť písomne informovať ÚŠB o „všetkých veciach politickej povahy“ mali všetky bezpečnostné, ako i administratívno-správne orgány. Inštrukcie o charaktere informácií boli obsiahnuté už v spomínanom nariadení z 12. októbra 1939. Je to dôkaz kontinuity nariadení smerujúcich k inštitucionalizácii jednotnej organizácie. V oblasti svojho pôsobenia boli ÚŠB podriadené všetky zložky mocensko-represívneho aparátu (polícia, žandárstvo, župné a okresné úrady, notariáty).¹⁹

Žandárske veliteľstvá ako i notariáty mali svoje informácie zasielať prostredníctvom okresného úradu, župné, okresné a policajné úrady priamo ÚŠB. Odpis správy museli okresné a policajné úrady zaslať aj župnému úradu. Svoju činnosť pritom mala ÚŠB vykonávať priamo v župe bratislavskej, nitrianskej a považskej, nepriamo v župe podtatranskej a šarišsko-zemplínskej prostredníctvom odbočky pri Policajnom riaditeľstve v Prešove a v župe pohronskej prostredníctvom odbočky pri Štátnom policajnom úrade vo Zvolene. Oproti pôvodnému nariadeniu z 12. októbra 1939 sa správy nemali zasielať denne (z technických dôvodov nereálne), ale vždy keď to bude aktuálne. Okresní náčelníci, ako i Policajné riaditeľstvo v Prešove mali ÚŠB zasielať tiež pravidelné mesačné hlásenia. Okresní náčelníci sa pritom nemali spoliehať len na správy, ktoré obdržia od žandárov a notárov, ale mali si sami zorganizovať spravodajskú službu prostredníctvom HSLS, HG, Hlinkovej mládeže, DP, FS, Deutsche Jugend.²⁰ Tieto inštrukcie obsahovalo už nariadenie z 12. októbra 1939. Uvedené úpravy dopĺňala ďalšia inštrukcia z konca februára 1940.

Čo sa týka výstavby ÚŠB, v období do leta 1940 mala táto inštitúcia 69 zamestnancov.²¹ Na jej čele bol Jozef Mišík. Od začiatku však narážal na problémy spojené s nedostatkom odborného personálu. Nehovoriac o jeho spoľahlivosti z hľadiska potrieb režimu. Jednou z možností bolo užšie zapojenie HG a FS. Táto alternatíva však od začiatku narážala na ich nedisciplinovanosť a prekračovanie právomocí. Rivalitu ÚŠB počítavala tiež zo strany iných oficiálnych bezpečnostných orgánov, ktoré nie vždy rešpektovali jej právomoci. Prácu ÚŠB v jej začiatkoch sťažovala tiež absencia právneho podkladu, nejasnosti okolo vlastných kompetencií.²² V počiatočnom období ÚŠB v podstate len improvizovala a aj neskôr (napriek viacerým spoločným prvkom a metódam) mala ďaleko od inštitúcie všadeprítomnej štátnej bezpečnosti ideálneho totalitného režimu.²³

19 Podľa vl. nariadenia z 13. 12. 1939 č. 314 boli ÚŠB „vo veciach štátnej bezpečnosti“ podriadené policajné riaditeľstvá priamo a štátne policajné úrady, ako aj okresné úrady spravidla prostredníctvom župného úradu.

20 SNA, f. 209, 209-912-8, inštrukcia o štátnej bezpečnostnej službe.

21 SNA, f. 209, 209-386-7.

22 SNA, f. NS, II. A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach, zápisnica svedeckej výpovede F. Goltza z 26. 8. 1946.

23 Bližšie k vzniku a počiatkom fungovania ÚŠB pozri MEDVECKÝ, M.: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: Pamäť národa, roč. 2, 2006, č. 2, s. 24-35; Tenže: Ústredňa štátnej bezpečnosti od jej vzniku po Salzburg. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. Acta Facultatis Philosophicae uni-

Nemecký dozor nad činnosťou ÚŠB mal zabezpečovať F. J. Goltz ako spojovací orgán medzi slovenskou a nemeckou políciou a ako policajný referent pri nemeckom vyslanectve v Bratislave. Spočiatku nemal žiaden policajný aparát. Podľa vlastných slov mal k dispozícii len jednu tľmočníčku. Do fungovania štátnej bezpečnosti pre odpor slovenských orgánov výraznejšie nezasahoval.²⁴ Jeho pozícia sa posilnila až po salzburských rokovaníach v lete 1940, keď sa stal nemeckým beráterom (poradcom) pre ÚŠB.

Hlavné metódy a formy perzekúcie potenciálnych a skutočných odporcov režimu sa ani po vzniku ÚŠB nezmenili. Na základe analýzy pravidelných hlásení podriadených zložiek, bezpečnostné orgány pod vedením ÚŠB aj naďalej najväčšiu pozornosť venovali komunistickému hnutiu, napriek tomu, že odbojová činnosť ani v tomto čase pre režim neznamenať väčšie nebezpečenstvo. V platnosti zostávali predchádzajúce opatrenia, vychádzali však i nové, ktorých cieľom bolo udržať aktivitu bezpečnostných zložiek v tejto oblasti.²⁵ V tomto období sa pomerne rozšírilo písanie rôznych protištátnych, najmä komunistických hesiel a letákov (napríklad kosák a kladivo). ÚŠB na to reagovala obežníkom zo 16. februára 1940, podľa ktorého sa mali žandárske stanice postarať o ich okamžité odstránenie.²⁶ Keďže táto forma provokácií pokračovala aj v nasledujúcom období, nariadila ÚŠB v máji 1940 osoby podozrivé z takejto činnosti okamžite zaistiť do vyšetrovacej väzby. Okresné úrady si mali zároveň vyžiadať súhlas na ich uväznenie do Ilavy.²⁷

Pod dojmom týchto skutočností si začala ÚŠB vytvárať predpoklady pre ďalšie hromadné zatýkanie, a to zhromažďovaním všetkých dostupných informácií o podozrivých osobách. Zdokonalil kartotekový systém ich evidencie malo nariadenie z 20. apríla. Okresné úrady mali okamžite zabezpečiť vypracovanie zoznamov všetkých osôb, ktoré boli dovtedy zaistené a dodané do Ilavy. Okrem toho, malo byť zistené správanie týchto osôb po ich prepustení, „aký malo toto zaistenie vplyv na ich polepšenie a či je tu daný predpoklad aj do budúcnosti, že v buntošení nebudú pokračovať, ba naopak, či sa zapájajú do výstavby nového Slovenska a nie sú na prekážku v konsolidačnom procese nášho štátu.“²⁸

Represívna činnosť bezpečnostných orgánov sa v tejto dobe vystupňovala v súvislosti s prípravami oficiálnych osláv štátnej samostatnosti 14. marca, ako i 1. mája 1940. Podobné sviatky sa aj v nasledujúcom období stávali príležitosťou pre manifestovanie odporu zo strany nepriateľov režimu. V sledovanom období to bolo najmä vo forme

versitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 67-76; Tenže: Spravodajské eso Slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký. Bratislava 2007.

24 Tamže.

25 Napríklad obežník ÚŠB z 11. 5. 1940 o boji proti protištátnej letákovkej akcii. ŠA Bratislava, f. OĽS Bratislava T ľud 35/48, J. Mišík.

26 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 168/40 prez.

27 ŠA Bratislava, f. ŽÚ, škatuľa 4,10003/40 prez., obežník ÚŠB z 28. 5. 1940.

28 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 458/40 prez.

letákov, ako i nápisov s protištátnymi symbolmi.²⁹ Protiopatrenia režimu možno dokumentovať na príklade 1. mája 1940. ÚŠB už 23. apríla podriadené orgány informovalo, že „tohtoročné oslavy 1. mája majú byť rušené, a to už vopred vyslanými agentami na jednotlivé miesta poriadania osláv. Agenti majú byť z radov a prívržencov bývalých zúrivých komunistických činiteľov a agitátorov z neznámeho kraja nášho štátu a majú za úkol už vopred plánovite pripraviť s miestnymi vedúcimi komunistickými činiteľmi rušenie osláv, a to vykrikovaním a prevolávaním rôznych komunistických a protištátnych hesiel. Nevylučuje sa ani možnosť, že sa idú pripravovať stávky robotníkov zvlášť v strediskách priemyselných“. Podriadené orgány preto mali pozorne sledovať všetkých bývalých predstaviteľov komunistickej strany a už v zárodku znemožňovať ich úsilie „letákovými akciami a šepkanou nepravdivou a komunisticky zafarbenou propagandou rozoštvávať obyvateľstvo“. ÚŠB okrem toho nariadila vykonať 30. apríla raziu, a to vo všetkých miestach, kde orgány HSLŠ v súčinnosti s odborovou organizáciou organizovali oslavy. Zároveň s tým mali byť preventívne zaistení všetci bývalí komunistickí činitelia, ktorí boli podozriví, že v poslednom čase vyvíjali zvýšenú komunistickú činnosť. Prepustení mali byť až 3. mája.³⁰

Veľká pozornosť sa naďalej venovala preventívnym opatreniam na zamedzenie sociálnych nepokojov. Sem možno zaradiť obežník z 11. januára 1940, na základe ktorého mali podriadené orgány pátrať po možných organizátoroch robotníckych stávk.³¹ Podľa ďalšieho obežníka z 10. mája mal byť okamžite zamedzený akýkoľvek pokus o zvýšenie mzdy vyhrážkami alebo stávkou. K tomuto kroku ÚŠB viedlo zistenie, že „väčšina pánov okresných náčelníkov sprostredkuje vyjednávanie medzi stávkujúcim a zamestnávateľom.“³² Pokračoval tiež boj proti „zdražovateľom“. Denník Slováč v tejto súvislosti 8. júna 1940 napísal, že Policajný trestný súd v Bratislave vyniesol nové rozsudky, pričom potrestal viacerých obchodníkov, spolu vo výške 527 tisíc korún. Priniesol tiež zoznam 51 osôb (z toho 10 Židov) – nedávno odsúdených.³³

V uvedenom období mali štátno-bezpečnostné orgány najviac práce s bojom proti ilegálnemu prechodu štátnych hraníc. Ako som už spomenul, pašovanie ľudí – utečencov do Poľska, ako aj do Maďarska sa rozmohlo už v roku 1939. Zatiaľ čo pred septembrom 1939 sa záujem bezpečnostných orgánov sústredil na severnú hranicu v súvislosti so snahou utečencov dostať sa do čs. légie v Poľsku, po skončení poľského ťaženia sa ich pozornosť presunula na hranicu s Maďarskom, odkiaľ sa chceli dostať do Juhoslávie. Treba zopakovať, že v súvislosti so snahou posilniť ochranu hraníc pri-

29 Ako príklad možno uviesť hlásenie 2. oddelenia (spravodajského) štábu MNO z 21. 3. 1940, v ktorom sa konštatuje, že „v poslednom čase, najmä v predvečer štátneho sviatku 13. marca rozšírené boli v okolí Považskej Bystrice, Starej Turej a Trnavy rôzne letáky s protištátnym – komunistickým obsahom.“ VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 7, sig. 7/16/9.

30 ŠA Nitra, pobočka Bojnice, f. OÚ Prievidza, škatuľa 22, 147/40 prez.

31 ŠA Bytča, pobočka Martin, f. OÚ Martin, 101/1940 prez.

32 ŠA Bratislava, f. ŽÚ, škatuľa 4, 971/40.

33 Slováč, 8. 6. 1940, s. 5, Pol milióna korún trestu za predražovanie potravín.

stúpila vláda už v roku 1939 k militarizácii finančnej stráže. V zime 1939/40 začalo MNO plánovanú reorganizáciu jednotiek Pohraničnej stráže. 1. decembra sa na základe rozkazu MNO vytvorilo 14 pohraničných rôt. Rozkazom z 5. januára 1940 boli podriadené strážnym práporom pri peších plukoch, čo zapríčinilo malé zmeny v ich dislokácii. Spolu bolo takto vyčlenených 10 práporov.³⁴

Ani tieto zmeny však nezabránili ilegálnym prechodom, ktoré nadobúdali aj naďalej stále väčší rozmer. Pričom medzi osobami, ktoré sa snažili ilegálne prekročiť slovenské hranice, dominovali občania českej národnosti (najmä dôstojníci bývalej čs. armády) príslušní do Protektorátu Čechy a Morava. Ich počet stúpol najmä po tom, čo sa rozšírila správa, že francúzska vláda a československý vyslanec v Paríži podpísali 2. októbra 1939 dohodu o obnovení čs. armády vo Francúzsku.³⁵ Z toho dôvodu musela byť posilnená tiež západná hranica štátu. Po skončení vojny s Poľskom sa museli pohraničné orgány v zvýšenej miere potýkať tiež so stúpajúcim počtom utečencov z Poľska, najmä bývalých poľských vojakov, ktorí sa tiež chceli zapojiť do zahraničného odboja vo Francúzsku. Podľa odhadu veliteľstva 1. divízie, len v januári prešlo cez severnú hranicu Slovenska ilegálne 120 Poliakov, pričom príchodom jarných mesiacov sa mal tento počet ešte znásobiť.³⁶ Naopak, stúpala tiež počet tých, ktorí sa po rozpade poľskej armády ocitli v maďarskej internácii a teraz sa snažili dostať späť domov k svojim rodinám. V snahe zabrániť ich prechodu na územie Slovenska, vydalo MV už 7. decembra 1939 obežník, podľa ktorého nemali byť títo utečenci z Maďarska na naše územie vpustení. Na druhej strane, v prípade, že boli zadržaní už na území Slovenska, mali byť odovzdaní nemeckým pohraničným orgánom.³⁷ Alarmujúco pôsobila najmä správa MNO zo 7. februára 1940, podľa ktorej „v poslednom čase Slovensko je priamo zaplavené osobami, najmä mužskými, z Protektorátu Čechy a Morava a z bývalého Poľska“. Reakciou na túto správu bol obežník Prezídia MV, ktorý ešte upresnil presný postup pri zaobchádzaní so zadržanými osobami, usilujúcimi o ilegálne prekročenie hraníc. Vo vzťahu k cudzím štátnym príslušníkom (Čechom, Poliakom) toto nariadenie potvrdzovalo predchádzajúci postup. Vo vzťahu k slovenským štátnym občanom sa tu však výslovne upozorňuje postupovať čo najprisnejšie, eventuálne podať i návrh na zaistenie v zaisťovacom tábore. A to nielen v prípade emigrantov, ale aj ich prevádzáčov.³⁸

Ani tieto administratívne opatrenia však nepomohli obmedziť ilegálny prechod hraníc. Väčší účinok nemalo ani nasadenie provokatérov a dôverníkov bezpečnostných orgánov. A to najmä vďaka pretrvávajúcim personálnym nedostatkom na oddeleniach finančnej stráže, ktoré nevykryli ani vojenské posily. Na niektorých miestach preto

34 VÚA – VHA Praha, f. Sbírka – Slovenská armáda 1939 – 1945, škatuľa 33, i. č. 26/25.

35 Bližšie pozri JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 50-64.

36 VHA Bratislava, f. Pohraničná stráž, škatuľa 1, č.j. 181 dôv., hlásenie veliteľstva 1. divízie.

37 VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 7, č.j. 22420, čs. légie – správy.

38 VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 7, sig 7/16/9, hlásenie veliteľstva 2. divízie s odpisom obežníka Prezídia MV z 10. 2. 1940.

boli do výkonu služby povolani aj lesníci.³⁹ Medzi ďalšie nedostatky možno zaradiť tiež nie príliš veľkú spoľahlivosť príslušníkov finančnej stráže, ale tiež vytvorenie siete organizovaných prevádzачov.

Do tejto činnosti boli zapojené takmer všetky ilegálne skupiny. Pritom niektoré z nich sa bezpečnostným orgánom aj napriek uvedeným problémom podarilo odhaliť. Treba však jedným dychom dodať, že za pokus o emigráciu ale tiež za napomáhanie tejto činnosti väčšie tresty nehrozili. Ako upozornil už historik J. Jablonický bol to ďalší dôkaz toho, že „justičný aparát na Slovensku nechce byť povoľným nástrojom HG a ľudáckych pohlavárov. Mierne rozsudky, dokonca veľa oslobodzujúcich sa stali precedensom.“ Okrem toho do organizovania prechodov boli zapojení tiež viacerí príslušníci finančnej stráže, ale tiež policajti a žandári.⁴⁰

Možno konštatovať, že aj v tomto období existoval len symbolický odpor voči režimu. Dôkazom je aj stále veľmi nízky počet osôb preventívne zaistených v Ilave. Napríklad vo februári sa počet zaistených znížil na 5. Režim síce inicioval opatrenia, ktoré predznamenávali ďalšie hromadné zatýkania, k tým však už v sledovanom období nepristúpil. Počet zaistencov sa zvýšil až po salzburských rokovaniach s nacistami v lete 1940, keď sa ministrom vnútra stal pronacisticky orientovaný radikál Alexander Mach. Ako príklad Machovho radikálneho kurzu pri perzekúcii odporcov režimu možno uviesť, že v novembri 1940 bolo v Ilave už 194 osôb.⁴¹ Možno konštatovať, že napriek svojmu charakteru sa ľudácky režim v sledovanom období voči obyvateľstvu (samozrejme s výnimkou Židov a Čechov) nechoval výrazne represívne. Pod túto skutočnosť sa však nepodpísala len neexistencia odporu voči nemu. Príčinu treba asi hľadať tiež v samotnom charaktere ľudáckej ideológie. Ako príklad možno uviesť odvolávanie sa na kresťanský svetonázor, ale aj proklamované úsilie ľudáckych predstaviteľov o národné zmierenie – tzv. Tisov hradný mier. Mieru represie odporcov režimu determinovala tiež efektívnosť činnosti bezpečnostného aparátu. Tú znižovali viaceré už spomínané faktory: činnosť justície, ktorá si aj po 14. marci 1939 udržala určitú nezávislosť, inštitucionálna nedobudovanosť ÚŠB, nevyjasnené kompetencie medzi bezpečnostnými orgánmi, nedostatok odborného personálu po odchode Čechov.

V súvislosti so začleňovaním ÚŠB do mechanizmu mocensko-represívneho aparátu a vymedzovaním jej kompetencií vo vzťahu k jeho ostatným zložkám, bolo zvlášť dôležité upraviť tiež pomer k Hlinkovej garde. Táto otázka bola zvlášť aktuálna, keďže HG sa ani po vydaní nového vládneho nariadenia z 21. decembra nechcela vzdať svojich vydobytých pozícií. Práve naopak, HG svoje požiadavky, ktoré smerovali aj naďalej k posilneniu vlastného postavenia, okrem iného prebudovaním režimu podľa vzoru národného socializmu, ešte vystupňovala. Pritom aj naďalej hrubo zasahovala do právomoci štátnych orgánov a uzurpovala si aj právomoci štátnej bezpečnosti.

39 VHA Bratislava, f. VV 2 – VDO 2, škatuľa 6, sig. 6/16/6.

40 JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 52.

41 SNA, f. 209, 209-853-5.

Množiace sa incidenty vládu presvedčili, že podobné svojvoľné aktivity HG treba pozorne zdokumentovať a vyvodiť z nich konzekvencie. Touto úlohou bola poverená ÚŠB. Tá v priebehu niekoľkých týždňov vypracovala správu o činnosti HG podopretú niekoľkostranovým zoznamom narýchlo zdokumentovaných priestupkov a incidentov HG a to už od jej vzniku. Predsedovi vlády bola adresovaná už 28. marca 1940.⁴² Konštatuje sa tu, že HG a jej „elitný“ zbor Rodobrana mnohokrát mylne chápu svoje poslanie „napomáhať a podporovať konsolidačný proces v štáte a odvracať všetky prekážky, ktoré by sa tomuto procesu stavali do cesty.“ Vyšetrovaním sa okrem iného potvrdili informácie, že Rodobrana si vybuodovala vlastnú spravodajskú sieť, aby „kontrolovala verejný život a osoby, ktoré sa verejného života zúčastnia a zbiera materiál o údajne protištátnej činnosti týchto osôb.“ Výsledkom je nadmieru rozšírené, avšak vo väčšine prípadov neopodstatnené udavačstvo. Aby túto činnosť mohla vykonávať, disponovala Rodobrana, podľa zistení ÚŠB, celým radom konfidentov. Tí, aby získali informácie, priamo provokovali podozrivé osoby k protištátnej činnosti, pričom „vraj dostali inštrukcie, že v záujme veci môžu sa dopustiť akýchkoľvek vecí.“ Väčšina udaní sa pritom ukázala ako neopodstatnená. V správe sa tiež poukazuje, že títo agenti svoje úlohy plnia neprofesionálne, amatérsky, „vo väčšine prípadov nemôžu ani vážne veci zistiť a zbierajú len klebety.“ Tieto zistenia mala podľa hlásenia na svedomí aj skutočnosť, že práca agenta je štedro honorovaná. Spolupracovníci totiž, „aby si udržali priazeň Rodobrany, robia na svojich kolegov a predstavených rôzne udania, ktoré sa nezakladajú na pravde...snažia sa vykázat nejakú činnosť a podávajú správy, ktoré nie sú overené a nemajú žiadneho podkladu, lebo však za udanie nemá žiadnu zodpovednosť, i keby sa správa ukázala byť falošnou.“ Okrem týchto skutočností správa poukazuje tiež na rozširovanie korupcie medzi príslušníkmi HG, ktorí svoje funkcie často využívali na vzájomné obohacovanie sa.

ÚŠB predostrela tiež návrh možného riešenia tejto situácie. Vypracovala predpisy, ktoré by presne vymedzovali vzťahy medzi HG a štátnymi úradmi, a to na základe vládneho nariadenia o HG z 21. decembra 1939. Návrh si až na nepatrné výhrady osvojila tak vláda, ako i prezident J. Tiso, ktorý nariadil, aby sa podľa neho riadili aj príslušníci FS oddielov. Podľa jeho jednotlivých bodov mali byť všetky podnety zo strany HG a FS adresované výlučne kompetentným štátnym úradom, ktoré boli jedine oprávnené sa nimi zaoberať. Funkcionári HG a FS nesmeli zisťovať, ako sa ten ktorý prípad vyrieši. Späťne sa v príslušnej veci informovať mohlo len HV HG, a to priamo na ÚŠB. Okrem toho MV, župné, okresné, ako i štátne policajné úrady mali byť oprávnené, kedykoľvek požiadať HG o pomoc, pri udržiavaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti. Ak ktorýkoľvek gardista porušil svoje kompetencie, malo byť naňho podané disciplinárne oznámenie príslušnému veliteľstvu HG, prípadne trestné oznámenie súdu.

42 SNA, f. 209, 209-865-5, Hlinkova garda a Rodobrana – návrh na spoluprácu so štátnymi úradmi z 28. 3. 1940.

Aj keď najdôležitejšie paragrafy tohto nariadenia vyšli vo forme obežníkov MV už v marci 1940,⁴³ ako celok sa už nerealizovalo. Pomer medzi štátnymi orgánmi (včítane ÚŠB) a HG sa totiž načas vyriešil už v máji 1940, kedy Tiso predsa len A. Macha z funkcie hlavného veliteľa HG odvolal. Svoju spokojnosť s menovaním jeho nástupcu F. Galana prednosta ÚŠB J. Mišík vyjadril v obežníku z 21. mája 1940.

Ešte agresívnejšie ako Hlinkova garda sa chovali polovojenské oddiely Deutsche Partei Freiwillige Schutzstaffel. Ich nekontrolovateľné exesy boli naďalej namierené najmä proti Židom. Dôkazom boli množiace sa fyzické útoky, vybijanie okien a výkladov na židovských obchodoch atď. V tomto prípade si však vláda nemohla dovoliť rovnaký postup ako v prípade HG. Situácia medzi DP a štátnou mocou sa vyhrotila po židovskom pogrome, ktorý sa uskutočnil v Bratislave 10. júna 1940. V tento deň sa v hlavnom meste konali demonštrácie na počesť vstupu Talianska do vojny na strane nacistického Nemecka. Po ich skončení rozvášnený dav (asi 800 osôb), v ktorom okrem gardistov dominovali aj príslušníci nemeckej menšiny (vrátane mnohých FS-mannov) zaútočil na Židovskú ulicu. Tu vykrikovali protižidovské heslá, vybijali okná a výklady, rabovali a fyzicky napádali židovské obyvateľstvo. Polícia sa spočiatku v podstate len bezmocne prizerala a čelila nadávkam typu „Fuj bagáž die slowakische Polizei!“. Situácia sa však zmenila po príchode šéfa ÚŠB J. Mišíka, ktorý nariadil demonštrantov násilím rozohnať. Následne inicioval tiež vyšetrovanie celého prípadu. To však zostalo bezvýsledné, keďže nikto z prizeraúcich nemal odvahu svedčiť proti príslušníkom FS. Vedúcich predstaviteľov DP tento postup slovenskej polície pobúrilo. F. Karmasin sa na postup J. Mišíka sťažoval tak predsedovi vlády V. Tukovi, ako aj prezidentovi J. Tisovi.⁴⁴

Ako som už povedal, v tomto období na Slovensku vrcholila vnútropolitická kríza. Tamojšie pomery pritom už niekoľko mesiacov veľmi pozorne sledovali a vyhodnocovali kompetentné orgány nacistického Nemecka. V spolupráci s vedúcimi predstaviteľmi radikálov, ako i DP zároveň pripravovali príslušné vnútropolitické zmeny. Je pochopiteľné, že sebavedomie FS v tejto súvislosti len rástlo. Podobne ako nedôvera predstaviteľov štátnej moci voči ich aktivitám, ako aj celej DP. ÚŠB v tomto období sledovala všetky verejné aktivity jej predstaviteľov na čele s F. Karmasinom. Napätie sa vystupňovalo koncom júna 1940, kedy sa ÚŠB dostala k informáciám, že počas manifestácií 29. – 30. júna pri príležitosti Dňa frontových bojovníkov sa DP chystá uskutočniť puč proti slovenskej vláde, „o ktorej tvrdia, že je vládou židovskou.“ Zámienkou sa mali stať masové protižidovské pogromy, ktoré mali prejsť do všeobecných nepokojov po celom Slovensku.⁴⁵ Žiadny puč sa nakoniec nekonal, riešenie vnútropolitckej krízy bolo pripravené podľa iného scenára.

43 SNA, f. 209, 209-29-37.

44 SNA, f. 209, 209-850-8; ABS Praha, f. 305, 10-P-15/3, list ministerskému predsedovi Dr. V. Tukovi z 12. 6. 1940. Odmietol tu obvinenie, že DP zorganizovala protižidovské výtržnosti. Obvinil pritom šéfa ÚŠB, ktorý podľa neho celú situáciu nezvládol, naopak vyhrotil, keďže nariadil zatknutie viacerých príslušníkov FS. Tí podľa neho nielenže nerobili výtržnosti, práve naopak vypomáhali polícii upokojiť situáciu.

45 SNA, f. 209, 209-865-5, nedatované hlásenie J. Mišíka o demonštráciách z 10. 6. 1940.

2. Posun v „riešení“ židovskej otázky

Na prelome rokov 1939/40 vrcholil tlak radikálov na spôsob „riešenia“ židovskej otázky. Čo sa týka štátnej a verejnej služby, predmetom kritiky bolo neustále predlžovanie lehoty, do kedy mali byť všetci Židia prepustení. Na vine bol nedostatok odborníkov, ktorých dočasne nebolo možné nahradiť. Na druhej strane v snahe ukázať, že v tejto otázke sa adekvátne pokračuje a Židia sú zo štátnej a verejnej služby prepúšťaní, začala vláda v máji 1940 na stránkach denníka Slováč zverejňovať štatistiku o stave riešenia tejto otázky. Slováč pritom napísal: „Tu a tam sa prejavila nespokojnosť s riešením židovskej otázky. Padli obvinenia, akoby sa na Slovensku táto otázka neriešila dosť radikálne, akoby nebolo dosť chuti zbaviť sa židovského vplyvu. Aká je pravda? Pravdou je, málokde sa riešila táto otázka tak radikálne, ako u nás, hoci nemožno porovnávať pomery napríklad v susednom Nemecku s našimi. Tam bolo židov vo verejnom živote a priemysle pomerne málo, tam bol dostatok schopných zapracovaných ľudí pre každý obor. U nás to bolo opačne. Obchod, priemysel bol úplne v ich rukách a v ostatných oboroch života mali rozhodné slovo, či už priamo, alebo nepriamo. Ale aj tak zásah slovenskej vlády bol radikálny. Čo sa na tomto poli doteraz vykonalo, svedčí o ráznom odhodlaní zbaviť sa židovského vplyvu v novom Slovensku.“⁴⁶

Podľa uvedených štatistík bolo do 24. mája 1940 prepustených 131 Židov zamestnaných v rezorte ministerstva vnútra a verejného zdravotníctva. Z toho 23 z 26 obvodných a obecných notárov a 71 z 81 štátnych a obvodných lekárov. Výkon lekárskej praxe bol do konca júla 1940 zakázaný spolu 435 židovským lekárom.⁴⁷ Z justičného rezortu bolo do 26. mája prepustených 22 Židov, ako i všetkých 6 židovských verejných notárov.⁴⁸

Završil sa tiež proces vylúčenia Židov z armády. 18. januára 1940 totiž vyšiel Branný zákon SR. Podľa jeho 38. paragrafu „cigáni“ (tí, čo podľa vyhlášky MV z 18. júna 1940 pochádzali z „cigánskej rasy po oboch rodičoch“, zároveň žili kočovným životom alebo sa vyhýbali práci) a „židia“ nemohli byť príslušníkmi brannej moci, preto mali konať práce v osobitných skupinách. V tejto súvislosti vydalo MNO nariadenie, na základe ktorého dňom 31. januára 1940 prepustilo Rómov a Židov z brannej moci bez ponechania nadobudnutých hodností. Vojenským úradom však robilo veľký problém zisťovanie židovského pôvodu osôb prichádzajúcich do úvahy podľa vládneho nariadenia č. 63 z 18. apríla, ktorým sa vymedzoval pojem „žid“. Nie vždy totiž potrebné údaje našli v kmeňových listoch osôb. Napríklad u tých, čo boli ešte pred odvodom pokrstení. Preto aj proces prepúšťania Židov z armády, resp. ich preraďovania do pracovnej povinnosti neprebíhal tak rýchlo, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Nápomocné museli byť štátne a politické orgány prostredníctvom doplňovacích okresných veliteľstiev.

46 Slováč, 25. 5. 1940, s. 5, Čo sa urobilo v židovskej otázke?

47 HUBENÁK, L. (ed.): Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty 1. časť. Bratislava 1994 s. 95-96.

48 Tamže, s. 93.

Vojenským úradom spôsobovalo komplikácie aj „prekvalifikovanie cigánov“.⁴⁹ Spočiatku, keď ešte nebolo jasné, na ktorých „cigánov“ sa má toto opatrenie vzťahovať, boli príslušníci tejto menšiny zaradovaní do pracovnej povinnosti bez rozdielu. Rôzne sa vykladali aj inštrukcie, ktoré v tejto súvislosti MNO vydalo v apríli 1940. Do pracovnej povinnosti sa podľa nich mali zaradiť tí „cigáni“, u ktorých je „z kmeňového listu zrejmé, že nepatria k tomu druhu cigánov, ktorý žije zriadeným životom spoločenským a je na osoh spoločenského života.“ Častokrát sa však nedala zistiť príslušnosť k „cigánskej rase“. V sporných prípadoch mali náhradné telesá vykázať takéto osoby v menných zoznamoch rozpísaných podľa domovských politických okresov (s uvedením roku narodenia, odvodu, domovskej obce, okresu a zamestnania) a zaslať ich prostredníctvom domovských doplnovacích okresných veliteľstiev príslušným politickým úradom. Tie mali definitívne rozhodnúť o zaradení tej ktorej osoby.⁵⁰

MNO to „napravilo“ až spomínanou vyhláškou z 18. júna. Podľa obežníka z 19. augusta 1940 mali byť v jej zmysle narukovaní „cigáni“ prekvalifikovaní.⁵¹ Samotný minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš sa na margo uvedených opatrení pred branným výborom Snemu SR vyjadril týmto spôsobom: „Máme možnosť všetky rozkladné živly zadeliť do zvláštnych pracovných útvarov ..., aby pod náležitým dozrom aj takéto individua mohli konať pre štát a verejnosť osožnú prácu a neostali i do budúcnosti len verejnou ťarchou, poťažne, aby neinfikovali nezdravým vplyvom zdravé zložky národa. Mám na mysli menovite cigánov a zločincov. Treba riešiť i otázku zamestnania židov, ktorí vo vojsku sú nežiadúcim elementom, ale v pracovných táboroch môžu priniesť osohu.“⁵²

Prví nováčikovia nastúpili do prezenčnej pracovnej služby 12. februára 1940 (do vojenskej 10. januára). Boli zaradení do jednotlivých peších plukov, pri ktorých tvorili samostatné administratívne celky. Postupne boli roztriedení do dvoch skupín, a to na „árijcov prezenčnej pracovnej služby“ a „židov a cigánov prezenčnej pracovnej povinnosti“. Pre ľahké rozpoznanie mali byť Židia a Rómovia označení páskami na rukávoch blúz a plášťov (Rómovia červenou a Židia belasou) a tvarom čiapky (okružleho tvaru) bez odznaku a rypsovej stuhy. Koncom februára 1940 MNO evidovalo 523 Židov 1. ročníku a 111 Židov 2. ročníku pracovnej prezenčnej služby.⁵³ Cieľom protizidovských a protirómskych opatrení v armáde však nebolo len vyčlenenie týchto minorít

49 K postaveniu Rómov v slovenskej armáde pozri JANAS, K.: Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1942. In: Romano džaniben – jevend 2002. Sborník romistických štúdií, s. 12-16; Tiež TÁNCOŠ, J. – LUŽICA, R.: Zatratení a zabudnutí. Bratislava 2002.

50 VHA Bratislava, f. MNO – HVV, škatuľa 134, č.j. 197989, Židia a cigáni – prepustenie z brannej moci.

51 VHA Bratislava, f. MNO spisy dôverné, 1940 – 1942, škatuľa 6, č. j. 161 277.

52 VHA Bratislava, f. Kabinet ministra 1939 – 1944, škatuľa 4, expozé ministra národnej obrany pred branným výborom.

53 „Cigánov“ bolo spolu 609. VHA Bratislava, f. MNO, 1939 – 1945, spisy tajné, škatuľa 5. Bližšie pozri BAKA, I.: Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do

ako zvláštnych nespoľahlivých skupín. Z tohto titulu mali byť aj prísne izolované od súčasti brannej moci, vrátane príslušníkov vojenskej prezenčnej služby. Prednosta pracovnej služby MNO mjr. ing. Jozef Kručko musel už v apríli 1940 riešiť sťažnosť, že „cigáni a židia vo vojenských pracovných oddieloch nie sú dostatočne izolovaní od nášho mužstva“. Preto zakázal, „pokiaľ to pomery dovoľujú, spoločné nastupovanie k preberaniu služby, zamestnávanie a ubytovanie s našim mužstvom“. Tieto „problémy“ sa mali dôsledne vyriešiť novou organizáciou pracovnej povinnosti, podľa ktorej mali byť Židia a Rómovia organizovaní v osobitných posádkach.⁵⁴

V sledovanom období sa však nútené nasadenie na práce netýkalo len prezenčne slúžiacich Židov a Rómov. Tí boli takto ponížovaní aj zo strany HG v rámci organizovania brannej výchovy.

Po skončení vojny proti Poľsku pokračoval tiež arizačný proces. Ako som už spomenul, dobrovoľná arizácia napredovala len pozvoľna, a to pre nedostatky v legislatívno-právnom procese, viaceré technické problémy, ale predovšetkým nedostatok vhodných kandidátov na arizáciu, tak po stránke odbornej ako aj finančnej. Malá efektívnosť a pomalý postup znepokojoval tiež Generálny sekretariát HSLS, ktorý už 29. septembra upozornil Prezídium MV, aby vydalo okresným náčelníkom pokyny na zjednotenie postupu pri prevádzaní arizácie.⁵⁵ Zvlášť upozornil na to, aby pri hľadaní vhodných arizátorov okresné úrady spolupracovali s miestnymi organizáciami HSLS. Každý okresný náčelník pritom mal využiť váhu svojho postavenia a vplyvu a pôsobiť „všetkými vhodnými spôsobmi, aby neárija ku arizovaniu podniku priviedol. Bolo by najvhodnejšie, aby otázku arizácie okresní náčelníci vzali za prestíž svojej osoby a svojho úradu.“

V snahe vyriešiť problémy, ktoré dovtedy sprevádzali arizačný proces a zároveň pristúpiť k postupnému a definitívnemu odstráneniu vplyvu židovského obyvateľstva, prišlo vládou už na prelome rokov 1939/40 k príprave dvoch nových zákonov. Prvým bol zákon o pozemkovej reforme prijatý 22. februára 1940. Táto otázka je už v historiografii pomerne dobre spracovaná, preto sa obmedzím len na malú poznámku.⁵⁶ Predovšetkým treba zdôrazniť, že aj v tejto otázke sa pokračovalo pomaly, a to zo strachu, aby príliš radikálne zásahy neohrozili zásobovanie obyvateľstva.⁵⁷ Na vine boli aj rôzne technické a personálne otázky. Treba povedať, že svojím obsahom sa zákon netýkal výlučne Židov, jeho praktický dopad však postihol najmä ich. Podpísali sa

vzniku VI. robotného práporu). In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 58-75.

54 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné, 1940 – 1942, škatuľa 6, č. j. 154 958.

55 Riešenie... ref. 45, Kapitola VI., s. 75.

56 Bližšie pozri CAMBEL, ref. 15, Kapitola II., s. 47-63; KAMENEC, I.: K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939 – 1945. In: Historické štúdie, 22, 1977, s. 35; KAMENEC, Po stopách...ref. 14, Úvod, s. 62-63; RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Agrikultúra, 22, Nitra 1989, s. 143-165.

57 Podľa súpisu židovských poľnohospodárskych nehnuteľností patrilo pod pozemkovú reformu 161 423 ha pôdy, z toho ornej 44 372 ha, ktorú vlastnilo 4 943 majiteľov.

pod to komplikácie s prevádzaním zákona o politických zbohatlíkoch, pri uplatňovaní práva výkupu na pôde cudzích a domácich veľkostatkárov, ako i pri odškodňovaní slovenských kolonistov z územia, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadlo Maďarsku. Pozemkovú reformu organizoval Štátny pozemkový úrad. Zájemca o prídel musel zložiť 50 % prídelovej ceny a Štátny pozemkový úrad mu mohol dať pôžičku na druhú polovicu. Tým sa v podstate z pozemkovej reformy vylúčili nemajetné vrstvy.

Už 6. októbra októberi 1939 sa začalo s pripomienkovaním zákona o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch (tzv. 1. arizačný zákon). Tento zákon už bol adresne zacielený na Židov. Jeho medzivládne pripomienkovanie rozprúdilo pomerne širokú diskusiu. K tejto otázke sa totiž vyjadrovali tak rezortné ministerstvá, ako i viaceré politické a hospodárske inštitúcie (hospodárske a priemyselné komory, Ústredný Zväz slovenského priemyslu atď.). Aj keď predkladané návrhy na riešenie židovskej otázky sa rôznili, ani jedna inštitúcia sa nevyjadřila proti. Jednoznačne však prevažovalo stanovisko, postupovať v tejto otázke opatrne s ohľadom na ekonomické záujmy krajiny.⁵⁸

Vo februári 1940 sa zákon dostal na pôdu snemu. Postupne ho prerokoval národohospodársky, ako i ústavnoprávny výbor, pritom obidva sa s osnovou takmer úplne stotožnili. V správe národohospodárskeho výboru o vládnom návrhu sa okrem iného hovorí: „Uzákonenie predloženej osnovy dáva možnosť uplatniť sa živlu kresťanskému v oboch smeroch, lebo podnieti sa jeho vôľa k podnikaniu tým, že sa nedovoľuje Židom nadobúdať nové živnostenské oprávnenia a odníma sa im už jestvujúce živnostenské oprávnenie, keď to vyžadujú dôvody verejného alebo sociálneho záujmu alebo miestne pomery. Keď sa zakladá živnosť kresťanská, môže byť židovský podnik podobného druhu zrušený, aby naši mladí kresťanskí podnikatelia neboli vystavení nekalej konkurencii.“⁵⁹ Na druhej strane ústavno-právny výbor čiastočne zmiernil predkladanú osnovu. Napríklad výbor upravil paragraf 5, kde pripustil riadnu zákonom povolenú výpovednú lehotu (najviac šesťmesačnú) na rozdiel od vládneho návrhu, kde bola hranica znížená na tri mesiace. Upravený bol tiež paragraf 6, a to tak, aby zachovával predpisy medzinárodného práva. Tu výbor doplnil, že pri ustaľovaní židovskej povahy podniku sa nemá brať zreteľ na členov správ a obchodných spoločností, pokiaľ sú cudzincami a majú v zahraničí riadne bydlisko.⁶⁰

Na plenárne zasadnutie snemu sa zákon dostal 29. februára 1940. Zákon jednoznačne podporili Štefan Beňák z výboru národohospodárskeho, ako aj spravodajca ústavno-právneho výboru Vojtech Tvrdý. Zatiaľ čo prvý menovaný zákon len stručne

58 Procedúru prímania zákona porovnaj KAMENEC, Po stopách... ref 14, s. 63-70; Tenže, ref. 65, Kapitola V., s. 338-342.

59 Snem Slovenskej republiky 1939, Tlač 1-149, č. 136 – správa národohospodárskeho výboru o vládnom návrhu zákona o židovských podnikoch.

60 Spomenúť možno tiež paragraf 3 vládneho návrhu, kde výbor zmenil pôvodnú formuláciu, že župný úrad musí podrobiť revízií živnostenské oprávnenia na „môže“. Tu však išlo len o technickú pripomienku.

zhodnotil, poslanec Tvrďý pridal aj prednášku o emancipácii a asimilácii Židov. Nepriamo sa pritom vyslovil za riešenie tejto otázky na rasovom princípe, keď povedal: „...Tisícročný výsledok tohto vývinu židovstva je, že v prípade miešania sa s inými národmi ich vlastnosti sa nerozpustia. Len mnohokrát opakované križenie s inou krvou a s pevným presvedčením spojená veľmi silná vôľa vie tieto vlastnosti zmeniť, podlomiť atď.“ Tu upozornil na škodlivý vplyv rôznych moderných trendov, akými bolo osvietenstvo, liberalizmus, demokracia a podobne, ktoré podporou židovskej asimilácie a emancipácie umožnili ich prienik do najvyšších hospodárskych, ale aj aristokratických štruktúr toho ktorého štátu. V tejto súvislosti poukázal na potrebu chápať židovskú otázku ako problém medzinárodný: „Mnohé štáty a veľké národy sa postavili proti liberalizmu, demokracii, pacifizmu, marxizmu, slobodomurárstvu, boľševizmu a medzinárodnému kapitalizmu, keďže v tom vidia príčiny svojho ťažkého polozenia, svojho úpadku a všetkých chorôb svojho národného života v presvedčení, že patologickou príčinou tohto všetkého je medzinárodné židovstvo.“ Samotný návrh zákona označil za dočasné riešenie, keďže, „doterajší stav nedovoľuje úplné odstránenie vplyvu židovstva.“ Kritické hlasy namierené proti podstate zákona a jeho diskriminačnému charakteru absentovali tiež v samotnej rozprave o zákone. Tu, naopak, vystúpil len poslanec Ján Holly s podporou návrhu zákona. Pritom upokojoval radikálov, ich pripomienky na margo charakteru schvaľovaného zákona označil za dôsledok oneskoreného „riešenia“ židovskej otázky. Nie inak tomu bolo pri hlasovaní, keďže zákon bol jednohlasne prijatý.⁶¹

Z hľadiska obsahu bol zákon rozdelený na dve časti. Prvá sa týkala židovských podnikov. Konkrétne legalizovala právomoc župných úradov odnímať židovským majiteľom živnostenské oprávnenie a nariadiť likvidáciu, resp. arizáciu židovského podniku. Zákon nadviazal na predchádzajúce protizidovské právne normy, a preto rešpektoval aj tzv. dobrovoľnú arizáciu, aj keď vo vláde sa počas jeho pripomienkovania rokovalo aj o revízii predchádzajúcich arizačných prevodov. Zákon dočasne rešpektoval aj čiastočnú arizáciu, podmienkou bol prevod 51 % kapitálu do rúk arizátora. Podniky, ktoré ešte neboli arizované, mali byť označené nápisom „Židovský podnik“, čím sa mal podporiť ich bojkot, ako jedna s foriem nátlaku na majiteľa. Zákon Židom zakazoval akokoľvek manipulovať so svojimi podnikmi. Na druhej strane nevzťahoval sa na podniky továrenského charakteru, keďže tu ešte nebola za Židov náhrada. Druhá časť zákona vymedzila podiel zamestnanosti židovských občanov v priemyselných, živnostenských a obchodných podnikoch. Vo vyšších službách nesmelo byť k 31. decembru 1940 zamestnaných viac ako 25 % Židov, ich počet sa mal každý rok znížiť o 5% (v roku 1943 sa mal ustáliť na 10 %). V nižších zamestnaneckých kategóriách mohli byť Židia zastúpení len 4 %. Aj tu sa dbalo na to, aby sa nenarušil chod, toho ktorého podniku. Zákon preto umožňoval MH vydávať výnimky.

Zverejnenie zákona v Slovenskom zákonníku však muselo byť odložené, pretože prezident Tiso ho vetoval a s tromi konkrétnymi pripomienkami vrátil do snemu. Ten

61 TSSSR, 27. zasadnutie z 29. 2. 1940; Pozri tiež NIŽŇANSKÝ, KAMENEC, (ed.), ref. 14, Úvod, s. 42-68.

o nich rokoval na svojom zasadaní 25. apríla 1940. Tiso chcel prostredníctvom svojich pripomienok uľahčiť prevod majetku na arizátora, a to tým, že mu mali byť garantované viaceré výhody. V 1. pripomienke Tiso navrhoval zriadiť fond, ktorý by umožnil preberanie židovských podnikov aj tým arizátorom, ktorí nemali dostatok finančných prostriedkov, a to poskytnutím bezúročnej pôžičky. Ak by to nebolo možné, navrhol Tiso aspoň umožniť, aby likvidačnú hodnotu prevzatého podniku mohol arizátor splácať v primeraných splátkach. Druhá pripomienka limitovala zodpovednosť nového majiteľa voči prípadným veriteľom arizovaného podniku, a to do výšky jeho likvidačnej hodnoty. Tretia pripomienka sa týkala ods. 4, paragrafu 3, podľa ktorého mal likvidačnú hodnotu arizovaného podniku určiť okresný súd. Toto rozhodnutie podľa Tisu brzdilo arizáciu, pretože pôvodný majiteľ sa mohol voči rozhodnutiu súdu odvolať. Tiso preto navrhol presunúť tieto kompetencie na župný úrad, s tým, že voči jeho rozhodnutiu by už nebolo možné odvolanie.⁶²

Väčšinu Tisových pripomienok snem po dohode s vládou akceptoval. Neprešiel len jeho návrh na zriadenie fondu, pretože sa nenašiel nikto, kto by ho financoval.⁶³ Na druhej strane aj 3. pripomienku ústavno-právny výbor pôvodne odmietol, svoje stanovisko zmenil až po zásahu vlády. Tu treba povedať, že ústavno-právny výbor celkom správne argumentoval keď tvrdil, že prezidentov návrh zrušiť možnosť odvolania sa proti rozhodnutiu župného úradu je protiústavný.⁶⁴ Toto právo zaručoval paragraf 74 ústavy o správnom súdnictve. Okrem toho výbor upozornil tiež na to, že župné úrady nie sú dostatočne kvalifikované vykonávať odhad nehnuteľností. Možno konštatovať, že schválením tejto pripomienky sa vedome porušila ústava, a to z iniciatívy samotného prezidenta.

Hlavné slovo počas rokovania 25. apríla 1940 mal poslanec Matej Huťka, ktorý podal správu za ústavno-právny výbor. Aj on zdôraznil, že židovská otázka sa musí riešiť s ohľadom na hospodárske faktory. Upozornil pritom, že „keby sme židovskú otázku výlučne len po stránke politickej chceli vyriešiť a nehladeli by sme na iné, ako na jej politickú povahu, by sa to dalo previesť jediným úderným revolučným prerezom, tabulou rasou, bez ohľadu na akékoľvek následky.“ Okrem Huťku vystúpil aj Štefan Beňák z výboru národohospodárskeho, ktorý však len konštatoval, že sa stotožňuje so slovami svojho predrečníka. Celé rokovanie sa zaobišlo bez rozpravy a trvalo iba 22 minút. Samotný zákon č. 113/1940 Sl. z. vošiel do platnosti 1. júna 1940.

Napriek vyhláseniam, že cieľom zákona je riešiť židovskú otázku opatrne, jeho realizácia v praxi mala podobný osud ako v prípade zákona o pozemkovej reforme. Hlavnou príčinou bola od začiatku personálna otázka. Realizácia zákona totiž okamžite vyvolala boj o arizačné dekréty. Mnohí arizátori pritom neboli ani zďaleka finančne

62 TSSSR, 33. zasadnutie z 25. 4. 1940, s. 3.

63 Ministerstvo hospodárstva v tejto súvislosti už 8. 3. 1940 navrhlo dve alternatívy: 1. vyberanie dávok zo židovského majetku; 2. získanie príspevkov od štátu a finančných ústavov. SNA, f. MH, škatuľa 37, b. č.

64 SNA, f. MH, škatuľa 37, b. č.

spôsobilí. Hlavným kritériom pri výbere uchádzača totiž často neboli odborné kritériá, ale príslušnosť k HSLS, HG, či DP. Prevádzanie arizácii komplikovali tiež mnohé technické prekážky. V praxi sa však zákon realizoval len tri mesiace. Už krátko po tom, čo bol uvedený do praxe totiž došlo k spomínanému salzburskému diktátu, ktorý znamenal zmenu kurzu v riešení židovskej otázky.⁶⁵

3. Postavenie ďalších menšín

Medzi menšinami na Slovensku mala výsadné postavenie nemecká menšina (asi 130 tisíc osôb). Touto problematikou som sa zaoberal v predchádzajúcej kapitole v súvislosti s postavením DP v politickom systéme. Preto len upozorním, že jej činnosť vo všetkých oblastiach verejného života zastupovala práve Deutsche Partei, ktorá mala byť podľa Ústavy SR reprezentantkou politickej vôle slovenských Nemcov.

Špecifické bolo tiež postavenie maďarskej menšiny. Tá bola od začiatku viac či menej diskriminovaná. Bol to na jednej strane dôsledok rozpadu pluralitnej spoločnosti (ktorá vo všeobecnosti garantuje postavenie minorít), na druhej však tiež napätých maďarsko-slovenských vzťahov po Viedenskej arbitráži v novembri 1938 a maďarsko-slovenskom konflikte v marci 1939. Viaceré perzekučné opatrenia boli zo slovenskej strany motivované politikou reciprocity, ktorej princípy boli zakotvené aj v ústave. Slovenská vláda sa tak paradoxne pokúšala zmierňovať oveľa tvrdší postup maďarských orgánov voči slovenskej menšine na okupovanom území južného Slovenska.⁶⁶ Pritom na Slovensku po Viedenskej arbitráži zostalo 67 502 Maďarov (podľa sčítania ľudu z roku 1938), z toho 17 510 patrilo k štátnym príslušníkom Maďarska. V roku 1940 sa však k maďarskej národnosti hlásilo už len 53 128 osôb (z toho slovenské štátne občianstvo malo 45 880).⁶⁷

Politickou reprezentantkou Maďarov bola Zjednotená maďarská strana, s ktorej politikou v sledovanom období súhlasila väčšina Maďarov. Pritom z hľadiska jej politického a ideologického smerovania bola v strane stále živá myšlienka obnovy veľkého Maďarska. Tomu zodpovedali aj niektoré aktivity agitačného charakteru za pripojenie pohraničných obcí k Maďarsku. Neskôr, keď sa SR konsolidovala, sa aktivity maďarskej strany sústredili na menšie požiadavky. Zo strany štátnej moci bola jej činnosť utlmená a to aj preto, že slovenské aktivity v Maďarsku na založenie vlastnej politickej reprezentácie boli neúspešné (strana Slovenskej národnej jednoty, ktorá vznikla

65 KAMENEC, Po stopách... ref 14, Úvod, s. 68-70.

66 Bližšie pozri VIETOR, ref. 73, Kapitola I.; TILKOVŠZKY, ref. 73, Kapitola I.

67 Pozri HETÉNYI, M.: Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 95.

v auguste 1941, bola oficiálne povolená až v novembri 1941). V júni 1940 strana prijala nový názov Maďarská strana na Slovensku (Szlovenszkói Magyar Párt). Vo svojej praktickej činnosti sa sústredila najmä na podporu spolkovej činnosti – akcií kultúrneho a vzdelávacieho charakteru, ale aj na sociálne a výchovné aktivity.⁶⁸ Spolková činnosť však bola od začiatku pod drobnohľadom štátnych orgánov, ktoré neváhali použiť rôzne reštriktívne opatrenia, medzi ktoré patrili aj zákaz niektorých spolkov, vrátane najväčšieho Maďarského kultúrneho spolku na Slovensku (SZMKE) 20. apríla 1939.⁶⁹ Tento krok viedol k celkovému utlmeniu činnosti maďarskej menšiny. Maďarská strana bola neúspešná tiež pri snahe o organizovanie vlastných útvarov maďarských gardistov i mládežníckej organizácie. Napriek tomu, úroveň politického organizovania sa Maďarov na Slovensku bola neporovnateľne vyššia ako tomu bolo u Slovákov v Maďarsku. Maďarská strana disponovala dvomi denníkmi (Uj Hírek – v roku 1940 mal denný náklad 8 tisíc kusov, Esti Ujság – denný náklad v tom čase 15 tisíc kusov). Okrem toho, vychádzalo tiež šesť lokálnych týždenníkov v maďarčine. Samozrejme, že od začiatku boli podrobované prísnej cenzúre, obmedzovaní v činnosti boli tiež samotní redaktori. Cenzúre sa nevyhli ani maďarské knižnice a maďarská literatúra dovážaná zo zahraničia.⁷⁰

Obyvatelia maďarskej národnosti mohli navštevovať bohoslužby v maďarskom jazyku, pričom stav a počet maďarských bohoslužieb sa vo všeobecnosti udržal spreď roku 1939. Pokiaľ sa ale Maďari snažili získať právo slúžiť nové omše v maďarčine, zo strany štátnych a cirkevných orgánov nenachádzali pochopenie. Samozrejme, režim sa snažil obmedziť maďarské bohoslužby (napríklad maďarské púte do Marianky). To sa v praxi prejavilo už v roku 1939.⁷¹ ÚŠB pozorne monitorovala maďarské bohoslužby, štátna správa na jej príkaz vyhotovovala ich zoznamy, ale aj charakteristiky jednotlivých kňazov. Prvé takéto zoznamy vznikli v apríli 1940. Na druhej strane, ako upozornil M. Hetényi, „praktické zásahy štátnych úradov voči duchovným promaďarskej orientácie mali skôr individuálny charakter, t.j. nepostupovali podľa určitej šablóny. Aj intenzita trestov bola závislá na medzinárodných súvislostiach a na vývine slovensko-maďarských vzťahov.“ Štátne orgány pritom používali rôzne metódy, napr. umiestnenie do zaisťovacej väzby, vypovedanie za hranice (do júna 1940 je možné dokumentovať dva takéto prípady motivované reciprocitou), pokuty, zastavenie platu, povolanie do vojska, odňatie pasu atď. Tieto opatrenia sa dotkli najmä tých maďarských kňazov, ktorí nemali slovenské štátne občianstvo (mali domovskú príslušnosť na území odstúpenom Maďarsku)⁷².

68 Tamže, 99-101.

69 Tamže, s. 100.

70 Tamže, s. 102.

71 Tejto otázke sa bližšie venuje HETÉNYI, M.: Promaďarské duchovenstvo a náboženské pomery na pozadí vzťahu štátneho aparátu a maďarskej menšiny na Slovensku 1938 – 1945. In: *Studia Historica Nitriensia* 12, Nitra 2005, s. 117-121.

72 Tamže, s. 124-139.

Napríklad 6. novembra 1939 bol v Ilave uväznený kňaz Rudolf Zachar, ktorý odmietal, okrem maďarčiny konať aj slovenskú kázeň, a to na sviatok Všetkých svätých. Do konfliktu sa dostával aj s učiteľmi slovenskej školy. Treba povedať, že napriek tvrdým trestom, v niektorých prípadoch boli títo kňazi skutočne aj šíriteľmi iredentistických nálad. Pritom postup slovenských orgánov (okrem nacionalizmu často motivovaný politikou reciprocity) bol napriek tomu oveľa miernejší ako postup maďarských orgánov voči podobným prejavom zo strany Slovákov na okupovanom južnom Slovensku.

Čo sa týka rozvoja školstva, po roku 1939 existovalo asi 40 menšinových škôl pre maďarské deti (mali asi 4500 žiakov). Obmedzená však bola činnosť maďarského stredného školstva a Maďarom vláda už nepovolila žiadnu novú školu. Vo všeobecnosti však slovenská vláda existujúce maďarské školy veľmi nepodporovala, o čom svedčia viaceré materiálne nedostatky, ktoré sťažovali vyučovací proces.⁷³

Maďarská minorita bola od začiatku vystavená rôznym formám represie, ich intenzita závisela od vývoja slovensko-maďarských vzťahov a väčšinou súviseli so snahou o recipročné opatrenia. Treba povedať, že pod perzekučné zásahy sa do značnej miery podpísala neutíchajúca maďarská propaganda, podporujúca pripojenie celého Slovenska k Maďarsku, ktorá sa prejavovala napr. v podobe rozširovania letákov, rôzneho propagačného materiálu, ale tiež vo verbálnej podobe, či vo forme rôznych provokácií atď. Štátna moc pritom pozorne sledovala štátnu spoľahlivosť príslušníkov maďarskej menšiny ako celku. V tomto smere bol určitým prelomom vznik ÚŠB v januári 1940. Medzi najťažšie represívne formy patrilo zaistenie do Ilavy, vyhostenie desiatok Maďarov. V tomto smere došlo v júni 1940 k dohode medzi Maďarskom a Slovenskom, na základe ktorej obidve strany zastavili vystahovávanie občanov druhej strany. Medzi ďalšie formy trestu patrili finančné pokuty, domové prehliadky, obmedzenie cestovania, cenzúra pošty, zadržanie platu, priehady v priznaní štátneho občianstva, prepustenie z práce atď. Podobné metódy sa, samozrejme, využívali aj proti majoritnému obyvateľstvu.

Maďarskej menšiny sa dotkli tiež ďalšie reštriktívne opatrenia režimu, napr. snaha odstrániť uhorské znaky, sochy, obrazy, symboly (napr. maďarské kroje). Napríklad 28. mája 1940 ÚŠB nariadila šarišsko-zemplínskemu župnému úradu zariadiť likvidáciu maďarských pamätných tabúl v Prešove. Protimaďarské nálady, ktoré rozduchávala propaganda, sa preniesli aj do radov civilného obyvateľstva, o čom svedčia viaceré protimaďarské demonštrácie.⁷⁴

Postaveniu českej menšiny som sa venoval už v tretej kapitole, výrazne sa pritom nezmenilo. Nadalej pokračovali zásahy do súkromného vlastníctva príslušníkov tejto minority. Otvorená ostávala otázka ďalšej existencie českých gážistov v slovenskej armáde. Ich počet logicky klesal. Po 1. januári 1940 tu bolo už len 38 dôstojníkov a 15 rotmajstrov. Podľa správy z apríla 1940 MNO nemalo v úmysle natrvalo ponechať v službách slovenskej armády gážistov českej národnosti. V slovenskej armáde však

73 Tenže: ref. 67, Kapitola VI., s. 104.

74 Tamže, s. 107-108.

existovali aj hlasy, ponechať si v dôsledku nedostatku dôstojníckych kádrov všetkých dôstojníkov českej národnosti, ktorí mali manželky Slovenky (alebo prejavovali kladný pomer k Slovensku). Na druhej strane Čechov odrádzal fakt, že na veliteľské miesta boli dosadzovaní Slováci bez ohľadu na vek a hodnosť. Podľa štatistiky z 30. novembra 1940 počet českých dôstojníkov v slovenskej armáde bol 45, keďže 7 rotmajstrov bolo vymenovaných za dôstojníkov. Rotmajstrov Čechov bolo už iba 6.

V januári 1941 bolo rozhodnuté ponechať na Slovensku na neurčitú dobu (s možnosťou definitívy) 42 dôstojníkov (spolu s rotmajstrami a civilnými zamestnancami 50 osôb). Proti vytvoreniu skupiny dôstojníkov, ktorí by boli ponechaní v slovenskej armáde natrvalo, sa postavil vtedajší predseda vlády Vojtech Tuka, ktorý sa v tejto záležitosti angažoval už v predchádzajúcom období. Tukova intervencia však v princípe neodmietala predstavu ponechania českých dôstojníkov natrvalo v armáde, tá sa však nemala dopredu viazať presným výberom dôstojníkov, ich charakterové vlastnosti sa ešte mali preveriť.⁷⁵ Cestu k získaniu občianstva pre Čechov (vrátane armády) otvorila novela zákona o štátnom občianstve v lete 1941. Pre trvalé ponechanie v armáde sa stačilo hlásiť k slovenskej národnosti.

Obmedzenia zo strany režimu sa, samozrejme, viac či menej dotkli aj ďalších menšín (Rusínov, Ukrajincov, Rómov, Poliakov...). Otázke postavenia Rómov (najmä v armáde) som sa venoval v iných kapitolách. Podrobnejšie spomeniem ešte postavenie Rusínov, ktorých na Slovensku žilo podľa sčítania ľudu z roku 1940 viac ako 50 tisíc.⁷⁶ Predstavitelia štátu vnímali túto menšinu vo všeobecnosti ako nespoľahlivý element, ktorý je náchylný „podľahnúť či už boľševickej alebo maďarskej propagande.“ Vhod jej pritom prišla tradičná heterogénnosť tejto minority, jej „národná i názorová vlašnosť“. Podľa M. Pekára sa z tohoto dôvodu Rusíni „často dostávali pod vplyv komunistickej propagandy, hoci bežne obyvateľstvo jej ideologickú podstatu vôbec nepoznalo, prípadne nechápalo.“ Podobne tomu bolo aj s maďarskou, neskôr ukrajinskou propagandou.⁷⁷ V politickej oblasti stroskotali pokusy predstaviteľov menšiny o politické organizovanie sa, aj keď v slovenskom sneme mali dvoch zástupcov.⁷⁸ V novembri 1939 bol síce vytvorený prípravný výbor, ktorý mal pripraviť ustanovujúce zhromaždenie Ruskej strany v Prešove (rovnako sa mala podľa vzoru HG založiť aj Ruská garda). Toto bolo zvolané na 22. apríla, ale nakoniec nebolo povolené (na druhý deň sa so súhlasom vlády konala len informačná porada). Poslanec Anton Simko napriek tomu informoval orgány štátnej správy o vytvorení novej strany, tie ho však vyzvali k zdržanlivosti

75 VHA Bratislava, f. MNO, spisy dôverné 1940 – 1942, škatuľa 15, č. j. 167 231.

76 Celkovo v Šarišsko-zemplínskej župe žilo v tom čase 440 354 obyvateľov, z toho Rusíni tvorili 11, 55 %, teda 50 853 osôb. PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov 2007, s. 81.

77 Tamže, s. 88.

78 PEKÁR, M.: *Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a alternatívy jej riešenia*. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005* (ed. M. Šmigel' a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 292-293.

dovtedy, kým nevstúpi do platnosti zákon o politických stranách menšín. Ten vyšiel v máji, ani táto cesta však nevedla k akceptovaniu strany a jej zaregistrovaniu.⁷⁹ Kultúrno-osvetová a spoločenská činnosť sa však naďalej rozvíjala.⁸⁰ Vo vládnej politike voči Rusínom možno už v sledovanom období vysledovať pokusy o poslovenčovanie. Vláda sa Rusínom snažila integrovať do HSLS, HM a HM, toto úsilie však v radoch menšiny nenašlo väčšie pochopenie. Dôkazom snahy o slovakizáciu už v tomto období bola situácia v rusínskom cirkevnom školstve (bližšie pozri podkapitolu 6.5).

4. Pokus o zavedenie všeobecnej brannej výchovy

Ako som už spomenul, spor o postavení HG po skončení poľského ťaženia viedol k vydaniu nového vládneho nariadenia z 21. decembra 1939. Týmto vládnym nariadením bolo, okrem iného, zrušené povinné členstvo v HG. Fakt, že predstavitelia režimu nakoniec odstúpili od snahy vytvoriť z HG povinnú organizáciu, však nič nezmenil na ich úsilí „zdisciplinovať“ pod jej vedením celý národ. Táto úloha sa mala zrealizovať prostredníctvom brannej výchovy.⁸¹ Kompetencie, ktoré HG v tomto smere obdržala, predstavovali vrchol úsilia o jej začlenenie do branného systému. K jej realizácii HG pristúpila už v januári 1940.

Základný rámec, ideový a politický obsah pôsobenia HG prostredníctvom brannej výchovy na široké vrstvy obyvateľstva, ľudáci prispôbili potrebe integrovať národ na báze jednotnej nacionálnej ideológie. Tu treba zdôrazniť, že potreba ovládať myslenie občana predstavuje v každom totalitnom režime jeden zo základných predpokladov jeho stotožnenia sa s politickými a vojenskými cieľmi vlády. Branná výchova nemala byť len prostriedkom ako zvýšiť obranyschopnosť štátu proti vonkajšiemu nepriateľovi, aj keď tento faktor bol v tomto prípade dôležitý. Jej úlohou bolo prispieť k prevýchove občana v duchu „kresťanskom a národnom“, a to tak, aby záujmy každého jedinca boli vždy a za každých okolností podriadené záujmom vlády. Otvorene to priznal aj samotný hlavný veliteľ HG A. Mach na porade so svojimi veliteľmi v Trenčianskych Tepliciach v januári 1940: „Keď budú všetci ľudia cvičiť, jeden povel počúvať, už aj tým dostanú sa veľmi blízko k sebe. Tu sa môže mnoho napraviť. Tu sa musí...previesť prevýchova tak, že by ani nezbadali, že to nie je len cvičenie svalov, ale i ducha.“⁸² Praktickou realizáciou brannej výchovy sa mala zároveň manifestovať podpora režimu zo

79 Tamže, s. 293-294.

80 KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel' a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 283-286.

81 BAKA, ref. 99, Kapitola V., s. 110-122.

82 SNA, f. NS, II. A 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

strany obyvateľstva. V neposlednom rade prostredníctvom brannej výchovy štát chcel mať pod kontrolou činnosť obyvateľstva aj v jeho voľnom čase a tak aspoň čiastočne obmedziť šírenie protištátnej činnosti.

Otázky súvisiace s brannou výchovou boli v tomto období niekoľko týždňov hlavnou témou vládnej propagandy. Najväčšiu pozornosť im venovali noviny „Gardista“, podľa ktorých „branná výchova je na to, aby gardisti aj negardisti pochodovali za jedným cieľom, spievali jednu pieseň, naplnili sa jedným duchom, žili a mreli za jeden národ, za samostatný slovenský národ!“⁸³ Ľudáci si veľmi dobre uvedomovali, že základným predpokladom militarizácie spoločnosti, je vytváranie pocitu neustáleho ohrozenia. Stačí uviesť fakt, že v dobovej tlači sa v tejto dobe množili články nepriamo poukazujúce na Viedenskú arbitráž, či maďarsko-slovenský ozbrojený konflikt v marci 1939 (priamo sa o tom na príkaz nemeckého vyslanca písať nemohlo). V tomto kontexte sa dá vysvetliť aj požiadavka, podriaďiť celú spoločnosť potrebám armády. Ako príklad možno zacitovať z článku A. Macha s príznačným názvom „Vojenský národ“: „Naše školy, naši spisovatelia, naše divadlo a kino, naši kňazi a ministri, nesmú na to zabúdať! Ak máme pravdu, ak vieme, že máme právo a povinnosť žiť slobodne, že toto právo majú všetci Slováci pod Karpatmi, tak nesmieme trpieť slabosť, nesmieme pripustiť nič, čo oslabuje alebo rozdeľuje národ. Tak potom aj armáda, ktorá počtom nebude veľká, bude silná, lebo celý národ bude vlastne armádou. Práve preto začíname v týchto dňoch cvičiť celý národ ...“⁸⁴

Stredobodom pozornosti bola HG, vykresľovaná ako „kostra národa“, nositeľka národných cností, ktoré sa mali prostredníctvom brannej výchovy preniesť na každého Slováka. Aby sa zvýšila popularita a dôveryhodnosť HG nekriticky sa vyzdvihovali jej vojenské zásluhy počas marcového konfliktu, ako i septembrového ťaženia.⁸⁵ V tejto súvislosti sa propaganda viackrát odvolávala na fakt, že počas existencie medzivojnovej ČSR bola branná výchova štátu roztrieštená medzi viacero spolkov a organizácií. Zdôrazňovala, že tento stav mal na svedomí „rozpoltenosť národa“ a bol prostriedkom čs. vládnej moci na potlačenie „idey národa“: „...spolky im boli dobré k tomu, aby pod kepienkou telesnej výchovy podminovali cit kresťanský a národne slovenský“.⁸⁶

Myšlienku brannosti sa režim pokúšal podporiť tiež organizovaním početných manifestačných vystúpení a nástupov HG, HM, ktorých cieľom bolo demonštrovať vernosť a poslušnosť strane a štátu. V tomto duchu sa niesli aj veľkolepé oslavy pri príležitosti prvého výročia vzniku samostatného slovenského štátu. Deklaratívne vyjadrenia jednoty HG a armády sprevádzali manifestáciu vo Veľkých Uherciach, ktorá sa uskutočnila 10. marca 1940 pri príležitosti 1. výročia úmrtia „gardistického martyra“ Antona Kopala zastreleného počas vojenského a policajného zásahu pražskej vlády na Slovensku. Slávnosti, ktorej vrcholom bolo odhalenie pomníka A. Kopala, a ktorú no-

83 Gardista, 20. 1. 1940, s. 2, Začínáme!

84 Slovenské vojsko, 22. 1. 1940, s. 17.

85 Gardista, 1.1. 1940, s. 10, Hlinkova garda a prevýchova národa.

86 Gardista, 14. 3. 1940, s. 43, Telesnou výchovou k brannosti.

viny Gardista charakterizovali ako „živelnú manifestáciu za slobodu slovenského národa a za nezávislosť slovenského štátu“, sa zúčastnili viacerí poprední predstavitelia ľudáckeho režimu. Gardistická propaganda vysoko hodnotila najmä emotívny prejav F. Čatloša, ktorý pred nastúpenými formáciami HG a vojska prehlásil: „...my, prítomní vojaci, symbolicky zdôrazňujeme účasť celej slovenskej armády na tomto pietnom akte a sľubujeme, že v budúcnosti nás preliata krv Antona Kopala spojí na večné časy v jednotné šíky, ktoré nedopustia, aby slovenský národ trpel a trnul nad svojou budúcnosťou. ... Vyhlasujem Hlinkovu gardu za jedno s vojskom a vojsko za Hlinkovu gardu. (búrliový súhlas). Spoločne budeme poslúchať rozkazy najvyššieho veliteľa, prvého prezidenta Slovenskej republiky Dr. Jozefa Tisu.“⁸⁷ Čatlošova snaha vytvoriť na verejnosti dojem, že HG a armáda tvoria jeden „nerozborný celok“ však nesúvisela len s potrebou angažovať sa za ideály brannej výchovy. Svoje tu pravdepodobne zohrali tiež Čatlošove osobné sympatie voči radikálom v období prehlbujúceho sa vnútropolitického konfliktu medzi dvoma krídlami ľudáckeho tábora.

K prípravám na organizovanie brannej výchovy sa prikrročilo už v januári 1940. Ako už bolo povedané, jej praktické prevádzanie bolo v kompetencii HG (v prípade nemeckej menšiny FS a DJ). Predvojenský výcvik (6 – 19 ročných) bol zverený HM, ktorá však tvorila súčasť HG. Jedinú výnimku predstavovali vysoké školy, kde odborná teoretická príprava budúcich brancov zostala v kompetencii armády.⁸⁸ Na druhej strane armáda si ponechala rozhodujúci vplyv na rozhodovanie o rozsahu a obsahovom zameraní samotného programu brannej výchovy. Z legislatívno-právneho hľadiska sa vychádzalo z branného zákona č. 184/37 Zb. z. a n., ktorého jednotlivé paragrafy však MNO podľa potreby upravilo. Účasť na brannej výchove bola povinná pre všetkých mužov vo veku od 6 do 50 rokov, ako i ženy vo veku od 6 do 30 rokov. Pritom všetky ženy, ako i muži neschopní absolvovať výcvik, mali ako náhradu vykonávať rôzne všeužitočné práce. Armáda mala tiež na starosti výcvik inštruktorov – cvičiteľov, ktorý prebiehal u príslušných peších plukov. Podľa nariadenia MNO mohol byť funkciou inštruktora poverený každý dôstojník, ale aj poddôstojník v zálohe, ktorého HG vyzvala. Pre nedostatok schopných jednotlivcov nebolo členstvo v garde podmienkou (gardisti však mali byť prvoradí).⁸⁹ Prínos HG z hľadiska charakteru brannej výchovy spočíval v prispôsobení jej obsahového zamerania potrebe šíriť jednotnú nacionálnu ideológiu. Úlohou miestnych veliteľov HG bolo zabezpečiť na každej schôdzke brannej výchovy okrem vojenského výcviku a teoretickej odbornej prípravy prednášku, s dôrazom „na rozhodujúce otázky dneška, a to je prevýchova v duchu samostatnosti a slovensko-nemeckého priateľstva“.⁹⁰ Indoktrinácii v duchu bojovného militarizmu sa pritom

87 Gardista, 14. 3. 1940, s. 2, Slávnosť hrdinu A. Kopala.

88 VHA Bratislava, f. HVV, škatuľa 128, č. j. 193 112, branná výchova vysokoškolského študentstva.

89 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, č. j. 152 215, kurzy pri peších plukoch pre inštruktorov HG (FS) – zriadenie z 19. 2. 1940.

90 SNA, f. 604, 604-66-2, rozkaz HV HG č. 15 z 29. 4. 1940.

nevyhli ani tí najmladší. Napríklad v programe, ktorý si mali osvojiť 6 – 10 ročné deti, nemal chýbať ani bojový výcvik, prevedený do podoby hry.⁹¹

Samotný priebeh brannej výchovy sa značne líšil od bombastickej propagandy o obetavom a oduševnenom prístupe každého gardistu. Ako príklad možno uviesť fakt, že v priebehu marca a apríla 1940 sa na HV HG množili sťažnosti, podľa ktorých sa s organizovaním brannej výchovy v tom čase vo väčšine okresov ešte ani nezačalo.⁹² Na vine pritom neboli len technické problémy tak v HG ako aj HM, ale aj nechota a nezájum mnohých gardistov poverených jej praktickou prípravou a vedením.

Na druhej strane dôveryhodnosť gardy naštrbili tiež množiace sa prípady úplatkárstva. To sa rozmohlo v prípade povolávania Židov, ktorí boli spolu s „cigánmi“ (20-50 ročnými), ako tzv. krajne nespoľahlivý element, namiesto brannej výchovy zamestnávajúci 6 hodín týždenne na prácach, ktoré nejako súviseli s brannou výchovou: úprava ihrísk, štadiónov, kúpalísk atď. Toto diskriminačné nariadenie vyšlo už v rozkaze HV HG 12. januára 1940, podľa ktorého mali byť občania príslušní k brannej výchove rozdelení na 1. gardistov, 2. negardistov, 3. „židov“ a „cigánov“. V ďalšom rozkaze sa hovorí tiež o odpratávaní snehu z ulice, v dôsledku nečakanej kalamity. Každý „žid“ a „cigán“ musel odpracovať minimálne 1/3 určenej doby. Z ďalších 2/3 sa mohli jednotlivci vykúpiť (za 8 hodín 500 Ks). Z takto získaných peňazí potom mali byť vyplatení najatí nezamestnaní „árijskí“ robotníci.⁹³

V priebehu februára a marca 1940 vznikli dočasné pracovné skupiny Židov v 20 okresoch⁹⁴ (v prípade Rómov sa nariadenie HVHG okrem okresu Nitra nikde nerealizovalo). V 4 okresoch sa všetci Židia samostatne alebo prostredníctvom židovskej náboženskej obce vykúpili. Celá akcia prebehla chaoticky a slúžila k obohateniu sa miestnych gardistov, pričom „peňažné obnosy... v niekoľkých prípadoch dosahovali i tisícových cifier“ (podľa šetrenia, ktoré v tejto záležitosti urobila ÚŠB, vyzbierali gardisti 95 504 Sk). Prezídium MV preto 12. marca 1940 zakázalo podobné pracovné skupiny Židov organizovať.⁹⁵ „V záujme jednotného riešenia týchto otázok“ vyšlo 29. mája 1940 nariadenie s mocou zákona, na základe ktorého boli Židia a Rómovia povinní dva mesiace v roku „namiesto brannej výchovy vykonávať práce v prospech obrany štátu, ktoré určí MNO“. Aj z tejto pracovnej povinnosti sa ešte bolo možné vykúpiť. Finančne celú akciu zabezpečovali – sami povolanci a židovské náboženské organizácie.⁹⁶

Židovské náboženské organizácie v tejto súvislosti dbali najmä na dodržiavanie náboženských práv povolancov. Stávali sa totiž prípady ich porušovania. Napríklad

91 SNA, f. 605, 605-19-5, rámcové osnovy BV pre chlapcov vo veku 6 – 10 rokov.

92 VHA Bratislava, f. MNO dôverné 1940 – 1942, škatuľa 9, b.č., sťažnosť okresného veliteľa HG F. Máleka, bez dátumu; f. 55, 55-29-1, sťažnosť okresného veliteľa v Trenčíne z 2. 4. 1940.

93 SNA, f. 209, 209-838-1.

94 Myjava, Trnava, Nitra, Spišská Nová Ves, Zvolen, Banská Bystrica, Topoľčany, Trenčín, Žilina, Prešov, Poprad, Banská Štiavnica, Humenné, Hnúšťa, Liptovský Mikuláš, Nové Mesto nad Váhom, Ružomberok, Senica, Holíč, Stará Ľubovňa.

95 SNA, f. 209, 209-864-7.

96 Slovenský zákonník 1940, nariadenie s mocou zákona 130/40 Sl. z.

nie všade sa dodržiaval výnos MNO z 27. februára 1940, ktorý umožňoval Židom vykonávajúcim pracovnú službu (namiesto služby v brannej moci), rituálne stravovanie financované židovskými náboženskými obcami. V júni 1940 MNO potvrdilo platnosť tohto výnosu. Už 12. októbra 1939 povolilo príslušníkom židovských pracovných táborov aj oslobodenie od pracovnej povinnosti v sobotu, aby mohli vykonať svoje bohoslužby. S dodržiavaním tohto nariadenia však boli tiež problémy. Svedčí o tom žiadosť Ústrednej kancelárie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku z júna 1940. MNO ju však akceptovalo len v tých prípadoch, kde Židia pracovali samostatne a ich práca nebola viazaná na práce brancov prezenčnej pracovnej služby: „Pracovná služba nesmie trpieť na ujmu pre zasvätenie sobotňajšieho sviatku Židmi.“⁹⁷ Ani toto nariadenie sa však nedodržiavalo, MNO až v máji 1941 nariadilo akceptovať nariadenie z októbra 1939 (voľný deň si mali Židia nadpracovať cez pracovné dni – každý deň hodinu a pol).⁹⁸ Treba povedať, že tieto opatrenia sa týkali aj prezenčne slúžiacich Židov.⁹⁹

Je zrejmé, že spôsob akým sa HG zhostila organizovania brannej výchovy musel len prehĺbiť negatívne poznatky predstaviteľov armády o jej schopnostiach. Na druhej strane, zainteresovaným muselo byť už v tomto čase jasné, že organizovanie brannej výchovy takýmto spôsobom je z dlhšieho časového hľadiska nereálne. Celú činnosť od začiatku komplikovali problémy s materiálnym zabezpečením cvičencov, so zabezpečením inštruktorov, s koordináciou celej činnosti na úrovni riadiacich článkov. Ako i neochota obyvateľstva spojená s nárastom protigardistických nálad v spoločnosti. Nehovoriac o tom, že existujúce zákonné normy nemohli cvičenca nijako prinútiť, aby brannú výchovu absolvoval pravidelne. Uvedené skutočnosti boli na príčine, že vykonávanie všeobecnej brannej výchovy (mimo rámec členov HG, HM) bolo už koncom

97 Napríklad veliteľstvo v Turčianskom Sv. Martine údajne neobdržalo výnos z 27. 2., a preto Židom nevyplácalo peňažnú náhradu za naturálne dávky. Tie nevyplácalo tiež príslušné veliteľstvo v Michalovciach, s odôvodnením, že nárok na vyplácanie majú Židia len vtedy, ak sa chcú rituálne stravovať všetci. VHA Bratislava, f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945, škatuľa 5, č. j. 75 802; 77 637.

98 VHA Bratislava, f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945, škatuľa 28, č. j. 234 929.

99 V súvislosti s realizáciou tohto nariadenia sa viacerí pokrstení „židia“ obracali na cirkevné inštalácie. Ich prostredníctvom protestovali proti svojmu zaradeniu do pracovnej povinnosti spolu s ostatnými Židmi. V tejto súvislosti samotná katolícka duchovná služba ministerstva národnej obrany navrhla ich sťažnosti čiastočne akceptovať a to bez ohľadu na vládne nariadenie z 18. 4. 1939, ktoré definovalo pojem „žid“. Podľa neho sa za Židov pokladali aj tie osoby, ktoré po 30. 10. 1918 prestúpili na niektorú z kresťanských vier. Konkrétne pritom navrhovala: „1. aby takéto osoby boli povolávané k pracovnej povinnosti v intervaloch, obdobne ako árijci k služobnému cvičeniu, nie však každoročne, ako židia povolani cestou židovskej náboženskej obce. 2. neboli označení ako židia, ale odlišne od židov a 3. v pracovných jednotkách boli oddelení od židov a slobodne mohli vykonávať svoje kresťanské náboženské povinnosti“. Špecifickosti týkajúce sa pracovných povinností týchto osôb nemali byť teda zrušené. MNO však podobné žiadosti nemohlo akceptovať a návrh bol už 22. 8. zamietnutý. VHA Bratislava, f. Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945, škatuľa 21, inv. č. 19.

roku 1940 pozastavené, a to dovtedy, kým HG a HM nevytvorí dostatok vlastných, spoľahlivých inštruktorov a funkcionárov a kým sa nevypracuje nový zákon o brannej výchove.

5. Postavenie cirkví

V sledovanom období vyšli ďalšie nariadenia, ktoré posilňovali postavenie náboženstva v školách. Napríklad nariadenie z 26. septembra 1939, na základe ktorého sa žiaci museli povinne zúčastňovať na náboženských úkonoch, predpísaných príslušnou cirkevnou vrchnosťou. Ďalším nariadením z 3. novembra 1939 sa na všetkých ľudových a stredných školách zaviedla povinná modlitba pred vyučovaním.¹⁰⁰

Na druhej strane bezpečnostné orgány v tomto čase pomerne veľkú pozornosť venovali realizácii už spomínanej vyhlášky Prezídia MV z 15. septembra 1939, na základe ktorej sa malo zakročiť proti štátom neuznávaným „sektám“. V skutočnosti však nešlo len o sekty, ale aj o kresťanské cirkvi s dlhoročnou tradíciou. K likvidácii týchto organizácii podľa uvedenej vyhlášky však režim zatiaľ nepristúpil. Bezpečnostné orgány ešte nemali presné inštrukcie ako v tom ktorom prípade zakročiť, napriek urgenciám predsedníctva vlády z 30. septembra, aby Krajský úrad aspoň vymedzil príslušné policajné opatrenia.¹⁰¹ Podozrivé „sekty“ však boli pozorne sledované a ich činnosť na verejnosti znemožňovaná. Ich aktivitu v sledovanom období to však celkom nenarušilo. Napríklad ešte v júli 1940 ÚŠB hlásila, že „podľa správy okresného úradu v Myjave veľmi sa rozmáha v poslednej dobe v obvode tunajšieho úradu a to najmä v odľahlých kopianciach notariátu Krajné, náboženská sekta Jehova. Do tejto sekty náboženských bludárov vstupuje ponajviac mladá generácia, ktorá bude v budúcnosti na škodu Slovenskému štátu, pretože jej heslom je, že za žiadnych okolností príslušníci tejto sekty nesmú do ruky vziať zbrane...“ So znepokojením o tejto situácii referoval aj okresný náčelník z Myjavy, ktorý pritom konštatoval, že „nevie ako má proti nim zakročiť, aj keď sa zakročí je to bez účinku“.¹⁰²

Podobné hlásenia režim nebral na ľahkú váhu. Výsledkom bola najskôr vyhláška Prezídia MV z 13. augusta 1940, ktorou mala byť zlikvidovaná „náboženská sekta adventistov“.¹⁰³ Za ňou nasledovala vyhláška z 12. septembra, podľa ktorej boli zakázané akékoľvek náboženské obrady, schôdzky (aj špiritistické), bohoslužby, pokiaľ „ne-

100 MÁTEJ, J.: Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike. Bratislava 1978, s. 215.

101 Bližšie pozri PETRANSKÝ, I. A.: Zákomom neuznané kresťanské cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: Historický zborník 17, 2007, č. 2, s. 38.

102 SNA, f. 209, 209-266-78.

103 Podľa úradného hlásenia žilo v tom čase na území Slovenska 553 osôb považovaných za adventistov. SNA, f. 209, 209-831-8. Bližšie pozri PETRANSKÝ, ref. 101, Kapitola VI., s. 42-44.

zodpovedajú náboženským predpisom a obyčajom ani jednej recipovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti štátom uznanej.“ Ich majetok mal byť skonfiškovaný. Tieto nariadenia síce vyšli až po salzburských rokovaníach s nacistickým Nemeckom, v dôsledku ktorých sa ministrom vnútra stal radikál A. Mach, ich realizáciu však možno chápať ako logický dôsledok predchádzajúcich krokov, ktoré režim v tejto oblasti urobil. „Ilegálnu“ činnosť týchto vyznaní však režim ani uvedenými nariadeniami úplne nezlikvidoval. Zakázané náboženské skupiny sa aj naďalej organizovali aj keď len v súkromí, v menšej miere sa venovali aj rozširovaniu svojej literatúry.

Prvou z malých cirkví (nešlo o sektu), ktorých činnosť bola zastavená (ešte pred vydaním spomínaných úprav), bola česko-slovenská cirkev. Došlo k tomu už v apríli 1939, napriek tomu, že išlo o zákonom uznanú konfesiu. Následne bol zabavený aj jej majetok.¹⁰⁴

Tieto nariadenia mali pôvodne postihnúť aj baptistov (Bratská jednota baptistov), napriek tomu, že nešlo o žiadnu sektu. Prezídium Policajného riaditeľstva už 11. októbra 1939 napísalo: „...Ovšem voči bývalej československej republice chovali sa baptisti s naprostou oddanosťou, veď bola v rukách ľudí českých, poťažne československých, takže pokiaľ sa týka Slovenska – slúžila samozrejme tiež k deleniu jednoty obyvateľstva i dľa náboženstva. V tomto smere sa dosiaľ sotva zmenilo niečo...“¹⁰⁵ Baptisti síce legálne existovali už za Rakúsko-Uhorska, za 1. ČSR však k schváleniu nepredložili vlastné stanovy a založiť jednotnú náboženskú obec na právnom podklade už v tomto období nestihli. Práve túto skutočnosť MV zvažovalo ako zámienku na ich likvidáciu.¹⁰⁶ Pritom na jeseň 1939 sa k nim hlásilo asi 3000 veriacich vrátane detí. Za baptistov však už v decembri 1939 intervenovalo nemecké vyslanectvo v Bratislave. Ministerstvo zahraničných vecí v tejto súvislosti diplomaticky upozornilo, že Zväz baptistických obcí v Nemecku „ je teleso verejného práva, požíva v Nemecku menovite pre svoje zastanie sa nemeckej veci...dobrého mena“. Spôčiatku nebola daná jasná úprava, ako v prípade baptistov pokračovať. Tak napríklad na jednej strane žandári zakázali ich schôdzku v Motovej v apríli 1940, na druhej strane ÚŠB nezrušila zjazd Zväzu združenia baptistickej mládeže, ktorý sa konal 29. a 30. júna 1940 v Mengušovciach za účasti mládeže z Nemecka. O konaní zjazdu sa dodatočne dozvedel samotný prezident J. Tiso, keďže jeho účastníci mu poslali pozdravný telegram. Tiso bol zjavne zaskočený (o nemeckom tlaku pravdepodobne nevedel), keďže prezidentská kancelária dala v júli 1940 celú záležitosť prešetriť.¹⁰⁷ Spomínané vyhlášky z augusta a septembra 1940 sa však na baptistov napriek tomu nevzťahovali. Ako náboženská organizácia však neboli uznaní, štát k nim pristupoval ako k „mlčky trpenej konfesii.“¹⁰⁸

104 PETRANSKÝ, ref. 101, Kapitola VI., s. 40.

105 SNA, 209, 209-831-11. V tom čase mali baptisti podľa odhadov bezpečnostných orgánov na Slovensku asi 1500 členov (so ženami a deťmi 3000).

106 SNA, f. 209, 209-831-11.

107 SNA, f. 209, 209-831-11, 13.

108 SNA, f. 209, 209-831-13; Bližšie pozri PETRANSKÝ, ref. 101, Kapitola VI., s. 40-42.

„Šťastie“ mala tiež Jednota českobratská. Jej bratislavský zbor sa v októbri 1940 uchýlil pod ochranu Maďarskej reformovanej cirkvi (kalvínov), ktorá bola na Slovensku trpená. Jeho členovia boli prijatí za členov tejto cirkvi, bohoslužby však mohli konať v češtine. Aj napriek tomu im však štát zabavil modlitebňu. Prešovský zbor Jednoty českobratskej sa zase reozhodol zjednotiť s baptistami.¹⁰⁹ Podobné kroky urobili aj iné náboženské skupiny.

V tomto období sa ešte vyhrotili napäté vzťahy medzi evanjelickou cirkvou a štátom. Tá sa naďalej usilovala presvedčiť vládnu moc o potrebe zmeny kurzu voči evanjelictvu, o jeho prínose pre rozvoj slovenskej kultúry, vzdelanosti a politickej emancipácie. Kriticky sa stavala tiež k prehlbujúcej sa totalitarizácii režimu. Vládna moc takéto počínanie, samozrejme, nehodlala tolerovať. Výsledkom bolo dočasné zastavenie „Cirkevných listov“ v októbri 1939.¹¹⁰

Kontroverzia medzi vládnu mocou a evanjelickou cirkvou dosiahla v tomto období vrchol potom čo sa 21. novembra valné zhromaždenie Spolku ev. a.v. kňazov uznieslo odoslať vláde pamätný spis ako reakciu na vládne nariadenie o HG z 5. septembra 1939.¹¹¹ Toto memorandum má celkovo 15 bodov a je pomerne ostrým protestom proti postaveniu HG v štáte. Ako hlboký zásah do života a slobody rozhodovania sa tu praniekuje najmä nariadenie o povinnom prihlasovaní sa všetkých občanov od 6. do 60. roku do HM a HG. V tejto súvislosti spis HG obviňuje zo zasahovania do občianskych práv a slobôd obyvateľstva, z terorizovania židovského obyvateľstva. Nepriamo kritizuje aj jej politický charakter, keď upozorňuje, že garda „žiada od občana slepú poslušnosť, a to ešte v mene božom.“ Kritika charakteru HG je tu spojená tiež s kritikou šírenia Hlinkovho vodcovského kultu. Ako dôvod prečo evanjelici nemôžu „Hlinku kultom oslavovať a za vzor stavať ako „Vodcu“, ba „Večného Vodcu celého národa“, sa tu uvádza, že „aj Hlinka často za posledných 20 rokov napísal výroky písané i povedané, ktoré sú voči nám slovenským evanjelikom a voči našej cirkvi veľmi nespravodlivé a urážlivé“. Zároveň je tu aj návrh spravodlivej reorganizácie HG, spojený so zásadnou zmenou jej charakteru na princípe jednej celonárodnej brannej organizácie. Tá by mala na starosti len pred a povojenskú výchovu, „mravne – náboženská výchova nech je z gardy vylúčená a ponechaná cirkvám. Jednotliví členovia nech sú neni nútení nikdy na nijaké veci a zákroky a na účasť na veciach, ktoré sa priečia ich náboženskému presvedčeniu“.

Predstavitelia režimu prijali pamätný spis s pobúrením. Vládny denník Slovák dokonca napísal, že spis je úzkym podujatím niekoľkých kňazov. Vládne protiopatrenia na seba nedali dlho čakať. Pohár trpezlivosti pretiekol potom, čo „Cirkevné listy“ uverejnili „osvedčenie“ liptovského kňazstva ev. a. v., v ktorom sa jednomyseľne deklarovala podpora pamätnému spisu. Výsledkom bolo ich druhé zastavenie dňa 5. ja-

109 SNA, f. 209, 209-548-54; PETRANSKÝ, ref. 101, Kapitola VI., s. 39.

110 UŠIAK, ref. 216, Kapitola III., s. 18.

111 SNA, f. NS, IIA – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

nuára 1940, ktoré trvalo až do 5. februára 1942.¹¹² Represívny zásah postihol aj autora textu pamätného spisu evanjelického farára Fedora Ruppeldta. Už vo februári 1940 bol zatknutý a odsúdený na 18 mesiacov pod zámienkou, že organizoval emigráciu dobrovoľníkov do československej zahraničnej armády. Treba dodať, že za protištátnu činnosť boli prenasledovaní tiež iní evanjelickí kňazi.¹¹³

Nebol to však ojedinelý oficiálny protest zo strany evanjelickej cirkvi proti charakteru režimu v tomto čase. Napätú situáciu pravdepodobne ešte viac vyhroutil list Biskupského úradu ev. cirkvi a. v. na Slovensku z 13. decembra 1939 adresovaný ministerstvu vnútra, ktorého obsahom bola žiadosť na likvidáciu Zaisťovacieho tábora v Ilave. Okrem iného sa tu píše: „Generálne presbytérium nerobí to zo všetečnosti, ako by sa chcelo miešať do vecí, ktoré sa ho bezprostredne netýkajú, ale robí to v presvedčení, že cirkev, ako strážkyňa pokoja, lásky a spravodlivosti, má právo i povinnosť podniknúť takýto krok. Generálny presbyter nechce chrániť previnilcov, kto sa prehreší proti slovenskému národu a Slovenskému štátu nech znáša následky toho, ale želalo by si, aby trpeli len skutoční vinníci, ktorým je daná možnosť obrany i pred riadnym súdom, dokáže sa im vina, takže nemôžu mať vedomie, že trpia nevinne.“¹¹⁴

Okrem týchto krokov začali začiatkom roku 1940 predstavitelia režimu vyvíjať nátlak na dvoch vedúcich reprezentantov evanjelickej cirkvi biskupa Vladimíra P. Čobrdu a Samuela Š. Osuského, usilujúc pritom o ich odstúpenie a presadenie nariadenia, aby vláda potvrdzovala voľbu evanjelických biskupov. Pre takýto zásah do autonómie cirkvi sa však vláda pre rázny odpor všetkých cirkevných orgánov neodhodlala.¹¹⁵

Zástupcovia evanjelikov však ani v nasledujúcom období nehodlali prejsť do defenzívy. Aby upozornilo na postavenie príslušníkov tohto vierovyznania, Generálne presbytérium sa už 23. novembra 1939 uznieslo zozbierať dôkazový materiál a predstrieť ho vláde. „Gravámina ev. cirkvi a. v.“ boli vláde predložené 8. mája 1940. Tieto sťažnosti boli vlastne výpočtom všetkých údajných neprávostí zo strany režimu voči evanjelikom tak na poli náboženskom, ale aj politickom, spoločenskom, kultúrnom a hospodárskom. Veľká pozornosť sa tu sústredila na snahu dokázať, že režim sa pokúša eliminovať ich vplyv na verejný a politický život, napríklad ich obchádzaním pri obsadzovaní miest v štátnych službách (napríklad v bezpečnosti), ale najmä v samosprávnych orgánoch obcí a pri obsadzovaní funkcie vládneho komisára. Tu sa upozorňuje na všeobecné favorizovanie katolíkov, a to najmä v obciach, kde bola dokázaná väčšina evanjelikov. K tomu je predložených 30 sťažností na postup pri obsadzovaní funkcie vládneho komisára a 33 sťažností pri zaplňaní úradných miest v obciach – väčšina poukazuje na nepomer medzi evanjelikmi a katolíkmi v obecnom zastupiteľstve. Zároveň sa tu poukazuje tiež na malé zastúpenie evanjelikov v HSLS. V súvislosti s HG je tu vymenovaných 11 prípadov fyzického týrania, vyhrážok a nátlaku,

112 JABLONICKÝ, ref. 12, Úvod, s. 36.

113 Tamže, s. 36-37.

114 SNA, f. 209, 209-831-5.

115 UŠIAK, ref. 216, Kapitola III., s. 20-22.

ktorých sa mala dopustiť na evanjelikoch. Veľká pozornosť je venovaná školstvu, kde sa upozorňuje na snahu obmedziť vplyv evanjelikov na výchovu – preloženie štyroch stredoškolských profesorov náboženstva, penzionovanie 13 školských inšpektorov „roduverných Slovákov“ bez toho, aby mali odslúžený plný počet rokov, preloženie štyroch riaditeľov meštianskych škôl.

V sťažnosti sú uvedené tiež ďalšie prípady, považované za zámernú diskrimináciu evanjelikov – neúčast vlády na mohutnom zjazde Zväzu evanjelickej mládeže v Banskej Bystrici, nepovolenie odhalenia Štúrovho pomníka v Modre, zamietnutie návrhu a žiadosti o uzákonenie sviatkov Veľký piatok a Pamiatka reformácie, spôsob, akým sa prijímal zákon o Slovenskej univerzite, nátlak vyvíjaný na biskupov aby sa vzdali úradov, znevažovanie ich autority v médiách, vyradovanie evanjelikov z hospodárskeho života (odnímanie koncesíí) a podobne.¹¹⁶

Vládu tieto sťažnosti evidentne zaskočili, o čom svedčí aj nariadenie z 9. júla, podľa ktorého malo byť „pokiaľ možno dôverne vyšetrené, že komu boli poslané, ako sa predjednali, či neboli poslané do cudziny, najmä do Francie“. O sťažnostiach sa rokovalo aj vo vedení HSLS, pričom generálny sekretariát dal celú záležitosť prešetriť ministrom vnútra. Táto aktivita svedčí o tom, že HSLS sa spory s evanjelickou cirkvou snažila riešiť. Vyšetrovanie sa však ukončilo až po Salzburgu, pričom oficiálna správa z vyšetrovania predložené obvinenia nepotvrdila.¹¹⁷ Pre objektivitu treba povedať tiež to, že je otázne, ktoré zo zákrokov uvedených v sťažnostiach boli motivované na základe náboženskej neznášanlivosti a ktoré politicky, postojom k SR. O tom, že vláda sa spory s evanjelikmi v sledovanom období snažila urovnať svedčí aj účasť ministra vnútra a zahraničia Ďurčanského na zjazde Slovenskej evanjelickej mládeže v júli 1940, kde odmietol akékoľvek obviňovanie vlády z konfesionalnej politiky.

Na záver treba ešte upozorniť, že nie všetci evanjelici zastávali naznačené postoje, aj v tomto tábore možno vysledovať vnútornú diferenciaciu. Napäté vzťahy medzi štátom a evanjelickou cirkvou sa však ani v nasledujúcom období neuvolnili.

Čo sa týka postavenia gréckokatolíckej cirkvi, v sledovanom období vládna moc vystupňovala nátlak na biskupa Pavla P. Gojdiča. Vláda mu okrem iného vycítala, že preferuje Rusínov pred gréckokatolíckymi Slovákami. Gojdič sa už 22. novembra 1939 listom pápežovi rozhodol abdikovať z postu apoštolského administrátora Prešovskej eparchie. Vláda na čele s V. Tukom súhlasila s jeho abdikáciou. Rozhodnutie Vatikánu však všetkých prekvapilo. Menovacou bulou z 19. júla 1940 bol biskup uvoľnený z postu apoštolského administrátora a zároveň menovaný za sídelného biskupa Prešovskej eparchie.¹¹⁸ Režim sa rusínsku národnostnú otázku snažil riešiť okrem iného reslo-

116 SNA, f. 209, 209-831-1.

117 Tamže.

118 BORZA, P.: Konflikt prešovského biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 143-147.

vakizáciou, čo sa prejavilo najmä v školstve. Vedenie gréckokatolíckej cirkvi v danej situácii pochopiteľne robilo všetko preto, aby hájilo záujmy Rusínov. P. Gojdič musel už v roku 1940 vynaložiť veľké úsilie na to, aby udržal ľudové školy v kompetencii gréckokatolíckej cirkvi.¹¹⁹

V tejto súvislosti však 15. júna 1940 ministerstvo školstva a národnej osvety vydalo nariadenie adresované Gréckokatolíckemu biskupskému úradu v Prešove, na základe ktorého sa mal na gréckokatolíckej meštianskej škole s jazykom ruským v Prešove (ktorá patrila do jeho zriaďovateľskej kompetencie) zmeniť vyučovací ruský jazyk na jazyk slovenský. Vládna moc sa pritom odvolala na výsledky sčítania obyvateľstva, podľa ktorých „rusínske obyvateľstvo v meste Prešov i jeho blízkom okolí nachádza sa v nepatrnej menšine“. P. Gojdič argumentoval tým, že táto škola je jedinou meštiankou pre Rusínov na východnom Slovensku. Gojdičova snaha však nemala úspech a nakoniec musel ustúpiť. S týmto krokom sa však štátne orgány neuspokojili a svoju pozornosť zamerali aj na rusínske gréckokatolícke gymnázium a na učiteľský ústav v Prešove. Na porade 4. júla 1940 zástupcovia ministerstva školstva a národnej osvety predstaviteľom biskupského ordinariátu navrhli, aby „sa odstránilo predimenzovanie rusínskeho stredného školstva“, čo bolo vzhľadom na existenciu len troch stredných škôl pomerne nehorázne tvrdenie. Zároveň sa rusínske školstvo malo sústrediť do prostredia kompaktné obývaného rusínskou národnou skupinou. Gymnázium v Prešove malo byť z toho dôvodu premiestnené do Medzilaboriec. Gréckokatolícky rusínsky učiteľský ústav v Prešove mal splynúť so štátnym učiteľským ústavom v Michalovciach a tam sa mal postupne likvidovať. Tieto požiadavky jasne poukazujú na snahu štátnej moci čo najviac oklieštiť postavenie rusínskeho školstva. Biskup Gojdič tento návrh pochopiteľne odmietol v liste ministrovi školstva a národnej osvety z 29. júla 1940. Zdôraznil, že tieto školy cirkev vybuďovala z vlastných prostriedkov, nie zo štátnych, tiež ako absurdné odmietol tvrdenie, že preložením škôl sa má ich žiactvo uchrániť od „výstredností tohto mesta“. Ministerstvo nakoniec odstúpilo od svojho plánu, avšak nevzdalo sa snahy na likvidáciu učiteľského ústavu. Gréckokatolícky ordinariát svojim úsilím spôsobil oddialenie riešenia tejto otázky, čo nakoniec viedlo ku kompromisnému riešeniu a jeho zachovaniu pri určitých obmedzeniach.¹²⁰

6. Prehlbovanie vnútropolitického napätia v HSLS a odvolanie A. Macha

Ako som už spomínal, ani po vydaní vládneho nariadenia z 21. decembra 1939 o HG sa radikáli v radoch HSLS nevzdávali. Svedčí o tom aj séria slovných prestreliek

119 CORANIČ, ref. 220, Kapitola III., s.134.

120 Tamže, s. 135-138.

v ľudáckej tlači na prelome rokov 1939/40.¹²¹ Požiadavky razené najmä A. Machom možno zhrnúť nasledovne – boj proti demokratickým prežitkom, odstránenie zvyškov čechoslovakizmu a slobodomurárstva, rýchle zúčtovanie so Židmi, likvidácia zvyškov čs. zriadenia, najmä snemu, reforma ústavy, dobudovanie „autoritatívneho režimu“, dôsledné dokončenie „národnej revolúcie“. V januári 1940 A. Mach dokonca zorganizoval porady so župnými a okresnými funkcionármi HG v Trenčianskych Tepliciach, na ktorých sa koordinoval spoločný postup pri predkladaní svojich požiadaviek vláde.¹²² Akcie sa pre chorobu nezúčastnil predseda vlády V. Tuka, zhromaždeniu však odkázal, „že revolúcia trvá a bude trvať, dokiaľ nie je poriadok“. Pre pracovnú zaneprázdnenosť sa ospravedlnil aj minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš, ktorý však gardistov aspoň na diaľku ubezpečil, že „v duchu bude s nami“. Hlavné slovo mal A. Mach. Vo svojom príspevku štylizovanom výhražnou formou zaútočil na štátny aparát, ktorý obvinil z diskriminácie a kriminalizácie HG. Na druhej strane celkom zreteľne naznačil, že pohár trpezlivosti pretiekol: „Doteraz zažmúрили sme oko, strpeli, že nám zatvárajú gardistov kôli nejakému židovi. ... Dnes sme však v takom stave, ktorý nás oprávňuje, aby sme robili poriadok“. V tejto súvislosti prítomných veliteľov vyzval, aby „každý zo svojho okolia označil ...všetkých nepriateľov štátu, mená so skutočnými údajmi, aby sme mohli takýchto ľudí odstrániť... My sme v Bratislave a nemôžeme vedieť, čo sa robí inde. Treba presne povedať mená, konkrétne udať, kto čo robil, svedkov na to čo ste hlásili, kde a komu. Vtedy a vtedy sme to a to oznámili, čo robil ten a ten v Žiline, v Kežmarku, atď., ako sa zachovali k tomu úrady, lebo stávajú sa prípady, že robia všetko možné, aby vyšetrili toho, ktorý nadáva na žida, len aby zašpinili meno HG.... Musíme označiť presne kto, kedy a kde slovenskej veci škodil“.

Nevyhol sa ani otázke nového vládneho nariadenia o HG. Tu je zaujímavé, že Macha táto nová právna norma nepoburovala, na rozdiel od iných vecí natoľko, ako by sa dalo predpokladať. A to v otázke povinného prihlasovania sa do HG. V tejto súvislosti dokonca vyhlásil, že „v podstate a zásadne táto zmena škodiť nemôže: my pôvodne vždy sme zdôrazňovali a pridržovali sa toho, že do HG každý patriť nemôže.Keď sme sa prispôbobi k tomu, keď boli natlačené prihlášky do HG, vtedy tá istá skupina ľudí, čo nás nútila prijať názor, že každý sa musí hlásiť do HG, začala meniť svoj názor a žiadali, aby sme zmenili vládne nariadenie a hrozil z toho celkom sprostý demokratický konflikt medzi tzv. snemom a slovenskou vládou“.

V rovnakom duchu sa niesli tiež ďalšie príspevky. Dominovali najmä útoky na snem, požiadavka, aby garde bola zverená štátna bezpečnosť a podobne. Člen HV HG Ján Farkaš dokonca vyhlásil: „HG znamená čo v Nemecku SA, Rodobrana čo v Nemecku SS.“ Z tohoto rámca sa vymyká až príspevok generálneho sekretára HSLS a zároveň veliteľa akademickej HG J.M. Kirschbauma, zástancu Tisovej konzervatívnej línie, ktorého prítomní funkcionári vypískali. Ten okrem iného povedal: „...Treba problémy

121 LIPTÁK, ref. 7, Úvod, s. 332-334.

122 SNA, f. NS, A 898, Tn ľud 8/46, A. Mach; O priebehu zjazdu pozri tiež BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, s. 169.

nie hľadať, ale ich riešiť. Vyžadujú odvahy. Ak je dnes zlá nálada, vy ste za ňu zodpovední. Žiadne organizačné teleso nemalo toľko moci a zásluhou, ako garda. Ak ste ju nevyužili, je vina na Vás.“ Samotný Kirschbaum nakoniec roztrpčený opustil rokovanie. Tu treba povedať, že vzťahy medzi ním a Machom sa v sledovanom období postupne stále viac naštrbovali. Podľa správy agenta SD K. Goldbacha z 27. januára 1940 Mach nechcel uveriť, že Kirschbaum je najtesnejším spolupracovníkom F. Ďurčanského, pre ktorého „vedie donášačskú službu“. Podľa Goldbacha si Mach dlho myslel, že Kirschbaum stojí na jeho strane, napriek upozorneniam svojho okolia. O Kirschbaumovi sa v radikálnych kruhoch (v snahe o jeho diskrimináciu) rozširovali chýry o jeho údajnom položidovskom pôvode.¹²³ Podľa nemeckého vyslanca H. Bernarda samotný predseda vlády dal túto informáciu preskúmať, pričom sa však nepotvrdila.¹²⁴

HG v tomto období aj naďalej hrubo zasahovala do právomoci štátnych orgánov a naďalej si prisvojovala aj právomoci štátnej bezpečnosti. Situácia sa vyhrotila potom, čo v polovici februára 1940 gardisti obchádzali bratislavské kaviarne a hotely a vyhánali z nich Židov. Táto svojvoľná akcia HV HG pobúrila samotného ministra vnútra F. Ďurčanského, ktorý 20. februára nariadil ÚŠB, aby vyzvala hlavného veliteľa HG A. Macha, nech celú akciu zruší, inak sa za ňu bude politicky zodpovedať. Zároveň mali byť inštruovaní aj cenzori, aby sa o tejto otázke nič nezverejňovalo. Vyšetrovaním ÚŠB zistila, že HV HG už 17. februára 1940 prikázala pri vchodoch do vybraných kaviarní vyvesiť plagáty „Vstup Židom nežiadany“. Majitelia týchto podnikov boli dokonca upozornení, že vybraní členovia HG a FS budú „pozorovať, ktorí kaviarnici tomuto morálnemu záväzku vyhovelí, resp. nevyhovelí.“ Podľa zistenia ÚŠB tieto plagáty väčšina majiteľov skutočne aj obdržala a niektorí ich aj vyvesili.¹²⁵ Celá záležitosť však mala svoju dohru a stala sa príčinou vládnej krízy. A. Mach totiž na kritiku F. Ďurčanského zareagoval tým, že už 21. februára podal demisiu. J. Tiso ju však nakoniec neprijal. Pri jeho rozhodnutí pravdepodobne zavázili informácie ÚŠB, ktorá sledovaním Macha zistila, že tento jeho krok bol len taktickým manévrom. Informátor ÚŠB totiž zistil, že dva dni pred tým, ako Mach podal demisiu, zúčastnil sa v byte advokáta Jozefa Falátha¹²⁶ porady s poprednými funkcionármi HG. Tu sa rozhodlo o jeho demisii, pričom sa počítalo, že „táto správa vyvolá vo verejnosti veľký rozruch, menovite v radách gardistov, a že vplyvom udalostí sa bude musieť minister vnútra Ďurčanský podakovať, a že k moci sa dostane radikálne krídlo podporované Nemcami“.¹²⁷ Tiso nechcel situáciu vyhrotiť aj preto, že podobný krok ako Mach urobil aj Tuka. Obaja pritom svoju demisiu vykladali ako odstúpenie politickej línie slovensko-nemeckého priateľstva a ostrého protižidovského postupu. Pritom proti Machovmu odvolaniu bol

123 BArch Berlín, R 70 Slowakei, As. 146, s. 171; s. 168, hlásenie SD des Reichsführers SS, SD Außenstelle Bruck a.d.L. pre SD Leitabschnitt Viedeň z 15. 1. 1940.

124 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 442, s. 642-643.

125 SNA, f. 209, 209-865-5, úradné záznamy z vyšetrovania.

126 Ide o známeho iniciátora deportácií Židov v novembri 1938.

127 SNA, f. 209- 865-5, úradný záznam.

aj nemecký vyslanec, ako i Deutsche Partei na čele s F. Karmasinom. Dôležitú úlohu pri Tisovom rozhodnutí pravdepodobne zohral práve postoj nemeckého vyslanca H. Bernarda.¹²⁸

Mach nakoniec ustúpil. 24. februára vydal rozkaz, ktorým zakázal svojvoľné zásahy HG. Zjavy, ktoré by gardisti považovali za škodlivé štátu, „či už ide o protištátne kúsky niektorých osôb, o sabotáž, o poburovanie, o podozrivé kúsky židov alebo čechoslovákov“, mali gardisti nahlásiť kompetentnému orgánu, a to písomne, s podpismi svedkov. Osobitnú pozornosť venoval vzťahu HG k židovskej otázke: „HG nie je handrou pre odstraňovanie židovských nerestí. HG je povolaná na vyššie úlohy, než je babranie sa so židmi! Gardista ani nesmie prísť do styku so židmi, okrem nevyhnutelnej nutnosti. Gardista nesmie u žida kupovať, keď má kresťanský obchod, nesmie do židovskej krčmy, kaviarne a pod. Kto sa v budúcnosti dopustí podobných kúskov alebo dokonca prijal by od židov peniaze, taký gardista sám sa vylúči z HG! Židovskú otázku má riešiť vláda. My, gardisti, ak nie sme s niečím spokojní, máme právo a povinnosť upozorniť povolaných činiteľov na príčiny nespokojnosti, ale nesmieme vyvolávať chaos! Ak má niektorý z nás presvedčenie alebo i dôkaz, že židovská otázka rieši sa pomaly a nie tak, aby to bolo v záujme národa, v takom prípade máme možnosť zakročiť predpísaným spôsobom. Reprezentanti HG robia všetko možné na povolaných miestach, aby príčiny nespokojnosti v židovskej otázke boli urýchlene odstránené. Ale všetko musí ísť takou cestou, ktorá zaručuje dobrý vývoj vecí národa a štátu v prospech slovenský. Keby sa tu vyvolal neporiadok alebo keby boli pripustené osobitné akcie, tak by azda mohli bohatnúť jednotlivci, z čoho najmenej prospechu by mal národ a najviac osohu azda práve žid“.¹²⁹

Situácia sa však ani potom neupokojila, napriek tomu, že HG bola od januára plne zamestnaná organizovaním brannej výchovy. Práve naopak. Mach v nasledujúcich týždňoch vystupňoval svoju požiadavku na svoje vymenovanie do funkcie ministra vnútra.¹³⁰

Podľa hlásenia nemeckého vyslanca na Slovensku 7. mája Mach navštívil predsedu vlády V. Tuku a požadoval, aby mu J. Tiso do 15. mája odovzdal funkciu ministra vnútra a tým konečne potlačil nadmerný vplyv Ďurčanského, ktorého politika podľa jeho

128 Ten v súvislosti s Machovou demisiou do správy pre AA okrem iného uviedol: „Vyslanectvo sa dozvedelo po prvý raz o týchto udalostiach až dňa 21. tohto mesiaca popoludní. Keďže vyslanec Černák a vyslanec Polyák boli tento večer mojimi hosťami, využil som príležitosť pohovoriť si s nimi na danú tému. Avšak vtedy ešte o záležitosti nič nevedeli. Nasledujúci deň bol vyplnený rokovaniami v užšom kruhu členov vlády. Černák, ktorý sa zhováral s Tisom, Tukom, Ďurčanským a Čatlošom, mi o 20.00 h, krátko pred svojím odchodom do Berlína, telefonicky oznámil, že konečné rozhodnutie ešte nepadlo, ale snáď sa dá všetko do poriadku. V rovnakom duchu mi odpovedal na moju otázku aj Ďurčanský o 19. 00 h.“, PA AA Berlín, R 101 342, odpis., správa nemeckého vyslanca na Slovensku H. Bernarda pre AA z 23. 2. 1940.

129 SNA, f. 604, 604-66-2, dôverný rozkaz HV HG č. 8 z 24. 2. 1940.

130 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 473, s. 685-686, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda pre AA z 9. 5. 1940.

názoru „nie je zlučiteľná s nemecko-slovenským ochranným a vernostným vzťahom.“ Mach sa zároveň pošťoval, že na zasadnutí vlády dňa 29. apríla (ktorého sa Tuka nezúčastnil), mu hrubo nadávali kvôli odoslaniu blahoprajného telegramu Hitlerovi pri príležitosti jeho narodenín 20. apríla. Poukazoval najmä na Ďurčanského, ktorého označil za zradcu slovenského národa. Ten sa mal podľa Macha dokonca znevažujúco vyjadriť o samotnom Hitlerovi. Podľa Bernarda predseda vlády Tuka sa najprv staval voči Machovi odmietavo, avšak potom sa predsa len rozhodol, že prezidentovi jeho požiadavky odovzdá.¹³¹

Tiso však na ne nereagoval, a tak vývoj nezadržateľne smeroval k ďalšej kríze. Tej predchádzalo stretnutie veliteľov HG v Ružomberku 19. mája. Hlavným cieľom porady bolo získať ich jednohlasnú podporu pri presadzovaní Machových požiadaviek.¹³² Ten totiž už večer pred touto akciou poslal predsedovi vlády V. Tukovi list, v ktorom doplnil príčiny svojho odstúpenia vo februári. Ten sa mal pravdepodobne dostať k samotnému prezidentovi. Na poradách Mach opäť vysvetlil hlavné príčiny pretrvávajúcej vnútro-politickej krízy, zhodnotil vývoj, ktorý ubehol od porady v Trenčianskych Tepliciach, pričom konštatoval, že „od tých čias ponosy a sťažnosti, ktoré boli prednesené, len čiastočne boli odstránené, ba čo viac tieto boli zväčšené a ďalšie sťažnosti prichádzajú.“ Zdôvodnil tiež príčiny svojej februárovej demisie, pod ktorú sa podpísala jeho nespokojnosť s plnením povinností vyplývajúcich zo slovensko-nemeckého priateľstva: „Musíte vedieť, že to neboli len príčiny vzniklé z otázky židovskej pri odstraňovaní snehu, keď boli zahanbovaní a znemožňovaní velitelia gardy. Veľmi dobre vieme, že existencia nášho štátu závisí od dobrého pomeru Slovensko-Nemeckého. Tuná či sa mi to páči alebo nepáči, ak som dobrý Slováč, musím všetko možné vyvinúť, aby sme boli v čo najlepšom priateľstve s Nemeckom a vykonali všetko, čo z toho vyplýva. Od toho závisí nie len udržanie štátu, ale môžem povedať, že od toho závisí i zveladenie nášho štátu... Vieme dobre, že Nemecko vedie vojnu, vedie boj nielen svoj, ale boj celého sveta proti židovstvu a proti plutokratizmu... My namiesto toho, aby sme podporili tento boj, trpíme veci a zjavy, ktoré zo zadu útočia proti slovensko-nemeckej spolupráci.“

Mach pritom opäť pripomenul, že na vyriešenie krízy nestačia len personálne zmeny na niektorých štátnych funkciách, ako i razantnejšie riešenie niektorých sporných otázok (napr. židovskej otázky), ale naopak radikálna premena celého existujúceho politického systému: „...vie o tom predseda vlády, vie o tom minister pravosúdia, ale nemá na to moc, aby to zmenil, lebo iné sú predpisy. Nevieme sa vymotať z tohto chaosu. Tieto predpisy sa musia zmeniť. My vieme, že nie sú tu na príčine jednotlivé osoby. My sa budeme rozhorčovať a židia budú zatiaľ zneužívať naše súdy, úrady len preto, že my nemáme smelosť a odvahu zmeniť zákon...Toto sú nie sťažnosti, toto je systém. Tu treba nie jedného okresného náčelníka vymeniť, tu treba v základe urobiť poriadok.“

131 Tamže; Mach sa následne stretol s E. Freuenfeldom, ktorého tiež informoval o priebehu zasadania vlády. NA Praha, f. 136, 136-77-1, D 588117-119, hlásenie E. Freuenfelda na AA 7. 5. 1940.

132 SNA, f. NS, II A – 947, Tnľud 12/47, F. Čatloš.

Treba povedať, že Machove vystúpenie sa stretlo s jednoznačným súhlasom prítomných funkcionárov. Niektoré vystúpenia pritom boli ešte radikálnejšie, požadovali zmenu ústavy, „ktorá nie je ani totálna, ani demokratická“, odstránenie všetkých, „ktorí škodia zdravému vývoju štátu“, rekonštrukciu vlády a pod. Okresný veliteľ v Ilave Pavel Krchňák dokonca navrhol podať „ultimátum, aby boli tie rezorty vymenené, HG má pohotovosť a keď sa tak nestane, vieme, čo máme robiť.“ Takýto prístup však A. Mach razantne odmietol a slovo ultimátum dokonca zakázal používať. Na druhej strane pomerne veľké očakávania sa prekvapujúco kládli do prezidenta J. Tisa, ktorého sa vedenie gardy pokúšalo vykresliť ako svojho človeka.

Treba dodať, že na porade vystúpil tiež minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš, ktorý sa v tom čase údajne len náhodou pracovne zdržiaval v Ružomberku. Jeho príspevok možno chápať ako vyjadrenie podpory radikálov, aj keď viaceré jeho formulácie boli diplomaticky dvojznačné, bez otvorenej kritiky jednej alebo druhej strany. Čatloš sa prítomným gardistom prihovoril okrem iného aj týmito slovami: „...My keď vidíme, že pracujete za nový svet, nové slnko, my sa cítime dobre, ako každý človek na slnku. My vojaci sa dnes dívame z takéhoto stanoviska na Vás a očakávame, aby ste vydali tón, ktorý nepozná ohľadov, ktorý ide napred, lebo nazad ísť nemôžeme. Buďte uistení, že máte celú oporu v slovenskej armáde, nakoľko sme presvedčení, že ...z takéhoto širokého fóra nemôže vzísť nič špatného.“ Čatlošova prítomnosť na stretnutí nezostala bez pozornosti nemeckého vyslanca Hansa Bernarda: „Zvlášť zaujímavé je to, že na zasadaní sa zúčastnil aj minister obrany Čatloš v civile a v krátkom prejave vyslovil vraj plný súhlas s požiadavkami HG“. ¹³³ Nemecký vyslanec v tejto súvislosti hlásil, že Čatloš v rozhovore s nemeckým vojenským atašé mjr. Heinrichom Beckerom tvrdil, že na zasadanie HG v Ružomberku prišiel náhodne. ¹³⁴ Na druhej strane Čatloš sa mal pred ním vyjadriť, že súhlasí so sťažnosťami Alexandra Macha voči Ferdinandovi Ďurčanskému, hlavne pokiaľ ide o otázku riešenia židovskej otázky. ¹³⁵

Výsledkom porady bola dohoda, že garda ako celok nebude nič podnikáť, a že riešenie situácie sa ponechá na A. Machovi, ktorý sľúbil, že „neustúpi za žiadnych okolností, dokiaľ všetky požiadavky nebudú v duchu gardistickom a Slovenského štátu splnené“. Ten si okrem tohto poverenia odniesol tiež písomné potvrdenie jednohlasnej podpory prítomných gardistických funkcionárov. ¹³⁶

133 VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11, škatuľa 9, dok. č. 341 514-5, hlásenie nemeckého vyslanca na AA z 21. 5. 1940, tiež NA Praha, f. 136, 136- 77-1, D 588 173.

134 Potvrdil to vo svojej správe aj vojenský atašé mjr. H. Becker. BA – MA Freiburg, Bs. RW 5, As. 442, správa z 22. 5. 1940.

135 VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11, škatuľa 9, dok. č. 371 517, vyslanec H. Bernard na AA 21. 5. 1940.

136 Text prehlásenia znel takto: „Podpísaní župní a okresní velitelia HG, týmto Ti slávnostne sľubujú, že stoja oddane s Tebou pri každom Tvojom kroku, ktorý podnikneš v záujme lepšej budúcnosti nášho samostatného štátu, presne budú plniť každý tvoj rozkaz pre krajší zajtrajšok Národa. My, velitelia, aj so svojimi gardistami dnes viac ako inokedy stojíme ti ako muži so

Podľa dochovaných nemeckých dokumentov Mach následne opätovne požadoval vymenovanie do funkcie ministra vnútra. Nemecký vyslanec v tejto súvislosti konštatoval, že Mach bol pod tlakom funkcionárov HG, ktorí mu vyčítali slabosť a bezcieľnosť.¹³⁷ Tiso na túto novú aktivitu zareagoval, vzhľadom na predchádzajúce udalosti, prekvapujúco energicky. Dňa 21. mája prijal Machovu demisiu z februára 1940. Dnes je otázne, prečo sa Tiso rozhodol pre riešenie vnútropolitických problémov práve v tomto čase. Všeobecne sa predpokladá, že v tejto súvislosti kalkuloval s dlhodobejším zaujatím Nemcov na západe, kde práve vypukli vojnové operácie. Podľa Ľ. Liptáka tu vážnu úlohu určite zohrávala tiež obava z oslabenia štátu v prípade, ak by sa radikáli predsa len pokúsili o vnútorný prevrat. To si ľudáci nemohli dovoliť aj v súvislosti s napätou situáciou na južnej hranici.¹³⁸ Na informácie o prijatí Machovej demisie okamžite zareagoval predseda vlády V. Tuka, ktorý podal demisiu tiež. Nasledoval ho tiež minister národnej obrany gen. I. tr. Čatloš. Tuka pritom požadoval rehabilitáciu Macha, ako aj presné vymedzenie svojich ústavnoprávnych právomocí voči prezidentovi, „ktorý má sklon bezohľadne zasahovať do jeho kompetencií“. Pred nemeckým vyslancom H. Bernardom pritom Tuka vyhlásil, že Tiso vidí len spor medzi osobami, ktorý sa snaží bagatelizovať a nevidí, že „tu ide o otázku nekompromisnej nemeckej alebo československej línie.“ Najväčšiu kritiku zniesol na adresu ministra vnútra a zahraničných vecí F. Ďurčanského, pričom odmietol zodpovednosť za takúto politiku. F. Tiso však ich demisie nakoniec neprijal, a to v dôsledku tlaku nemeckého vyslanca na Slovensku H. Bernarda (pozri nasledujúcu podkapitolu).¹³⁹ V prípade Čatloša však treba dodať, že jeho demisia nebola prekvapením a nesúvisela len s podporou Machových požiadaviek. Čatloš sa už niekoľko týždňov netajil tým, že chce vykonávať len funkciu vojenského veliteľa, keďže sa cítil nadmerne vyťažovaný. O jeho miesto sa pritom uchádzal V. Tuka, pravdepodobne aj preto ho Tiso držal v úrade.¹⁴⁰

Kroky, ktoré štátna moc realizovala v súvislosti s postavením HG bezprostredne po odvolaní A. Macha som už analyzoval, preto sa k nim nebudem vracieť. Tu len pripomeniem, že zmeny vo veliteľstve HG spečatili osud Rodobrany, ktorá bola rozpustená. Čo sa týka reakcií zo strany samotných radikálov, tie boli pomerne slabé, napriek tomu, že väčšina vyšších veliteľov stála za Machom. Prakticky sa obmedzili

svojimi funkciami a za každých okolností k dispozícii a len s Tebou chceme bojovať a zvíťaziť. Teda viac ako inokedy „Naspäť cesta nemožná, napred sa ísť musí“. SNA, f. 604, 604-60-5.

137 SUŠKO, ref. 11, Úvod, dok. 479, s. 721-724, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda na AA z 21. 5. 1940.

138 LIPTÁK, ref 7, Úvod, s. 346-348; HRNKO, ref. 7, Úvod, s. 65-66.

139 V súvislosti s Čatlošom si vyslanec Bernard poznal: „Na otázku o postoji ministra obrany mi Tuka vyhlásil, že Čatloš mu naznačil, že v prípade jeho demisie aj sám podá demisiu. Verí tomuto vyhláseniu.“ VHA Bratislava, f. Archívna zbierka 11, škatuľa 9, dok. č. 248 389-90, telegram vyslanca Bernarda na AA z 25. 5. 1940; Dokument pozri tiež SUŠKO, ref. 11, úvod, dok. 483, s. 727-729.

140 SUŠKO, ref. 11, Úvod, dok. 457, s. 662, správa nemeckého vyslanca H. Bernarda pre AA z 10. 4. 1940.

na ojedinelé protesty vo forme letákov, ktoré vyzývali na zmenu vlády.¹⁴¹ Proti ich šíriteľom režim zakročil, keď dvaja z nich boli uväznení v Ilave. Niektorí radikáli tiež spísali memorandum (jeho iniciátormi boli Rudolf Vávra a Anton Sznacký) pre nemeckú stranu, v ktorom ponúkali vytvorenie akéhosi slovenského protektorátu, pričom sa v ňom kritika ušla aj samotnému Tukovi a Machovi. Nemci mu však väčší význam neprikladali. V gardistických kruhoch sa síce podľa viacerých správ údajne uvažovalo o pochode na Bratislavu, ten sa však neuskutočnil.¹⁴² Čo sa týka širokej verejnosti, uvedené zmeny tu nezaznamenali väčší ohlas. Do značnej miery sa o to zaslúžila ľudácka propaganda pod vedením K. Čulena, ktorý bol poverený vypracovať oficiálne zdôvodnenie Machovho odvolania. Vo svojom článku poprel akékoľvek rozpor vo vnútri vládneho tábora, ako i politický motív Machovho odvolania, za ktorým podľa neho stálo výlučne odborné hľadisko: „...niekto kope fundament, niekto stavia lešenie. HG musí mať aj ducha aj vedieť ho aktívne uplatniť. Mach dal ducha, teraz bude treba osobu, ktorá bude vedieť dať HG aj vojenskú výchovu...“¹⁴³ Toto oficiálne stanovisko bolo podporené tlačovým pokynom ÚŠB, podľa ktorého mala denná tlač priniesť len úradnú informáciu o výmene v HG, akýchkoľvek ďalších informácií alebo komentárov sa však mala vyvarovať.¹⁴⁴ Upokojiť atmosféru a presvedčiť o jednote vládnych predstaviteľov mali tiež oficiálne prehlásenia širšieho a užšieho predsedníctva HSLS, v ktorých sa okrem iného „jednohlasne konštatuje, že všetci zodpovední činitelia štátu v duchu 14. marca vynaložia všetko úsilie, aby v našom verejnom živote nemali slova politickí korisťníci a egoisti, ale aby sa uplatnila len a len čínorodá práca v prospech národa a štátu.“¹⁴⁵ Toto vyhlásenie, ktoré malo pred verejnosťou propagandisticky zamaskovať názorové trenice vnútri ľudáckeho tábora, predstavuje typický príklad fungovania propagandy v totalitnom režime. Samozrejme V. Tuka svoj postoj nezmenil, čo deklaroval aj v rozhovore s F. Karmasinom.¹⁴⁶ O tom, že situácia vo vláde nebola ani zďaleka tak ružová, svedčia v konečnom dôsledku aj spomínané neúspešné demisie V. Tuku a gen. F. Čatloša.¹⁴⁷

141 Letáky sa objavili na západnom Slovensku, najmä v okolí Bratislavy, Trenčína a Žiliny. Podľa informácii vojenských spravodajských orgánov sa v tejto súvislosti dňa 24. 5. 1940 v obci Orechové pri Trenčíne uskutočnila schôdzka dôverných stúpcov A. Macha na čele s bývalým referentom HV HG a Machovým vedúcim kancelárie Otomarom Kubalom. VHA Bratislava, f. 55, 55-30-2, hlásenie veliteľstva 1. divízie MNO z 30. 5. 1940.

142 SOKOLOVIČ, ref. 9, Úvod, s. 256-262.

143 Slovák, 23. 5. 1939.

144 ŠA Bratislava, f. ŽÚ, škatuľa 4, 971/40, nariadenie prezídia MV z 22. 5. 1940.

145 Slovák, 31. 5. 1940.

146 SNA, f. Alexandrijský archív, C-938, 5 627 166-167, správa nemeckého vojenského atašé mjr. H. Beckera z 31. 5. 1940.

147 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 485, s. 731-732.

7. Cesta k Salzburgu

Po skončení vojny proti Poľsku si SR upevnila svoje postavenie v očiach nacistického Nemecka. Paralelne sa však postupne prehlbovala aj závislosť od Tretej ríše. Dokazuje to zapojenie slovenských podnikov do vojnového úsilia nacistického Nemecka, ktoré ulahčila zmluva o vojnovom hospodárstve z 30. januára 1940. Podľa nej Slovensko poskytlo Nemecku rozhodujúce práva na využitie a kontrolu 25 podnikov (neskôr aj ďalšie).¹⁴⁸ Zároveň sa tiež prehlbovala závislosť slovenskej armády, ktorá sa reorganizovala podľa nemeckého vzoru. Za týmto účelom začali na Slovensku od 1. novembra oficiálne pôsobiť Nemecká vojenská misia (Deutsche Heeresmission in der Slowakei – termínom Heer sa v nemčine označuje pozemné vojsko), ako aj Nemecká letecká misia (Deutsche Luftwaffenmission – doslovný preklad je Nemecká misia vzdušných zbraní)¹⁴⁹, ktoré tak vystriedali DMK.¹⁵⁰ Pôvodne bol aj na čelo Nemeckej vojenskej misie postavený genpor. Franz Barckhausen, už začiatkom novembra ho však vo funkcii vystriedal genpor. Paul von Otto. Šéfom nemeckej leteckej misie sa stal plk. Erhardt Krüger. Obidve misie mali pôsobiť ako poradné orgány pre slovenské MNO. Podľa nemecko-slovenskej zmluvy z 9. októbra nemali mať misie žiadne veliace právomoci, voči MNO mali mať poradnú funkciu, mohli byť však kedykoľvek „zasvätené“ do jeho nariadení.¹⁵¹

148 NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej zmluvy o vojnovom hospodárstve z 30. 1. 1940. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č 4, s. 109-125.

149 V dobových dokumentoch však doslovné preklady týchto misií do slovenčiny nenájdeme.

150 DMK používala názov Deutsche Heeresmission už od 12. 9. 1939.

151 SNA, f. Alexandrijský archív, II C – 905, P 1887b, dohoda z 9. 10. 1940. Poradná činnosť sa mala uskutočňovať v oblasti organizácie armády (aj vojnovej), jej výcviku, školenia a zaopatrenia. Misie sa mali podieľať na upravovaní vojenských predpisov, zúčastňovať sa cvičení, radíť vo všetkých otázkach obrany krajiny. Nemecká vojenská misia mala byť slovenskej strane nápomocná vo všetkých otázkach týkajúcich sa pozemného vojska, vo všetkých otázkách týkajúcich sa všeobecne brannej moci ako takej, zvlášť v otázkach dopravy, vojenského spravodajstva, branného hospodárstva, spojov. Šéf Nemeckej vojenskej misie teda usmerňoval aj činnosť dôstojníka pre branné hospodárstvo (Wehrwirtschaftsoffizier), pre vojenské spravodajstvo (Abwehroffizier), dôstojníka pre spoje (Nachrichtenoftizier), dopravného dôstojníka (Transportoffizier), splnomocnenca pre železnice (der Bahnbevollmächtigte). Rozkazy pre svoju činnosť však dostávali od orgánov určených Hlavným veliteľstvom brannej moci. Letecká misia mala pôsobiť ako poradný orgán pre vzdušné zbrane, ale aj civilné letectvo. Šéf Nemeckej vojenskej misie podliehal Hlavnému veliteľstvu pozemného vojska (Oberkommando des Heeres) a Šéf Nemeckej leteckej misie Ríšskemu ministrovi vzdušnej dopravy a hlavnému veliteľovi vzdušných zbraní Hermannovi Göringovi. V rozporných prípadoch malo rozhodovať OKW v spolupráci s obidvoma misiami. Avšak v jednaní so slovenskými úradmi sa malo postupovať jednotne. Preto v týchto záležitostiach (ako aj v otázkach všeobecných záležitostí brannej moci) nemecké vojenské úradovne na Slovensku mali rešpektovať nariadenia šéfa Nemeckej vojenskej misie. CSÉFALVAY, F. a kol.: *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava 2008, s. 24-25.

Ludácki politici v tejto dobe nadobudli presvedčenie, že ich štát si zabezpečil miesto v nemeckej sfére vplyvu. Na druhej strane, rôzne nacistické kanály už v čase vojny získali množstvo informácií o vnútropolitickej situácii na Slovensku, ktoré nevyznievali vždy uspokojivo.¹⁵²

Tento kritický pohľad sa s pribúdajúcimi mesiacmi ešte vyostroval. Pomerne kriticky sa o pomeroch na Slovensku vyjadrovali tiež predstavitelia Deutsche Partei, ktorí boli napriek rozsiahlej kultúrnej a školskej autonómii neuspokojení s postavením, aké tu získali. DP poburovali tiež narastajúce konflikty a napätie vyplývajúce s protinemeckých nálad medzi radovým obyvateľstvom, ako i náznaky odbojovej činnosti, ktoré zveličovali a pripisovali na vrub vláde, ktorá podľa nich nevie s takýmito živlami zatočiť. Kritizovali tiež tempo riešenia židovskej otázky, ekonomickú situáciu ale aj pretrvávajúci vplyv bývalých československých a polonofilných kruhov. Podobne do Berlína hlásil tiež nemecký vyslanec na Slovensku H. Bernard, aj keď ako som už uviedol ciele Zahraničného úradu a DP neboli úplne identické.¹⁵³

Čo sa týka stavu riešenia židovskej otázky, svoje negatívne pripomienky Bernard pomerne komplexne zhrnul vo svojej expertíze z 15. marca 1940. Už v úvode upozornil, že „na Slovensku, ktoré s Nemeckou ríšou v záujme hájenia vlastných záujmov uzavrelo ochrannú dohodu, sedia v hospodárskom živote na všetkých kľúčových pozíciách naďalej Židia a majú preto prirodzene prepojenie na kľúčové miesta vo vedení štátu. Ríša má vo zvyku, práve so Slovenskom, s ktorým je prepojená ochrannou zmluvou, prediskutovať otvorene všetky problémy politického života. V dôsledku úzkeho prepojenia židovskej hospodárskej moci na politické vedenie štátu vzniká nebezpečenstvo – a to vo vojnových časoch obzvlášť zvané – že by Židia mohli získať poznatky, ktoré vonkoncom nie sú určené pre túto medzinárodne prepojenú skupinu nepriateľov Ríše.“ Okrem toho zdôraznil, že Židia nemôžu byť zárukou zdravého hospodárskeho vývoja štátu, tak aby sa rešpektovali záujmy širokých vrstiev obyvateľstva, najmä v časoch vojny, keď bude treba u každého osobného sebaobetovania. Zároveň Židov označil za najväčšiu prekážku pri zohľadňovaní záujmov nemeckých dodávateľov a obchodníkov. Vyslanec poukázal hneď na viaceré príčiny tohto stavu. Tu upozornil, že

152 Bližšie pozri BAKA, ref. 2, Kapitola IV., s. 162.

153 Kriticky sa na vnútropolitický vývin na Slovensku pozeral aj nemecký vojenský atašé mjr. H. Becker. Ten okrem iného už 9. 1. 1940 vyhlásil: „To isté platí aj pre stranu, ktorá sa označuje trvale za pronemeckú, ku ktorej sa však počítajú aj osobnosti, ktoré túto pronemeckosť ukazujú len navonok, no vnútorným presvedčením patria k opačnej strane. A keď aj osobnosti, ako prezident Dr. Tiso, predseda vlády Dr. Tuka, splnomocnený minister Polyák, vedúci propagandy Šaňo Mach a niekoľko poslancov sú úprimne pronemeckí, i tak robíme predsa len dobre, keď sa príliš nespoliehame na týchto pár ľudí, ale rátať s tým, že o naviazaní vo veľkom sa i napriek existujúcej Ochrannej zmluve hovorí nedá. Preto neprekvapuje ani výrok berlínskych armádných miest, ktorý možno od nich tak často počuť: „No hej, Slováci sa dali pod ochranu Nemeckej ríše, Nemecká ríša im túto ochranu poskytla a teraz je prekliatou povinnosťou Slovenska, aby sa bezvýhradne hlásilo k Nemeckej ríši.“ BA – MA Freiburg, Bs. RW 5, As. 441, Beckerova správa nemeckému Generálnemu štábu pozemného vojska v Berlíne o situácii na Slovensku.

„sa židovskému problému nešlo na koreň, ale bol poňatý ako konfesiónálny problém“. Inými slovami nebol postavený na rasových princípoch ako v Nemecku. Ďalší problém, ktorý podľa neho hatil „riešenie“ židovskej otázky boli kontakty a vplyv Židov v najvyšších štátnych kruhoch. Toto bol podľa neho aj dôsledok množstva výnimiek spod ustanovení jednotlivých protižidovských právnych noriem. Za veľmi škodlivé považoval tiež vyhlásenia, že židovskú otázku treba riešiť postupne bez ekonomických otrasov. V tejto súvislosti kritizoval argumenty, že rýchlejší postup hatí nedostatok kapitálu na slovenskej strane, keďže arizácia sa vo vládných kruhoch chápala predovšetkým ako slovakizácia.¹⁵⁴

Nemcov znepokojoval tiež prehlbujúci sa zápas medzi umierneným a radikálnym krídlom vnútri HSLS. S nevoľou prijali už vládne nariadenie z 21. decembra 1939, ktoré oklieštilo právomoci HG. Práve na základe takýchto informácií začali kompetentné miesta v Nemecku vytvárať prvé konkrétnejšie predstavy o ešte bližšom pripútaní Slovenska k Nemecku. Ako príklad možno uviesť známu Ribbentropovu smernicu z 1. decembra 1939, ktorá sa považuje za prvý krok k ustanoveniu nemeckých poradcov do slovenskej administratívy a ekonomiky.¹⁵⁵ Súčasne nacisti začali podrobnejšie analyzovať slovenských politikov. Najhoršie preferencie mal jednoznačne minister zahraničných vecí a minister vnútra Ďurčanský, ktorého konanie sa už v nacistických informačných kanáloch označovalo ako nepriateľské voči Nemecku. Nemcom prekážali jeho pokusy o väčšiu vyváženosť zahranično-politického kurzu SR. V tejto súvislosti ich najviac pobúrila známa snaha ministerstva zahraničných vecí sondovať na západe možnosti slovenskej neutrality.¹⁵⁶ Vyplyvala z naivnej predstavy politikov okolo F. Ďurčanského, že i keď Slovensko vzniklo z vôle Nemecka, môže viesť relatívne samostatnú vnútornú, ako i zahraničnú politiku. Proti slepej a oddanej poslušnosti voči

154 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava 2003, s. 39-50.

155 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 415, s. 611-612.

156 11. 1. zaslal slovenský vyslanec v Ríme Jozef Zvrškovec do Londýna žiadosť o opätovný návrat britského konzula na Slovensko. Tu argumentoval, že SR nie je vo vojnovom stave so Spojencami a fakticky sleduje neutrálnu líniu. Slovenská strana chcela týmito krokmi okrem iného uspokojiť dopyt slovenského textilného priemyslu po brazílskej bavlně, čo bolo možné len po dohode s britskou vládou. Nemci síce súhlasili s dodávkami bavlny, ale s opätovným nadviazaním diplomatických kontaktov SR s V. Britániou nesúhlasili. Ďurčanského to však neodradilo a s V. Britániou sa snažil skontaktovať cez taliansku diplomaciu. Zvrškovec zaslal 29. 3. 1940 talianskemu ministerstvu zahraničných vecí diplomatickú nótu, v ktorej vyhlásil, že Slovensko je neutrálny štát a prosil, aby o tom bola informovaná britská vláda, a to v tom zmysle, aby V. Británia uznala slovenskú neutralitu. Taliani však túto žiadosť odovzdali nemeckej strane a ďalej nič nepodnikali. Nemcov samozrejme takéto konanie slovenskej diplomacie rozzúrilo. KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, B.: *Pokusy Ríšskeho ministerstva zahraničných vecí o odvolanie Karola Sidora v dôsledku salzburských rokovaní*. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 434-446.

Nemecku hovorili z ich pohľadu argumenty, že v období trvania vojny na západe, musí Nemecko aj na Slovensku postupovať ešte stále opatrne. Ďurčanský sa však prerátal, nepočítal totiž s rýchlym víťazstvom Nemecka vo vojne.

V roku 1940 sa záujem Nemecka o vnútropolitické pomery na Slovensku ešte vystupňoval, a to v súvislosti s prehlbujúcou sa vnútropolitickou krízou a snahou pacifikovať radikálne krídlo v HSLS.¹⁵⁷ Svoju podporu radikálom Nemci názorne prezentovali okrem iného spôsobom, akým 29. marca v Berlíne prijali A. Macha, ktorý sem prišiel na oficiálnu návštevu. Prijali ho poprední nemeckí funkcionári, okrem iného minister zahraničných vecí J. von Ribbentrop a šéf propagandy Joseph Goebbels.

Jeho odvolanie z funkcie hlavného veliteľa HG v máji 1940, (o ktorom pojednáva predchádzajúca podkapitola), a tým aj výrazné oslabenie pozícií radikálneho krídla, preto bolo z pohľadu nacistického Nemecka neprípustné. Jasne to vyznieva aj zo správy vedúceho politického oddelenia nemeckého Zahraničného úradu štátneho podsekretára Ernsta von Woermanna pre ministra J. von Ribbentropa. Ten okrem iného upozornil, že „zmena kurzu na Slovensku znamená odvrátenie sa od Nemecka, prinajmenšom nasledovanie jedného kurzu, ktorý nenasleduje Nemecko, ale chce si nechať otvorené všetky možnosti.“ Nového hlavného veliteľa HG pritom označil za nástroj „podobne protinemecky orientovaného generálneho sekretára Hlinkovej Gardy (správne Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – I. B.) Kirschbauma“. Woermann navrhoval, aby Nemecko zasiahlo do vnútropolitických pomerov na Slovensku s cieľom rehabilitovať Macha, prípadne docieliť jeho vymenovanie do funkcie ministra vnútra.¹⁵⁸

Okamžitý zásah do vnútropolitického diania na Slovensku však Nemci zatiaľ odložili. A to vzhľadom na svoju vojenskú zaangažovanosť na západe. Problémy malého satelitu preto vedúcich predstaviteľov Ríše príliš nezaujímali. Tiso musel napriek tomu čeliť tvrdej kritike nemeckého vyslanca na Slovensku. Ten vo svojej správe z 29. mája konštatoval: „Zosadenie Macha z úradu...sa musí chápať ako víťazstvo Ďurčanského, resp. síl za ním stojacich. Znamená zatlačenie tej časti slovenského obyvateľstva, ktorá je pronemecky orientovaná“. Odvolanie Macha pred ním Tiso ospravedlňoval snahou o udržanie disciplíny, pričom ho ubezpečil, že bude „osobne garantovať absolútne pronemecký postoj slovenského štátu.“ Zaručil sa tiež, že nedôjde k žiadnym zmenám vo vláde (neprijal ani Tukovu a Čatlošovu demisiu), a že ani Mach nebude nijako diskriminovaný.¹⁵⁹

Tieto zabezpečenia však Nemcom nestačili, čoho dôkazom je aj fakt, že Bernard bol krátko na to odvolaný do Berlína.¹⁶⁰ Razantnejšie kroky však Nemci zatiaľ neurobili, a to kôli už spomínanému zamestnaniu na západe. Nacisti však situáciu napriek tomu

157 Bližšie pozri LIPTÁK, ref 7, Úvod, s. 333-340.

158 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 482, s. 727-729.

159 PA AA Berlin, R 101 345; R 27 496, správa nemeckého vyslanca na Slovensku H. Bernarda na AA z 29. 5. 1940.

160 SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, dok. 491, s. 739.

pozorne monitorovali. Správy z rôznych kanálov ich pritom len utvrdzovali v tom, že posilniť Tukove krídlo je možné jedine vtedy, ak bude odstránený Ďurčanský a jeho okruh, pretože úplne podľahli silám, ktoré bojujú proti Nemecku.¹⁶¹ V júni 1940 dokonca SD vypracovala kompletný materiál, v ktorom sú zhrnuté všetky výhrady voči jeho osobe, ako aj jeho najbližším spolupracovníkom. Ďurčanského protinemecký postoj mal podľa tejto správy hlbšie korene. Formoval sa už počas jeho štúdia v Paríži. Ako druhý nebezpečný komponent je tu vyzdvihnutý jeho bojovný katolícky postoj. Až tragikomicky pôsobí konštatovanie, že jeho protinemecký postoj je zreteľný už z jeho fyziognómie, ktorou pripomína „cigána“. Je tu charakterizovaný tiež jeho vzťah k Nemecku pred rokom 1938, nepriateľsky je tu vnímaná jeho kultúrno-politická činnosť. Ďurčanského spolupráca s nacistami pred vyhlásením Slovenského štátu je tu chápaná ako oportunistický prostriedok k nadobudnutiu samostatnosti. Definitívny zlom v jeho postoji k Nemecku však podľa správy nastal už v dôsledku rozhodnutia Viedenskej arbitráže. V hodnotení jeho činnosti ako ministra zahraničných vecí sa mu vytýka jeho preceňovanie zahraničnopolitického postavenia Slovenska. Pritom sa tu zdôrazňuje, že on ako aj iní slovenskí politici si neuvedomujú reálne postavenie Slovenska a nevedomky si namýšľajú, že Slovensko je akousi „točnou strednej Európy“ (die Drehscheibe Mitteleuropas). V protiklade s týmto konštatovaním sa tu upozorňuje, že Ďurčanský sa pokúša o odbúranie prílišnej závislosti Slovenska na Nemecku a zároveň sa snaží jeho vplyv vyrovnáť nadviazaním kontaktov so západnými mocnosťami. Dokonca je tu obvinený, že svojou činnosťou priamo podporuje zahraničnopolitické ciele Francúzska a Veľkej Británie, čo samozrejme nezodpovedalo skutočnosti. Je to však typický príklad hyperbolizácie z dielne SD, ktorá si osvojila argumenty radikálneho krídla usilujúceho o diskreditáciu svojich politických protivníkov. V tejto súvislosti bol Ďurčanský obviňovaný z umelého podnecovania slovensko-maďarského napätia, napriek výslovnému zákazu nemeckých orgánov. Tu sa opäť prehnane argumentuje, že táto politika mohla viesť až k vyvolaniu napätia medzi Nemeckom a Talianskom. V tejto súvislosti sa tu spomínajú tiež nepotvrdené informácie o iniciatíve MZV nadviazať hospodársku spoluprácu s V. Britániou. Rozsiahlu časť správy zaberá kritika jeho personálnej politiky.

Tá vychádzala z presvedčenia, že za svojich blízkych spolupracovníkov si vyberal takmer výlučne ľudí pre Nemecko vyslovene nespoľahlivých. Ako dôkaz sa tu uvádza emigrácia dvoch popredných slovenských diplomatov po vypuknutí vojny proti Poľsku, konkrétne slovenského vyslanca v Poľsku Ladislava Szathmáryho, slovenského konzula v Londýne Milana Harminca. Obidvaja sa odmietli vrátiť domov, naopak pridali sa k čs. zahraničnému odboju. Ďurčanský je tu obvinený aj z emigrácie generála I. tr. Ru-

161 LIPTÁK, ref 7, Úvod, s. 349-358; Pozri tiež ĎURICA, M.S.: Dr. Jozef Kirschbaum a jeho politická činnosť vo svetle nemeckých tajných dokumentov. In: Svedectvo jednej generácie. Cambridge, Ontário 1990. Táto práca prináša viaceré zaujímavé edované dobové dokumenty, je však jednostranná, prináša len nemecký pohľad a nereflektuje vnútropolitickú situáciu na Slovensku, kde išlo predovšetkým o boj o moc.

dolfa Viesta začiatkom septembra 1939, ktorý na to vyžil svoju účasť na rokovaniach v Budapešti. Ako osoby pre Nemecko krajne nespoľahlivé sa tu uvádzajú tiež ďalší Ďurčanského „protežanti“ na MZV ako personálny šéf Karol Klinovský, protokolárny šéf Radúz Radlinský, šéf politického oddelenia Jozef Mračna, kultúrny referent Emil Boleslav Lukáč, slovenský vyslanec v Ríme Jozef Zvrškovec atď. Ako ďalší Ďurčanského spolupracovníci, rovnakého zmysľania, sú tu vyzdvihnutí tiež šéf Ústredne štátnej bezpečnosti J. Mišík a predovšetkým Generálny tajomník HSLŠ J. M. Kirschbaum, ktorý je tu označený ako najbližší Ďurčanského spolupracovník na vnútropolitickom poli. Kirschbaum je tu charakterizovaný tiež ako prvý muž HG, keďže nový hlavný veliteľ HG F. Galan je len jeho „povoľný nástroj“ (williges Werkzeug).¹⁶²

Treba povedať, že nie všetky argumenty podporujúce kritiku Ďurčanského činnosti sú hodnoverné. Pre radikálov s SD to však bolo typické, od začiatku jednoznačne podporovali pronacistické krídlo v HSLŠ a Nemeckú stranu. Z týchto kanálov aj exerpovali väčšinu spravodajského materiálu. Na druhej strane väčšinu podobných argumentov si v danej situácii osvojili aj oficiálne diplomatické orgány. Je pravda, že Ďurčanský sa naivne usiloval o vyváženejšiu zahraničnú politiku, čiastočne nezávislú od Nemecka. Rovnako konzervatívne krídlo, ktorého bol súčasťou, usilovalo o vlastnú podobu režimu, prispôsobeného charakteru vlastnej ideológie. Nemožno však súhlasiť s tvrdeniami, že politický vývoj na Slovensku smeroval k obnoveniu Československa, že predstavitelia slovenskej vlády spolupracovali s čs. odbojom, podporovali Židov a pod. Tieto argumenty umelo živili práve príslušníci radikálneho krídla na čele so samotným Tukom.¹⁶³

V Berlíne sa v tomto čase zvažovali viaceré varianty vyriešenia „slovenskej otázky“. Nakoniec zvíťazilo miernejšie stanovisko, ktoré počítalo s menšími zmenami vo vláde v prospech radikálov. Nemecká strana si uvedomovala, že radikáli nemajú schopnosti vládnuť a nemajú ani podporu širokej verejnosti. Ako nátlakový prostriedok na vládu však boli užitoční. Nemecký vyslanec sa na Slovensko vrátil 23. júla a ešte v ten deň tlmočil Tisovi, Machovi a Tukovi pozvanie do Berlína. Ako podklad pre rokovanie mala slúžiť jeho správa „Nemecké námietky voči Slovensku“. Tu sa kritizuje, že Slovensko nesplnilo svoje záväzky vyplývajúce z ochrannej zmluvy, podľa ktorej mala byť vnútorná, ako aj zahraničná politika vedená v zhode s Nemeckom. Ako príklad sa tu uvádza aktivita ministerstva zahraničných vecí pri sondovaní možnosti vyhlásiť slovenskú neutralitu. Vo vnútornej politike sa pranieruje najmä spôsob riešenia židovskej otázky, ako i aktivity „politického katolicizmu“, ktorého hlavným podporovateľom bol prezident a predseda HSLŠ J. Tiso.¹⁶⁴ Takéto aktivity sú v správe prirovnávané k snahe

162 Archív Yad Vashem Jeruzalem, fond J M 3186, Berichten und Meldungen zum Endwicklung der Lage in der Slowakei (Správy a hlásenia k vývoju situácie na Slovensku), za zapožičanie dokumentu ďakujem E. Nižňanskému.

163 PA AA Berlín, R 101 345; R 27 496, správa nemeckého vyslanca na Slovensku H. Bernarda na AA z 29. 5. 1940.

164 LIPTÁK, ref 7, Úvod, s. 358-359; SUŠKO, (ed.), ref. 11, Úvod, s. 811-814, dok. 534, 535.

vytvoriť štát podľa vzoru Schuschniggovského Rakúska¹⁶⁵, čoho výsledkom by bolo, že slovenský ľud by bol do dvoch rokov komunistického zmýšľania.

To čo nasledovalo je dnes už pomerne známe. Hitler si na 28. júla do Salzburgu pozval Tisu, Tuku aj Macha. S delegáciou 27. júla odišiel aj Ďurčanský, ktorý pôvodne nebol pozvaný. Zo zachovanej správy nemeckej SD z toho istého dňa však vyplýva, že rozhodnutie bolo na poslednú chvíľu zmenené.¹⁶⁶ Či je táto správa hodnoverná však je otázne, na druhej strane išlo pravdepodobne len o zdvorilostné gesto. Aj z uvedenej správy vyplýva, že toto rozhodnutie nebolo šťastné, u Tuku dokonca vyvolalo strach, že Nemecko na poslednú chvíľu zmenilo postoj. Žiadne prekvapenie sa však nekonalo. Rokovania sa začali stretnutím Tisa s ríšskym ministrom zahraničných vecí Joachimom von Ribbentropom, ktorý mu ultimatívne nariadil odvolanie F. Ďurčanského z ministerských funkcií. Rovnakým spôsobom presadil tiež vymenovanie V. Tuku za ministra zahraničných vecí (popri funkcii predsedu vlády), ako i A. Macha za ministra vnútra. Neskôr sa uskutočnilo tiež stretnutie Tisa, Macha a Tuku s Hitlerom. Tohto stretnutia sa zúčastnil aj nový nemecký vyslanec na Slovensku Manfred von Killinger.¹⁶⁷ Ďurčanský sa žiadnych rokovaní nezúčastnil a nepozvali ho ani na obed, ktorý podával Ribbentrop. Z funkcií krátko po salzburských rokovaniach odišli aj ďalší predstavitelia „umierneného“ kurzu. F. Galan bol odvolaný z funkcie hlavného veliteľa HG, kde ho nahradil staronový veliteľ A. Mach, J. Kirschbaum musel opustiť Generálny sekretariát HSLS a z postu šéfa ÚŠB bol odvolaný aj J. Mišík.

165 Kurt von Schuschnigg (1897 – 1977), v rokoch 1934 – 1938 rakúsky kancelár.

166 Archív Yad Vashem Jeruzalem, fond J M 3186, za zapožičanie dokumentu ďakujem E. Nižňanskému.

167 SUŠKO, (ed.), ref. 11, úvod, dok. 542, s. 824-827.

Záver

Problematika politického systému a režimu Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 patrí dodnes k najviac frekventovaným témam najnovších slovenských dejín. O to prekvapujúcejší je fakt, že táto téma nie je dodnes uspokojivo spracovaná. Nie je to pritom len dôsledok známej rozpoltenosti autorského zázemia. Pokus o syntetizujúci výklad tejto problematiky podľa mňa dodnes komplikuje fakt, že doterajší výskum sa príliš nezaujímalo o analýzu jednotlivých inštitúcií SR. Chýba analýza jednotlivých ministerstiev, snemu, ale aj samotných štruktúr HSLS. Aj z tohto hľadiska nechápem svoj výskum ani zďaleka za vyčerpávajúci. Viaceré aspekty, väzby a súvislosti len načrtávam a ich hlbšie poznanie môže prehĺbiť až ďalší výskum.

Doba, ktorá nasledovala bezprostredne po mníchovskom diktáte neprinesla len zásadnú zmenu zahraničnopolitického postavenia ČSR. Výrazne sa menili tiež vnútropolitické pomery, ktorých dôsledkom bol až prekvapivo rýchly rozklad československej parlamentnej demokracie. K radikálnym vnútropolitickým zmenám došlo aj na Slovensku. Využívajúc oslabenie republiky presadila HSLS už 6. októbra vyhlásenie autonómie Slovenska. Napriek tomu, že tento krok podporili aj ďalšie politické strany na Slovensku (s výnimkou socialistov, komunistov a židovských strán). HSLS presvedčená, že ona je jedinou právoplatnou reprezentantkou Slovenska, začala okamžite budovať režim jednej politickej strany. V tomto svojom snažení HSLS v podstate nenarazila na odpor. Dôležitým zahraničnopolitickým stimulom tu bol mníchovský diktát, ktorý sa v konečnom dôsledku podpísal pod územné straty v prospech Nemecka (Devín, Petržalka), Poľska (pohraničné územia na Kysuciach, Orave a Spiši), ale najmä Maďarska, ktoré rozhodnutím Viedenskej arbitráže získalo rozsiahle územia na juhu a východe Slovenska. Radikálny postup HSLS bol dynamizovaný tiež odporom k praktikám pražského centralizmu, ktorý sa podľa Ľudákov celé roky snažil o odnárodňovanie a kolonizáciu Slovenska. Rýchlosť s akou sa HSLS zbavovala svojich konkurentov možno dokumentovať celým radom zásahov, ktoré viedli k vytvoreniu režimu jednej politickej strany: likvidácia politickej konkurencie, a to buď cestou zastavenia tej ktorej politickej strany alebo „dobrovoľného zjednotenia“ sa v HSLS, zmanipulované voľby s jednou kandidátkou, zavedenie zmocňovacieho zákonodarstva, likvidácia a ovládnutie opozičnej tlače, usmernenie slovenského rozhlasu, filmu, glaičšaltovanie odborov, zásahy do správnych a samosprávnych orgánov, likvidácia opozičných branných a spolkových organizácií atď. Ďalšou charakteristickou črtou tohto obdobia bola čechofóbia a antisemitizmus. Ten sa spočiatku šíril len v tlači, postupne však nadobúdala už v čase autonómie organizovanú podobu.

Druhá kapitola sa zaoberá výstavbou politického systému Slovenského štátu od 14. marca 1939 do vypuknutia druhej svetovej vojny. Veľká pozornosť sa tu venuje

HSLŠ, jej postupnej premene z konzervatívno-pravicového opozičného subjektu na stranu samovládnu. Tu možno konštatovať, že v samotnej HSLŠ v tomto období prevládla jednoznačne pronemecká orientácia, čo sa prejavilo napríklad odstavením Sidorovho polonofilského krídla. HSLŠ už zároveň nemusela brať žiaden ohľad na svojich politických partnerov, čo sa prejavilo okrem iného aj na zložení vlády. V sledovanom období si upevnila svoj vplyv na politický, hospodársky, verejný a kultúrny život krajiny. Tu možno poukázať na kumulovanie štátnych a straníckych funkcií, ako i personálne výmeny na rozhodujúcich postoch štátnej, verejnej správy a samosprávy, ale čiastočne tiež v súkromnej sfére. K väčším čistkám (s výnimkou Čechov a Židov) však nedošlo, pre nedostatok kvalifikovaných kádrov. Pod straníckou kontrolou sa ocitli tiež „zjednotené“ odbory. Zároveň začala reorganizácia strany podľa autoritársko-totalitných princípov, ako i rôzne formy usmerňovania štátu prostredníctvom tzv. intervenčného systému. Na druhej strane k vytvoreniu užšej personálnej línie so štátom nedošlo, keďže strana ešte v tomto období nebola ani zďaleka organizačne, ale ani personálne prispôbená novým pomerom. Na druhej strane, tieto nedostatky aspoň čiastočne suploval tzv. intervenčný systém, ktorým Generálny sekretariát HSLŠ už v tomto období usmerňoval štátnu, verejnú ale aj súkromnú sféru. Tu možno konštatovať, že určitú nezávislosť si udržala armáda a justícia. Veľká pozornosť je venovaná tiež rozboru jednotlivých paragrafov ústavy prijatej 21. júla 1939, ktorá tiež v snahe utlmiť protirežimistické tendencie prevzala viaceré prvky z ústavy 1. ČSR. Na druhej strane, akceptovala tiež viaceré prvky z ústav Rakúska, Talianska, Portugalska. Potvrdila vedúce postavenie HSLŠ v spoločnosti. Za základné piliere ústavy sa určil princíp autority, spojený s presadzovaním kresťanskej štátnej myšlienky a stavovského zriadenia. Ústava zvýraznila povinnosti občanov, oklieštila ich práva, viaceré ustanovenia platili len vtedy, ak zodpovedali „kresťanským mravom“ a „verejnému poriadku“. Vláda ju však nechápala ako niečo definitívne, jej obsah bolo možné s ohľadom na „záujem národa“ kedykoľvek doplniť. Veľká pozornosť je v tejto kapitole venovaná tiež premenám vzťahu medzi legislatívou a exekutívou a ich odrazu v konkrétnej politickej praxi. Analyzoval som pritom praktické využitie systému zmocňovacieho zákonodarstva, ktorý je obsiahnutý už v zákone č. 1. Slovenského zákonníka, ako i v paragrafe 44 ústavy. Ten síce bližšie špecifikuje podmienky jeho využívania, jeho časové ohraničenie však absentuje. Možno konštatovať, že svoju váhu nemala ani právomoc snemu vysloviť nesúhlas s konkrétnym vládnym nariadením. V praxi bola problematická tiež formulácia, upravujúca dôvody vydávania vládných nariadení. Na druhej strane, postupne stúpala pomer vydávaných zákonov voči vládnym nariadeniam. Porovnávaním obsahu vládných návrhov a prijatých zákonov možno tiež dokázať, že snem robil určité zásahy do ich znenia, čím čiastočne ovplyvnil aj charakter samotného politického systému (napríklad postavenie HSLŠ, Štátnej rady, prezidenta...). Zmiernil tiež dikciu niektorých represívnych návrhov, proti ich obsahu však jeho predstavitelia neprotestovali. Na druhej strane rozpory medzi vládou a jednotlivými kompetentnými snemovými výbormi ohľadne charakteru toho ktorého návrhu som v tomto období nevysledoval. Zaujímavá je tiež formálna stránka snemových rokovaní, kde takmer vymizla názo-

rová konfrontácia. Zmenilo sa tiež postavenie justície. Tá si na jednej strane udržala určitú mieru nezávislosti, na druhej prostredníctvom niektorých právnych noriem a nariadení (napríklad vládne nariadenie o zaškoľovacom tábore Ilava) vláda oklieštila jej právomoci. Veľká pozornosť je venovaná tiež analýze Hlinkovej gardy, keďže v tomto období sa vláda pokúšala o jej užšiu integráciu a pripútanie k HSĽS. Vyžiadali si to množiace sa prípady nedisciplinovanosti HG (zásahy do fungovania štátnych orgánov, protizidovské atrocitu atď.). Formovala sa tiež jej mládežnícka odnož HM. Jej výstavba bola síce v sledovanom období len v začiatkoch, už v tomto období však vychádzali prvé smernice, na základe ktorých možno konštatovať, že okrem formovania vlastných telesných schopností, sa veľký dôraz kládol tiež na výchovu. Jej cieľom mal byť na jednej strane zbožný kresťan, na druhej nacionalizmom predchnutý jednotlivec.

Cieľom tretej kapitoly je dať odpoveď na otázku, ako sa naznačený mechanizmus prejavil v charaktere samotného režimu. V tejto súvislosti je zaujímavé sledovať, aké prostriedky vláda vynaložila v snahe konsolidovať režim. Tu vláda sledovala jednak snahu upevniť si vlastnú moc a jednak svojou vyslovene pronemeckou orientáciou posilniť svoje zatiaľ ešte labilné zahraničnopolitické postavenie. Charakteristickým pre to boli zostrené perzekúcie odporcov režimu. Možno konštatovať, že väčšinu legislatívno-právnych noriem režim prevzal z 1. ČSR. Väčšie tresty preto odsúdeným osobám nehrozili. Vychádzali však tiež nové právne normy, napríklad vládne nariadenie o zaškoľovacom tábore, na základe ktorého mohol byť podozrivý uväznený na dobu neurčitú aj bez rozhodnutia súdu. Kapitola analyzuje tiež ďalšie metódy a formy perzekúcie, ako i efektívnosť bezpečnostných orgánov, ktorú od začiatku komplikovala reorganizácia MV, nedostatok odborného personálu po odchode Čechov, podkopávala ju tiež činnosť justície. Dôležitú úlohu pri konsolidácii režimu hralo tiež monopolné postavenie aparátu propagandy. Tá sa od začiatku snažila dokázať, že obyvateľstvo sa stotožňuje s novým režimom. Mal to byť tiež signál pre zahraničie, že Slovensko to so svojou samostatnosťou myslí vážne. V tejto súvislosti je zaujímavé sledovať tak mechanizmus fungovania propagandy, ako aj jej jednotlivé metódy. Veľký význam hrala pri snahe zdôvodniť vznik Slovenského štátu a zároveň militarizovať spoločnosť, čím sa mala dokumentovať jednota národa. Výzvy k jednote a sebaobetovaniu sa v prospech národa však neboli motivované len samoúčelne, vyvierali zo samotnej podstaty režimu, respektíve jeho ideológie. V tejto súvislosti sa intenzívne zavádzal kult osobnosti. Ten sa od začiatku personifikoval najmä v osobe „zvečneného vodcu A. Hlinku“. V sledovanom období sa predmetom nekritického uctievania stal už aj jeho nástupca J. Tiso, ktorého kult však aj jeho pričinením takúto úroveň nikdy nedosiahol. Charakteristickým bolo tiež šírenie kultu hrdinstva, obeti a smrti za vlasť. Možno konštatovať, že režim využíval viaceré propagandistické metódy: emocionálne ladené heslá šírené tlačou, letákmi, ale tiež prostredníctvom hudby; stránickej mítingy, národné manifestácie, organizované v režii Generálneho sekretariátu HSĽS, pochody, nástupy HG, HM atď. Tie v tom čase doslova zaplavili Slovensko. V snahe dokázať, že verejnosť sa stotožňuje s politikou vlády režim využíval tiež iné propagandistické metódy. Ako názorný príklad možno uviesť osud pôžičky na obrodu Slovenska, ktorú režim inicioval ako „nový

plebiscit". Postupovalo tiež usmerňovanie štátnej a verejnej správy. Tu možno súhlasiť s tvrdením, že režim integroval takmer každého, kto bol ochotný spolupracovať, okrem Židov, ktorých už v tomto čase postihli prvé diskriminačné právne normy a Čechov, ktorých väčšina musela zo Slovenska odísť. Pokračovala tiež likvidácia a usmerňovanie mimovládnej sféry, záujmových, kultúrnych a hospodárskych inštitúcií, s cieľom uľahčiť spôsob kontroly spoločnosti, ako i odstrániť „zbytočnú roztrieštenosť národa". Dôležitú úlohu tu však hrala tiež snaha po konsolidácii režimu. Vo finančnej sfére boli tieto kroky determinované tiež ekonomickými faktormi po Viedenskej arbitráži, resp. 14. marci, ako i so snahou HSLS získať okrem politickej aj ekonomickú moc, ktorou disponovali jej politickí konkurenti. Ako príklad možno uviesť koncentráciu bankového sektoru. Poukázať možno tiež na usmernenia mimovládnej sféry, napríklad prostredníctvom vládnych komisárov, vyššou formou bola zmena vo vedení tej ktorej inštitúcie. Najhrubším zásahom bolo porušenie nedotknuteľnosti súkromného vlastníctva, namierené najmä proti Židom. Čiastočne postihlo aj majoritné obyvateľstvo, napríklad vládnym nariadením z 24. apríla o politických zbohatlíkoch, zameraným najmä proti exponentom bývalého režimu. Aj keď rozsah tohto opatrenia nie je úplne jasný, režim vypracoval presné zoznamy takýchto osôb, ktoré mohli slúžiť ako účinný nátlakový prostriedok. Tým sa dá názorne dokumentovať, že na základe uvedeného režim mohol siahnuť k rôznym mocenským prostriedkom. Ako príklad môže poslúžiť analýza kampane za pôžičku na obrodu Slovenska. Z ekonomického hľadiska táto akcia nebola nevyhnutná, čo v konečnom dôsledku priznala aj samotná vláda. Na druhej strane v snahe využiť pôžičku z propagandistického hľadiska a zvýšiť počet úpisov, neváhala vláda siahnuť k rôznym typom nepriameho či priameho nátlaku na širokú verejnosť. Samostatná podkapitola je venovaná zásahom do vlastníctva Židov, ktoré sa v tomto období diali na princípe tzv. dobrovoľnej arizácie. Analyzoval som príslušné právne normy, ktoré začali vychádzať už krátko po 14. marci, ich praktický dopad. Tu však možno poukázať tiež na nepriamy nátlak (bojkot židovských obchodov, rušenie zmluvných záveskov zo strany štátu). Čo sa týka vzťahu štátu k minoritám, sledoval som tiež postavenie Čechov. Tu možno konštatovať, že tí čo zostali na Slovensku žili pod stálou hrozbou vyhodenia, vystavení útokom v tlači, zo strany HG, ale nie výnimočne aj svojich kolegov v práci. Tí boli niekedy samotným katalizátorom pri ich vyhánaní. Postihnutí boli aj Česi v súkromnej sfére, na ktorých sa vzťahovalo viacero diskriminačných noriem využívaných najmä proti Židom. Aj keď nekompromisné vyriešenie českej otázky bolo najmä pre odpor protektorátnych úradov nereálne. Rozsah porušovania občianskych práv je v práci zachytený tiež na príklade vzťahu štátu k cirkvám. Snaha režimu prezentovať sa ako kresťanský bola od začiatku spájaná najmä s učením katolíckej cirkvi. S tým súviselo aj posilnenie jej vplyvu, napríklad v školstve, kde boli uplatnené viaceré diskriminačné kroky (povinné vyučovanie náboženstva, zákaz koedukácie...). Naopak k iným vyznaniam sa režim choval s určitým odstupom, niektoré náboženské organizácie, ktoré nemali štátom schválený štatút, dokonca označil ako sekty a zakázal. Treba povedať, že takýto prístup sa aplikoval už za Rakúsko-Uhorska, na rozdiel od 1. ČSR, ktorá rešpektovala aj štátom neuznané vyznania. Do sporu so štá-

tom sa dostala tiež evanjelická cirkev, ten však mal politický charakter o náboženskom útlaku tu hovoriť nemožno.

K prehĺbeniu autoritárskych a totalitných rysov režimu došlo počas vojny proti Poľsku. Táto téma je predmetom štvrtej kapitoly. Aj keď zapojenie sa do poľskej kampane bolo z vnútropolitického hľadiska značné riziko, vojna upevnila zahraničnopolitické postavenie Slovenska v nacistickej sfére vplyvu. Z pohľadu režimu bolo od začiatku dôležité zjednotiť verejnú mienku pomocou nacionalizmu. V tejto súvislosti hrala dôležitú úlohu štvavá protipoľská kampaň. V nej sa výrazne angažovalo Hlavné veliteľstvo HG a Úrad propagandy, ktorí vypracovali presné inštrukcie na jej realizovanie. Dôležitá bola tiež úloha HG pri mobilizácii, ale i perzekúcii podozrivých osôb, a to v intenciách vládneho nariadenia o HG z 5. septembra 1939, ktorým mohla kontrolovať verejný život. Podobné postavenie krátko na to získali tiež príslušníci nemeckej menšiny organizovaní vo Freiwillige Schutzstaffel. Toto nariadenie predstavovalo kompromis vnútri ľudáckeho tábora. HG ho však už v tomto období zneužívala. Došlo tiež k sprísneniu bezpečnostných opatrení (nárast počtu zaistencov v llave, nariadenie o odoberaní radioaparátov a pod.) Tu možno konštatovať, že k väčším nepokojom aj vďaka uvedeným opatreniam nedošlo, spomenúť možno len niekoľko incidentov zo strany rukujúčich vojakov. Na vine však boli hlavne otázky sociálneho charakteru, vyplývajúce z technických problémov sprevádzajúcich mobilizáciu.

Politické upokojenie po vojne vytvorilo podmienky pre dobudovanie politického systému. Táto otázka je predmetom piatej kapitoly. Tu som analyzoval tiež postavenie J. Tisu, ktorý sa v októbri 1939 stal tak predsedom HSLS, ako aj prezidentom. Aj keď vodcovský princíp sa oficiálne nerealizoval, Tisove postavenie považujem za dominantné. Dokazuje to aj vplyv Kancelárie prezidenta republiky na politický a spoločenský vývoj, ktorý bol už v tomto čase pomerne veľký. HSLS v tomto čase registrovala už trojnásobný nárast svojej členskej základne, a to aj vďaka priamemu a nepriamemu nátlaku, zároveň pokračovala jej organizačná výstavba. Vďaka priamemu aj nepriamemu nátlaku sa strana postupne presadzovala aj tam, kde predtým nemala podporu (napríklad medzi evanjelikmi, Rusínmi, Ukrajincami), aj keď často tu existovala len na papieri. Strana sa naďalej snažila usmerňovať spoločenský a politický život. Jej prvou úlohou bola aj v tomto období „prevýchova slovenského národa“. Výrazný bol jej podiel na arizačnom procese, ale tiež na sociálnom poli v podobe každoročného organizovania „Zimnej pomoci“. Vďaka nej strana disponovala značnou sumou peňazí, ktoré potom prerozdeľovala na sociálne účely. Na druhej strane podobné akcie mali mať tiež propagačnú, ale predovšetkým výchovnú úlohu, mali deklarovať „vzájomnú solidaritu a uvedomelosť slovenského národa“. Dôležitú úlohu v politickom systéme hrala tiež strana nemeckej menšiny. Podľa jej predstaviteľov postoj SR k nemeckej menšine mal byť kritériom vzťahu slovenskej vlády k nacistickému Nemecku. Jej politika však nebola celkom v súlade s oficiálnou líniou Zahraničného úradu voči SR. Do politického systému na Slovensku jej predseda a neskôr vodca F. Karmasin zasahoval aktívnou podporou radikálov. V sledovanom období došlo k postupnej reorganizácii DP podľa vzoru nacistickej NSDAP. Zvýraznilo sa tiež postavenie jej polovojenských

oddielov, ktoré mali rovnaké právomoci ako HG. Aj v tejto kapitole som sa sústredil na vývin vzťahu medzi výkonnou a zákonnou mocou. Ten sa v porovnaní s predchádzajúcou praxou výrazne nezmenil. V tejto súvislosti je treba sledovať tiež vzťah snemu k prezidentovi, ktorý v tomto období dvakrát využil právo veta a Štátnej rade, ktorej postavenie bolo aj vďaka snahe ústavno-právneho výboru čiastočne oklieštené. Završiť dobudovanie politického systému mala toľko ohlasovaná prestavba spoločnosti na princípe stavovského zriadenia. Pomerne podrobne som analyzoval prípravu vládneho návrhu zákona o stavoch, ktorá vrcholila začiatkom roku 1940. Je všeobecne známe, že tento zákon nebol prijatý, čo sa zdôrazňuje najmä tlakom nacistického Nemecka. Z analýzy materiálov z pripomienkového konania k tomuto návrhu však možno usúdiť, že príčin bolo viac. Aj keď samotnú podstatu stavovského zriadenia nikto nespochybnil, na konečnej podobe zákona sa vláda zhodnúť nevedela. Závažný bol najmä argument, že počas vojny je akákoľvek prestavba spoločnosti veľkým rizikom. Dôležitú úlohu tu hrali tiež osobné záujmy jednotlivých záujmových stavovských inštitúcií. Politický systém tak zostal nedobudovaný, podobne ako pomer medzi štátom a stranou, keďže všetky funkcie v stavoch mali obsadiť funkcionári HSLS. Aj v tomto čase pokračoval proces formovania sa Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. Do popredia vystúpili spory o integráciu HG, ktorých príčinou boli stupňujúce sa požiadavky radikálov z HSLS dovoľávať sa dôslednej prestavby spoločnosti podľa vzoru nacistického Nemecka, ako i pokračujúce prechmaty jej nedisciplinovaných príslušníkov. Napriek tomu HG aj v tomto období plnila dôležité úlohy na poli výchovy a propagandy. Rýchlym tempom napredovala výstavba HM. Haemistická uniforma totiž prinášala viaceré výhody. Okrem organizačnej výstavby bola dôležitá tiež obsahová stránka výchovy v HM, súčasťou ktorej začínala byť aj indoktrinácia v duchu ideológie HSLS. Dôležitú úlohu v politickom systéme mal zohrávať tiež Úrad propagandy. Jeho výstavba však nebola taká úspešná. Podpísali sa pod to jednak spomínané spory vnútri ľudáckeho tábora, nedostatok skúseností, ako i neexistencia jednotných ideologických smerníc. Prvé ucelené návrhy jeho organizácie vyšli až v prvej polovici roku 1940, aj za prispenia nemeckého poradcu, ktorý tu pôsobil už pred Salzburgom.

Predmetom poslednej kapitoly je charakteristika režimu v období do leta 1940, teda do salzburských rokovaní s Nemeckom. Stredobodom pozornosti je opäť spôsob, akým sa režim vysporiadaval s politickou opozíciou, ako i proces, ktorý viedol k vzniku Ústredne štátnej bezpečnosti 1. januára 1940. Možno konštatovať, že to bol na jednej strane dôsledok tlaku kompetentných miest nacistického Nemecka. Nutnosť jednotnej organizácie politickej polície si však podľa mňa uvedomovala aj samotná vláda. Na druhej strane, vďaka stabilizácii režimu vláda nemusela pristúpiť k radikálnejším formám perzekúcie svojich odporcov. ÚŠB sa však od začiatku potýkala s viacerými problémami (kompetenčné spory, absencia jednotných smerníc, nedostatok spoľahlivých pracovníkov ako i finančných prostriedkov). Aj preto možno konštatovať, že ÚŠB mala ďaleko od inštitúcie všadeprítomnej štátnej bezpečnosti ideálneho totalitného režimu. Veľkú pozornosť predstavitelia režimu v tomto období venovali tzv. riešeniu židovskej otázky. V tejto súvislosti je zaujímavé sledovať proces prijímania tzv. 1. arizačného

zákona, ako i diskusiu jeho medzivládneho pripomienkovania. Tu možno konštatovať, že proti jeho podstate neprotestovala žiadna inštitúcia. Naopak viacerí radikáli sa dožadovali ešte prísnejšej právnej normy. Dôležitú úlohu tu zohral prezident Tiso, ktorý zákon vetoval, s cieľom presadiť v praxi jeho ešte väčšiu efektivitu. Tu sa nezastavil ani pred porušením ústavy, keď presadil svoj návrh na zmenu jedného z paragrafov, podľa ktorého mal likvidačnú hodnotu arizovaného podniku určovať namiesto príslušnej súdnej inštalácie župný úrad, a to bez možnosti odvolania. Cieľom režimu bola snaha „integrovat' národ na báze jednotnej nacionálnej ideológie.“ Tu je preto zaujímavé sledovať tiež pokus o zavedenie brannej výchovy v januári 1940, a to prostredníctvom HG, HM, FS a DJ. Možno konštatovať, že jej prevádzanie, napriek bombastickej propagande, bolo nutné už koncom roku pozastaviť. HG totiž ešte nemala vlastných vycvičených inštruktorov, nevyhovujúci bol tiež návrh nového zákona o brannej výchove. Všetky tieto otázky sa riešili na pozadí prehlbujúceho sa vnútropolitického zápasu medzi radikálmi a konzervatívami. Ten s nevoľou sledovali tiež kompetentné miesta v nacistickom Nemecku. Znepokojovalo ich najmä „pomalé“ tempo riešenia židovskej otázky, neschopnosť Tisovho vládneho krídla vysporiadať sa razantne so svojimi bývalými politickými oponentmi, ako i snaha ministerstva zahraničných vecí sondovať možnosti slovenskej neutrality. Výsledkom boli známe salzburské porady v lete 1940, ktoré znamenali posilnenie radikálneho krídla na vnútropolitický vývin SR.

Možno konštatovať, že v sledovanom období na Slovensku došlo k pomerne rýchlemu rozkladu parlamentnej demokracie a vytvoreniu diktatúry jednej politickej strany. Pod tieto skutočnosti sa však nepodpísalo len demokracii nepriaznivé geopolitické prostredie a vonkajší tlak nacistického Nemecka. Možno súhlasiť s Ľ. Liptákom, že tento impulz oslovil „aj isté tradičné alebo aspoň dlhodobé domáce politické prúdy, tendencie, sily, aktivizoval už jestvujúce predstavy, koncepcie alebo aspoň ilúzie.“¹ Pod charakter politického systému v období do salzburských rokovaní sa podpísali najmä predstavy predstaviteľov HSLS o podobe vlastného štátu. Nacistické Nemecko v tomto období do kreovania politického systému a jeho praktickej podoby v charaktere režimu až tak veľmi nezasahovalo (s výnimkou kritiky pripravovaného stavovského zriadenia).

V dôsledku radikálnych politických zmien bolo pre toto obdobie charakteristickým gleichšaltovanie jednotlivých štruktúr občianskej spoločnosti, nahradzovanie riešení na základe politického kompromisu mocenskými zásahmi štátu, radikalizácia myslenia atď. V politickom systéme a režime, ktorý sa na Slovensku v dôsledku takéhoto vývoja etabloval môžeme nájsť viaceré prvky, charakteristické pre rôzne, už v minulosti vytvorené, modely totalitarizmu (budovanie jedného mocenského centra – jednej politickej strany, formovanie jednotnej ideológie, likvidácia plurality názorov, politickej opozície včítane štátneho teroru atď.) Avšak aj tu platí to, čo som už naznačil v úvo-

1 LIPTÁK, Ľ.: Vonkajšie a vnútorné faktory formovania politických systémov na Slovensku. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. decembra 1994) (ed. M. Barnovský). Bratislava 1995, s. 8-14.

de, tieto prvky nemožno ani v prípade SR na ktorýkoľvek model (pre jeho statickosť) aplikovať do dôsledkov, okrem toho, nie všetky boli typické len pre totalitné režimy. Napríklad reorganizácia HSLS bola nedobudovaná, nedošlo k zjednoteniu štátneho a stranického aparátu, (to sa však nestalo ani v nacistickom Nemecku), v dôsledku nemeckého tlaku sa z jej „kompetencie“ vymykali občania nemeckej národnosti, trpela radikálna pronacistická platforma. Tiež ÚŠB sa len vyvíjala, jej represívne zložky (napríklad podobným metódam činnosti) nikdy ani zďaleka nedosiahli úroveň nacistického, či sovietskeho teroristického policajného aparátu, podobne to platilo aj o ideologickom pôsobení režimu atď. Tieto skutočnosti však nijako neznižujú konštatovanie, že v charaktere politického systému a režimu SR nájdeme množstvo charakteristických znakov diktátorských režimov, včítane používaných metód a foriem vládnutia.

Mocenské zásahy štátu sa nere realizovali len vo verejnom sektore, ale aj v súkromnej sfére. Závislosť súkromného vlastníctva od politickej moci sa najmarkantnejšie prejavila v prípade arizácie. Často v dôsledku politických zásahov dochádzalo k veľkým presunom vlastníctva v oblasti finančnictva, priemyslu atď. Tu treba zdôrazniť, že majetkové presuny sa dotkli širokého okruhu ľudí a mali dopad (napríklad v prípade spomínanej arizácie) aj na reakcie verejnosti vo vzťahu k režimu. Výsledkom týchto zásahov (podobne ako v prípade „čistiek“ v štátnej a verejnej sfére) boli veľké posuny v charaktere a postavení stredných vrstiev na Slovensku. Tie boli odchodom mnohých odborníkov (napríklad českých úradníkov, či židovských podnikateľov) výrazne dlhodobo oslabené. Na druhej strane pred mnohými Slovákami sa tak otvárali možnosti rýchlej kariéry, ale aj zbohatnutia, z čoho režim ťažil najmä v propagandistickej rovine a pomáhalo to jeho dočasnej stabilizácii.

Samozrejme politický systém SR ešte nebol dobudovaný. Výrazne sa pod to podpísalo vypuknutie druhej svetovej vojny, ale tiež prebiehajúci politický zápas vnútri HSLS. Tento spor medzi radikálnym a tzv. konzervatívnym krídlom nebol prejavom slabosti, nebodaj demokratičnosti režimu. Ako to názorne prezentuje aj táto práca, bez nemeckého tlaku bolo postavenie V. Tuku, či A. Macha neudržateľné. Politický vývoj totiž už v tomto čase smeroval k vytvoreniu jedného centra moci, ktorým bola štátostrana. Tá sa stelesňovala v osobe svojho predsedu a prezidenta J. Tisu. Ako ukázali zmeny na poste hlavného veliteľa HG v máji 1940, Tiso v konečnom dôsledku nepotreboval oficiálne zdôvodnenie svojho postavenia, deklarované v legislatívnej rovine prijatím vodcovského princípu. Tento nezadržateľný vývoj pribrzdil až zásah nacistov v Salzburgu, v konečnom dôsledku sa však akceptoval v roku 1942 aj oficiálnym zavedením vodcovského princípu. Možno konštatovať, že v sledovanom období vývoj na Slovensku pokročil v procese vytvorenia uzavretého systému, v ktorom niet miesta pre alternatívnu politiku, „jedinou alternatívou je jeho nahradenie iným systémom.“²

2 Tamže, s. 9.

Summary

Political system and regime of the Slovak Republic 1939 – 1940

A history of the first Slovak Republic in the years 1939 – 1945 still belongs to the most disputable as well as the most deformed topics of the Slovak historiography despite the fact that the World War II finished almost 65 years ago. In some aspects it is due to more than forty years of ideological manipulations of historiography by communist dictatorship which used interpretation of this period of Slovak history as a convenient ideological and political weapon. In spite of this fact, historians even in that period commenced a complex research of history of Slovakia during the World War II, especially thank to political liberalisation in the 1960s. The reasons for such a deformed interpretation could be found mostly in the development of Slovak historiography after November 1989 which is still not unified in a crucial question: how far the correction of the historiography of this period ought to be led.

The result of this split is that many of crucial questions are still not satisfyingly handled. It completely applies to the issue of research of the political system and the regime of the Slovak state which the thesis deals with. However, a deeper and more complex analysis of the political system, the build-up of its components, mechanism and behaviour in concrete political situations is yet to be done. The author concentrates on the characterisation of the first phase of development of this regime – the period from 6 October 1938 till the summer 1940, when the Slovak – German talks took place in Salzburg.

As far as typological comprehension of the regime is concerned, the author understands the theory of totalitarianism as the means of analysis of regimes used by historical science. He presents the term totalitarianism as the highest point of the perfection and the ideal type of democracy as its antagonism. His ambition was to find out which pole the regime of the Slovak state was closer to. Furthermore, he wants to deepen the understanding of mechanism of behaviour of the political system as well as the measure and dynamics of “Gleichschaltung” of political, social, cultural structures of society by the State power.

This book consists of six chapters. The first of them describes the formation of the regime of Hlinka’s Slovak People’s Party (Hlinkova slovenská ľudová strana – HSLS) during the period of autonomy of Slovakia. The author focuses on the dynamics of transition from political talks between Populists and their political opposition to se-

eking solutions from the position of power by HSLŠ. It is necessary to remind that an immediate stimulus of vast changes of domestic politics is closely connected with weakening of the position of Czecho-Slovak Republic immediately after the Munich Agreement of 1938. HSLŠ in Slovakia took full advantage of this situation and on 6 October 1938 forced the declaration of autonomy of Slovakia. Although this step was backed also by other political parties (except socialists, communists and Jewish parties) HSLŠ considered itself to be the only representative of Slovakia and instantly started building the regime of one political party. The approach of HSLŠ was reinforced by the resistance to the Prague centralism which – according to HSLŠ – did constantly make every effort to colonise Slovakia.

In the chapter the author describes a number of interventions that led to a creation of the regime of one political party – either dissolution of a political party or “voluntary unification” with HSLŠ (in the forthcoming period there were only parties of German and Magyar national minorities), manipulated parliamentary election, elimination or takeover of the opposition press, changes in Slovak Radio, “Gleichschaltung” of trade unions, interventions into self-government bodies, elimination of opposition institutions.

The second chapter deals with build-up of the political system of the Slovak state from 14 March 1939 till the outbreak of the World War II. Attention is paid to HSLŠ which had the dominant position in the political system and experienced a gradual conversion from a conservative right-wing political subject to a totalitarian party. Author describes an increasing influence of HSLŠ upon political, economic and cultural life of the country. However, there was no significant clean-out (apart from Czechs and Jews), either because of a shortage of competent and skilled cadres in HSLŠ or for declared endeavours to reach a national appeasement. The army and justice system managed to keep certain independence.

The author focuses on an analysis of a constitution promulgated on 21 July 1939 which took some parts from the constitution of the first Czechoslovak Republic. On the other hand, it also incorporated ideas of Austrian, Italian and Portuguese constitutions as well as Papal encyclicals. The author also concentrates on changes of relations between executive and legislative power and their reflections in concrete politics. The constitution gave the government a competence of issuing decrees. Despite having a constitutional competence of vetoing decrees of the government the Diet didn't use it often. A formulation regulating reasons for issuing decrees was also questionable. On the other hand, the number of Acts of Diet was gradually increasing. Comparing the Bills with the Acts the author found out that the Diet could also influence their text and also the character of political system (e.g. position of a president, HSLŠ). The Diet also weakened a few repressive Bills, its representatives did not protest against them, though.

As far as a formal side of debates of the Diet is concerned, confrontation of opinions almost completely disappeared. The justice system kept certain independence (guaranteed by constitution), although the government partially decreased its com-

petence. Attention is also paid to the analysis of Hlinka's Guard, because HSLS was making an effort to integrate this organisation tighter into the structure of the party. The youth branch of Hlinka's Guard, Hlinka's Youth was also being built at good pace. The purpose of the Hlinka's Youth was to produce devout Christians who were also good patriots.

The third chapter tries to answer the question of the role that the above mentioned mechanism played in the character of the regime. The author is interested in ways which the government found in order to consolidate the regime. Attention is paid to persecution which was getting harsher. It ought to be said that the majority of laws was adapted from Czecho-Slovak law, therefore there was not any danger of severe sentences. However, some new law was also introduced. Effectiveness of police power was from the very beginning complicated because of reorganisation of the Ministry of the Interior and because of lack of competent personnel after the departure of Czechs. It was also undermined by the activities of the justice. Propaganda also played an important role in the consolidation of the regime. Its aim was to justify the creation of the independent Slovak state although the majority of Slovak population identified itself with the idea of independence. Propaganda of the Slovak state used several methods: emotional slogans propagated by press and leaflets, as well as by music, party meetings, national manifestations organised by General Secretariat of HSLS, marches of Hlinka's Guard and Hlinka's Youth which aimed to spread the cult of heroism, dying for motherland etc.

As far as a position of state and public administration is concerned, the regime integrated almost everyone who was ready to collaborate, except Jews and Czech (majority of Czechs had to leave Slovakia). There was also elimination of non-governmental sphere, cultural and economic institutions in order to create easier ways of control of the society as well as get rid of "useless split of the nation". Their role played also economic factors after the Vienna Award of November 1938 and ambitions of HSLS to gain besides the political power also the economic power which was in hands of its political rivals. The thesis, too, deals with the breaking of inviolability of private ownership, particularly as far as Jewish population is concerned. The author analyses relevant laws, some of them issued immediately after 14 th March 1939.

The author also analyses the attitude of the State towards ethnical Czechs living in Slovakia. Those who stayed in Slovakia lived under the threat of deportation, being attacked by press, sometimes even by their colleagues at work. The book concentrates on the relations between the State and churches and their changes. It is possible to state that the endeavours of the regime to present itself as Christian from the very beginning connected the State power with the most influent Catholic Church. Towards the other confessions the State showed a certain distance, some of them were qualified as sects and later the State declared them as banned.

During the war against Poland the authoritarian and totalitarian tendencies of the regime increased. The fourth chapter of this work focuses on this topic. Although joining the Polish campaign was of a high risk from the point of domestic politics, the war strengthened the position of Slovakia in the sphere of Nazi Germany. The regime

from the beginning tried hard to unite public opinions with the help of nationalism. Therefore the author is interested in anti-Polish propaganda and also analyses strict safety measures. However, no serious riots occurred. On the contrary, the gain of debatable marches, which Slovakia lost in the years 1920 and 1938, was welcomed by the majority of population.

Appeasement of political situation after the war created good conditions for the building-up of political system, which is what the fifth chapter consists of. It, too, deals with the position of Jozef Tiso who became a leader of HSLS as well as the President of the Slovak Republic. Even though the Fuehrer system was not officially realised, Tiso's position could be considered as dominant. Also the influence of the office of the President on the political and social development was relatively high. As far as HSLS in this period is concerned, number of its members trebled. At the same time the build-up of its organisation structure carried on. Gradually, its influence increased even in those groups of population that used to be weakest links of HSLS (protestants, Ruthenians, Ukrainians).

The author concentrates again on the relations between the executive and legislative power. The aim of the new political system was a creation of a corporative state. This system was never introduced though which is considered to be the result of the pressure of Nazi Germany. However, there are some more reasons. One of the arguments was that during the war this serious transformation of society would bring an enormous risk. Therefore the political system stayed unfinished as well as the relation between the State and HSLS. Subchapters are also dedicated to Hlinka's Guard and Hlinka's Youth. The representatives of Hlinka's Guard demanded substantial transformation of the society following the German model. Also the construction of the structure of the Hlinka's Youth went on. Having a uniform of this organisation became an advantage for its bearer. Hlinka's Youth was completely indoctrinated by the ideology of HSLS. Author focuses on building of Úrad propagandy (Department of Propaganda) which was not that successful. The reasons were: lack of experience, quarrels inside HSLS, lack of unified ideological rules.

The characteristic of the regime in the period until the summer 1940 is the object of the last chapter of the thesis. The author analysis ways used by the regime to deal with opposition and the process that led to the establishment of the political police on 1 January 1940. It can be considered to be a result of the pressure exerted by Nazi Germany, on the other hand, the government also realised that creation of such an institution was necessary. However, thank to stabilisation of the regime, the government did not need to use radical forms of persecution of its opposition. The political police, called ÚŠB, had to cope with a lack number of problems: shortage of consistent regulations, reliable personnel, as well as the of financial finds. That is why it is possible to state that ÚŠB was rather far from the omnipresent institution of secret police of the ideal totalitarian regime.

This chapter also deals with changes in the "Jewish question", especially with the so-called first Aryanization Act. No relevant institution protested against this Act. The

objective of the regime was to integrate the nation on the base of one national ideology. Therefore the author concentrates on the effort of the regime to introduce military education by means of Hlinka's Guard and Hlinka's Youth in January 1940. Realisation of this idea had to be ceased because Hlinka's Guard did not have enough trained instructors. The last subchapters deal with increasing row between the radicals and the conservatives. This process was observed by the disturbed Nazi representatives, unsatisfied especially with "slow" pace of solving the "Jewish question", incapability of Tiso's wing to deal with his former political rivals as well as with attempts of the Ministry of Foreign Affairs to pursue a policy of Slovak neutrality. The Salzburg meeting came as the result of this process and its consequences gave more power to the hands of radical pro-nazi wing of HSLS.

Zusammenfassung

Politisches System und das Regime der Slowakischen Republik in den Jahren 1939 – 1940

Die Geschichte der 1. Slowakischen Republik in den Jahren 1939 – 1945 gehören bis heute zu den meistdiskutierten aber auch zu den meistdeformierten Themen der slowakischen Historiografie. Und das auch trotzdem, dass vom Ende des 2. Weltkrieges und also von ihrem Untergang fast 65 Jahre abliefe. Bestimmte Rolle spielte hier auch mehr als 40 – jährige ideologische Historiografie manipulation der kommunistischen Diktatur. Trotzdem denkt autor, dass es in dieser Zeit den Historikern gelang, die Grundlage für die komplette Forschung der slowakischen Geschichte in der Zeit des 2. Weltkrieges zu schaffen und das alles nur Dank der politischen Entspannung in den 60. Jahren. Die Ursachen der oft deformierten Interpretation dieses Zeitraums ist es nötig vor allem in der Entwicklung in der slowakischen Historiografie nach dem November 1989 zu suchen. Die vereinigte sich bis heute nicht in der Grundfrage in wie weit sollte man das Geschichtsbild dieses Zeitraums korrigieren. Viele, sehr oft die Grundfragen wurden bis heute nicht zufriedenstellend verarbeitet, weil das „Autoren-hinterland“ sehr gespalten ist. Das betrifft auch die Forschung des politischen Systems und des Regimes des Slowakischen Staates, was die Aufgabe dieser Arbeit ist. Bis heute fehlt die tiefere und komplexe Analyse des politischen Systems, des Aufbaus seiner einzelnen Komponente, sowie auch das, wie das alles damals funktionierte. Gegenstand des Autoren – Interesses ist die Charakteristik des ersten Abschnitts der Entwicklung dieses Regimes – es handelt sich um den Zeitraum von 6. Oktober 1938 bis zum Sommer 1940 – also bis zu den slowakisch – deutschen Verhandlungen in Salzburg.

Was typologische Eingliederung des geforschten Regimes angeht, geht der Autor aus der Theorie des Totalitarismus aus, die er als Instrument der historischen Wissenschaft bei der Analyse der politischen Regime versteht. Der Begriff „Totalitarismus“ stellt er sich im Höhepunkt seiner möglichen Vollkommenheit vor, also als ein Polartyp, auf seinem zweiten Ende befindet sich ein Idealtyp der Demokratie. Sein Ziel ist es zu zeigen, zu welchem Pol dieses Regim näher steht. Seine Forschung möchte er zur Vertiefung der Erkenntniss über Umfang, Methoden und Mechanismus des Funktionierens und Gleichschaltens der politischen, sozialen, kulturellen Gesellschaftsstrukturen aus der Seite des Staates ausnutzen. Die Arbeit besteht von 6 Kapiteln.

Das erste Kapitel der Arbeit beschreibt das Formen dieses Regimes in der Zeit der Autonomie (6.Oktober 1938 – 14.März 1939). Weil dieser Zeitraum ziemlich gut

bearbeitet wurde, richtet er seine Aufmerksamkeit vor allem auf die Dynamik des Übergangs von den politischen Verhandlungen zwischen Hlinka slowakischen Volkspartei (HSLŠ) und ihrer politischen Konkurrenz bis zur Machtlösung der politischen Probleme aus der Hinsicht HSLŠ. Schon in der Einleitung macht der Autor aufmerksam darauf, dass die Zeit, die gleich nach dem Münchner Abkommen kam, brachte die Grundveränderung der aussenpolitischen Stellung der Tschechoslowakischen Republik. Auffallend änderten sich auch die innenpolitischen Verhältnisse, das zum schnellen Verfall der tschechoslowakischen parlamentarischen Demokratie und das vor allem in der Slowakei führte. Ausgenutzt die Abschwächung der Republik setzte die HSLŠ schon am 6. Oktober 1938 die Erklärung der Autonomie. Obwohl diese Entscheidung auch weitere politische Parteien in der Slowakei unterstützten, war die HSLŠ überzeugt, dass sie nur die einzige Repräsentantin der Slowakei ist, begann sie gleich das Regime einer politischen Partei zu bauen. Diese Art und Weise dynamisierte den Widerstand gegen Prager Zentralismus. Dieser bemühte sich die ganzen Jahre (nach der Meinung der HSLŠ) die Slowakei zu entnationalisieren und zu kolonisieren. Der Autor beschreibt die ganze Reihe der Eingriffe, die zur Entstehung des Regimes einer politischen Partei führten: Liquidierung der politischen Konkurrenz – das durch Auflösung der bestimmten politischen Partei oder durch „freiwillige Einigung“ mit HSLŠ, (in der folgenden Zeit existierten die Parteien nur der deutschen und aus dem Grund der Reziprozität auch der ungarischen Minderheit), manipulierte Wahlen mit einer Kandidatenwahlliste, Einführung der beauftragten Gesetzgebung, Liquidierung und die Usurpation der oppositionellen Presse, Lenkung des slowakischen Rundfunks, Films, Gleichschalten von Gewerkschaften, Eingriffe in die Verwaltungsorgane, Liquidierung der oppositionellen Wehrorganisationen. Die Aufmerksamkeit wurde hier auch dem Aufbau der Hlinka Garde (HG) gewidmet – das war damals die einzige genehmigte Wehrorganisation mit faschistischen Merkmalen.

Das zweite Kapitel ist dem Aufbau des politischen Systems des Slowakischen Staates von seiner Entstehung am 14. März 1939 bis zum Beginn des 2. Weltkrieges gewidmet. Die grosse Aufmerksamkeit wird der HSLŠ gewidmet, ihrer Änderung aus dem konservativen rechtsoppositionellen Subjektes zur alleinherrschenden Partei. Die Arbeit interessiert sich dafür, in wie weit sich die Partei ihren Einfluß auf politisches, wirtschaftliches und gesellschaftliches Leben des Landes befestigte. Zu den grösseren Säuberungsaktionen (mit Ausnahme der Tschechen und der Juden) kam aber nicht. Der Grund dafür – Mangel an Qualifizierten Leuten. Er gibt einen Hinweis auf die Lenkung „der vereinigten Gewerkschaften“, Reorganisation der Partei anhand der autoritär – totalitären Prinzipien. Hier stellt der Autor fest, dass es nicht zur Entstehung der näheren Personallinie mit dem Staat kam, weil es Mangel an den Parteifachleute gab. Bestimmte Unabhängigkeit hielt sich die Armee und die Justiz. Grosse Aufmerksamkeit wird auch der Analyse der Verfassung vom 21. Juli 1939 gewidmet. Der Autor analysiert die einzelnen Paragraphen der Verfassung, die einige Merkmale der Verfassung der ersten CSR übernahm im Bemühen die Gegenregimentstendenzen niederzudrücken. Auf der anderen Seite akzeptierte sie auch andere Züge der österreichischen,

italienischen und portugiesischen Verfassung. Sie bestätigte die Führungsstellung der HSLS in der Gesellschaft. Als Grundpfeiler der Verfassung wurden die Prinzipien der Autorität, verbunden mit Durchsetzung des christlichen Staatsgedanken und der Standeinrichtung bestimmt. Der Autor weist darauf hin, dass die Verfassung die Pflichten der Bürger betonte, ihre Rechte beschränkte, viele Verordnungen galten nur unter der Bedingung, wenn sie den sog. „Christlichen Sitten und der öffentlichen Ordnung“ entsprachen. Er bewies dabei, dass die Regierung die Verfassung nicht als etwas Definitives verstand, ihr Inhalt konnte immer mit Rücksicht auf „Interesse des Volkes“ immerwenn ergänzt werden. Die Aufmerksamkeit widmet der Autor auch den Änderungen in der Beziehung zwischen der Legislative und Exekutive und ihrer Widerspiegelung in der konkreten politischen Tätigkeit. Er analysiert dabei die praktische Ausnutzung des Systems der Ermächtigungsgesetzgebung, das befindet sich im Gesetz Nr.1 des Slowakischen Gesetzbuches, sowie auch im § 44 der Verfassung. Dort werden zwar näher die Bedingungen seiner Ausnutzung spezifiziert, fehlt aber die Zeitbegrenzung. Keine Bedeutung hatte (nach der Meinung des Autors) auch die Befugnis des Parlaments das Mißfallen mit der konkreten Regierungsverordnungen zu erklären. Er bewies, dass es in der Praxis auch die Formulierung problematisch war, die die Gründe der Ausgabe der Regierungsverordnungen regeln. Durch Vergleich der Regierungsgesetzvorschläge bewies der Autor, dass das Parlament auch bestimmte Eingriffe in Wortlaut der Gesetze machen konnte, womit es teilweise auch den Charakter des politischen Systems (z.B. die Stellung der HSLS, des Präsidenten...) beeinflusste. Der Autor beachtete auch die formelle Seite der Parlamentsverhandlungen, wo fast die Meinungs-konfrontation verschwand. Er weist auch auf die Justizstellung hin. Auf der einen Seite hielt sie sich die bestimmte Unabhängigkeit fest, auf der anderen Seite begrenzte die Regierung ihre Rechte mit einigen Gesetzen (z.B. die Regierungsverordnung über das Sicherungslager in Ilava). Große Aufmerksamkeit widmet der Autor der Analyse der Hlinka Garde. Die Regierung versuchte sie damals in die HSLS zu integrieren. Verursacht war das durch Undordnung in der HG – keine Disziplin – Eingreifen in die Tätigkeit der Staatsorgane, antisemitistische Atrizitäten usw. Ähnlich untersucht der Autor den Aufbau ihres jungen Teiles der Hlinka Jugend (HM), ihr Ziel war auf der einen Seite der fromme Christ, auf der anderen Seite ein nationalistisch orientierter Mensch.

Im dritten Kapitel versucht der Autor die Frage zu beantworten, wie sich der geschilderte Mechanismus im Charakter des alleinigen Regimes äusserte. In diesem Zusammenhang beachtet er die Mittel, die die Regierung machte, im Bemühen das Regime zu konsolidieren. Die große Aufmerksamkeit widmet er auch der verstärkten Verfolgung. Er weist auf die jeweiligen Legislativ – Rechtsnormen – übernommen aus der ersten CSR hin. Die grösseren Strafen drohten deshalb den verurteilten Personen nicht. Er weist auf die neue Rechtsnormen hin, z.B. Regierungsverordnung über das Sicherungslager in Ilava. Autor untersucht auch die Effektivität der Sicherheitsorgane, was vor allem die Reorganisation im Innenministerium komplizierte, Mangel an Fachpersonal nach der Abfahrt der Tschechen, sie untergrub auch die Justiztätigkeit. Die

wichtige Aufgabe bei der Konsolidierung des Regimes spielte auch die Monopolstellung des Propagandaapparats. In diesem Zusammenhang beachtet der Autor auch der Mechanismus, wie sie funktionierte, mit welchen Methoden sie arbeitete. Er weist auf ihre Bedeutung beim Bemühen die Entstehung des Slowakischen Staates zu begründen und die Gesellschaft zu militarisieren, hin. In diesem Zusammenhang weist er auf die Einführung des Kults der Persönlichkeit hin. Der personifizierte sich vom Anfang an vor allem in der Person „des ewigen Führers Andrej Hlinka“. In der verfolgten Zeit ehrte man schon unkritisch auch seinen Nachfolger Josef Tiso, aber sein Kult war nie so groß (weil er das nicht wollte). Zusammenhang weist er auf mehrere propagandistische Methoden hin: emotional gerichtete Parolen, nationalistische Lieder und Märsche, Parteiverammlungen, Nationalmanifestationen, organisiert von HSLS, Eintritte der HG, HM, usw. Diese waren in dieser Zeit sehr verbreitet. Im Bemühen zu beweisen, dass sich die Öffentlichkeit mit der Regierungspolitik identifiziert, nutzte das Regime auch andere propagandistische Methoden aus. Hier weist der Autor auf die Anleihe für den Wiederaufbau der Slowakei hin, der das Regime als neues Plebiszit initiierte. Autor widmet seine Aufmerksamkeit der Staatsverwaltung und der öffentlichen Verwaltung, er stimmt der bisherigen Behauptung zu, dass das Regime fast jeden integrierte, der bereit war mitzumachen, außer Juden, die schon von den ersten Diskriminierungsrechtsnormen betroffen wurden und die Tschechen, von denen die Mehrheit die Slowakei verlassen mußte. Er weist auch auf die weitere Beseitigung und Richtung des Außerregierungsbereichs, der Interessen- Kultur – und Wirtschaftsinstitute hin, mit dem Ziel die Kontrollmöglichkeiten der Gesellschaft zu erleichtern und sowie auch die zwecklose Gespaltenheit des Volkes zu beseitigen. In dem Finanzbereich wurden diese Schritte auch durch Wirtschaftsfaktoren nach Wienerarbitrage oder nach dem 14. März determiniert, sowie auch mit dem Bemühen der HSLS die politische und wirtschaftliche Macht zu gewinnen, die ihren politischen Konkurrenten gehörte. Er zeigt die weiteren Formen der Richtung des Außerregierungsbereichs, zum Beispiel durch Wirkung der sog. Regierungskommissaren, die höhere Form war die Änderung in der Leitung desjenigen Instituts. Das höchste Eingreifen war die Verletzung der Unberührtheit des Privatbesitzes, orientiert vor allem gegen die Juden. Teilweise wurde damit auch die Majoritätsbevölkerung betroffen. Der Autor dokumentiert anschaulich, wie das Regime verschiedene Zwangsmittel benutzen konnte. Als Beispiel analysiert er ausführlich die Art und Weise, wie man die Kampagne für die Anleihe für den Wiederaufbau der Slowakei organisierte. Die Einzelunterkapitel widmet der Autor dem Eingreifen ins Judenvermögen – das geschah damals auf dem Prinzip der sog. freiwilligen Arierisation. Er analysiert die jeweiligen Rechtsnormen, die kurz nach dem 14. März veröffentlicht wurden, ihren praktischen Einfluß. Was die Beziehung des Staates zu den Minderheiten angeht, widmet der Autor seine Aufmerksamkeit der Stellung der Tschechen. Auf den weiteren Beispielen beweist er, dass diejenigen, die in der Slowakei blieben, lebten ständig unter Gefahr der Landesverweisung, sie wurden ständig von den Medien, von den HG, von den Arbeitskollegen angegriffen. Betroffen waren auch die Tschechen in der Privatsphäre, auf die sich mehrere Diskri-

minierungsnormen (die man gegen Juden ausnutzte) bezogen. Die kompromisslose Lösung der tschechischen Frage war vor allem wegen Widerstand der Protektoratsräte unmöglich. Den Umfang der Verletzung der Bürgerrechte folgt der Autor auch auf der Änderung der Beziehung des Staates zu den Kirchen. Er weist darauf hin, dass das Bemühen des Regimes sich als christliches Regim zu präsentieren, wurde vom Anfang an mit der Lehre der katholischen Kirche verbunden. Umgekehrt zu den anderen Kirchen verhielt sich das Regime mit dem bestimmten Abstand, einige Religionsorganisationen bezeichnete es sogar als Sekten und sie wurden verboten.

Zur Vertiefung der autoritären und totalitären Zügen des Regimes kam während des Krieges gegen Polen. Dieses Thema wird in dem vierten Kapitel behandelt. Mitmachen bei der „Polenkampagne“ war aus der innenpolitischen Hinsicht ein Risiko, festigte der Krieg die außenpolitische Stellung der Slowakei in der nazistischen Sphäre des Einflusses. Für das Regime war vom Anfang an wichtig, die öffentliche Meinung mit der Hilfe des Nationalismus zu einigen. In diesem Zusammenhang beachtet der Autor die gegenpolnische Hetzkampagne. Er weist auf die Aufgabe der HG und Propagandaamtes. In diesem Zusammenhang analysiert der Autor die verschärften Sicherheitsmaßnahmen (der Auwachs der Gefangenenzahl in Ilava, die Verordnung über Abnehmen der Rundfunksapparate usw.) Hier stellt er fest, dass zu den größeren Unruhen nicht kam, dank der angenommenen Maßnahmen. Zu erwähnen sind nur einige Zwischenfälle aus der Seite der einrückenden Soldaten. Schuld daran hatten die Sozialfragen.

Politische Beruhigung nach dem Krieg schaffte die Bedingungen für den Aufbau des politischen Systems. Diese Frage wird in dem fünften Kapitel behandelt. Hier beobachtet der Autor auch die Stellung von J.Tiso, der im Oktober 1939 Vorsitzende der HSLS und auch Präsident wurde. Das politische Prinzip realisierte sich nicht offiziell, Tisos Stellung war dominant. In diesem Zusammenhang verfolgt der Autor den Einfluß der Präsidentskanzlei auf die politische und gesellschaftliche Entwicklung, die schon in dieser Zeit ziemlich groß war. In diesem Kapitel steht im Mittelpunkt die Stellung der HSLS, die in dieser Zeit schon dreifachen Zuwachs ihrer Mitgliederbasis registrierte. Der Autor beachtet auch die fortgesetzte Organisationsstrukturaufbau, die Art und Weise, wie sich mittels Zwang durchsetzte. Er verfolgt auch ihr Bemühen, das gesellschaftliche und politische Leben zu richten. Der Autor beachtet auch die Beziehung zwischen der ausübenden – und der gesetzgebenden Macht. Den Aufbau des politischen Systems zu beenden, sollte soviel angekündigter Umbau der Gesellschaft auf dem Prinzip der Standesordnung. Autor analysiert deshalb ziemlich ausführlich die Vorbereitung des Regierungsgestzvorschlags über die Stände, die anfangs des Jahres 1940 den Höhepunkt erreichte. Es ist allgemein bekannt, dass dieses Gesetz nicht beschlossen wurde, was vor allem durch den Zwang des nazistischen Deutschlands betont wird. Aus der Analyse der Materialien von Beurteilungsverfahren zu diesem Vorschlag schließt der Autor, dass es dafür mehrere Ursachen gab. Ein wichtiges Argument war, dass es ein großes Risiko besteht, während des Krieges die Gesellschaft umzubauen. Politisches System blieb so nicht bis zum Ende gebaut, ähnlich auch

das Verhältnis zwischen dem Staat und der Partei, weil alle Posten in den Ständen von den Funktionären der HSLS sollten besetzt werden. Selbständiges Unterkapitel widmet der Autor wieder der Hlinkagarde und der HM. Er weist auf den Streit um Integrierung der HG, die Ursachen lagen in den steigenden Forderungen der Radikale aus HSLS den gründlichen Umbau der Gesellschaft anhand des Vorbildes des nazistischen Deutschlands zu realisieren, sowie auch die fortgesetzten Übergriffe ihrer undisziplinierten Mitglieder. Mit schnellem Tempo rückte den Aufbau der HM vor. Haemistische Uniform brachte mehrere Vorteile mit. Außer organisatorischen Aufbau beachtet der Autor auch die inhaltliche Seite der Erziehung in HM ein Bestandteil war die Indoktrine im Sinne der HSLS-Ideologie. Der Autor verfolgt auch den Aufbau des Propagandaamtes, der aber nicht so erfolgreich war. Die Gründe dafür waren vor allem die Streite innen der Partei, Mangel an Erfahrungen, Mangel an einheitlichen ideologischen Vorschriften. Der erste vollständige Vorschlag erschien erst im Sommer 1940, behilflich dabei war der deutsche Berater, der hier schon vor Salzburg wirkte.

Im letzten Kapitel charakterisiert der Autor das Regime in der Zeit bis zum Sommer 1940, also bis zu den Verhandlungen mit Deutschland in Salzburg. Er beachtet den Prozeß, der zur Entstehung der politischen Polizei – Zentrum für die Staatssicherheit (UŠB) am 1. Januar 1940 fuhr. Der Autor ist mit der bisherigen Behauptung einverstanden, dass es auf der einen Seite die Folge des Zwangs der zuständigen Plätze im nazistischen Deutschland war. Die Notwendigkeit der einheitlichen Organisation der politischen Polizei verstand seiner Meinung nach auch die Regierung. Auf der anderen Seite Dank der Regimestabilisierung mußte die Regierung keine radikale Verfolgung ihrer Gegner organisieren. UŠB hatte vom Anfang an mehrere Probleme (Kompetenzstretigkeiten, keine einheitliche Verordnungen, Mangel an verlässige Mitarbeiter, Mangel an Finanzmittel). Auch aus diesem Grund stellt der Autor fest, dass UŠB sehr weit vom Institut überall anwesenden Staatssicherheit des idealen totalitären Regimes stand. Der Autor beachtet auch Verschiebung in der Lösung der „Judenfrage.“ Er analysiert vor allem den Prozeß des Beschlusses des sog.1. Arisationsgesetzes. Er verfolgt die Diskussion seiner Zwischenregierungseinwände. Er stellt dabei fest, dass dagegen keine Behörde protestierte. Mehrere Radikale wollten noch strengere Rechtsnorm. Das Ziel des Regimes war, das Bemühen, das Volk auf der Basis der einheitlichen Nationalideologie zu integrieren. Im letzten Kapitel verfolgt der Autor auch den Versuch die Wehrerziehung im Januar 1940 und das mittels HG und HM einzuführen. Alle diese Fragen wurden im Hintergrund des vertieften innenpolitischen Kampfs zwischen Radikallen und Konservativen gelöst, was der Autor im letzten Kapitel beschreibt. Das beobachteten mit Unwille die kompetenten Behörde im nazistischen Deutschland. Beunruhigt hatte sie vor allem „langsames“ Tempo der Lösung der Judenfrage, Unfähigkeit der Tisoangehörige rasant die Ordnung mit den ehemaligen Gegnern zu machen, sowie auch Bemühen des Außenministeriums die Möglichkeiten der slowakischen Neutralität zu überprüfen. Ergebniss war – die bekannten Salzburgerverhandlungen im Sommer 1940, was die Verstärkung des radikalen Teils auf die innenpolitische Entwicklung des slowakischen Staates bedeutete.

Zoznam použitých skratiek

- ABS – Archiv bezpečnostních složek
ADAP – Akten zur deutschen auswärtigen Politik (dokumenty k nemeckej zahraničnej politike)
As. – Archivssignatur
BA – MA – Bundesarchiv – Militärarchiv (Spolkový archív – Vojenský archív)
BArch – Bundesarchiv
č. – číslo
č. j. – číslo jednacie
č.-s. – česko-slovenská
ČSR – Československá republika
Č-SR – Česko-Slovenská republika
DJ – Deutsche Jugend (Nemecká mládež)
DMK – Deutsche Militärkommission (Nemecká vojenská komisia)
DP – Deutsche Partei in der Slowakei (Nemecká strana na Slovensku)
ed. – editor
ET – Einsatztruppen (pohotovostné oddiely)
FS – Freiwillige Schutzstaffel (Dobrovoľné ochranné oddiely)
HG – Hlinkova garda
HM – Hlinkova mládež
HSLS – Hlinkova slovenská ľudová strana
HV HG – Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy
HVV – Hlavné vojenské veliteľstvo
i. č. – inventárne číslo
Ks – Koruna slovenská
KSČ – Komunistická strana Československa
KSS – Komunistická strana Slovenska
KÚ – Krajský úrad
MH – ministerstvo hospodárstva
MNO – ministerstvo národnej obrany
MŠaNO – ministerstvo školstva a národnej osvety
MV – ministerstvo vnútra
MZV – ministerstvo zahraničných vecí
NA – Národní archiv
NS – Národní súd
NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národnosocialistická nemecká robotnícka strana)

OKW – Oberkommando der Wehrmacht (Hlavné veliteľstvo brannej moci)
OLS – Okresný ľudový súd
OÚ – Okresný úrad
p. č. – prírastkové číslo
PR – Policajné riaditeľstvo
pres. – prezidiálne
roč. – ročník
Sb. z. a n. – Sbírka zákonů a nařízení
SD – Sicherheitsdienst (Bezpečnostná služba)
sig. – signatúra
SIPO – Sicherheitspolizei (Bezpečnostná polícia)
Sl. z. – Slovenský zákonník
SNA – Slovenský národný archív
SNP – Slovenské národné povstanie
SNS – Slovenská národná strana
SOŠ – Stráž obrany štátu
SR – Slovenská republika
SS – Schutzstaffeln (Ochranné oddiely)
SSR – Snem Slovenskej republiky
STK – Slovenská tlačová kancelária
SV – stanovište veliteľa
SVK – Slovenská vojenská komisia
ŠA – Štátny archív
taj. – tajné
TSSSR – Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky
ÚPV – Úrad predsedníctva vlády
ÚŠB – Ústredňa štátnej bezpečnosti
Úr. n. – Úradné noviny
V – veliteľ
VV 1 – VDO 1 – Veliteľstvo divíznej oblasti 1 – Vyššie veliteľstvo 1
VHA – Vojenský historický archív
VÚA – VHA – Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív
zl. – zložka
ŽÚ – Župný úrad

Použité pramene a literatúra

1. Archívne fondy a zbierky

Slovenský národný archív v Bratislave, fondy:

- Alexandrijský archív
- F. Houdek
- 604 (Hlinkova garda)
- 605 (Hlinkova mládež)
- 609 (HSLS)
- Krajský úrad – Prezídium
- Ministerstvo hospodárstva
- Ministerstvo školstva a národnej osvety
- Ministerstvo vnútra
- Ministerstvo zahraničných vecí
- Národný súd
- Policajné riaditeľstvo v Bratislave 1920-1950
- S (Slovensko)
- Snem Slovenskej republiky
- 10 (Ústredňa štátnej bezpečnosti)
- 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti)

Štátny archív v Bratislave, fondy:

- Župný úrad
- Okresné ľudové sudy v bratislavskom kraji

Štátny archív v Bytči, pobočka Martin, fond:

- Okresný úrad Martin

Štátny archív v Nitre, fond:

- Župa Nitra III

Štátny archív v Nitre, pobočka Bojnice, fond:

- Okresný úrad Prievidza

Vojenský historický archív v Bratislave, fondy:

- Archívna zbierka 11
- Bernolák

- Hlavné vojenské veliteľstvo
- Kabinet ministra 1939 – 1944
- Ministerstvo národnej obrany, spisy dôverné 1940 – 1942
- Ministerstvo národnej obrany 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť
- Ministerstvo národnej obrany 1939 – 1945, spisy tajné
- Pohraničná stráž
- Pracovný zbor národnej obrany 1940 – 1945
- Slovenská vojenská komisia
- Vyššie veliteľstvo 2 – Veliteľstvo divíznej oblasti 2
- Zbierka 1938 – 1945 Slovensko
- 53
- 55

Archiv bezpečnostních složek Praha, fond:

- 305 (Ústředna StB po roce 1945)

Národní archiv Praha, fondy:

- 136 (Auswärtiges Amt)
- 172 (Zahraničný úrad)

Vojenský ústřední archiv Praha – Vojenský historický archiv Praha, fond

- Sbíрка – Slovenská armáda 1939 – 1945

Bundesarchiv Berlín, Bestandssignatur

- R 70 Slowakei

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg, Bestandssignatur

- RH 31/IV – Verbindungskommandos und Stäbe
- RW 5 – Oberkommando der Wehrmacht – Amt Ausland/Abwehr

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlín

- Gesandtschaft Preßburg
- R (Reich)

Archiwum Akt Nowych Varšava, fond

- Mikrofilmy aleksandryjskie

2. Tlačené pramene

Sbíрка zákonů a nařízení 1936, 1938

Slovenský zákonník, 1939 – 1940

Snem Slovenskej republiky, 1939, Tlač 1-149
 Tesnopisecké správy Snemu Slovenskej republiky, 1939 – 1940
 Úradné noviny, 1938 – 1939

3. Dobová tlač

Gardista, 1939 – 1940
 Nová mládež, 1939 – 1940
 Nové Slovensko, roč. 2, 1940, č. 3-4
 Slovák, 1938 – 1940
 Slovenská politika, 1939
 Slovenská sloboda, 1939
 Stráž – orgán vodcov a pracovníkov Hlinkovej mládeže, 1939 – 1940
 Víča, 1939 – 1940

4. Edície dokumentov

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 – 1945), Band V, Polen, Südosteuropa, Lateinamerika, klein und Mittelstaaten. Juni 1937 – März 1939. Baden – Baden 1953.
 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 – 1945). Band VI, Die letzten Monate vor Kriegsausbruch. März bis August 1939. Baden – Baden 1956.
 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 – 1945). Band VII, Die letzten Wochen vor Kriegsausbruch. 9. August bis 3. September 1939. Baden – Baden 1956.
 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D (1937 – 1945). Band VIII, Die Kriegsjahre. Erster Band 4. September 1939 bis 18. März 1940. Baden – Baden . Frankfurt/Main 1961.
 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty I (20. september – 2. november). Matica slovenská 2002.
 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty II. Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939). Matica slovenská 2003.
 DEÁK, L.: Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november – 4. apríl 1939). Matica slovenská 2005.
 Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II. Bratislava 1998.
 ĎURICA, M. S.: La Slovacchia e le sue relazioni con la Germania (1938 – 1945) I. Padova 1964.

- FABRÍCIUS, M. – HRADSKÁ, K. (ed.): Jozef Tiso. Prejavy a články zv. II. (1938 – 1944). Bratislava 2007.
- HUBENÁK, L. (ed.): Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty 1. časť. Bratislava 1994.
- LACKO, M. (ed.): Proti Poľsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády. Edícia Dokumenty. Bratislava 2007.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). Dokumenty. Bratislava 2001.
- NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I. (ed.): Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945). Dokumenty. Bratislava 2003.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945). Bratislava 2003.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému). Dokumenty. Bratislava 2005.
- NIŽŇANSKÝ, E. – BAKA, I. – KAMENEC, I.: Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944. Dokumenty. Bratislava 2004.
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939. Styczeń – sierpień. Warszawa 2005.
- SCHVARC, M.: Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie). Der Sicherheitsdienst und die Slowakei zwischen 1938 und 1944 (von Autonomie bis Aufstand). Bratislava 2006.
- SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D. (ed.): Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das Dritte Reich und die Entstehung des Slowakisches Staates. Dokumente I. Bratislava 2008.
- SUŠKO, Ladislav (ed.): Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay, Buch 1, Bratislava 2008.

5. Monografie, zborníky

- ARENDTOVÁ, H.: Krize kultury. (Čtyři cvičení v politickém myšlení). Praha 1994.
- BAKA, I.: Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku. Bratislava 2006.
- BAKA, I.: Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944. Bratislava 2001.
- BYSTRICKÝ, V.: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií. Bratislava 2008.
- BYSTICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (ed.): Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939: Spomienky aktérov historických udalostí. 1. diel. Bratislava 2007.
- BYSTICKÝ, V. – LETZ, R. – PODOLEC, O. (ed.): Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939: Spomienky aktérov historických udalostí. 2. diel. Bratislava 2008.
- CAMBEL, S.: Slovenská dedina (1938 – 1944). Bratislava 1996.

- CSÉFALVAY, F. a kol.: Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945). Bratislava 2008.
- CSÉFALVAY, F. – KÁZMEROVÁ, L.: Slovenská republika 1939 – 1945. Chronológia najdôležitejších udalostí. Bratislava 2007.
- ČAPLOVIČ, M.: Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko). Bratislava 2001.
- ČARNOGURSKÝ, P.: 14. marec 1939. Bratislava 1992.
- ČARNOGURSKÝ, P.: 6. október 1938. Bratislava 1993.
- ČAVOJSKÝ, R.: Spomienky kresťanského odborára. Bratislava 1996.
- ČULEN, K.: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR. Bratislava 1944.
- DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy. Praha 1946.
- Dokumenty SND 1939 – 1945. Divadlo v rokoch vojny. II. časť (ed. L. Lajcha). Bratislava 2000.
- DVOŘÁKOVÁ, V. – KUNC, J.: O přechodech k demokracii. Praha 1994.
- DRESS, H.: Slowakei und faschistische Neuordnung Europas 1939 – 1941. Berlin 1972.
- Dejiny Slovenského národného povstania 1944. 1. zväzok. Bratislava 1984.
- ĎURICA, M.S.: Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil. Bratislava 2006.
- ĎURICA, M.S.: Slovenská republika 1939 – 1945. Vznik a trvanie prvého slovenského štátu 20. storočia. Bratislava 1999.
- FALTUS, J. – PRUCHA, V.: Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava 1969.
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Druhá republika 1938 – 1939. Svár demokracie a totality v politickém, spoločenskom a kultúrnom živote. Praha 2004.
- GRACA, B.: 14. marec 1939. Bratislava 1959.
- HLAVINKA, J.: Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 2007.
- HOENSCH, J. K.: Slovensko a Hitlerova východná politika. HSLS medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939. Bratislava 2001.
- HORVÁTH, Š – VALACH, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945. Bratislava 1978.
- HRADSKÁ, K.: Prípád Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku. Bratislava 1999.
- HRNKO, A.: Politický vývoj a protifašistický odboj na Slovensku (1939 – 1941). Bratislava 1988.
- CHREŇOVÁ, J.: Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava 1977.
- JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969.
- JANAS, K.: Trenčianska župa (1940 – 1945). K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku. Trenčín 2007.
- JELINEK, Y.: The Parish Republic: Hlinka´s Slovak People´s Party 1939 – 1945. New York and London 1976.

- KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Disertationsarbeit. Bochum 1969.
- KAMENEC, I.: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava 2000.
- KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991.
- KAMENEC, I.: Slovenský štát. Praha 1992.
- KAMENEC, I.: Slovenský štát v obrazoch (1939 – 1945). Praha 2008.
- KAMENEC, I.: Tragédia politika, kňaza a človeka. Bratislava 1998.
- KÁZMEROVÁ, Ľ. – KATUNINEC, M.: Dilemy Karola Sidora. Bratislava 2006.
- KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava 1987.
- KOČIŠ, A.: Naš siedmy sjazd. Pamätnica VII. sjazdu HSLS. Bratislava 1936.
- Kol. autorov: Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945. Bratislava 1973.
- Kol. autorov: Odboj a revoluce 1938 – 1945. Nástin dějin československého odboje. Praha 1965.
- Kol. autorov: Za národné oslobodenie. Za novú republiku (1938 – 1945). Vedúca úloha KSČ v národnooslobodzovacom boji. Bratislava 1988.
- KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999.
- KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava 1971.
- KOŽMIŇSKI, M.: Polska i Wegry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava 2008.
- LIPSCHER, L.: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava 1957.
- LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte. Banská Bystrica 1992.
- LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962.
- LIPTÁK, L.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945). Bratislava 1960.
- LIPTÁK, L.: Slovensko v 20. storočí. 2. vydanie. Bratislava 1998.
- LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii (výber zostavil I. Kamenec). Bratislava 1999.
- MACH, A.: Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov. Martin: Matica slovenská 2008.
- Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993 (ed. L. Deák). Bratislava 1993.
- MÁTEJ, J.: Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike. Bratislava 1978.
- MEDRICKÝ, G.: Minister spomína. Bratislava 1993.
- MEDVECKÝ, M.: Spravodajské eso slovenského štátu: Kauza Imrich Sucký. Bratislava 2007.

- MILLA, M.: Hlinkova mládež 1938 – 1945. Bratislava 2008.
- Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko (ed. M. Glettler, L. Lipták a A. Míšková). Bratislava 2002.
- Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách. Materiály zo seminára s medzinárodnou účasťou Banská Bystrica, Múzeum SNP 24. – 25. septembra 1996 (zostavili D. Halaj a D. Tóth).
- NIŽŇANSKÝ, E.: Interpretácie fašizmu historiografiou SRN (1945 – 1990). Nitra 1995.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov 1999.
- PEKÁR, M.: Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy. Prešov 2007.
- Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008.
- Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Zborník materiálov z vedeckého sympózia Častá-Papiernička, 5. – 7. mája 1992 (ed. V. Bystrický a Š. Fano). Bratislava 1992.
- Politické strany na Slovensku 1860 – 1989 (ed. L. Lipták). Bratislava 1992.
- Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava 1969.
- Ružomerská vzbura 1939. Zborník vystúpení zo seminára 1999 (ed. S.V. Chytka). Ružomberok 2000.
- RYCHLÍK, J.: Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vzťahy 1914 – 1945. Bratislava 1997.
- SARTORI, G.: Teória demokracie. Bratislava 1993.
- SEGEŠ, D.: Dvojkríž v siločiarach bieleho orla. Slovenská otázka v politike poľskej exilovej vlády za 2. svetovej vojny. Bratislava 2009.
- SIDOR, K.: Denníky 1930 – 1939. Bratislava 2010.
- SIVÁK, J.: Z mojich pamätí. Martin 2003.
- Slovenská republika (1939 – 1945) (ed. J. Bobák). Matica slovenská 2000.
- Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava, Modrová 19. – 20. apríla 2002 (ed. M. Lacko). Trnava 2002.
- Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 9. – 10. apríla 2003 (ed. M. Lacko). Trnava 2003.
- Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko).
- Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945) (redakčná rada L. Holotík, M. Kropilák). Bratislava 1965.
- Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000. (ed. F. Cséfalvay a M. Púčík). Bratislava 2000.

- Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AF-PhUP 187/269). Prešov 2007, s. 207-227.
- Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny (ed. V. Bystrický). Bratislava 1991.
- SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy. Materiály z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP 8. – 10. jún 1999, Múzeum SNP (ed. D. Tóth a K. Kováčiková). Banská Bystrica 1999.
- SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava 2009.
- SYRNÝ a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2009.
- TÁNCOŠ, J. – LUŽICA, R.: Zatratení a zabudnutí. Bratislava 2002.
- TILKOVŠKY, L.: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava 1972.
- Tragédia slovenských Židov. Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25. – 27. marca 1992 (ed. D. Tóth). Banská Bystrica 1992.
- TÖNSMEYER, T.: Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn 2003.
- URSÍNÝ, J.: Spomienky na SNP. Liptovský Mikuláš 1994.
- Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 10. novembra 2008 (ed. D. Šmihula). Bratislava 2008.
- VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska (1938 – 1945). Bratislava 1968
- VNUK, F.: Dedičstvo otcov. Bratislava 1990.
- VNUK, F.: Mať svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. Bratislava 1991.
- VNUK, F.: Udalosti okolo Salzburgu. In: Almanach Slováka v Amerike, 1960, s. 72-96. Zamľčaná pravda o Slovensku. I. Partizánske 1996.
- ZÁTKO, P.: Národohospodár spomína. Bratislava 1993.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Cesty k sebe. Česi v odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1943. Praha 2009.
- Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku (ed. E. Nižňanský). Bratislava 2000.

6. Vedecké štúdie a odborné články

- BAKA, I.: Bezpečnostné orgány ako prostriedok zostrených perzekúcií proti potenciálnym a skutočným odporcom režimu SR v roku 1939. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 33-54.

- BAKA, I.: Hlinkova slovenská ľudová strana od 6. októbra 1938 do salzburských rokov v lete 1940. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 9. – 10. apríla 2003 (ed. M. Lacko). Trnava 2003, s. 11-38.
- BAKA, I.: K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu Slovenského štátu v súvislosti s vojnou proti Poľsku. In: Vojenská história, roč. 5, 2001, č. 4, s. 34-53.
- BAKA, I.: Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939. In: Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 10. novembra 2008 (ed. Daniel Šmihula). Bratislava 2008, s. 62-76.
- BAKA, I.: Mechanizmus, ciele a metódy pôsobenia ľudáckej propagandy v rokoch 1938-1939. In: Historický časopis, roč. 51, 2002, č. 2, s. 277-294.
- BAKA, I.: Návrat odtrhnutých bratov. In: Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií (ed. V. Bystrický a J. Rogulová). Bratislava 2005, s. 131-140.
- BAKA, I.: Postavenie Židov vo vzťahu k slovenskej brannej moci v rokoch 1939 – 1941 (do vzniku VI. robotného práporu). In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 58-75.
- BAKA, I.: Pozadie neprijatej demisie ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša v januári 1941. In: Vojenská historia, roč. 13, 2009, č. 3, s. 3-15.
- BAKA, I.: Slovensko ako nástupný priestor vo vojne proti Poľsku. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002 organizovanej Vojenským historickým ústavom, Historickým ústavom SAV a sekciou pre vojenské dejiny pri SHS. Bratislava 2003, s. 127– 143.
- BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi HG a slovenskou armádou 1939 – 1941. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1., s. 110-122.
- BAKA, I.: Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 207-227.
- BAKA, I.: Vznik, organizácia a činnosť Hlinkovej mládeže v rokoch 1938 – 1940. In: Vojenská história, 2004, roč. 8, č. 4, s. 21-40.
- BARTLOVÁ, A.: Niektoré nové prvky v politickom systéme ČSR a v politickom živote Slovenska na prelome 20. a 30. rokov. In: Studia Historica Nitriensia III/1995, s. 97-107.
- BIELIK, F.: Administratíva Slovenska v rokoch 1938 – 1944. In: Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945) (redakčná rada Ľ. Holotík, M. Kropilák). Bratislava 1965, s. 50-62.
- BORZA, P.: Konflikt prešovského biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých

- historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 143-149.
- BORZA, P.: Perzekúcie gréckokatolíckych duchovných. In: *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008* (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 424-439.
- BYSTRICKÝ, V.: Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu. In: *Vojenská história*, roč. 5, 2001, č. 2, s. 41-61.
- BYSTRICKÝ, V.: Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca. In: *Zborník Múzea SNP*, 12, 1987, s. 5-36.
- BYSTRICKÝ, V.: Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protifudáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In: *Zborník Múzea SNP*, 14, 1989, s. 27-60.
- BYSTRICKÝ, V.: Vystaňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 39. In: *Historický časopis*, roč. 45, č. 4, s. 596-611.
- CORANIČ, J.: Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Slovenskej republike v rokoch 1939-1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 127-142.
- CZARNOTTA, Z. – MOSZUMANŃSKI, Z.: Polscy jeńcy wojenni w niewoli słowackiej (1939 – 1942). In: *Przegląd Historyczno-wojskowy*, roč. 5, 2004, č. 3, s. 117-146.
- ČAPLOVIČ, M.: Čs. dôstojníci – Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 – marec 1939). In: *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000.* (ed. F. Cséfalvay a M. Púčík). Bratislava 2000, s. 105-116.
- DARMO, J.: Propaganda slovenského štátu. (I. časť, formovanie jej mechanizmu). In: *Otázky žurnalistiky*, Bratislava 1965, s. 320-367.
- DARMO, J.: Propaganda slovenského štátu. II. časť (1939 – 1944). In: *Otázky žurnalistiky*, roč. 11, 1967, s. 51-74.
- DRAGÚŇ, S.: Vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch a jeho realizácia v praxi. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 38-54.
- DUHAJOVÁ, Z.: Cenzúra slovenskej tlače v rokoch druhej svetovej vojny. In: *Otázky žurnalistiky*, roč. 34, 1990, č. 1.
- DUHAJOVÁ, Z.: Legálna slovenská neľudácka tlač v rokoch druhej svetovej vojny. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Žurnalistika*, 18, Bratislava 1991, s. 97-108.

- ĎURICA, M.S.: Hlinkova slovenská ľudová strana v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. In: Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945 (ed. R. Letz, P. Mulík, A. Bartlová). Martin 2006, 283-305.
- ĎURICA, M.S.: Dr. Jozef Kirschbaum a jeho politická činnosť vo svetle nemeckých tajných dokumentov. In: Svedectvo jednej generácie. Cambridge, Ontário 1990.
- FIAMOVÁ, M.: Postavenie židovskej komunity v Zlatých Moravciach v období po vyhlásení autonómie Slovenska. In: Pamäť národa, 2008, č. 4, s. 4-18.
- HALLON, L.: Zápas slovenského a nemeckého finančného kapitálu o pozície v peňažníctve Slovenska 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 58, 2010, č. 1, s. 37-59.
- HALLON, L.: Zásahy štátu do komerčného bankovníctva Slovenska v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 447-458.
- HALLON, L. – SABOL, M.: Perzekúcie v hospodárskej sfére Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 443-460.
- HETÉNYI, M.: Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 2, s. 55-71.
- HETÉNYI, M.: Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 93-111.
- HETÉNYI, M.: Perzekučné zásahy proti maďarskej menšine na Slovensku 1938 – 1945. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 126-138.
- HETÉNYI, M.: Promaďarské duchovenstvo a náboženské pomery na pozadí vzťahu štátneho aparátu a maďarskej menšiny na Slovensku 1938 – 1945. In: Studia Historica Nitriensia 12, Nitra 2005, s. 109-147.
- HLAVINKA, J.: Arizačný proces ako súčasť „riešenia židovskej otázky“. In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 21-38.
- HOENSCH, J.K.: Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred „Salzburgom“ (marec 1939 – júl 1940). In: Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi (ed. Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská), Bratislava 2000, s. 225-252.
- HRNKO, A.: Fašizácia slovenského štátu do leta roku 1940. In: Historický časopis, roč. 33, 1985, č. 5., s. 529-552.
- HRNKO, A.: Príčiny a spoločenskopolitické dôsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku roku 1939. In: Historický časopis, roč. XXXI, 1983, s. 394-414.

- HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a vťahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny proti Poľsku. In: Zborník Múzea SNP, 12, Banská Bystrica 1987, s. 39-55.
- HUBENÁK, L.: Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku roku 1939. In: Sborník archivních prací, roč. 17, 1967, č. 2, s. 318-409.
- CHREŇO, J.: Z fašistických črt tzv. slovenského štátu. In: Sborník archivních prací, roč. XI., 1961, č.2., s. 3-66.
- CHYTKA, S.: Podmínky a formování protifašistického odboje v dolním Liptově (jaro 1939), II. In: Zborník Múzea SNP, 15, 1990, s. 94-123.
- JANAS, K.: Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1942. In: Romano džaniben – jevend 2002. Sborník romistických štúdií, s. 79-89.
- JANAS, K.: Utrpenie slovenských Rómov. In: Acta Judaica Slovaca. SNM – Múzeum židovskej kultúry, č. 14, 2008, s. 131-146.
- JELINEK, Y.: Storm – troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard. In: Journal of Contemporary History, roč. 6, 1971, č. 3, s. 97-119.
- KAMENEC, I.: Fenomény strachu a alibizmu v kontexte kolaborácie a odboja na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: SYRNÝ a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2009, s. 21-34.
- KAMENEC, I.: Organizácia perzekučného systému fašistického slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Zborník Múzea SNP, 7, Banská Bystrica 1982, s. 71-98.
- KAMENEC, I.: Politický systém a režim Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava 1991, s. 13-23.
- KAMENEC, I.: Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku. Historický časopis, roč. XVII, 1969, č. 3, s. 329-362.
- KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 2, s. 221-242.
- KAMENEC, I.: Štátostrana v totalitnom politickom systéme – jej funkcie a postavenie. (HSLs v politickom systéme vojnového slovenského štátu). In: Studia Historica Nitriensia III, 1995, s. 141-148.
- KAMENEC, I.: Zahraničná politika slovenského štátu (1939 – 1945). In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku. Bratislava 1996, s. 83-91.
- KAMENEC, I.: Židovská otázka a spôsoby jej riešenia v čase autonómie Slovenska. In: Nové Obzory, 10, 1968, s. 155-180.
- KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, B.: Pokusy Ríšskeho ministerstva zahraničných vecí o odvolanie Karola Sidora v dôsledku salzburských rokovaní. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 434-446.

- KATUNINEC, M.: Charakter rakúskych a slovenských kresťanských odborov v prvej polovici 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 4, s. 699-720.
- KÁRPÁTY, V.: Hlinkova mládež do leta 1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 353-364.
- KÁRPÁTY, V.: Obnovenie Rodobrany a vývoj jej organizačnej štruktúry. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005* (ed. M. Šmigel' a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 89-100.
- KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945. In: *Pamäť národa*, 2005, č. 4, s. 6-15.
- KLABJAN, B.: Taliansko a Slovensko vo vojne. Vplyv talianskeho fašizmu na Slovensku pred druhou svetovou vojnou a počas nej. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 3, s. 451-470.
- KONEČNÝ, S.: Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005* (ed. M. Šmigel' a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 283-291.
- KORČEK, J.: K dezinterpretáciám charakteristiky politického systému a režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945. Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách. Materiály zo seminára s medzinárodnou účasťou Banská Bystrica, Múzeum SNP 24. – 25. septembra 1996 (ed. D. Halaj a D. Tóth), s. 33-55.
- KORČEK, J.: S menom vodcu na štíte. Vznik, pôsobenie a zámery Hlinkovej gardy. In: *Historická revue*, roč. 4, 1993, č. 6, s. 17.
- KORČEK, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: *Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993* (ed. L. Deák). Bratislava 1993, s. 34-46.
- LACKO, M.: Rusínska problematika vo fondoch armádneho spravodajstva 1940 – 1941. In: *Pamäť národa*, 2007, č. 3, s. 46-53.
- LETZ, R.: Biskup Michal Buzalka a politický život. In: *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia* (ed. R. Letz a I. A. Petranský). Bratislava 2002, s. 79-121.
- LIPSCHER, L.: Vývin a charakteristické črty fašizmu na Slovensku. In: *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 9-56.
- LIPTÁK, L.: Autonómia Slovenskej krajiny od Mníchova k 14. marcu. In: *Odboj a revoluce 1966*, roč. IV., č. 5, s. 73-101.
- LIPTÁK, L.: Geopolitické predstavy o Slovensku počas druhej svetovej vojny, ich vplyv na režim a odboj. In: *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety*,

- Protektorát Čechy a Morava, Slovensko (ed. M. Glettler, L. Lipták a A. Míšková). Bratislava 2002, s. 213–226.
- LIPTÁK, L.: Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku. Bratislava 1969, s. 189-270.
- LIPTÁK, L.: Politický režim na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: Slovenské národné povstanie roku 1944. Bratislava 1965, s. 20-49.
- LIPTÁK, L.: Prípravy a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu In: Historický časopis, roč. XIII, 1965, č. 3, s. 329-364.
- LIPTÁK, L.: Role of the German Minority in Slovakia in the Years of the Second World War. In: Studia historica slovaci I, Bratislava 1963, s. 150-178.
- LIPTÁK, L.: Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In: Historický časopis, roč. 14, 1966, č. 2, s. 161-218.
- LIPTÁK, L.: Vonkajšie a vnútorné faktory formovania politických systémov na Slovensku. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6. – 8. decembra 1994) (ed. M. Barnovský). Bratislava 1995, s. 8-14.
- MACKO, M.: Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prorežimnej mobilizácie obyvateľstva. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 55-66.
- MICHELKO, R.: Úrad propagandy (1938 – 1945). In: Historický zborník 14, 2004, č. 1, s. 149-166.
- NEUPAUER, F.: Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 74-88.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Arizácia a problémy majetku Židov na Slovensku v hláseniach predstaviteľov nacistického Nemecka (1939 – 1943). In: Arizácie. Acta historica Posoniensia XI, Judaica Et Holocaustica 1, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, s. 142-192.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Arizácie v priesečníku vzťahov slovenskej majoritnej komunity a židovskej minority počas vojny. In: Arizácie v regiónoch Slovenska. Acta historica Posoniensia XII, Judaica Et Holocaustica 2, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, s. 150-171.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Česká komunita na Slovensku a voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Moderní dejiny 7, Praha 1999, s. 231-267.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko. Bratislava 2002, s. 185-212.

- NIŽŇANSKÝ, E.: Intentionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann. In: *Studia historica Nitriensia* VIII/1999, s. 107-136.
- NIŽŇANSKÝ, E.: K problému vzťahu Slovákov a Čechov v období II. ČSR. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Historica* 27, 1996, s. 189-205.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť vo vojne proti Poľsku. Občan Slovenska v zajatí propagandy vtedajších vládnych predstaviteľov. Úvahy a dokumenty. In: *Studia historica Nitriensia*, VI, 1997, s. 169-216.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: *Studia historica Nitriensia* VII, 1998, s. 163-204.
- NIŽŇANSKÝ, E.: Zásahy do samosprávnych orgánov (najmä mestských a obecných zastupiteľstiev a rád) v období autonómie Slovenska 1938/39. In: *Studia historica Nitriensia* IX, 2001, s. 121-152.
- NIŽŇANSKÝ, E. – SLNEKOVÁ, V.: Deportácie Židov za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938. In: *Studia historica Nitriensia* V, 1996, s. 66-185.
- NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Pôsobenie Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku v roku 1939. In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 36-60.
- NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej dohody o bojových chemických látkach a ich výrobných zariadeniach. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 3, s. 90-123.
- NIŽŇANSKÝ, E. – TULKISOVÁ, J.: Príprava a podpísanie slovensko-nemeckej zmluvy o vojnovom hospodárstve z 30. 1. 1940. In: *Vojenská história*, roč. 10, 2006, č. 4, s. 109-125.
- PEJS, O.: Polští zajatci z války německo-polské na Slovensku. In: *Vojenská história*, roč. 3, 1999, č. 1, s. 20-36.
- PEKÁR, M.: Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a alternatívy jej riešenia. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005* (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 292-302.
- PETRANSKÝ, I.A.: Zákonom neuznané kresťanské cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: *Historický zborník* 17, 2007, č. 2, s. 37-50.
- PETRUF, P.: Zahraničná politika Slovenskej republiky. In: *Historické štúdie*, roč. 38, 1997, s. 7-42.
- PODOLEC, O.: HSĽS v pozícii štátnej strany. In: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945* (ed. R. Letz, P. Mulík, A. Bartlová). Martin 2006, s. 273-282.
- PODOLEC, O.: Charakter legislatívnej činnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005* (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 39-51.
- PODOLEC, O.: K niektorým prvkom prvej slovenskej ústavy a ich reálnej aplikácii v politickom systéme štátu. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová 19. – 20. apríla 2002*, (ed. M. Lacko). Trnava 2002, s. 11-31.

- PODOLEC, O.: Postavenie a činnosť Snemu Slovenskej republiky v prvej etape štátnej samostatnosti. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 9. – 10. apríla 2003 (ed. M. Lacko). Trnava 2003, s. 39-54.
- PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Historický časopis, roč. 51, 2003, č. 4, s. 647-668.
- PODOLEC, O.: Perzekúcie a právny poriadok na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 33-54.
- PODOLEC, O.: Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu. In: Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002 organizovanej Vojenským historickým ústavom, Historickým ústavom SAV a sekciou pre vojenské dejiny pri SHS. Bratislava 2003, s. 182-193.
- PODOLEC, O.: Ústavné provizórium. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 23-37.
- RYCHLÍK, J.: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Historický časopis, roč. 37, 1989, č. 3, s. 403-424.
- RYCHLÍK, J.: Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938 – 1945 (K problematike charakteru ľudáckeho režimu). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 119-134.
- RYCHLÍK, J.: Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Agrikultúra, 22, Nitra 1989, s. 143-165.
- RYNÍK, J.: Tatra banka v procese koncentrácie bánk na Slovensku (1939 – 1945). In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 9. – 10. apríla 2003 (ed. M. Lacko). Trnava 2003, s. 279-290.
- SEGEŠ, D.: Vojensko-politické aktivity Karola Sidora od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov. In: Vojenská história, roč. 9, 2002, č. 1, s. 3-22.
- SCHRIFFL, D.: Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39. Frankfurt am Main 2004.
- SCHVARC, M.: Arizácia židovských podnikov ako predmet sporu medzi Deutsche Partei a slovenskými štátnymi a straníckymi orgánmi na príklade vybraných dokumentov. In: Arizácie v regiónoch Slovenska. Acta historica Posoniensia XII, Judaica Et Holocaustica 2, (ed. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010, s. 172-195.

- SCHVARC, M.: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 (ed. M. Šmigel a P. Mičko). Banská Bystrica 2005, s. 101-118.
- SCHVARC, M.: Organizácia spravodajskej činnosti nemeckej Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD) na Slovensku od roku 1939 do vypuknutia SNP. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 1, s. 41-55.
- SCHVARC, M.: Pozícia Karmasinovej Deutsche Partei vo vnútro politickej kríze na jar a v lete 1940. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešoviensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269). Prešov 2007, s. 77-92.
- SCHVARC, M.: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte v dňoch 1. – 14. júla 1941. In: Vojenská história, roč. 9, 2005, č. 4, s. 102-108.
- SCHVARC, M.: Totalitné snahy Deutsche Partei na príklade eliminácie Zipserdeutsche Partei a jej záujmových organizácií. In: Annales historici Presovienses 7, 2007, s. 86-106.
- SCHVARC, M.: Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In: Historický časopis, roč. 54, 2006, č. 3, s. 471-502.
- SCHVARC, M.: „Úderka a výchovný nástroj hnutia“ – Freiwillige Schutzstaffel – dobrovoľné oddiely Deutsche Partei. In: Vojenská história, roč. 13, 2009, č. 1, s. 44-66.
- SCHVARC, M.: Úvaha nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina o systéme poradcov na Slovensku. In: Pamäť národa, roč. 5, 2008, č. 3, s. 61-73.
- SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: Marcová kríza 1939 v Československu vo svetle vybraných nemeckých dokumentov. In: Vojenská história, roč. 11, 2007, č. 1, s. 86-127.
- SLNEKOVÁ, V.: Arizácie židovských podnikov v Trnave ako súčasť tzv. riešenia židovskej otázky v rokoch 1938 – 1945. In: Studia Historica Nitriensia, IX, 2001, s. 165-202.
- SOKOLOVIČ, P.: Dilemy Františka Galana. In: SYRNÝ a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica 2009, s. 371-382.
- SOKOLOVIČ, P.: Forma a zacielenie gardistických represálií v rokoch 1938 – 1939. In: Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008 (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 273-295.
- SOKOLOVIČ, P.: Hektický marec 1939 v kronikách Hlinkovej gardy. In: Pamäť národa, roč. IV, 2008, č. 1, s. 52-72.
- SOKOLOVIČ, P.: Vzostup a pád Hlinkovej gardy v Trnave na pozadí pomoci vláde pri konsolidácii režimu. In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. (ed. Martin

- Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 326-341.
- STEBLIK, W.: O koncentracii niemeckej w Slowacji 1939 r. In: *Wojskowy przeglad historyczny*. roč. 6, 1961, č. 2, s. 298-301.
- SUŠKO, L.: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/39 v zrkadle cirkevnej tlače. In: *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 1, s. 63-84.
- SUŠKO, L.: Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (september 1938 – marec 1939). In: *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č.3, s. 420-431.
- SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovanie (1938 – 1940). In: *Zborník Múzea SNP, II, Banská Bystrica*, 1969, s. 167-262.
- SUŠKO, L.: Nacistická politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy do rozbitia Československa v marci 1939. In: *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, , s. 161-196.
- SUŠKO, L.: Počiatky hospodárskej exploatacie Slovenska nacizmom (marec 1939 – júl 1940). In: *Československý časopis historický*, roč. XXV, 1977, č. 5, s. 682-714.
- SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: *Historické štúdie*, XXIII, 1979, s. 5-23.
- SUŠKO, L.: Zapojovanie Tisovho fašistického režimu do agresívnych plánov nacistického Nemecka v rokoch 1939 – 1940. In: *Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády*, roč. 6, 1977, č. 4-5, s. 161-186.
- SYRNÝ, M.: K problematike represí voči slovenským komunistom v rokoch 1939 – 1943. In: *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 21. – 23. apríl 2008* (ed. P. Sokolovič). Bratislava 2008, s. 55-79.
- ŠKORVÁNEK, S.: Nacionálnosocialistická politika a Slovensko 1939 – 1945. (Základné tendencie mocenského vplyvu) In: *Stredná a juhovýchodná Európa – sondy do vývoja v štyridsiatych rokoch*. Bratislava, Historický ústav SAV 1992, s. 121-143.
- ŠUMICHRAST, P.: Výchovná práca v slovenskej armáde v zázemí v rokoch 1939 – 1944. In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 26-51.
- TULKISOVÁ, J.: Činnosť Nemeckej vojenskej komisie na Slovensku a ochranného pásma. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.* (ed. Martin Pekár, Richard Pavlovič). *Acta Facultatis Philosophicae universitatis Prešovensis, Historický zborník 9 (AFPhUP 187/269)*. Prešov 2007, s. 419-433.
- TULKISOVÁ, J. – BAKA, I. – NIŽŇANSKÝ, E.: Ozbrojený maďarsko-slovenský konflikt z marca 1939 v správach Sicherheitsdienstu. In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 124-156.
- UŠIAK, J.: Evanjelická cirkev a Slovenský štát. In: *Kapitoly z odboja na Slovensku*. Bratislava 1967, s. 5-38.
- VANĚK, O.: Účasť Slovákov v začiatkoch protifašistického odboja v Poľsku (marec – september 1939). In: *Vojenská história*, roč. 1, 1997, č. 2, s. 18-31.

- VIETOR, M.: Príspevok k objasneniu fašistického charakteru tzv. slovenského štátu. In: Historický časopis, roč. VIII, 1960, č. 4, s. 482-508.
- VNUK, F.: Udalosti okolo Salzburgu. In: Almanach Slovák v Amerike, 1960, s. 72-96.
- ZAVACKÁ, K.: Fašizmus v práve na Slovensku. In: Studia historica Nitriensia V, 1995, s. 115-126.
- ZAVACKÁ, K.: Charakter zmocňovacieho zákonodarstva v Slovenskom štáte v roku 1939. In: Historický časopis, roč. 39, 1991, č. 6, s. 643-650.
- ZAVACKÁ, K.: Právo na ceste Slovenska od demokracie k totalite (Slovensko od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939). In: Česko-slovenská ročenka 2006, Brno 2006, s. 341-382.
- ZAVACKÁ, K.: Protizidovské zákonodarstvo slovenského štátu. In: Tragédia slovenských Židov. Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25. – 27. marca 1992. Banská Bystrica 1992, s. 59-76.
- ZAVACKÁ, K.: Ústavný vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945. In: Sešity ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 5, 1993, s. 41-67.
- ZAVACKÁ, K.: Tlač, cenzúra a propaganda na Slovensku od 6. októbra 1938 do konca vojny. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2007, Brno-Bratislava 2007, s. 239-274.
- ZAVACKÁ, M.: Hrdinské vlčatá – oficiálne detské vzory rokov 1939 – 1944. In: Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám Michala Barnovského (ed. J. Pešek). Bratislava 2006, s. 33-41.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku (Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1941). In: Historie a vojenství, roč. XLII, 1993, č. 6, s. 77-131.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1944. In: Historie a vojenství, roč. XL, 1991, č. 1, s. 48-76.
- ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Z.: Slovensko v druhej republike. (Autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie). In: Z druhej republiky II, Praha 1993, s. 242-339.

Menný register

A

Absalon, Zoltan 211
Ambruš, Ján 98, 144
Arendtová, Hannah 7

B

Babala, Miloš 40
Baka, Igor 10, 19, 33, 65, 79, 98, 132, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 145, 147, 150, 168, 172, 199, 212, 240, 249, 268
Barckhausen, Franz 34, 138, 144, 267
Barnovský, Michal 65, 281
Bartlová, Alena 19, 50
Beck, Józef 131
Becker, Heinrich 156, 264, 266, 268
Beneš, Edvard 28, 89
Beniak, Valentín 109
Beňák, Štefan 56, 242, 244
Beránek, František 125
Bernard, Hans 36, 77, 119, 120, 134, 138, 155, 156, 157, 191, 206, 210, 215, 231, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 270, 272
Bielik, František 10
Blaho, Janko 143
Bobák, Ján 7
Bohúň, Emo 205
Borodáč, Janko 204
Borza, Peter 130, 258
Brauchitsch, Walther von 131
Brezinský, Ľudovít 109
Brychta, Augustín 99
Brzezinski, Zbigniew 7
Buday, Jozef 139, 168, 169, 170, 171
Buzalka, Michal 69
Bystrický, Valerián 9, 14, 22, 25, 30, 38, 134

C, Ć

Cambel, Samuel 26, 37, 104, 105, 241
Canaris, Wilhelm 76
Coranič, Jaroslav 130, 259
Cséfalvay, František 16, 27, 33, 267
Czarnotta, Zygmunt 162
Ćaplovič, Miloslav 16, 27
Ćarnogurský, Pavol 21, 59, 60, 78, 135, 205
Ćatloš, Ferdinand 43, 49, 76, 98, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 149, 150, 160, 168, 169, 170, 171, 173, 217, 218, 220, 221, 240, 251, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 270
Ćavojský, Rudolf 22, 51, 56, 57, 171, 180, 183
Ćernák, Matúš 15, 20, 22, 24, 25, 49, 66, 67, 136, 262
Ćernák, Vladimír 171
Ćobrda, Vladimír Pavol 257
Ćulen, Konštantín 18, 20, 21, 22, 27, 28, 205, 206, 266
Ćulen, Marek 173

D, Ď

Dafčík, Ján 16, 25, 67
Daneš, Jozef 83
Danihel, Karol 63, 64, 105, 151, 152, 164
Danihel, Štefan 171
Darmo, Jozef 27, 204
Deák, Ladislav 33, 60
Debnár, Ján 204
Dérer, Ivan 28, 78, 107
Dilong, Rudolf 109
Dolinský, Juraj 127
Dollfuß, Engelbert 191

Donath, Walter 211
 Dragúň, Stanislav 107
 Dress, Hans 9, 153
 Druffel, Ernst von 36, 49, 50, 60, 169
 Dudáš, Andrej 99
 Duhajová, Zuzana 18, 27
 Dvořáková, Vladimíra 7
 Ďurčanský, Ferdinand 22, 24, 33, 49, 111,
 134, 144, 168, 169, 171, 172, 173, 179,
 192, 206, 207, 219, 220, 229, 230, 258,
 261, 262, 263, 264, 265, 269, 270, 271,
 272, 273
 Ďurica, Milan Stanislav 6, 7, 9, 50, 127,
 132, 271

E

Engelbrecht, Erwin 136, 137, 138, 139
 Esterházy, János 56, 57, 183, 184

F

Fabrácius, Miroslav 85, 134
 Faláth, Jozef 261
 Faltus, Jozef 102
 Fano, Štefan 38
 Farkaš, Ján 171, 182, 260
 Foguľová 143
 Freuenfeld, Eduard 206, 207, 263
 Friedrich, Carl Joachim 7
 Fritz, Gejza 49, 83, 84, 171, 172, 173, 220

G

Gafencu, Grigore 132
 Galan, František 39, 168, 169, 179, 195,
 224, 238, 272, 273
 Galla, P. 174
 Gašpar, Tido Jozef 93, 109, 143, 144
 Glettler, Monika 11
 Goebbels, Joseph 90, 109, 206, 270
 Gojdič, Pavol Peter 130, 258
 Goldbach, Kuno 172, 261
 Goltz, Franz Johann 124, 230, 231, 232,
 233

Gondoš, Otokár 203
 Göring, Hermann 267
 Gregorová, Hana 28
 Guzikiewicz, Eugen 171

H

Halaj, Dušan 7
 Hallon, Ľudovít 101, 102, 106
 Harminc, Milan 172, 271
 Haššík, Štefan 99
 Heinburg, Curt 231
 Hetényi, Martin 245
 Heydrich, Reinhard 158
 Himmler, Heinrich 231
 Hitler, Adolf 30, 31, 32, 35, 86, 95, 131,
 132, 140, 142, 171, 179, 202, 263, 273
 Hlavatý, Jozef 69
 Hlavinka, Ján 116, 119, 120, 121
 Hlinka, Andrej 20, 88, 89, 91, 108, 128,
 129, 171, 199, 200, 202, 204, 256, 277
 Hodža, Milan 28
 Hoensch, Jörg Konrad 9
 Hofmann, Hamilkar 127, 231
 Hoffmann, Gabriel 127
 Hoffmann, Ladislav 127
 Holák, Martin 9, 30
 Hollý, Ján 243
 Holotík, Ľudovít 10
 Hora, Štefan 143
 Horáček, Ján 103
 Horváth, Štefan 102
 Horváth, Vladimír 143
 Houdek, Fedor 105
 Hradská, Katarína 85, 134, 158
 Hrnko, Anton 8, 61, 82, 136, 144, 155,
 156, 177, 182, 192, 193, 265
 Hruška, Vojtech 129
 Hubenák, Ladislav 239
 Hudec, Vojtech 18
 Humburský 144
 Hus, Ján 90
 Huťka, Matej 171, 244

CH

Chałupczyński, Mieczysław 142
 Chaplin, Charlie 19
 Chlan, Ernst 170
 Chreňo, Jozef 14
 Chreňová, Júlia 10
 Chytka, Stanislav 83, 144

I

Ivanka, Milan 78
 Izakovič, Alexej 67, 69

J

Jablonický, Jozef 9, 77, 158, 235, 236, 257
 Janas, Karol 58, 106, 240
 Jankovič, František 171
 Jelinek, Yeshayahu (Ješajahu) 8, 59, 61, 127
 Jilemnický, Pavol 28
 Joštiak, Jozef 182
 Jurech, Štefan 98
 Jurkovič, Ladislav 69
 Jusko, Ján 230

K

Kaiser, Johann 9, 132
 Kalousek, Břetislav 20, 21
 Kamenec, Ivan 6, 8, 10, 23, 33, 38, 78, 85, 88, 96, 98, 117, 118, 121, 122, 127, 147, 174, 176, 183, 184, 241, 242, 243, 245
 Karbus, Laurenz 16
 Karmasin, Franz 10, 15, 97, 145, 158, 159, 208, 209, 210, 211, 212, 217, 223, 230, 238, 262, 266, 279
 Katreba, Zoltán 33
 Katrebová-Blehová Beata 269
 Katuninec, Milan 22
 Kállay, Vojtech 99
 Kárpáty, Vojtech 63, 65
 Keil, Sigmund 208
 Keppler, Wilhelm 172
 Killinger, Manfred von 226, 273

Kirschbaum, Jozef 18, 37, 38, 39, 44, 55, 105, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 179, 182, 183, 195, 215, 223, 224, 260, 261, 270, 271, 272, 273

Klabjan, Borut 46
 Klamková, Hana 94
 Klimek, Antonín 11
 Klimko, Jozef 32
 Klinovský, Karol 272
 Klug 163
 Kociská, Anna, 82
 Kočiš, Aladár 13, 42, 57
 Konečný, Stanislav 249
 Kopal, Anton 89, 194, 222, 250, 251
 Korček, Ján 6, 7, 16, 59, 60, 61, 75, 78
 Korman, Michal 78
 Kováč, Dušan 10, 191, 209, 210
 Kováčiková, Katarína 127
 Koźmiński, Maciej 132
 Körper, Karol 18, 69, 90, 92, 141, 142, 143, 144
 Král, Fraňo 28
 Krchňák, Pavel 264
 Krofta, Kamil 28
 Kropilák, Miroslav 10
 Kručko, Jozef 241
 Krüger, Erhardt 267
 Kubala, Otomar 266
 Kunc, Jiří 7

L

Lacko, Martin 6, 45, 127, 132, 138
 Lajcha, Ladislav 109
 Lettrich, Jozef 79
 Letz, Róbert 30, 50, 69
 Lichner, Ján 15
 Lipscher, Ladislav 10, 21, 45
 Lipsky, Józef 131
 Lipták, Lubomír 8, 10, 11, 41, 102, 131, 132, 135, 153, 158, 159, 193, 195, 210, 260, 265, 270, 271, 272, 281
 List, Wilhelm 137

Lo Faro 46
 Ludin, Hans Elard 16
 Lukáč, Emil Boleslav 66, 69, 181, 272
 Lužica, René 240

M

Macek, Alojz 65, 67, 70, 154, 197
 Macko, Martin 110, 111, 114
 Mach, Alexander 6, 16, 19, 22, 25, 26, 49,
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 106, 107, 110,
 134, 141, 142, 143, 144, 149, 151, 153,
 154, 159, 164, 168, 169, 170, 171, 172,
 177, 178, 179, 180, 182, 195, 197, 205,
 206, 207, 221, 223, 232, 236, 238, 249,
 250, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 263,
 264, 265, 266, 268, 270, 272, 273, 282
 Malár, Augustín 137, 138
 Markovič, Ivan 78, 107
 Marsina, Andrej 127, 171
 Masaryk, Tomáš Garrigue 88, 89
 Mazán, Anton 143
 Málek, František 252
 Mátej, Jozef 21, 254
 Mederly, Karol 46, 95, 171
 Medrický, Gejza 49, 171, 173, 220
 Medvecký, Matej 9, 232
 Melech, F. 124
 Melzer, Rudolf 212
 Mičianik, Pavel 132
 Mičko, Peter 10, 63, 99, 126, 248, 249
 Michelko, Roman 7, 19
 Milla, Michal 9, 65, 70, 71
 Mišík, Jozef 230, 232, 233, 238, 272, 273
 Míšková, Alena 11
 Mládek, B. 137
 Mora, Ján 56
 Moszumański, Zbigniew 162
 Moyzes, Alexander 143
 Mračna, Jozef 272
 Mulík, Peter 50, 127

Murgaš, Karol 16, 49, 60, 63, 64, 78, 133,
 139, 141, 143, 168, 169, 205, 206, 207,
 213, 217
 Mussolini, Benito 28, 44

N

Nagel, Heinz 76, 77, 157
 Neupauer, František 99, 126
 Novomeský, Ladislav 28, 109
 Novotný, Emil 136, 138, 139, 140
 Nižňanský, Eduard 7, 8, 9, 10, 14, 17, 20,
 22, 23, 24, 25, 26, 33, 34, 35, 36, 98,
 119, 120, 121, 134, 140, 142, 147, 243,
 267, 269, 272, 273

O

Obrcian, Ján 99
 Opavský, Jozef 81
 Opluštil, Pavel 171
 Országh, Jozef 20
 Osuský, Pavel 156
 Osuský, Samuel Štefan 257
 Otto, Paul von 267

P

Pavlovič, Richard 10, 32, 49, 50, 65, 101,
 107, 130, 212, 245, 258, 269
 Pejs, Oldřich 160, 161, 162
 Pekár, Martin 10, 32, 49, 50, 65, 101, 107,
 130, 175, 212, 245, 248, 258, 269
 Pešek, Jan 65
 Petranský, Ivan Albert 69, 127, 254, 255,
 256
 Petruf, Pavol 31, 132
 Podolec, Ondrej 17, 19, 30, 45, 49, 50, 57,
 58
 Polakovič, Štefan 28, 204, 205
 Polte, Friedrich 168, 170
 Polyák, Štefan 172, 262, 268
 Poničan, Ján Rob 28
 Pöstényi, Ján 127
 Prečan, Vilém 127

- Procházka, Ján 171
 Pružinský, Mikuláš 24, 49, 105, 171, 173, 220
 Průcha, Václav 102
 Pulanich, Anton 137
 Purdek, Imrich 57
 Púčik, Miloslav 16, 27
- R**
 Rabl, Kurt Otto 44
 Radlinský, Radúz 272
 Rašla, Anton 83
 Rataj, Jan 11
 Ribbentrop, Joachim von 32, 131, 209, 210, 269, 270, 273
 Roguľová, Jaroslava 14, 134
 Ruman, Ladislav 14
 Ruppeltdt, Fedor 257
 Rychlík, Jan 9, 22, 74, 82, 95, 96, 125, 241
 Rychlý, Š. 124
 Ryník, Jozef 102
- S, Š**
 Sabol, Miroslav 101, 102, 106
 Sartori, Giovanni 7, 8
 Segeš, Dušan 135
 Schriffel David 9, 30
 Schuschnigg, Kurt von 273
 Schvarc, Michal 9, 10, 15, 16, 30, 36, 76, 97, 120, 145, 208, 209, 210, 211, 212
 Sidor, Karol 15, 16, 24, 25, 26, 28, 30, 49, 50, 60, 78, 82, 133, 134, 135, 167, 169, 170, 213, 269
 Simko, Anton 248
 Sivák, Jozef 21, 24, 30, 49, 171, 173, 181, 219, 220
 Sizzo, M. 113
 Slávik, Juraj 107
 Slneková, Veronika 23, 117, 125
 Slušný, Koloman 99
 Smrek, Ján 109, 205
 Sojček, Karol 98
 Sokol, Martin 38, 56, 168, 169, 171, 214
 Sokolovič, Peter 9, 15, 16, 17, 25, 26, 60, 61, 62, 63, 79, 82, 94, 96, 101, 106, 121, 130, 192, 195, 196, 266
 Sonderlich, Alojz 159
 Stalin, Josif Vissarionovič 142
 Stano, Július 49, 171, 173, 220
 Steinhübel, Jozef 208
 Strieženec, Rudolf 205
 Sucký, Imrich 9, 233
 Suroviak, Štefan 171
 Suško, Ladislav 9, 16, 32, 61, 75, 77, 128, 139, 158, 168, 172, 175, 177, 261, 262, 265, 266, 269, 270, 272, 273
 Szathmáry, Ladislav 134, 135, 172, 271
 Sznacký, Anton 266
 Šimko, Julián 20, 157
 Škorvánek, Stanislav 127
 Škultéty, Jozef 221
 Šmigel, Michal 10, 63, 99, 126, 248, 249
 Šmihula, Daniel 33
 Šrobár, Jozef 105
 Šrobár, Vavro 28
 Štefanský, Michal 57
 Štefanský, Václav 132
 Štefánek, Anton 28, 79, 107
 Štefánik, Milan Rastislav 71, 89, 91, 108, 129
 Štúr, Ludovít 258
 Šuchová, Xénia 14
 Šumichrast, Peter 205
- T**
 Tanzmann, Helmut 77
 Táncoš, Július 240
 Teplanský, Pavol 15, 24, 78
 Tilkovszky, Loránt 29, 245
 Tiso, Jozef 13, 14, 15, 20, 24, 26, 30, 31, 33, 36, 38, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 63, 66, 71, 77, 85, 86, 87, 89, 105, 111, 115, 116, 127, 128, 134, 135, 141, 143, 144, 150, 151, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173,

176, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 186,
189, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 214, 215, 219, 220,
222, 224, 226, 229, 236, 237, 238, 244,
251, 255, 260, 261, 262, 263, 264, 265,
268, 270, 272, 273, 277, 279, 281, 282

Tiso, Štefan, 38

Tkadlečková, Herta 8

Tóth, Dušan 7, 127

Tóth, Ján Paulíny 79

Tönsmeyer, Tatjana 9, 77

Tuka, Vojtech 22, 25, 45, 46, 49, 50, 67, 71,
73, 77, 93, 140, 144, 154, 158, 159, 164,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 179,
180, 181, 192, 194, 196, 198, 199, 200,
203, 204, 206, 209, 211, 219, 220, 222,
230, 238, 248, 258, 260, 261, 262, 263,
265, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 282

Tulkisová, Jana 32, 33, 34, 35, 36, 267,
273

Turček, Teodor 105, 171, 173

Tvrďý, Vojtech 57, 137, 242

U, Ú

Urban, Jozef Miloslav 109

Urbantke, Wilhelm 120

Ursíny, Ján 78, 79, 105, 107

Ušiak, Ján 83, 128, 129, 175, 256, 257

Úradníček, Dušan 109

V, W

Valach, Ján 102

Vančo, Miloš 24, 57, 181

Vámoš, Gejza 28

Vávra, Rudolf 266

Veesenmayer, Edmund 172

Vicen, Jozef 74, 78

Viest, Rudolf 144, 172

Vietor, Martin 29, 46, 245

Vilhan, Miroslav 127

Vnuk, František 6, 132, 169, 170

Vojtaššák, Ján 127

Woermann, Ernst von 49, 270

Wohlstein 163

Z, Ž

Zachar, Rudolf 247

Zaňko, Peter 180

Zavacká, Katarína 17, 19, 24, 25, 48, 50,
51, 52, 74, 79, 96, 207

Zavacká, Marína 65

Zudová-Lešková, Zlatica 10, 11, 22, 24, 81,
96, 124, 125

Zvrškovec, Jozef 269, 272

Žarnov, Andrej 29, 109, 144

Igor Baka

POLITICKÝ SYSTÉM A REŽIM SLOVENSKEJ REPUBLIKY V ROKOCH 1939 – 1940

Vydavateľ: Vojenský historický ústav
Krajná 27, 821 04 Bratislava

Jazyková redaktorka: Mgr. Darina Jancurová
Fotografie: Vojenský historický archív Bratislava
Grafická úprava: Schiller FX, Bratislava
Tlač: 5. kartoreprodukčná základňa Nemšová
Rok vydania: 2010
Prvé vydanie.

e-ISBN 978-80-89523-12-2

Igor Baka

POLITICKÝ SYSTÉM A REŽIM SLOVENSKEJ REPUBLIKY v rokoch 1939 – 1940

